

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

133982 (1)

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE
TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİSİ
(1945-1965) VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(Cilt: I)

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Refet YİNANÇ

Hazırlayan
M. Ali GEMUHLUOĞLU

T133982
CİLT 1

Ankara - 2003

Y.Ö. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

M. Ali GEMÜHLÜOĞLU'na ait "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkisi (1945-1965) ve Türk Dış Politikası" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Refet YINANÇ (Danışman)

Üye

Prof. Dr. Bayram KODAMAN

Üye

Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ

Üye

Prof. Dr. Osman Metin ÖZTÜRK

Üye

Doç. Dr. Türel YILMAZ

ÖNSÖZ

Türkiye, Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkileri bağlamında, hayati addettiği güvenlik ve dış yardım gereksinimlerini karşılamayı ancak jeopolitik önemini devam ettirerek sağlayabileceğini, “Gerginlik dönemlerinde Türkiye’nin önemi artar, yumuşama dönemlerinde ise azalır” neo-realist varsayımı şeklinde formüle etmiştir. Oysa, Soğuk Savaş döneminde bir anlamda suni olarak körüklenen gerginlik ortamı ve yine bu dönemde yaşanan Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkileri göstermiştir ki, Türkiye’nin özellikle Amerika nezdindeki stratejik önemi, dünya konjonktüründe ve Amerika’nın stratejik doktrinindeki değişiklikler sonucu değer kaybetmekte veya değer kazanmaktadır.

Türkiye’nin güvenlik endişesi ve zaman zaman güvenlik endişesinin de önüne geçen dış yardım (ekonomik ve askeri) ihtiyacı, Türkiye’nin bazen şansı bazen de şanssızlığı olan jeopolitik konumuna dayanılarak ya da sadece bu konuma dayanılarak karşılanamaz. Dolayısıyla Türkiye, konjonktürel olarak değişebilen jeopolitik konumunun yanı sıra, hem dünya ile entegre olmalı hem de bölgesinde vazgeçilmez olmasını sağlayacak değerler üretmeli ve uluslararası ilişkilerini de buna göre tekrar yapılandırarak, tarihi misyonunun da bir gereği olarak “bölgesel güç” olmalıdır. (Türkiye’nin tarihi misyonunun en belirgin vasfı, bölgesindeki milletler ve devletler nezdinde barışı adilane olarak sağlaması, bir anlamda Pax-Ottomana’yı tesis etmesidir.) Türkiye’nin coğrafi, toplumsal, kültürel bütünlüğünü devam ettirebilmesi ve Türk Rönesansı diye adlandırılacak reform sürecini yaşayabilmesi, “bölgesel güç” olmasıyla yakından ilgilidir.

Elinizdeki çalışma, özellikle Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin ve bu bağlamda Türk dış politikasının farklı bir bakış açısıyla yorumlanmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmanın konusunun seçiminde ve hazırlanmasında beni yönlendiren, sadece iyi bir hoca değil aynı zamanda iyi bir insan da olan muhterem hocam Prof. Dr. Refet YINANÇ’a, Tez İzleme Komitesinde yer alan ve değerli katkılarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Zehra ODYAKMAZ ve Prof. Dr. Osman Metin ÖZTÜRK’e, çalışmanın her

aşamasında yanımda olan ve kıymetli vaktini ayırıp olumlu eleştirilerini dostça belirten arkadaşım ve hocam Doç. Dr. Türel YILMAZ'a, Türk dış politikası açısından 21. yüzyılın önemli değişikliklere gebe olacağını yıllar öncesinden vurgulayan ve yazan rahmetli babam Fethi GEMUHLUOĞLU'na, günümüzde Türk aydınının sadece üniversiteyi bitirmekle yetinmemesi, mutlaka bir konuda uzman olması gerektiğini kardeşimin ve benim sürekli gündemimizde tutan annem Dr. Suzan GEMUHLUOĞLU'na, çalışmanın yoğunlaştığı dönemlerde kendilerine yeterince vakit ayıramadığım aileme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün dost çalışanlarına, yönlendirilmelerinden, desteklerinden ve hoşgörülerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	I
İçindekiler.....	III
Kısaltmalar.....	IX
Giriş.....	1

Birinci Bölüm

Soğuk Savaş Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik ve Sovyetler Birliği'ni Çevreleme Politikasında Türkiye'nin Rolü (1945-1960)

I. Türk-Sovyet İlişkilerinde Tarihi Gelişim ve Sovyet Talepleri	
Karşısında Türkiye'nin Konumu	19
A. Tarihsel Süreç ve Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik.....	20
1. Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri	20
2. 1925-1945 Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri ve Türk Dış Politikası	32
3. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri	48
B. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Taleplerine Karşı	
Türk-Amerikan Yakınlaşması.....	57
1. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında Notalaşmalar	57
2. Sovyetler Birliği'ne Karşı Amerika'nın Askeri Yardımda Bulunması (Truman Doktrini)	65
3. Sovyetler Birliği'ne Karşı Amerika'nın Ekonomik Yardımda Bulunması (Marshall Planı).....	73
C. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olmasının Türk-Sovyet	
İlişkilerine Yansıması.....	81
1. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olmasına ve Kore Savaşı'na Katılmasına Sovyetler Birliği'nin Tepkisi.....	81
2. Stalin'in Ölümü ve Sovyetler Birliği'nin Dış Politikasında Değişim.....	94

II. Sovyetler Birliği'ne Karşı Balkanlarda İşbirliği Girişimleri

(Balkan Paktı ve İttifakı) ve Türk-Sovyet İlişkileri..... 103

A. Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda Güç Kazanmasına Karşı

Balkan Paktı'nın Kuruluşu 104

1. Balkanlardaki Gelişmeler ve Balkan Paktı'nın Kuruluşu..... 104

2. Balkan Paktı'nın İmzalanması 113

B. Balkanlarda Sovyetler Birliği'ne Karşı İşbirliği Girişimi

(Balkan İttifakı)..... 118

1. Balkan İttifakı'nın Kurulmasının Türk-Sovyet İlişkilerine
Yansıması 118

2. Balkan İttifakı'nın Sona Ermesi 122

3. Balkanlardaki İşbirliğine Balkan İttifakı Üyelerinin Yaklaşımı
ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu 129

III. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi..... 132

A. Bağdat Paktı'nın Kuruluş Aşamaları..... 133

1. Amerika'nın Orta Doğu'ya Yönelik Politikası (Dulles Planı)
ve Türkiye'nin Rolü..... 133

2. Türkiye-Pakistan Yakınlaşmasına Sovyetler Birliği'nin Tepkisi
ve Karaçi Antlaşması..... 138

B. Türkiye'nin Arap Dünyasına Yönelik Girişimleri..... 144

1. Türkiye'nin Arap Ülkelerine Yönelik Çabaları ve Türkiye-İrak
Yakınlaşması..... 144

2. Orta Doğu'daki Sovyet Tehdidi Çerçevesinde Türkiye-Mısır
İlişkileri 148

3. Türkiye ve Irak'ın Sovyetler Birliği'ne Karşı İşbirliği 151

C. Bağdat Paktı ve Arap Devletleri'nin Bloklaması 154

1. Kuzey Kuşağından Bağdat Paktı'na Türkiye'nin Rolü ve
Bağdat Paktı'nın İmzalanması..... 154

2. Bağdat Paktı'na Karşı Arap Devletleri'nin Bloklaması 158

D. Bağdat Paktı'nın Genişlemesi ve Yarattığı Sorunlar	164
1. Bağdat Paktı'nın Genişlemesine Sovyetler Birliği'nin Tepkisi.....	165
2. Bağdat Paktı'nın Yarattığı Sorunlar ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da Etkinlik Kazanması.....	169

IV. Orta Doğu Olaylarına Türkiye'nin Yaklaşımı ve Türk-Sovyet

İlişkileri	175
-------------------------	------------

A. Süveyş Krizi ve Türk-Sovyet İlişkileri	176
--	------------

1. Süveyş Krizinin Çıkması ve Nasır'ın Rolü	177
2. Süveyş Krizinin Savaşa Dönüşmesi ve Krizin Sona Ermesi.....	182
3. Süveyş Krizi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Tesiri	186

B. Eisenhower Doktrini ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması	190
---	------------

1. Eisenhower Doktrini'nin Ortaya Çıkış Nedenleri.....	190
2. Eisenhower Doktrini'ne Türkiye'nin Yaklaşımı.....	195

C. Suriye Krizi ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Karşı Karşıya

Gelmesi	198
----------------------	------------

1. Suriye Krizinin Çıkması ve Türkiye'nin Tepkisi.....	198
2. Suriye Krizinin Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi.....	204

D. Irak Darbesi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması	212
--	------------

E. Orta Doğu'ya Yönelik Müdahaleler ve Türkiye'nin Yaklaşımı	221
---	------------

1. Amerika'nın Lübnan'a Müdahalesi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi.....	221
2. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Tesiri	225

V. Demokrat Parti'nin Dış Politika Anlayışının Türk-Sovyet

İlişkilerine Yansıması	231
-------------------------------------	------------

A. Demokrat Parti'nin Türk Dış Politikasına Yaklaşımı ve

Türk-Sovyet İlişkileri.....	234
------------------------------------	------------

1. Demokrat Parti'nin Dış Politika Anlayışı	234
2. Demokrat Parti Döneminde Türk-Sovyet İkili İlişkileri	240

3. Demokrat Parti Döneminde Ekonomik Sorunların Türk Dış Politikasına ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması	250
B. Demokrat Parti'nin Dış Politika Anlayışının Değişmesi	258
1. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Türk-Sovyet İlişkilerini Geliştirme Çabası.....	258
2. Başbakan Menderes'in Gerçekleştiremediği Moskova Ziyareti	263
3. U-2 Olayı ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi	268

İkinci Bölüm

Türk Dış Politikasında Değişim ve Türk-Sovyet İlişkilerinde Yumuşama (1960-1965)

I. 1960 Darbesi ve Türk-Sovyet İlişkileri	274
A. 1960 Darbesinin Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi	274
1. 1960 Darbesinin Türk Dış Politikasına ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması.....	275
2. Sovyetler Birliği'nin 27 Mayıs Darbesine Yaklaşımı	282
B. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile İlişkilerini Düzeltme Çabaları	291
1. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Dostluk Girişimleri (Kruşçev-Gürsel Mektuplaşması)	291
2. Türk-Sovyet İlişkilerinin Normalleşme Sürecine Girmesi	297
II. Küba Krizi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi.....	307
A. Jüpiter Füzelelerinin Türkiye'deki Konumu	308
1. Amerika'nın Savunma Stratejisindeki Değişiklik ve Jüpiter Füzeleleri.....	308
2. Jüpiter Füzelelerinin Türkiye'ye Yerleştirilmesi.....	316
B. Küba Krizinin Ortaya Çıkması	325
1. Küba Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri	326
2. Küba Krizinin Aşamaları ve Amerikan Ablukası	331
3. Küba Krizi Sırasında Türkiye'nin Pazarlık Konusu Yapılması	334

C. Küba Krizinin Sonuçlarının Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması.....	343
1. Küba Krizinin Barışçı Yollardan Çözömlenmesi	343
2. Küba Krizinin Türk Dış Politikasına Etkisi ve Jüpiter Füzelерinin Sökölmesi.....	351
III. Kıbrıs Sorununun Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması	359
A. 1950'lerden İtibaren Türkiye'nin Kıbrıs Politikası.....	360
1. Demokrat Parti'nin İlk Yıllarında Kıbrıs Sorunu	360
2. 6-7 Eylül Olayları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluş Aşamaları	367
3. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve 1963 Olayları	373
B. Johnson Mektubu ve Türk-Amerikan İlişkilerinde Gerginlik	380
1. Amerika'nın Kıbrıs Sorununa Yaklaşımı ve Johnson Mektubu.....	380
2. Başbakan İnönü'nün Cevabi Mektubu ve Amerika'yı Ziyareti.....	388
3. Johnson Mektubunun Yazılış Nedenleri ve Sonucu	393
C. Türk-Sovyet İlişkilerinde Yumuşama.....	400
1. Sovyetler Birliği'nin Değişen Kıbrıs Politikası	400
2. Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Politika İzlemesi	407
IV. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Karşılıklı Ziyaretler ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi	418
A. Türkiye-Sovyetler Birliği Arasında Karşılıklı Ziyaretler Dönemi.....	419
1. Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni Ziyareti	420
2. Sovyetler Birliği Yüksek Şura Başkanlık Divanı Üyesi Podgorni'nin Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye'nin Çok Taraflı Nükleer Güç Projesinden Çekilmesi.....	429
3. Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'yi Ziyareti	433
4. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ni Ziyareti	438

5. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye'yi Ziyareti	441
6. Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği'ni Ziyareti	444
B. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Ekonomik	
İlişkilerin Geliştirilmesi	452
1. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Ekonomik İlişkiler.....	453
2. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de Sanayi Tesisleri Kurulmasına	
Katkısı	458
Sonuç	467
Kaynakça	503
Türkçe zet	529
İngilizce zet (Abstract)	532

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri (United State of America)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AİTİA	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
AKEL	: Emekçi Halkın İlerici Partisi
ANZUS	: Avustralya-Yeni Zelanda-ABD Savunma Paktı
AP	: Adalet Partisi
ASEAN	: Güney-Doğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of South-East Asian Nations)
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti (Unite Arap Republic)
BBC	: İngiliz Radyo Televizyon Kurumu (British Broadcasting Corporation)
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler (United Nations)
Böl.	: Bölüm
C.	: Cilt
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	: Editör
Ens.	: Enstitü

Enosis	: Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi
EOKA	: Kıbrıs Mücadelesi Milli Teşkilatı
ERP	: Avrupa Kalkınma Programı
Fak.	: Fakülte
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İk. ve İd. Bil. Fak.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ICBM	: Uzun Menzilli (Kıtalararası) Balistik Füze (Intercontinental Range)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KGB	: Sovyet Gizli Haber Alma Teşkilatı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Kominform	: Komünist Enformasyon Bürosu
KTFD	: Kıbrıs Türk Federe Devleti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milletler Cemiyeti
MP	: Millet Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MLF	: Çok Taraflı Nükleer Güç (Multi Lateral Force)
MRBM	: Orta Menzilli Balistik Füze (Medium Range)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization)
No	: Numara
OAS	: Amerikan Devletleri Teşkilatı (Organization of American States)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organization for Economic Cooperation and Development)
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Organization of European Economic Cooperation)

RCD	: Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development)
SRFSC	: Sovyet Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SACEUR	: NATO Müttefik Kuvvetler Avrupa Başkomutanı
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (South East Asian Treaty Organization)
SHAPE	: NATO Müttefik Kuvvetler Avrupa Baş Karargahı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
UNFICYP	: BM Kıbrıs Barış Gücü (UN Peace Keeping Force in Cyprus)
U.R.S.S.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Union des Républiques Socialistes Soviétiques)
v.b.	: Ve bunun gibi
Vol.	: Volume (Cilt)
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay. Yön.	: Yayın Yönetmeni
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Rusya (Sovyetler Birliği), gerek Türkiye gerekse dünya politikası açısından çok önemli bir konuma sahiptir. Rusya'nın bu konumu, çarlık ve komünizm dönemlerinde olduğu gibi, günümüzde de önemini korumaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği'nin hem dünya politikasının hem de Türk dış politikasının oluşumunda belirleyici bir rolü olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi, öncelikle Türk dış politikasının nasıl oluştuğunu, hangi olaylardan etkilendiğini, iç ve dış etkenlerin Türk dış politikasındaki rolünü, dolayısıyla bir dönemin dış politika tarihini derinlemesine anlamamızı sağlayacaktır.

1945-1965 dönemi, Soğuk Savaş'ın şiddetli yaşandığı bir dönem olduğundan, bu dönemdeki dünya politikası da doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki çatışma doğrultusunda biçimlenmiştir. Soğuk Savaş döneminin incelenmesi, bu dönemdeki Türk dış politikası hakkında fikir sahibi olmamızın yanı sıra, bu dönemin dünya politikası hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır. Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi, aynı zamanda dolaylı olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin, hatta Türkiye'nin genel olarak Batı ile ilişkilerinin de incelenmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan böylesi bir suni gerginlik dönemi (1945-1965), gelecekte ortaya çıkabilecek gerginliklere karşı iki ülkeye de deneyim kazandırmış, böylece daha sonraki yıllarda oluşabilecek gerginliklerin sıcak çatışmaya dönüşmeden, akılcı (rasyonel) bir şekilde çözümlenmesinin yollarını ortaya çıkartmıştır.

Çalışmamız, iki ana bölümden ve bunları oluşturan dokuz alt bölümden oluşmaktadır. Soğuk Savaş'ın Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginlik yaratmasının ve Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasında Türkiye'nin rolünün incelendiği birinci bölüm, 1945-1960 dönemini kapsamaktadır. Bu dönem, bilindiği gibi Türkiye'nin kendisini çok yalnız hissettiği ve Sovyet tehditlerine karşı Batı'nın, özellikle de Amerika'nın gerek Türkiye'nin güvenliği, gerekse ekonomik ve askeri dış yardım konusunda desteğini talep ettiği bir dönemdir.

Bu dönem, Soğuk Savaş'ın çok gergin olarak yaşandığı bir dönem olduğundan, Türk-Sovyet ilişkileri de bundan genel olarak olumsuz yönde etkilenmiştir. Yine bu dönem, Türkiye'nin NATO'ya üye olma girişimlerine hız verdiği, bir anlamda Soğuk Savaş savaşıllığına soyunduğu bir dönemdir. Tarihi geçmiş, söz konusu dönemde iki süper güç ile aynı anda gizli bir denge politikası izlemeye çalışan Türkiye'yi, bölgesel güç olmaya zorlamıştır.

Birinci bölüm, beş alt bölümden meydana gelmektedir. İlk alt bölümde, Milli Mücadele döneminde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Atatürk'ün tanımlamasıyla "tabii şartlardan doğan" bir dostluk şeklinde başlayan ve "Yurtta sulh, cihanda sulh" yaklaşımıyla devam eden ilişkilerin, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleriyle kesintiye uğradığından, bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin güvenliğini korumak ve dış yardım ihtiyacını karşılamak amacıyla Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO'ya üyelik ve Kore Savaşı'na katılma gibi aşamalarla Amerika'ya yaklaşıldığından ve Stalin'in ölümü sonrasında Türkiye'ye yönelik olarak "barış taarruzları"nın başlamasıyla Sovyetler Birliği'nin değişen dış politikasından bahsedilmektedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü alt bölümlerde, Soğuk Savaş döneminin bir gereği olarak Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ni çevrelemesinin ve Orta Doğu'da yaşanan olaylara (Süveyş, Suriye, Irak krizleri gibi) yaklaşımının, Türkiye'nin tarihi misyonunun bir anlamda dayattığı bölgesel güç olma isteği ile paralellik arz ettiğinden söz edilmektedir. Beşinci alt bölümde ise, Demokrat Parti'nin dış politika anlayışının Türk-Sovyet ilişkilerine yansması yorumlanırken, güvenliğini ve kalkınması için gerekli dış yardım ihtiyacını sağladığı Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasıyla, İngilizlerin tabiriyle "Türk çıkarlarının korunmasında fanatizm derecesinde dikkatli" Menderes-Zorlu ikilisinin çok yönlü dış politika yaklaşımı doğrultusunda ve Türkiye'nin Amerika nezdinde tekrar önem kazanması amacıyla Avrupa ve özellikle Sovyetler Birliği'ne yönelmesi anlatılmaktadır.

1960-1965 dönemini kapsayan ikinci bölümde ise, 1960 darbesi sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan gerginliğin (Küba krizi, Kıbrıs sorunu, dış yardım meselesi) Türk-Sovyet ilişkilerinde yumuşamaya neden

olduğu ve bu yakınlaşmanın da Türk dış politikasında -ulusal burjuvazinin de çıkarları doğrultusunda- çok yönlülüğe geçişi hızlandırdığı söz konusu edilmektedir.

İkinci bölüm, dört alt bölümden oluşmaktadır. Birinci alt bölümde, Menderes-Zorlu ikilisinin Türk-Sovyet ilişkilerini normalleştirerek dış yardım arama politikasının, "NATO ve CENTO'ya bağlıyız" yaklaşımını benimseyen 1960 darbesiyle kesildiğinden bahsedilmektedir. İkinci ve üçüncü alt bölümlerde, Türkiye'nin Küba krizi sırasında Amerika tarafından gıyabından pazarlık konusu yapılması ve Johnson mektubunda açıkça yazıldığı üzere, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunması sonucu bir Sovyet saldırısıyla karşı karşıya kalması halinde Amerika'nın Türkiye'yi savunmayacağını belirtmesi, dolayısıyla Türkiye ile Amerika arasında yaşanan gerginliklerin Türk-Sovyet ilişkilerine yansımaları anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde ise, 25 yıllık bir aradan sonra Türkiye Dışişleri Bakanı'nın 30 Ekim - 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Moskova'ya yaptığı ziyaret ile başlayan karşılıklı ziyaretler döneminin, Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi, ortak sanayi tesislerinin kurulması ve Kıbrıs konusunda Türkiye'nin desteklenmesiyle 12 Mart 1971 müdahalesine kadar sürdüğünden söz edilmektedir.

1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, gerek Soğuk Savaş döneminin uluslararası politikası bağlamında, gerekse Türk ve Sovyet dış politikaları bağlamında derinlemesine incelenerek, Türk ve Sovyet (Rus) zihniyetlerinin bu ülkelerin dış politikalarının oluşumuna etkisi ve dış politikayı ne ölçüde yönlendirdikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, iki ülke arasında suni olarak oluşan gerginlik döneminin, Soğuk Savaş döneminden ne kadar etkilendiği ve ne kadar etkilediği üzerinde de durulmuştur.

Bilindiği üzere, Cumhuriyet döneminde Türk dış politikasını oluşturanların, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ileri sürdükleri temel varsayım, "Gerginlik dönemlerinde Türkiye'nin stratejik öneminin arttığı", böylelikle hem güvenlik endişesinin giderildiği hem de daha fazla dış yardım alınabildiği düşüncesidir. Dolayısıyla, Türk-Sovyet ilişkilerinin Soğuk Savaş dönemini ne kadar etkilediği, hatta 1960'lı yıllarda özellikle Küba krizi sonrasında Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında oluşmaya başlayan ve iki

karşıt bloku da derinden etkileyen "yumuşamayı" ne ölçüde hızlandırdığı ve ya yavaşlattığı varsayımları objektif olarak irdelenmiştir.

Soğuk Savaş dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, Türk dış politikasının genel seyrini derinden etkilemiştir. Türkiye bu dönemde, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini dış etkenlerin yani NATO ve Amerika'nın baskıları dışında kendisi de gerginleştirmiş midir? Bu gerginleştirme, Türkiye'nin bölgesel politikalar izleme isteğinin bir gereği olarak mı ortaya çıkmakta, yoksa güvenlik ve dış yardım ihtiyacından mı kaynaklanmaktadır? Bu gerginleştirmenin, gerek Türk dış politikasına gerekse Sovyet dış politikasına olumlu veya olumsuz etkileri olmuş mudur? Bu gerginleştirme, Türkiye'yi NATO ve Amerika'ya daha fazla bağımlı hale getirmiş midir? İki kutuplu sistemde sadece blok önderleri tarafından belirlenen blokların dış politikası, blok üyesi ülkeler tarafından (Türkiye gibi) bir nebze de olsa etkilenebilmekte midir? Bloklar arasındaki yumuşama, blok üyelerini nasıl ve ne ölçüde etkilemektedir? Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında Küba krizi sonrasında iyice belirginleşen yumuşama, Türkiye'yi tek yanlı tam bağımlılıktan kurtarıp, NATO üyesi kalarak, NATO dışı ülkelerle özellikle de Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişki kurmasını kolaylaştırmış mıdır? 1960'lı yılların ortasından itibaren, yumuşamanın da etkisiyle, Türkiye'nin Avrupa ve Sovyetler Birliği ile özellikle Kıbrıs sorunu ve dış yardım ihtiyacı gibi nedenlerden dolayı ekonomik ağırlıklı ilişkiler kurmasının Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkilerine etkisi ne ölçüde olmuştur? Soğuk Savaş, 1960'lı yıllarda da tüm şiddetiyle devam etseydi, Türkiye Johnson mektubuna tepki göstererek Sovyetler Birliği ile ilişkilerini normalleştirebilir miydi?

1945-1965 dönemindeki Türk-Sovyet ilişkileri incelenirken, yukarıda art arda sıralanan birbirinden bağımsız soru öbeklerine tek tek cevap aramanın yanısıra, Türk dış politikasının genel çizgisi ile dönemsel olarak ortaya çıkan durumlar arasındaki uyumun ne zaman ve nasıl bozulduğu ve bu uyumun tekrar kurulması için hangi temel argümanlara dayanılması gerektiğinin de belirlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, hem ülkelerin dış politikalarının hem de uluslararası politikanın açıklanması açısından "güç dengesi yaklaşımı"nın ve Soğuk Savaş dönemine yönelik "post-revizyonist yaklaşım"ın

(Soğuk Savaş dönemini, iki süper gücün yanı sıra iki bloka mensup üye ülkeler de etkilemiş, hatta yönlendirmiştir.) gerek olayların doğru ve objektif yorumlanmasını sağlamak açısından, gerekse uluslararası sistemden yola çıkarak ülkelerin dış politikalarının algılanması açısından büyük önemi vardır.

Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesiyle, suni olarak oluşturulmuş olan bu dönemin, Türk-Rus ilişkilerinin geleceği açısından önemli dersler çıkartılacak bir dönem olduğu ve Türk-Rus ilişkilerinde bugün ve gelecekte yaşanabilecek böylesi suni gerginlik dönemlerine karşı iki ülkenin de bağımsızlık kazandığı ortaya konularak, gelecekteki potansiyel çatışmaların önüne geçilebileceği ve karşılıklı yanlış anlamalara barışçı yollardan çözümler bulunabileceği üzerinde durulmuştur.

1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi, bu dönemdeki Türk-Amerikan ilişkileri ile Türk dış politikasının seyrini anlamamızı da kolaylaştıracaktır. 1945 yılından bu yana bölgesel güç olma yolunda tedirgin adımlar atan Türkiye'nin, suni gerginlik dönemlerinden geçerken bile bu istenilen vazgeçmediği, vazgeçmek istese bile tarihi geçmişinin (misyonunu) buna izin vermediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Soğuk Savaş dönemi Türk-Sovyet ilişkileri bilinmeden, Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasının en gergin olduğu dönemde, yani Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin kendi bekasını korumak için geliştirdiği politikaların ve reflekslerin de anlaşılması ve yorumlanması mümkün değildir. Türk dış politikasının genel gidişatının, ulaşmak istediği hedeflerin ve "bölgesel güç" olabilmesinin ip uçlarına Soğuk Savaş döneminde de rastlanmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi, Cumhuriyet dönemi Türk dış politikası tarihinin hem suni olarak oluşturulmuş en gergin dönemi hem de bir süper güç ile yakınlaşarak (Amerika Birleşik Devletleri) ve bu süper gücün denetlediği blokun (NATO) önde gelen aktif bir üyesi olarak daha sonraki yıllarda bölgesel güç olabileceğinin ip uçlarının bulunabileceği bir dönemdir. Türkiye bu dönemde, sağ ve sol aydınların haklı olarak eleştirdikleri gibi, Amerika ve NATO'nun fazla etkisi altında kalarak denge politikasından uzaklaşmış, Amerika'ya tek yanlı tam bağımlı hale gelmiş ve zaman zaman yumuşamaya (detant) bile

karşı çıkarak Soğuk Savaş taraftarı bir dış politika izlemiştir. Ayrıca Soğuk Savaş dönemi, iki süper güç ile aynı anda gizli bir denge politikası izleyen Türkiye'ye, bölgesel güç olmasının dışında izleyeceği politikaların Türk dış politikasının genel çizgisini bozacağını da açıkça göstermiştir.

1960'lı yılların ortasına gelindiğinde, Türk dış politikasını oluşturanlar, Türkiye'nin dış politikasının yönünü tekrar "çok yönlülüğe" ve "denge politikasına" çevirmişler ve Türkiye'nin bölgesel güç olmasının kaçınılmazlığını anlayarak farklı bir dış politika söylemi oluşturmaya çalışmışlardır. İşte bu farklı dış politika söyleminin ip uçları, en çok 1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde ya da yine aynı dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerinde bulunabilir. Dolayısıyla, iki süper güce yönelik olarak Türk dış politikasının geliştirdiği argümanlardan biri anlaşılmadan diğeri de anlaşılamaz. 1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkileri anlaşılmadan, Türk-Amerikan ilişkileri de, hem Soğuk Savaş dönemi açısından hem de sonraki dönemler açısından bir bütünlük içinde yorumlanamaz. Soğuk Savaş dönemi, Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıç dönemi sayılabilecek bir dönemdir ve Türk dış politikasının bugünkü ve gelecekteki seyrinin ip uçlarını içinde taşımaktadır.

1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi ve anlaşılmasının bir başka önemi, suni olarak oluşturulmuş olan bu gerginlik döneminde yaşanan dış politika tecrübesinin, Türk dış politikasına Rusya (Sovyetler Birliği) ile ilişkiler konusunda farklı bir deneyim kazandırmasıdır. Bu dönemle ilgili araştırma yapılmasının önemli nedenlerinden biri de, Türk-Sovyet (Rus) ilişkilerinin en kötü ve suni olarak en gergin olduğu dönemde bile söz konusu ilişkilere bağlılık kazanan Türk dış politikasının, 2000'li yıllarda ikinci bölünme sürecini (Rusya Federasyonu içindeki Türk topluluklarının bağımsızlaşma süreci) yaşayacak olan Rusya ile olan ilişkilerini daha gerçekçi ve ulusal çıkarlarını ön plana çıkartan bir dış politika çizgisine oturtacağını tarihi perspektif bağlamında izah etmenin gereğine olan inançtır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Soğuk Savaş döneminde bile sıcak çatışmaya dönüşmeyen ve gerçekçi yaklaşımı temel alan ilişkiler, gelecekte de iki ülke arasındaki ilişkilerin sıcak çatışmaya dönüşmesinin zor olduğunu, bu yönde bir eğilim taşımadığını göstermiştir. 1945-1965 döneminde

farklı ideolojilere sahip Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yaşanan deneyimin, ulusal çıkarlar üzerine kurulu dış politika anlayışlarını bozmadığını ve Türk dış politikasının genel seyrini değiştiremediğini göstermesi açısından da önemi büyüktür.

1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkileri bir başka açıdan, dış politika geleneği açısından da önemlidir. Bu dönemde, geleneğinde olmadığı halde, Türk dış politikası ideolojilerden etkilenmiştir. Bilindiği üzere, gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının ideolojilerin, dinin ve siyasi rejimlerin etkisinde kaldığı dönemlerde, Türkiye, bölgesel güç olmaktan uzaklaşmış ve bölgesinde diğer güçlerin uzantısı haline gelmiştir. Tahmin edileceği gibi, Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'nin bölgesinde başka güçlerin uzantısı haline gelmesine ramak kaldığı, hatta kısa bir süre de olsa uzantısı haline geldiği bir dönem olmuştur.

1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi bir başka gerçeği daha ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere, Türk dış politikasına yön veren etkenlerin başında güvenlik ve dış yardım ihtiyacı gelmektedir. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında suni olarak oluşan gerginlik dönemi, Türkiye'nin üstlendiği rolün bir gereği olarak, en kaygı duyduğu konularda (güvenlik ve dış yardım) Batı'ya yaklaşmasının ve Batı'nın da Türkiye'yi kabul edişinin, dolayısıyla Batı ile bütünleşmesinin yolunu açmıştır. Türkiye, oluşturulan bu suni gerginlik dönemine, bir anlamda "güvenlik" ve "dış yardım" politikalarının devam ettirilmesi amacıyla tahammül etmiş, zaman zaman göz yummuş, hatta bu dönemin uzamasını teşvik etmiştir.

Soğuk Savaş dönemi, her zaman doğru olmasa da, "gerginlik dönemlerinde Türkiye'nin görece olarak öneminin arttığı, yumuşama dönemlerinde ise azaldığı" varsayımını da doğrulamaktadır. Ancak, bu varsayımın bir dış politika hedefi olamayacağı, Türkiye'nin öneminin artmasıyla doğru orantılı olarak tam bağımlılığının da artmasından anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesinin önemli bir katkısı da, gerginliğin uzun dönemde Türkiye'nin lehine değil, bilakis aleyhine olduğudur. Türkiye, gerginlik dönemleri bittikten sonra, 1960'larda özellikle Kıbrıs sorununda olduğu gibi, uluslararası ortamdan soyutlanmakta ve yalnızlığa itilmektedir. 1945-

1965 dönemi gibi dönemler, Türkiye'nin karşılıksız olarak taviz verdiği ve bu tavizlerinin karşılığını da hiçbir zaman alamadığı dönemlerdir. Türkiye, bu dönemlerde ulusal çıkarlarından karşılıksız olarak daima taviz vermiştir.

1945-1965 döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesinin bir başka boyutu da, dış politikayı oluşumunda iç ve dış etkenler arasındaki uyumsuzluğun veya uyumun Türk dış politikasını nasıl etkilediğinin ortaya konulmasıdır. Bilindiği üzere, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar geçen sürede, sadece dış etkenlerin tesiriyle oluşan Türk dış politikası, 1950'li yıllardan itibaren dış etkenler ağırlıkta olmakla beraber, iç etkenlerden de etkilenmeye başlamıştır. Dış etkenlerin ağırlıkta olduğu ancak iç etkenlerin de önem kazanmaya başladığı bu dönemin dış politikası, 1960'lı yılların ortasından itibaren Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Avrupa ile ilişkilerini geliştirmesiyle iç ve dış etkenlerin ağırlığının dengede olduğu bir döneme girmiştir.

İç etkenlerin ağırlığının hissedildiği 1959-1960, 1965-1971 ya da 1973-1980 dönemlerinde, 1945-1965 döneminin yani Soğuk Savaş döneminin aksine, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yumuşama, Türk- Amerikan ilişkilerinde ise bir gerginleşme söz konusudur. Dolayısıyla, iç ve dış etkenlerin Türk dış politikasında etkisinin anlaşılması ve bu politikanın daha gerçekçi yorumlanabilmesi için 1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi önem kazanmaktadır.

Uluslararası ilişkiler ve dış politika düşünürleri, İkinci Dünya Savaşı ertesinde, uluslararası ilişkilerle ilgili konuların içeriğinin yanı sıra ele alınış biçiminin, yani konuya yaklaşımın da önemini kavrayarak bu hususu da ön plana çıkartmışlardır. Ancak bu yaklaşım, zaman içinde hem konunun içeriğinin hem de konuya yaklaşımın birlikte ele alınmasının daha doğru olacağı şeklinde değişmiştir. Böylece, günümüzde de genel olarak tercih edilen, hem konunun içeriği hem de ele alınış biçiminin birlikte bir denge oluşturduğu görüşüdür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde, uluslararası politikayı açıklamakta kullanılan bir başka yeni yaklaşım da "soyutlaştırma" veya "kav-

ramlaştırma"dır. Uluslararası ilişkilerin soyutlaştırılmasının, dolayısıyla bu doğrultuda bir kavramsal çerçeveye oturtulmasının sağladığı faydalar ise, ileriye yönelik tahmin yapılabilmesinin kolaylaştırılması, bu tahminlerin temel varsayımlarının oluşturulması ile konunun içeriği ve ele alınış biçimiyle ilgili yaklaşım ve bilgilerin sınıflandırılması, konunun anlaşılmasının ve yorumlanmasının daha kolay hale getirilmesi şeklinde izah edilebilir. İncelememizde bu yaklaşıma da yer verilmiştir.

Gerek uluslararası politikanın, gerekse farklı ülkelerin dış politika yaklaşımlarının anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi açısından, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, daha önceki idealist yaklaşımlardan gerçekçi yaklaşıma geçilmesiyle birlikte önemli bir yaklaşım farklılığı ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkileri, güç ve çıkar kavramlarına dayandırarak açıklamaya çalışan "yeni gerçekçi ekol"ün (neo-realist) varsayımı, "güç dengesi yaklaşımı"dır.

Söz konusu bu yaklaşıma yapılan temel eleştiri ise, uluslararası ilişkilerin oluşumundaki bütün nedenleri açıklayamadığı ve özellikle sorunların çözümlenmesi konusunda değişik öneriler ve alternatifler geliştiremediği şeklindedir. Ancak "yeni gerçekçi ekol", öneriler geliştirmekten çok olayları yorumlamakla ilgilenmekte, bu yorumlar da sınırları belli ve somut bir çerçeveye oturmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası politikanın oluşumunda "gücün" dışında başka etkenlerin de olduğu unutulmamalıdır.

1945-1965 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri incelenirken, "güç dengesi yaklaşımı", dolayısıyla "yeni gerçekçi ekol" ön planda tutulmuştur. Ancak bu dönemi yorumlarken, sadece bu yaklaşımlarla yetinilmemiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin seyri çerçevesinde diğer yaklaşımlara, hatta farklı disiplinlere de (sosyoloji, tarih, felsefe gibi) zaman zaman başvurulmuş, olayları algılama ve doğru yorumlama konusunda bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir. Bilindiği üzere, "güç dengesi yaklaşımı" uluslararası sistemdeki bazı süreçleri yorumlamakta önem kazansa da, bütün bir uluslararası sürecin kavranmasında yetersiz kalmaktadır.

Ayrıca, 1945-1965 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri, sadece uluslararası sistem kuramı veya Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin gerek global, gerekse

bölgesel düzeydeki stratejik konumlarının uluslararası politikayı nasıl etkilediği açısından değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği (Rusya) ve Türkiye'nin dış politika davranışlarının nasıl oluştuğu, oluşumun tarihi, sosyolojik, felsefi temellerinin ne olduğu ve bu temellerin söz konusu ülkelerin zihniyetlerine tesirleri ya da uzun yıllar sonucunda bu ülkelerde oluşan zihniyetlerin dış politikaya etkisi gibi sorulara da cevap bulunması açılarından ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ve Rusya (Sovyetler Birliği) arasında beş yüz yıldır devam eden ilişkilerin, 1945-1965 dönemi gibi suni olarak oluşturulan bir gerginlik ve düşmanlık döneminde bile, nasıl sıcak çatışmaya dönüşmeden devam ettiğinin nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkileri incelenirken, bütün yaklaşımlar, ekoller ve hatta disiplinlerden de yararlanılarak bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu modeli oluşturmak sadece bu dönemi daha doğru yorumlamak açısından bir araç olarak kullanılmış, asla amaç haline getirilmemiştir.

Bilindiği üzere, Soğuk Savaş dönemi 1980'li yıllara kadar iki yaklaşım (tradisyonalist ve revizyonist yaklaşımlar) çerçevesinde ele alınmış ve Soğuk Savaş'ın sorumlusunun hangi süper güç olduğu sorusuna, bir anlamda propaganda anlayışı çerçevesinde cevap aranmıştır. Tradisyonalist yaklaşıma göre, Soğuk Savaş'ın asıl nedeni Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarıdır. Revizyonist yaklaşıma göre ise, Amerika, "Sovyet yayılmacılığını" bir anlamda öcü gibi göstererek kendi yayılmacılığına kılıf hazırlamıştır.

Öncülüğünü Gaddis, Yergin, Anderson gibi yazarların yaptığı "post-revizyonist" yaklaşım* ise, tradisyonalist ve revizyonist yaklaşımlardan farklı olarak, Soğuk Savaş'ın oluşması ve sürdürülmesinde sadece süper güçlerin değil, birçok farklı ülkenin de rol oynadığını ileri sürmektedir. 1945-1965 dönemi Türk-Sovyet ilişkileri incelenirken, post-revizyonist yaklaşım, Soğuk Savaş dönemini ve bu dönemin karmaşık ilişkilerini yorumlamakta dikkate alınmıştır.

* Post-revizyonist yaklaşım hakkında bkz.: John Lewis GADDIS: "The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the Origins of the Cold War", **Diplomatic History**, Vol.: VII (1983).

Yine bu dönem incelenirken, gerek Türk gerekse Sovyet dış politika davranışlarının nedenleri, 1945-1965 dönemindeki uluslararası politikanın niteliği, ideolojiler, bloklararası ilişkiler, Soğuk Savaş, iki kutupluluk, gevşek iki kutupluluk, yumuşama, barış içinde birarada yaşama, iç ve dış etkenlerin dış politikanın oluşumundaki rolü, güvenlik endişesi, ekonomi, dış yardım, karar vericilerin dış politikanın oluşum sürecini nasıl ve ne ölçüde etkilediği ya da uluslararası politikadan nasıl ve ne ölçüde etkilendiği, güç dengesi, tek odaklı dış politika, çok yönlü dış politika, tek yanlı tam bağımlılık, karşılıklı bağımlılık ve farklı dış politika zihniyetlerinin hem birbirlerini hem de uluslararası sistemi nasıl etkilediği gibi konular da derinlemesine araştırılarak, söz konusu dönemin daha sağlıklı yorumlanmasına çalışılmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ilişkileri incelenirken, bu dönemin suni olarak oluşturulmuş bir gerginlik dönemi olduğundan bahsedilmiştir. Bu dönemde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan suni gerginliği doğru yorumlayabilmek ve gerek kavramsal çerçevenin oluşturulması gerekse bu dönemin doğru açıklanması için yapılacak soyutlaştırmaların şekilleneceği temel yapının kurulması amacıyla bazı varsayımlarda bulunulmuştur. Söz konusu varsayımlara, çalışmanın oluşumu sürecinde yenilerinin eklenmesi, hem yeni gerçekçilik akımının ve Soğuk Savaş dönemine post-revizyonist yaklaşımın hem de biçim ve içerik dengesinin sağlanması açısından bir zorunluluktur.

Türk dış politikasına tarihsel açıdan bakıldığında, her dönemde "denge politikası" ve bunun doğal sonucu olarak da "ittifak arayışı politikası" izlediği görülmektedir. Türkiye, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde "denge politikası" izlemiştir. Denge politikası, Türkiye'nin gerek bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü (üniter yapısını) koruması, gerekse Türk dış politikasına yön veren etkenler içersinde ön plana çıkan "güvenlik endişesi" ve "dış yardım", yani bir anlamda çağdaşlaşma ve modernleşmenin alt yapısını oluşturması açısından önemlidir. Bilindiği üzere, Tanzimattan bu yana Batı ile uyum sağlama çabası içinde olan Türkiye, dış politikasını da bu çerçevede oluşturmaya çalışmış ve zaman zaman modernleşme ile Batılılaşmayı birbirine karıştırma yanılığına düşmüştür.

Türkiye, 1923-1934 döneminde Batılı güçlere karşı Sovyetler Birliği'ne, 1934-1940 döneminde Akdeniz'de yayılcılık politikası güden İtalya'ya karşı Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne, 1945 yılından sonra ise, bu defa Sovyetler Birliği'nin toprak ve Boğazlarda üs taleplerine karşı Amerika ve NATO'ya dayanarak bir denge politikası oluşturmaya çalışmıştır.

Ancak , Türkiye'nin Amerika ve NATO'ya dayanması zamanla Amerika ve NATO'ya tek yanlı tam bağımlı hale gelinmesine yol açmış ve Türkiye sadece Sovyetler Birliği'nden değil, Üçüncü Dünya ülkelerinden İslâm ülkelerine, Doğu Bloku ülkelerinden Amerika'dan bağımsız hareket eden Batılı ülkelere kadar bir çok ülkeden uzaklaşarak, uluslararası politikada yalnızlaşmıştır. Ayrıca, tam bağımlılığın baskısıyla kurulan Bağdat Paktı gibi deneyimler de geri tepmiş ve Orta Doğu'ya Sovyetler Birliği'nin girmesine engel olunmaya çalışılırken, bilakis tam tersi olmuş ve Arap ülkeleri Bağdat Paktı'na tepki duyarak Sovyetler Birliği'ne yanaşmışlar, böylece Sovyetler Birliği de kolaylıkla Orta Doğu'ya girebilmiştir.

Oysa Türkiye'nin zaman içersinde fark ettiği gibi, Amerika veya NATO ile olan ilişkisi karşılıklı bağımlılık değil, Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılığı haline gelmiştir. Türkiye, bu gerçeği geç fark etmiştir. Başbakan Menderes'in 1960 Temmuzunda Moskova'ya yapacağı ziyaret, Türkiye'nin geç de olsa bu tek yanlı tam bağımlılığın farkına varmasının en somut ancak gerçekleşmeden sona eren bir örneğidir.

1945-1965 döneminde, Soğuk Savaş'ın ve iki kutupluluğun da etkisiyle Türk-Sovyet ilişkilerinde suni bir gerginlik dönemi yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi, hem Türkiye'nin tek yanlı tam bağımlılığının nedenlerini ve gerekçelerini anlamamızı kolaylaştıracak, hem de bu dönemin her iki ülke tarafından da suni olarak oluşturulduğunu ortaya çıkaracaktır. Bu dönemde Türk dış politikasını oluşturan karar vericiler, Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan suni gerginlik döneminin, Türkiye'yi dünyadan soyutladığını, özellikle de Kıbrıs sorunu ve dış yardım konularında Türkiye'nin elini kolunu bağladığını biraz da buruk bir şekilde görmüşlerdir.

1960'lı yılların ortasından itibaren, gerek 1962 Küba krizi sırasında Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılması ve sonrasında başlayan yumuşama, gerekse 1964 Johnson mektubunun alınmasından sonra Sovyetler Birliği ve Avrupa ile yakınlaşmasını hızlandırması, Türkiye'nin "çok yönlü dış politika" izlemesinin önünü açmıştır. Amerika ise, Türkiye'nin Avrupa ile yakınlaşmasını, sağladığı dış yardımın bir bölümünü Avrupa ile paylaşacağından teşvik etmiştir.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini, ağırlıklı olarak Kıbrıs sorunu nedeniyle normalleştirme çabası Amerika'yı tedirgin etmiştir. Başbakan Men-deres'in Temmuz 1960'da Moskova'ya gitmek istemesinin, 1960 darbesi ile kesintiye uğraması gibi, NATO tarafından yayınlanan Harmel raporunda belirlenen sınırlar çerçevesinde kalınarak 1967 yılında Türkiye-Sovyetler Birliği arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması sonrasında da Türk-Sovyet ilişkilerinin hızla gelişmesi de 12 Mart 1971 müdahalesiyle kesintiye uğramıştır.

Hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş döneminde aralarındaki gerginliği azaltıcı politikalar izlemekten kaçınmışlardır. Ancak, 1960'lı yılların ortasından itibaren uluslararası konjonktürdeki değişimler, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yumuşama sürecini başlatmıştır. Bu süreç, 1962 Küba krizinden sonra Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında yumuşamanın başlaması, Türk-Amerikan ilişkilerinin özellikle Johnson mektubundan sonra gerginleşmesi ve Türkiye'nin gerek Kıbrıs gerekse dış yardım ihtiyacı gibi nedenler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde Türk dış politikasını oluşturanların geliştirdiği önemli bir varsayım da, "gerginlik dönemlerinde Türkiye'nin öneminin arttığı, yumuşama dönemlerinde ise azaldığı" düşüncesidir. Bu varsayım çok yanlış olmamakla birlikte, söz konusu varsayımın ön plana çıkması, Türkiye'yi, gerginlik dönemlerinin uzun sürmesi için gayret göstermeye, hatta suni gerginlik dönemleri yaratmaya itmiştir. Oysa gerginlik dönemleri, Türkiye'nin Batı'ya bağımlılığının daha da arttığı ve dış baskı nedeniyle ulusal çıkarlarını zorunlu olarak ikinci plana ittiği dönemler olmuştur. Gerginlik dönemlerinde, özellikle iki kutuplu sistemlerde, blok çıkarları ulusal çıkarların önüne geçmektedir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin üs ve toprak taleplerini, biraz da abartarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında Batı ile bozulan ilişkilerini düzeltmek ve Sovyet tehlikesine karşı Batı ile yakınlaşmak için kullanmıştır. Oysa üs ve toprak talepleri, Başbakan İnönü ve dönemin Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın çok doğru yorumladıkları gibi, aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasında 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı değiştirmek isteyen Sovyetler Birliği'nin, söz konusu antlaşmayı değiştirirken kendi pazarlık gücünü arttırmak için ileri sürdüğü taleplerdir. Yani bir bakıma gerçek talepler olmaktan çok, pazarlık gücünü arttırmak için ortaya atılan argümanlardır.

Türk dış politikasını oluşturanlar, Soğuk Savaş'ın yani bir anlamda 1945-1965 döneminin gergin olarak devam etmesinde, özellikle Türkiye'nin güvenlik endişesi ve dış yardım ihtiyacının karşılanması açısından yarar görmüşlerdir. Oysa söz konusu gerginlik dönemi, aynı zamanda, Türkiye'nin Amerika ve NATO'ya tek yanlı tam bağımlılığının arttığı bir dönem olmuştur.

1960'lı yılların ortasından itibaren füze teknolojisindeki gelişmeler ve nükleer silahlar ile bu silahları gönderme araçlarında ulaşılan teknolojik düzey, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalmasına (Jüpiter füzelerinin sökülmesi) neden olmuştur. Bu bağlamda, artan silahlanma maliyetleri ve nükleer güç kullanımının caydırıcı boyutlara ulaşması yumuşamayı zorunlu hale getirmiştir. Böylece Türkiye, Amerika ve NATO'ya tek yanlı tam bağımlılıktan ihtiyatlı olarak uzaklaşmış ve yumuşamanın başlamasıyla birlikte ulusal çıkarlarının blok çıkarlarının önüne geçebileceği yaklaşımını benimseyerek "çok yönlü dış politika" uygulamaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türk dış politikasının Batı'ya yönelmesi ve uluslararası konjonktür, iç politikayı da derinden etkilemiş ve ekonomide liberalizm, siyasette ise demokrasi ön plana çıkmıştır. Ekonomide liberalizmin ve siyasette demokrasinin etkinlik kazanması, hem Türkiye'yi Batı ile yakınlaştırmış hem de iç etkenlerin dış politikayı daha fazla etkilemesini sağlayarak, dış politikanın oluşmasında iç etken faktörünü kuvvetlendirmiştir.

Bilindiği üzere, Türk dış politikasında iç etkenlerin önemi 1923-1945 döneminde neredeyse yok denilecek kadar azdır. İkinci Dünya Savaşı sonra-

sında, özellikle 1950-1960 döneminde, dış etkenler ağırlıkta olmakla beraber iç etkenler de önem kazanmaya başlamıştır. 1960 sonrasında ise, dünya konjonktüründeki değişime ve yumuşamaya paralel olarak, özellikle 1965-1971 ve 1973-1980 dönemlerinde iç ve dış etkenlerin Türk dış politikasını etkileme oranı bir dengeye oturmuştur. 1960-1964 ve 1971-1973 dönemlerinde ise, bu dönemlerde askeri idareler etkin olduğundan, Türk dış politikası ağırlıklı olarak dış etkenlerin etkisi altında kalmıştır.

1945-1965 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri incelendiğinde, dış etkenlerin, özellikle de iki kutuplu sistemin, Türk dış politikasının oluşumunu ve seyrini yoğun olarak etkilediği ve ideal bir iç ve dış etken dengesinin kurulmadığı görülmektedir. Gerek 1945-1965 döneminde, gerekse farklı dönemlerde iç ve dış etkenlerin arasında bir denge kurulamaması, Türk dış politikasının oluşumunu olumsuz yönde etkilemiş ve güvenlik ile dış yardım gibi konularda çok hassas olan Türkiye'nin, özellikle Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılığını arttırmıştır.

Türkiye'nin jeo-stratejik önemi, Türkiye'ye hem yarar sağlamakta hem de zarar vermektedir. Türkiye, 1945-1965 döneminde, coğrafi konumu nedeniyle iki süper gücün yani Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin kendi aralarında yapacakları pazarlıkta habersizce (gıyabında) pazarlık konusu yapılacağından korkmuştur. Potsdam Konferansı, Küba krizi gibi olaylar Türkiye'nin bu korkusunda ne kadar haklı olduğunu ortaya koymuştur. Fakat bu olaylar, 1945-1965 döneminin hemen başında ve sonunda yaşanan olaylardır. Oysa bu dönemde, Türk-Sovyet ilişkilerinin çok gergin olması ve iki kutuplu dünyanın şartları Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılmasını önlemiştir.

İki süper gücün arasında gıyabında pazarlık konusu yapılacağı korkusu, Türkiye'yi, Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılıktan uzaklaştırmış ve denge politikası izlemeye yöneltmiştir. Küba krizi sırasında Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılması ve Johnson mektubu (Eğer yumuşama olmasaydı, Amerika, Johnson mektubunu yazmazdı. Yazsaydı da, Türkiye hiçbir şekilde tepki gösteremezdi.) Türkiye'yi tekrar denge politikası ve çok yönlü dış politika izlemeye yönelten en önemli etkenlerdir.

Bir başka varsayım da, 1945-1965 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri incelendiğinde, bu dönemin sıra dışı bir dönem olduğu düşüncesidir. Gerek Osmanlı dönemi Türk-Rus ilişkileri, gerekse Cumhuriyet dönemi Türk-Sovyet ilişkileri hiçbir zaman Soğuk Savaş döneminde olduğu kadar gergin olmamıştır. Savaş veya barış dönemlerinde Türk-Rus ilişkileri zaman zaman gerginleşmiş ya da yumuşamıştır. Ancak gerginlik hiçbir zaman bu yoğunlukta ve uzunlukta olmamıştır. Bu suni gerginlik dönemi, hem Sovyetler Birliği tarafından hem de Türkiye tarafından özellikle sürdürülmüş ve ilişkiler normal seyri dışına çıkarılmıştır.

1945-1965 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri incelenirken, komünist dönemde bile resmi onayla kuşaktan kuşağa aktarılan "Rus etosu"nun (ethos) yani bir anlamda Rus zihniyetinin, Rus dış politikasını ve Türk-Rus ilişkilerini nasıl etkilediği de araştırılmış ve Türk-Sovyet ilişkileri bu açıdan da incelenmiştir. Bilindiği üzere, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rusya Federasyonu'nun kurulması aşamalarında da, "Rus etosu"nun Rus dış politikası üzerindeki derin etkisi devam etmiştir.

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı izlediği dış politikasında, 1948 yılından itibaren değişiklikler yapmış ve 1953 yılında Stalin'in ölümünden hemen sonra Türkiye'ye yönelik taleplerinden vazgeçtiğini resmen bildirmiştir. Hemen sonrasında da, 1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'ye karşı "barış taarruzlarında" bulunmuştur. Türkiye, 1950'li yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği ve Avrupa ile yakınlaşmanın, kendisi için Amerika'ya karşı bir denge oluşturacağını anlamış ancak 1960 darbesi bu girişimi bir süre geciktirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde, Türkiye'nin bir başka dış politika varsayımı da, "Türkiye'nin Batı'nın dış politika hesabındaki rolü ne kadar büyükse, o oranda dış yardım alacağı" görüşüdür. Oysa Türkiye ve dönemin iktidarı Demokrat Parti, Türk-Amerikan veya genel olarak Türkiye-Batı ilişkisinde karşılıklı bağımlılığın söz konusu olmadığını, Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı tam bağımlı olduğunu çok geç anlamışlardır.

"İki kutuplu sistem", Türkiye'nin güvenlik endişesini giderdiğinden ve dış yardım talebini sağladığından desteklenmiştir. Türkiye, 1962 Küba krizi sonrasında ortaya çıkan "gevşek iki kutuplu sisteme" şüpheyile bakmıştır. İki kutuplu sistem, 1948 yılında Berlin ablukasından 1962 yılında Küba krizinin barışçı yollardan çözümlenmesine kadar sürmüştür. Bilindiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan çok kutuplu sistem yerini zamanla iki kutuplu sisteme bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabet bu iki güç etrafında oluşan bir bloklaşmaya yol açmıştır.

İki kutuplu sistem döneminde, gerek bloklararası gerekse blok içi ilişkilerde "güç" ön plandadır. Dünya, "de facto" olarak iki çıkar bölgesine ayrılmış ve bloklar hiyerarşik yapılar şeklinde örgütlenmişlerdir. Bloklara bağımlı ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik yapıları blok önderleri tarafından belirlenmekte, dolayısıyla blok üyeleri blok önderlerinin amaç ve çıkarlarına uymak zorunda kalmaktadırlar.

Gevşek iki kutuplu sistem ise, Soğuk Savaş şartlarının sürdüğü ancak iki blok arasında özellikle de iki blok önderi arasında yumuşamanın ve karşılıklı olarak etki alanlarının zımnen tanındığı bir dönemdir. Bu dönem, 1962'de Küba krizinin barışçı yollarla çözümlenmesiyle başlamış ve 1975 yılında Doğu ve Batı Bloku ülkelerinin katılımıyla gerçekleştirilen Helsinki Konferansı'na kadar sürmüştür.

Bu dönemde iki blok arasında işbirliği ve yakınlaşma çabaları artmış, dolayısıyla bloklararasındaki hiyerarşik yapı da giderek gevşemeye başlamıştır. 1967 yılında NATO tarafından yayınlanan Harmel raporu ise, yumuşamanın NATO üyeliğini tehlikeye sokmaması koşuluyla, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleriyle ekonomik ilişkiler kurulabileceğini öngörmektedir. Türkiye de, Sovyet Bloku ülkeleri ile ilişkilerini bu raporun çerçevesini çizdiği ölçülerde geliştirmiştir.

Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir başka konu da, zaman zaman blok çıkarlarının ulusal çıkarların önüne geçmesi durumudur. Ulusal çıkarlar çoğunlukla blok çıkarları için feda edilebilmektedir. Türkiye, çaresizlik içinde

ulusal çıkarlarından fedakarlık ederek iki kutupluluğu savunmak zorunda kalmıştır.

1945-1965 döneminde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik yapay olarak sürekli bir yükseliş seyri izlemeseydi, Türkiye, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde sürdürdüğü denge politikasını, Soğuk Savaş döneminde de, üstelik NATO üyesi kalarak bir ölçüde sürdürebilirdi. İç savaş sürecini yaşamış Yunanistan bile, 1945-1965 döneminde, Türkiye kadar gerginlik taraftarı olmamıştır. Türkiye, “gerginliğe”, var olma ve Batı tarafından önemsenme politikası olarak o kadar inanmıştır ki, gevşek iki kutuplu sistem döneminde bile Soğuk Savaş’ın en sert şekliyle devam etmesini istemiş ve yumuşama dönemlerinden jeo-stratejik öneminin azalacağı korkusuyla adeta ürkmüştür.

Bu gerginlik politikası, Türkiye'nin Amerika ve NATO'ya bağımlılığını gereğinden fazla arttırmış ve uluslararası ortamda yalnızlaştırmıştır. Başbakan Adnan Menderes, tam bağımlılığın ve gerginliği tırmandırmanın Türkiye'yi yalnızlaştırdığının farkına ne yazık ki iktidarının son döneminde varmış ve bunu düzeltmek için girişimlerde bulunacakken (Sovyetler Birliği ve Avrupa ile ilişkileri normalleştirmek), 1960 darbesiyle NATO ve CENTO'ya tam bağımlılığa tekrar geri dönülmüştür. Benzer olaylar 1960'ların ortalarında da yaşanmış ve Demirel tam bağımlılık yerine karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkiler oluşturmaya ve Amerika Birleşik Devletleri dışındaki güçlerle de (Avrupa ve Sovyetler Birliği gibi) bir denge ilişkisi kurmaya çalışırken, 12 Mart 1971 müdahalesi olmuştur.

Birinci Bölüm

Soğuk Savaş Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik ve Sovyetler Birliği'ni Çevreleme Politikasında Türkiye'nin Rolü (1945-1960)

I. Türk-Sovyet İlişkilerinde Tarihi Gelişim ve Sovyet Talepleri Karşısında Türkiye'nin Konumu

Milli Mücadele devam ederken, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin ilk hukuki metnidir. Türkiye, ilk kez Lozan Konferansı'nda, özellikle Boğazlar sorunu görüşülürken, Soğuk Savaş döneminin bir anlamda öncüsü sayılan "Batı'yı Sovyetler Birliği'ne karşı, Sovyetler Birliği'ni de Batı'ya karşı kullanma" politikasını uygulamıştır.

Atatürk'ün dış politika anlayışı, iki savaş arasındaki döneme damgasını vurmuş ve Türkiye askeri ittifaklara üye olmaktan kaçınmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin tarafsız bir politika izlemesi ve bloklar dışında kalması, Türk-Sovyet ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından, Almanya'nın yenilmesiyle Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanan Sovyetler Birliği, yayılcı politikası doğrultusunda, süresi 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek yanlı olarak 19 Mart 1945 tarihinde feshetmiştir.

Amerika'nın nötr tavrına karşı, Türkiye ve İngiltere'nin Soğuk Savaş savaşçısı gayretleri Soğuk Savaş'ı post-revizyonist teoriyle açıklamanın haklılığını ortaya koymaktadır. Post-revizyonist yaklaşıma göre, Soğuk Savaş, geleneksel ya da revizyonist yaklaşımlarla sadece Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki bir çatışma olarak açıklanmaktadır. Oysa Soğuk Savaş, her iki bloktaki özellikle de Batı Bloku'ndaki ikincil devletlerce de (İngiltere, Türkiye gibi) körüklenmiştir. Bu bağlamda Türkiye, güvenlik ve dış

yardım ihtiyacını karşılamak için Soğuk Savaş'tan yararlanmış, hatta Soğuk Savaş'ı çıkartmış ve bu döneminin bitmesini istememiştir.

A. Tarihsel Süreç ve Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik

1. Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri

19uncu yüzyıldan itibaren, bir yandan Avrupa'daki kuvvet dengesinin şartları ve unsurları büyük bir değişim geçirmiş, diğer yandan bu dönemde Osmanlı Devleti zayıflama sürecine girmiş ve dışarıdan kendisine yöneltilen tehlikelere karşı yanına büyük bir devleti alarak bir denge meydana getirmeye, böylece varlığını koruyarak, hayatiyetini devam ettirmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu denge politikası, Atatürk tarafından Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiş ve günümüze kadar sürmüştür.

Denge politikasının tarihsel süreci kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir: a) 1791 (1798)-1878: Rusya tehlikesine karşı İngiltere ile işbirliği, b) 1888-1918: Rusya ve İngiltere tehlikesine karşı Almanya ile işbirliği, c) 1920-1936: Batılılara karşı Sovyetler Birliği ile işbirliği, d) 1936-1945: Faşist İtalya tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa ile işbirliği, e) 1945-1990: Sovyetler Birliği tehlikesine karşı Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliği.¹

Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ve özellikle İngiltere tarafından kışkırtılan Yunanistan'ın Türkiye'yi işgaline karşı yürütülen silahlı mücadele sırasında, 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra kurulan Sovyet Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (SRFSC)² ile Atatürk'ün tabiriyle "avamili tabîyeden mütehassıl" (tabîi şartlardan doğan) bir dostluk ilişkisi kurulmuştur.

¹ Denge politikasının evreleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)** (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991), 43-50. Cumhuriyet döneminde denge politikası için bkz.: Mehmet GÖK: "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları", **Atatürk Türkiye'si'nde Türk Dış Politikası Sempozyumu (1923-1983)** (İstanbul: Boğaziçi Ü. Yayını, 1984), 49-67.

² Arthur ROSENBERG: **Bolşevizm Tarihi**, Çev.: Aydın Emeç (İstanbul: E Yayınları, 1969), 113-155; A. FADAYEF, E. ÇERMINSKI ve G. GOLIKOF: **Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu**, Çev.: Şerif Hulusi (İstanbul: Pavel Yayınları, 1966), 111-139; Türkkaya ATAÖV: **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi** (Ankara: A.Ü. SBF Yayını, 1961), 11-12; V.M.MOLOTOV: **Bugünkü Sovyet Rusya ve Sovyet Esas Teşkilat Kanunu**, Çev.: Sabiha Zekeriya (İstanbul, 1936).

Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Çanakkale direnişi, İtilaf devletlerinin Çarlık Rusyası'nı kurtarma girişiminin önünü kesmiş ve Sovyet ihtilalinin koşullarını yaratmıştır. 1917 Bolşevik ihtilali ise³, Türkiye'yi paylaşmak için savaşıyan üç emperyalist devletten biri olan Çarlık Rusyası'nı yıkmış ve yerine Türkiye'nin kurtuluşunu destekleyen Sovyet rejiminin kurulmasını sağlamıştır.⁴ Falih Rifkî Atay'a göre: "Eğer, Lenin Çarlığı yıkmasaydı, İstanbul Rusların olacaktı."⁵

Yine bu dönemde, Sovyet hükümetinin, Rusya'nın Çarlık devrindeki müttefikleriyle (İngiltere, Fransa) imzaladığı gizli antlaşmaları yayınlayacağını açıklaması, Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi, Türkiye'de de büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile ilgili gizli antlaşmalar, Troçki'nin nezaretinde İzvestiya Gazetesinde 11-24 Kasım 1917 tarihleri arasında yayınlanmıştır.⁶

Sovyet Rusya ile ilk ilişkiler resmi sıfatı olmayan bazı kişiler ya da heyetler aracılığı ile yürütülmüştür. Bunların en önemlisi, 1919 Mayıs'da Türk milliyetçileriyle temas etmesi için Anadolu'ya gönderilen Albay Semen Mihailoviç Budiyeni başkanlığındaki heyettir. Kazım Karabekir'e göre, Atatürk daha İstanbul'da iken İlyaçev adında bir Sovyet Albayı ile görüşmüştür.

Haziran 1919'un ilk günlerinde Havza'da Atatürk ile Budiyeni arasında yapılan görüşmede, Albay Budiyeni "para ve silah yardımı" önermiştir. Atatürk ise, Sovyet askeri ve mali yardımı karşılığında, Türkiye'yi, Sovyet Rusya

³ 31 Aralık 1922 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kuruluncaya kadar (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi: **Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi** (Ankara: Aydınlık Yayınları, 1970), 308.) TBMM hükümeti ile Sovyet Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SRFSC) ilişkisi söz konusudur. 5 Aralık 1936 tarihinde kabul edilen Anayasanın 13üncü maddesine göre, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) oluşturan 12 cumhuriyet şunlardır: Rusya, Ukrayna, Belarus, Özbekistan, Kazakistan, Gürcistan, Azerbaycan, Moldova, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri.

⁴ Rem KAZANCIYAN: **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri (1920-1922)** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000), 8.

⁵ Falih Rifkî ATAY: **Çankaya** (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1969), 166.

⁶ Akdes Nimet KURAT: **Türkiye ve Rusya (1798-1919)** (Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, 1970), 328; E. E. ADAMOF ve diğerleri: **Anadolu'nun Taksimi Planı**, Çev.: Hüseyin Rahmi (İstanbul: Belge Yayınları, 1972).

ile emperyalist güçler arasında bir barikat haline getirmeyi kabul etmiştir. Bu tarihten sonra, Bolşevizm ve Türkiye'ye Bolşevik yardımı, Milli Mücadelenin önderleri arasındaki yazışmalarda en önemli konulardan biri olmuştur.⁷

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılışından hemen sonra Atatürk, Kazım Karabekir Paşa'nın 18 Nisan 1920 tarihli telgrafına, 26 Nisan 1920 tarihinde cevap vermiş⁸ ve Kazım Karabekir Paşa da bu cevabın⁹ başına "TBMM'nin Moskova Sovyet hükümetine birinci teklifnamesidir" ibaresini ve sonuna da Mustafa Kemal Paşa'nın ismini ekleyerek bir mektup şeklinde Sovyet hükümetine göndermiştir.

Söz konusu mektubun içeriği şöyledir: "1) Emperyalist hükümetlere karşı hareket yapılması ve bu hükümetlerin tahakkümü ve esareti altında bulunan mazlum insanların kurtarılması amacını öngören Sovyet Rusya ile hareket yapılması konusunda işbirliği kabul edilmektedir. 2) Bolşevik kuvvetler, Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına katılması için içerdeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere harekate başlarsa, Türkiye hükümeti de emperyalist Ermeni hükümetine karşı bir askeri harekate girecek ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik devletler ittifakına sokmayı üstlenecektir. 3) Öncelikle milli topraklarımızı işgal eden emperyalist kuvvetleri kovmak ve sonra da emperyalizme karşı ortak mücadelemiz için dahili kuvvetlerimizi organize etmek üzere, şimdilik ilk taksit olarak 5 milyon altın, savaş araç ve gereçleri ile sağ-

⁷ Salahi R. SONYEL: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1973), 83-84; Ali Kemal MERAM: **Türk-Rus İlişkileri Tarihi** (İstanbul: Kitap Yayınları, 1969), 236; Enver Behnan ŞAPOLYO: **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi** (İstanbul: Zaimler Kitapevi, 1958), 116; Mete TUNÇAY: **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)** (Ankara, 1967), 68-69.

⁸ Kazım KARABEKİR: **İstiklal Harbimiz** (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969), 595, 626.

⁹ Stefanos YERASIMOS: **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye** (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979), 232; Louis FISHER: **The Soviets in World Affairs (1917-1929)** (Princeton: Princeton University Press, 1951), 390-391; Tevfik BİYİKLİOĞLU: **Atatürk Anadolu'da (1919-1929)** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1959), 67; Damar ARIKOĞLU: **Milli Mücadele Hatıraları** (İstanbul, 1961), 152.

lık malzemeleri ve cephane, ayrıca Doğu'da harekat yapacak kuvvetler için erzakın Sovyet Rusya tarafından temin edilmesi gerekmektedir..."¹⁰

Sovyet tarihçileri, Atatürk'ün Lenin'e 26 Nisan 1920 tarihinde sekiz maddelik bir mektup gönderdiğini yazmakta ve maddeleri açıklamaktadırlar.¹¹ Türk tarihçileri ise, Sovyetler Birliği'nin fotokopisini bile yayınlamadığı bu mektubun yazılmadığını ileri sürmektedirler.¹² Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, Türk Tarih Kurumu'nun VII. Kongresinde, Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir mektubu asla imzalamayacağını çünkü böyle bir mektubun bütün dünyaya ilan edilmiş olan Misak-ı Milli ilkelerine tamamen aykırı olduğunu, Sovyetler Birliği'nin bu mektubun fotokopisini bile hiçbir yerde yayınlamadığını, dolayısıyla Misak-ı Milli ilkelerine aykırı böyle bir mektubun olamayacağını ileri sürmüştür. Prof. Dr. Hikmet Bayur da bu görüşe katılmaktadır.¹³

Kazım Karabekir tarafından, Atatürk adına 26 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Rusya'ya mektup gönderildiği günlerde, Anadolu'da, Atatürk'ten tutun da en küçük rütbeli subaya kadar Bolşevikler gibi giyinmek, "yoldaş" diye hitap etmek ve kızıl kalpak takmak moda olmuştur.¹⁴

Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin, Atatürk adına gönderilen 26 Nisan 1920 tarihli mektuba, 3 Haziran 1920 tarihinde verdiği cevapta,¹⁵ ittifaktan ve askeri yardımdan bahsetmeksizin, iki devlet arasında en kısa sürede diplomatik münasebetlerin kurulmasını istemiştir. Çiçerin mektubunda,

¹⁰ Kamuran GÜRÜN: **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991), 33-34; Milli Mücadele döneminde Türkiye ile Bolşevik Rusya'nın Kafkasya'daki ilişkileri hakkında bkz.: Veysel ÜNÜVAR: **İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921)**, (İstanbul, 1948).

¹¹ Boris M. POTSKHVERIYA: "Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla 1981 Yılında Sovyetler Birliği'nde Yapılan Bilimsel Faaliyetler", **Belleten**, Cilt: XLVII, Sayı: 185 (Ocak 1983), 284.

¹² V. I. DANILOV: "Kemal Atatürk ve Sovyet-Türk İlişkilerinin Oluşması", **IX. Türk Tarih Kongresi** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1989), 1905.

¹³ Doğan AVCIOĞLU: **Milli Kurtuluş Tarihi II (1938-1995)** (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1974), 752; Nimet Akdes KURAT: "Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Mustafa Kemal tarafından Lenin'e yazıldığı iddia edilen bir mektubun mevcut olmadığı anlaşıldı", **Türk Kültürü**, Cilt: IX, Sayı: 97 (Kasım 1970), 26-28.

¹⁴ George S. HARRIS: **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, Çev.: Enis Yedek (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975), 96-97.

¹⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı: **Atatürk'ün Milli Dış Politikası: Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge I (1919-1923)** (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1994), 160-161.

Misak-ı Milli esaslarının kendilerince de kabul edildiğini belirttikten sonra, Misak-ı Milli'nin bazı hükümlerini Sovyet çıkarlarına göre yorumlamıştır. Çiçerin, TBMM'nin "Ermenistan'ın, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum vilayeti'nin, Doğu Trakya'nın ve Türk-Arap halklarının yaşadığı bölgelerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin edeceği" hakkındaki kararına değinmiş ve Boğazlar sorununun "Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin katılacağı bir konferansta ele alınması" hakkındaki Sovyet görüşünü tekrarlamıştır.

Atatürk, söz konusu Sovyet taleplerini ileride Sovyetler Birliği ile yapılan temaslarda gidermiştir.¹⁶ Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, Atatürk'ün imzasıyla gönderilen 26 Nisan 1920 tarihli mektubu, 3 Haziran 1920 tarihinde telgraf ile cevaplandırmıştır. Sovyet kaynakları, niçin Lenin'in Atatürk'e doğrudan doğruya mektup yazmadığını açıklayamamaktadırlar. Ayrıca, bu dönemde Sovyet basınında, Lenin'in yorumuna göre, Atatürk'ün sosyalist değil burjuva milliyetçisi olduğu ve Türkiye'de sınıf mücadelesinin oluşumunu önlediğine ilişkin yazılar yayınlanmıştır.¹⁷

Bu arada, Türkiye Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet, Atatürk'ün mektubuna cevap beklemeden, 11 Mayıs 1920 tarihinde yola çıkmış¹⁸ ve 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya ulaşmıştır.

11 Mayıs 1920 tarihinde yola çıkan Türk heyetine verilen talimat iki ülke arasında çok sıkı bir işbirliğini öngörmektedir. O kadar ki, 1945 yılında Stalin tarafından ileri sürülen ve Türkiye'nin haklı tepkisine neden olan, Boğazların ortaklaşa savunulması önerisi, 1920 yılında Türkiye tarafından yapılmıştır. Söz konusu talimata göre: "Türkiye, şimdiki milli sınırları içinde tam bağımsız olarak yaşamak istemekte ve Karadeniz'e kıyısı olan bütün devletlerin Boğazlardan yararlanmasının serbest olmasını talep etmektedir. Bunu sağlamak için İstanbul Boğazında tahkimat yapılmayacak, İstanbul'a Rus

¹⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919-1923)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982), 21-22.

¹⁷ Baymirza HAYİT: "Bazı Sovyet Kaynaklarının Atatürk Hakkındaki Düşünceleri", **Töre**, Sayı: 131 (Nisan 1982), 36.

¹⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı: **Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge I (1919-1923)**, 156.

donanmasının gelmesi Türkiye'nin takdir ve isteğine bağlı olacak ve Çanak-kale Boğazı tahkimatı Sovyet Rusya ile birlikte savunulacaktır.”¹⁹

Talimatta, Misak-ı Milli sınırları yerine “şimdiki milli sınırlar”dan söz edilmiş ve Boğazlar sorununun Karadeniz’e kıyısı olan bütün devletleri ilgilendirdiği kabul edilerek, zorunlu görüldüğünde Çanakkale Boğazı’nın birlikte savunulması önerilmiştir. Birincisi, daha önce Misak-ı Milli sınırları içinde sayılan Batum ödününün bir anlamda habercisidir. İkincisinden ise, Lozan Konferansı sırasında vazgeçilmiştir. Söz konusu talimat ve sonrasındaki gelişmeler, isteklerin ve pazarlık gücünün zaman ve koşullara göre nasıl değiştiğini göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyetinin Moskova’ya giderek doğrudan doğruya Sovyet hükümeti ile iletişim kurması, Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde İttihatçıların olumsuz etkisini azaltması ve TBMM hükümeti ile Sovyet hükümeti arasında yapılacak antlaşma ve yardımın hızlandırılması açısından olumlu bir etki yaratmıştır.²⁰

Türkiye Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in başkanlığındaki Türk heyetinin Moskova’daki görüşmeleri uzun süre devam etmiştir. 24 Ağustos 1920 tarihinde, Türk heyeti ile Sovyet hükümeti arasında bir antlaşma metni üzerinde görüş birliğine varılmasına ve bu metin parafe edilmesine rağmen, Sovyet Rusya’nın Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan’a bırakılmasını istemesi üzerine,²¹ (Böylece, Sovyet Rusya’nın Anadolu’da ideolojik amaçları olduğu da ortaya çıkmıştır.) parafe edilen antlaşma ancak 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştır.²²

¹⁹ Doğan AVCIOĞLU: a.g.e., 753-754.

²⁰ Erel TELLAL: “1919-1923 Sovyetler ile İlişkiler”, Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (Ankara: İletişim Yayınları, 2001), 167-168.

²¹ Ali Fuat CEBESÖY: **Moskova Hatıraları** (İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1955), 64-65; Tevfik BIYIKLIOĞLU: a.g.e., 66.

²² Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 312.

Bilindiği üzere iki ülke arasındaki ilişkiler, 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşmasıyla çok ileri bir aşamaya ulaşmıştır.²³ Bu antlaşmada, Milli Mücadele hareketi ile Sovyet İhtilali arasında bir paralellik olduğu belirtilmekte, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı benimsenmekte, Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti arasındaki bütün anlaşmalar, borçlar ve kapitülasyonlar iptal edilerek, iki ülke arasında “düşmanca hareketlere yer verilmeyeceği” vurgulanmaktadır.²⁴

Moskova Büyükelçiliğine atanan Ali Fuat Cebesoy başkanlığındaki ikinci Türk heyeti ise, 14 Aralık 1920 tarihinde Moskova'ya hareket etmiş ve 19 Şubat 1921 tarihinde Moskova'ya ulaşır ulaşmaz hemen antlaşma ile ilgili müzakerelere başlamıştır.²⁵ Dostluk Antlaşması, 16 Mart 1921 tarihinde imza edilmiş ancak aynı gün Londra'da Sovyet Rusya ile İngiltere arasında bir Ticaret Antlaşması'nın imzalanacak olması nedeniyle, Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk Antlaşması'nın ilanı, Sovyet hükümetinin talebi üzerine, 18 Mart 1921 tarihinde gerçekleşmiştir. Sovyet Rusya, İngiltere ile antlaşma imzalamadan, Türkiye ile yapılan antlaşmanın duyulmasının, bu antlaşmayı tehlikeye sokacağını düşünmüştür.²⁶

16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması'nın önemli maddeleri kısaca şöyledir: ²⁷ “Taraflar, birbirlerine zorla kabul ettirilen herhangi bir barış antlaşmasını tanımayacaklar; Sovyet hükümeti, Misak-ı Milli'ye aykırı olan ve TBMM yönetiminin kabullenmeyeceği herhangi bir antlaşmayı tanımayacak; Batum, Gürcistan'ın yönetiminde kalacak ve halkına özerklik verilecek; Türkiye'nin gümrük resmi ödemedi Batum limanından yararlanma hakkı olacak;

²³ Yılmaz ALTUĞ: “Soviet Union's Foreign Relations from Beginning until End of Second World War (1917-1945)”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLIII, Sayı: 3-4 (1988), 4.

²⁴ Barış Derneği: *Türk-Sovyet İlişkilerinde Son Gelişmeler* (İstanbul: Barış Derneği Yayınları, 1979), 5.

²⁵ A. Z. MANFRED: *Yakın Çağlar Tarihi II*, Çev.: Ergün Tuncalı (İstanbul: Konuk Yayınları, 1976), 205.

²⁶ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 68.

²⁷ Ahmet Şükrü ESMER: *Siyasi Tarih (1919-1939)* (Ankara, 1953), 269-272; Hamit ALIYEF: “Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlanmasındaki Rolü” *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXVI, Sayı: 1-4 (1981), 77-78.

Nahcivan'a Azerbaycan'ın koruyuculuğu altında yerel özerklik verilecek; taraflar, Doğu uluslarının özgürlük ve bağımsızlıklarını tanıyacak; Boğazlar, bütün devletlerin gemilerine açık olacak; Boğazlar rejimi, Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında yapılacak bir konferansta ve İstanbul'un güvenliği ile Türkiye'nin kesin egemenliğine uygun olarak belirlenecek; taraflar, ülkelelerinde diğer tarafa düşman olan akım ve örgütlerin kurulmasına izin vermeyecekler; o güne kadar iki ülke arasında imzalanan ve ortak çıkarlara aykırı olan antlaşmalar geçersiz sayılacak ve Sovyet yönetimi kapitülasyonları tanımayacaktır." Ayrıca, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin'in gönderdiği mektupta, Türkiye'nin ekonomik yönden kalkınması için Sovyet Rusya'nın her yıl 10 milyon ruble tutarında mali yardımda bulunacağı belirtilmiştir.²⁸

Söz konusu antlaşmanın imzalanmasının nedenleri şöyle sıralanabilir:

1) Ermenistan ordusunun yenilmesi, 2) 6-10 Ocak 1921 tarihlerinde yapılan Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılması, 3) TBMM hükümetinin Londra Konferansı'na çağırılması, 4) Kilikya'da kazanılan başarılar ve Fransa'nın Türkiye'ye yaklaşması, 5) İngiltere ile Sovyet Rusya arasında bir Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasıdır.²⁹

1921 Dostluk Antlaşması'nın imzalandığı tarihten sonra, yani Sovyet Rusya ile İngiltere arasında imzalanan Ticaret Antlaşması sonrasında, Sovyetler Birliği'nin Milli Mücadele'ye ekonomik ve askeri yardımlarında artış olmuştur. Sovyet belgelerine göre, Sovyet Rusya'nın yaptığı yardımlar şöyledir: "1920 yazında 6.000 tüfek, 5 milyon tüfek mermisi, 17.600 top mermisi; 1920 Eylülünde 2006 kg külçe altın; 1921 Ocak-Şubat aylarında 1.000 atımlık top barutu, 4000 el bombası, 4000 şarapnel mermisi ve askeri malzeme; 1921 yılı içinde 33.275 tüfek, 58 milyon tüfek mermisi, 327 makinalı tüfek, 54 top, 130.000 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi; 3 Ekim 1921 tarihinde

²⁸ Salahi SONYEL: a.g.e., 56.

²⁹ Aptülahat AKŞİN: **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991), 72.

iki destroyer verilmiştir. Ayrıca, 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması çerçevesinde 10 milyon rublelik yardımda bulunulmuştur.³⁰

Bu dönemde, Rusya'daki kıtlık dolayısıyla, TBMM hükümeti de Sovyet Rusya'ya bağış olarak hububat yardımında bulunmuştur.³¹ 16 Mart 1921 Antlaşması, her iki taraf için de yararlı olmuştur.³² Böylelikle Sovyet Rusya, İtilaf devletlerine karşı yeni bir müttefik kazanmış, Kafkasya ve Doğu'daki İslam ülkelerinde durumunu ve etkisini güçlendirmiş, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da Sovyet Rusya'ya karşı isyan çıkma olasılığı zayıflamış, Sovyet ülkelerini korumak anlamında Türkiye'nin Boğazlardaki durumu güçlenmiş ve ileride Türkiye'yi Bolşevikleştirme umudu doğmuştur.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması'nın müzakereleri Moskova'da devam ederken, Mustafa Suphi'nin (Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kurucusu) öldürülmesine Sovyet Rusya tepki göstermemiştir. Hatta Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin, bu olayın Türk-Sovyet görüşmelerini tehlikeye düşürmemesi için elinden geleni yapmış ve politik nedenlerden dolayı bu olayı bir kaza olarak yorumlamıştır.³³

Türkiye ise, 1921 Dostluk Antlaşmasıyla büyük bir diplomatik zafer kazanmış, belli oranda mali ve askeri ihtiyaçları karşılanmış, Doğu sınırlarını güvence altına almış, hukuken kendisini kabul ettirerek uluslararası itibarını arttırmış, İtilaf devletlerine karşı büyük bir koz elde etmiş ve Kafkas devletleriyle arasındaki sorunları Sovyet Rusya'nın yardımıyla çözümlenmiştir.³⁴

³⁰ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 313-314; Orhan DURU: **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları** (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2001), 155-156; Boris M. POTSKHVERIYA: **Dış Politikanın Leninci İlkeleri ve Bugünkü Türk-Sovyet İlişkileri** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1983), 1889; Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye askeri yardımda bulunmasını Troçki desteklerken, Stalin buna karşı çıkmıştır. Bu konuda bkz.: Raymond L. GARTHOFF: "Military Influences and Instruments", Ed.: Ivo J. LEDERER: **Russian Foreign Policy** (New Haven and London: Yale University Press, 1962), 255.

³¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı: **Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge I (1919-1923)**, 352-353.

³² Johannes GLASNECK: **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev.: Arif Gelen (Ankara: Onur Yayınları, 1976), 168-171.

³³ Aclan SAYILGAN: **Türkiye'de Sol Hareketler** (İstanbul: Otağ Yayınları, 1976), 166.

³⁴ Salahi SONYEL: a.g.e, 57.

Milli Mücadele sırasında kurulan Türk-Sovyet dostluğunun üzerine oturduğu temel, iki tarafın da izledikleri barışçı politikadır. Hem Sovyetler Birliği hem de Türkiye, gerek birbirleriyle olan münasebetlerinde gerekse genel politikalarında barışçı bir siyaset izlemişlerdir.³⁵ Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden sonra, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte barış düzenine geçilmiştir.³⁶

Montrö Sözleşmesi 9 Kasım 1936 tarihinde yürürlüğe girene kadar, bu dönemde, Boğazların yeni hukuki rejimi Lozan Antlaşması ile aynı gün imzalanan "Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Sözleşme" ile belirlenmiştir. Bu sözleşme ile Boğazlar, Türkiye'nin tek yanlı iradesine değil, 13 Temmuz 1841 tarihli Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden beri devam eden ve çok sayıda devletin ortak iradesi sonucu ortaya çıkan kurallara tabi olmaya devam etmiştir.³⁷

Sovyetler Birliği, Lozan Konferansı'na taraf olmadığı halde, Türkiye, Boğazlar rejimi görüşülürken Batılıların karşısında yalnız kalmamak için Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'na katılmasını talep etmiştir.³⁸

İsmet İnönü, Lozan Konferansı sırasında, Boğazların gelecekteki statüsü konusunda Sovyetler Birliği ile İtilaf devletleri arasında beliren görüş ayrılıklarından faydalanarak Türkiye'nin çıkarlarını savunmuştur. Konferansın devamı süresince, İsmet Paşa, her gün Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin ile görüşmüş ve Boğazlar sorunu ile diğer meselelerde kendisiyle sürekli görüş alış verişinde bulunmuştur.

Bu dönemde, Türkiye ile İtilaf devletlerinin karşılıklı tavizlerde bulunarak barışın esasları üzerinde anlaşmaya varmaları ihtimalinin belirmesi, Sov-

³⁵ Rıfıkı Salim BURÇAK: "Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu** (Ankara, 1992), 213-214.

³⁶ Stanford J. SHAW ve Ezel Kural SHAW: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, Çev.: Mehmet Harmancı (İstanbul: E Yayınları, 1983), 435-436.

³⁷ Yüksel İNAN: **Türk Boğazlarının Siyasi ve Hukuksal Rejimi** (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1986), 25.

³⁸ Halûk F. GÜRSEL: **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri** (İstanbul: Ak Yayınları, 1968), 192.

yetler Birliği'ni zaman zaman endişeye sevk etmiştir. Diğer yandan, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile işbirliği yapma ihtimali de İtilaf devletleri üzerinde endişe yaratmıştır.

Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Çiçerin, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını sağlayabilmek için, Boğazların tamamen Türkiye'nin kontrolünde olmasını savunmuş ve "kraldan daha fazla kralcı" olmuştur. Oysa Türk hükümetinin temsilcileri, Türkiye'ye verilen tavizler karşılığında, Boğazlar konusundaki İngiliz tezini kısmen benimsemişler ve Boğazların bütün devletlerin savaş gemilerine açık olmasını kabul etmişlerdir.³⁹

1920'lerin başından itibaren, Türkiye toprakları üzerinde artık herhangi bir çıkarı kalmayan İngiltere, Irak'taki petrol yataklarıyla ilgili olarak sağladığı kazanımları teminat altına almak istemiştir. Bu kazanımları, Boğazların denetimi yoluyla doğacak bir Sovyet tehlikesine karşı korumak istemiştir. İngiltere, Lozan Konferansı sırasında Türk-Sovyet ilişkilerinde bir çatlak yaratmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında tek başına kalmak korkusuyla, İngiltere'nin görüşüne uygun bir yaklaşımı (savaş gemilerinin serbest geçiş hakkı ve Boğazlar Komisyonu) kabul etmiştir.⁴⁰

Burada değinilmesi gereken önemli bir konu da, Rusya'nın, Boğazları sıcak denizlere inmek için bir geçiş yolu olarak gördüğü şeklindeki klasik yorumdur. Oysa Rusya, batı ile uygun bir ithal limanı temin etmek, doğu ile toprak ve madenler, güney ile güvenliğini korumak için ilgilenmiştir. Rusya'nın güneyi yani Karadeniz ve Boğazlar, Rusya'nın en zayıf bölgesi olmuş ve Osmanlı Devleti ile her an anlaşabilecek Fransa ve İngiltere'nin kendisine Boğazlar yolu ile saldıracağından korkmuştur.

Rusya, Boğazları ele geçirerek Akdeniz'e inmeyi değil, Akdeniz'den (Boğazlar) kendisine gelecek saldırıları önlemeyi düşünmüştür. Rusya, her

³⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 53-54.

⁴⁰ Stefanos YERASIMOS: *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye III*, Çev.: Babür Kuzucu (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976), 1232-1233.

fırsatta, Boğazların hukuki ve fiili statüsünün Karadeniz'e kıyısı olan devletler dışındaki devletlere "kapalılık" getirmesini savunmuştur.⁴¹

Sovyetler Birliği, Lozan Konferansı'nda da, Boğazların gerek savaş gerekse barış zamanında Türk gemileri hariç bütün devletlerin savaş gemileri ve uçaklarına kapalı, ticaret gemilerine açık olması gerektiği tezini savunmuştur.⁴² Lenin'e göre, Boğazlar savaşta ve barışta savaş gemilerine kapalı olmalıdır.⁴³ O sırada güçsüz olan ve kendi iç sorunları ile ilgilenmeyi tercih eden Sovyetler Birliği'nin bu tezi, eğer Boğazlara sahip olma olanağı yoksa, Boğazların Türkiye'nin kontrolünde kalmasını tercih eden Çarlık Rusyası'nın Boğazlar politikasına benzemektedir.⁴⁴

Türkiye'nin, Lozan Konferansı sırasında Boğazlar rejimiyle ilgili olarak önce Sovyetler Birliği ile ortak hareket etmesi ancak Lozan Konferansı'nın ikinci safhasında, kendisine verilen ödünler karşılığında Boğazlar rejimi konusunda İngiltere'nin görüşünü kısmen benimsemesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasının başlıca nedenlerinden biridir. Türkiye'nin bu tutumu, temelde ideolojik nedenlere dayanmaktadır.⁴⁵

Sovyet tarihçilerine göre, 1922-1923 yıllarında yapılan Lozan Konferansı'nda, Türk dış politikasının esnekliği ve Sovyetler Birliği ile işbirliği ön planda olmuştur. Türkiye, Lozan Konferansı sırasında oluşan oldukça ağır koşullar karşısında, Sovyet hükümetinin desteğini yanında hissetmiştir.⁴⁶

⁴¹ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 1 (1970), 46-47.

⁴² Kemal MELEK: *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası* (İstanbul: Der Yayınları, 1985), 64-65.

⁴³ Meriç ÖZELLER (Ed.): *Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye: Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö* (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1977), 11.

⁴⁴ Yüksel İNAN: *Türk Boğazlarının Siyasi ve Hukuksal Rejimi*, 27-28.

⁴⁵ Taner TİMUR: *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)* (Ankara, 1971), 69.

⁴⁶ Boris M. POTSKHVERIYA: "1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999), 191-192.

2. 1925-1945 Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri ve Türk Dış Politikası

Lozan Konferansı'ndan arta kalan meselelerin en önemlisi olan Musul sorunu karşısında Milletler Cemiyeti'nin tutumu, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne yöneltirken, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleriyle Almanya'yı birbirlerine yaklaştırmak için hazırlanan Lokarno sistemi de, Sovyetler Birliği'ni Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Sovyetler Birliği, 1917 Bolşevik ihtilalinden ve özellikle de 1921-1922 yıllarından sonra, etrafını çeviren kapitalist çemberi kırabilmek için dış politikasında iki amacı ön plana çıkartmıştır: 1) Almanya ile Batılı devletlerin arasını açmak, 2) Komşuları ile iyi ilişkiler kurarak, bu devletleri kendisine yaklaştırmak.⁴⁷

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, "Lozan'dan arta kalan sorunlar" olarak nitelendirilen Türk-Yunan ahali mübadelesi, Musul sorunu, Hatay sorunu, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayan hükümlerinin değiştirilmesi gibi sorunları, siyasi ve hukuki olarak barışçı yollardan çözmeye çalışmıştır. Bu uyuşmazlıkların çözümü için hiçbir zaman kuvvete başvurmayı düşünmemiştir.⁴⁸

Atatürk'ün dış politikasının ayırt edici özelliklerinden biri de, başka devletlerle askeri ittifaklardan kaçınmasıdır. Türkiye, iki savaş arasındaki dönemde bir çok devletle barış, iyi komşuluk ve tarafsızlık antlaşmaları imzalamış, bu amaçla uluslararası paktlara katılmakta tereddüt etmemiş ancak askeri ittifaklara da girmemiştir. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ile samimi ve problemsiz iyi komşuluk ilişkileri sürdürülmüş fakat müttefik olunmamıştır. Türk-Sovyet ilişkilerini düzenleyen 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması da bir ittifak antlaşması değildir.⁴⁹

⁴⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 80.

⁴⁸ Yüksel İNAN: "Türk Dış Politikasının Ana İlkeleri", **G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1-2 (1987), 11.

⁴⁹ Aptülahat AKŞİN: a.g.e., 123-124.

Atatürk, Türkiye'nin bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek için en geçerli politikanın, emperyalist amaçlı hiçbir blok ve ittifakta yer almamak olduğunu görmüştür. Atatürk bu dönemde, emperyalist bir kuşatma ve saldırı korkusu içinde yaşayan Bolşevik Rusya'nın güvenlik kaygısını iyi değerlendirmiş ve onlara güvenlikleri açısından en geçerli çözüm yolunun "bloklar dışı, güçlü ve tarafsız bir Türkiye'nin varlığı" olduğu inancını vermiştir. Solcu yazarlara göre, Türkiye'nin izlediği bu dış politika anlayışı, Atatürk'ün ölümünden sonra (İnönü dönemi), İngiltere ve Fransa ile zamansız bir askeri ittifaka girişilmesiyle terk edilmiş ve bağımsız kalınma olanağı kaybolmuştur.⁵⁰

Türkiye Cumhuriyeti, 1925 yılında ciddi anlamda iç⁵¹ ve dış sorunlarla uğraşırken, Sovyetler Birliği, özellikle Musul anlaşmazlığı nedeniyle barış ilkesine bağlılığını ve Türkiye'nin bağımsızlığına duyduğu saygıyı yeniden kanıtlayarak, Batılı devletlerin entrikalarına karşı 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanmasına öncülük etmiştir.⁵²

Milletler Cemiyeti'nin Musul ile ilgili kararından bir gün sonra, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması,⁵³ üç madde ve üç protokolden oluşmaktadır. Antlaşmanın maddeleri şöyledir: 1) Akit taraflardan biri aleyhine, üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından bir askeri harekatta bulunulması halinde, diğer akit taraf birincisine karşı tarafsızlığını koruyacaktır. 2) Akit taraflardan her biri, diğerine karşı her türlü tecavüzden kaçınacaktır. Akit taraflardan her biri, üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından, diğer akit taraf aleyhine yöneltilen hiçbir ittifaka, siyasi nitelikteki hiçbir antlaşmaya ve hiçbir düşmanca harekete katılmayacaktır. 3) Üç yıl için

⁵⁰ Doğan AVCIOĞLU: a.g.e., 880.

⁵¹ Bu dönemdeki iç ayaklanmalar konusunda geniş bilgi için bkz.: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı: **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)** (Ankara: Genelkurmay Yayını, 1972).

⁵² Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi**, Çev.: A. Hasanoğlu (İstanbul: Bilim Yayınları, 1979), 159; S.I. ARALOV: **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev.: Hasan Ali Ediz (İstanbul, 1967), 231-232.

⁵³ Vladimir POTYEMKIN ve diğerleri: **Uluslararası İlişkiler Tarihi IV**, Çev.: Attila Tokatlı (İstanbul: May Yayınları, 1978), 27.

imzalanan bu antlaşma, bu sürenin sona ermesinden 6 ay evvel taraflardan biri tarafından feshedilmediği takdirde bir yıl uzatılmış sayılacaktır.⁵⁴

19 Mart 1945 tarihine kadar yürürlükte kalan bu antlaşmaya ek gizli bir mektup da bulunmaktadır. Bu mektupta şöyle denilmektedir: “İki taraf arasında imzalanan antlaşmayı bütünüyle nitelikte olan 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması, akit taraflardan birisinin üçüncü bir veya birkaç devletle savaşa girmesi durumunda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkinin temelini oluşturacaktır.”⁵⁵

Batı kapitalizmine karşı kullanmak istediği “Alman rövanşizmi”nin, 1925 yılında Lokarno sisteminin kurulmasıyla işlevini yitirmesi üzerine, Almanya’nın Batı ile tekrar yakınlaşması sonucu yalnızlaşan Sovyetler Birliği ve yine Lokarno sisteminin bir araya getirdiği eski İtilaf devletleri ve Almanya’nın yakınlaşmasıyla Sovyetler Birliği ile aynı kaderi yaşayan Türkiye’nin, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nı imzalamaları, Batı’dan dışlandıkları bir dönemde iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.

Bu dönemde Türkiye, kendisini o kadar yalnız ve tehdit altında hissetmiştir ki, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin’in gönderdiği gizli mektupta bahsedilen ve taraflardan birinin savaşa girmesi halinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşmasıyla düzenleneceğine dair görüşü uzun yıllar gündeminde tutmuştur.⁵⁶

Sovyetler Birliği, kendisini kuvvetli gördüğü her dönemde Türkiye’yi tehdit etmiş, yalnız kaldığı ve zayıf olduğu dönemlerde ise, Türkiye’nin dostluğunu aramıştır. Türkiye, 1921 yılında Dostluk Antlaşması’nı imzaladığı zaman, Sovyetler Birliği henüz ölüm-kalım mücadelesi vermektedir. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nı ise, o sıralarda gündemde olan Lokarno Ant-

⁵⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı: **Dış Politika ile İlgili 100 Arşiv Belgesi II (1923-1938)**, 390-391.

⁵⁵ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 111-112.

⁵⁶ Aydın Güngör ALACAKAPTAN: “Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)”, Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999), 284.

laşmaları'ndan dolayı imzalamıştır. Kısacası, Sovyetler Birliği iki savaş arasındaki dönemde, işine geldiği için Türkiye ile dost olmuştur.⁵⁷

Türk-Sovyet ilişkilerinde yakınlığın, samimiyetin ve işbirliğinin doruk noktasına ulaştığı dönem, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanmasından 1933 yılının sonuna kadar geçen dönemdir. 1934 yılından itibaren ise, doruk noktasından aşağıya doğru iniş başlamıştır. Başlangıçta pek hissedilmeyen bu iniş, özellikle Montrö Sözleşmesi'den sonra belirginleşmiş ve İkinci Dünya Savaşı yaklaştıkça gizlenemez bir hale gelmiştir.⁵⁸

1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'ndan sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği, 11 Mart 1927 tarihinde "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması"nı imzalamışlar⁵⁹ ve Briand-Kellogg Paktı ile 1929 Litvinov Protokolünde ortak hareket etmişlerdir.

Başbakan İsmet İnönü'nün, 25 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyaret ikili ilişkiler açısından faydalı olmuştur.⁶⁰ Bu ziyarette, kültürel işbirliğinin artırılması, uluslararası alanda işbirliğinin sürdürülmesi (Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne 18 Temmuz 1932 tarihinde üye olması), farklı politik sistemlerin iki ülke arasındaki işbirliğine engel olamayacağı ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye kredi vermesi gibi konularda görüşmelerde bulunulmuştur. (Sovyet kredisi faizsiz, 25 yıl vadeli, tarım ürünleriyle ödemeli, kurulacak fabrikalara teknoloji ve uzman yardımını öngören 8 milyon dolarlık bir kredidir.)

⁵⁷ Ahmet Şükrü ESMER: "Türk-Sovyet Münasebetleri", *Ulus*, 21 Ekim 1957; Kemal H. KARPAT: *Türkiye ve Orta Asya*, Çev.: Hakan Gür (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 191-192.

⁵⁸ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 118-133.

⁵⁹ A. Gündüz ÖKÇÜN ve Ahmet R. ÖKÇÜN: *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1974), 87.

⁶⁰ İsmet İNÖNÜ: *Hatıralar II* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985-1987), 243-254; SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü: *Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974)*, Çev: Gültekin Emre (Ankara: Kızılırmak Yayınevi, 1979), 192.

Söz konusu kredi, hem Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamış hem de Türkiye'nin Batılı devletlerden kredi almasının önünü açmıştır. Bu kredi koşullarının avantajı, ödeme süresi, miktarı ve amaca uygunluğu açısından dünya uygulamasında Türkiye'ye eşi görülmemiş imkanlar sağlamıştır.⁶¹ Milli Mücadele döneminde gelişmeye başlayan Türk-Sovyet dostluğu, 1929 Dünya ekonomik bunalımının 1930'ların başında dünyayı saran yıkıcı etkisinin Türkiye'ye tam olarak yansımaları önlemiştir.⁶²

Bu dönemde, Cumhuriyetin 10uncu Yıl kutlamalarına katılmak ve Başbakan İsmet İnönü'nün ziyaretini iade etmek amacıyla, Sovyet Harbiye ve Bahriye Komiseri Mareşal Voroşilov başkanlığında, Milli Eğitim Komiseri Bubnov, Mareşal Budiyeni ve Dışişleri Komiseri Karahan'dan oluşan bir heyet, 27 Ekim-10 Kasım 1933 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiştir.⁶³

1930'lu yıllarda, Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili en önemli konu Boğazlar sorunudur. Lozan Konferansı'nda kabul edilen Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için, Türkiye, 1933 yılından itibaren girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Atatürk "Dördüncü Büyük Kurultayı" açarken, Boğazlar sorunu hakkında şunları söylemiştir: "Son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman, Sovyetler Birliği'nin bizim tezimizin doğruluğu ve haklılığını kabul etmesi, Türk milletinde yeniden derin dostluk duyguları uyandırmıştır."⁶⁴

Ancak Atatürk, Eylül 1932'de İstanbul'da bulunduğu Amerikan Genelkurmay Başkanı McArthur'a, Avrupa sorunlarının İngiltere, Fransa, Almanya arasındaki anlaşmazlıklardan öteye, bütün Avrupa ve dünya medeniyetini tehdit eden komünizmin hakimiyeti sorunu haline geldiğini ve ileride çıkacak bir savaşın tek galibinin komünizm olacağını da söylemiştir.⁶⁵

⁶¹ Ahmet ARAKLIOĞLU: "Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması için Savaş!", *Ürün*, Sayı: 47 (Mayıs 1978), 47.

⁶² Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, 202.

⁶³ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 132.

⁶⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 115.

⁶⁵ Aydın Güngör ALACAKAPTAN: a.g.m., 285.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişen münasebetler sonunda, 7 Kasım 1935 tarihinde Ankara'da, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Sovyetler Birliği Büyükelçisi Karahan arasında, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile bu antlaşmanın uzatılması hakkındaki 17 Aralık 1929 ve 30 Ekim 1931 tarihli iki Protokol ve antlaşmaya ek 7 Mart 1931 tarihli Deniz Protokolü'nün süresinin 7 Kasım 1945 tarihine kadar 10 yıl uzatılmasını öngören bir protokol imzalanmıştır.⁶⁶

Türkiye bu dönemde, Lozan Konferansı'na katılan devletlere 10 Nisan 1936 tarihinde gönderdiği notada,⁶⁷ Avrupa'daki bunalımların Lozan Antlaşması çerçevesinde Boğazların güvenliği için verilmiş olan kolektif garantiyi artık işlemez hale getirdiğini belirterek, Türkiye'nin güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması bakımından bu statünün değiştirilerek, Boğazların silahlandırılmasını talep etmiştir.

Boğazlar konusunda, İngiltere'den sonra Sovyetler Birliği de Türkiye'yi desteklemiştir. Türkiye tarafından toplantıya çağırılan, İtalya hariç, Lozan Konferansı'na katılan bütün devletlerin temsilcileri, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö şehrinde toplanmışlar ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Sözleşmesi'ni imzalamışlardır.⁶⁸

Montrö Sözleşmesiyle, Boğazların silahsızlandırılması hükmü kaldırılmış, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği kesin olarak kabul edilmiş, ayrıca hem Türkiye hem de Karadeniz devletleri lehine bazı değişiklikler yapılmıştır. Özellikle savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda, Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise, savaşan tarafların savaş gemileri Boğazlardan geçemeyecektir. Türkiye bir savaşa girerse veya kendisini yakın bir savaş tehlikesinde görürse, diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi Türkiye'nin takdirinde olacaktır. Ayrıca Montrö Sözleşmesi, Karadeniz devletleri (Sovyetler Birliği gibi) lehine bazı değişiklikler getirmiştir. Karadeniz'e

⁶⁶ A. Gündüz ÖKÇÜN ve Ahmet R. ÖKÇÜN: a.g.e., 21-22.

⁶⁷ **Ayın Tarihi**, Sayı: 29, Nisan 1936, 47-50.

⁶⁸ Aptülahat AKŞİN: a.g.e., 315-332.

kıyısı olmayan devletlerin, Karadeniz'e geçirebilecekleri ve orada bulundurablecekleri savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve tonajı sınırlandırılacaktır.⁶⁹

Montrö düzeni, hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği açısından Lozan düzeninden daha elverişlidir. Ancak Montrö Sözleşmesi, Boğazları Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine tamamıyla kapatmadığından, Sovyetler Birliği'nin rahatsızlığı İkinci Dünya Savaşı sırasında da artarak devam etmiştir.⁷⁰

Montrö Sözleşmesi sırasında ve sonrasında, Türk-İngiliz yakınlaşması, Türk-Sovyet dostluğunu ikinci plana itmiştir.⁷¹ Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkisi Montrö'den başlayarak bozulmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin rahatsızlığı, Türkiye'nin bağımsızlığını yitirmesinden çok Batı'ya yaklaşmasındandır.⁷² Batı ise, Lozan'da reddettiği Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini, Montrö sözleşmesiyle kabul etmiş ve Türkiye bir Akdeniz gücü olarak Avrupa politikasındaki yerini almıştır.⁷³

İtalya'nın Doğu Akdeniz'de tehdit oluşturmaya başlamasıyla birlikte,⁷⁴ İngiltere Türkiye'ye yaklaşmış, Türkiye de denizlerde güçlü İngiltere ile 1937 yılından itibaren ekonomik ilişkilerini arttırmış ve İngiltere'nin Montrö'de Türkiye'yi desteklemesi karşılığında Karabük Demir-Çelik Tesislerinin yapımını bir İngiliz firmasına vermiştir.⁷⁵ Türkiye bu dönemde, Almanya ile de ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve Almanya'dan 10 yıl vadeli 150 milyon marklık bir kredi almıştır.

Bu yeni gelişmeler, sadece kendisine bağımlı olunmasını isteyen Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinde bir soğukluk yaratmıştır. Türkiye bu

⁶⁹ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 344-345.

⁷⁰ Halûk ÜLMAN: "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 3 (1968), 264.

⁷¹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi**, 256-257.

⁷² Walter Z. LAQUEUR: **The Soviet Union and the Middle East** (New York, 1959), 144.

⁷³ J. F. BAYART: "La Politique Extérieure de la Turquie: Espérances Decues", **Revue Française de Science Politique**, Vol.: 31, No: 5-6 (1981), 862.

⁷⁴ İsmail SOYSAL: "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", **Belleken**, Cilt: XLV, Sayı: 177 (Ocak 1981), 117-122.

⁷⁵ Cevdet ALSAN: **Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği** (İstanbul: Sorun Yayınları, 1976), 49.

dönemde, hem İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak hem de Sovyetler Birliği ile dostluğunu sürdürmek istemiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile dostluğunu bir arada yürütmeye çalışmıştır.

Bilindiği üzere, 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya Arnavutluk'u işgal edinceye kadar, Türkiye, Avrupa'daki sorunlara karışmamış ve Lozan Antlaşması'ndan beri takip ettiği barış ve tarafsızlık siyasetini devam ettirmiştir. Türkiye, bütün komşularıyla sorunlarını barışçı yollardan çözmüş, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmiş, 1934 yılında Balkan Antantı'nı ve 1937 yılında da Saadabat Paketi'nı imzalayarak Balkanlar ve Orta Doğu'da barış ve istikrara katkıda bulunmuştur.

Türkiye, Balkan ve Orta Doğu ülkeleriyle birlikte sürdürdüğü çabaların bir araya gelmesiyle, sadece kendi güvenliğini sağlamakla kalmayacağını, Avrupa'da oluşan gruplaşmalar sisteminde de dengenin sağlanması sürecinde önemli bir rol oynayacağını umut etmiştir.⁷⁶

Bu dönemde, Türkiye'nin antlaşmalara ve hukuka saygılı dış politikası, Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" veciz ifadesinde yerini ve değerini bulmuş ve Türkiye ittifaklardan uzak bir politika izlemiştir.⁷⁷ Bilindiği üzere Atatürk, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ifadesini, seçimler nedeniyle 20 Mayıs 1931 tarihinde yaptığı bir konuşmada ilk kez dile getirmiştir.⁷⁸

"Yurtta sulh, cihanda sulh" politikası, ne pahasına olursa olsun barış anlamına gelmemektedir. Barış olacak diye, ulusal hedeflerden taviz verilmesini pasif, hareketsiz ve sessiz kalınmasını öngörmemektedir. Barışa yönelik tehlikeler karşısında uyanık kalmayı ve tedbirli olmayı ifade etmektedir. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi, gerçekçi olarak belirlenen ulusal hedeflere

⁷⁶ Boris M. POTSKHVERIYA: "1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", 193.

⁷⁷ Yüksel İNAN: "Türk Dış Politikasının Ana İlkeleri", 11-13.

⁷⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Ankara: TİTE Yayını, 1964), 551.

ulaşılmamasından sonraki dönem için düşünülmüş ve barış üzerine oturtulmuş bir olgudur.⁷⁹

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Saldırmazlık Antlaşması'nın akabinde, 1 Eylül'de Almanya'nın Polonya'ya saldırması ve 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmeleriyle İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.⁸⁰

Bu dönemde, Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği ile görüşmelerde bulunmak üzere 22 Eylül 1939 tarihinde yola çıkmasından 6 gün sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında uzun süreden beri yapılan görüşmeler⁸¹ sonucunda hazırlanan antlaşma parafe edilmiş fakat imzalanması için Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği'nden dönüşü beklenmiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 26 Eylül-16 Ekim 1939 tarihlerinde yapılan Moskova görüşmelerinde,⁸² Sovyetler Birliği, Türkiye'den Montrö Sözleşmesi'nde⁸³ (Boğazların, Karadeniz'de sahili olmayan devletlerinin savaş gemilerinin geçişine kapatılması ve Boğazlarla ilgili olarak Türkiye'nin alacağı kararlara Sovyetler Birliği'nin de katılımını öngören bir protokolün imzalanması) ve Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında parafe edilen Karşılıklı Yardım Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılmasını talep etmiştir.

Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova'da yaptığı görüşmeler sırasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talep ettiği, Montrö Sözleşmesi'nin 20 ve 21inci maddelerinde belirtilen Türkiye'ye ait haklardan bazılarının uygu-

⁷⁹ Osman Metin ÖZTÜRK: "Başlangıçtan Günümüze Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", **G.Ü. İk. ve İd. Bil. Fak. Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 1-2 (1997), 152.

⁸⁰ Gotthard JAESCHKE: **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev.: Gülayşe Koçak (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1990), 16-17.

⁸¹ 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'na giden süreçte Türkiye-İngiltere yakınlaşması hakkında bkz.: Ludmila JIVKOVA: **İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)**, Çev.: F. Muharrem- F. Erdinç (İstanbul: Habora Yayınları, 1978).

⁸² Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova görüşmeleriyle ilgili olarak bkz.: Rıfkı Salim BURÇAK: **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri** (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1983), 75-119.

⁸³ Necmeddin SADAK: "Turkey Faces the Soviets", **Foreign Affairs**, Vol.: XXVII, No: 3 (April 1949), 453.

lama biçiminin iki taraf arasında belirlenmesidir. Söz konusu maddeler, Türkiye'nin savaşa taraf olması ya da kendisini savaş tehlikesine yakın gördüğü durumlarda, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini tamamen Türkiye'nin takdirine bırakmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin amacı, Türkiye'yi tarafsız tutarak, Boğazların kapalı kalmasını sağlamak ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler dışındaki devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verilmemesidir.⁸⁴ Sovyetler Birliği'nin, Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik isteğinin ardında, Boğazlardan ticaret gemileri içersinde askeri malzeme ve asker geçirilmesinin Montrö Sözleşmesiyle engellenemeyeceği kaygısı yatmaktadır.⁸⁵

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki Moskova görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu daha Türkiye'ye dönmeden, 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması (Traité d'Asistance Mutuelle) imzalanmıştır.⁸⁶

1939 Antlaşması, çok yönlü bir ilişkiler sistemini de beraberinde getirmektedir. Başlangıçta, Almanya'ya karşı bir güvence olarak Türkiye'yi yanlarına almak isteyen İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı bir tampon olarak kullanmaktan, Türkiye'yi Orta Doğu'daki petrol çıkarılarının bekçisi durumuna getirmeye kadar her alanda "yönetme" çabasına girmişlerdir.⁸⁷

Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan dostluğunu bozmak istemediğinden, söz konusu antlaşmaya koydurduğu 2 No'lu Ek Protokol ile antlaşmadan doğan yükümlülüklerin kendisini "Sovyetler Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sü-

⁸⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı: **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montrö ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)** (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1973), 229-245; Zeki KUNERALP: **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti** (İstanbul, 1982), 32-34.

⁸⁵ Erel TELLAL: **SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)** (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000), 28-29.

⁸⁶ 1939 İttifak Antlaşması'nın metni için bkz.: J. C. HUREWITZ: **Diplomacy in the Near and Middle East a Documentary Record: 1914-1956**, Vol.: II (New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1956), 227-228.; İsmail SOYSAL: "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, Cilt: XLVI, Sayı: 182 (1982), 410-413.

⁸⁷ Hikmet BİLA: **CHP Tarihi (1919-1979)** (Ankara, 1979), 153.

rüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme” zorlayamayacağını belirtmiştir.⁸⁸

Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde kesin bir dönüm noktasıdır.⁸⁹ Türkiye, bu tarihe kadar devamlı olarak Sovyetler Birliği'ne danışarak hareket etmiş, kendi dış politikasında Sovyet çıkarlarını daima gözetmiş ve Sovyetler Birliği'nin aleyhine hiçbir pakta girmediği gibi, önceden bilgi vermeden hiçbir antlaşma yapmamaya da özen göstermiştir.

Bu tarihten sonra Türkiye, Sovyetler Birliği'nin niyetlerinden şüphe duymaya başlamış ve bir daha eski samimi havasına dönememiştir.⁹⁰ İki tarafın da zor günlerinde Lenin ve Atatürk arasında kurulan dostluk, Avrupa'da kuvvet dengesinin Sovyetler Birliği lehine değişmesiyle zayıflamış ve iki devlet arasında Soğuk Savaş süresince devam edecek olan gerginlik dönemi başlamıştır.⁹¹

Solcu aydınlara göre, Türkiye'nin Atatürk döneminde izlediği ve övülmesi gereken anlayış, Batı'dan uzak, Sovyetler Birliği'ne yakın ve tarafsız/bağılantısız dış politika anlayışıdır. Özellikle 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanan Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması sonrasında, yani İnönü döneminde, Türkiye'nin dış politika anlayışı Batı'ya yaklaşmış ve Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmıştır.⁹²

Moskova görüşmelerini tümüyle olumsuz olarak değerlendiren Türkiye, o tarihten itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikası konusunda derin kuşkulara kapılmıştır. Askeri ve ekonomik zayıflığına müttefiklerce bir çare bulunamaması ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri nedeniyle savaşa katılmayı son ana kadar reddeden Türkiye'nin bu tutumu,

⁸⁸ Moskova görüşmeleriyle ilgili olarak bkz.: Rifki Salim BURÇAK: "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, Cilt: IV (1949), 371.

⁸⁹ Faik Ahmet BARUTÇU: **Siyasi Anılar (1939-1945)** (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977), 9-20.

⁹⁰ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 213-214.

⁹¹ Edip ÇELİK: **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi** (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969), 104-105.

⁹² Cemil KOÇAK: "Siyasi Tarih (1923-1950)", Yay. Haz.: Sina AKŞİN: **Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye (1908-1980)** (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), 154-155.

Sovyetler Birliği tarafından savaşın sonuna yaklaşıldıkça artan biçimde suçlama konusu yapılmıştır. Ayrıca Türkiye, en yakın müttefiki olan İngiltere tarafından da yalnız bırakılacağı psikozu içine girmiştir.⁹³ Türkiye'nin ısrarla savaşa girmekten kaçınmasının bir nedeni de, Alman saldırısı sonunda kaybedilecek Boğazların ancak Sovyetler Birliği'nin yardımıyla tekrar geri alınacağı gerçeği ve korkusudur.⁹⁴

1941 yılının başından itibaren Almanya ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinin bozulmaya başlaması ve 1 Mart 1941 tarihinde Bulgaristan'ın Üçlü Pakta katılması üzerine, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye başvurarak 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı teyit etmiş ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığına güvенеbileceğini bildirmiştir. Türkiye'nin de benzer bir güvence vermesinden sonra, söz konusu karşılıklı güvenceler, Türkiye'nin önerisiyle 25 Mart 1941 tarihinde bir Saldırmazlık Bildirisiyle açıklanmıştır.⁹⁵ Türkiye, söz konusu bildirinin hemen ardından, 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.⁹⁶

Bu dönemde, Balkanların Alman işgaline girmek üzere olduğunu gören Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği direncin önemi farketmiştir. Almanların Rusya içlerine doğru ilerlemeleri üzerine, Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmesini talep eden Sovyetler Birliği, bu talebini İngiltere aracılığıyla yapmıştır.⁹⁷

1942 yılı sonundan itibaren Türkiye'nin üzerindeki Alman baskısı azalmaya başlamış, onun yerini müttefiklerin baskısı almıştır. Almanya'nın 1943 Şubatında Stalingrad'da kesin olarak yenilmesi üzerine, Sovyetler Bir-

⁹³ Aydın Güngör ALACAKAPTAN: a.g.m., 286-287.

⁹⁴ Cemil KOÇAK: *Türkiye'de Milli Şef Dönemi II (1938-1945)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 195.

⁹⁵ Fahir ARMAOĞLU: "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 2 (1958), 157.

⁹⁶ Baskın ORAN: "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasi Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 3 (1969), 250.

⁹⁷ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 239.

liği, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşıa girmesini talep etmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin propaganda organı "Harp ve İşçi Sınıfı Dergisi"nin 2 Eylül 1943 tarihli sayısında, Türkiye'nin tarafsızlığının Almanya'nın işine yaradığı, Balkanlardan emin olan Almanya'nın bütün kuvvetlerini Rusya cephesine kaydırđı yazılmıştır.⁹⁸

Stalingrad galibiyetinden sonra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu olumsuz yönde değişmeye başlamıştır. Türkiye'nin istediği sonuç ise, hem Almanya'nın hem de Sovyetler Birliği'nin bu savaştan iyice yıpranmış olarak çıkmalarıdır. "Almanlar yatağa, Ruslar mezara" şeklinde sloganlaşan bu istek, Türkiye'nin çıkarları açısından olabilecek en iyi durumu ifade etmektedir.⁹⁹

1943 Kazablanka Konferansı'nda, Balkan cephesinin açılması nedeniyle Türkiye'nin savaşıa girmesi gündeme gelmiştir. Türkiye'nin savaşıa girmesi konusundaki görüşme, Churchill ile İnönü arasında 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihleri arasında Adana'da yapılmıştır. Sovyetler Birliği, Adana görüşmelerinden somut bir sonuç çıkmamasından memnun olmamış ve Stalingrad'da kazandığı zaferin verdiği moral ile Türkiye'nin tarafsızlığını eleştirmiştir.¹⁰⁰

Bu dönemde Türkiye, savaşıa girecek kadar hazırlıklı değildir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik taleplerinden (Boğazlar konusunda) korkmaktadır. Türkiye, özellikle Stalingrad zaferinden sonra, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasından endişe duymuştur.¹⁰¹

Sovyetler Birliği ise, gerek 1943 Moskova gerekse Tahran Konferansları'nda Türkiye'nin savaşıa girmesi konusunda ısrarcı olmuştur.¹⁰² Yine bu dönemde, savaşın ilk yıllarında Türkiye'nin savaş dışında kalması gerektiğini

⁹⁸ Halök ÜLMAN: **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1961), 41.

⁹⁹ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 54.

¹⁰⁰ Yuluğ TEKİN KURAT: "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşıa Sokma Girişimleri", **Bellekten**, Cilt: XLIII, Sayı: 185 (Ocak 1983), 399.

¹⁰¹ Halök ÜLMAN: a.g.e., 40.

¹⁰² Erdal İNÖNÜ: **Anılar Düşünceler I** (İstanbul: İdea Yayınları, 1995), 178-179.

savunan İngiltere, 1943 yılından itibaren Türkiye'nin savaşa girmesini isterken, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin savaş dışı kalması gerektiğini Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye karşı tek başına savunmuştur.

Türkiye, bilinenin aksine, "Sovyet çekincesini" savaş sonrasında değil, savaş süresince de Amerika nezdinde gündemde tutmayı başarmıştır. müttefiki olduğu Sovyetler Birliği ile Orta Doğu'daki çıkarları dolayısıyla giderek yakınlaştığı Türkiye arasında olası bir çatışmadan çekinen Amerika ise, Türkiye'nin Sovyetler Birliği endişesini giderme yönünde bir politika izlemiştir. Bu bağlamda, "ikili ilişkiler" çerçevesinde, Soğuk Savaş diplomasisini Amerika'dan önce Türkiye'nin başlattığı anlaşılmaktadır.

Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı diplomasi, savaş sonrasında yaşanacak olan Amerikan-Sovyet çatışmasından çok, savaş sonrasında Orta Doğu'daki çıkarları doğrultusunda olmuştur. Avrupa merkezli olarak başlayan Soğuk Savaş'ın şiddetli fırtınası Orta Doğu'da kopmuş ve jeostratejik konumu nedeniyle, Amerika'nın, İngiltere'den alıp kendi sorumluluk alanına çekmek istediği Türkiye'nin önemi Orta Doğu'da gittikçe artmıştır.¹⁰³

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelttiği suçlamalar şu şekilde sıralanabilir: 1) Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırımdan hemen önce Türkiye ile 18 Haziran 1941 tarihli Saldırmazlık Antlaşması'nı imzalanmıştır. 2) Almanya, Rusya içlerinde Volga'ya doğru ilerlerken, Türk ordusu Doğu Anadolu'ya kaydırılmıştır. 3) müttefikler, Almanya'yı kesin olarak yendikten sonra, Türkiye Almanya'ya savaş açmıştır. 4) Türkiye, Sovyetler Birliği'ne yardım malzemesi taşıyan gemilerin Boğazlardan geçmesine izin vermemiştir. 5) Türkiye, savaş sırasında Almanya'ya önemli miktarda hammadde satmış ve ticaretini sürdürmüştür.¹⁰⁴

Türkiye ise, 1944 yılından itibaren Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek için bazı somut adımlar atmıştır: 1) Almanya'ya krom satışını dur-

¹⁰³ Gül İnanc BARKAY: **ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)** (İstanbul: Buke Yayınları, 2001), 136-138.

¹⁰⁴ Edward WEISBAND: **2nci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çev.: M. Ali Kayabol (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974), 387.

durmuştur. 2) Alman gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklamıştır. 3) Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmiştir. 4) Turancılar tutuklanmıştır. 5) Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'e suikast düzenlediği iddia edilen Sovyet vatandaşları Pavlov ve Kornilov serbest bırakılmıştır. 6) Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmış olan Kırım Türklerini kabul etmemiştir. 7) Ocak 1945'den itibaren savaş malzemesi taşıyan Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermiştir.¹⁰⁵

İkinci Dünya Savaşı içinde, Sovyetler Birliği'ndeki Türklere gereği kadar sahip çıkamayan Türkiye, bir anlamda "bekle-gör" politikası izlemiş ve 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın, "Türkiye'nin, Orta Asya'daki Türkleri Sovyetler Birliği'ne karşı ihtilale teşvik etmeyeceği" taahhüdüne uyduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁶

1945 yılına girerken Orta Avrupa, Balkanlar ve Orta Doğu'nun Sovyetler Birliği'nin askeri işgali altına girmesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. Bu gelişmeler sürerken, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Kırım'da toplanan Yalta Konferansı'nda, Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini talep etmiştir. İngiltere ise, Tahran ve Moskova Konferansları'nda takındığı tavrın aksine, Yalta Konferansı'nda, Türkiye'nin güvenliğini daha fazla dikkate alan bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁰⁷

Yalta Konferansı'nda resmen görüşülen ve karara bağlanan çeşitli sorunlar arasında, Boğazlar sorunu da yer almıştır. Konferansta, Boğazlar rejiminin Sovyetler Birliği'nin lehine değiştirilmesine karar verilmiş ve sorunun Dışişleri Bakanları tarafından ele alınması ve bu durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesi kabul edilmiştir. Ancak, üç devletin (Amerika, İngiltere, SSCB) Dışişleri Bakanları, Yalta Konferansı'ndan sonra bu konuyu ele alma-

¹⁰⁵ Erel TELLAL: a.g.e., 30.

¹⁰⁶ "Türk-Rus Münasebetleri", *Yeni Gazete*, 22 Aralık 1966.

¹⁰⁷ Selim DERİNGİL: *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1994), 249-251.

mışlar, dolayısıyla Sovyetler Birliği Boğazlar sorununu Potsdam Konferansı'nda tekrar gündeme getirmiştir.¹⁰⁸

Sovyetler Birliği, Montrö Sözleşmesi ile oluşturulan Boğazlar rejiminin değiştirilmesinde kararlıdır. Bu nedenle, Yalta Konferansı'ndan hemen sonra, Türkiye'ye Boğazlar konusunda baskı yapmak amacıyla, süresi 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı, Türkiye'nin 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesinden endişe ederek, tek yanlı bir deklarasyonla 19 Mart 1945 tarihinde sona erdirmiştir. Türkiye'ye gönderilen notada yeni şartlar vurgulanmıştır: "İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan önemli gelişmeler nedeniyle, bu antlaşma artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyaç göstermektedir."¹⁰⁹

Böylece, Almanya'nın yenilmesiyle Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanan Sovyetler Birliği, Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'ye karşı da emperyalist amaçlarını açığa vurmaktan çekinmemiştir. Sovyetler Birliği, 1943 yılından sonraki tavrının tam aksine, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrar etmeyerek, Türkiye'nin savaşa girme konusunda tereddüt etmesini böylece Türkiye'nin savaşın sonunda yalnız kalacağını, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin etki alanına gireceğini hesap etmiştir.¹¹⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Türkiye, Almanya'ya karşı müttefik kuvvetlerle birlikte savaşmadığı için, Üç Büyükler (SSCB, Amerika, İngiltere) nezdinde popüler bir konuma sahip değildir. Savaş süresince aktif bir tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, savaşın korkunç yıkımından kurtulmuş ve toprak bütünlüğünü korumayı başarmıştır. Ancak, üç devlet nezdinde yalnız-

¹⁰⁸ Yüksel İNAN: *Türk Boğazlarının Siyasi ve Hukuksal Rejimi*, 98.

¹⁰⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı: *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1974), 250.

¹¹⁰ "Les Relations Turco-Sovietiques", *Chronique de Politique Etrangère*, Vol.: XX, No: 4 (Juillet 1967), 649.

lığa mahkum olmuştur. Böyle bir ortamda Türkiye, haklı olarak Sovyetler Birliği'nin isteklerini tek başına göğüslemek zorunda kalmaktan çekinmiştir.¹¹¹

3. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin giderek Batılı ülkelere yaklaşmasını etkileyen dışsal faktörlerin en önemlilerinden biri de, bu yıllarda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlediği dış politika olmuştur. İki ülke arasında 1921 Dostluk Antlaşması ile başlayan, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile gelişen olumlu ilişkiler, 1939 yılında Türkiye ile İngiltere-Fransa arasında imzalanan İttifak Antlaşması ve Sovyet-Alman Pakti'nin imzalanmasıyla bir çıkmaza girmiş ve 1939 sonbaharında Moskova'da yapılan Saraçoğlu-Molotov görüşmeleri sırasında,¹¹² Sovyetler Birliği'nin Boğazlara yönelik istekleri nedeniyle de bozulmuştur.

Bir süre sonra Sovyetler Birliği, Almanya ile arasındaki savaşın başlamasıyla, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi konusunda baskı yapmaya başlamıştır. Buna karşı Türkiye, savaşa girmeme politikasında ısrar etmiş ve bu dönemde gücünün doruğunda olan Almanya ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya özen göstermiştir.

Ancak daha sonra, 1943 yılının ortalarından başlayarak Türkiye'nin bu tutumu değişmiş, 1944 yılında Almanya'ya yapılan krom ihracatı durdurulmuş, Boğazlardan geçen Alman ticaret gemilerine sıkı bir denetim uygulanmış, Turancı gruplar tutuklanmış, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Pape'n'e suikast yaptığı iddia edilen Sovyet vatandaşları serbest bırakılmıştır. Söz konusu girişimler, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile arasını düzeltmek için yaptığı iyi niyet girişimleridir. Fakat bütün bunlar, Sovyetler Birliği'nin 19 Mart

¹¹¹ Ayşegül SEVER: **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)** (İstanbul: Boyut Yayınları, 1997), 19.

¹¹² Selim DERİNGİL: a.g.e., 90-95.

1945 tarihinde, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek yanlı olarak feshetmesini önleyememiştir.¹¹³

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ortaya çıkan gelişmeler, Türk dış politikası açısından bir değişimin başlangıcı olmuştur. Birinci zaman diliminde, genellikle bütün devletlere eşit mesafede ve onlarla dialog içinde bulunan ve kısmen de önde olmayı hedefleyen bir dış politika izleyen Türkiye, Sovyetler Birliği'nin toprak ve üs istekleri karşısında, politika değişikliğine gitmek durumunda kalmıştır.

Bu değişiklik, büyük bir devletin (Amerika) sağladığı güvenlik şemsiyesinin altına sığınılması şeklinde olmuştur. "Sığınma"nın, eşitlikten uzak, genellikle monolog şeklinde işleyen bir ilişki üzerine kurulu olduğu dikkate alınırsa, Türk dış politikasındaki değişimin yönü ve niteliği daha iyi anlaşılmış olacaktır.¹¹⁴

Bilindiği üzere Stalin, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanan Yalta Konferansı'nda, Boğazlar sorunu ve Montrö Sözleşmesi'ni gündeme getirmiştir. Stalin'e göre, Türkiye'nin meşru çıkarlarına zarar vermeden Boğazlar konusunda yeni bir düzenleme yapılmalıdır. Yine Yalta Konferansı'nda alınan bir karara göre, Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek, San Fransisko Konferansı'na davet edilme ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olma hakkını kazanmıştır.

24 Şubat 1945 tarihinde, yani Türkiye'nin savaş ilanından bir gün sonra, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında yapılan görüşmede, Molotov, Yalta Konferansı'nda Montrö Sözleşmesi'nin revizyonu konusunun gündeme geldiğini hatırlatmıştır.¹¹⁵ Daha sonra, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısına İstanbul'a gideceğini bildirmesi üzerine, Büyükelçi Selim

¹¹³ Faruk SÖNMEZOĞLU: "II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO'ya", Der.: Faruk SÖNMEZOĞLU: **Türk Dış Politikasının Analizi** (İstanbul: Der Yayınları, 1994), 85.

¹¹⁴ Osman Metin ÖZTÜRK: a.g.m., 153.

¹¹⁵ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 276.

Sarper ile Dışişleri Bakanı Molotov 19 Mart 1945 tarihinde görüşmüşlerdir. Bu görüşmede Molotov, Sovyet hükümeti adına Rusça bir notayı¹¹⁶ Selim Sarper'e vermiştir. Böylece, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1940'ların ikinci yarısından itibaren bir anlamda "sinir savaşı" başlamıştır.¹¹⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikasını derinden etkileyen söz konusu nota kısaca şöyledir: "Sovyet hükümeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin sürdürülmesinde, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın önemini takdir etmekle birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen değişiklikler nedeniyle, söz konusu antlaşmanın artık yeni koşullara uymadığını ve ciddi anlamda iyileştirilmeye muhtaç olduğunu tespit etmektedir. Yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda, Sovyet hükümeti, söz konusu antlaşma ve eklerinin fesih şeklinin belirlendiği 7 Kasım 1935 tarihli Protokol gereğince, adı geçen antlaşmayı feshetmek arzusunda olduğunu Türkiye Cumhuriyeti hükümetine bildirmektedir."¹¹⁸

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı bu davranışı, savaş sonunda izlemek istediği yayılcılık politikasının belirtilerinden biridir. Gerçekten de, Sovyetler Birliği'nin bu tutumu, önce Yalta Konferansı'nda daha sonra da San Fransisko Konferansı'nda açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye'de geniş yankılar uyandıran ve şiddetli tepkiler çeken Sovyetler Birliği'nin bu davranışı, Türkiye'nin dışında başka ülkelerin tepkisi ile karşılaşmamıştır. O dönemde büyük devletler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, savaş sonu düzeninin Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak suretiyle sağlanacağını ve korunacağını düşünmektedirler.¹¹⁹

Bu dönemde, Türk hükümetiyle paralel olarak İngiliz hükümeti de, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik isteklerinin kabul edilemeyeceğini dü-

¹¹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı: **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, 248; Edward WEISBAND: a.g.e., 383.

¹¹⁷ George E. KIRK: "Turkey: From War of Nerves to Truman Doctrine (1945-1947)", **Survey of International Affairs: The Middle East 1945-1950**, Vol.: V (London, 1951), 21.

¹¹⁸ Metin TOKER: **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu** (Ankara: Akis Yayınları, 1971), 5.

¹¹⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 200.

şünmektedir. Sovyetler Birliği'nin, Bulgaristan ve Romanya'da kendi sempa-tizanı rejimler kurdurması, Yunanistan'da komünist gerillaları desteklemesi, Kuzey İran'daki askerlerini geri çekmemesi ve son olarak 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilememesi, İngiltere'yi, savaş sonrası Sovyet politikaları konusunda kuşkuya düşürmüştür. İngiltere'nin Orta Doğu'daki ö-zel konumunun korunmasında ve Balkanlarda Sovyetler Birliği'nin etkisinin yayılmasının önlenmesinde, Türkiye, İngiltere açısından önemli bir role sa-hiptir. Amerika ise, bu dönemde, Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleri konu-sunda İngiltere kadar hassas davranmamıştır.

Türkiye'ye yönelik Sovyet taleplerine karşı İngiltere ve Amerika'nın farklı yaklaşımları, İngiltere'nin savaş sonrası Sovyet politikalarının Batı'nın çıkarlarıyla uyuşmadığına, Amerika Birleşik Devletleri'nden daha önce karar vermesi ve Sovyetler Birliği karşısında daha sert bir tutum sergilemesi için Amerika'ya baskı yapması genel tezine de uymaktadır. Ayrıca unutulmamalı-dır ki, Amerika'yı, Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir tutum sergilemeye yö-neltme konusunda Türk hükümeti de, İngiliz hükümeti kadar ya da en azın-dan ona yakın ölçüde önemli ve etkili bir rol oynamıştır. İkinci Dünya Sa-vaşı'nın bitiminden itibaren Türk hükümeti, post-revizyonist yaklaşım bağla-mında, olası Sovyet tehdidine ilişkin raporlar göndererek, Sovyetler Birliği'ne karşı daha sert tavır alması için Amerika'yı teşvik etmiştir.¹²⁰

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde uluslararası bir yalnızlık içine düşmesi, Sovyetler Birliği'nin istekleri doğrultusunda bir anlaşma zemini aramasını zorunlu kılmıştır. Türkiye, 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyetler Bir-liği'ne gönderdiği cevabi notada,¹²¹ süresi sona ermekte olan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması yerine, her iki tarafın da çıkarlarına uygun ve ciddi değişiklikler içeren yeni bir antlaşma yapılması doğrultusunda Sovyet önerile-rini uygun gördüğünü ve bu amaçla yapılacak tekliflerin büyük bir dikkat ve iyi

¹²⁰ Ayşegül SEVER: a.g.e., 22, 25-26.

¹²¹ Nota ile ilgili olarak bkz.: **Ayın Tarihi**, Sayı: 137, Nisan 1945, 63; Necmeddin SADAK: "Turkey Faces the Soviets", 458.

niyetle inceleneceğini bildirmiştir.¹²² Türkiye, 4 Nisan 1945 tarihli nota ile yeni antlaşmanın bir anlamda ön koşullarını Sovyetler Birliği'nden sormuştur.

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile temaslarda bulunan Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Sovyetler Birliği'ne dönerken Başbakanın imzasıyla verilen talimat kısaca şöyledir:¹²³ 1) Feshedilen antlaşmanın yerine bir ittifak antlaşması yapılabilir, 2) Çok taraflı Montrö Sözleşmesi sadece iki taraf arasında ele alınamaz, 3) Yapılacak bir İttifak Antlaşması'na, savaş zamanında Karadeniz'in güvenliğini sağlayabilmek için, Sovyetler Birliği'ne düşman devletlerin gemilerinin Boğazlardan geçmesine Türkiye'nin izin vermeyeceği hükmü konulabilir, 4) Montrö Sözleşmesi'nin Türkiye'ye bıraktığı takdir hakkı, İngiltere aleyhine kullanılmamak şartıyla, savaş halindeyken Sovyet savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi lehine kullanılabilir, 5) İttifak Antlaşması'na, İngiltere lehine bir çekince hükmü konulmalıdır, 6) İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş çıkması durumunda Türkiye, İngiltere ile savaşa sürüklenmemelidir, 7) İttifak Antlaşması'nın hazırlanma sürecine başlanması halinde İngiltere'ye bilgi verilmelidir. Anlaşılacağı üzere, Türkiye, Sovyetler Birliği ile askeri bir İttifak Antlaşması yapmak istemektedir.¹²⁴

Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyetler Birliği'ne döndükten sonra, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile 7 Haziran 1945 tarihinde bir görüşme yapmış¹²⁵ ve söz konusu görüşmeyi 12 Haziran 1945 tarihinde Ankara'ya bildirmiştir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'un bu görüşmede dile getirdiği konular üç başlıkta özetlenebilir: 1) 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmeler yapılması, 2) Boğazların, Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi, 3) Boğazlar rejimini düzenleyen

¹²² Halûk ÜLMAN: a.g.e., 51-52.

¹²³ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 282-283; T.C. Dışişleri Bakanlığı: **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, 261-263.

¹²⁴ Mahmut DİKERDEM: **Hariciye Çarkı** (İstanbul, 1989), 80.

¹²⁵ Faik Ahmet BARUTÇU: a.g.e., 311-313.

Montrö Sözleşmesi'nde yapılacak değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir prensip mutabakatına varılmasıdır.¹²⁶

Dışişleri Bakanı Selim Sarper, ilk iki teklifi Türkiye'nin kabul etmesi imkansız olduğu için, üçüncü teklifi ise, Montrö Sözleşmesi'ne taraf olan bütün devletleri ilgilendirdiği için reddetmiştir. Bu tekliflerden, birincisi dışında, diğer ikisi Sovyetler Birliği'nin eskiden beri gündeminde tuttuğu "güneyini tam anlamıyla güvence altına alma" amacına yönelik taleplerdir. Boğazların ortaklaşa savunulması ve Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üsler verilmesinden söz eden ikinci madde, Sovyet savunmasının fiili, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini isteyen üçüncü madde ise, bu savunmanın hukuki güvencesini sağlamak için atılmış adımlardır. Sovyetler Birliği, bu maddeleri ileri sürerken, İkinci Dünya Savaşı içinde düzenlenen konferanslarda Amerika'dan gördüğü zımni desteğe dayanmıştır.¹²⁷

Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine düzeltmeler yapılmasının ise, tutarlı bir yanı yoktur. Bu isteği, Sovyetler Birliği'nin stratejik bir sınır değişikliğini yapmak istemesi şeklinde yorumlamak da zordur. Türk-Sovyet sınırı, Kafkas Dağları zaten Sovyetler Birliği toprakları içinde olduğu için doğal sınır olarak Sovyetler Birliği lehinedir. Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği ile bir savaş durumunda Türkiye'nin kendisini savunacağı yer Kars değil, Pasinler Ovası'dır. 1946 seçimleri sırasında, Sovyetler Birliği'nin askeri manevralarından kuşkulanan Türk Silahlı Kuvvetleri, Pasinler Geçidi'ne kadar gizlice çekilmiştir.¹²⁸

Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet sınırında kendi lehine düzeltmeler yapılması talebini, Boğazların Sovyetler Birliği'nin aleyhine kullanılmasını önle-

¹²⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 201; Anthony R. DELUCA: *Great Power Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936* (New York: Baulder, 1981), 151; Semih GÜNVER: *Tanınmayan Meslek* (Ankara, 1984), 89-90.

¹²⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve Halûk ÜLMAN: "Dış Politikamız, Niteliği ve Sorunları", *Milliyet*, 6 Ağustos 1966.

¹²⁸ George E. KIRK: "The Middle East (1945-1950)", *Survey of International Affairs: Royal Institute of International Affairs* (London: Oxford University Press, 1954), 40.

yebilmek için pazarlık gücünü arttırmak amacıyla ileri sürülmüştür.¹²⁹ Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri karşısında, söz konusu taleplerin yalnızca Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendirdiğini, dolayısıyla da bu iki devlet arasında çözümlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Amerika, Yalta ve San Fransisko Konferansları'ndaki Sovyet davranışlarından gerekli dersi o dönemde henüz çıkartamamıştır.¹³⁰

18 Haziran 1945 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı ile Selim Sarper ikinci kez bir araya gelmişler ve Molotov Sovyet taleplerini aynen yenilemiştir. Böylece, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yerini alabilecek bir İttifak Antlaşması'nın imzalanma olasılığı ortadan kalkmıştır. Sovyetler Birliği'nin yeni antlaşma için öne sürdüğü koşullar, Türkiye'yi derinden kaygılandırmış ve hızla Batı'ya yaklaştırmıştır. Ayrıca, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un Selim Sarper'den talepleri, hem İngiltere hem de Amerika tarafından, Stalin'in, Yalta Konferansı'nda söylediği "Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı duyacağı" sözüne de aykırı bir davranış olarak nitelendirilmiştir.¹³¹

Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları yeni bir deneme olan Potsdam Konferansı, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin'de toplanmıştır.¹³² Potsdam Konferansı'na, seçimleri kaybeden Churchill yerine Attlee, ölen Roosevelt yerine ise Truman katılmıştır. Sovyetler Birliği, konferansta, Boğazların durumunun gözden geçirilmesi, Boğazlarda Sovyet üsleri kurulması ve Doğu Anadolu'dan toprak ilhakına ilişkin isteklerini gündeme getirmiştir.

Potsdam Konferansı'nda, Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler sonunda iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birincisi, Montrö Sözleşmesi'ni imzalayan devletler arasında olmamasına rağmen, Potsdam'da alınan kararlar

¹²⁹ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 56-57.

¹³⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 205.

¹³¹ Erel TELLAL: a.g.e., 24-25.

¹³² Potsdam Konferansı ile ilgili olarak bkz.: Türkkaya ATAÖV: "Soğuk Harbin Doğuşu: San Fransisko'dan Mihver Barış Topraklarına", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı: 1 (1968), 327-339.

doğrultusunda, Amerika'nın da Boğazlar sorununda söz sahibi olmasıdır. İkincisi ise, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunda üç devlet de aralarında anlaşmışlar, ancak bu değişikliğin esasları üzerinde görüş birliğine varamamışlardır.¹³³

Potsdam Konferansı sonunda, Türkiye ile ilgili olarak iki görüş ön plana çıkmıştır: 1) Amerika, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebinin yalnızca iki ülkeyi ilgilendirdiğini belirtmiştir, 2) Bütün taraflar, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunda anlaşmışlardır.¹³⁴

Potsdam Konferansı sonunda alınan karara göre, her üç devletin de (Amerika, SSCB, İngiltere) Boğazlar konusundaki görüşlerini Türk hükûmetine bildirmeleri gerekmektedir. Amerika, 2 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği notada bu konudaki görüşlerini açıklamıştır: 1) Boğazlar, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine, savaşta ve barışta, açık olmalıdır. 2) Boğazlar, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine, savaşta ve barışta, açık olmalıdır. 3) Boğazlar, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine, istisnalar dışında, kapalı olmalıdır. 4) Montrö Sözleşmesi'nin güncel hale gelebilmesi için MC (Milletler Cemiyeti) BM (Birleşmiş Milletler) olarak değiştirilmeli ve Japonya imzacı devletler arasından çıkarılmalıdır.¹³⁵

Amerika, 2 Kasım notası ile Türk Boğazlarının uluslararası kontrol altında ve serbest geçişe tabi olması gerektiği düşüncesini terk etmiştir. İngiltere ise, 24 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği notada, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesini prensipte kabul ettiğini belirtmiştir. 5 Aralık 1945 tarihinde ise, Başbakan Saraçoğlu, Amerika'nın önerilerinin Montrö Sözleş-

¹³³ Kemal BALTALI: **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi** (Ankara, 1959), 218.

¹³⁴ Mehmet BARLAS: **Türkiye Üzerine Pazarlıklar** (İstanbul: Birey Yayınları, 2001), 112.

¹³⁵ Rıfıkı Salim BURÇAK: "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 1-2 (1947), 201; **Aydın Tarihi**, Sayı: 144, Kasım 1945, 71.

mesi'nin değiştirilmesi ile ilgili girişimin temelini oluşturabileceğini belirtmiştir.¹³⁶

Aslında Türkiye, bu önerileri tatmin edici bulmamıştır. Bu öneriler, Sovyetler Birliği dahil Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Boğazların yönetimine daha çok müdahale etmesine yol açmakta ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki mutlak kontrolüne kısıtlamalar getirmektedir. Türkiye açısından en ideal çözüm, Montrö Sözleşmesiyle belirlenen statükonun korunmasıdır. Buna rağmen Türkiye, Türk-Sovyet ilişkilerini iyileştirmek umuduyla bazı küçük tavizler vererek, Amerika'nın 2 Kasım 1945 tarihli notasında dile getirilen önerileri kabul etmiştir. Ancak daha sonra Sovyetler Birliği'nin de Amerika'nın önerilerini kabul etmesine rağmen, Amerika'nın önerisi Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesini sağlayamamıştır.¹³⁷

1945 yılının başlarından itibaren Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan soğukluk, Türk kamuoyunun, Sovyet taleplerine 4 Aralık 1945 tarihinde tepki göstermesi ve Tan Matbaası ile komünizm propagandası yaptığına inanılan bazı gazete yazıhaneleri ve yayınevlerini tahrip etmesiyle gerginliğe dönüşmüştür.¹³⁸

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, özellikle 1945 yılında yaşanan gerginlik, 20 Aralık 1945 tarihinde Moskova gazetelerinde (Pravda ve İzvestiya) iki Gürcü profesörün mektubunun yayınlanmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Söz konusu yazıda, "Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon bölgelerini içine alan Doğu Lazistan'ın Gürcistan'dan koparıldığı " iddia edilmiştir. Böylece Sovyetler Birliği, ilk kez Sovyet vatandaşlarının ağızından Türk topraklarında hak talep etmiştir.¹³⁹

1945 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebinde bulunmasından cesaret alan komünist Bulgaristan hükümetinin denetimindeki Bul-

¹³⁶ İsmail SOYSAL: **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)** (İstanbul: İsis Yayınları, 1997), 14-45.

¹³⁷ Ayşegül SEVER: a.g.e., 30.

¹³⁸ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 427.

¹³⁹ Gürcü profesörlerin gönderdiği mektubun metni için bkz.: Erel TELLAL: a.g.e., 239-246.

gar basını da, 1946 Nisanında Türkiye'ye yönelik toprak talepleri ile ilgili yazılar yayınlamıştır. Bulgar Başbakanı ise, 21 Mayıs 1946 tarihinde yaptığı bir konuşmada Doğu Trakya'yı talep ettiklerini açıklamıştır.¹⁴⁰

Türkiye'nin siyasi tarihi üzerinde çalışmalarda bulunan Feroz Ahmad'a göre, Stalin'in kaba ve baskıcı tavırları nedeniyle, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını 19 Mart 1945 tarihinde açıklanması sonrasında, iddia edildiği gibi özellikle toprak talebi ve Boğazların ortak savunulması konusunda herhangi bir resmi Sovyet talebi olmamış ve bu tür taleplerin öne sürüldüğü hiçbir müzakere yapılmamıştır. Bilindiği üzere Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savunmasını ve dış politikasını Batı'ya yönelttiğinden, Sovyetler Birliği ile yapılacak bir ittifak antlaşması Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini engelleyecektir.¹⁴¹

Ancak, Stalin'in ölümünün ardından Türkiye'ye gönderilen 30 Mayıs 1953 tarihli notada¹⁴² belirtilen "Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri Türkiye'ye karşı toprak iddialarından vazgeçmeyi mümkün görmüşlerdir" ibaresi, Feroz Ahmad'ın yorumu üzerinde bir kez daha düşünülmesi gereğini ortaya koymaktadır. Bu dönemde, Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulması, sadece iki ülkenin çıkarlarına ciddi anlamda zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası ortamın da karmaşık bir yapıya girmesine neden olmuştur.

B. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Taleplerine Karşı Türk-Amerikan Yakınlaşması

1. Türkiye ve Sovyetler Birliği Arasında Notalaşmalar

1945 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebinin yalnızca iki ülkeyi ilgilendirdiğini ileri süren ve Sovyet talebine ilgisiz kalan Amerika,

¹⁴⁰ Yuluğ TEKİN KURAT: "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası", *Belleten*, Cilt: XXXIX, Sayı: 154 (Nisan 1975), 280; *Ayın Tarihi*, Sayı: 150, Mayıs 1946, 166-167.

¹⁴¹ Feroz AHMAD: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev.: Yavuz Alogan (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), 261.

¹⁴² 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası ile cevabi Türk notasının metinleri için bkz.: Erel TELLAL: a.g.e., 258-259.

1946 yılından itibaren bu tutumunu değiştirmeye başlamıştır.¹⁴³ Amerika Birleşik Devletleri, 1946 yılından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Amerika'nın tutum değiştirmeye başladığını gösteren ilk belirti, Amerikan zırhlısı Missouri'nin, Washington'da ölen Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini İstanbul'a getirmek üzere 1946 Martında New York'tan hareket etmesidir. Böylece, Potsdam Konferansı'nda Amerika'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile ilgilenmediğini çıkartan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısı artmıştır.¹⁴⁴

Missouri'nin ziyareti, Türk hükümeti ve kamuoyu üzerinde olumlu etki yaratırken, Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir. Sovyetler Birliği de, Gürcistan ve Ermenistan'ın hatta Bulgaristan'ın taleplerinden sonra, Kürt meselesini de gündeme getirmeye çalışmıştır. Trud Gazetesi, "Bağımsız Kürdistan" konusunu ortaya atmıştır. Asıl amaç, Kürdistan'dan ziyade Türkiye'ye karşı başlatılan "sinir savaşını" sürdürmektir. Fakat bu girişimler, Türkiye'nin sınırlarını bozmaktan çok direncini arttırmıştır.¹⁴⁵

Bu dönemi, uluslararası konjonktürü de göz önünde tutarak değerlendiren ve bu dönemin sonunda Dışişleri Bakanlığı da yapacak olan gazeteci Necmettin Sadak, 2 Şubat 1946 tarihli Akşam Gazetesi'nde şunları yazmaktadır: "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk bağları bozulduğu için işler karışmış değildir. Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin müttefiklerinin arası bozuk olduğu için, Türk-Sovyet dostluğu bundan zarar görmüştür. Savaşın başından beri İngiltere'nin müttefiki olan Türkiye, bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin güvenini kaybetmiştir. Sovyet-İngiliz münasebetleri iyice düzeldiği, Sovyetler Birliği bir İngiliz-Amerikan tecavüzünden korkmadığı veya Türkiye'nin onlardan ayrıldığına inandığı gün, Türk-Sovyet münasebetleri de dostluğa dönüşecektir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginliğin gerek dünya nezdinde gerekse müttefikler arası ilişkilerde hiçbir rolü yoktur. Tam

¹⁴³ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 303.

¹⁴⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 209-210.

¹⁴⁵ Metin TOKER: a.g.e., 102.

tersine müttefiklerle Sovyetler Birliği'nin arası bozuk ve güvensiz olduğu için, Türk-Sovyet dostluğu da askıda durmaktadır." Necmettin Sadak tarafından yapılan bu yorumların, o günlerde Sovyetler Birliği'ni tatmin etmek için İnönü tarafından yaptırıldığı düşünülmüştür.¹⁴⁶

Bu dönemde Batı, Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne karşı oluşan kuşku-ları körüklemek ve Türk-Sovyet ilişkilerinin yumuşaması için yapılan girişim-leri boşa çıkartmak için çaba harcamıştır. Potsdam Konferansı'nda alınan karara göre, Sovyetler Birliği, Boğazlar sorunu ile ilgili görüşlerini, Amerika ve İngiltere'den sonra, Recep Peker hükümetinin 6 Ağustos'ta kurulmasının hemen akabinde 8 Ağustos 1946 tarihinde bildirmiştir.¹⁴⁷

Times Gazetesi'ne göre, notanın verilmesi için seçilmiş olan tarih, Montrö Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerden herhangi birinin sözleşmenin tekrar gözden geçirilmesi için ihbarda bulunabileceği en son tarihtir. Bu tarihin seçilmesi, Sovyetler Birliği'nin bu tarihten bir yıl önceki amacı olan Türkiye ile tek taraflı müzakere yapmak yerine uluslararası yollara başvurmaya karar verdiğini göstermektedir. Bu nota girişimi, Potsdam Konferansı'nda alınan kararın bir uygulamasıdır.¹⁴⁸

Sovyetler Birliği, birer kopyasını Amerika ve İngiltere hükümetlerine de gönderdiği 8 Ağustos 1946 tarihli notasında, İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen bazı olayların Montrö Sözleşmesi ile oluşturulan Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yetmediğini gösterdiğini ileri sürmüş ve savaş sırasında bazı düşman gemilerinin Boğazlardan geçirildiğini iddia ederek, söz konusu gemilerin isimlerini sıralamış ve aşağıda belirtilen Boğazlar rejiminin kurulmasını önermiştir:¹⁴⁹ 1) Boğazlar, gerek savaş gerekse barış zamanında, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine açık olmalıdır. 2) Boğazlar, gerek savaş gerekse barış zamanında, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine açık olmalıdır. 3) Boğazlar,

¹⁴⁶ Baskın ORAN: a.g.m., 59-60.

¹⁴⁷ İsmail SOYSAL: a.g.e., 25-26.

¹⁴⁸ Baskın ORAN: a.g.m., 64.

¹⁴⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 212.

gerek savaş gerekse barış zamanında, özel olarak kabul edilecek haller dışında, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır. 4) Boğazların yeni rejimi, yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmeli ve bu yetki yalnızca onlara ait olmalıdır. 5) Boğazlardaki ticari ulaşım serbestliğinin ve güvenliğinin sağlanması, bu konularla yakından ilgili ve bunu en iyi gerçekleştirebilecek olan Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa olarak sağlanmalıdır. Böylece, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan devletler aleyhine kullanılması da önlenmiş olacaktır.¹⁵⁰

8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notası Amerika'yı iki seçenekle karşı karşıya bırakmıştır: 1) Sovyetler Birliği'ne verilecek sert bir protesto notası ile yetinerek, Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni baş başa bırakmak. 2) Kararlı bir tutum sergileyerek, sonuç ne olursa olsun, Türkiye'yi desteklemek. Amerikan Dışişleri ve Donanma Bakanlıkları, o günlerdeki uluslararası ortam ve Sovyet davranışlarını da göz önünde tutarak, ikinci yolun seçilmesine yani sonuç ne olursa olsun Türkiye'yi desteklemeye karar vermişlerdir.

8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasına kadar, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlığı sadece Boğazlardan geçiş sorunu olarak değerlendiren Amerika, söz konusu notadan sonra Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu durumu daha iyi anlamıştır.¹⁵¹ Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, 8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasının, Boğazlar rejimini düzeltmekten çok Türkiye'yi Sovyet egemenliği altına sokmak amacıyla yazıldığını belirtmiştir.

Başkan Truman'a göre ise, 8 Ağustos 1946 tarihli notadaki Sovyet istekleri kabul edilirse, Amerika ve İngiltere'nin Boğazlar konusunda söz sahibi olmaları imkansızlaşacak ve daha da önemlisi, Türkiye bağımsızlığını yitirecektir. O zamana kadarki örneklerden de anlaşıldığına göre, Sovyet Silahlı

¹⁵⁰ Kamuran GÜRÜN: *Dış İlişkiler ve Türk Politikası* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1983), 165.

¹⁵¹ *Ayin Tarihi*, Sayı: 153, Ağustos 1946, 72-74.

Kuvvetleri'nin bulunduğu ülkeler kısa bir süre sonra Sovyet nüfuzu altına girmişlerdir.

Acheson'a göre, Türkiye'nin Sovyet egemenliğine girmesi, kısa bir süre sonra Yunanistan'ın da aynı akıbete uğraması demektir. Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyetler Birliği'nin egemenliği altına girmesiyle bütün Akdeniz ve Orta Doğu'da denge bozulacak ve bu bölgedeki ulaşım yolları (petrol sevkiyatı) tehlikeye düşecektir. Bu açıdan, silahlı çatışma pahasına da olsa, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet isteklerine karşı kesin bir tavır takınmalı ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yerleşmesine engel olmalıdır.¹⁵²

Sovyetler Birliği'nin 8 Ağustos 1946 tarihli notasına, Amerika 19 Ağustos 1946 tarihinde, İngiltere 21 Ağustos 1946 tarihinde, Türkiye ise, 22 Ağustos 1946 tarihinde cevap vermişlerdir.¹⁵³

Gerek Amerika gerekse İngiltere cevabi notalarında, Boğazların ticaret gemilerine sürekli olarak açık olması ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olması yolundaki Sovyet önerilerini benimserlerken, Boğazlar rejiminin belirlenmesinin yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlere ait bir yetki olamayacağını, dolayısıyla bu konunun bütün devletleri ilgilendiren bir sorun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, Boğazların kontrolü ve savunulmasından sorumlu devletin Türkiye olduğunu da belirtmişlerdir. Amerika ve İngiltere'nin bu notaları, Türkiye'yi, Sovyetler Birliği ile karşı karşıya bırakmak istemediklerini, Türkiye'yi savunmaya ve onun yanında olmaya kararlı olduklarını ortaya koymuştur.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 8 Ağustos 1946 tarihli notasına verdiği cevapta,¹⁵⁴ öncelikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerine aykırı olarak, Mihver devletlerine ait savaş gemilerinin Türk hükümetinin izni ile Boğazlardan geçirildiğine dair Sovyet iddialarını reddetmiş-

¹⁵² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 213.

¹⁵³ Kamuran GÜRÜN: **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, 306; Amerika'nın 19 Ağustos 1946 tarihli notasının tercümesi için bkz.: **Ayın Tarihi**, Sayı: 153, Ağustos 1946, 74-75.

¹⁵⁴ Suat BİLGE: **Güç Komşuluk Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1964)** (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1992), 303-310.

tir. Türk hükümeti, savaş sırasında Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerini titizlikle uyguladığını vurgulamış ve Montrö Sözleşmesi hükümlerinin değiştirilmesi amacıyla yapılacak bir konferansa katılacağını belirtmiştir.

Türkiye'ye göre, Boğazlar rejimi sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmemelidir. Böyle bir yaklaşım, Montrö Sözleşmesi'ne taraf diğer devletlerin hak ve menfaatlerinin tanınmaması ve Boğazlardan serbest geçiş ilkesinin kaldırılması anlamını taşıyacaktır. Boğazların ortaklaşa olarak Sovyetler Birliği ile savunulması ise, Türkiye'nin egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı olduğu için kesinlikle reddedilmektedir.¹⁵⁵ Türkiye'nin böyle bir öneriyi kabul etmesi, Boğazlarda oynadığı denge unsuru olma görevini ortadan kaldıracak ve Karadeniz devletlerinin güvenliği, Türkiye'nin güvenliğinin yok olması pahasına sağlanacaktır.

Türkiye, 22 Ağustos 1946 tarihli cevabi notasıyla, Sovyetler Birliği'nin isteklerine makul fakat sert bir dille karşı çıkmış ve "Tarih, Türkiye'nin dahil olup, Türk milletinin ülkesine karşı görevini yapmadığı hiçbir savaşı kaydetmemiştir" diyerek bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Böylelikle Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Boğazlara yönelik isteklerini kuvvet kullanma yoluyla gerçekleştirmek istemesi halinde, Türk milletinin buna aynı şekilde karşı koyacağını belirtmiştir.¹⁵⁶

Türkiye'nin 22 Ağustos 1946 tarihli cevabi notasına, Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946 tarihinde gönderdiği ikinci bir nota ile cevap vermiştir. Ancak bu kez Sovyetler Birliği, bu notanın bir örneğini, Boğazlar konusundaki tartışmalara katılmasını istemediğini göstermek için Amerika ve İngiltere'ye göndermemiştir. Oysa Türkiye, Sovyet notasından her iki ülkeyi de haberdar etmiştir.

24 Eylül 1946 tarihli ikinci Sovyet notasında da, birinci notada teklif edilen beş maddeden ilk üçünün Türkiye tarafından kabul edilmesinden du-

¹⁵⁵ Feridun Cemal ERKİN: *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara: Başnur Matbaası, 1968), 300.

¹⁵⁶ Yüksel İNAN: *Türk Boğazlarının Siyasi ve Hukuksal Rejimi*, 105-106; Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 429.

yulan memnuniyet dile getirilerek, Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesi ve Boğazların ortaklaşa savunulması konularındaki görüşlerde ısrar edilmiştir.¹⁵⁷ Sovyetler Birliği'nin 24 Eylül 1946 tarihli notasını, Amerika ve İngiltere, 9 Ekim 1946 tarihli notalarıyla cevaplandırmışlardır.

Bilindiği üzere, Potsdam Konferansı'nda alınan karara göre, tarafların Montrö Sözleşmesiyle ilgili görüşlerini Türk hükümetine tek bir nota ile bildirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla, Boğazlar sorununun karşılıklı notalarla tartışılması, Potsdam Konferansı kararına ters düşmektedir. Amerika ve İngiltere'nin gönderdiği 9 Ekim 1946 tarihli notada, Montrö rejiminin sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından değiştirilemeyeceği, ayrıca Türkiye'nin Boğazların savunmasından tek sorumlu devlet olarak kalması gerektiği ile ilgili görüşleri tekrarlanmış ve Boğazların bir saldırıya uğraması veya saldırı tehdidi altında kalması durumunda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçirileceği vurgulanmıştır.¹⁵⁸

Türkiye ise, Sovyetler Birliği'nin 24 Eylül 1946 tarihli notasını, 18 Ekim 1946 tarihinde cevaplandırmış ve bu notayı, Japonya hariç, Montrö Sözleşmesi'ni imzalayan devletler ile Amerika'ya göndermiştir.¹⁵⁹

Türkiye, 18 Ekim 1946 tarihli cevabi notasında, kabulü olanaksız Sovyet iddialarını bir kez daha ve ayrıntılı olarak cevaplandırma yoluna gitmiştir. Türk hükümetine göre, Karadeniz açık denizdir. Boğazlardan serbest geçiş ilkesine antlaşmalarla getirilen kısıtlamalar, genel menfaatler için diğer devletlerin de benimsediği ve Türkiye'nin de kendi rızasıyla kabul ettiği kısıtlamalardır. Bu nedenle, Boğazlar rejiminin değiştirilmesinin gerekmesi durumunda, diğer devletlerin menfaatlerinin de makul olarak korunabilmesi için, bu devletlerin de yeni Boğazlar rejiminin belirlenmesinde söz sahibi olmaları gerekmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ 24 Eylül 1946 tarihli ikinci Sovyet notası için bkz.: Feridun Cemal ERKİN: a.g.e., 303-304.

¹⁵⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 217.

¹⁵⁹ **Ayın Tarihi**, Sayı: 155, Ekim 1946, 58-70.

¹⁶⁰ Feridun Cemal ERKİN: a.g.e., 312-313.

Türkiye'ye göre, 16 Mart 1921 tarihli Dostluk Antlaşması'nda belirtilen, Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu ve Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesi gerektiği hükmü, Lozan Konferansı'nda, aralarında Sovyetler Birliği ve diğer Karadeniz devletlerinin de bulunduğu toplantılarda ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Türkiye ve Sovyetler Birliği, 1921 Dostluk Antlaşması hükmüne ters düşen Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamakla ve Montrö Sözleşmesi'ne taraf olmakla, 1921 Dostluk Antlaşması'nın ilgili maddesini dolaylı olarak iptal etmişlerdir. Boğazların Sovyetler Birliği ile ortaklaşa olarak savunulması ise, Türk hükümetinin görüşüne göre, egemenlik haklarının başka bir devlet ile paylaşılmasından başka bir anlama gelmemektedir.

Türkiye'nin görüşüne göre, karşılıklı olarak verilen notalar, Boğazlar sorununun uzamasına neden olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Montrö Sözleşmesi'ne taraf olan devletlerin, Japonya hariç, katılacakları bir konferans düzenlenerek, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi görüşmelerine bir an önce başlanmalıdır. Türkiye, bu konferansa katılmaya hazır olduğunu Sovyetler Birliği'ne bir kez daha bildirmiştir.¹⁶¹

18 Ekim 1946 tarihli Türk notası, Sovyetler Birliği'nin özellikle 1939 yılından beri gündeme getirdiği, Boğazlar sorununu ve notalaşmaları sona erdirmiştir. Özellikle 1946 yılından sonra, Amerika ve İngiltere'den beklediği desteği bulamayan Sovyetler Birliği, Boğazlar sorunu ile toprak ve üs taleplerini Türkiye ile ilişkilerinde bir daha gündeme getirmemiştir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Sovyet talepleri ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki notalaşmalar, Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletlerine yakınlaştırmış, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmıştır.

¹⁶¹ Yüksel İNAN: *Türk Boğazlarının Siyasi ve Hukuksal Rejimi*, 108-109.

2. Sovyetler Birliği'ne Karşı Amerika'nın Askeri Yardımda Bulunması (Truman Doktrini)

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki istekleri reddedildikten sonra da, Türkiye üzerindeki baskısı devam etmiştir. Sovyet baskısının Türkiye açısından olumsuz sonuçlarından biri de, ordusunu savaş sırasındaki mevcudunda tutmasıdır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra olağan duruma dönmek, savaş içinde büyüyen ordusunun bir kısmını terhis etmek ve ekonomik durumunu geliştirmek istemesine rağmen Sovyet baskısı yüzünden bunları gerçekleştirememiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Türkiye iki önemli ekonomik sorun ile karşı karşıya kalmıştır: 1) Savaş içinde yükselen ihraç malları fiyatlarının savaşın bitmesiyle birlikte normal seviyelerine inmesi, 2) Bir yandan ordusunu savaş düzeninde tutarken, diğer yandan endüstrileşerek istihdamını arttıramaması.¹⁶²

Türkiye, bu iki durum nedeniyle, 1945 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nden borç istemiştir. Amerika'nın, Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltmek için attığı ilk adım, 7 Mayıs 1946 tarihli "Türkiye'nin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunundan Doğan Bütün Borçlarının Silinmesine Dair Antlaşma"dır.¹⁶³ Amerika, 1946 yılının sonlarına doğru, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin hakimiyeti altına girmekten kurtarmak için, sadece siyasi değil, aynı zamanda ekonomik ve askeri yardım yapmak gerektiğini de anlamıştır.

Amerika'nın, bu dönemde Türkiye'den beklentileri şöyle sıralanabilir: 1) Savaş sanayine, Amerikan hükümetinin kendi sanayicisine ödeyeceği para karşılığında müşteri olmak fakat Amerika'nın Türk ordusuna karışmasını kabullenmek, 2) Soğuk Savaş'ın uzak karakolu, sıcak savaşın ilk hedefi olmaya rıza göstererek, Amerika'dan borç, yardım ve destek sağlamak, 3) Tarıma önem verip, sanayileşmeyi ikinci planda tutmak, 4) Liberal ekonomiyi

¹⁶² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 219-220.

¹⁶³ Antlaşmanın metni için bkz.: Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri* (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991), 147-148.

benimseyerek, yabancı mallara ve sermayeye kapılarını açmak, 5) "Hürriyet" düzeninin temeli olan özel sektöre, alınan dış kredinin kullanılmasında öncelik tanımak.¹⁶⁴

Bu dönemde İngiltere'nin, içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle, Türkiye ve Yunanistan'a yapmakta olduğu askeri ve ekonomik yardımı Mart 1947'den itibaren yapamayacağını, 21 Şubat 1947 tarihinde Amerika'ya bildirmesiyle birlikte, Türkiye ve Yunanistan'ın askeri gücünü arttırmak ve iktisadi kalkınmasını sağlamak görevini Amerika Birleşik Devletleri üstlenmiştir.¹⁶⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nin nezdinde Türkiye, Orta Doğu'da ve Balkanlarda kara, deniz ve hava bağlantılarının kontrolünü sağlamakta, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ve Orta Doğu'ya (petrol rezervlerine) doğru genişlemesini engellemekte ve bir savaş durumunda Sovyet saldırısına set çekebileceği gibi, gerektiğinde Sovyetler Birliği'ne karşı girişilecek hareketler açısından da önemli bir bölgede bulunmaktadır.¹⁶⁶

Amerika açısından Truman Doktrini, biri genel ve uzun süreli, diğeri özel olmak üzere iki amaç taşımaktadır. Birinci ve asıl önemli amaç, iki ülke arasındaki rekabet havası içinde Sovyet genişlemesini çevrelemek ve Amerika'nın ekonomik ve siyasi anlayışını yaygınlaştırmaktır. İkinci amaç ise, Sovyet tehdidine karşı özellikle Yunanistan ve Türkiye'yi askeri ve ekonomik yardım yolu ile güçlendirmektir. Bu bağlamda, 1947 yılının iki önemli olayı olan Truman Doktrini ve Marshall Planı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin geçiş devresini sona erdirmiş ve ikinci devreyi yani Soğuk Savaş'ı başlatmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ İsmail CEM: **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi** (İstanbul: Cem Yayınları, 1970), 319.

¹⁶⁵ George MCGHEE: **Amerika-Türkiye-NATO-Orta Doğu** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 52-54; Necdet EKİNCİ: **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler** (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997), 338.

¹⁶⁶ Oral SANDER: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979), 16.

¹⁶⁷ Geçiş devresi ile ilgili olarak bkz: Türkkaya ATAÖV: "Doğu Avrupa'nın Sosyalistleşmesinden Truman Doktrini'ne Kadar Soğuk Harp", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 2 (1968), 189-222.

Türkiye'yi, Truman Doktrini'ne yönelten nedenlerden belki de en önemlisi, ekonomik ve askeri anlamda dış yardıma olan ihtiyacıdır. Diğer nedenler ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye yönelik Sovyet tehditleri ve Atatürk ile başlayan Batılılaşma çabasıdır. Türkiye açısından en tehlikeli yıllar 1945 ve 1946 yılları olmakla birlikte, 1947 yılına gelindiğinde de, Türkiye'ye yönelik olarak Sovyetler Birliği'nin tehdidi sürmekte ve Türkiye güvenliğini ancak Batı ittifakı ile sağlayacağına inanmaktadır.

Bu dönemde, Yunanistan'daki iç savaş, Boğazlar ve Sovyet sınırında ödünler vermesi konusunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı baskılar ve İngiliz hükümetinin iki ülkeye yaptığı yardımları artık sürdürmeyeceğini ilan etmesi, Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya doğru yayılmasını engellemek için Amerikan dış politikasındaki idealist yaklaşımı, jeopolitik hesaplar yapmaya yöneltmiştir.¹⁶⁸

Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde ilan ettiği Truman Doktrini,¹⁶⁹ her ne kadar Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilse de, Truman Doktrini'nin ilan edilmesinin asıl önemli nedeni, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin savunulmasından çok Batı Avrupa'nın geleceğidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi olsa da olmasa da, Başkan Truman genel olarak Batı Avrupa ve özel olarak Yunanistan'ı kapsayan bir doktrin ilan etmeyi düşünmüştür. Truman için önemli olan, Yunanistan'ın iç savaştan kurtarılması ve Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasıdır.¹⁷⁰

Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı alan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin bu amaçla 12 Mart 1947 tarihinde yaptığı ortak oturumunda, Truman Doktrini adıyla anılan ünlü me-

¹⁶⁸ Paul KENNEDY: *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev.: Birtane Karanakçı (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991), 447.

¹⁶⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Fahir ARMAOĞLU: "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)," *A.Ü. Siyasal Bilgiler Okulu*, Cilt: IV (1949), 417-420; William HALE: *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, Çev.: Petek Demir (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003), 115-116.

¹⁷⁰ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 11; A.Z. MANFRED: *Yakın Çağlar Tarihi III*, 173.

sajı okumuştur.¹⁷¹ Amerika'nın dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olan bu konuşmada, Başkan Truman, Kongre üyelerine Türkiye ile Yunanistan'ın durumu hakkında geniş bilgi vermiş ve Amerika'nın Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlılığını belirttikten sonra, bu ilkelere aykırı düşen Sovyet davranışları yüzünden ortaya çıkan durumu vurgulamıştır.¹⁷²

Başkan Truman, "Amerikan dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak isteyen silahlı azınlıklara karşı harcanan çabaları (Yunanistan) ve dış baskılara karşı koymaya çalışan özgür ulusları (Türkiye) desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım" demiş ve bundan doğacak sonuçlar ne olursa olsun, bu devletlerin hürriyet ve bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için, Kongreden; 1) Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık yardım yapılmasını, 2) Bu devletlerin isteği üzerine her ikisine de sivil ve askeri personel gönderilmesini, ayrıca seçilecek Türk ve Yunanlı personelin de Amerika'da yetiştirilmesini talep etmiştir.¹⁷³

Sovyetler Birliğine göre, Truman Doktrini'nin yürürlüğe girmesinden sonra, Amerika hükümeti, Türkiye'ye çeşitli ekonomik ve askeri heyetler göndermiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin askeri anlamda bir köprü başı haline getirilmesi ve Türk ekonomisinin Amerikan tekellerinin çıkarlarına bağlanması gerçekleştirilmiştir. Türkiye'deki yöneticilerin, ülkenin Amerika'nın askeri üssü haline getirilmesini kabul etmeleri, barış için çok tehlikeli bir durum oluşturmuş ve Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini gerginleştirmiştir.¹⁷⁴

Oysa Amerika, Truman Doktriniyle, ilk kez Amerika kıtası dışındaki milletlerin sorunlarına barış zamanında müdahale etmeye karar vermiştir.

¹⁷¹ Fahir ARMAOĞLU: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, 152-157.

¹⁷² Metin TAMKOÇ: "The Impact of the Truman Doctrine on the National Security Interests of Turkey", *Foreign Policy*, Vol.: VI, No: 3-4 (June 1977), 25-27.

¹⁷³ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1969), 52-53; *Cumhuriyet*, 13 Mart 1947.

¹⁷⁴ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 36-37.

Kongre ve Amerikan halkını, yeni politikanın yürütülebilmesi için mali külfete katlanmaya razı etmek uzun süre almıştır.¹⁷⁵

Truman'ın okuduğu mesaj doğrultusunda hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" 22 Nisan 1947 tarihinde Senato, 9 Mayıs 1947 tarihinde ise, Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947 tarihinde Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁶

Söz konusu kanunun en önemli değişikliklerinden biri, "Vanderberg değişikliği" adıyla anılan değişikliktir. Bu değişikliğe göre: 1) BM Genel Kurulu ya da Güvenlik Konseyi Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımın kesilmesini isterse, 2) Türkiye ya da Yunanistan artık yardım istemediklerini bildirirlerse ve 3) Amerika Başkanı, bu kanunun amaçları doğrultusunda gerçekleşmediğine karar verirse, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan Amerikan yardımı sona erdirilecektir.¹⁷⁷

"Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu"nun, Başkan Truman tarafından onaylanmasından bir gün sonra, yani 23 Mayıs 1947 tarihinde oluşturulan Amerikan heyeti (Oliver Heyeti) ile Türk ordusunun yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonunda hazırlanan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma" 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanmıştır.¹⁷⁸

Truman Doktrini Amerikan Kongresinde görüşülürken, Ohio temsilcisi George Bender'in Türkiye'nin bir askeri diktatörlükle yönetildiği suçlamalarına karşı,¹⁷⁹ Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz 1947 tarihli Antlaşmadan bir gün önce, çok partili düzenin temel belgelerinden biri olan 11 Temmuz 1947 tarihli Beyannameyi yayınlamıştır.¹⁸⁰ Bu beyannamede, partiler üstü bir Cumhurbaşkanı olduğunu belirten İnönü, Demokrat Parti'yi savunarak, Başbakan

¹⁷⁵ Stephen E. AMBROSE: *Dünyaya Açılım (1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası)*, Çev.: Ruhican Tul (Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayını, 1992), 67.

¹⁷⁶ Halûk ÜLMAN: a.g.e, 105.

¹⁷⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 223-224.

¹⁷⁸ Halûk ÜLMAN: a.g.e., 110-111.

¹⁷⁹ Metin TOKER: *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 198.

¹⁸⁰ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: "Türk Demokrasisinin Kuruluşu ve İşleyişinde Dış Etkenler", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: XXXIII, No: 1-2 (1978), 232.

Peker'e karşı çıkmış ve gerek CHP gerekse DP'ye aynı mesafede olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹

Bu antlaşmanın hazırlanması sırasında, Amerikalı yetkilileri en çok uğraştıran konu, yapılacak yardımın amacına uygun ve verimli bir şekilde kullanılmasını denetlemek olmuştur. Bu bağlamda, 12 Temmuz 1947 Antlaşması'nın en önemli maddesi 4üncü maddedir. Söz konusu madde, daha sonraki yıllarda Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye ile Amerika arasında gerginliğe neden olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararı üzerine Başkan Johnson, Başbakan İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde yazdığı mektupta, bu maddeye atıfta bulunarak, Amerika'nın bu antlaşma çerçevesinde verdiği silahların 4üncü maddede belirtilen amaca aykırı olarak Kıbrıs'a yapılacak müdahalede kullanılamayacağını ileri sürmüştür.¹⁸²

Truman Doktrini, Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Recep Peker tebliğler yayınlayarak memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Bu dönemde, İnönü'nün Amerika'ya eğilimli politikalar izlenmesi Sovyetler Birliği'ne yakın yazarlar tarafından eleştirilmiştir: "Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki ilk yıllarda anti-emperyalist politikalar izlemiş, Batılı kapitalistlere Türkiye'deki çıkar kapılarını kapatarak, Sovyetler Birliği ile dostluk politikasını sürdürmüştür. Bu politikayı yürüten Atatürk'ün baş yardımcısı İnönü'dür. Bu nedenle, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok Batılı devlet İnönü'yü sevmemiştir. Oysa, şimdi Türkiye'yi Amerika'ya bağlamak isteyen de İnönü'dür. 1947 Truman Doktrini'ne ve 1948 Marshall Planı'na Türkiye'yi sokan İnönü'dür. Askeri konular ve ekonomi ile ilgili Amerikan heyetleri ilk defa onun zamanında Türkiye'ye gelmiş, ordu ve ekonominin üzerinde, ilk kez onun Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Amerika'nın etkisi artmıştır."¹⁸³

¹⁸¹ Tarık Zafer TUNAYA: *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)* (İstanbul, 1952), 688-689.

¹⁸² Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, 162.

¹⁸³ Dimitir ŞİŞMANOV: *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Çev.: A. R. Zarakolu (İstanbul: Belge Yayınları, 1978), 150.

Ayrıca, 1947-1952 yılları arasında, Türk dış politikasının Sovyet tehdidinden kaynaklanan güvenlik endişesi üzerine kurulduğu kabul edilmekle birlikte, Sovyet tehdidinin, kendisine karşı artan muhalefet karşısında Cumhurbaşkanı İnönü tarafından da kullanıldığı ileri sürülmüştür.¹⁸⁴

Truman Doktrini'nin ilanıyla, Türkiye'nin dünya barışının korunmasında daha etkin bir politika izleyebileceği, Sovyet tehdidine karşı güvenliğinin sağlanmasında önemli bir aşama kat edildiği ve İkinci Dünya Savaşı'ndan süper güç olarak çıkan Amerika'nın yardımının sağlanmasının Türk dış politikasının önemli bir başarısı olduğu kabul edilmiştir. Ancak Türk kamuoyu, Türkiye-Amerika yakınlaşmasından zaman zaman şüphe etmiş ve Türkiye'nin tamamıyla Amerika'nın kontrolü altına girmesinden kaygılanmıştır.¹⁸⁵

Truman Doktrini'nin kabulünden sonra, Amerika ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler de dahil olmak üzere, Türkiye'nin dış politika anlayışında önemli bir değişiklik olmuştur. Truman Doktrini, Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir etken olmuş ve Türkiye'nin dünyadaki yeri ve tercihini belirlemiş, bu da doğal olarak Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye'nin bu davranışı, Sovyetler Birliği'nin tutumundan, özellikle de Stalin'in yanlış dış politika anlayışından kaynaklanmıştır. Bu dönemde, Türkiye tarafsızlık politikası uygulamıştır. Amerika'nın desteğine güvenen Türkiye, 1947 yılından itibaren Sovyetler Birliği'ne karşı sertleşmeye başlamış, hatta bir ara 1948 Şubatında Moskova'daki Büyükelçisini geri çekmiştir.¹⁸⁶

Türkiye, Truman Doktriniyle birlikte Amerika ile yakın ilişkiler kurarak, Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini sağlamayı tasarlarken, Sovyetler Birliği'nin sertleşen tutumu karşısında ve Orta Doğu'daki çıkarları tehlikeye giren İngiltere'nin etkisiyle, tamamıyla Batı yanlısı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Türkiye, 1945-1946 yıllarında Sovyetler Birliği'nin tehdidi ile karşılaş-

¹⁸⁴ Erel TELLAL: a.g.e., 33.

¹⁸⁵ George S. HARRIS: **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective (1945-1971)** (Washington D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972), 27-28.

¹⁸⁶ Ali Rasizade ŞAMİLOĞLU: " Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasinin Hataları", Çev.: Muhibbi Ahmedov, **Belleten**, Cilt: LV, Sayı: 212 (Nisan 1991), 239,254.

tıktan ve Truman Doktrini'nin ilanından sonra, bütün dış politika felsefesini Batı'ya sıkı sıkıya bağlanma ilkesi üzerine kurmuştur. Bundan dolayı da, Batı'nın kurduğu hemen hemen bütün siyasi, askeri ve ekonomik kuruluşlara katılmayı amaç edinmiştir.¹⁸⁷

Truman Doktrini'nin Türk dış politikasındaki etkisi, somut olarak Türkiye'nin Filistin sorunundaki tutum değişikliğinde de görülmüştür. Truman Doktrini'ne kadar Arap devletlerini destekleyen Türkiye, 15 Mayıs 1948 tarihinde kurulan İsrail'i, 28 Mart 1949 tarihinde tanıyan ilk Müslüman devlet olmuştur.¹⁸⁸ Truman Doktrini'nin ilanından sonra Türkiye'nin izlemeye başladığı yeni dış politikanın bir başka sonucu da, Türkiye'nin yeni bağımsızlığına kavuşan devletlere karşı ilgisiz kalmasıdır.

Truman Doktrini sayesinde Amerika ile kurulan sıkı işbirliği, Türkiye'de demokratik eğilimlerin güçlenmesinde de etkili olmuş ve bu çerçevede demokratik özgürlüklerin geliştirilmesi ve Türk Genelkurmayı'nın statüsünde değişiklik yapılarak sivil hükümetin kontrolüne girmesi gibi Amerikan talepleri Türkiye'nin iç politikasını da derinden etkilemiştir.

Sovyetler Birliği'nin baskısı karşısında Amerika'nın askeri yardımda bulunması (Truman Doktrini), askeri işlerin tek bir hükümet organında odaklaşmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede, 1949 Mayıs'ında, bütün ulusal güvenlik örgütlerini Milli Savunma Bakanlığına bağlayan ve savaş zamanında ülkenin kaynaklarını koordine edecek olan "Milli Savunma Yüksek Konseyi"ni kuran kanunlar çıkartılmıştır. Böylece, Türk tarihinde ilk kez ordu, sivil yönetimin emri altına girmiştir.¹⁸⁹

Bu dönemde Sovyetler Birliği, Truman Doktrini nedeniyle Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkileri sert bir şekilde eleştirmiştir. 15 Mart 1947 tarihinde yayınlanan Pravda Gazetesi'nde: "Türkiye'nin milli bütünlüğünü, hiçbir devletin tehdit etmediğini ispat etmeye gerek bile yoktur. Dolayısıyla,

¹⁸⁷ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 36.

¹⁸⁸ Türel YILMAZ: *Türkiye-İsrail Yakınlaşması* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2001), 6-7.

¹⁸⁹ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 40.

Truman'ın bahsettiği modernizasyon, Türkiye'de Amerikan egemenliğinin kurulması anlamına gelmektedir."¹⁹⁰ Yine Pravda Gazetesi'nde, 12 Haziran 1947 tarihinde yayınlanan bir yazıda da şöyle denilmektedir: "Türkiye, Truman Doktrini ile Amerika'nın kontrolü altına girmiş, askeri açıdan bağımsızlığını kaybetmiş ve kapılarını yabancı sermayeye açmıştır. Türkiye'deki demokratik çevreler, Türkiye'nin Amerika'nın sömürgesi haline gelmesinden kaygı duymaktadırlar."¹⁹¹

Truman Doktrini'nin ardındaki felsefe, Sovyetler Birliği'nin ve komünizmin, Amerika'nın dünya ekonomisine ilişkin amaçlarının gerçekleştirilmesiyle çevrelenebileceğine olan inançtır. Dolayısıyla Truman Doktrini, sadece Avrupa ve Orta Doğu'yu ilgilendirmemekte, Amerikan diplomasisinin ve dış politikasının etkinliğini de belirleyen bir strateji çizmektedir.¹⁹² George Kennan'ın 1947 yılında yayınlanan "Sovyet Tutumunun Kaynakları" isimli makalesinde belirtilen görüşlerin,¹⁹³ bir anlamda realiteye dönüşmesi demek olan Truman Doktrini'nin ekonomik boyutunu Marshall Planı oluşturmaktadır.

3. Sovyetler Birliği'ne Karşı Amerika'nın Ekonomik Yardımda Bulunması (Marshall Planı)

Amerika'ya göre, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım Avrupa'da kaos yaratmış, bu nedenle Sovyetler Birliği yükselişe geçmiştir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin yayılması karşısında, Avrupa maddi ve manevi olarak güçlendirilmeli, ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilmeli ve siyasi olarak da kendi bağımsızlığını koruyabilmelidir. Amerika, önce İngiltere, Almanya ve Fransa'yı daha sonra bütün Avrupa'yı artan biçimde siyasi ve ekonomik işbirliğinin içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyetler Birliği'nin ilerlemesini durdurmak istemiştir. Ayrıca, alım gücü

¹⁹⁰ Ali Rasizade ŞAMİLOĞLU: a.g.m., 249.

¹⁹¹ Suat BİLGE: a.g.e., 334.

¹⁹² Burcu BOSTANOĞLU: **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası** (Ankara: Imge Kitapevi, 1999), 242.

¹⁹³ Daniel YERGIN ve Thane GUSTAFSON: **Rusya 2010 ve Dünyadaki Yeri**, Çev.: Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994), 305-307.

zayıflayan Avrupa, Amerikan üretimini ve ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁹⁴

1947 yılının ilkbaharında yapılan Moskova Konferansı (10 Mart-24 Nisan 1947) sırasında Avrupa'yı ziyaret eden Amerika Dışişleri Bakanı General George Marshall, Avrupa'nın tahribatının boyutları karşısında sarsılmıştır. Bu nedenle de, Amerika'ya döndüğünde, Avrupa için bir ekonomik iyileştirme programının çalışmalarına başlamıştır. Söz konusu program, Avrupa'da istikrarı sağlayacak, dolayısıyla Sovyet tehdidine karşı Avrupa ülkelerinin direncini arttıracak, Almanya'yı Avrupa'nın ekonomik ve siyasi sistemine entegre edecek ve Amerika'nın ekonomik çıkarlarını koruyacak bir program olmalıdır.¹⁹⁵ Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmada, Amerika'nın Avrupa'ya yapacağı ekonomik yardım programının ana hatlarını belirtmiştir.¹⁹⁶

Marshall söz konusu konuşmada, dünyada siyasi istikrarın ve dolayısıyla barışın sağlanması için sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşmak gerektiğini, Amerikan politikasının herhangi bir devlete ya da doktrine karşı olmadığını, açlığa ve fakirliğe karşı olduğunu, iktisadi yardımın geçici bir çare olarak değil bir tedavi şeklinde yapılması gerektiğini, yoksulluğun siyasi amaçlarla istismar edilmesine karşı olduğunu, Avrupa'nın kalkınması için yapılacak planın bizzat Avrupalılar tarafından hazırlanmasının doğru olacağını, bu plana bütün Avrupa devletlerinin (Doğu Bloku da dahil) katılmasını istediklerini ve Amerika'nın gerekli mali yardımı yapacağını belirtmiştir.¹⁹⁷

1947 Truman ve daha sonra 1957 Eisenhower doktrinleri ile dış ülkelere siyasi müdahalede bulunma hakkını elde eden Amerika, Marshall Pla-

¹⁹⁴ Çağrı ERHAN: "1945-1960 Amerika ve NATO ile İlişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 538.

¹⁹⁵ Ayşegül SEVER: a.g.e., 53-54.

¹⁹⁶ Söz konusu konuşmanın İngilizce metni için bkz.: Norman A. GRAEBNER: **Cold War Diplomacy** (Tronto: D. Van Nostrand Company, 1962), 152-155; Marshall Planı'na Sovyetler Birliğinin bakış açısı ve Kominform'un kuruluşu ile ilgili olarak bkz.: Jacques LEVESQUE: **L'U.R.S.S. et Sa Politique Internationale de 1917 à Nos Jours** (Paris: Armand Colin, 1980), 133-137.

¹⁹⁷ Fahir ARMAOĞLU: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, 165-167.

nıyla da, çok yönlü bir dünya ticaret sistemi oluşturmayı amaçlamıştır. Marshall Planı, bir anlamda, Amerika'nın dünya ekonomisinin gidişatından duyduğu endişeye gösterdiği bir tepkidir.

İkinci Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin, özellikle 1945-1947 yılları arasında, borçlarını Amerika'dan aldıkları borçla ödemeleri, Amerika'yı 1947 yılından itibaren yeni bir yöntem geliştirmeye sevk etmiştir. Bu yöneme göre, Amerika, vereceği bağış ve hibeler yoluyla kendini yenileyebilecek bir kapitalist ticaret sistemi oluşturacaktır. Bu sistem ile gelirlerini arttıracak olan ülkeler, böylelikle Amerika'nın "artık değerini" tüketebilecek kaynağa sahip olabileceklerdir.

Amerika, bu çerçevede, Avrupa'ya bağış olarak dolar ihraç etmiştir. Truman Doktrini, nasıl Türkiye ve Yunanistan özelinde ortaya konulup, Amerika'nın yeni dünyadaki siyasi rolünün tamamlayıcı metni haline geldiyse, Marshall Planı da, önce Batı Avrupa ile başlayan yardımların giderek Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul ülkelerine yönelmesiyle bütün dünyada Amerikan girişimcilerine yeni alanlar açacak bir plan olmuştur.¹⁹⁸

Amerika Dışişleri Bakanı Marshall'ın, 5 Haziran 1947 tarihinde yaptığı konuşmada ortaya koyduğu, Avrupa'nın ekonomik kalkınması fikrini bir plan doğrultusunda gerçekleştirmek üzere, İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanları 27 Haziran-2 Temmuz 1947 tarihleri arasında Paris'te toplanmışlardır. Avrupa'nın yeniden yapılanması programı, Sovyetler Birliği'ne de cazip görünmüş ve Dışişleri Bakanı Molotov öncülüğünde bir heyet Paris'teki görüşmelere katılmıştır. Ancak görüşmelerde, Sovyetler Birliği'ni tatmin edebilecek sonuçlara varılamamış, Dışişleri Bakanı Molotov, "Marshall Planı'nın Avrupa'yı bütünleştirmek için değil, Avrupa'ya müdahale etmek için" ortaya atıldığını belirterek toplantıyı terk etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 46-49.

¹⁹⁹ W. W. ROSTOW: *The United State in the World Arena* (New York: Harper, 1960), 211; Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 248.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Marshall Planı'nı kabul etmeyerek Paris'ten ayrıldıktan sonra, 10 Temmuz 1957 tarihinde Sovyetler Birliği ve Bulgaristan arasında bir ticaret antlaşması imzalanmış, bunu 11 Temmuzda Çekoslovakya, 14 Temmuzda Macaristan, 25 Temmuzda Yugoslavya, 4 Ağustosta Polonya ve 26 Ağustosta Romanya ile imzalanan ticaret antlaşmaları izlemiştir. Dolayısıyla, Doğu Avrupa'nın bir ekonomik birliğe gittiği anlaşılmaktadır.²⁰⁰

Böylece, Marshall Planı'na karşı Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde kurulan COMECON'un temelleri atılmıştır.²⁰¹ 25 Ocak 1949 tarihinde İzvestiya Gazetesi'nde yayınlanan ve COMECON'u kuran bildiride şöyle denilmektedir: "Moskova Konferansı Amerika, İngiltere ve diğer Batı Avrupa hükümetlerini, Sovyetler Birliği ve diğer Demokratik Halk Cumhuriyetleriyle olan ticari ilişkilerini, sosyalist ülkelerin egemenliklerine ve ulusal ekonomilerinin çıkarlarına zarar verecek olan Marshall Planı diktasını kabul etmediklerinden dolayı boykot etmelerini kınamaktadır. Konferans, Sovyetler Birliği ile Demokratik Halk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik işbirliğinin örgütlenmesi konusunu gündeme getirmiştir."²⁰²

Marshall Planı'nı görüşmek üzere, İngiltere ve Fransa'nın davetiyle 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te toplanan Ekonomik İşbirliği Konferansı'na (İspanya ve SSCB hariç) Belçika, İtalya, Türkiye, Yunanistan, İsveç, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İngiltere, Portekiz, Fransa, Danimarka, İzlanda, İrlanda, Avusturya, İsviçre katılmıştır.²⁰³ Batı Almanya, üç işgalci devlet (Fransa, İngiltere, Amerika) tarafından temsil edilmiş, Doğu Avrupa ülkeleri ise, Sovyetler Birliği'nin olumsuz tavrı üzerine katılıp katılmama konusunda tereddütte kalmışlardır. Paris Konferansı'na katılmayı isteyen Polonya ve Çekoslovakya ise, Konferansa katılmalarının Sovyetler Birliği'ne karşı bir

²⁰⁰ Türkaya ATAÖV: "Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 3 (1968), 280-281.

²⁰¹ Hüseyin PAZARCI: "COMECON (Hukuksal Yönü)", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVII, Sayı: 3 (1972), 219-220.

²⁰² Halûk GÜNUĞUR: "COMECON", **G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1-2 (1987), 19.

²⁰³ Fahir ARMAOĞLU: "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)", 424.

tepki olarak algılanmasından çekinerek, Marshall Planı'na katılmayacaklarını bildirmişlerdir.²⁰⁴

Marshall Planı, 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın (OEEC) kurulması nedeniyle Avrupa'ya büyük miktarda Amerikan yardımı yapılabilmesinin yolunu açmıştır.²⁰⁵ Kurucular arasında Türkiye'nin yer alması ise, Türkiye'ye yönelik Sovyet tehdidine set çekmiştir.²⁰⁶

Marshall Planı, bir yandan Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin etkinliğini artırmadan, onların da Avrupa yenilenmesine katılmalarını istemiş, diğer yandan da Sovyetler Birliği'ni çevrelemeye hizmet etmiştir. Marshall Planı, Avrupa'nın komünizme karşı güçlenip, istikrarlı ekonomilere ve Amerikan yandaşı politikalara kavuşmasını, dolayısıyla Amerikan ihraç ürünleri için önemli bir pazar haline gelmesini amaçlamıştır.

Kennan'a göre, Truman Doktrini ve Marshall Planı "aynı madalyonun iki yüzü"dür. Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım verilirken, Batı Avrupa'ya da ekonomik yardım verilmiştir. Her ikisinde de amaç, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesidir.²⁰⁷

Paris'te toplanan Ekonomik İşbirliği Konferansı'na Türkiye de katılmış, ekonomik durumu konusunda gerekli bilgileri vermiş ve savaş sonunda hazırladığı ekonomik kalkınma programını gerçekleştirmek için 615 milyon dolarlık bir dış yardım talep etmiştir. Paris Konferansı sırasında hazırlanan raporunu inceleyen ve 16 Avrupa devletinin ekonomik durumlarını ayrı ayrı gözden geçiren Amerikalı uzmanlar, Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmasına önce karşı çıkmışlardır. Amerika'nın bu tutumu, Türkiye'de geniş yankılar uyandırmış ve Türkiye'yi ekonomik bakımdan yalnız bırakabilecek olan Amerika'nın politik bakımdan da yalnız bırakabileceği endişesini doğurmuştur.²⁰⁸

²⁰⁴ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 71.

²⁰⁵ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 444; İsmail SOYSAL: a.g.e., 57-58; İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN: **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I** (Ankara: Ümit Yayınları, 1993), 40.

²⁰⁶ Refet YINANÇ: a.g.m., 9.

²⁰⁷ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 70.; Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 248.

²⁰⁸ Halûk ÜLMAN: a.g.e., 118.

Bir yandan kamuoyunda beliren tepkilerin, diğer yandan da ekonomik gerekliliklerin baskısı altında kalan Türk hükümeti, doğrudan doğruya Amerikan hükümetine baş vurarak: 1) Türkiye'nin durumunun siyasi ve coğrafi bakımdan çok önemli olduğunu, 2) Söz konusu siyasi ve coğrafi durumun ister istemez mali ve ekonomik güçlükler yarattığını, 3) Kuvvetli olmanın tek yolunun ekonomik kalkınma, dolayısıyla dış yardım olduğunu belirtmiş ve Amerikan hükümetinin Türkiye'ye ekonomik yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini istemiştir.²⁰⁹

Türkiye'ye yapılan askeri yardımın beklenen ekonomik rahatlamayı sağlayamadığını gören ve hızla gelişecek bir ekonominin Türkiye'nin askeri gücü ve iç düzeni bakımından önemini anlayan Amerikan hükümeti, daha Avrupa İktisadi ve İşbirliği Antlaşması imzalanmadan, Türkiye'yi de Marshall Planı'na dahil etmeye karar vermiştir. Bu çerçevede, Ekonomik İşbirliği Antlaşması, Türkiye ile Amerika arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanmıştır.²¹⁰

4 Temmuz 1948 tarihli İktisadi İşbirliği Antlaşması, askeri nitelikteki 12 Temmuz 1947 tarihli "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma" ile önemli paralellikler taşımaktadır. 4 Temmuz 1948 tarihli antlaşma da tıpkı 12 Temmuz 1947 tarihli antlaşma gibi "temel antlaşma" niteliğindedir. Dolayısıyla, her iki antlaşma da, iki ülke arasında daha sonra imzalanacak diğer antlaşmalara örnek olmuşlardır. İkinci olarak, askeri yardım antlaşmasında olduğu gibi, ekonomik yardım da bir takım koşullara bağlı olarak verilmiştir. Ekonomik yardım alınabilmesi için, Amerika ile üzerinde anlaşmaya varılan "genel amaçlara" uygun davranılacak ve Türk ekonomisi liberalleştirilecektir. Üçüncü olarak, Türk hükümeti, askeri yardım antlaşmasında olduğu gibi ekonomik yardım konusunda da yayın yapacaktır.²¹¹

²⁰⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 229-230.

²¹⁰ İsmail SOYSAL: a.g.e., 61-62; Fahir ARMAOĞLU: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, 168-176.

²¹¹ Oral SANDER: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, 50.

Sovyetler Birliği'ne göre, Marshall Planı, Türkiye'de iki ekonomik amaç gerçekleştirilmektedir: 1) Türk ekonomisinin birinci derecede askeri-stratejik önem taşıyan dallarını geliştirmek, 2) Yabancı tekellerin ülke ekonomisine kolayca girebilmeleri ve egemenliklerini arttırmaları için Türkiye'nin sanayileşmesine izin vermemek.²¹²

Bu bağlamda, Barker başkanlığındaki bir Amerikan heyetinin raporuna göre, Türkiye'de "geliştirilmesi" gereken sanayi dalları öncelik sırasına göre şunlardır: 1) Tarımsal ürünleri işleyen endüstri dalları ve pamuk çırçırılama makineleri, 2) Küçük dökümhaneler, kalıp ve kaplama makineleri, soba imalatı, vb. 3) Çimento, tuğla, kiremit, cam, vb. 4) Deri işleri, kundura, vb. 5) Möble, kaplama sanayi, vb. 6) Hafif kimya (sabun, haşarat öldürücü), vb. 7) Seramik, çömlekçilik, vb. 8) Köy el sanatları. Bunlara karşılık, "geliştirilmemesi" gereken sanayi dalları ise, şöyle sıralanmıştır: 1) Her türlü lüks eşya, 2) Ağır makine ve madeni eşya, 3) Ağır kimya, 4) Selüloz ve kağıt sanayi.²¹³

Marshall Planı'nın Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell Dorr'a göre ise, yardımın amacı şöyle belirtilmektedir: "Türkiye'nin, iktisadi program neticesinde çoğalan buğday mahsulü, hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikaları işçilerini beslemeye devam edecektir... Hür dünyanın kuvvetlenmesi, Türkiye'de üretimin artmasıyla, dostlarına hayati ihtiyaçları olan gıda maddeleri, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir."²¹⁴

Türkiye açısından, Truman Doktrini'nde olduğu gibi, Marshall Planı da "basit bir iktisadi düzenleme" olmanın çok ötesinde, siyasi niteliği ağır basan bir düzenleme olarak algılanmıştır. Böylece, Truman Doktrini'nden sonra Marshall Planı da, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği bir yandan Batılılaşma diğer yandan da savaş sonrası Batılılaşmanın yeni önderi

²¹² Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 40.

²¹³ Mustafa SÖNMEZ: **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası** (İstanbul: Belge Yayınları, 1986), 45.

²¹⁴ Korkut BORATAV: **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1989), 79-80.

olan Amerika ile ortak savunma ilişkilerini geliştirme konusunda önemli bir aşamadır. Ayrıca, Batı'nın sadece coğrafi anlamda değil, demokrasinin de simgesi olarak algılanması, Türkiye'nin NATO'ya girebilmek için kullandığı tezlerden biri haline gelmiştir.²¹⁵

1945-1949 yılları arasındaki dönem, Türkiye'nin gerek Sovyetler Birliği gerekse Amerika ile ilişkileri açısından kritik bir dönem olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Sovyetler Birliği'nin talepleri ile karşı karşıya kalan Türkiye, artık tarafsızlık politikası izleyemeyeceğine, dolayısıyla Batı ile birlikte hareket etmesi gerektiğine karar vermiştir.

Sovyetler Birliği'nin taleplerini açıkladığı 1945 Haziranından, Missouri Zırhlısı'nın İstanbul'a geldiği 1946 Nisanına kadar geçen dönem, Türkiye'nin, müttefiklerinin yanında savaşa katılmamasından dolayı Sovyet talepleri karşısında yalnız kalacağından korktuğu, bir anlamda güvensizlik ve belirsizlik dönemidir. Fakat, Türkiye'nin bu endişesinin yersiz olduğu kısa sürede anlaşılmıştır. Savaş sırasındaki tarafsızlık politikasına rağmen, savaşın bitmesinden bir yıl sonra Amerika ve İngiltere, Türkiye'yi, Batı'nın uğrunda Sovyetler Birliği ile savaşa girmeyi göze aldığı ülkelere biri olarak kabul etmişlerdir.

Bu dönem, aynı zamanda, Amerika ile Türkiye arasında daha sonraki yıllarda gelişecek olan çok yakın ilişkilerin başlangıcını da oluşturmaktadır. Amerika'nın, Truman Doktrini ve Marshall Planı aracılığıyla Türkiye'ye sağladığı askeri ve ekonomik destek, zamanla Türkiye'deki Amerikan nüfuzunu çarpıcı bir şekilde arttırmıştır.²¹⁶

²¹⁵ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 48-49.

²¹⁶ Ayşegül SEVER: a.g.e., 57.

C. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olmasının Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

1. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olmasına ve Kore Savaşı'na Katılmasına Sovyetler Birliği'nin Tepkisi

Truman Doktrini ve Marshall Planı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Avrupa'da giriştiği yayılma faaliyetlerine karşı Amerika'nın aldığı ilk tedbirlerdir. 20-25 Şubat 1948 tarihleri arasında komünistlerin Çekoslovakya'da darbe yapmaları ve 24 Haziran 1948 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Berlin ablukasını başlatması, dünyanın yeni bir barış düzenine kavuşması için artık Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmasına imkan kalmadığını Amerika'ya göstermiştir. Sovyetler Birliği, bir barış düzeninin kurulmasının ötesinde daha geniş bölgeleri komünistleştirme gayreti içindedir.²¹⁷

Bunun en iyi örneklerinden biri de, Sovyetler Birliği tarafından İkinci Dünya Savaşı içinde lağvedilen Komintern'in (1919-1943) yerine, "Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi tertiplerle Amerika'nın Avrupa'da yayılmasını önlemek amacıyla", 5 Ekim 1947 tarihinde Kominform'un (Communist Information Bureau) kurulmasıdır.²¹⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında barış ve güvenliği koruma görevini yürüten Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, özellikle Sovyetler Birliği'nin kullandığı vetolarla çalışamaz hale gelmesi sonucunda, Batılı devletlere de güvenliklerini korumak için kendi aralarında teşkilatlanmaktan başka çare kalmamıştır.²¹⁹

22 Ocak 1948 tarihinde Avam Kamarası'nda konuşan muhalefet lideri Churchill ve İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, Batı Avrupa'nın birleşmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.²²⁰ Amerika da, bir bildiri yayınlayarak bu görüşe

²¹⁷ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 447-448.

²¹⁸ İsmail SOYSAL: a.g.e., 46.

²¹⁹ James Robert HUNTLEY: **NATO Hikayesi** (Ankara: Yarın Yayınları, 1969), 33.

²²⁰ Aspects de l'OTAN: **Chronologie (1945-1973)** (Bruxelles: Service de l'Information de l'OTAN, 1974), 4.

katıldığını bildirmiştir. Ocak 1948'de atılan bu ilk adımdan sonra, Brüksel'de toplanan Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa ve İngiltere arasında 17 Mart 1948 tarihinde "Brüksel Antlaşması" imzalanmıştır. Brüksel Antlaşması sonrasında kurulan Batı Avrupa Birliği, ortak savunma yolunda Batı'nın attığı ilk adımdır.²²¹

Ancak bu adım, Batı dünyasının en büyük askeri gücü olan Amerika'yı içine almadığı için eksik bir adım olarak kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin askeri kuvveti karşısında kuvvet dengesinin Batılı devletler lehine dönebilmesi, ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'nın yanında yer almasıyla mümkün olabilecektir.²²²

Brüksel Antlaşması'nı imzalayan devletler, ortak bir savunma sistemi geliştirmenin yanı sıra, ekonomik ve kültürel bağlarını da güçlendirmeyi taahhüt etmişlerdir. Antlaşmanın, özellikle 5inci ve 10uncu maddeleri önemlidir. 5inci madde şöyledir: "Antlaşmayı imzalayan taraflardan biri Avrupa ya da Kuzey Amerika'da silahlı bir saldırıya uğrarsa, antlaşmayı imzalayan diğer taraflar, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51inci maddesi uyarınca kendilerine tanınan haktan yararlanarak (tek başına veya birlikte meşru müdafaa hakkını kullanarak) saldırıya uğrayan tarafa silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere, gerekli görecekları yardımda bulunabileceklerdir." 10uncu maddede ise: "Antlaşmayı imzalayan devletler oy birliği ile alınacak bir kararla, antlaşmanın ilkelerinin gelişmesine ve Kuzey Atlantik bölgesinin güvenliğine katkıda bulunacak diğer Avrupa devletlerini de antlaşmaya katılmaya çağırabilirler" denilerek, antlaşmanın diğer devletlere de açık olduğu vurgulanmıştır.²²³

Amerikan Senatosu, 11 Haziran 1948 tarihinde Senatör Vandenberg'in teklif ettiği öneriyi kabul ederek,²²⁴ Monroe doktrinini yani inziva politikasını terk ettikten sonra Amerika, İngiltere, Fransa, Kanada, İtalya,

²²¹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 55.

²²² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 232.

²²³ Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, 189-192.

²²⁴ Lord ISMAY: *NATO İlk Beş Sene (1949-1954)*, Çev.: Suat Bilge (Ankara, 1956), 171.

Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, İzlanda ve Portekiz 4 Nisan 1949 tarihinde Washington'da toplanarak Kuzey Atlantik Teşkilatı'nı (NATO) kuran antlaşmayı (North Atlantic Treaty) imzalamışlardır.²²⁵

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmaları 1951 yılında kabul edilmiş ve iki ülkenin parlamentolarının onayı ile 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'nun üye sayısı 14'e, 9 Mart 1955 tarihinde Federal Almanya'nın katılmasıyla 15'e ve son olarak da 30 Mayıs 1982 tarihinde İspanya'nın katılmasıyla 16'ya çıkmıştır.²²⁶

Sovyetler Birliği, Kuzey Atlantik Antlaşması'nı daha antlaşma imzalanmadan, 1 Nisan 1949 tarihinde protesto ederek, Brüksel Antlaşması'nı imzalayan devletler ile Amerika ve Kanada'ya şu hususları bildirmiştir: 1) Bu antlaşma, saldırgan bir nitelik taşımaktadır. Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmıştır. 2) Bu antlaşma, Birleşmiş Milletler Antlaşması ile 1942 İngiliz-Sovyet ve Fransız-Sovyet Antlaşmaları'na aykırıdır. 3) Bu antlaşma, Yalta ve Potsdam Antlaşmaları'na da aykırıdır.²²⁷

Soğuk Savaş'ın ilk kurumsal politik sonucu, Amerika ile Batı Avrupa'yı siyasi ve askeri bir ittifak içinde bir araya getiren NATO'dur. Amerika, NATO ile başlayan zinciri, liderliğini üstlendiği bir dizi askeri pakt ile dünyanın bütün bölgelerine yaymıştır.²²⁸ Güneydoğu Pasifik ve Avustralya bölgesinde ANZUS, Orta Doğu'da CENTO, Güneydoğu Asya'da SEATO oluşturulmuştur. NATO'nun kuruluşu, Avrupa'da girişilecek bir saldırının göze alınamayacak kadar büyük tehlikeler ortaya çıkartacağını Sovyetler Birliği'ne göstermiştir.²²⁹

²²⁵ NATO Antlaşması'nın metni için bkz.: Duygu BAZOĞLU SEZER: "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999), 451-454.

²²⁶ Cemal ACAR: **Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası** (Ankara, 1991), 101.

²²⁷ **Vatan**, 2 Nisan 1949.

²²⁸ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 254.

²²⁹ Aydın Güngör ALACAKAPTAN: **Atlantik İttifakı** (Ankara: Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayını, 1991), 45.

NATO Antlaşması, yeni bir dönemin başlangıcını müjdelemektedir. Amerika, 19uncu yüzyılda Avrupa devletlerinden aldığı krediler sayesinde sömürgeci bir ekonominin zincirlerinden kurtulmuş ve büyük bir endüstriyel güç haline gelmiştir. Amerika, 20nci yüzyılın ilk 45 yılında, Avrupa ile eşit seviyeye gelmiştir. Truman Doktrini, Marshall Planı ve özellikle NATO'nun kuruluşu, Amerika'nın askeri, siyasi ve ekonomik açıdan Avrupa'dan daha üstün olacağı bir dönemin başlangıcıdır.²³⁰

Amerika için, Sovyetler Birliği'nin tehdidi kadar önemli bir başka politik endişe de, Avrupalı müttefiklerinin başlarına buyruk hareket ederek kendi yollarını izleme alışkanlıklarını sürdürmeleridir. Böylece, Sovyet Bloku ile aralarındaki kutuplaşmanın yanı sıra, Batı Bloku içinde de çeşitli kamplaşmalar çıkabilecektir. Dolayısıyla Amerika, Batı Bloku içinde hegemonyasını zora sokabilecek koşulları engellemek üzere bazı girişimlerde bulunmuştur. Marshall Planı, Avrupa Kalkınma Programı (ERP), NATO'nun kuruluşu, Almanya'nın Amerika'nın kontrolünde yeniden silahlandırılması gibi uygulamalar oluşturulmuştur.²³¹

NATO'nun 4 Nisan 1949 tarihinde kurulması ve böylece Amerika'nın kolektif ittifak sistemini benimsemesi, en çok Türkiye'yi etkilemiştir. Bundan dolayı da, Türkiye, NATO kurulduğu günden itibaren bu ittifak sistemine katılmak istemiş ve Amerika ile aynı ittifakta yer almak için gayret göstermiştir.²³²

Batı Avrupa devletleri bir yandan Sovyetler Birliği karşısında güvenliklerini korumak için Amerika ve Kuzey Atlantik Antlaşması çerçevesinde savunma güçlerini birleştirirken, diğer yandan savaş sonunda yitirdikleri eski önemlerini yeniden kazanabilmek için kendi aralarında siyasi birlikler kurma girişiminde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden biri de, Brüksel Antlaşması'nı imzalayan devletler (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg) ile

²³⁰ Stephen E. AMROSE: a.g.e., 83.

²³¹ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 260-261.

²³² Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 518-519.

beş Avrupa devletinin (Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç, İsveç) 5 Mayıs 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ni kuran antlaşmayı imzalamalarıdır.

Avrupa Konseyi'ni kuran devletler arasında, başlangıçta Türkiye'nin olmaması tepkiye ve üzüntüye neden olmuştur. Atatürk döneminden beri süren Batılılaşma çabalarının, Avrupa devletleri ile daha sıkı ilişkiler kurulması şeklinde anlaşılmasından dolayı, Türkiye'nin Avrupa Konseyi dışında bırakılması üzüntü ile karşılanmıştır. Ancak, Türkiye'nin bu üzüntüsü uzun sürmemiş, Türkiye ve Yunanistan 6 Ağustos 1949 tarihinde Avrupa Konseyi üyesi olmuşlardır.

Bu karar, Türkiye'de memnuniyet uyandırmış fakat NATO'ya üye olmamanın teselli ödülü şeklinde de algılanmıştır. Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne üye olması, NATO dışında kalmasından doğan üzüntüyü hafifletse de, Türk yöneticilerinin ve kamuoyunun Sovyetler Birliği tehlikesi karşısında duydukları endişe giderilememiştir.

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasına, Amerika itiraz etmemiş fakat NATO'nun küçük üyeleri (Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika) ve özellikle İngiltere itiraz etmişlerdir. Amerika açısından Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını olumlu yönde etkileyen unsurlar şu şekilde sıralanabilir:²³³ 1) Amerika'nın güvenlik tedbirlerini genişletmek istemesi, (Bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nin 29 Ağustos 1949 tarihinde atom bombasını atarak Amerika'nın atom tekeline son vermesi,²³⁴ 1950 Şubatında Çin-Sovyet İttifak Antlaşması'nın imzalanması, 1948 yılında Kominform'dan çıkarılan Yugoslavya üzerinde Sovyet baskısının artması karşısında NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesi gibi konular önem kazanmıştır.) 2) Amerika'nın, Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılacak orta menzilli stratejik bombardıman uçakları için Türkiye'de kurulacak üslere olan ihtiyacı, (Türkiye, söz konusu üslerin Amerika'nın kullanımına açılmasını, NATO'ya üye olma koşuluna bağlamıştır.)²³⁵ 3) Türkiye'nin Orta Doğu'daki önemi (petrol bölgeleri ve rezervlerinin korunması) ve

²³³ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 55-62.

²³⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 82.

²³⁵ Halûk ÜLMAN: "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", 262.

Yunanistan'da iç savaşın sona ermesiyle birlikte bölgenin istikrara kavuşması, 4) Amerikan Kongresi'nin, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini olumlu karşılaması.

Vandenberg önerisinin, Amerikan Senatosunca 11 Haziran 1948 tarihinde kabul edilmesinin hemen ardından, Amerika'nın ittifaklara katılmama kararından vazgeçmesi üzerine Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 30 Haziran 1948 tarihinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Amerika ile bir ittifak antlaşması imzalayarak müttefiki olmak istediğini belirtmiş ancak Amerika Dışişleri Bakanı Marshall, Amerika'nın Türkiye'ye zaten yardım ettiğini belirterek bu teklifi reddetmiştir.²³⁶

1948 Kasımında Amerikan ve İngiliz Büyükelçileri tarafından ortaklaşa olarak Türkiye'ye verilen memorandumda, Kuzey Atlantik Antlaşması için yapılan hazırlıklara çağırılan ülkelerin Kuzey Atlantik bölgesindeki ülkelerle sınırlı kalacağı belirtilmiştir.²³⁷ 10 Aralık 1948 tarihinde başlayan müzakerelere Brüksel Antlaşması üyeleri ile Amerika ve Kanada katılmıştır. Fakat daha sonra, 15 Mart 1949 tarihinde Danimarka, İzlanda, İtalya, Norveç ve Portekiz de müzakerelere çağırılmıştır.²³⁸

Atlantik Paketi'nin coğrafi sınırlarının Türkiye'nin NATO üyeliğine engel olarak gösterilmesi, Türk hükümetinin NATO'ya katılmak için yürüttüğü kampanyayı durdurmamıştır. Özellikle, kendisi gibi bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'nın NATO'ya kabul edilmesinden sonra, Türkiye, ihanete uğradığı duygusuna kapılarak NATO'ya kabul edilmemesinin nedeninin, Amerika'nın Türkiye'nin güvenliğine yönelik ilgisindeki azalma olduğunu düşünmüş, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye daha saldırgan davranacağından korkmuştur.²³⁹

²³⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 67-68.

²³⁷ Hüseyin BAĞCI: *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası* (Ankara: İmge Kitapevi, 1990), 15.

²³⁸ İsmail SOYSAL: a.g.e., 67.

²³⁹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 59.

Ayrıca Türkiye, Truman Doktrini gereğince yalnız Türkiye ve Yunanistan'a verilen Amerikan askeri yardımının, NATO'nun kurulmasından sonra Batı Avrupa ülkelerine de verilmeye başlanmasının, Türkiye'nin payını azaltacağından endişe etmiştir.

Türkiye, bu nedenlerden dolayı NATO'ya üye olmak için çok çaba serfetmiş ancak bu gayretlerinden bir sonuç alamayınca "Akdeniz Paketi" tasarısını ortaya atmıştır. Bu tasarıya göre Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Fransa arasında imzalanması düşünülen "Akdeniz Paketi"na, özellikle Doğu Akdeniz'de çıkarları olan İngiltere ve Amerika da katılacaklardır. Ancak bu tasarı, İngiltere ve Amerika tarafından tercih edilmemiştir.²⁴⁰

Bu dönemde milletvekili olan Adnan Menderes'in 27 Ağustos 1948 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşma, Türkiye'nin dış politika anlayışını açıklıkla yansıtmaktadır. Muhalefet partisinin milletvekili olan Menderes, tarafsız kalmanın artık olanaksız olduğunu, Batı Bloku'na tamamiyle bağlanmak gerektiğini ileri sürerek şunları ilave etmiştir: "Amerika ve Sovyetler Birliği'nin önderlik ettikleri iki ayrı blokun ortasında kalmak hatalı bir yoldur. Milli veya bağımsız politika diye adlandırılan dış politika, Birleşmiş Milletler'in demokrasi anlayışından uzaklaşmak demektir... Eğer Sovyetler Birliği'nin siyaseti aynen devam ederse, Türkiye kısa sürede Demir Perde'nin parçası olacak demektir." ²⁴¹

Türkiye, NATO'ya üye olmak için, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden hemen önce 11 Mayıs 1950 tarihinde Amerika, İngiltere ve Fransa'ya ilk kez resmen müracaat etmiş ancak bu müracaat bir karara bağlanamamıştır.²⁴²

Türkiye'nin NATO'ya üye olmak istemesinin nedenleri şöyle sıralanabilir: 1) Türkiye, Sovyetler Birliği'nin tehdidine karşı Amerika'nın yanında yer almak istemiş, bunun da NATO üyeliği ile sağlanacağına inanmıştır. İkinci

²⁴⁰ Halûk ÜLMAN: "NATO ve Türkiye", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXII, Sayı: 4 (1967), 149.

²⁴¹ Şükrü ESİRCİ (Haz.): **Menderes Diyor ki! (7.1.1946-14.5.1959)** (İstanbul, 1967), 158-161.

²⁴² Oral SANDER: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, 70-71.

Dünya Savaşı'ndan sonra NATO'nun kurulması ile oluşan iki kutuplu dünyada, Sovyetler Birliği, atom silahlarına sahip olmanın verdiği güvenle hem NATO'ya hem de Türkiye'ye karşı sert bir tutum içine girmiştir. Truman Doktrini'nden sonra, Amerika ile sıkı dostluğu dış politikasının temel unsuru haline getiren Türkiye, dünya koşullarının giderek bozulması ve Sovyet tehdidinin sürmesi karşısında, Amerika'dan askeri ve ekonomik yardım almanın ötesinde bir de güvenlik arayışı içine girmiştir.

2) Türkiye'nin 6 Ağustos 1949 tarihinde Avrupa Konseyi üyesi olması, nedeniyle "Avrupalı" bir devlet olarak kabul edilmesi, Türkiye'yi NATO'ya üye olma konusunda hem cesaretlendirmiş hem de NATO'ya müracaatına haklı ve meşru bir gerekçe kazandırmıştır. 3) Türkiye'yi NATO'ya üye olmaya sevk eden önemli nedenlerden biri de dış yardım ihtiyacıdır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı içinde başlayan ve Truman Doktrini sonrasında artan, Amerika'nın ekonomik ve askeri yardımının, Türkiye'nin NATO dışında kalmasıyla azalacağından endişe etmiştir.²⁴³ 4) Özellikle Demokrat Parti yöneticileri, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını, demokratik rejimin korunması açısından çok önemsemişler ve CHP'yi Türkiye'yi Batılı demokratik blokun dışında bırakmakla suçlamışlardır.²⁴⁴

Amerikan ittifakı ve NATO üyeliğinin Türkiye'ye en büyük etkisi, parlamenter demokrasiyi geliştirmesi olmuştur. Atatürk, kurduğu Cumhuriyet Halk Partisiyle ülkeyi tek adam olarak yönetmiş fakat iki kısa dönem de olsa, muhalefet partilerinin işlev görmesine de izin vermiştir. Ancak, çok partili demokratik yaşamın gelişmesi, Türkiye'nin Amerika önderliğindeki Batı ittifakına (NATO) katılmasından sonra mümkün olabilmektedir.²⁴⁵

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle hızlanan NATO'ya girme mücadelesinde, Kore Savaşı, Demokrat Parti iktidarına önemli bir koz vermiştir.

²⁴³ Oral SANDER: a.g.e., 62-67.

²⁴⁴ Halûk ÜLMAN ve Oral SANDER: "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı: 1 (1972), 6.

²⁴⁵ Andrew MANGO: *Türkiye'nin Yeni Rolü*, Çev.: Şükrü Demircan-Erhan Yükselci (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995), 27.

Türkiye Kore'ye asker gönderdiği takdirde, hem Türkiye'nin Batı'nın özgürlükçü fikirlerine bağlılığı ispat edilecek hem de Amerikan Kongresi etkilenecek, Türkiye'nin NATO'ya üye olması konusunda Amerika'nın desteği sağlanacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması, NATO'ya üyeliğinin kabulünü sağlamıştır.²⁴⁶

1949 yılında NATO'nun kurulmasıyla Avrupa'da daha fazla yayılamayacağını anlayan Stalin, Batı'nın bir başka zayıf noktası olan Uzak Doğu'da, Kore Savaşı ile Batı'ya darbe vurmak istemiştir.²⁴⁷ Kore Savaşı, bir anlamda, Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki hegemonik rekabetin sınırlarını belirlemiştir. Kore Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Avrupa, Japonya ve Okyanusya bölgelerinde tarafların birbirlerinin hegemonya alanlarına doğrudan siyasi müdahalede bulunmadıkları görülmektedir. Amerika ve Sovyetler Birliği, kendi nüfuz alanlarındaki bölgelerde statükonun (hegemonya dengesi) bozulmasına, 1956 Süveyş krizinde olduğu gibi birlikte tepki göstermişlerdir. Bu bağlamda, realist kuramcı Morgenthau'na göre, Truman ve Eisenhower doktrinleri "statüko koruyucu" doktrinlerdir.²⁴⁸

Komünist Kuzey Kore Kuvvetleri, 38 inci paraleldeki sınırı 25 Haziran 1950 tarihinde geçerek, Güney Kore Cumhuriyeti'ne saldırıda bulununca Kore Savaşı başlamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Sovyetler Birliği'nin katılmadığı bir toplantısında, 27 Haziran 1950 tarihinde aldığı müdahale kararının²⁴⁹ hemen akabinde, 25 Temmuz 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunda, Türkiye'nin Kore'ye bir tugay asker göndermesi kararlaştırılmıştır. Böylece Türkiye, İkinci

²⁴⁶ Onur ÖYMEN: **Silahsız Savaş** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002), 103.

²⁴⁷ Fahir ARMAOĞLU: "Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVIII, Sayı: 3 (1972), 288-289.

²⁴⁸ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 264-265.

²⁴⁹ BM Güvenlik Konseyi toplantısı ve Kore Savaşı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Henry KISSINGER: **Diplomasi**, Çev.: İbrahim H. Kurt (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998), 445 ve 441-459. Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısıyla, 15 ülke Kore Savaşı'na katılma kararı almıştır. Bu ülkeler; İngiltere, Fransa, Avustralya, Belçika, Kanada, Kolombiya, Etiyopya, Yunanistan, Hollanda, Yeni Zelanda, Filipinler, Tayland, Türkiye, Lüksemburg, Güney Afrika'dır. Bu ülkelerden, sadece İngiltere ve Türkiye Kore'ye silahlı kuvvet göndermişlerdir.

Dünya Savaşı'na katılmamasının, bir anlamda diyetini ödeyerek tekrar Batı'nın parçası haline gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut da katılmışlardır. BM Genel Sekreteri'nin Kore'ye yardım çağrısına, asker göndermek şeklinde karşılık veren Demokrat Parti hükümetinin aldığı karara, kendisine danışılmadığı için muhalefet (İnönü'nün Genel Başkanlığındaki CHP) ve sol kesimler (Behice Boran'ın başkanlığındaki "Türk Barışseverler Cemiyeti") sert tepki göstermiştir.²⁵⁰

Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma kararı, 1923 yılından beri savunulan askeri doktrinlerden ilk sapmadır. Türkiye, Kore Savaşı'na kadar, "kendi sınırları dışında" herhangi bir askeri harekate girmekten kaçınmıştır. Bundan dolayı, Türk hükümetinin 1950 yılında aldığı Kore'ye asker gönderme kararı, cesaretli bir karar olmuştur. Bu karar, Türk dış politikası açısından da radikal ve yeni bir adımdır.²⁵¹

Kore'ye asker gönderme kararının ardından, 30 Temmuz 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes Ankara'daki Amerikan Büyükelçisine, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ise, İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine, Türkiye'nin NATO'ya üye olma talebini ikinci kez iletmışlerdir. Bu konudaki Türk notası ise, 1 Ağustos 1950 tarihinde gönderilmiştir.²⁵²

Türkiye'nin NATO'ya ikinci müracaatının hemen ardından, 10 Ağustos 1950 tarihinde, Bulgaristan, 18 Ekim 1925 tarihli Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması²⁵³ çerçevesinde Türkiye'ye göç etmek isteyen 250 bin Türk'e vize verilmesini talep etmiştir. Bulgaristan'ın bu politikası, Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı oluşturulmuştur.

²⁵⁰ Metin TOKER: **Demokrat Parti'nin Altın Yılları (1950-1954)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 79-82.

²⁵¹ Hüseyin BAĞCI: "Türkiye'nin NATO Üyeliğini Hızlandıran İki Önemli Faktör: Kore Savaşı ve Amerika Büyükelçisi George McGhee", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı:1-2 (1991), 27-28.

²⁵² İsmail SOSYAL: a.g.e. , 97-100.

²⁵³ A. Gündüz ÖKÇÜN ve Ahmet R. ÖKÇÜN: a.g.e. , 10.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, 1948 yılından 1951 yılı sonlarına, yani Türkiye'nin NATO'ya üye olmasına kadar nispeten durgun geçmiştir. 22 Mayıs 1950 tarihinde kurulan Birinci Menderes hükümetinin (22 Mayıs 1950-9 Mart 1951) programında, "Truman Doktrini ve Marshall Planı vasıtasıyla barışçı dış politikamızı desteklediğinden ötürü milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Amerika Birleşik Devletleri"nden bahsedilirken, Sovyetler Birliği'nden bahsedilmemekte, hatta sözü dahi edilmemektedir.²⁵⁴

Bu dönemde, Türkiye'deki "Rus fobisi" Kore Savaşı nedeniyle tekrar canlanmıştır. Bu bağlamda, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Londra'ya yazdığı raporda, "Moskof" sözcüğünün Türkiye tarafından nasıl yorumladığından söz etmektedir: "Moskof kavramının tanımı, Türk dış politikasının temel faktörlerinden biridir. Sovyetler Birliği'nin 19 uncu yüzyıldan beri süregelen tarihsel yayılmacılık çabaları ve Türkiye ile yapılan savaşlar, Türkiye'nin, Rusya'nın dostluk çabalarına daima güvensizlik duymasına ve şüpheyile bakmasına neden olmuştur. Türkiye'nin 1950'lerin başındaki tutumu, kuvvetli bir Rus karşıtlığı ve komünizmi kesin olarak reddetmeye dayanmaktadır. Bu dönemde Türkiye, artık kesinlikle Sovyetler Birliği'nden korkmamaktadır."²⁵⁵

1951 yılından itibaren, Amerika, Türkiye'nin NATO'ya alınması konusundaki politikasını değiştirmeye ve bu konuda daha olumlu bir tutum içinde olmaya başlamıştır. Yine bu dönemde, Doğu Bloku'na dahil olan Balkan devletleri hızla silahlanmakta ve 1948 yılında Kominform'dan kopan Yugoslavya'ya karşı baskılarını artırmaktadırlar. Bu gelişmeler karşısında, NATO Başkomutanı Eisenhower, NATO'nun güneydoğu kanadının kuvvetlendirilmesini gerekli görmüştür.

Amerikan Hava Kuvvetleri ise, yine bu bağlamda Türkiye'nin NATO'ya alınmasını talep etmiştir. Amerikan Hava Kuvvetlerine göre, NATO üyesi o-

²⁵⁴ Kemal GİRGİN (Haz.): T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1998), 25.

²⁵⁵ Hüseyin BAĞCI: "Türkiye'nin NATO Üyeliğini Hızlandıran İki Önemli Faktör: Kore Savaşı ve Amerika Büyükelçisi George McGhee", 14, 31.

lamayan Türkiye, ülkesindeki hava üslerini Batılılara kullandırmayabilir. Oysa Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa'ya saldırması durumunda, Amerika, Türkiye'deki hava üslerinden kalkacak uçaklarla Urallar'daki endüstri ve petrol bölgelerini bombalayarak Sovyetler Birliği'ni paralize edebilecektir.²⁵⁶

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olmaları konusunu 15 Mayıs 1951 tarihinde gündeme getirmiştir.²⁵⁷ Bu çerçevede, Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile Orta Doğu'da bir savunma örgütünün kurulmasının gündeme gelmesi, Sovyetler Birliği'ni harekete geçirmiştir. Sovyetler Birliği, 3 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'ye verdiği notada, NATO'yu emperyalist devletlerin saldırgan politikalarının bir aracı olarak tanımlamış ve Türkiye'nin NATO'ya katılmakla topraklarını bu devletlerin saldırgan politikalarının uygulanmasında kullandıracağı ve bundan sorumlu olacağını belirtmiştir.²⁵⁸

Sovyetler Birliği'nin 3 Kasım 1951 tarihli notasını, 12 Kasım 1951 tarihinde cevaplandıran Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal bağımsızlık ve bütünlüğünü tehdit eden taleplerle karşılaşmış olduğunun unutulmaması gerektiğini, bu durumda Türk-Sovyet dostluğunun bozulmasından sorumlu olamayacağını ve Türkiye'nin NATO'ya katılmakla yalnız kendi güvenliğini değil, aynı zamanda saldırı amacı besleyenlerin cesaretini de kırarak barışa hizmet ettiğini belirtmiştir.²⁵⁹

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi etkilemek amacıyla yaptığı baskılar aksi sonuçlar doğurmuş ve Türkiye'nin NATO'ya katılmasını hızlandırmıştır. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden tutumunu değiştirmesini ve eski dostluk münasebetlerine dönülmesini sabırla beklediği bir dönemde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güvensizliğini arttıracak girişimlerde bulunması, Türkiye'yi güven-

²⁵⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 238.

²⁵⁷ Doğan AVCIOĞLU: **Milli Kurtuluş Tarihi III**, 1600-1601.

²⁵⁸ George MCGHEE: a.g.e., 160-161.

²⁵⁹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 131.

liğini NATO'da sağlamaya yöneltmiştir.²⁶⁰ Bu çerçevede, Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuşlardır.²⁶¹

NATO, Türkiye'nin güvenliğini sağlayan bir ittifak olmanın ötesinde, Türkiye'nin Amerika ile askeri, ekonomik ve toplumsal ilişkilerine yani Türkiye'deki Amerikan varlığına biçim veren bir çerçeve niteliği kazanmıştır. Amerika'nın NATO içindeki tartışma götürmez liderliği, Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye topraklarına yerleşmesi ve Amerika ile Türkiye arasındaki çok yönlü ilişkiler, Türkiye'nin gözünde NATO ile Amerika'nın özdeş hale gelmesini sağlamıştır.²⁶²

Türk dış politikasını oluşturanlar, NATO'yu, Türkiye açısından bir ulusal politika, bir dünya görüşü olarak algılamışlar ve uluslararası olayları bu teşkilatın gözüyle değerlendirmişlerdir. Böylece, "Amerika eşittir NATO, NATO eşittir ulusal dış politika, dolayısıyla Amerika eşittir ulusal dış politika" anlayışı giderek yerleşmiştir.²⁶³

Bu bağlamda, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının sakıncalarından da bahsedilmektedir. Bazı yazarlara göre, NATO'nun, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden gelecek saldırılara karşı otomatik olarak koruyacağı iddiası doğru değildir. NATO'nun ve bu teşkilata egemen olan Amerika'nın amacı, askeri bir savunmadan çok, kapitalist düzene bağlanmış olan ülkelerin bu düzenden ayrılmasını önlemektir. NATO Antlaşması'nın 5inci maddesinde,²⁶⁴ taraflar yardım taahhüdünde bulunmakta fakat yardımın niteliği belirtilmemektedir.²⁶⁵

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının bir başka sakıncası da, bloklar arasında çıkacak bir savaşta, Türkiye'nin savaş dışı kalmasının imkansız hale gelmesidir. Amerika, savaşı tırmandırmasa bile, Sovyetler Birliği NATO'ya

²⁶⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 413.

²⁶¹ Aspects de l'OTAN: *Chronologie (1945-1973)*, 10.

²⁶² Ferenc A. VALI: *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of the Turkey* (Baltimore: The John Hopkins Press, 1971), 125.

²⁶³ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 83-84.

²⁶⁴ Duygu BAZOĞLU SEZER: a.g.m., 452.

²⁶⁵ Türkkaya ATAÖV: "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 1 (1969), 107.

üye bir Türkiye'yi kendi güvenliği açısından bir tehlike olarak görecektir, üstelik geleneksel anlamdaki bir savaşta Orta Doğu petrollerine el koymak isteyeceğinden, Türkiye'yi mutlaka denetim altına almak isteyecektir.²⁶⁶

NATO'nun, Türk dış politikasına etkilerinden biri de, Türkiye'nin Orta Doğu politikasını hızlandırması ve Bağdat Paketi'nin kurulmasına yol açmasıdır. Türk-Amerikan ilişkileri açısından da, Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve böylece iki devletin müttefik haline gelmesi bir dönüm noktası olmuştur.²⁶⁷

Türkiye'nin NATO üyeliği, 1947-1952 yılları arasında Amerika ile ikili olarak yürütülen askeri ağırlıklı ilişkilerin, çok taraflı bir nitelik kazanarak yoğunlaşmasına neden olmuştur. NATO çerçevesinde, gerek ittifak üyesi bütün ülkelerin taraf olduğu çok taraflı askeri antlaşmalara katılması, gerekse bu çok taraflı antlaşmalara bağlı olarak, özellikle Amerika ile yeni ikili antlaşmaların yapılmış olması, Türk dış politikasının sonraki yıllarına da damgasını vurmuştur.²⁶⁸

2. Stalin'in Ölümü ve Sovyetler Birliği'nin Dış Politikasında Değişim

1950 yılında yeni bir partinin (Demokrat Parti) ve yeni siyasi liderlerin (Bayar-Menderes-Köprülü-Zorlu) iktidara gelmesiyle, Türkiye, süregelen dış politika anlayışını gözden geçirmek için önemli bir dönüm noktası yakalamıştır. Bu durum, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerindeki gerginliğin sona erdirilmesi ve Orta Doğu'dan tecrit edilmiş halinin ortadan kaldırılması için de bir fırsat yaratmıştır.

Leninci dış politika ilkelerine bağlı olarak hareket eden Sovyetler Birliği'nin bu dönemdeki amacı, Türkiye ile bozulmuş olan ilişkilerini yeniden düzeltmek istemesidir. Oysa, emperyalist devletlerin Yakın ve Orta Doğu ül-

²⁶⁶ Halûk ÜLMAN: "Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXI, Sayı: 4 (1966), 218.

²⁶⁷ Oral SANDER: Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964), 85.

²⁶⁸ Osman Metin ÖZTÜRK: a.g.m., 154.

kelerine, özellikle de Türkiye'ye gösterdikleri ilgi, bu ülkelerin Sovyetler Birliği'ne ve petrol rezervlerine yakın olmalarından kaynaklanmaktadır. Amaçları, Türkiye'yi, emperyalist politikalarının yayıcısı ve ulusal kurtuluş mücadeleleri ile anti-sömürgeci hareketlere karşı bir nevi Batı'nın Orta Doğu'daki ileri karakolu haline getirmektir.²⁶⁹

Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin söz konusu olması, ayrıca Orta Doğu'da Batılı devletler tarafından bir savunma örgütünün kurulmasına teşebbüs edilmesi ve bu örgütte Türkiye'nin rol alma ihtimali, Sovyetler Birliği'ni Türkiye'ye karşı harekete geçirmiştir. 17 Ekim 1951 tarihinde Türkiye'nin NATO üyeliği ile ilgili protokolün Londra'da imzaya açılması sonrasında, (Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuşlardır.) Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO'ya üye olma çabalarını 3 ve 30 Kasım 1951 tarihlerinde verdiği notalarla eleştirmiştir.²⁷⁰

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi tarafından Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na 3 Kasım 1951 tarihinde verilen notada, NATO, emperyalist devletlerin saldırgan politikalarının bir aracı olarak tanımlanmış ve Türkiye'nin NATO'ya katılmakla topraklarını bu devletlerin saldırgan politikalarının uygulanmasında kullanılabileceği iddia edilmiştir: "Bu koşullar altında, aslında Atlantik ile hiçbir bağlantısı olmayan Türkiye'nin Atlantik Paketi'ne (NATO) davet edilmesi, emperyalist devletlerin Sovyetler Birliği sınırlarında saldırgan amaçlı askeri üsler kurmak için Türkiye topraklarından yararlanmak istemesinden başka bir şey değildir."²⁷¹ Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 3 Kasım 1951 tarihli notasını, 12 Kasım 1951 tarihinde cevaplandırmıştır. Türk hükümeti cevabında, NATO'nun zaruretler karşısında kurulmuş bir savunma örgütü olduğunu belirtmiş ve Sovyetler Birliği'nin askeri hazırlıklarına değinerek, Türkiye'nin savunma tedbirleri almasının nedenlerini açıklamıştır.

²⁶⁹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 100-101.

²⁷⁰ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), 90-91.

²⁷¹ Feroz AHMAD: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)** (İstanbul: Nil Yayınları, 1996), 393.

Orta Doğu'nun savunulması amacıyla, "Orta Doğu Komutanlığı"nın kurulması girişimleri de Sovyetler Birliği'ni harekete geçirmiştir. Sovyetler Birliği, Orta Doğu Komutanlığı'nı kurmaya teşebbüs eden Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye 24 Kasım 1951 tarihinde birer nota göndermiştir. Türkiye'ye gönderilen notada, Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı girişimine öncülük etmesine kayıtsız kalınmayacağı ve Türkiye'nin emperyalist saldırganlara aracılık yaptığı belirtilmiştir.²⁷² Türk hükümeti, 19 Aralık 1951 tarihinde verdiği cevapta, Sovyetler Birliği'nin uzunca bir süredir tekrar ettiği, Türkiye'nin saldırı amacıyla hareket ettiği yorumlarını ve NATO'ya aracılık yaptığı suçlamalarını reddetmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi etkilemek amacıyla yaptığı baskılar ve gönderdiği notalar daha önce de değinildiği üzere aksi sonuçlar doğurmuştur. Türkiye NATO'ya üye olmuş, Orta Doğu Komutanlığı ise, Sovyetler Birliği'nin tepkisi dışındaki nedenlerle gerçekleştirilememiştir. Bağdat Paketi'nin kuran antlaşma 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanmış, 28 Şubat 1953 tarihinde ise Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında Balkan Paketi oluşturmuştur.

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin tutumunu değiştirmesini ve eski dostluk münasebetlerine dönülmesini sabırla beklediği bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin güvensizliğini arttıracak girişimlerde bulunması, Türkiye'yi güvenliğini Batı Bloku'nda aramaya yöneltmiştir.²⁷³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilk resmi temas, 5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümü üzerine gerçekleştirilmiştir. 9 Mart 1953 tarihinde yapılan Stalin'in cenaze törenine, Türkiye hükümeti adına Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cenap Açıkalin başkanlığında bir heyet katılmış ve bu heyet 12 Mart 1953 tarihinde Dışişleri Bakanı Molotov tarafından kabul edilmiştir.²⁷⁴

²⁷² Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 102-103.

²⁷³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 409-413.

²⁷⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 166.

Stalin'in ölümü, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıllardan beri uyguladığı tehdit ve baskı siyaseti sona ermiş, Türkiye'ye güven telkin etme üzerine kurulu yeni politikası başlamış ve "Atatürk-Lenin dostluğu" Sovyet devlet adamlarının dilinden düşmeyen bir slogan haline gelmiştir. Bilindiği üzere, Stalin döneminde Türkiye'ye yapılan baskı hiçbir sonuç vermediği gibi ters de tepmiştir. Bu baskı, Türkiye'yi Batı'ya ve özellikle Amerika'ya yaklaştırmış ve Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle sonuçlanmıştır.²⁷⁵

Stalin'in, 5 Mart 1953 tarihinde ölümüyle, Ocak 1924'de Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'ne egemen olan 29 yıllık bir diktatörlük dönemi sona ermiş, böylece Türk-Sovyet ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir. Stalin'in yerine geçen liderler, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndererek,²⁷⁶ Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir dönemi başlatmak istemişlerdir.

Yeni dönemde Sovyetler Birliği, 1945 yılında feshettiği 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemek istemiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği, Kars ve Ardahan illeri üzerindeki isteklerinden vazgeçtiğini bildirerek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki gerilimin yumuşatılarak dostça bir işbirliğinin kurulmasını, ticaretin arttırılmasını ve Türkiye ile arasındaki bütün anlaşmazlıkların çözülmesini istemiştir. Sovyet diplomatları, sessizce, Stalin'in Türk-Sovyet ilişkilerinde hata yaptığını kabul etmişlerdir. Ancak Sovyetler Birliği geç kalmış, Türkiye geri dönülmez bir şekilde NATO üyesi olmuştur.²⁷⁷

Stalin, Türkiye'den toprak ve üs istemiş ancak isteklerini gerçekleştirememiş ve Türkiye de Sovyetler Birliği'nden gelen baskılar sonucunda Amerika'ya yaklaşarak NATO'ya girmiştir. Bunun, Sovyetler Birliği açısından yanlış bir politika olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin yeni yöneticileri, sorumluluğu ölmüş Stalin'in üzerine atarak, Türk-Sovyet ilişkile-

²⁷⁵ Rıfıkı Salim BURÇAK: **Moskova Görüşmeleri**, 203-204.

²⁷⁶ Erel TELLAL: a.g.e., 258.

²⁷⁷ George MCGHEE: a.g.e., 253-254.

rini düzeltmeye çalışmışlardır.²⁷⁸ Bu bağlamda, Stalin'in liderlik vasıfları ile ilgili olarak Kissinger'ın yorumu ilginçtir: "Stalin, dikkatli ve şüpheli karakteriyle, hiçbir zaman pervasız bir macera adamı değildir. Daima gizliliği ve dolaylı mücadeleyi, fiili çatışmaya tercih etmiştir."²⁷⁹

30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşme sürecine girmesinin başlangıcıdır.²⁸⁰ Bu notada başlıca üç konuya değinilmektedir. Birincisi, Sovyetler Birliği'nin komşularıyla ilişkilerini gözden geçirdiği ve bu çerçevede Türkiye ile ilişkilerin gündeme geldiği vurgulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, önce Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Sovyetler Birliği tarafından uzatılmayacağını açıklayan, ardından Türkiye'den toprak ve üs isteklerinin gündeme gelmesinin ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini belirten Sovyet yetkililer, ilişkileri iyileştirme isteğini dile getirmişlerdir. İkincisi, Sovyetler Birliği, açık olarak Türkiye'den hiçbir toprak talebi olmadığını belirtmiş ve bu olumsuzluğu ortadan kaldırma eğiliminde olmuştur.²⁸¹ Üçüncüsü, Sovyetler Birliği, Boğazların güvenliğinin hem Sovyetler Birliği hem de Türkiye tarafından kabul edilecek koşullar çerçevesinde yerine getirilmesini kabul ettiğini belirtmiştir.²⁸²

İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in taç giyme töreni vesilesiyle 30 Mayıs-7 Haziran 1953 tarihleri arasında İngiltere'de bulunan Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü, 30 Mayıs tarihli Sovyet notasını İngiliz yetkililerle birlikte değerlendirmişler ve notanın NATO'ya üye olan Türkiye karşısında Sovyetler Birliği'nin attığı geri bir adım olduğunu, dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin bu girişiminin Türkiye'yi Batılı müttefiklerinden ayırmaya ve Balkan

²⁷⁸ Rıfıkı Salim BURÇAK: *On Yılın Anıları (1950-1960)* (Ankara, 1998), 172; Ali ERTUĞRUL: "Sovyetler Birliği Seyahati İntibaları", *Arapgir Postası*, 3 Mayıs 1968.

²⁷⁹ Henry KISSINGER: a.g.e., 454.

²⁸⁰ Söz konusu nota ile ilgili olarak bkz.: Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 310.

²⁸¹ Halûk F. GÜRSEL: a.g.e., 238.

²⁸² Halûk GERGER: a.g.e., 70-71.

Paktı ile Orta Doğu'da bir savunma örgütü kurma girişimlerini baltalamaya yönelik olduğunu belirtmişlerdir.²⁸³

Sovyetler Birliği'nin, Stalin'in ölümünden sonra bütün dünyaya karşı daha yumuşak bir politika izlemesini, sadece Stalin'in ölümüne bağlamak doğru değildir. Sovyet dış politikasındaki yumuşama ve normalleşmenin nedeni, bu ülkenin iç düzenindeki değişimle de ilgilidir. Sovyetler Birliği'nde kalkınmanın başarılmasıyla birlikte ülkede bir rahatlama olmuş, dolayısıyla üretime yapılan yatırımların yanı sıra tüketime de yatırım yapılmaya başlanmış ve bu rahatlama kendisini dış politikada da göstermiştir.

Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan sürtüşmelerin yeni bir savaşa yol açmaması da, Sovyet dış politikasının dönüşümüne yardımcı olmuştur. Stalin ölmeseydi de söz konusu dönüşüm yaşanacaktı. Stalin'in ölümü bu dönüşümü hızlandırmıştır. Bu bağlamda, daha sonra Kruşçev'in yerine geçenler de tüketim yatırımlarına önem vermiş ve dış politikayı rahatlatma siyasetini devam ettirmişlerdir.²⁸⁴

Sovyetler Birliği politikasının bütün yönlerinde olduğu gibi, Sovyet dış politikasında da, Stalin'in ölümü sonrasında önemli değişiklikler olmuştur. Stalin'in ölümünden sonra şekillenmeye başlayan yeni dış politika anlayışı, "Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkilerinin ulus-devlet dünyasında daha doğru bir perspektif içine yerleştirilmesi için gelişen bir realizm" şeklinde ifade edilmiştir. Sovyet liderleri durumlarını bu açıdan da kapitalist dünyaya karşı yeniden belirlemişler, teknik ve metotlarını yeniden oluşturmuşlardır. Yeni yönetim, uluslararası gerginliği yumuşatmayı ve Batı ile uyuşmazlıkları müzakere yoluyla çözümlemeyi tercih etmiş, bu amaçla Kore Savaşı'nı 27 Temmuz 1953 tarihinde müzakere yoluyla çözümlemiştir.²⁸⁵ Yeni Sovyet liderleri, bundan sonra çıkacak en küçük bir savaşın bile büyüyerek yalnız Batı

²⁸³ Erel TELLAL: a.g.e., 66-67.

²⁸⁴ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 74-75.

²⁸⁵ Richard C. GRIPP: *Patterns of Soviet Politics* (Illinois: The Dersey Press, 1963), 267-268.

Bloku'nu değil, aynı zamanda Doğu Bloku'nu da ortadan kaldıracağına inanmışlardır.

30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası, Türkiye için olumlu olduğu kadar olumsuz yönler de taşımaktadır. Türkiye, bu notadan sonra, Sovyet tehdidinin ortadan kalkması durumunda, Batı'dan aldığı dış yardımın miktarının azalacağından endişe etmiştir. Türkiye'nin çekindiği bir başka husus da, Temmuz 1954'de sona erecek olan Montrö Sözleşmesi'nin, bu tarihten itibaren iki yıl içinde Sovyetler Birliği tarafından feshedilebileceği endişesidir.²⁸⁶

Söz konusu notanın, Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırıp önce tarafsızlığa, sonra da Sovyetler Birliği'nin himayesine sokmak amacıyla gönderildiği şeklinde yorumlar da yapılmıştır.²⁸⁷ Ayrıca, Türkiye'deki egemen çevrelerce, Batı kapitalizmine kapılanışımızın gerçek nedeni gizlendiği gibi, Türk dış politikasındaki en önemli olayın 1946 yılında gönderilen Sovyet notaları olduğu ileri sürülmekte fakat bu notaları hükümsüz kılan 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notasından bahsedilmemektedir.²⁸⁸

Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının başat aktörlerinden birisinin Türkiye olması, Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiştir. Anımsanacağı üzere, Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren NATO'nun güneydoğu kanadını savunarak, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi politikasına büyük katkılarda bulunmuştur. Türkiye'nin Balkan ve Bağdat Paktları'nın oluşumunda önemli roller oynamasını, çevreleme politikasının kapsamında değerlendiren Sovyetler Birliği'nin, 30 Mayıs 1953 tarihli notayı göndermesindeki en önemli etkenlerden biri de, çevreleme politikasının önünü kesme isteğidir.

Soğuk Savaş'ın sona erme sürecine girmesiyle birlikte Türkiye'nin stratejik önemi değişmiş fakat azalmamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Hazar

²⁸⁶ Anthony R. DELUCA: a.g.e., 162-163.

²⁸⁷ Refik KORKUD: **Son Üç Asırda Türkiye ile İlgili Rus Politikası** (Ankara: Fikir Ajansı, 1969), 49.

²⁸⁸ Türkkaya ATAÖV: a.g.e., 193.

Denizi bölgesinin enerji kaynaklarının geliştirilmesinde ve İsrail ile geliştirdiği stratejik işbirliği çerçevesinde Orta Doğu'da yeni bir rol oynayabilecektir.²⁸⁹

Bilindiği üzere, 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası, Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in Kuzey kuşağı politikası nedeniyle, 11-29 Mayıs 1953 tarihleri arasında Orta ve Uzak Doğu'ya yaptığı ziyaret sırasında,²⁹⁰ Türkiye'de Menderes-Bayar ve Köprülü ile görüşmesinden 3 gün sonra gönderilmiştir. 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası, Türkiye'nin "çevreleme" politikasına konsantre olmaya başladığı, dolayısıyla bölgesel güç olmaya soyunduğu günlerde gönderilmiştir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin gönderdiği 30 Mayıs 1953 tarihli notaya, müttefiklerine danışarak ve cevabı geciktirerek,²⁹¹ 18 Temmuz 1953 tarihinde soğuk, resmi ve kısa bir cevap vermiştir.²⁹² "Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını bildiren beyanatını memnuniyetle karşılar. Türkiye, bu notada atıfta bulunulan iyi komşuluk ilişkilerinin devamı barış ile güvenliğin oluşturulması arzusunun daima benimsediğini ve benimsemeye devam edeceğini belirtir. Bu vesileyle, Boğazlar sorununun, Sovyetler Birliği'nce de malum olduğu üzere Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerine tabi olduğunu hatırlatır."²⁹³

Sovyetler Birliği'nin 30 Mayıs 1953 tarihli notasını ve Türkiye'nin 18 Temmuz 1953 tarihli cevabını değerlendirirken, bu ülkelerin izledikleri dış politika yaklaşımları ve zihniyetleri de göz önünde tutulmalıdır. Bu anlamda, Sovyetler Birliği'nin dış politikası Stalin'in ölümünden etkilense de, Sovyetler Birliği'nin söz konusu notayı göndermekteki asıl amacı, kendisine karşı yürütülen "çevreleme" kampanyasını önleme gayretidir. Türkiye'nin amacı ise, o dönemde komşularıyla ilişkilerini düzeltmekten çok NATO içindeki konumunu

²⁸⁹ Heinz KRAMER: *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, Çev.: Ali Çimen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 13.

²⁹⁰ *Ayın Tarihi*, Sayı: 234, Mayıs 1953, 13-14.

²⁹¹ Ferenc A. VALI: *Bridge Across the Bosphorus*, 77-78.

²⁹² Kemal H. KARPAT: *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System* (Princeton, 1959), 393.

²⁹³ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 310-311.

pekiştirerek, bunu ekonomik yardıma dönüştürebilmenin yollarını arama çabasıdır.

Bu bağlamda Sovyetler Birliği, hem Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye çalışmış hem de Türkiye'nin tutumunu eleştirmeyi sürdürmüştür. Birincisi, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Türkiye'de bulunan üslerde yapılan askeri tatbikatlarıdır. İkincisi, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Avrupa'da genel bir güvenlik paktının kurulması amacıyla toplanacak bir konferansa, 13 Kasım 1954 tarihinde gönderdiği nota ile Türkiye dahil bütün Avrupa ülkelerini davet etmiştir. Ancak söz konusu konferans, sadece Doğu Bloku ülkelerinin katılımıyla (Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sovyetler Birliği) 29 Kasım-2 Aralık 1954 tarihleri arasında Moskova'da toplanmış ve bir anlamda Varşova Paktı'nın temeli atılmıştır. Türkiye, müttefiklerine danıştıktan sonra 27 Kasım 1954 tarihinde verdiği cevabi notada, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın güvenliği ile ilgilenmesini memnuniyetle karşıladığını fakat Avrupa'nın güvenliği ile ilgili böyle bir konferansın toplanabilmesi için henüz şartların oluşmadığını belirtmiştir.²⁹⁴

Üçüncüsü, Türkiye'nin doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'ni "çevreleme" politikasının içinde olması, bu anlamda 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notasından hemen önce 27 Mayıs'ta Dulles'in Türkiye ziyareti sırasında Kuzey kuşağı politikasının konuşulması, Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, bir anlamda NATO'nun uzantıları sayılabilecek Balkan ve Bağdat Paktları'nın oluşumunda başat rol oynaması da Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiştir. Balkan Paktı girişiminden duyduğu rahatsızlığı doğrudan dile getirmeyen Sovyetler Birliği, Bağdat Paktı girişimlerinden duyduğu rahatsızlığı doğrudan dile getirmiştir.²⁹⁵

²⁹⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 229-230.

²⁹⁵ Erel TELLAL: a.g.e., 71.

II. Sovyetler Birliği'ne Karşı Balkanlarda İşbirliği Girişimleri (Balkan Paktı ve İttifakı) ve Türk-Sovyet İlişkileri

Balkan Paktı (Bağdat Paktı'nda olduğu gibi), bölge ülkelerinin kendi inisiyatiflerinden çok, Amerika'nın Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası doğrultusunda ve bir anlamda suni olarak oluşturulmuştur. Türkiye, NATO üyesi olarak Amerika ile ilişkilerini örgütsel bir temele (NATO) oturtuktan sonra, bölgesel paktlar (Balkan ve Bağdat Paktları) kurulmasına öncülük ederek, Batı'nın savunmasının, dolayısıyla bir anlamda kendi savunmasının bölgedeki hararetli bir taraftarı olmuştur. Böylece, tarihi misyonunun bir gereği olarak bölgesel güç olma isteğini, Soğuk Savaş'ın en şiddetli yaşandığı ve Türk-Sovyet ilişkilerinin suni olarak gerginleştii dönemlerde bile devam ettirmiştir.

Başbakan Menderes, bir yandan Amerika ve İngiltere'nin yardımıyla Orta Doğu'da aktif bir rol üstlenirken, diğer yandan da çok arzuladığı "Atlantik'ten Pakistan'a kadar güvenlik zinciri"ni tamamlamak üzere, fikir babalığını Fatin Rüştü Zorlu'nun yaptığı Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Balkan Paktı'nın kurulmasının temel nedeni Soğuk Savaş'tır. Balkan Paktı ve İttifakı ile Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla, NATO'nun sağ kanadındaki boşluk giderilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin diğer bir amacı da, Balkanlar ve Orta Doğu'da kurulacak ittifaklar kadar Amerika nezdindeki stratejik öneminin devam etmesidir. Böylece, Amerika'dan alınan ekonomik ve askeri dış yardım gevşemeden sürdürülebilecek ve Amerika'nın desteğiyle Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Doğu'da bölgesel güç olması sağlanabilecektir. Bu bağlamda, Soğuk Savaş koşullarının devamı, Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkileri ile Türk dış politikasının sigortasıdır. Türkiye'nin bölgesel güç olabilmesi için, hem Sovyet tehdidine hem de Amerika'dan sağladığı dış yardıma ihtiyacı vardır.

A. Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda Güç Kazanmasına Karşı Balkan Paketi'nin Kuruluşu

1. Balkanlardaki Gelişmeler ve Balkan Paketi'nin Kuruluşu

Türkiye, 1951 sonbaharında NATO'ya girmesi kesinleştikten sonra, bir yandan İngiltere'ye verdiği söz doğrultusunda Orta Doğu ile ilgilenmiş, diğer yandan da Amerika'nın teşvik ve telkinleriyle Balkanlarda da bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ile ilişkileri gerginleşen Yugoslavya'nın durumu Amerika açısından çok önemlidir. Amerika'ya göre, Yugoslavya'nın güvenliğini sağlayacak en kolay oluşum Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Balkan Paketi'nin kurulmasıdır. Amerika, Türkiye ve Yunanistan'ı Yugoslavya ile iyi ilişkiler kurmaya teşvik etmiştir.²⁹⁶

1945-1948 yılları arasında, Sovyetler Birliği'nin Balkanlardaki yayılmacı politikası, Türkiye ve özellikle iç savaş sürecindeki Yunanistan'ı endişelendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundaki gelişmeler, öncekilerden farklı olarak iki bloklu bir dünya düzeninin oluşmasına neden olmuştur. Bu yeni dünya düzeninin en belirleyici faktörlerinden birisi de, Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkiler anlayışıdır.

Rusya'nın bir kaç yüzyıldır uluslararası ilişkiler zihniyetini yönlendiren en önemli etkenler arasında, bu ülkenin geleneksel politikalarında önemli bir yeri olan "genişleme isteği" de yer almaktadır. Bu isteğin en önemli hedeflerinden birisi, Batı'ya yani Doğu Avrupa'ya ve Balkanlara yönelen şeklidir. İkinci Dünya Savaşı, Rusya'nın (Sovyetler Birliği) iki yüzyıldır gerçekleştirmeye çalıştığı bu genişleme isteğinin gerçekleşmesine vesile olmuştur.²⁹⁷

1948 yazında Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkartılması, Balkanlardaki Sovyet üstünlüğünü arttırmıştır. 1948 yılından sonraki gelişmeler, Yugoslavya'ya karşı Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Arnavutluk'un bas-

²⁹⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 247.

²⁹⁷ Esin YURDUSEV: "1945-1989 Döneminde Türkiye ve Balkanlar", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999), 373.

kılarının artması, Yunanistan'ın Bulgaristan ve Arnavutluk ile ilişkilerinin bozulması ve Bulgaristan'ın 1950-1951 yılları arasındaki tehcir politikasının Türkiye üzerinde endişe ve baskı yaratması şeklinde sıralanabilir. Bulgaristan'ın bu tutumu, Türkiye'nin NATO'ya girmek için girişimlerini hızlanmasının yanı sıra, Balkanlarda da Bulgaristan'a karşı daha etkin bir politika izlemesi gereğini ortaya çıkartmıştır.

Bilindiği gibi Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisini coğrafi bakımdan Sovyetler Birliği'nin kısılacında, diplomatik bakımdan ise, yalnızlık içinde bulmuştur.²⁹⁸ Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden NATO'ya üye oluncaya kadar geçen süredeki diplomatik yalnızlığı, Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerindeki en önemli sloganlarından biri olmuştur. Demokrat Parti, Türkiye'nin diplomatik yalnızlıktan kurtulmasını ve NATO'ya üye olmasını, seçim kampanyasının en önemli sloganlarından biri haline getirmiştir. Demokrat Parti, aynı zamanda, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını bir iç politika sorunu yani demokrasi sorunu olarak da görmüştür.²⁹⁹

Sovyetler Birliği'nin kontrolündeki Macaristan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya'nın Balkanlardaki politikaları Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'yi bir araya getiren önemli nedenlerden biri olmuş ve Sovyet yanlısı ülkelerin tehdidi ortadan kalkıncaya kadar (5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümüne kadar) üç ülke arasındaki işbirliği devam etmiştir.

Ayrıca Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir çıkar çatışması olmaması da, bu işbirliğinin oluşmasında ve sürdürülmesinde etkili olmuştur. Bilindiği üzere, Balkan ülkeleri arasındaki işbirliği denemeleri yeni değildir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesinde de Balkanlardaki gelişmelere büyük önem vermiş ve Bulgaristan'ın revizyonist politikaları karşısında 1934 yılında Balkan Antantı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. 1934 yılında Balkanlarda Bulgaristan'ın destekleyicisi ve kısırtıcısı Faşist İtalya iken, 1950'lerin başın-

²⁹⁸ Dunkwart A. RUSTOW: "Foreign Policy of the Turkish Republic", Der.: Roy C. MACRIDIS: **Foreign Policy in World Politics** (Prentice Hall, 1958), 303.

²⁹⁹ Halûk ÜLMAN: "NATO ve Türkiye", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 4 (1968), 150-151.

dan itibaren Sovyetler Birliği'dir.³⁰⁰ Bir anlamda, Yugoslavya'nın güvenliğini korumak için imzalanan Balkan Paktı ve İttifakı ise, Türkiye'nin Balkanlardaki ikinci işbirliği denemesidir.

1948 yılında Yugoslavya ile Sovyetler Birliği'nin arasının bozulması ve Yugoslavya'nın Kominform'dan çıkartılması, Yugoslavya'yı özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaştırmış ve bir süre sonra Yugoslavya, Amerika'dan ekonomik ve askeri yardım alır hale gelmiştir.³⁰¹ Yugoslavya'nın Batı ile yakınlaşması, Yugoslavya ile Yunanistan arasındaki gerginliğin de sona ermesini sağlamıştır. Bu yakınlaşmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin teşviki kadar, Sovyetler Birliği'nin Makedonya'da Yunan ve Yugoslav toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurma yolundaki girişimlerinin de etkisi olmuştur.

Türkiye ve Yunanistan'ın 1951 sonbaharında NATO'ya üye olmaları kesinleştikten sonra, bir yandan bu iki devletin kendi aralarında diğer yandan da Yugoslavya ile yakın işbirliği kurlmaları konusunda temaslar başlamıştır. Bu temaslar, hükümet temsilcilerinin karşılıklı ziyaretleriyle devam etmiş ve yapılan ziyaretler, üç devlet arasındaki (Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya) karşılıklı savunma işbirliği konusunda beliren eğilimi daha da kuvvetlendirmiştir.³⁰²

Bilindiği üzere, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olmalarıyla, Balkanlardan bir yay çizerek İran'a kadar olan bölge, Sovyetler Birliği'ne karşı tek eksiğiyle -Yugoslavya- kuvvetli bir savunma hattı oluşturmuştur. Dolayısıyla, Yugoslavya'nın da Batı'nın savunma sistemi içinde yer alması, Batı'yı Sovyetler Birliği'ne karşı güçlendirecektir. Bu bağlamda, Batı'nın önünde iki seçenek vardır. Birincisi, Yugoslavya'yı NATO üyesi yaparak hem savunma hattındaki boşluğu gidermek hem de Doğu Bloku'na karşı psikolojik bir güç oluşturmak. İkincisi ise, Yugoslavya'yı NATO üyesi yapmak mümkün olmu-yorsa, o zaman Yugoslavya'yı NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan ile işbirliği yapmaya teşvik ederek, dolaylı da olsa Yugoslavya'yı Avrupa savunma site-

³⁰⁰ **Ayin Tarihi**, Sayı: 218, Ocak 1952, 73.

³⁰¹ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 522.

³⁰² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 247-248.

mine almak. Dolayısıyla, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olmaları, Balkanlarda kurulacak üçlü bir işbirliğinin NATO'yu kuvvetlendirmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin NATO üyesi olması, dış politikasında aktif bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Böylece Türk dış politikası, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesindeki güvenlik ve savunma sistemlerinin daha da pekiştirilmesine yönelmiş ve Türkiye bu çabalarda ön planda rol oynamıştır. Türkiye'nin bölgesel güç olma isteği, Soğuk Savaş'ın en şiddetli yaşandığı ve Türk-Sovyet ilişkilerinin suni olarak gerginleştiği bir ortamda bile devam etmiştir. Türkiye, bu dönemde de, tarihi misyonunun zorlamasıyla bölgesel güç olma rolüne soyunmuştur.

1950'lerin başında Türkiye'nin NATO üyesi olma girişimleri, Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiş ve 3 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndermiştir. Söz konusu notada, doğrudan Sovyetler Birliği'ne yönelmiş olan bu saldırgan bloka Türkiye'nin katılması ve emperyalist Amerika'ya topraklarında üs vermesiyle doğacak sorumluluğun, doğrudan doğruya Türk hükûmetine ait olacağı bildirilmektedir. Türk hükûmeti, 3 Kasım 1951 tarihli Sovyet notasına 12 Kasım 1951 tarihinde verdiği cevapta, Türkiye'nin daima barış taraftarı olduğunu, oysa yıllardan beri Sovyetler Birliği'nin izlediği politikalara bakınca aynı şeyin Sovyetler Birliği için söylenemeyeceğini belirtmiştir.³⁰³

Sovyetler Birliği, 30 Kasım 1951 tarihinde verdiği bir başka notada ise, şöyle demektedir: "Türk hükûmetinin, Türkiye'yi, Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltilmiş olan NATO'nun saldırgan planları içine çekmiş olması, Türk-Sovyet ilişkilerine ciddi biçimde zarar verecektir. Dolayısıyla, böyle bir politikanın sonuçlarından doğacak olan sorumluluk da tamamıyla Türk hükûmetine ait olacaktır."

Anlaşılabacağı üzere, Türkiye'nin NATO üyesi olması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı davranışlarını yumuşatacağına daha da sertleştirmiştir. Sovyetler Birliği, gönderdiği notalarla Türk-Sovyet ilişkilerini bir anlamda

³⁰³ İsmail SOYSAL: a.g.e., 130-131.

tehdit etmiştir. Bu durum da, Türkiye'yi kendi bölgesinde yeni savunma sistemleri (Balkan ve Bağdat Paktları) kurmaya yöneltmiştir.³⁰⁴

Türkiye, NATO'ya üye olup Amerika ile ilişkilerini örgütsel bir temel üzerine oturtturduktan sonra, bölgesel paktlar kurma yolu ile Batı savunmasını güçlendirme politikasının hararetli bir taraftarı olmuştur. Bu politikanın somut sonuçları Balkan ve Bağdat Paktları'dır. Her ikisinin de kurulmasında Amerika'nın etkisi olmuştur. 1952-1956 döneminde Türkiye ile Amerika arasındaki yakın işbirliği, Balkan ve Bağdat Paktları'nın kuruluşlarını da hızlandırmıştır.³⁰⁵

Amerika'nın Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki yakınlaşmayı desteklemesini etkileyen nedenlerden biri de, Kore Savaşı'dır. Bilindiği üzere Kore Savaşı, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarını da kolaylaştırmıştır. Kore Savaşı'nın çıkmasıyla, Amerika, elindeki atom üstünlüğü yüzünden o zamana kadar çıkmayacağına inandığı bölgesel savaşların çıkabileceğini anlamıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği, Uzak Doğu'da bölgesel bir savaş çıkartmaya cesaret edebildiğine göre, Balkanlarda da bir savaş çıkmasına öncülük edebilecektir.³⁰⁶

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınması bu gelişmeler sonucunda gerçekleşmiştir. Amerika, Doğu Avrupa'da kurulacak bölgesel savunma sistemlerinin Batı'nın savunulmasında ne kadar etkili olabileceğini anlamıştır. Amerika, Kore Savaşı'na yoğunlaşmışken, Sovyet Birliği Yugoslavya'ya karşı baskı uygulayabilirdi. Bu nedenle Amerika Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın yakınlaşmasını yoğun olarak desteklemiştir.

Kore Savaşı'nın ortaya çıkması ve Türkiye üzerindeki Bulgar baskısı, Türkiye-Yunanistan görüşmelerini ön plana çekmiş ve Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmasını en üst seviyeye çıkartmıştır. Yunanistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Elefteros Venizelos'un oğlu (Venizelos-Atatürk

³⁰⁴ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 521-522.

³⁰⁵ Oral SANDER: Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964), 123.

³⁰⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve Halûk ÜLMAN: "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXI, Sayı: 1 (1966), 161.

dostluğu) Sofokles Venizelos'a göre: "Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostane ilişkiler o kadar ileriye gitmiştir ki, kısa bir süre sonra iki ülkenin tek ve aynı ülke olduğu iddia edilebilir."³⁰⁷

Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşma, 1952 yılından itibaren yoğunluk kazanmış ve Yunanistan Dışişleri Bakanı ile Başbakan Yardımcısı 29 Ocak-5 Şubat tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Türkiye Başbakanı Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ise, 26 Nisan-2 Mayıs tarihlerinde Yunanistan'ı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretin ardından Yunanistan Kralı I. Paul ve Kraliçe Frederika ile Dışişleri Bakanı Venizelos 8-15 Haziran 1952 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise, Yunan Kralının Türkiye ziyaretini iade etmek üzere, 27 Kasım-2 Aralık 1952 tarihlerinde Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki karşılıklı ziyaretler, 1934 Balkan Antantı'nın havasını estirmiştir.³⁰⁸

1947 yılından 1952 yılına kadar Doğu Akdeniz ve Balkanlardaki işbirliği girişimleri Yunanistan'dan gelmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmalarından ve özellikle Bulgar tehcirinin yarattığı huzursuzluktan sonra, Balkanlarda girişimde bulunma inisiyatifi Türkiye'ye geçmiştir. Türkiye'nin bu politikası, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün 26 Nisan-2 Mayıs 1952 tarihleri arasında Yunanistan'ı ziyaretiyle başlamıştır.

Yayınlanan Ortak Bildiri'de, Balkanların ve özellikle Trakya'nın güvenliğinin sağlanması için üç taraflı (Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya) görüşmelerin başlaması ve bunun için de Türkiye'nin doğrudan doğruya Yugoslavya nezdinde girişimde bulunması kararlaştırılmıştır.³⁰⁹ Bu ziyaretten önce Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında üçlü işbirliği yapılacağı haberleri çıkmış ve Belgrad radyosu böyle bir işbirliğinin gereğinden bahsetmiştir.³¹⁰

Başbakan Menderes, bir yandan Amerika ve İngiltere'nin yardımıyla Orta Doğu'da "aktif rol" oynarken, diğer yandan da çok arzuladığı "Atlantik'ten

³⁰⁷ **Ayın Tarihi**, Sayı: 219, Şubat 1952, 276.

³⁰⁸ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 522.

³⁰⁹ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 93.

³¹⁰ İsmail SOYSAL: a.g.e., 145.

Pakistan'a kadar güvenlik zincirini" tamamlamak üzere Balkan Paktı kurulmasına yönelik çalışmalara başlamıştır. Menderes, özellikle Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından sonra, gittikçe artan bir şekilde yeni ittifaklar kurmaya yönelik düşünceler geliştirmeye başlamıştır. Başbakan Menderes'e göre, Türkiye'nin jeopolitik konumu, Türkiye'yi Doğu Akdeniz'in doğal lideri konumuna getirmektedir.

Bilindiği üzere Balkan Paktı, Balkanlarda istikrarı sürdürmek için yapılan ikinci denemedir. Bu ikinci deneme de, 1934 Balkan Antantı gibi, Balkanlarda bölgesel bir güvenlik sistemi kurmaya yöneliktir. 1934 Balkan Antantı, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında kurulmuştur. Ancak bu pakt, Faşist İtalya'nın ve Nazi Almanyası'nın savaş sırasında Balkan ülkelerine karşı gösterdikleri düşmanlıklar nedeniyle önemini yitirmiştir.

Yugoslavya, 1948 yılında Kominform'dan ihraç edildikten sonra, Soğuk Savaş döneminde Batı'ya yakınlık göstermiştir. Stalin, 1948 yılından sonra Tito rejimini yıkmak için, Sovyetler Birliği'nin baskı taktiklerine ilave olarak, Balkanlardaki milliyetçilik akımlarını da kışkırtmak istemiştir. Stalin'in bu gayretleri, Balkan Paktı'nın kurulmasına yol açmış ve böylece Yugoslavya dolaylı olarak NATO ile bağlantılı hale gelmiştir.³¹¹

Sadece Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olmaları, diğer Balkan ülkelerinin ise, Sovyetler Birliği'nin etki alanı içinde olmaları nedeniyle, Balkanlarda bir "güç boşluğu" oluşmuştur. Türkiye ve Amerika'nın algılamalarına göre, Balkan Paktı'nın kurulması ve Yugoslavya'nın bu pakta üyeliği söz konusu "güç boşluğu"nu doldurulabilecektir. Yugoslavya da bu algılamayı aynı şekilde onaylamıştır.³¹²

Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, bir süre sonra tutumunu yumuşatmış ve Balkan Paktı'na olumlu bakmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin gittikçe artan baskısı, Yugoslavya'nın Amerikan yardımına olan ihtiyacı ve

³¹¹ John C. CAMPBELL: "Sovyetlerin Balkan Stratejisi", Çev.: Nejat Muallimoğlu, **Sovyet Emperyalizmi Balkanlar ve Türkiye** (İstanbul, 1974), 74-75.

³¹² Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 54.

Trieste gibi önemli bir sorunun sürüncemede kalması, Yugoslavya'yı iki NATO üyesiyle ittifaka kadar götürmüştür. Bu üç unsur, Yugoslavya'nın dış politikasının Batı'ya yönelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, üç Balkan ülkesi arasındaki görüşmeler hızlanınca, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere de bu gelişmelere özel ilgi duymuşlardır.³¹³

Balkanlarda Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bölgesel bir ittifakın kurulmasını Amerika Birleşik Devletleri teşvik etmiştir. Balkan Paktı da, Bağdat Paktı gibi etkisiz olmasına rağmen, Amerika'nın Yugoslavya'daki komünist fakat Sovyetler Birliği aleyhtarı yönetime dolaylı olarak yaklaşmasına imkan vermiştir.³¹⁴ Sovyetler Birliği tehlikesine aynı derecede maruz kalan Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya'nın kendilerini müştereken savunmak için birlikte hareket etmeleri, aynı zamanda Amerika'nın bölgede uyguladığı çevreleme politikasına da uygundur.³¹⁵

Üç Balkan devleti arasındaki yakınlaşma, Türkiye ve Yunanistan'a NATO nedeniyle bağlı olan İtalya'yı, Yugoslavya ile arasında Trieste konusunda anlaşmazlık olduğu için endişelendirmiştir. Bu nedenle İtalya, üç devlet arasındaki işbirliği girişimlerinden devamlı olarak bilgilendirilmiştir. NATO Konseyi'nin Paris toplantısına katılan Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, toplantı sonrasında 22-24 Aralık 1952 tarihlerinde İtalya'yı resmen ziyaret ederek Balkanlarda Türk-Yunan-Yugoslav işbirliği, Akdeniz ve Orta Doğu'nun güvenliği konularında görüş alış verişinde bulunmuş ve İtalya ile Yugoslavya arasındaki Trieste sorunu konusunda İtalya'nın görüşünü dinlemiştir.³¹⁶

İtalya Başbakanı De Gasperi ise, 8-12 Ocak 1953 tarihleri arasında Yunanistan'ı ziyareti sırasında yaptığı açıklamada, İtalya'nın, Yugoslavya'nın da içinde bulunduğu bir bölgesel savunma sistemine karşı olduğu yolundaki

³¹³ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 95.

³¹⁴ Erik Jan ZÜRCHER: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 345.

³¹⁵ Abdülhâş AKŞİN: a.g.e., 273.

³¹⁶ İsmail SOYSAL: a.g.e., 159.

söylentileri yalanlamış ve böyle bir antlaşma NATO'nun amaçlarına uygun olduğu sürece İtalya'nın da bunu destekleyeceğini belirtmiştir.³¹⁷

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki görüşmeler 1953 yılından itibaren hızlanmıştır. Türk hükümetinin düşüncesine göre, Yugoslavya NATO'ya alınmalıdır. Başbakan Menderes, Yugoslavya'nın NATO'ya alınması için NATO Konseyi'ne resmi bir öneride bulunmuştur. Bu bağlamda, İsmet İnönü liderliğindeki muhalefet de, Türkiye'nin Balkan politikasını desteklemiştir. Ancak Tito, her defasında İtalya ile Yugoslavya arasındaki "Trieste sorununu" ortaya atarak, Batı ile ortak askeri bir işbirliğine yanaşmamış, hatta İtalya'yı Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan arasında gittikçe artan işbirliği arzularını baltalamakla suçlamıştır.

Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20-25 Ocak 1953 tarihlerinde Belgrad'a yaptığı ziyaret sırasında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılacak işbirliği konularında görüşmelerde bulunmuştur.³¹⁸ Bu görüşmelerde gündeme gelen askeri ittifak kurulmasına yönelik ortak düşünce, bu üç ülkenin de bir saldırı tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceklerinden kaynaklanmaktadır.

Mareşal Tito ile Köprülü arasındaki görüşmelerde, ortak bir güvenlik antlaşmasının oluşturulması konusu da görüşülmüştür. Dışişleri Bakanı Köprülü, Türk-Yugoslav yakınlaşmasının temelinde, Türkiye'nin Yugoslavya ile Güneydoğu Avrupa'da ortaklaşa güvenlik çıkarlarının yattığını belirtmiştir.³¹⁹ Fuat Köprülü'nün Yugoslavya ziyareti ve hemen akabinde Yunanistan ziyareti, üç devlet arasında bir paktın kurulacağı konusunda önemli ip uçları vermiştir.³²⁰

³¹⁷ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 248.

³¹⁸ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklanmalı Kronolojisi (1945-1971), 159.

³¹⁹ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 55-56.

³²⁰ Ayın Tarihi, Sayı: 23, Ocak 1953, 123.

2. Balkan Paktı'nın İmzalanması

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 25 Şubat 1953 tarihinde Atina'da parafe edilen Dostluk ve İşbirliği Antlaşması,³²¹ Stalin Kremlin'de ölüm döşeğinde yatarken, 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da üç Dışişleri Bakanı Köprülü, Stefanopulos ve Popoviç tarafından imzalanmıştır.³²²

Söz konusu antlaşma, 23 Mart 1953 tarihinde Yunanistan ve Yugoslavya parlamentolarında, 18 Mayıs 1953 tarihinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından muhalefetin de tam desteği ve oy birliği ile onaylanmıştır. "Pakt" diye anılmakla birlikte bir ittifak antlaşması olmayan ve üç devlet arasında yalnızca işbirliği öngören bu antlaşma 10 maddeden oluşmaktadır.³²³

Balkan Paktı'nın kurulmasının en önemli nedeni, Balkan hükümetlerinin Doğu ile Batı arasındaki Soğuk Savaş mücadelesinden etkilenmiş olmalarıdır. Soğuk Savaş'ın olmadığı bir dönemde, Tito'nun komünist rejimi ile Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yönetimindeki demokratik Türk hükümeti ve Kralcı Yunanistan'ın Mareşal Papogos yönetimindeki Greek Raily Partisi'nin muhafazakar hükümetinin birbirlerine bu kadar çok sempati göstermeleri olmayacak bir iştir.

Bu üç Balkan ülkesinde de hakim olan yaklaşım, Sovyetler Birliği'nin Balkanları kontrol altına alma isteğinin, ortak güvenlik çıkarlarına sahip bu üç ülkeyi bir araya getirerek Balkan Paktı'nın kurulma sürecini hızlandırdığı düşüncesidir. London Times Gazetesi'ne göre, 28 Şubat 1953 tarihli Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın amacı, Balkanlardan gelebilecek olası bir komünist saldırıya karşı ortak bir cephe oluşturmaktır. Unutulmamalıdır ki, antlaşmanın tamamı hiçbir şekilde askeri içerikli değildir.³²⁴

Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın giriş kısmında, üç devlet de bu antlaşmayı BM Antlaşması'nın 51inci maddesi uyarınca (Meşru müdafaa) imza-

³²¹ İsmail SOYSAL: *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları* (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1965), 420-423; *Ayın Tarihi*, Sayı: 231, Şubat 1953, 286-288.

³²² Yuluğ Tekin KURAT: "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", 289.

³²³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 249.

³²⁴ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 56.

ladıklarını ve Birleşmiş Milletler'e bağlılıklarını belirtmişlerdir. 10 maddelik metne göre, taraflar aşağıdaki konular üzerinde anlaşmışlardır: Ortak çıkarları ilgilendiren konularda danışmalarda bulunulacaktır. (Dışişleri Bakanları yılda en az bir kere toplanacaktır.) (1. madde) Güvenliklerini ilgilendiren sorunları birlikte inceleyecek ve üç Genelkurmay arasındaki işbirliği devam ettirilecektir. (2. ve 3. maddeler) Ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda işbirliği yapılacaktır. (4. madde) Aralarında çıkacak sorunlar barışçı yollardan çözümlenecek, üyelerden herhangi birini hedef alan ittifaklara girmekten ve bu antlaşmanın hükümlerine aykırı düşecek antlaşmalar yapmaktan kaçınılacaktır. (5., 6. ve 7. maddeler) Bu antlaşma, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya karşı yükümlülüklerini etkilemeyecektir. (8. madde) "Antlaşmanın gayelerinin tahakkuku için katılması faydalı olacak" diğer devletler de işbirliğine katılabilecektir. (9. madde) Herhangi bir taraf, antlaşmanın imzalanmasından 4 yıl geçtikten sonra, bir yıl öncesinden haber vererek antlaşmadan çekilebilecektir. (10. madde)³²⁵

Balkan Pakti'nin önemli bir özelliği, antlaşmanın 3üncü maddesinde ifade edildiği gibi, ortak savunma anlayışını ortaya koyması ve üç devletin genelkurmayları arasında işbirliğini öngörmesidir. Bu özellik, Balkan Pakti'ni, iki savaş arasında 1934 yılında kurulan Balkan Antantı'ndan ayırmaktadır. 1934 Balkan Antantı, bir saldırı halinde, ortak bir savunma örgütü olmaksızın her devletin kendi ordusu ile saldırıya karşı koymasını öngörmektedir. Oysa Balkan Pakti, ortak bir savunma temeli oluşturmaktadır.

Balkan Pakti, askeri zaruretlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve askeri bir temel üzerine oturmuş olmasına rağmen, askeri bir ittifak antlaşması değildir. 3üncü maddede, üç Genelkurmay arasındaki işbirliği için sadece görüşmelerde bulunulması öngörülmektedir. NATO üyesi Türkiye ve Yunanistan'ın durumları ile NATO üyesi olmayan Yugoslavya'nın durumu bağdaştırılmak istenmiş ancak bunun için hukuki bir imkan bulunamamıştır.

³²⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 249.

İşte bu nedenle, önce bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmış, askeri örgütün kurulması ise daha ileri bir tarihe bırakılmıştır.³²⁶

Bilindiği üzere, antlaşmanın 9uncu maddesinde Balkan Pakti'nin katılıma açık olduğu hükmü vardır. Bu madde, Sovyetler Birliği'nin etkisinden kurtulacağı ümit edilen, özellikle Bulgaristan ve Arnavutluk'a yönelik olarak yapılmış politik bir jest olarak yorumlanabilir. Bu anlamda, 1934 Balkan Antantı ile 1953 Balkan Pakti arasında bir fark yoktur. 1934 Balkan Antantı da, imzacı devletler kabul ettikten sonra, diğer Balkan devletlerinin katılımına açıktır.

Balkan Pakti'nin bir diğer özelliği de, Sovyetler Birliği'nin etkisi dışında ve kendi ulusal iradesine dayanan sosyalist bir devletin (Yugoslavya) Batı ile işbirliğine gitmesidir. Balkan Pakti, Yugoslavya ile Amerika arasındaki askeri ve ekonomik ilişkileri kuvvetlendirmiş ve bu ilişki Amerikan dış politikası için tam bir başarı olmuştur. Balkan Pakti, aynı zamanda, Balkanlarda uzun yüzyıllardır etkili olan panslavizmi önce zayıflatmış, sonra da etkisiz hale getirmiştir.

Balkan Pakti, 1934 Balkan Antantı'nın aksine, bölge ülkelerinin inisiyatifinden çok, 1948 yılında Kominform'dan çıkartılan Yugoslavya'nın geri dönmesini istemeyen ve Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisini (containment) yürüten Amerika'nın teşviki ile oluşmuştur. Türkiye de, Balkan Pakti'nin oluşumunu desteklemiş ve Balkanlarda Sovyetler Birliğine karşı Batı yanlısı bir blok oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Balkan Pakti, bölgesel bir işbirliğinin ötesinde, Türkiye'nin, kendisi ile Avrupa arasında bir güvenlik zinciri yaratılmasında NATO'ya yaptığı önemli bir katkı olarak görülmüştür.³²⁷ Ancak her şeye rağmen Balkan Pakti, suni olarak kurulmuş bir oluşumdur.

Balkan Pakti'nin 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da imzalanmasından hemen sonra, 5 Mart 1953 tarihinde Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Stalin

³²⁶ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 99-100.

³²⁷ **Ayın Tarihi**, Sayı: 259, Nisan 1954, 51.

ölmüştür. Stalin'in ölümüyle birlikte, Sovyetler Birliği'nin Balkan Paktı üyelerine karşı yürüttüğü politika da değişmiş ve yumuşama başlamıştır. Stalin'in öldüğü sırada, Amerika, Yugoslavya'dan Pakistan'a kadar Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası uygulamaktadır. Bu bağlamda, hem Balkanlarda hem de Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikalarının odak noktası Türkiye olmuştur. Türkiye'nin, gerek Balkanlar gerekse Orta Doğu'da oynadığı kilit rol, Sovyetler Birliği'nin önce dikkatini sonra tepkisini çekmiştir.

Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası, Batı ile özellikle de Amerika ile yoğun ve yakın ilişkilerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bunun temel nedeni, Türkiye'nin komşusu Sovyetler Birliği'ne karşı duyduğu güvensizliktir. Bu güvensizlik, Sovyetler Birliği'nin 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye verdiği nota ile 1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmesinden, Potsdam Konferansı'nda Boğazlardan üs istemesinden ve bunları Doğu Anadolu'dan toprak istekleriyle birlikte tekrarlamasından kaynaklanmıştır. Üstelik Türkiye, Sovyetler Birliği ile çatıştığı takdirde Batı'nın kendisine ne kadar destek olacağını da bilememektedir.³²⁸

Bu dönemde, Demokrat Parti'nin gerek NATO içinde gerekse dışında imzaladığı ikili antlaşmalarla, Türkiye'yi bir ittifakın gereksinmelerinin ötesinde Amerika'ya bağlayıp, NATO'nun ileri karakolu haline getirmesi, kendisine askeri bakımdan hiçbir yeni güvence getirmeyen Balkan ve Bağdat Paktlarının kurulmasında etkin rol alması ve kraldan çok kralcılık yaparak Bandung Konferansı'nda Batı'nın sözcülüğünü yapması, daha çok "dış yardım" sağlamak için, Batı'nın özellikle de Amerika'nın gözüne hoş görünme politikasının bir sonucudur.³²⁹

Yine bu dönemde, iki kutuplu dünya içinde Balkan ülkelerinin neredeyse tamamının karşı kutupta yer alması, Türkiye açısından bölgede işbirliği imkanlarını büyük ölçüde engelleyici bir durum oluşmuştur. Türkiye, Balkanlara temkinli yaklaşmış, inisiyatifini, bölge ülkesi olarak bireysel girişimlerle

³²⁸ Dunkwart A. RUSTOW: a.g.e., 307.

³²⁹ Halûk ÜLMAN ve Oral SANDER: "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)", 21.

ortaya çıkabilecek işbirliği imkanlarında değil, kendi güvenliğini sağlamanın Batı ile birlikte hareket etmek olduğunu düşünerek ve Batı Bloku'nun Doğu Bloku'na bakışı çerçevesinde kullanmıştır.

Bu nedenle Türkiye, Balkanlarda, bölge ülkeleriyle karşılıklı ilişkileri geliştirmek yerine, daha dolaylı ama kendince emin bir yolu tercih ederek, uluslararası organizasyonlar kurulmasına öncülük etmeyi tercih etmiştir. Bu tercihin iki önemli nedeni vardır: Birincisi, Balkan devletlerinin tamamının, Yunanistan hariç, Doğu Bloku'nda yer almalarıdır. İkincisi ise, Osmanlı mirasından duyduğu tedirginliktir. Bu dönemde, "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikası izlenerek Balkanlardaki, Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki Türkler kendi hallerine bırakılmıştır.³³⁰ Türkiye'nin, Türklere "ilgisizlik" haline dönüşen bu politikasını, özellikle söz konusu bölgelerde kabullenmek, tarihi misyonunun öngördüğü bölgesel güç olma amacıyla da paralellik arz etmemektedir.

Sovyetler Birliği'nin, Balkanlardaki barış taarruzlarının temel hedeflerinden biri de, Balkan Paktı üyesi Yugoslavya'yı Batı'dan kopartmaktır. Ancak bu politika başarılı olamamış, böylece Yugoslavya Balkan Paktı içinde daha etkin bir politika izleyebilmiştir. Yugoslavya'nın daha etkin bir politika izlemesinin diğer nedenlerini ise, yeni Sovyet liderlerinin de Stalin'den farklı bir dış politika izlemeyecekleri izlenimi vermelerinde ve Yugoslavya'nın İtalya ile olan anlaşmazlığında aramak gerekir.

Tito, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Stalin'in ölümünden hemen sonra Mayıs 1953'te verdiği bir demeçte, Doğu Bloku ile ilişkilerinin düzelmediğini belirterek, "Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin durumu ne olursa olsun, Yugoslavya Batı'ya karşı tutumunu değiştirmeyecektir" demiştir. Ayrıca Tito, Batı savunma sistemleri içindeki durumunu kuvvetlendirmek suretiyle, Trieste sorununu Yugoslavya'nın çıkarlarına uygun olarak çözümlenmek istemiştir.³³¹

³³⁰ Esin YURDUSEV: a.g.m., 376-377.

³³¹ Oral SANDER: *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, 106-107.

B. Balkanlarda Sovyetler Birliği'ne Karşı İşbirliği Girişimi (Balkan İttifakı)

1. Balkan İttifakı'nın Kurulmasının Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

Yugoslavya Devlet Başkanı Tito'nun Ankara ve Atina ziyaretlerinden sonra, üç Balkan devleti arasında yapılacak ittifak Antlaşması'nın ön taslağını hazırlamak üzere Atina'da üçlü bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun çalışmaları sırasında iki önemli konuda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Görüş ayrılıklarının birincisi, Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan doğruya kendilerine yapılan bir saldırı yüzünden değil, NATO içindeki yükümlülükleri nedeniyle bir savaşa sürüklenmeleri halinde Yugoslavya'nın durumunun ne olacağı sorusudur. İkincisi ise, Yugoslavya'nın bir saldırıya uğraması halinde, bu ülkenin savunması konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın yükümlülüklerinin ne olacağı meselesidir.

Yugoslavya, ikinci durumun ortaya çıkması halinde, yani Yugoslavya'ya saldırı olması durumunda, Türkiye ve Yunanistan tarafından yapılacak yardımın otomatik olmasını isterken, bu iki devlet, üyesi bulundukları NATO'da öngörülenden daha fazla yükümlülük altına girmekten kaçınmışlardır.³³² Yunanistan'ın ve Yugoslavya'nın talepleri ve 29 Temmuz 1954 tarihinde toplanan NATO Bakanlar Konseyi'nin, komisyonca hazırlanan ön tasarını kabul etmesi üzerine, Türkiye de bu kararlara uymuştur.³³³

İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması³³⁴ (Balkan İttifakı), 9 Ağustos 1954 tarihinde Yugoslavya'nın Bled şehrinde,³³⁵ Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanopulos ve Yugoslavya Dışişleri Bakanı Koca Popoviç tarafından imzalanmıştır.³³⁶ Bu antlaşma, bir anlamda, 28 Şubat 1953 tarihli Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın

³³² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 251-252.

³³³ *Keessing's Contemporary Archives*, 1952-1954, 13725.

³³⁴ *Ayın Tarihi*, Sayı: 249, Ağustos 1954, 85-88.

³³⁵ Duygu BAZOĞLU SEZER: a.g.m., 448-449.

³³⁶ Ferenc A. VALI: *Bridge Accross the Bosphorus*, 200.

(Balkan Paktı) 20 yıl süreli bir askeri ittifaka dönüştürülmesidir.³³⁷ Böylece, önce Balkan Paktı daha sonra Balkan İttifakı'nın imzalanmasıyla, NATO'nun sağ kanadındaki boşluk doldurulmuştur.³³⁸

Balkan İttifakı'nın hükümleri, 28 Şubat 1953 tarihli Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın hükümleri ile paralellik arz etmektedir. Bu antlaşma, üç devletin Birleşmiş Milletler'e ve Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya karşı yükümlülüklerini kabul etmektedir. (1.-2. ve 10. maddeler) Akit taraflar, içlerinden birine ya da bir kaçına karşı, ülkelerinin herhangi bir yerine yönelik olarak girişilecek her silahlı saldırıyı tüm akit taraflara yöneltilmiş bir saldırı saymak ve dolayısıyla BM Antlaşması'nın 51inci maddesinde tanınan tek başına ya da ortak meşru savunma hakkını kullanarak, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere, etkin bir savunma için gerekli görecekları tüm önlemleri birlikte kararlaştırarak almak ve saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara gecikmeksizin tek başına ve ortaklaşa yardım etmek konusunda anlaşmışlardır. (2. madde)³³⁹

Antlaşmanın bu maddesi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya karşı yükümlülükleri ile paraleldir. Dolayısıyla, otomatik yardım öngörülmemektedir. Saldırı dışında kalan durumlarda, taraflar birbirlerine önceden danışacaklardır. Bu amaçla taraflar, üç Dışişleri Bakanı ve diğer hükümet üyelerinden kurulu ve yılda iki kez toplanacak bir Daimi Konsey öngörmektedirler. (4. madde) Uluslararası durumun bozulması ya da taraflardan birine ittifak bağı ile bağlı başka bir devletin saldırıya uğraması halinde, üç devlet alınacak tedbirler konusunda birbirlerine danışacaklardır. (6. madde) Bu hüküm, Türkiye ve Yunanistan dışında bir NATO üyesinin saldırıya uğraması halinde, Yugoslavya'yı otomatik yardımdan kurtarmakta ve uzun süreden beri tartışma konusu olan bu sorun çözümlenmektedir.

³³⁷ Y. RADOVANIVIC: "La Politique du Traité d'Ankara", *Politique Etrangère*, Vol.: XIX (1954), 61-75.

³³⁸ Refet YINANÇ: "70. Yılında Atatürk ve Cumhuriyet", Ed.: Refet YINANÇ: *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1994), 9.

³³⁹ Duygu BAZOĞLU SEZER: a.g.m., 457.

Bu antlaşma ile Yugoslavya, özellikle NATO ve genel olarak Batı Avrupa savunmasına daha etkin katılma imkanı bulmuştur. Ayrıca, özellikle İtalya'nın Bled Antlaşması hakkındaki endişelerini gidermek ve ileriki yıllarda katılma olasılığı düşünülerek, antlaşmanın yeni üyelere açık olduğuna dair bir hüküm konulmuştur.³⁴⁰ 20 yıllık bir süre için imzalanan Balkan İttifakı, akit taraflardan hiçbirisi sona eriş tarihinden bir yıl önce sona erdirmeye kararını bildirmemişse, antlaşmanın süresi kendiliğinden bir yıl için uzayacak ve taraflardan birisi tarafından böyle bir bildirimin yapılmasına değin aynı biçimde yürürlüğünü sürdürecektir.

Balkan İttifakı'nın 2nci maddesi, NATO'yu kuran Antlaşma'nın 5inci maddesine çok benzemektedir. Bu bakımdan, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO Antlaşması nedeniyle yüklendikleri vecibelerle, Balkan İttifakı ile yüklendikleri yükümlülükler birbirine paraleldir. Balkan İttifakı (Bled Antlaşması) Atatürk'ün 1930'lu yıllarda tasarladığı şekilde oluşmasına rağmen, hayata geçirilememiş, kağıt üzerinde kalmıştır.³⁴¹

Balkan İttifakı, Amerika ve İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştır. Umulmadık bir şekilde, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin Bled Antlaşması'na tepkileri ise sert olmamıştır. Bunun nedeni, Sovyetler Birliği'nin Stalin'in ölümünden sonra Yugoslavya'ya yönelik sert politikasının yumuşamasıdır. Sovyetler Birliği'nin bu tutum değişikliği karşısında üç Dışişleri Bakanı, Bled Antlaşması'nın imzalandığı gün bir Ortak Bildiri yayınlayarak, "dünyayı tehdit eden savaş tehlikesinin azaldığını, üç üye devlet arasındaki mevcut barışçı işbirliği ile Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan hükümetlerinin başka ülkelere örnek olacak bu hareketlerinin, uluslararası camiada gerginlikleri azaltacak unsurların meydana gelmesine büyük ölçüde yardım edeceğinden" emin olduklarını açıklamışlardır.³⁴²

Türkiye'nin, gerek 1953 Balkan Paketi gerekse 1954 Balkan İttifakı konusunda yaptığı girişimler ve başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği "aktif rol",

³⁴⁰ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 109-110; Abdülhâk AKŞİN: a.g.e., 274.

³⁴¹ Yuluğ Tekin KURAT: "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", 289-290.

³⁴² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 255.

Amerika tarafından yeterince takdir edilmemiştir. Özellikle Balkan Paktı, Türk hükümetinin endişelerinde ne kadar haklı olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'nin Amerika'nın tutumu karşısındaki düşünceleri, Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliğince gönderilen raporlarda söz konusu edilmiştir: "Türk hükümeti, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında oluşturulan pakta, Türkiye'nin katkısının Amerika tarafından yeterli derecede takdir edilmediğini ve Türkiye için hayati önemi olan bu konuda görüşlerimizi bildirmekten kaçındığımızı hissetmiştir."³⁴³

Türkiye, özellikle 28 Şubat 1953 tarihli Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın (Balkan Paktı) oluşumunda önemli roller oynamış ve 9 Ağustos 1954 tarihli İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması (Balkan İttifakı) konusunda ise, olumlu yaklaşımda bulunmuştur. Türkiye, Sovyetler Birliği ile arasındaki olumsuz ilişkileri de bir anlamda değerlendirerek, Amerika'nın tam anlamıyla destek vermemesine rağmen, bölgesel güç olmanın yollarını aramış ve NATO ile Balkanlar arasındaki ilişkide Batı'nın çıkarlarını kendi çıkarlarından daha fazla gözetmiştir.

Türk-Sovyet ilişkileri, Balkan Paktı ve Balkan İttifakı'nın kurulmasından olumsuz yönde etkilenmesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin özellikle Stalin'in ölümünden sonra uygulamaya başladığı "barış içinde birarada yaşama" (peaceful coexistence) politikasının da etkisiyle çok olumsuz bir sürece girmemiştir.³⁴⁴

1950'li yıllar, Batı ile özellikle de Amerika ile çok yoğun ve yakın ilişkilerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu büyük ölçüde, bir ülkenin kendi güvenliğini tek başına sağlamasının mümkün olmadığına ve bunun, içinde bulunduğu bloğun genel güvenliğinden ayrı olarak düşünülemeyeceğine inanan, bu nedenle Batı ile birlikte hareket etmeyi dış politikasının en önemli unsuru sayan Demokrat Parti yaklaşımının bir sonucudur.

³⁴³ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 57-58.

³⁴⁴ Enver ALTAYLI: **Komünist Teoriler ve Sovyet Yayılma Siyaseti** (İstanbul: Yeni Yayınları, 1980), 11-28; Jean BABY: **Stalin'den Sonra Rusya**, Çev.: Adnan Köprücü (İstanbul: Eylem Yayınları, 1980); Fahir ARMAOĞLU: "Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu", 283-314.

Bu temel yaklaşımı oluşturan en önemli unsur, kuşkusuz Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı duyduğu büyük güvensizliktir. Bu o kadar böyledir ki, Sovyetler Birliği'nin 1953 yılında Türk toprakları üzerindeki isteklerini geri aldığı belirtilmesi ve dünya genelinde "barış içinde birarada yaşama" prensibini uluslararası ilişkilere getirmesine rağmen, Türkiye'yi etkileyememiş ve Sovyetler Birliği'nin bu girişimleri Sovyet dış politikasında stratejik bir değişiklik olarak değil, taktik bir değişiklik olarak değerlendirilmiştir.³⁴⁵

2. Balkan İttifakı'nın Sona Ermesi

Balkan İttifakı ile NATO'nun sağ kanadı ve özellikle Balkanlar bölgesi güçlenmiş ancak bu görüntüden ibaret kalmıştır. Çünkü ittifak sağlam temellere oturmamıştır. Bundan dolayı da, ittifaktaki imzaların mürekkebi kurumandan, 1955 ilkbaharından itibaren Balkan İttifakı gücünü kaybetmeye başlamıştır.³⁴⁶

Balkan Paketi'nden (28 Şubat 1953) Balkan İttifakı'na (9 Ağustos 1954) kadar geçen sürede, Sovyetler Birliği'nin iç ve dış politikasında önemli değişiklikler olmuştur. Stalin'in ölümünden sonra onun yerine geçen Sovyetler Birliği'nin yeni yöneticileri, sadece komünist devletlere yönelik olarak daha yumuşak bir tutum izlemekle kalmamışlar, aynı zamanda "barış içinde birarada yaşama" politikasını da benimsemişlerdir.

Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasında da değişiklik olmuştur. Sovyetler Birliği, 30 Mayıs 1953 tarihinde yani Balkan Paketi imzalandıktan (28 Şubat 1953) 3 ay sonra Türkiye'ye bir nota göndererek,³⁴⁷ Ermeni ve Gürcü Sovyet Cumhuriyetleri'nin 1946 yılında Türkiye'den istedikleri topraklardan vazgeçtiklerini, dolayısıyla "Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde hiçbir toprak talebi" kalmadığını bildirmiştir.

Aynı notada, bu isteklerde bulunulduğu sırada, "Boğazlar yönünden Sovyetler Birliği'nin güvenliğine karşı yöneltilecek muhtemel bir tehdidin ber-

³⁴⁵ Esin YURDUSEV: a.g.m., 377.

³⁴⁶ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 523.

³⁴⁷ Cumhuriyet, 11 Haziran 1953.

taraf edilmesi" konusundan da söz edildiği hatırlatılmakta, bununla beraber Sovyetler Birliği hükümetinin bu konudaki görüşünü de tekrar gözden geçirdiği ve Sovyetler Birliği'nin hem Türk hem de Sovyet hükümetleri tarafından kabul edilebilecek şartlarla, Boğazlardan gelecek tehlikelere karşı korunabileceği belirtilmektedir.³⁴⁸

Oysa Batı basınına göre, Sovyetler Birliği Savunma Bakanı Bulganin 1 Mayıs 1953 tarihinde yaptığı konuşmada, "Sovyetler Birliği'nin sınırları etrafında geniş bir ağ şeklinde kurulan askeri üsler"den bahsederken Türkiye'yi kastetmiştir.³⁴⁹ Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in, 11-29 Mayıs 1953 tarihlerinde Kuzey kuşağı stratejisini oluşturmak üzere Orta Doğu'ya yaptığı ziyaret sonrasında, Sovyetler Birliği'nin, 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye dostluk önerisinde bulunduğu unutulmamalıdır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler böyle iken, Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya'ya karşı girdiği barış taarruzları, 1954 yılının sonuna kadar başarılı olamamıştır. Ancak 1955 yılının ilk aylarından başlayarak, gerek Yugoslavya'nın kendine özgü koşullarındaki değişiklikler, gerekse Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya'ya karşı artan tavizleri durumu değiştirmiştir.

26 Mayıs-2 Haziran 1955 tarihleri arasında Bulganin ve Kruşçev'in Yugoslavya'yı ziyaretleri, Yugoslavya'nın Balkan İttifakı'na karşı yaklaşımında önemli değişiklikler oluşturmuştur.³⁵⁰ Bu ziyaretten sonra Yugoslavya, Balkan İttifakı ile ilişkilerini gevşetmiş fakat Varşova Paketi'ne de katılmayarak, Mısır ve Hindistan ile birlikte Bağımsızlar Bloku'nu kurmuştur. Böylece, Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya ittifakı fiilen varoluş nedenini yitirmiştir.

Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan'ın dış politika görüşlerinde zamanla farklılıklar ortaya çıkmıştır. 1945 yılından itibaren, Sovyetler Birliği tarafından Balkanlarda kurulmaya çalışılan komünist yönetimler, bu yönetimlerin bir komünist blok kurma çabaları, Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri ve

³⁴⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 254.

³⁴⁹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 170.

³⁵⁰ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 524.

Yunan iç savaşı sonucu, Türkiye ve Yunanistan güvenliklerini o derece tehli-
kede görmüşlerdir ki, bütün dış politika felsefelerini organik bağlarla Batı'ya
bağlamaktan çekinmemişlerdir.

Yunanistan ve Türkiye'nin bu konumu karşısında Yugoslavya, Doğu ve
Batı Blokları arasında bir tercih yapmamış ve bu ittifakların dünyayı iki düş-
man bloka ayırdığını belirtmiştir. Yugoslavya'nın Balkan Pakti'na girmesinin
nedeni, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin baskısıdır. Balkan
İttifakı'na girmesinin nedeni ise, Trieste sorununu çözerken elinin kuvvet-
lenmesini düşünmesidir.³⁵¹

Sovyet liderleri Bulganin ve Kruşçev'in Yugoslavya'yı ziyaret etmeleri,
Stalin döneminde olanlar için üzüntülerini bildirmeleri ve Yugoslavya'nın sos-
yalizmi yorumlayışını kabul etmeleri, Tito açısından önemli bir yumuşama
göstergesidir. Kruşçev, Yugoslavya'nın 1948 yılında Kominform'dan ihraç
edilmesi hususunda şunları söylemiştir: "Meydana gelen olaylardan dolayı,
bütün samimiyetimizle özür diliyoruz." Bu ziyaretten sonra, Tito açısından,
Sovyetler Birliği'nden gelecek muhtemel bir saldırı tehlikesi artık söz konusu
değildir. Böylece, Yugoslavya'nın Balkan Pakti'na olan ihtiyacı azalmıştır.
Dolayısıyla Tito, kurulmasına yardım ettiği ve tarafsız devletlerden oluşan
"Bağlantısızlar hareketi" ile işbirliğini güçlendirebilecektir.³⁵²

1955 yılının sonlarında yaptığı bir konuşmada Tito, Balkan Pakti'nin
askeri alanda işlevini tamamladığını belirtmiştir: "Balkan Pakti, hem Yugos-
lavya'nın hem de müttefiklerimizin tehlikede olduğu bir zamanda kurulmuştur.
Biz bunu sadece askeri amaçlar için yapmadık. Balkan ülkeleri ile aramızdaki
işbirliğinin, barışı garantileyecek bir organizasyona dönüşmesini de ümit et-
tik".³⁵³

Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya ile yakınlaşması, Balkan Pakti'nı fiilen
sona erdirmiştir. Ayrıca yine bu dönemde, Yugoslavya açısından önemli so-

³⁵¹ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 113.

³⁵² J. F. BROWN: "Türkiye: Yeniden Balkanlara mı?", Ed.: Ian O. LESSER ve Graham E. Fuller: **Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu** (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 184.

³⁵³ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 59.

runlardan biri olan Trieste sorunu da çözümlenmiştir. Dolayısıyla, Yugoslavya açısından dış politikalarını tamamıyla Batı'ya bağlamış olan Türkiye ve Yunanistan ile askeri işbirliği yapılmasına artık gerek kalmamıştır.

Mareşal Tito, Balkan Paktı'nı büyük devletlerden bağımsız bir blok olarak görmüştür. Oysa Türkiye, mesela Bağdat Paktı gibi bölgesel bir organizasyonda İngiltere ile işbirliği yapmaktadır. Bu durum Tito'yu, Balkan İttifakı'ndan soğutan önemli nedenlerden biri olmuştur. Bu gibi yaklaşımlardan sonra Yugoslavya, bağımsız ve bağlantısız bir dış politika izlemeye karar vermiştir. Ayrıca Tito, Sovyetler Birliği-Yugoslavya yakınlaşmasının uzun sürmeyeceğini, dolayısıyla bütünüyle Sovyetler Birliği ya da Batı'ya bağlanmak yerine, 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Bandung'ta düzenlenen Bağlantısızlar Konferansı'nın da etkisiyle, Hindistan ve Mısır ile birlikte hareket ederek Bağlantısızların liderliğine soyunmaya karar vermiştir.³⁵⁴ Bandung Konferansı sonrasında, Yugoslavya Batı'dan kopmuş ve bu kopuş da Balkan İttifakı'nı olumsuz yönde etkilemiştir.

Başbakan Menderes ise, Balkan Paktı'nı, bir anlamda NATO'nun Balkanlardaki izdüşümü olarak değerlendirmiştir. Üstelik Menderes, Tito'dan Batı'ya yönelmesini ve NATO'ya üye olmasını beklemiştir. Gerek 4-9 Mayıs 1955 tarihlerinde Türk heyetinin Yugoslavya'yı ziyareti sırasında Başbakan Menderes'in yaptığı konuşma,³⁵⁵ gerekse Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Mayıs 1955 tarihli açıklaması, Balkan Paktı'nın niteliği, kapsamı ve geleceği konusunda Balkan Paktı'nın ilk günlerinden itibaren Türkiye ile Yugoslavya arasında görüş ayrılığı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüş ayrılığı, iki devletin dış politika yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Türkiye, 1945-1946 yıllarındaki Sovyet talepleri sonrasında bütün dış politika felsefesini sadece Batı ile işbirliği yapmak ilkesi üzerine kurmuştur.

Sovyetler Birliği'nin, Türk toprakları üzerindeki taleplerini geri aldığını belirtmesi, "barış içinde birarada yaşama" ilkesinin yalnızca sözde kalmayıp,

³⁵⁴ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 114.

³⁵⁵ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, 136.

1957'lerden başlayarak gelişen nükleer denge sonucunda uluslararası hayatın düzenleyici ilkesi durumuna gelmesi ve eski sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları sonunda dünyada üçüncü bir blokun ortaya çıkması, Demokrat Parti'nin dış politika anlayışını etkilemiştir.³⁵⁶

Buna karşılık Yugoslavya, Balkan İttifakı'nın kuruluşunun ilk günlerinden itibaren, Doğu ve Batı Blokları'nın dışında kalmak istediğini, Yunanistan ve Türkiye ile böyle bir ittifak içinde olmasının nedeninin güvenlik endişesi olduğunu çeşitli defalar açıkça belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, 1-9 Eylül 1954 tarihlerinde, Başbakan Menderes ise, 4-9 Mayıs 1955 tarihlerinde Yugoslavya'yı ziyaret etmişler ve çok iyi karşılanmışlardır. Ancak Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya'ya yönelik dostluk girişimleri ve Yugoslavya'nın tarafsız bir politika izlemek istemesi, Yugoslavya'yı Türkiye ile çok sıkı ilişkiler kurmaktan vazgeçirmiş ve böylece Demokrat Parti hükümetinin de bu doğrultudaki gayretleri sonuç vermemiştir.³⁵⁷

Yugoslavya'nın, gerek 1955 yılında Bağdat Paketi'nin kurulması üzerine bu kuruluşa karşı takındığı tavır gerek Doğu ve Batı Blokları arasındaki Soğuk Savaş rekabetinde Doğu'yu destekleyen tutumu, Balkan İttifakı'ndan herhangi bir gelişme beklemediğini ortaya koymaktadır.

Özellikle, Yugoslavya'nın Bağdat Paketi'ne karşı tutumu doğrultusunda, Türkiye ile Irak'ın Ocak 1955'de ortak bir güvenlik antlaşması imzalayacaklarını açıklamaları üzerine, Tito'nun Mısır ve Habeşistan ziyaretlerinde Bağdat Paketi aleyhinde söylediği sözler, İngiltere ve Türkiye'yi endişelendirmiştir. Türkiye ve İngiltere'nin, 14 Ocak 1955 tarihinde Yugoslavya hükümetinden istedikleri açıklamanın gelmemesi, Yugoslavya'nın Mısır ve Habeşistan'a teminat verdiğini düşündürmektedir.³⁵⁸

1954 yılının sonundan itibaren Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin Kıbrıs sorunu yüzünden bozulması, Balkan Paketi'ne belki de en büyük darbeyi indiren gelişme olmuştur. Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ilişkile-

³⁵⁶ Halûk ÜLMAN ve Oral SANDER: a.g.m., 7.

³⁵⁷ Cem EROĞUL: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi** (Ankara: İmge Kitapevi, 1990), 100.

³⁵⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 258-259.

rini düzeltmesi ve Bağlantısızların liderliğine soyunması, Balkan işbirliğinin askeri yanını çöktürmüştür. Türkiye-Yunanistan ilişkisinin bozulması ise, üç ülke arasındaki her türlü işbirliğinin sona ermesi demektir.

Balkan İttifakı'nın etkisini kaybetmesinde asıl sorumluluk Yunanistan'ındır. Yunanistan, Balkan İttifakı'nı, Kıbrıs'a yönelik emperyalist isteklerini gerçekleştirmek için kullanmak istemiştir. Balkan İttifakı'nın Türk-Yunan çatışması ile yediği darbe Yugoslavya'nın Balkan İttifakı'ndan uzaklaşması için de bir fırsat olmuştur.³⁵⁹

Yunanistan hükümeti, Balkan İttifakı'nın 9 Ağustos 1954 tarihinde imzalanmasından hemen sonra Kıbrıs sorununu, 16 Ağustos 1954 tarihinde "halkların eşit hakları ve self-determinasyon prensibinin Birleşmiş Milletler'in himayesinde Kıbrıs'ta uygulanması" şeklinde Birleşmiş Milletler'in gündemine götürmüştür.³⁶⁰

Yunanistan, hem Türkiye ile ittifak yapmış hem de Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırma girişiminde bulunmuştur. Yunanistan, Kıbrıs sorununun 14-17 Aralık 1954 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda görüşülmesi sonrasında, Balkan İttifakı'na karşı soğuk davranmaya başlamış ve 1955 yılından itibaren Türkiye'nin de Kıbrıs sorunu ile ilgilenmeye başlamasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Türkiye'de 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde Rumlara yönelik olarak meydana gelen olaylar ise,³⁶¹ hem Balkan İttifakı'nda hem de NATO'da Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.³⁶²

Yunanistan, Kıbrıs sorununun uluslararasılaşmasından sonra, bir yandan Mısır ile diğer yandan Türkiye'yi dışarıda bırakacak biçimde Yugoslavya ile ikili ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Yunanistan, 1956 yılındaki Sü-

³⁵⁹ Fahir ARMAOĞLU: **21. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 524.

³⁶⁰ Sevin TOLUNER: **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk** (İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1977), 55.

³⁶¹ Ahmet Emin YALMAN: **Gördüklerim ve Geçirdiklerim IV (1945-1971)** (İstanbul, 1971), 324-327; Abdülhat AKŞİN: a.g.e., 275-276.

³⁶² Fahir ARMAOĞLU: **Kıbrıs Meselesi (1954-1959) Türk Hükümetinin ve Kamuoyunun Davranışları Karşılıklı İnceleme** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1963), 87.

veyş krizi sırasında, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a müdahalesine karşı açıkça cephe almış ve Londra Konferansı'na katılmayı reddetmiştir. Aynı şekilde, Türkiye'yi Mısır'ın önderliğindeki Arap devletleri ile karşı karşıya getiren 1957-1958 Orta Doğu krizleri sırasında da, Yunanistan, Yugoslavya ile birlikte Mısır'ı desteklemiştir.³⁶³

Türkiye'nin Balkan İttifakı'nı kurtarma çabaları ise, Dışişleri Bakanı J. Foster Dulles'in 20 Eylül 1955 tarihinde, yani 6-7 Eylül olaylarının hemen akabinde, Başbakan Menderes'e gönderdiği mesajdan sonra artmıştır: "Amerika, Türkiye ve Yunanistan'ın hürriyetlerini idame ettirebilmeleri ve sosyal ve ekonomik gelişmelerini daha büyük ölçüde başarabilmeleri amacıyla, 1947 yılından beri çaba sarf etmektedir. Amerika bu yardımı, Türkiye ile Yunanistan arasındaki işbirliği nazik bir bölgede hür dünya için kuvvetli bir set oluşturduğu için yapmaktadır. Bu setin maddeten zayıflamaması çok önemlidir."

Böylece Amerika, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler düzelmediği ve Balkan İttifakı devam etmediği takdirde, bu ülkelere yaptığı yardımı kesebileceğini ima etmiştir. Başbakan Menderes ise, verdiği cevapta, Türkiye'nin Yunanistan ile ortak güvenlik konularında samimiyetle işbirliği yapmaya hazır olduğunu ve Türk-Yunan dostluğu ile Balkan İttifakı'nın, geçmişte yaşanan olaylara rağmen devam ettirileceğini belirtmiştir.³⁶⁴

1955 yılı, bir anlamda ölü doğan Balkan Paketi'nin gömülüş yılı olarak nitelendirilebilir. Balkan Paketi'ne üye ülkeler birbirinden farklı güvenlik algılamalarına sahip olmuşlardır. Türkiye ise, NATO ile Balkan ve Bağdat Paketleri'ndeki temel amacının, üç değişik bölgede -Batı Avrupa, Balkanlar ve Orta Doğu- güvenliği, istikrarı ve gelişmeyi sağlamak olduğunu vurgulamıştır.³⁶⁵ Bu vurgulamadan da anlaşılacağı üzere, Türkiye, bölgede bir anlamda bölgesel güç olmak istemekte, en azından bu role talip olduğunu, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Batı'ya anlatmaya çalışmaktadır.

³⁶³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 259-260.

³⁶⁴ Oral SANDER: *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, 116-117.

³⁶⁵ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 60.

3. Balkanlardaki İşbirliğine Balkan İttifakı Üyelerinin Yaklaşımı ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

Balkanlardaki yakınlaşma (Balkan Paktı ve İttifakı), gerek Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile barıştıktan sonra izlediği politika, gerekse Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmaya başlamasıyla kısa zamanda işlemez hale gelmiştir. Ancak Balkan İttifakı'nın yıkılmasının asıl nedeni, bölgeyi diğer Balkan devletlerini dışarıda bırakacak şekilde bölmesidir. Bu anlamda, Türkiye'nin giriştiği bölgesel işbirliği çabalarının gelecekleri birbirine benzemektedir.

1934 Balkan Antantı, 1954 Balkan İttifakı ve 1955 Bağdat Paktı'nın kısa ömürlü olmalarının temel nedeni budur. Bölgeye yabancı büyük bir devletin (Amerika Birleşik Devletleri) çıkarları doğrultusunda ve fazla bir hazırlığa gerek duyulmaksızın aceleyle kurulan Balkan İttifakı'nın başarısız olması, Türkiye'yi Balkanlarda etkin bir politika izlemekten alıkoymuştur. Hatırlanacağı üzere, 1955 yılında Amerika ve İngiltere'nin teşviki ile kurulan Bağdat Paktı da Orta Doğu'yu ikiye bölmüştür. Balkan ve Bağdat Paktları'nın başarısızlığa uğramasıyla, Türkiye'nin, Balkanlar ve Orta Doğu'daki devletler ile ilişkileri uzun bir süre bozuk devam etmiştir.³⁶⁶

Görünürdeki benzerliğe rağmen, 1934 Balkan Antantı ile 1954 Balkan İttifakı'nın koşulları birbirinden farklıdır. 1934 Balkan Antantı, çok kutuplu bir uluslararası sistemde, taraf devletlerin revizyonist devletlerden aldıkları tehdit karşısında işbirliği yaparak güçlerini arttırmaya çalışmaları sonucunda oluşmuştur. Oysa 1954 Balkan İttifakı, Soğuk Savaş'ın ve iki kutuplu bir uluslararası sistemin ürünüdür. Bu ittifak, Amerika'nın desteğiyle ve NATO'nun askeri stratejileri gereği kurulmuştur. 1954 Balkan İttifakı, üye devletler tarafından ortak çıkarlardan çok, farklı çıkarların gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak görülmüştür.³⁶⁷

1934 Balkan Antantı'nda olduğu gibi, 1953 Balkan Paktı ve 1954 Balkan İttifakı da Yunanistan'ın başta Bulgaristan olmak üzere kuzey komşula-

³⁶⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 125.

³⁶⁷ Melek FIRAT: "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye'nin Yunanistan ile İlişkileri", Ed.: Baskın ORAN: *Türk Dış Politikası I (1919-1980)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 588.

ryla ilişkilerinin düzelmesinde etkili olmuştur. Yunanistan, bir yandan Bulgaristan ile ilişkilerini düzeltirken diğer yandan da, özellikle Kıbrıs sorununun uluslararasılaşması üzerine, Türkiye'yi ikinci plana iterek Yugoslavya ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Yunanistan'ın amacı, özellikle Kıbrıs sorununun çözümünde, Bağlantısızlar Bloku'nun liderlerinden biri olan Yugoslavya'nın desteğini kazanmaktır.

1950'li yıllardan itibaren kendi iç meselelerini çözümleyen Yunanistan, Kıbrıs ile ilgilenmeye başlamış ve Kıbrıs sorununu milli davası haline getirmiştir. Böylece Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye arasında önemli bir problem haline gelmiştir. 1930'lardaki Türk-Yunan yakınlaşması Balkanlarda işbirliği için gerekli alt yapıyı sağlarken, 1950'li yıllardaki Türk-Yunan sürtüşmesi, Balkanlarda değişen yeni dengeler yüzünden oluşabilecek işbirliği imkanlarını engellemiştir. Ayrıca, Balkanlarda ortaya çıkan olumlu gelişmelerin, Türkiye tarafından iyi değerlendirilemediğini oysa Yunanistan'ın bu gelişmelerden avantajlar sağladığını belirtmek gerekir.³⁶⁸

Yugoslavya açısından Balkan Pakti, hem Balkanlarda İtalya'ya karşı bir denge unsuru hem de Sovyetler Birliği ve onun Balkanlardaki uydularına karşı bir korunma mekanizması olmuştur. Balkan İttifakı'nın kurulmasıyla güney sınırlarından çevrelendiğini düşünen Sovyetler Birliği, Stalin'in 5 Mart 1953 tarihinde ölümünden sonra, Yugoslavya'yı çevreleme politikasının bir parçası olmaktan çıkartmak ve Batı'yla yakınlaşmasını önlemek için harekete geçmiştir.

Sovyetler Birliği'nin, Yugoslavya'nın uyguladığı ulusal nitelikteki sosyalizmi kabul etmesi, Yugoslavya'yı rahatlatmış ve zaten eğilimli olduğu "bağlantısız dış politika" anlayışına yönelmesine neden olmuştur. Trieste sorununun da çözülmesi, Yugoslavya'nın Balkan İttifakı'na giriş nedenlerini ortadan kaldırmıştır. Böylece Yugoslavya, Balkan ülkeleri arasında imzalanan

³⁶⁸ Esin YURDUSEV: a.g.m., 379.

antlaşmaların askeri işbirliğinden çok ekonomik ve kültürel işbirliğine dair hükümlerini ön plana çıkartmaya başlamıştır.³⁶⁹

Balkan İttifakı'nın, Türkiye'nin özellikle NATO'ya girdikten sonra izlediği "Batı savunmasını bölgesel paktlarla kuvvetlendirme politikası"nda özel bir yeri olmuştur. Fakat Balkan İttifakı, Yunanistan ve Yugoslavya'nın aksine Türkiye'ye somut faydalar sağlamamıştır. Yunanistan ve Yugoslavya, Balkan İttifakı'nın imzalanmasından sonra, gerek komşularıyla gerekse kendi aralarındaki ilişkileri düzene sokmuşlardır. Oysa Türkiye, Balkan İttifakı'nın başarısızlığını Yunanistan ve Yugoslavya'ya yükleyerek, kendisini Balkanlarda etkin bir dış politika izlemekten alıkoymuştur.

Türkiye, 1955 yılının ilk aylarından başlayarak ağırlığını Balkanlardan çok Orta Doğu'ya vermiş ve Sovyetler Birliği'ne karşı Batı savunmasını bu bölgede kuvvetlendirmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelmesi üzerine, Balkanlarda ortaya çıkan boşluğu, Türkiye aleyhine Yunanistan doldurmuştur.

Bilindiği üzere, Bağdat Paktı Orta Doğu'da Batı savunmasını kuvvetlendirmek şöyle dursun, Orta Doğu'yu iki düşman bloka bölerek Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. 1934 Balkan Antantı, 1953 Balkan Paktı ve 1955 Bağdat Paktı'nın kısa ömürlü olmalarının temel nedeni, bölgelerini bölge devletlerini dışarıda bırakacak şekilde bölmeleridir.³⁷⁰

1950'li yılların ikinci yarısından 1960'ların ilk yarısına kadar geçen sürede, Balkanlardaki komünist blok yavaş yavaş çözülmüş ve daha olumlu bir hava oluşmuştur. Yugoslavya'nın Bağlantısızlar içinde yer alması, Arnavutluk'un tecrit politikası izleyerek Maoizmi benimsemesi ve Romanya'nın kendine özgü bir sosyalizme yönelmesiyle, Balkanlardaki iki kutuplu düzen yumuşamıştır. Fakat Türkiye, bu ortamı kendi lehine kullanamamıştır.³⁷¹

³⁶⁹ Melek FIRAT: a.g.m., 591.

³⁷⁰ Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 124-125.

³⁷¹ Esin YURDUSEV: a.g.m., 379.

III. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

Amerika, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yayılmasını önlemek için, Sovyetler Birliği'ne yakın Orta Doğu ülkelerini NATO tarafından desteklenen bir savunma teşkilatında bir araya getirmeyi düşünmüştür. Bu dönemde, Türkiye ile Pakistan arasındaki Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi'de imzalanmıştır. Daha sonra ise, Türkiye ile Irak arasındaki Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (Bağdat Paktı) 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanmıştır. Böylece Türkiye, hem kuzey sınırlarını (NATO) hem de güney sınırlarını (Bağdat Paktı) garanti altına almıştır.

Atatürk döneminde de, Türkiye'nin Orta Doğu'da bölgesel güç olmaya yönelik bir politikası (Sadabat Paktı, Hatay sorunu) olmuştur. Atatürk döneminde uygulanan tarafsızlık (bağımsızlık) politikası, Demokrat Parti döneminde terk edilmiştir. Bu değişim, gerek Batı'nın (Amerika) gerekse Türkiye'nin Orta Doğu'daki çıkarlarının paralelleşmesi (Sovyet tehdidi) ve Soğuk Savaş'ın Orta Doğu'ya girmesi sonucu olmuştur.

Ancak Bağdat Paktı, tasarlanan aksine Arap ülkelerini Sovyet tehdidine karşı birleştirmek yerine, Orta Doğu'nun bölünmesini hızlandırmış ve Arap ülkelerinin Amerika ve Batı Bloku'ndan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla, Orta Doğu'daki bölünme Sovyetler Birliği'nin bölgeye sızmasına yol açmıştır.

Bağdat Paktı'na üye olan ülkelerin ortak amacı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da etkinlik kazanmasını önlemenin yanı sıra, Amerika'dan ekonomik ve askeri yardım alarak ekonomilerini düzeltmek ve ordularını modernize etmektir. Ancak İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılmasıyla, Bağdat Paktı, Amerika'nın Kuzey kuşağı politikasının bir devamı olmaktan çıkmış ve İngiltere'nin etkisi altına girmiştir. Bu bağlamda Arap devletleri, hem eski sömürgeci İngiltere'ye hem de İsrail'e karşı Sovyetler Birliği'nin desteğini talep etmişlerdir.

A. Bağdat Paktı'nın Kuruluş Aşamaları

1. Amerika'nın Orta Doğu'ya Yönelik Politikası (Dulles Planı) ve Türkiye'nin Rolü

21 Ocak 1953 tarihinde göreve başlayan Amerikan Başkanı Eisenhower ve altı yıl boyunca görev yapacak olan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, önceki Amerikan yönetiminin Dışişleri Bakanı Acheson'un Mısır'ı odak alan Orta Doğu politikası yerine, "Kuzey kuşağı politikası"nı benimsemişlerdir.³⁷² Dışişleri Bakanı Dulles, Kore Savaşı deneyimi sonrasında, Sovyetler Birliği'nin etrafında mutlaka bir "Kuzey kuşağı" oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Kuzey kuşağı içerisinde sayılan ülkeler, Sovyetler Birliği'nin ve komünizmin tehdidini en çok hisseden ve bu tehlikeden en kısa sürede zarar görecektir olan Türkiye, İran, Irak ve Pakistan gibi ülkelerdir.³⁷³

Amerika'da uzun yıllar sonra Cumhuriyetçilerin iş başına gelmesiyle, Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı stratejide de bazı yaklaşımlar farklılıkları ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanan ve klasik silahlara dayanan stratejik yaklaşım, Eisenhower'ın başkan olmasından sonra değişmiş ve "Kitlevi Mukabele doktrini" anlayışını benimseyen bir savunma stratejisi ön plana çıkmıştır.

Yeni stratejik yaklaşımın benimsenmesiyle, Amerika'nın Orta Doğu politikası da değişmeye başlamıştır. Söz konusu politika, Sovyetler Birliği'ni hava ve deniz üsleri ile çevreleme esasına dayanmaktadır.³⁷⁴ Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yayılması olasılığı karşısında Amerika, Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ne yakın ve komşu ülkeleri, NATO tarafından desteklenen bir savunma örgütü etrafında bir araya getirme kararı almıştır.³⁷⁵

³⁷² J. C. HUREWITZ: *Diplomacy in the Near and Middle East*, 337-342.

³⁷³ Ayşegül SEVER: a.g.e., 113.

³⁷⁴ Nadav SAFRAN: *From War to War The Arab-Israeli Confrontation (1948-1967)* (New York: Pegasus, 1969), 104.

³⁷⁵ Rouhollah K. RAMAZANI: *The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey* (Princeton, 1966), 117.

Bu çerçevede Dulles, Yakın ve Orta Doğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stasses ile birlikte 9 Mayıs 1953 tarihinde Orta Doğu ve Güney Asya ülkelerini içeren ve bölgesel bir savunma teşkilatı kurulması için bilgi toplama amaçlı kapsamlı bir geziye çıkmıştır. Ziyaret sırasında Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Yunanistan ve Libya gibi ülkelere gidilmiştir.³⁷⁶

Dulles, bu önemli ve kapsamlı ziyarete çıkmadan önce yaptığı açıklamada, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya ilgisinin, 1940 yılında Stalin'in Hitler'e söylediği gibi "Orta Doğu'daki petrol kaynaklarını kontrol ederek, ekonomik güç dengesinde değişiklik yaratmak" olduğunu belirtmiştir.³⁷⁷

Dışişleri Bakanı Dulles, Orta Doğu ve Güney Asya ziyareti sonunda 1 Haziran 1953 tarihinde yaptığı açıklamada, özellikle Arap devletlerinin İsrail, İngiltere ve Fransa ile olan anlaşmazlıklarını Sovyet tehlikesinden daha fazla önemsediklerini ve ancak Sovyet tehdidini kendiliklerinden hissettikleri zaman Amerika'nın bu ülkelere yardımda bulunabileceğini vurgulamıştır.³⁷⁸

Amerika, Dulles'in Orta Doğu ve Güney Asya ziyareti sonrasında, 1950'li yılların başında İngiltere tarafından geliştirilen Orta Doğu Savunma Örgütü (MEDO) düşüncesinden uzaklaşmıştır. Menderes de, J. F. Dulles gibi Orta Doğu Savunma Örgütü taraftarı değildir.³⁷⁹ Başbakan Menderes'in bu örgütün taraftarı olmayışı, özellikle İngiltere'nin bu örgütün kurulmasına öncülük etmesi nedeniyle, Türkiye'nin, Arap ülkeleriyle ilişkilerini bozmak istemesinden kaynaklanmaktadır.³⁸⁰

Dulles'a göre, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisini önleyecek en önemli güç Türkiye'dir. Sadece Orta Doğu bölgesinde değil, Balkanlarda da Sovyet tehdidine karşı en önemli güç Türkiye'dir. Ayrıca Türkiye, Balkanlarda Yugoslavya'yı Avrupa savunma sistemine yönlendirecek bir ittifakın oluşmasına da katkıda bulunabilecektir.

³⁷⁶ **Ayın Tarihi**, Sayı: 234, Mayıs 1953, 13-14.

³⁷⁷ **Keessing's Contemporary Archives**, 1952-1954, 12739.

³⁷⁸ Ayşegül SEVER: a.g.e., 114.

³⁷⁹ George MCGHEE: a.g.e., 255.

³⁸⁰ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 51.

Bilindiği üzere, Bağdat Paktı'nın ikizi olan Balkan Paktı'nın fikir babası, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dur.³⁸¹ Bu amaçla Amerika, Türkiye'ye yaptığı yardımları 1953 yılından sonra arttırmaya başlamıştır. Türkiye de, kurulması düşünülen bu paktları ileri sürerek, Amerika'dan daha fazla dış yardım istemenin yollarını aramıştır.

Ancak yükselen Arap milliyetçiliği ve Arap ülkelerinin, özellikle İngiltere ve Fransa karşıtı tutumları, Türkiye'nin, Orta Doğu'da kurulacak bir ittifakta liderlik rolüne soyunmasını zorlaştırmıştır. Türkiye, hiç şüphe yok ki, bölgesel politika uygulayarak bölgesel güç ve lider olmayı, hem NATO'nun hem de kendi çıkarları açısından önemsemiştir. Bu düşünce, Balkan ve Bağdat Paktları'nın kuruluşunda öncülük yaparak gücünü arttırmak isteyen Başbakan Menderes'in bölgesel güç olma düşüncesini de etkilemiştir.³⁸²

Dulles, Arap ülkelerinin İsrail tehlikesini Sovyet tehlikesinden daha fazla önemsediklerini³⁸³ ve Sovyetler Birliği ile kuracakları dostluk ilişkisi ile İsrail'e karşı güçleneceklerini, bu bağlamda yeni Amerikan yönetiminin gerek İsrail politikasının gerekse Orta Doğu'daki eski sömürgeci ülkeler (yani Fransa ve İngiltere) politikasının, daha dengeli ve tarafsız olması gerektiği konusundaki düşüncesini pekiştirmiş, hatta daha da ileri giderek, İngiltere'nin Süveyş'deki üssünü boşaltması gerektiğini belirtmiştir. Oysa Türkiye, Amerika'nın yaklaşımını tam olarak algılayamadığından, birinci derecede İngiltere ve Fransa'ya, ikinci derecede ise Araplara önem vermesini tavsiye etmiştir.³⁸⁴

Dulles, ziyaret programında Türkiye olmamasına rağmen, özellikle Demokrat Parti hükümetinin ısrarıyla 25-27 Mayıs 1953 tarihlerinde Türkiye'de de görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Menderes, Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı barış taarruzlarında bulunduğunu, oysa Türkiye'nin bu politika değişikliğini bir taktik olarak gördüğünü ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği politikasını değiştirmede üstünü vurgulayarak belirtmiştir. Dulles ise, Stalin'in ölümü sonrasında Sovyetler Birliği

³⁸¹ Zeki KUNERALP: *Sadece Diplomat* (İstanbul, 1981), 102.

³⁸² Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 129.

³⁸³ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 525.

³⁸⁴ Philip ROBINS: *Turkey and the Middle East* (London, 1991), 25.

ile Batı arasında bir dialog ortamı doğabileceğini ancak bu dialogun temel politikalar da bir değişiklik yaratmayacağını belirtmiştir.

Türkiye'nin asıl hedefi, Orta Doğu'da kurulacak bir ittifaktan çok, Amerika'nın Türkiye'ye olan stratejik ihtiyacının zayıflamaması, dolayısıyla ekonomik ve askeri yardım konusunda gevşememesi ve Amerika nezdindeki öneminin devam etmesiyle, Türkiye'yi Balkanlar ve Orta Doğu'da bölgesel güç yapacağına olan inançtır. Türkiye bu dönemde, NATO'ya girdikten sonra herhangi bir güvenlik endişesi kalmamasına rağmen, güneyindeki Arap devletlerinin zaman içinde Sovyet yanlısı olmalarının kendisine bir tehdit oluşturabileceğini de düşünmeye başlamıştır.³⁸⁵

Orta Doğu'daki Sovyet yayılmacılığı, Türkiye'yi hem korkutmakta hem de bu yayılmacılığa karşı öneminin artması Türkiye'yi sevindirmektedir. Bu hem korkma hem sevinme psikolojisi, Soğuk Savaş boyunca sıkça yaşadığı bir psikolojidir. Türkiye'nin, bölgesel güç olabilmesi için Sovyetler Birliği'nin tehdidine ihtiyacı vardır. Bu tehdit, hem Amerika'dan alacağı dış yardım açısından hem de Demokrat Parti iktidarının sürmesi açısından elzemdir.

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik yeni politikası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk işaretlerini vermeye başlamıştır. Ancak asıl önemli değişim, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerden sonra Menderes hükümetinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Yeni Türk dış politikasının "aktif" olarak tanımlanmasının nedeni, Atatürk tarafından oluşturulan ve uygulanan "tarafsızlık politikası"nın terkedilmesinden dolayıdır. Geleneksel Türk dış politikasının köktenci bir yaklaşımla değiştirildiği yılların hemen akabinde, Soğuk Savaş, Orta Doğu'ya da kaymıştır. Bu bağlamda, Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarlarıyla Türkiye'nin çıkarları özdeş hale gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı bir politika izlemesinden dolayı, Orta Doğu'nun stratejik önemi artmış ve bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki en önemli rakibi haline gelmiştir.³⁸⁶

³⁸⁵ Ayşegül SEVER: a.g.e., 108-109, 112.

³⁸⁶ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 41-42.

Bilindiği üzere, 1952 yılında NATO üyesi olan Türkiye, NATO'nun çıkarlarını Orta Doğu'da temsil eden ve NATO üyesi olan tek ülkedir. Bundan dolayı, Bağdat Paketi girişiminde de en önemli rol Türkiye'ye düşmüştür. Oysa, Atatürk'ün önderliğindeki Türk elitler ve yöneticiler, Türkiye'nin Orta Doğu'da maceracı bir dış politika izlemesine şiddetle karşı çıkmışlar ve bundan imtina etmişlerdir.³⁸⁷

Başbakan Menderes'in, 14 Mayıs 1950 tarihinde seçimleri kazanmasıyla birlikte, Türk dış politikası "tarafsızlık"tan (bağımsızlıktan) yavaş yavaş ayrılarak, NATO'ya da üye olmanın verdiği güven ile değişmeye başlamıştır. Bilindiği üzere, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış bir Türkiye'nin, Orta Doğu'daki Arap devletlerinin büyük bir bölümünü rejimleri ile kendilerine bağlamış Batılı ülkelere karşı (İngiltere, Fransa) Orta Doğu'ya yönelik etkin bir role soyunması, o dönem için hem doğru hem de kolay değildir.³⁸⁸

Bu değişim, Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarlarının Türkiye'nin de çıkarları ile aynı doğrultuda olmasından hareketle, Soğuk Savaş'ın bir anlamda Orta Doğu'ya taşınması üzerine kurulmuştur.³⁸⁹ Başbakan Menderes'in dış politikası, Orta Doğu'da gelişen siyasi olaylara Batı ülkelerin katılımının sağlanması temeline dayanmaktadır. Menderes, her iki blokun da güç dengesini görmüş ve Orta Doğu'da çıkabilecek güç boşluklarını Türkiye'nin doldurması için gayret sarf etmiştir.³⁹⁰ Menderes'in gayretleri, Amerika tarafından takdir edilirken, İngiltere tarafından zaman zaman rahatsızlıkla karşılanmıştır.

Türkiye'nin, Orta Doğu ülkeleri karşısındaki en önemli zayıflığı, 1950 seçimlerinden bir yıl kadar önce, 28 Mart 1949 tarihinde CHP hükümetince İsrail'in tanınmasıdır. İsrail'i tanıyan ilk müslüman devletin Türkiye olması, Arap dünyasında düş kırıklığı yaratmıştır.³⁹¹ Sovyetler Birliği ise bu dönemde, önce İsrail'i tanımış ancak daha sonra 9 Şubat 1953 tarihinde Telaviv'deki Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinde patlayan bomba olayını bahane ederek, İs-

³⁸⁷ Ramazan GÖZEN: **Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası** (Ankara: Liberte Yayınları, 2000), 5.

³⁸⁸ Ferenc A. VALI: **Bridge Across the Bosphorus**, 274.

³⁸⁹ Ramazan GÖZEN: a.g.e., 8-9.

³⁹⁰ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 43.

³⁹¹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 73.

rail ile siyasi ilişkilerini kesmiş ve Arap devletleri nezdinde Türkiye'ye göre avantaj sağlamıştır. Sovyetler Birliği-İsrail ilişkisi, Stalin'in 5 Mart 1953 tarihindeki ölümünden sonra Ağustos 1953 başlarından itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. Fakat Sovyetler Birliği, Orta Doğu'daki gelişmeler karşısında, Arap devletlerinin dostluğunu kazanmak için İsrail ile ilişkilerini tekrar dondurmıştır.

Türkiye ise, İsrail ile ilişkilerinin düzeyini bir süre sonra en alt seviyeye indirmiş fakat geç kalmıştır. Türkiye, Amerika'nın Orta Doğu'daki güvenlik boşluğunu doldurmaya yönelik olarak, Kuzey kuşağı politikasına dayalı savunma anlayışına öncülük etmeyi dış politikasının öncelikleri arasına almıştır.³⁹²

2. Türkiye-Pakistan Yakınlaşmasına Sovyetler Birliği'nin Tepkisi ve Karaçi Antlaşması

Türkiye ile Pakistan'ın yakınlaşması ve Kuzey kuşağı politikasında birlikte yer almaları, Dulles'in Orta Doğu ziyareti sırasında 22 Mayıs 1953 tarihinde Karaçi'yi ziyaret etmesiyle ilk belirtisini vermiştir. Dulles, söz konusu ziyaretinde, Pakistan'ın Türkiye ile işbirliği yapmak istediğini anlamıştır. Bu arada, 20 Mayıs 1953 tarihinde Hindistan'ı ziyaret eden Dulles'a, Nehru, Pakistan'ın Orta Doğu savunması nedeniyle silahlandırılmasından endişe duyduğunu belirtmiştir. Bu dönemde, İran'da iktidarda bulunan Musaddık da, Hindistan'ın paralelinde düşünmektedir.

1953 yılının sonbaharında, Pakistan Silahlı Kuvvetler Başkomutanı General Eyüp Han 13-25 Eylül 1953 tarihleri arasında Türkiye'ye davet edilmiştir.³⁹³ Bu davetin ardından, Pakistan Genel Valisi Gulam Muhammed, Amerika ziyareti sonrasında 28-29 Kasım 1953 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Orta Doğu savunması konusunda görüşmelerde bulunmuştur.³⁹⁴

³⁹² Kemal H. KARPAT: "Turkish and Arab-Israeli Relations", Ed.: Kemal H. KARPAT: **Turkey's Foreign Policy in Transition (1950-1974)** (Leiden: E.J. Brill, 1975), 115-116.

³⁹³ İsmail SOYSAL: a.g.e., 181-188, 186.

³⁹⁴ **Cumhuriyet**, 28-29 Kasım 1953.

Türkiye'ye gelmeden önce Amerika'yı ziyaret eden ve 12 Kasım 1953 tarihinde Başkan Eisenhower ile görüşen Gulam Muhammed, Amerika'nın Pakistan'a askeri yardımda bulunmasını talep etmiş ve Türkiye ile Pakistan arasında Orta Doğu'nun savunmasına temel teşkil edecek bir antlaşmanın imzalanması konusunda görüş birliğine varmıştır. Pakistan'ın Amerika'ya üsler vereceği yolunda çıkan haberler üzerine, Sovyetler Birliği Pakistan'ı bir nota ile ikaz etmiştir.³⁹⁵

Amerika, Dışişleri Bakanı Dulles'in Orta Doğu ziyareti sonrasında, Orta Doğu'da kurulacak yeni örgütün ve Orta Doğu stratejisinin temel taşı olarak Türkiye'yi görmüştür. Türk hükümeti de, söz konusu teşkilatın liderliğini üstlenmek istediğini belirterek, bu teşkilata katılacak diğer devletleri ikna etme işini üstlenmiştir.

Başlangıçta buna en istekli devlet Pakistan olmuştur. Pakistan, doğrudan doğruya Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya olmadığı halde, Hindistan ile arasındaki Keşmir sorunu yüzünden savunmasını Batılı ülkelerle bağlantı kurarak güçlendirmek istemektedir. Dolayısıyla, Pakistan'ın Orta Doğu savunma sistemine katılmak istemesinin asıl nedeni, Orta Doğu'ya yönelecek bir Sovyet tehlikesinden çok Keşmir sorunundan kaynaklanmaktadır.³⁹⁶

Amerika, Aralık 1953'ten itibaren Türkiye ile Pakistan arasında olası bir dostluk antlaşması imzalanması konusunda Türkiye'nin ve Pakistan'ın yaklaşımlarını öğrenmek için bu iki ülkedeki büyükelçiliklerini harekete geçirmiştir. Başkan Yardımcısı Nixon'un Pakistan ziyareti sırasında, Amerika, Sovyetler Birliği'ne karşı Orta Doğu savunmasında Pakistan'ın oynayacağı rol karşılığında eğer Türkiye ile Pakistan arasında bir savunma antlaşması imzalanırsa, Pakistan'a askeri yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Bu çerçevede, Amerika Birleşik Devletleri ile Pakistan arasında 28 Aralık 1953 tarihinde Teknik ve Ekonomik Yardım Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Ameri-

³⁹⁵ İsmail SOYSAL: a.g.e., 186.

³⁹⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 262.

ka, belki de Kuzey kuşağı politikası bahanesiyle, Hindistan ile İngiltere arasındaki yakın ilişkiye bir anlamda alternatif oluşturmuştur.

Amerika'nın, Türkiye-Pakistan Antlaşması üzerinde yoğun olarak durmasının nedenlerinden biri de, İngiltere'nin gerek Orta Doğu'da gerekse Güney Batı Asya'da sürdürdüğü politikanın, Kuzey kuşağı politikası ile çok fazla örtüşmemesidir.³⁹⁷ İngiltere, Türkiye-Pakistan Antlaşması'nı ve dolayısıyla Amerika-Pakistan yakınlaşmasını, Hindistan'ı tedirgin edeceği ve Mısır'a dayalı Orta Doğu stratejisinden vazgeçmek zorunda kalacağı için sıcak karşılamamıştır. Ancak İngiltere, kısa bir süre sonra, Orta Doğu'da artık eski etkisi kalmadığı için Irak, Pakistan ve Türkiye'nin Kuzey kuşağı politikasındaki stratejik önemlerini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin, Orta Doğu'da bölgesel güç olabilmesinin önünde sadece Sovyetler Birliği engeli yoktur. İngiltere de, Amerika'nın desteklediği Türkiye'nin ve Demokrat Parti hükümetinin bu yeni rolünden rahatsızdır. 1960 darbesine giden süreçte, İngiltere'nin, Demokrat Parti'nin dış politikasını Orta Doğu'daki çıkarlarına aykırı bulduğu bilinmektedir.

Türkiye ise, Amerika ile Pakistan'ın yakınlaşmasını, Kuzey kuşağı politikasında önemli bir aşama olarak görmüştür. Böylece Türkiye'nin, Yunanistan ve Yugoslavya ile 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da imzaladığı Balkan Pakti'nden³⁹⁸ sonra, Orta Doğu'da da bir paktın ilk adımları atılmış ve Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasındaki rolü ön plana çıkmıştır.

Amerika, Türkiye-Pakistan arasında imzalanması düşünülen antlaşma konusunda, Türk yetkililerle görüşmelerini 1954 Ocağından itibaren yoğunlaştırmıştır. Bu dönemde, Amerika'nın daveti üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 26 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında Amerika'yı ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyaret, bir Türk Cumhurbaşkanı'nın Amerika'ya yaptığı ilk resmi ziyaretir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika ziyareti, Amerikan hükümetinin ve halkının gerek Türklerin Kore başarısı gerekse Sovyetler Birliği'ne

³⁹⁷ Ayşegül SEVER: a.g.e., 120.

³⁹⁸ Metin TAMKOÇ: *The Warrior Diplomats* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1976), 234.

ve komünizme karşı kararlı bir şekilde karşı çıkışlarına gösterilen büyük ilgi ve destek sayesinde çok verimli geçmiştir. Celal Bayar, Amerika'da yaptığı bir basın toplantısında, "komünizme karşı kurulan cephedeki boşluk, zengin ve cazip Orta Doğu'dur" diyerek dikkati Orta Doğu'ya çekmiştir.³⁹⁹

Celal Bayar, geziye gösterilen yakın ilgiyi fırsat bilerek Amerika'nın dikkatini Kuzey kuşağı stratejisinin önemine ve Orta Doğu'ya çekerek komünizmin Orta Doğu'da gedik açmasına karşı, Türkiye ve Amerika'nın işbirliğinin gereğine değinmiştir. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'deki daimi delegesi Büyükelçi Selim Sarper de New York'ta yaptığı açıklamada, Orta Doğu'nun Amerika için hayati öneminden bahsederek, bu bölgenin komünizme karşı savunulmasının önemini vurgulamıştır.⁴⁰⁰

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ayrıca, Türkiye ile Pakistan arasındaki yakınlaşmadan ve bir antlaşma imzalanacağından bahsederek, Türkiye'nin de buna istekli olduğunu belirtmiştir.⁴⁰¹ Dışişleri Bakanı Dulles ise, Kongre'de yaptığı konuşmada, Türkiye ve Pakistan'ın güvenlik ve işbirliği girişimlerinin her iki devlete de yeni bir güç kazandıracığını ve bu örnek girişimin diğer Orta Doğu ülkelerini de harekete geçireceğini belirtmiştir.

Celal Bayar'ın Amerika gezisinden rahatsız olan, ancak bu rahatsızlığını Stalin'in ölümü öncesine göre daha yumuşak bir şekilde ifade eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, 8 Şubat 1954 tarihinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun yeniden kurulması gereğinden bahsetmiştir.⁴⁰²

Türkiye ve Pakistan hükümetleri, 19 Şubat 1954 tarihinde Ortak Bildiri yayınlarak, bir dostluk antlaşması imzalayacaklarını duyurmuşlardır.⁴⁰³ Söz konusu bildiride, öncelikle iki devlet arasındaki 26 Ağustos 1951 tarihli Dostluk Antlaşması'na değinilerek, iki hükümetin siyasi, iktisadi ve kültürel alan-

³⁹⁹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 192.

⁴⁰⁰ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1954.

⁴⁰¹ Recep BİLGİNER ve Mehmet Ali YALÇIN: *Türkiye Reiscumhuru Celal Bayar'ın Amerika Seyahatleri (27 Ocak-27 Şubat 1954)* (Ankara, 1954), 29.

⁴⁰² İsmail SOYSAL: a.g.e., 193.

⁴⁰³ *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1954.

larda işbirliğinde bulunmak istedikleri belirtilmiştir. 20 Şubatta ise, Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye ve Pakistan arasında imzalanacak antlaşmanın askeri bir ittifak antlaşması olmayacağını fakat Orta Doğu'da güvenliğin temel taşı olacağını, bölgedeki devletlere açık olduğunu ve kesinlikle başka devletlerin aleyhine olmadığını vurgulayarak, Türkiye ve Pakistan arasındaki yakınlaşmadan rahatsızlık duyan Hindistan'ı rahatlatmak istemiştir.⁴⁰⁴

Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın görüşmeleri devam ederken, Sovyetler Birliği, Türkiye ve Pakistan'a hazırlamakta oldukları ikili antlaşma ile ilgili olarak 18 Mart 1954 tarihinde bir nota göndermiştir.⁴⁰⁵ Söz konusu notada, bu antlaşmanın NATO doğrultusundaki askeri bir ittifakın Orta Doğu'daki çekirdeğini oluşturacağı ve Orta Doğu ile Güney Batı Asya'daki ülkelerin güvenliğini tehdit ettiği, Sovyetler Birliği'nin 24 Kasım 1951 ve 28 Ocak 1952 tarihlerinde Orta Doğu ile ilgili olarak gönderdiği notalar da hatırlatılarak vurgulanmıştır.

Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Gromiko, 24 Kasım 1951 tarihinde Moskova'da üç batılı devlet (İngiltere-Fransa-Amerika) ve Türkiye Büyükelçisine verdiği notalarda, Orta Doğu Komutanlığı girişiminin bu bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarına yönelik olduğunu, Sovyetler Birliği'nin kendi sınırlarına yakın bir bölgede buna karşı ilgisiz kalamayacağını ve sorumluluğun söz konusu dört devlete ait olduğunu belirtmiştir. Sovyetler Birliği'nin uluslararası gerginliği azaltmak üzere girişimlerde bulunduğu bir dönemde, Türkiye'nin bu hareketiyle Orta Doğu'daki durumu gerginleştirdiği ve bunun Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vereceği vurgulanmıştır.⁴⁰⁶

Türk hükümeti, söz konusu Sovyet notasını, Türkiye-Pakistan Antlaşması imzalandıktan sonra 7 Mayıs 1954 tarihinde cevaplandırmıştır. Türk notasında, Sovyet hükümetinin, barışın gelişmesi için Türkiye'nin yaptığı girişimleri, Türkiye'ye karşı kınama ve propaganda konusu yaptığı, Türkiye'nin imzaladığı bütün antlaşmaların Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygun oldu-

⁴⁰⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 263.

⁴⁰⁵ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1954.

⁴⁰⁶ Nasuh USLU: *Türk-Amerikan İlişkileri* (Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000), 113.

ğu, uluslararası gerginliğin azaltılması konusunda Sovyet iddialarının gerçeklerle uyuşmadığı, Sovyetler Birliği'nin başka devletlerin görüşlerine ve politikalarına önem vermeyerek sadece kendi görüşlerini kabul ettirmek istediği dolayısıyla Türk hükümetinin gelecekteki gelişmelerden sorumlu olmayacağı belirtilmiştir.⁴⁰⁷

Türkiye ile Pakistan arasında uzun süredir hazırlıkları yapılan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması,⁴⁰⁸ 2 Nisan 1954 tarihinde Pakistan'ın Karaçi kentinde Türkiye Büyükelçisi Selahattin Arel ile Pakistan Dışişleri Bakanı Zafirullah Han tarafından imzalanmıştır.⁴⁰⁹ Karaçi Antlaşması'nın hemen ardından, 19 Mayıs 1954 tarihinde Amerika ile Pakistan arasında Karşılıklı Savunma Antlaşması imzalanmıştır.⁴¹⁰

Karaçi Antlaşması bir ittifak antlaşması değildir. Fakat bu antlaşma, Orta Doğu'nun savunmasında oldukça önemli bir işbirliğinin ilk adımını temsil etmektedir.⁴¹¹ Bir süre sonra, Bağdat Pakti'nin imzalanmasıyla Karaçi Antlaşması'nın önemi azalmıştır. Antlaşmanın 6ncı maddesi, antlaşmanın şartlarını kabul edecek devletlerin katılımına açık olduğunu belirtmektedir. Özellikle bu madde, Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın asıl amacının, Orta Doğu devletlerinin de katılacakları genel bir savunma örgütünün kurulması olduğunu açıkça göstermektedir.

Fuat Köprülü, 5 Nisan 1954 tarihinde yaptığı açıklamada, bu antlaşmanın Orta Doğu'daki Arap devletlerine açık bir davetiye olduğunu ve bir devletin aynı amaca hizmet eden birden fazla savunma sistemine girmesinin normal olduğunu belirterek, Karaçi Antlaşması'nın önemine değinmiştir.⁴¹²

Bu antlaşmaya, Hindistan ve Afganistan tepki göstermiş, İran ise tarafsız kalmıştır. Hindistan'ın rahatsızlığı, Güney Asya'daki dengenin bozulma-

⁴⁰⁷ İsmail SOYSAL: a.g.e., 198.

⁴⁰⁸ A. Gündüz ÖKÇÜN ve Ahmet R. ÖKÇÜN: a.g.e., 33.

⁴⁰⁹ İsmail SOYSAL: "The 1955 Baghdad Pact", **Studies on Turkish-Arab Relations**, Annual: V (1990), 50; **Ayin Tarihi**, Sayı: 245, Nisan 1954, 35-37.

⁴¹⁰ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972), 130.

⁴¹¹ **Ayin Tarihi**, Sayı: 247, Haziran 1954, 90.

⁴¹² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 263-264.

sından,⁴¹³ Afganistan itirazı ise, Peştunistan anlaşmazlığından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan Karaçi Antlaşması'ndan, Sosyalist Bloka mensup bir çok ülke endişe duymuştur. Afganistan, Birmanya, Seylan, Mısır, Hindistan, Endonezya, Nepal ile Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Bloku ülkeleri bu antlaşmayı protesto etmişlerdir.⁴¹⁴

Türkiye ise, her zaman yaptığı gibi tedbirli davranmayı sürdürerek sessiz kalmıştır. Bu davranış, biraz da Soğuk Savaş ortamının ve Türkiye'nin gerek güvenlik gerekse dış yardım ihtiyaçlarının sürmesinin bir gereğidir. Türkiye'nin taviz vermeyen tutumu, onun hem bölgesel güç olmak için kendisine biçtiği role hem de Soğuk Savaş koşullarının devamını Amerika ile ilişkilerinin bir sigortası olarak görmesine uygundur.

B. Türkiye'nin Arap Dünyasına Yönelik Girişimleri

1. Türkiye'nin Arap Ülkelerine Yönelik Çabaları ve Türkiye-İrak Yakınlaşması

Karaçi Antlaşması, nihai bir amaç değil, bir anlamda Bağdat Paketi'ne gidişte ilk ciddi adımdır. Bilindiği üzere, Türkiye ve Pakistan, Orta Doğu'nun Arap olmayan devletleridir. Orta Doğu'da kurulacak bir organizasyonun başarılı olabilmesi için, Arap ülkelerinden hiç olmazsa bazılarının söz konusu organizasyona üye olmaları gerekmektedir.

Türkiye, Orta Doğu'daki Arap devletlerine yönelik olarak diplomatik girişimlerini yoğunlaştırmış, böylece yeni devletlerin düşünülen organizasyona katılımını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Arap ülkeleri, Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ni değil, İsrail'i bir tehdit olarak görmektedirler. Hatta Sovyetler Birliği'ni, İsrail'in karşısında kendilerine yardımcı olacak dost bir devlet olarak değerlendirmektedirler.

⁴¹³ James SPAIN: "The Middle East Defence: A New Approach", *The Middle East Journal*, Vol.: VIII, No: 3 (Summer 1954), 255 aktaran Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 53.

⁴¹⁴ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 105-106.

Demokrat Parti'nin CHP'den miras aldığı İsrail'in tanınması yaklaşımı, Türkiye'nin Orta Doğu'da bölgesel güç olması yolundaki en büyük engeldir. Aslında Arapların, Türkiye ile işbirliği yapma konusundaki düşünceleri sanıldığı gibi çok da olumsuz değildir. Arap ülkelerinin Türkiye ile işbirliği yapmak için gösterdikleri bahane kendi kamuoylarıdır. Türkiye'nin İsrail'i tanımasının, Arap kamuoyları üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. Arap rejimleri, Türkiye ile işbirliği yapmak istemediklerinde, kendi kamuoylarının İsrail konusundaki hassasiyetini ileri sürmektedirler.⁴¹⁵

Başbakan Menderes'in, 31 Mayıs-6 Haziran 1954 tarihleri arasında Amerika'ya yaptığı ziyarette, Filistin sorunundan bahsederken İsrail'in yaşama hakkı ile Arapların yaşama hakkını birlikte dile getirmesi, Arap ülkelerinde aleyhte bir hava yaratmıştır.⁴¹⁶

Orta Doğu'da kurulması düşünülen organizasyona, Arap ülkeleri içinden en sıcak yaklaşan devlet Irak olmuştur. Irak, hem Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki baskısından hem de iç sorunlar yüzünden, özellikle de Batı'nın ekonomik yardımıyla kalkınmasını sağlamak için, Türkiye ve Batı ile birlikte bölgesel bir savunma organizasyonunun içinde yer almak istemiştir. Irak'ın endişe duyduğu iç sorunlar, Kuzeydeki Kürt azınlığın oluşturduğu tehlike ile Irak Komünist Partisi'nin gizli faaliyetlerde bulunmasıdır.⁴¹⁷

Türkiye ve Irak hükümetleri, ülkelerindeki ayrılıkçı Kürt gruplarına karşı daima birlikte hareket etmişlerdir. Temmuz 1958'deki Irak darbesine kadar, Irak yönetimi ile Türkiye arasında bu konuda zaten bir sorun olmamıştır. 1958'den sonra da, özellikle Kürt sorunu karşısında, Türkiye ve Irak'ta birbirine zıt iki yönetim olmasına rağmen bu konuda ortak hassasiyetler devam etmiştir.⁴¹⁸

Türkiye ve Irak, ayrılıkçı Kürt sorununun hassasiyeti karşısında, aralarında çıkan muhtelif problemleri büyütmemeye ve bu sorun karşısında ortak

⁴¹⁵ Ayşegül SEVER: a.g.e., 121-122.

⁴¹⁶ İsmail SOYSAL: a.g.e., 206.

⁴¹⁷ John C. CAMPBELL: **Defense of the Middle East, Problems of American Policy** (New York: Harper Brothers, 1958), 53.

⁴¹⁸ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 12.

hareket ederek ulusal güvenliklerini korumaya çalışmışlardır. Bağdat Pak-tı'nın, hem Türkiye hem de Irak tarafından ısrarla istenmesinin önemli neden-lerinden biri de, Bağdat Pak-tı'nın ayrılıkçı Kürt sorununun çözümüne güçlü bir katkı sağlayacağına her iki tarafın da inanmasıdır. Ayrıca Türkiye, Irak ve İran'ın içinde yer aldıkları 1937 Sadabad ve 1955 Bağdat Paktları'nın asıl kuruluş amacının, ayrılıkçı Kürt hareketine karşı işbirliğinin sağlanması oldu-ğu ileri sürülmüştür.⁴¹⁹

Ayrılıkçı Kürt hareketi, Kürtlerin bulunduğu bölgedeki dört ülkenin de (Türkiye, Suriye, İran, Irak) karşı karşıya kaldığı ortak bir sorundur. Bu dört ülkeden herhangi birinde kurulacak bağımsız bir Kürt devleti, hem bölgenin istikrarını ve statükosunu hem de geri kalan üç ülkenin toprak bütünlüğünü kesinlikle etkileyecektir. Soğuk Savaş döneminde, özellikle Sovyetler Bir-liği'nin Orta Doğu'da etkisini arttırmak ve komünizmi yaymak için yayılmacı politikalarını yoğun olarak sürdürdüğü dönemlerde, gerek Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleri gerekse Sovyetler Birliği'ne yakın Arap ülkeleri ve zaman zaman da Arap ülkelerine karşı İsrail ve Amerika, ayrılıkçı Kürt hareketini kullanmışlardır.⁴²⁰

Irak, söz konusu iç nedenler (Komünistler ve Kürtler) ile Sovyetler Bir-liği'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları arasında bir irtibat kurmuş ve böyle-likle Irak Monarşisi'nin yıkılabileceğini de varsayarak, Arap ülkeleri ile ilişkile-rinin bozulmasına rağmen, Batı savunma sisteminin bir parçası olmayı tercih etmiştir. Irak, Batı ile işbirliği çerçevesinde, 20 Nisan 1954 tarihinde Amerika-İrak Askeri Yardım Antlaşması'nı imzalamıştır.⁴²¹

Ancak, Türkiye ile Irak arasında Bağdat Pak-tı'nın kurulması ve İran, Pakistan ve İngiltere'nin de Bağdat Pak-tı'na katılmalarından sonra, Irak, sa-dece Orta Doğu'daki Sovyet yayılmacılığına karşı Bağdat Pak-tı içinde yer

⁴¹⁹ Ramazan GÖZEN: a.g.e., 61; Ayrıca, bu konuda bkz.: Türkkaya ATAÖV: "İki Doğu Kom-şumuz: Irak ve İran", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XLIV, Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1989.

⁴²⁰ S. Nuri EDEN: *Şark Meselesinin Dış Boyutu* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 1990), 192; Ramazan GÖZEN: a.g.e., 57, 59-60.

⁴²¹ *Keesing's Contemporary Archives*, 1952-1954, 13551.

almayı değil, aynı zamanda Filistin sorununu da Arapların lehine çözmek için Bağdat Pakti'nı kullanmak istemiştir.⁴²²

Bu dönemde Türkiye, Orta Doğu'da kurulacak yeni savunma sisteminde, özellikle Arap devletlerinin yer almasını istemiştir. Böylece, Arap devletlerinin yer aldığı yeni savunma sisteminin öncülüğünü yapacak olan Türkiye'nin, bölgesel güç olması ve Mısır alternatifine karşı Arap devletlerinin nezdinde kendisini bölgesel lider olarak kabul ettirebilmesi kolaylaşacaktır.

Bu çerçevede, yeni savunma sistemi hakkında Arap devletlerinin düşüncelerini öğrenmek ve muhtemel gelişmeleri değerlendirmek üzere Mısır, Lübnan, Ürdün, S. Arabistan, Irak ve Suriye'de bulunan Türk Büyükelçileri ve Maslahatgüzarları, Başbakan Menderes'in başkanlığında, Dışişleri Bakanı Köprülü ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da katılımıyla, 12-15 Temmuz 1954 tarihleri arasında Orta Doğu Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir.⁴²³

Bu konferans, Türkiye'nin Orta Doğu'da kendisini bölgesel lider olarak görmek istemesinin en somut adımlarından birisidir. Başbakan Menderes'in, Arap ülkelerine Sovyetler Birliği tehlikesinin anlatılabileceği ve Arapların Sovyet tehlikesini de İsrail gibi önemseyecekleri konusundaki iyimser yorumu, Büyükelçilerin, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği'ne değil, İsrail'e sıcak bakmadıkları konusundaki yorumları ile çelişmiştir. Büyükelçilere göre, Arap ülkeleri, İsrail'e karşı Sovyetler Birliği'ni kullanmak istemektedirler.⁴²⁴

Ancak Başbakan Menderes, Arap ülkelerinin Türkiye'ye karşı olumsuz yaklaşımını büyütmeyle, onlarla ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu çerçevede, Arap ülkeleri ile Türkiye arasında çeşitli dernekler ve parlamento grupları kurulması ve öğrencilere burs verilmesi gibi girişimler gündeme gelmiştir.⁴²⁵ Menderes'in amacı, Arap ülkelerine yönelik bir dostluk girişimi başlatarak, öncelikle Türkiye'nin politikalarına en azından olumsuz bakmayan Irak,

⁴²² Zeki KUNERALP: **Sadece Diplomat**, 96.

⁴²³ Mahmut DİKERDEM: **Orta Doğu'da Devrim Yılları** (İstanbul, 1977), 104-112.

⁴²⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 209.

⁴²⁵ Ayşegül SEVER: a.g.e., 112.

Ürdün ve Lübnan gibi ülkeler nezdinde bir dostluk rüzgarı estirmek, böylece Türkiye'nin girişimlerine olumsuz bakan ülkeleri de bu atmosfer içine çekmektir.

Türkiye'nin, Orta Doğu'da lider olmak istemesinin en somut göstergelerinden biri de, 25 Mayıs 1950 tarihinde Amerika, İngiltere ve Fransa'nın ilan ettiği Üçlü Deklarasyona⁴²⁶ katılmak istemesidir. Böylelikle Türkiye, bölgedeki gerilimin azaltılmasına katkıda bulunacak ve Arap-İsrail çatışmasında bir anlamda aktif taraf olacaktır. Üçlü Deklarasyon ile bölgeye üç devlet tarafından silah ambargosu uygulanmakta, böylece Orta Doğu'da barışın korunması sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak Sovyetler Birliği, Üçlü Deklarasyonun dışında olduğundan, Orta Doğu'ya silah satmasının önünde hiçbir engel kalmamakta ve Orta Doğu'da Arap ülkeleri nezdinde konumunu daha da güçlendirmektedir.

Türkiye'nin hedefi, bölgede liderlik rolünü üstlenmek olduğundan,⁴²⁷ Türkiye, hem bölgede kendisine rakip ülkeleri -İngiltere, Mısır ve Sovyetler Birliği gibi- hem de diğer bölge ülkelerini, Amerika'nın de desteğini alarak gerginlikten uzak olumlu bir ortama çekmek istemiştir. Menderes hükümetinin öncelikli amacı, Arap ülkeleri ile Türkiye arasında tarihten kaynaklanan ihtilafı problemleri çözerek, Türkiye'nin olumsuz imajını düzeltmektir.

2. Orta Doğu'daki Sovyet Tehdidi Çerçevesinde Türkiye-Mısır İlişkileri

Türkiye'nin, Arap ülkeleri nezdindeki Büyükelçileriyle İstanbul'da yaptığı konferanstan kısa bir süre sonra, Süveyş'ten çekilme konusundaki antlaşma, İngiltere ile Mısır arasında 27 Temmuz 1954 tarihinde parafe edilmiştir. Nasır, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği'ne karşı Orta Doğu savunmasını, "Mısır ile İngiltere ve Batılı devletler arasında karşılıklı güven ve işbirliğine dayanan dostane münasebetler dönemi açılmıştır" diyerek yorumlamış ve

⁴²⁶ J. C. HUREWITZ: *Diplomacy in the Near and Middle East*, 308-309; *Keesing's Contemporary Archives*, 1948-1950, 10745; Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991), 128-129.

⁴²⁷ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 64.

Mısır ile Batı'nın yakınlaşmasını vurgulamıştır. Ancak Bağdat Paketi'nin kurulması, Nasır'ın bu politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur.⁴²⁸

Amerika Birleşik Devletleri'nin de teşvikiyle, Süveyş Kanalı'ndan İngiliz askerinin çekilerek Kıbrıs'a yerleştirilmesi konusunda (Böylece, Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'deki stratejik önemi artmıştır.) İngiltere ile Mısır arasında 19 Ekim 1954 tarihinde imzalanan antlaşma ile mutabakata varılması, Orta Doğu ülkelerine olumlu bakan ya da bakmak isteyen Menderes'i heyecanlandırmıştır.

Söz konusu mutabakatın sağlanması sırasında, Türkiye de, 19 Ekim 1954 tarihli antlaşmaya dahil edilmiştir. Antlaşmanın 6ncı maddesine göre, Mısır veya 1950 Arap Müsterek Güvenlik Paketi üyesi bir devlet ya da Türkiye, (komünist) bir silahlı saldırıya uğrarsa, İngiltere Süveyş'teki üsleri tekrar kullanma hakkı elde edecektir.⁴²⁹ Böylece Türkiye, İngiltere-Mısır anlaşmasının veya anlaşmazlığının yani İngiltere'nin Orta Doğu politikasının bir parçası haline gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu Orta Doğu'dan tasfiye eden İngiltere, Orta Doğu'da tutunabilmek için 35 yıl sonra Türkiye ile işbirliği yapmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemde Mısır, Türkiye'ye karşı yapılacak bir Sovyet saldırısını, Mısır ve Arap petrolüne yönelecek ilk adım olarak nitelendirmiştir. Bu yorum, Mısır-Türkiye ilişkilerinde çok önemli bir gelişmedir. Türkiye, Mısır'ın bu davranışını bir iyi niyet jesti olarak algılamak istemiştir.⁴³⁰ Aslında Mısır, antlaşmada Türkiye'nin isminin geçmesini istememiş ancak İngiltere'nin baskısıyla buna razı olmuştur. Hatta Nasır, Sovyetler Birliği'nin "Türkiye şartının" çıkarılması konusundaki talebini reddetmek zorunda kalmıştır. Mısır'ın amacı, öncelikle İngiliz etkisinden kurtulmaktır. Bu konuda, Amerika'nın da desteği Nasır'dan yanadır.

Nasır, 1954 Ağustosunda yaptığı açıklamalarda, Türkiye'ye karşı tutumunu sertleştirerek, Türkiye-İsrail işbirliğinden Arap ülkelerinin rahatsız ol-

⁴²⁸ Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, 119.

⁴²⁹ *Keessing's Contemporary Archives*, 1952-1954, 13833; George LENCZOWKI: *The Middle East in World Affairs* (Ithaca: Cornell University Press, 1980), 527.

⁴³⁰ *Ayın Tarihi*, Sayı: 253, Aralık 1954, 75.

duğunu belirtmiş ve “Türkiye şartının” Mısır-İngiltere Antlaşması’nda yer almasının, Mısır’ın, Türkiye-Pakistan Antlaşması ve Orta Doğu’da kurulması düşünülen savunma sistemi içinde yer alacağı anlamına gelmediğini açıklamıştır. Nasır, “Türkiye şartının” konulmasını, özellikle muhaliflerine (komünistler, Müslüman Kardeşler Örgütü ve Nasır karşıtı politikacılar) anlatırken, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye saldırması durumunda, Mısır’ın NATO üyelerinin yanında yer almasının realist bir politika olduğunu çünkü bu saldırının zaten dünya savaşına yol açacağını, böyle bir durumda da Mısır’ın ister istemez bir tarafta yer alacağını, dolayısıyla “Türkiye şartının” Türkiye ile bir ittifak kurulması anlamına gelmediğini belirtmiştir.⁴³¹

Nasır’ın bu açıklaması, 9 Ağustos 1954 tarihinde Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan Balkan İttifakı’nın,⁴³² Türkiye’nin Balkanlarda liderliği için atılan önemli bir adım olduğuna inanan Başbakan Menderes tarafından olumlu karşılanmıştır. Böylece Menderes’in, Türkiye’nin NATO üyesi olmasından sonra bölge liderliğini oluşturmak için Balkanlar ve Orta Doğu’da yeni ittifaklar kurmaya yönelik düşüncelerinin gerçekleşmesi somutlaşmakta ve Atlantik’ten Pakistan’a kadar olan güvenlik zincirinin Balkan ayağı tamamlanmaktadır.

Başbakan Menderes, Eylül 1954’te Nasır’a gönderdiği mesajda, kendisiyle görüşmek istediğini hatta Nasır kabul ederse, bu buluşmanın üçüncü dost bir ülkede gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir.⁴³³ Ancak bu girişim, Nasır’ın isteksizliği ve Orta Doğu politikasında Menderes’i kendisine rakip görmesi yüzünden gerçekleşmemiştir.⁴³⁴ Mısır’ın, Türkiye-İrak yakınlaşmasına ve genelde Türkiye’ye karşı gösterdiği olumsuz tutum Menderes’i rahatsız etmesine rağmen, Başbakan Menderes, Mısır ile iplerin kopacağı noktaya gelmemek için azami gayret göstermiştir.

⁴³¹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 210, 216-217.

⁴³² Balkan İttifakı ile ilgili olarak bkz.: Oral SANDER: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, 107-126; Duygu BAZOĞLU SEZER: a.g.m., 456-460.

⁴³³ **Ayın Tarihi**, Sayı: 254, Ocak 1955, 110.

⁴³⁴ Mahmut DİKERDEM: a.g.e., 103.

Ancak Türkiye, bir yandan da Türkiye-Mısır dostluğuna temkinli yaklaşmıştır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği demeçte, Türkiye-Mısır yakınlaşmasının aceleye getirilemeyeceğini belirterek, Menderes'in yaklaşımını dengelemiştir.⁴³⁵ Mısır tarafından istenmeyen kişi ilan edilen Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi Hulusi Fuat Togay'ın yerine, Mısır-Türkiye ilişkilerine Türkiye'nin verdiği önemi göstermek üzere Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun ağabeyi Rıfki Rüştü Zorlu Mısır'a büyükelçi olarak tayin edilmiştir.⁴³⁶

Bilindiği üzere, Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi Hulusi Fuat Togay'ın,⁴³⁷ Ocak 1954'de yapılan bir toplantıda, o dönemde Başbakan Yardımcısı olan Nasır'ın elini sıkması bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu bağlamda Mısır hükümeti, H. Fuat Togay'ın istenmeyen kişi ilan edilmesinin iki ülke arasındaki ilişkilerle bir ilgisi olmadığını belirtmiştir. Türk hükümeti de, Mısır ile ilişkilerini bozmak istemediğinden olay süratle kapatılmıştır.

3. Türkiye ve Irak'ın Sovyetler Birliği'ne Karşı İşbirliği

27 Temmuz 1954 tarihinde parafe edilen ve 19 Ekim 1954 tarihinde imzalanan İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş anlaşmazlığını sona erdiren antlaşma,⁴³⁸ Türk-Irak ilişkilerinin gidişatını da olumlu yönde etkilemiştir.

Irak, uzun süredir Batı'ya açılmak istemektedir. Bu istek çerçevesinde, 1953 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri ile özellikle askeri yardım konusunda yapılan görüşmeler sonucunda, 20 Nisan 1954 tarihinde Amerika ile Irak arasında bir Askeri Yardım Antlaşması imzalanmıştır.⁴³⁹ Bu antlaşmanın imzalanması konusunda Amerika'nın şartı, Irak'ın, kurulacak olan Orta Doğu savunmasında yer almasıdır. Ancak Irak bir ikilem içindedir. Irak'ın

⁴³⁵ Cumhuriyet, 1 Aralık 1954.

⁴³⁶ Mahmut DIKERDEM: a.g.e., 68-87.

⁴³⁷ Bedia N. ŞEHİSUVAROĞLU: Hekim Bir Siyasimizin Portresi-Büyükelçi Dr. Hulusi Fuat Togay (İstanbul, 1972), 137-157.

⁴³⁸ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 525.

⁴³⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: Olaylarla Türk Dış Politikası, 265.

Amerika ve Türkiye ile ilişkileri, Arap devletlerince nasıl karşılanacaktır? Irak'ın bu ikilemini Başbakan Nuri Sait Paşa çözmüştür.

Uzun süredir Sovyetler Birliği'ne karşı bölgesel bir ittifak içinde yer almak isteyen Irak, özellikle İngiltere-Mısır Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Orta Doğu savunmasında yer almasının Arap dünyasıyla ilişkilerini radikal bir şekilde bozmayacağına, Ağustos 1954'de yapılan seçimlerden sonra Başbakanlığa gelen Nuri Sait Paşa sayesinde ikna olmuştur. Nuri Sait Paşa'nın başbakan olmasına, İngiltere ve Türkiye sevinmiş ancak Mısır çok sıcak bakmamıştır.

NATO ülkelerinin öncülüğünde Orta Doğu'da kurulacak bir askeri ittifak içinde Irak'ın da yer alması, Nuri Sait Paşa'ya göre, hem Irak'ın ekonomik yapısını hem de İsrail karşısındaki konumunu güçlendirecek, ayrıca Kürt ayrılıkçıları ile monarşi karşıtlarına önemli bir göz dağı verecektir.⁴⁴⁰ Böylece Irak, Arap dünyası ile ilişkilerinin bozulması bir yana, Arap dünyasının liderliğine bile soyunabilecektir.

Milli Savunma Bakanlığını da üstlenen Başbakan Nuri Sait Paşa, 9-19 Ekim 1954 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti sırasında, Süveyş Kanalı ve Filistin sorunlarının çözümlenmesi halinde bütün Arap devletlerinin Batı ile daha rahat işbirliği yapabileceklerini, böylece Irak'ın Orta Doğu'da kurulacak yeni bir savunma organizasyonuna öncülük etmesinin Arap dünyasında bir problem yaratmayacağını, Mısır-İngiltere Antlaşması'na Türkiye'nin dahil edilmesini ve Türkiye-Pakistan Antlaşması'nı olumlu karşıladığını belirtmiştir.⁴⁴¹

Türkiye ile Irak'ın yakınlaşması ve İngiltere ile Mısır'ın antlaşma imzalamalarından sonra, bu gelişmeleri olumlu karşılayan Başbakan Menderes, Mısır'a dostluk atağını hızlandırmıştır.⁴⁴² Menderes'e göre, Türkiye'nin, Orta Doğu'da yeni bir savunma sisteminin kurucusu ve önderi olması, bölgesel güç olmasının da yolunu açmaktadır.

⁴⁴⁰ Ayşegül SEVER: a.g.e., 126-127.

⁴⁴¹ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 55.

⁴⁴² *Ayın Tarihi*, Sayı: 253, Aralık 1954, 64-66.

Dışişleri Bakanı Köprülü'nün 6-14 Ocak 1955 tarihleri arasında Bağdat'ı ziyareti sonrasında yayınlanan 12 Ocak 1955 tarihli deklarasyonda,⁴⁴³ Irak ile Türkiye arasında kurulması düşünülen paktın hem bölge içinden (İsrail) hem de bölge dışından (Sovyetler Birliği) gelecek saldırılara karşı olduğu ve antlaşmaya katılım için coğrafi şart aranmayarak, bölge dışı devletlerin de (Pakistan, İngiltere gibi) antlaşmaya katılmalarının yolunun açık olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁴ Başbakan Menderes, Irak Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada, Orta Doğu'da kurulması düşünülen kolektif savunma sisteminin NATO ile bağlantısının olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴⁵

Türkiye ile Irak arasındaki bu yakınlaşmaya Mısır'ın tepkisi olumsuz olmuştur. Mısır, bu savunma paktını Arap birliğine karşı oluşturulan bir girişim olarak değerlendirerek, Türkiye ile ittifak yapmanın İsrail ile dolaylı olarak ittifak yapmak anlamına geldiğini, Arap ülkelerinin bölgelerini savunmayı Arap Müşterek Güvenlik Paketi tarafından sağladıklarını ve Irak'ın bu girişiminin Arap ülkelerini tehdit ettiğini belirtmiştir.⁴⁴⁶

Türkiye, İngiltere-Mısır Antlaşması'ndan sonra, Mısır'ın Türkiye-Irak yakınlaşmasına bu denli muhalif olacağını tahmin edememiştir. Türkiye, ılımlı Arap ülkelerinin (Lübnan, Ürdün gibi) bu pakta ilgi göstereceğini zannetmiştir. Oysa Türkiye'nin göremediği, -belki de tarihinin hiçbir döneminde sömürge olmadığından- başta İngiltere olmak üzere sömürgecilerden kurtulan Arap ülkelerinin, Orta Doğu'nun Sovyet etkisi altına girmesi pahasına bile olsa, Batılı devletlerle bir pakt yapmalarının mümkün olmadığı gerçeğidir.

Başbakan Menderes, Irak'tan dönerken Suriye ve Lübnan'ı ziyaret ederek, Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı kurulması düşünülen savunma paktına bu iki ülkeyi de davet etmiştir. Bu davet, Türkiye'nin İsrail ile buna benzer bir antlaşma yapmayacağını garanti etmesine rağmen, özellikle Suriye tarafından olumsuz karşılanmıştır.⁴⁴⁷ İsrail ise, Türkiye-Irak işbirliğinin,

⁴⁴³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 266.

⁴⁴⁴ Ayşegül SEVER: a.g.e., 126.

⁴⁴⁵ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 132.

⁴⁴⁶ *Keessing's Contemporary Archives*, 1954-1955, 14057.

⁴⁴⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 267.

Türkiye'yi Arap ülkelerine ve Arap tezlerine yakınlaştıracığından çekinmektedir.

Sovyetler Birliği, Türkiye'yi, önce NATO üyeliği sonra da Türkiye-Irak Paktı ile kendisini çevreleme girişimlerinden dolayı eleştirmiştir.⁴⁴⁸ Türkiye ise, özellikle Sovyet eleştirisini Batılılar nezdinde kullanmış ve Kuzey kuşağı politikasında başarılı olduğunun ispatını Sovyetler Birliği'nin eleştirisine dayandırmıştır.

C. Bağdat Paktı ve Arap Devletleri'nin Bloklaşması

1. Kuzey Kuşağından Bağdat Paktı'na Türkiye'nin Rolü ve Bağdat Paktı'nın İmzalanması

Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in Orta Doğu ziyaretinden Bağdat Paktı'nın imzalanmasına kadar geçen süre, Türkiye'nin, Orta Doğu'da lider ülke ve bölgesel güç olmasının temellerinin atılmaya çalışıldığı dönem olmuştur. Bu dönemde, Dulles'in Kuzey kuşağı politikası, Türkiye tarafından hararetle desteklenmiştir. Kuzey kuşağı gerçekleşirse, Türkiye, NATO ile Orta Doğu arasındaki bağlantıyı kuran en önemli ülke olacaktır. Türkiye'nin Orta Doğu'daki bütün kriz ve savaşlardaki tavrı, kriz veya savaşın niteliğine bakılmaksızın her defasında Batı yanlısı olmuştur.⁴⁴⁹

Amerika, Orta Doğu'da yeni bir savunma organizasyonu kurma niyetinde olduğunu belirtince, Türkiye, gönüllü olarak bu organizasyonun bel kemiği olmak istediğini beyan etmiştir. Böylece Türkiye, NATO üyesi olarak komünizme karşı kuzey sınırlarını nasıl garanti altına almışsa, Orta Doğu savunma sisteminin önemli bir parçası olarak güney sınırlarını da garanti altına almıştır.

Dulles, Orta Doğu ziyaretinden döndükten sonra yaptığı açıklamada,⁴⁵⁰ Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı yeni bir savunma organizasyonu ku-

⁴⁴⁸ İsmail SOYSAL: a.g.e., 235.

⁴⁴⁹ Ramazan GÖZEN: a.g.e., 8-9; Bu konuda bkz.: Türkkaya ATAÖV: **NATO and Turkey** (Ankara, 1970).

⁴⁵⁰ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 53.

rulması için zamanın erken olduğunu ve şartların henüz oluşmadığını belirtmiştir. Dulles'in, Orta Doğu'daki Arap devletlerinin dikkatlerin İngiltere, Fransa ve İsrail ile aralarındaki sorunlara yoğunlaştırdıklarını, Sovyetler Birliği ile doğrudan komşu olmayan Orta Doğu ülkeleri için komünizm ve Sovyetler Birliği sorunu olmadığını, dolayısıyla yakın bir gelecekte de Orta Doğu'da komünizm tehlikesine karşı bir savunma paktı kurma fikrinin gerçekleşmeyeceğini belirtmesine rağmen, Türkiye, bu fikrin takipçisi olmuş ve belki de Amerika'dan daha inançlı ve hararetili bir şekilde Orta Doğu'da kolektif bir savunma sisteminin kurulmasına çalışmış ve bu sistemin liderliğine talip olmuştur.

Bağdat Paktı, Türkiye'nin nezdinde, zaman içinde Kuzey kuşağı politikasının yerini almıştır. Başlangıçta Bağdat Paktı, ilhamını Dulles'in NATO ile SEATO arasındaki boşluğu gidermek istemesinden almıştır. Dışişleri Bakanı Dulles, söz konusu boşluğun giderilmesinin, hem Batı'nın hem de Orta Doğu'nun savunmasını kolaylaştıracığına inanmaktadır.⁴⁵¹

Amerika'nın Kuzey kuşağı politikası, Menderes hükümetinin oluşturmak istediği yeni dış politika anlayışıyla örtüşmektedir. Böylece Türkiye'deki dış politika oluşturucuları (yapıcıları), uzun süredir düşündükleri dış politika-daki değişikliği, Amerika'nın Orta Doğu politikalarının çerçevesinde daha rasyonel bir şekilde gerçekleştirebileceklerdir.⁴⁵²

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendi üzerindeki baskısını NATO üyesi olabilmek için nasıl kullandıysa, şimdi de Amerika'nın Orta Doğu bölgesindeki petrol rezervlerini koruma telaşıyla hareket ederek, İngiltere'nin başarısız Orta Doğu Komutanlığı girişiminden sonra, doğrudan doğruya kendi inisiyatifiyle geliştirdiği Kuzey kuşağı politikasını ve daha sonra Bağdat Paktı'nı Batı çıkarlarını koruma adı altında Orta Doğu'da lider ve bölgesel güç olmak için kullanmaya çalışmıştır.

⁴⁵¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 280.

⁴⁵² Nasuh USLU: a.g.e., 111.

Başbakan Menderes'in Amerika ve Batı'ya yakınlığı, bu ülkelerin Orta Doğu ve Balkanlardaki çıkarlarını Türkiye'nin çıkarları ile özdeş görmesinin ötesinde, Türkiye'nin bölgesel güç olarak tekrar eski gücüne kavuşacağı, dolayısıyla ekonomik kalkınmasını ve demokrasisini de bu şekilde geliştireceği inancına dayanmaktadır.

Türkiye, Dulles'in Kuzey kuşağı politikasını Amerika'dan daha fazla benimsemiştir. Ancak Dulles, Orta Doğu ziyaretinden sonra Kuzey kuşağı politikasını gerçekleştirmeyi, bu politikanın Orta Doğu ülkelerine zorla kabul ettirilmesi ve bölge devletlerinin iç ve dış koşullarının değişmesiyle komünizm tehlikesini İsrail sorunundan daha öncelikli görüp bu tehlikeye karşı gönüllü olarak ve Amerika'nın da dışardan desteğini alarak bir savunma organizasyonu oluşturmalarını zamana bırakmıştır.⁴⁵³

Türkiye, Kuzey kuşağı politikasının en istikrarlı ve inanmış savunucusu olmuş ve zaman içinde bu gayretkeşliğini Bağdat Paketi'nin oluşturulması için de sürdürmüştür. Türkiye bu gayretkeşliğinde, Suriye ile ilişkilerinde olduğu gibi, bazen Amerika ve NATO ülkelerini tedirgin edecek kadar ileri gitmiş ve Orta Doğu ülkeleri nezdinde güvenirliliğini ve liderlik hoşgörüsünü zaman zaman kaybetmiştir.

Türkiye ile Irak arasında ortaya çıkan bazı problemlere ve Arap ülkelerince Irak'a yapılan baskılara rağmen, daha sonra Bağdat Paketi olarak isimlendirilecek olan Karşılıklı İşbirliği Antlaşması, 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanmıştır.⁴⁵⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi ise, söz konusu antlaşmayı 26 Şubat 1955 tarihinde oy birliği ile kabul etmiştir.⁴⁵⁵

Bu arada Irak, Bağdat Paketi'nin imzalanma aşamasında bazı kaygılarını dile getirmiştir. Irak, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a girmesi olasılığını öngören bir uzlaşmayı kabul etmeyeceğini, ayrıca Türkiye'nin

⁴⁵³ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 53.

⁴⁵⁴ **Ayin Tarihi**, Sayı: 255, Şubat 1955, 185-188; Duygu BAZOĞLU SEZER: a.g.m., 461-464.

⁴⁵⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, 1954-1957, X. Dönem, 26 Şubat 1955, Sütun 821.

Orta Doğu'da bölgesel bir güç olmanın ötesinde, Osmanlı döneminde olduğu gibi yayılmacı politikalar uygulamasından tedirginlik duyduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁶

Bağdat Paktı'nın 1inci maddesi uyarınca imzacı taraflar, güvenlik ve savunmaları için BM Antlaşması'nın 51inci maddesine uygun biçimde işbirliği yapacaklar ve bu işbirliğinin gerçekleşmesi için alacakları önlemler, aralarındaki özel antlaşmalara konu olabilecektir. 3üncü madde, Irak ve Türkiye'nin birbirlerinin iç işlerine hiçbir şekilde karışmayacaklarından ve aralarında çıkabilecek sorunları Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygun olarak barışçı yollardan çözümleyeceklerinden söz etmektedir. 4üncü madde, "Karşılıklı İşbirliği Antlaşması"nın, tarafların var olan uluslararası yükümlülükleriyle çelişmediğini ve tarafların bu antlaşma ile bağdaşmayacak uluslararası yükümlülüklere giremeyeceklerini ön görmektedir.

5inci madde ise, en önemli maddelerden biridir. Bu maddeye göre, antlaşmaya taraf olacak yeni üyelerin, Arap Birliği üyesi devletler ile Orta Doğu'nun güvenliği ile ilgili olan ve taraflarca tanınan devletler olabileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla İsrail, Irak tarafından tanınmadığı için, bölge devleti olmasına rağmen antlaşmaya taraf olamamaktadır.⁴⁵⁷ Böylece Arap ülkelerinin antlaşma ile ilgili tedirginlikleri ve Mısır'ın özellikle Türkiye ile ilgili olarak öne sürdüğü, Türkiye ile ittifak yapmanın dolaylı olarak İsrail ile ittifak yapmak anlamına geldiği varsayımı inandırıcılığını yitirmektedir.⁴⁵⁸

Yine 5inci maddeye göre, antlaşmaya taraf olan bir devletin, antlaşma üyesi bir devletle 1inci madde uyarınca özel anlaşmalar yapabilmesine imkan tanınarak, antlaşmaya üye olacak olan İngiltere'nin Irak'taki üslerinin bu yoldan korunması sağlanmaktadır. Antlaşmanın 6ncı maddesi, en az dört ülkenin antlaşmaya katılmasından sonra, bakanlar düzeyinde bir Daimi Konsey'in kurulacağını, 7nci maddesi ise, antlaşmanın beş yıl yürürlükte kalacağını ve beşer yıllık sürelerle yenilenebileceğini belirtmektedir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Ayşegül SEVER: a.g.e., 131.

⁴⁵⁷ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 527.

⁴⁵⁸ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 62.

⁴⁵⁹ İsmail SOYSAL: Türkiye'nin Uluslararası Siyasi Bağlıları II (1945-1990) (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991), 489-493.

Bağdat Pakti'ndan beklenen, Orta Doğu'daki bölge devletlerini (İsrail hariç) ortak bir teşkilat içinde toplamaktır. Ancak beklenenin aksi olmuş ve Bağdat Pakti, bırakın birleştirici bir rol oynamayı bilakis Orta Doğu'yu parçalayıcı bir rol oynamış ve Orta Doğu'daki bölünme Sovyetler Birliği'nin bölgeye sızmasına yol açmıştır.⁴⁶⁰ Türkiye'nin Batı Bloku'na çekmeye çalıştığı Arap ülkeleri, tam zıddına hareket ederek Sovyet Bloku'na yaklaşmışlardır.⁴⁶¹

Bağdat Pakti'nin imzalanması bölge ile ilgili devletlerde olumsuz yankı uyandırmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı ise, 25 Şubat 1955 tarihinde yayınladığı bildiride, Bağdat Pakti'nin imzalanmasıyla Irak ve Türkiye'nin bu bölgedeki en önemli tehlikenin komünizm olduğunu kabul ettiklerinin ve bölgede komünizmin yayılmasına karşı birleşmeleri konusunda Amerika ile paralel hareket etmelerinin ortaya çıkmasından memnuniyet duyduğunu belirtmiştir.⁴⁶²

2. Bağdat Pakti'na Karşı Arap Devletleri'nin Bloklaşması

Bağdat Pakti'nı kuran Karşılıklı İşbirliği Antlaşması'nın 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanması,⁴⁶³ Türkiye'nin, bölgedeki diğer Arap devletlerini de Orta Doğu'daki Sovyetler Birliği tehlikesi konusunda ikna edebileceğine olan inancını arttırmıştır.⁴⁶⁴ Başbakan Menderes'in, söz konusu antlaşmanın imzalanmasıyla, Orta Doğu'da bölgesel güç olmaya önemli bir adım atıldığına, bunun devamının geleceğine ve diğer Arap devletlerinin de Irak örneğini izleyerek Bağdat Pakti'na katılacaklarına olan güveni artmıştır.

Ancak Mısır'ın, Bağdat Pakti'na karşı Arap devletleri arasında ciddi bir muhalefet hareketi başlatması, Türkiye'nin, Araplara karşı hoşgörülü ve alttan alan politikasını terk etmesine neden olmuştur. Türkiye'nin bu politika değişikliği ve Araplara yönelik politikasını sertleştirmesi, Amerika ve diğer müttefikleri tedirgin etmiştir.

⁴⁶⁰ Refet YILANÇ: a.g.m., 9.

⁴⁶¹ Ramazan GÖZEN: a.g.e., 9.

⁴⁶² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 271.

⁴⁶³ *Keessing's Contemporary Archives*, 1957-1958, 14105.

⁴⁶⁴ *Ayın Tarihi*, Sayı: 255, Şubat 1955, 140.

6 Mart 1955 tarihinde Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan, Arap Müşterek Güvenlik Pakti'nin yerine geçecek ve Irak'ı dışarıda bırakacak, dolayısıyla Bağdat Pakti'na alternatif yeni bir siyasi, ekonomik ve askeri antlaşma yapılması konusunda mutabakata vardıklarını açıklamışlardır.⁴⁶⁵ Bu açıklamaya, Yemen dışında destek veren Arap ülkesi çıkmamıştır. Ancak zaman içinde, 20 Ekim 1955 tarihinde Mısır ile Suriye arasında, 27 Ekim 1955 tarihinde ise, Mısır ile Suudi Arabistan arasında karşılıklı savunma paktları imzalanmıştır.⁴⁶⁶

Suudi Arabistan'ın Bağdat Pakti'na karşı çıkmasının nedeni, Suudilerin rakibi olan Irak hanedanı Haşimilerin Arap dünyasındaki etkisinin artabileceği korkusudur.⁴⁶⁷ Başta Mısır olmak üzere, Suriye ve Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerinin Irak karşıtı tutumlarının altındaki en önemli neden ise, Arap dünyasının liderinin kim olacağı sorunudur.

Ürdün ve Lübnan ise, Batı'ya da yakın olmak istediklerinden kesin bir tavır takınmamışlardır. Aslında bu iki ülkede de Batı'ya yakın yönetimler olduğu halde, Mısır'ın liderliğinde birleşen Arap ülkelerinin oluşturacağı olumsuz havadan çekinerek, Bağdat Pakti'na üye olmamışlardır. Oysa Bağdat Pakti kurulurken amaç, Lübnan ve Ürdün'ü de Bağdat Pakti'na üye yaparak, Mısır ve Suriye Bloku'nu izole etmek, böylece Bağdat Pakti'na katılımları arttırmaktır.⁴⁶⁸

Bağdat Pakti'na karşı girişimde bulunan ülkeler arasında, Türkiye'yi en çok şaşırtan ülke Suriye olmuştur. Başbakan Menderes, 14 Ocak 1955 tarihinde Şam'a yaptığı ziyaret sırasında, Bağdat Pakti girişimlerinden Suriye'yi bilgilendirmiştir.⁴⁶⁹ Ancak o sıradaki Suriye Başbakanı El-Huri 13 Şubat 1955 tarihinde değişince, yerine geçen Başbakan Assali, Suriye'deki sol grupların da etkisinin artmasıyla Mısır ile yakınlaşmış, böylece Suriye Bağdat Pakti'na yönelik politikasını değiştirmiştir. Suriye'de de, Mısır'da olduğu gibi, Batı karşıtı bir kampanya başlayınca, Mısır ve Sovyet Bloku ile ilişkileri artmış, bağ-

⁴⁶⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 271-272.

⁴⁶⁶ İsmail SOYSAL: a.g.e., 239.

⁴⁶⁷ George LENCZOWSKI: a.g.e., 590.

⁴⁶⁸ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 527.

⁴⁶⁹ İsmail SOYSAL: "The 1955 Baghdad Pact", 70.

lantısızlık ve panarabizm gibi politikalar Suriye politikasının başat unsurları haline gelmiştir.⁴⁷⁰

Türkiye, Suriye'nin Mısır ile bir pakt imzalamasını önlemek için Suriye'ye notalar göndererek baskı uygulamak istemiştir. 10 Mart 1955 tarihinde Suriye'ye gönderilen nota ile, Mısır'ın baskısı sonucu Türkiye'ye karşı olumsuz davranan Suriye uyarılmıştır.⁴⁷¹

Suriye, Mısır ile yapacakları paktın Bağdat Paktı'na yönelik olmadığını, amacının Arap ülkelerini İsrail'e karşı korumak olduğunu belirtmiştir. Türkiye ise, Mısır-Suriye Antlaşması'nın Irak'ı Arap dünyasından tecrit ederek, Bağdat Paktı'na sempati ile bakan Arap ülkelerinin pakta üye olmasını önlemek amacı taşıdığını vurgulamış ve Suriye'yi sert bir şekilde uyarmıştır.⁴⁷²

Türkiye'nin Suriye'ye karşı tutumunu sertleştirmesi, Amerika ve İngiltere'nin Orta Doğu politikalarını da zora sokmuştur. Türkiye'nin bu sert tutumuyla ilgili Amerika'nın en önemli korkusu, Arapların Türkiye'nin bu sert tutumunu Amerika'nın bir politikası olarak algılamaları ve Türkiye'nin Suriye'ye karşı uyguladığı baskıyı Amerika'ya fatura etmeleridir. Bu algılama, Araplarla ilişkilerini İsrail ile dostluğu nedeniyle çok hassas dengeler üzerinde kuran Amerika'yı tedirgin etmiştir. Ayrıca Menderes'in bu sert tutumu, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini sürdürmesini, Orta Doğu'da bölgesel bir güç olmasını ve özellikle bölgesel liderliğe soyunmasını da engellemiştir.

Dulles'a göre, Türkiye'nin Suriye'ye karşı sert tutumu, Irak dahil bütün Arap ülkelerinde tedirginlik yaratmış ve Türkiye'nin bölgesel lider olması halinde hükmedici bir hüviyete sahip olacağı izlenimi uyandırmıştır. Araplar, zaten zihinlerinden Osmanlı korkusunu silememişlerdir. Araplarda, kendilerinden daha güçlü ülke ve milletlerle ilişkilerinde, zaman içinde bu ülke veya milletlerin egemenliğine girecekleri gibi bir psikoz vardır. Türkiye, Arapların gözünde hala Osmanlı İmparatorluğu'nun olumsuz hatıralarını temsil etmekte ve Orta Doğu'da lider olabilme potansiyeli taşımaktadır. Arap ülkelerinin Tür-

⁴⁷⁰ Nasuh USLU: a.g.e., 120.

⁴⁷¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 272-273.

⁴⁷² *Keessing's Contemporary Archives*, 1955-1956, 14106.

kiye'nin bu tutumundan rahatsız olmaları, Amerika'nın Orta Doğu'daki uzun vadeli çıkarlarını tehlikeye düşürecek boyuttadır.⁴⁷³

Menderes'in Suriye'ye karşı sert tutumu, bir müddet sonra Irak'ı da rahatsız etmiş ve Irak bu konuda Amerika ve İngiltere'ye şikayette bulunmuştur. Fransa da, Suriye ile olan özel ilişkileri nedeniyle, Türkiye'nin Suriye'ye karşı sert tutumunu ve Orta Doğu'daki "hükmedici tavrını" eleştirmiştir. Türkiye ise, Kuzey Afrika'daki Fransız politikalarını desteklemesine rağmen Fransa'nın Orta Doğu'daki çıkarları yüzünden Bağdat Pakti'nı desteklememesini protesto etmiştir.

Orta Doğu bölgesinin liderliğine soyunan Türkiye, Bağdat Pakti'nın oluşması için yaptığı girişimlerden sonra Amerika ve genel olarak Batı dünyasından takdir ve teşvik beklemiştir. Oysa başta Amerika, İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gerginlik yüzünden Türkiye'ye karşı olumsuz tavır takınmaları, özellikle Orta Doğu'daki Arap ülkeleri nezdinde Türkiye'nin gelecekteki liderliğinin önünü kesmiştir.

Amerika'nın Kuzey kuşağı politikasının gerçek savunucusu ve belki de Amerika'dan bile daha fazla taraftarı olan Türkiye'nin, Sovyetler Birliği karşısında oynadığı caydırıcı rol, o dönemde Sovyetler Birliği'nin Bağdat Pakti'na ve genel olarak Amerika ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki girişimlerine karşı duyduğu şiddetli tepkiden de anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği, Bağdat Pakti'na İngiltere'nin katılımını 16 Nisan 1955 tarihinde, İran'ın katılımını ise, 22 Kasım 1955 tarihinde protesto etmiştir.⁴⁷⁴

Amerika, Suriye ve Mısır'ın kendisine dost olmadığını bildiği halde, Türkiye ile olan dostluğunu tehlikeye sokmak pahasına, bu iki ülkenin Sovyetler Birliği'nin tamamıyla yanında olmasının hiç olmazsa önünü keserek tarafsız kalmalarını sağlamak için, Suriye gerginliğinde Türkiye'yi frenlemeye

⁴⁷³ Ayşegül SEVER: a.g.e., 139-141.

⁴⁷⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 236, 240.

çalışmıştır. Bu tür bir gerginlik, ilerideki yıllarda Türkiye ve Suriye arasında bir kez daha yaşanacak ve Amerika yine benzer bir tutum takınacaktır.⁴⁷⁵

Amerika'nın blok lideri olması ve komünizme karşı global politikalar yürütmesi, Türkiye'nin ise daha çok bölgesel politikaları ön plana çıkartması, Türk dış politikasını oluşturanlar tarafından geç de olsa zaman içinde anlaşılmıştır. Dolayısıyla Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetler Birliği'nin barış içinde birarada yaşama politikaları çerçevesinde Türkiye ile yakınlaşma talepleri, bir taktik olarak değerlendirilmemiştir.⁴⁷⁶

Oysa Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yakınlaşma talepleri, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir pazarlık marjı olarak kullanılabilirdi. Üstelik bu dönemde, Menderes hükümetinin uyguladığı dış politikaya, muhalefetten yani CHP ve İnönü'den ciddi bir eleştiri gelmemiştir. Bağdat Paktı'nın kurulmasından önce, dönemin muhalefet lideri İnönü, Menderes hükümetinin Orta Doğu politikasını desteklemiştir.⁴⁷⁷

Türkiye, Bağdat Paktı'na üye olmak isteyen Arap ülkelerine daha uzlaşmacı ve sorunlarını çözümleyici yönde davransaydı, uzun dönemde söz konusu ülkelerin Bağdat Paktı üyesi olmasını sağlayabilecek politikalar geliştirebilir, böylece gerek bölgesel güç olma gerekse bölgenin lideri olma konusunda mesafe alabilirdi.

Türkiye, Bağdat Paktı'na karşı çıkan Arap ülkeleriyle uzun vadeli ilişkiler kuramamış ve söz konusu ülkelerin Türkiye ve Irak'a karşı tutumlarını sertleştirmeleri karşısında kendisi de sertleşmiştir.⁴⁷⁸ Başbakan Menderes, Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na karşı çıkmalarını, kendi aralarındaki sorunlara bağlamış ve Arapların Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturmaya çalıştığı Kuzey kuşağı politikasını, yeni bir sömürgecilik ve İsrail yandaşlığı şeklinde algılamalarını yeterince anlayamamıştır. Türkiye'nin bu tutumunun

⁴⁷⁵ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 104-114.

⁴⁷⁶ Feridun Cemal ERKİN: *Les Relations Turco-Sovietiques et la Question des Detroits* (Ankara, 1968), 351.

⁴⁷⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 133.

⁴⁷⁸ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 74.

yanı sıra, Mısır, Arap dünyasının liderliğine soyunmakta, Suudi Arabistan ve Suriye ise, Irak'taki Haşimi hanedanının Arap dünyasında güç kazanmasını istememektedirler.

Ancak, Arapların Bağdat Pakti'na karşı çıkmaları sadece aralarındaki rekabet ile açıklanamaz. Kaldı ki, Arapların arasındaki bu rekabete de olumlu yaklaşmak hatta bunu zaman içinde yönlendirmek, Türkiye gibi bölgesel liderliğe soyunan bir ülke için önemli bir fırsattır. Başbakan Menderes, Arap ülkelerinin üzerinde baskı kurarak, hem NATO'daki dost ülkeleri hem de Arap ülkelerini Türkiye ile ilişkilerinde gerginliğe sevk etmiştir.

Bilindiği üzere, Bağdat Pakti'nin kurulmasının temel amacı, Orta Doğu bölgesinde Sovyetler Birliği'nin çevrelenerek, komünizmin ve Sovyet yayılmacılığının etkinlik kazanmasının önlenmesidir. Oysa Arap ülkeleri ve onların liderliğine soyunan Mısır, Arap ülkelerinin Batı ile ilişkilerinde bir bütün olarak hareket etmesini, sınır komşusu olmadıkları ve İsrail'e karşı kendilerini destekleyen Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin sürdürülmesini ve hem kendilerini sömüren hem de İsrail'in kurulmasına göz yuman başta İngiltere olmak üzere sömürgeci güçlerin Orta Doğu'daki etkinliklerinin azaltılmasını istemektedirler.

Türkiye'nin yapması gereken, Arap devletleriyle uzun vadeli bir dialoğu başlatarak, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da yaratacağı tehlikeyi anlatmak, komünizme karşı bu ülkeleri ortak savunma tedbirleri almaya ikna etmek ve İsrail ile ilişkilerini Arap devletlerinin rahatsız olmayacağı düzeye indirgemektir. Bu bağlamda, 12 Ocak 1955 tarihinde Türkiye-Irak görüşmeleri sonunda yayınlanan Ortak Bildiri, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri pahasına Irak ile ilişkilerini geliştireceğinin bir göstergesidir.⁴⁷⁹

Oysa Menderes hükümeti, Arap ülkelerinin endişelerini, söz konusu endişeler bir süre sonra Sovyetler Birliği'ne Orta Doğu'da mevzi kazandırsa da, anlayışla karşılamak yerine Arap ülkelerinin doğal endişelerini bu ülkeleri suçlamak için kullanmıştır.

⁴⁷⁹ Türel YILMAZ: a.g.e., 11.

Pakistan ise, Türkiye ve Irak arasında Orta Doğu'da oluşan bu yakınlaşmaya kendisinin de dahil edilmesini istemektedir. Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Ali, daha Bağdat Paktı imzalanmadan 27 Ocak 1955 tarihinde yaptığı açıklamada, Türkiye ve Irak arasında imzalanacak bir antlaşmanın bölgenin güvenliği için önemine değinerek, böyle bir antlaşmanın içinde Pakistan'ın da yer almak istediğini belirtmiştir.⁴⁸⁰ Pakistan'ın bu olumlu tavrı karşısında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 16-28 Şubat 1955 tarihleri arasında Pakistan'ı ziyaret ederken, Hindistan Devlet Başkanı Nehru da Mısır'ı ziyaret ederek, Bağdat Paktı'na karşı Mısır'ın politikasını desteklemiştir.⁴⁸¹

Mısır ve Arap ülkeleri, Bağdat Paktı'na çok şiddetle karşı çıkmışlardır. Bilindiği üzere Nasır, Türkiye'yi Orta Doğu'daki girişimlerinden dolayı eleştirirken, hem Türkiye-İsrail ilişkilerini hem de Türkiye'nin NATO üyesi olmasını ve Orta Doğu savunmasındaki girişimlerinin sonuçta İsrail ve NATO'ya yarar sağlayacağını ileri sürmüştür. Mısır, başta Suriye olmak üzere, Arap ülkelerini Bağdat Paktı'na karşı kışkırtarak, alternatif bir askeri, siyasi ve ekonomik antlaşma etrafında toplamaya çalışmıştır.⁴⁸²

D. Bağdat Paktı'nın Genişlemesi ve Yarattığı Sorunlar

Bilindiği üzere, Bağdat Paktı'nın 5inci maddesi, kabul edilecek yeni üyelikleri düzenlemektedir. Bu maddeye göre, Arap Birliği üyesi ülkeler ile Orta Doğu'daki güvenlik ve barışla ilgisi olan ve aynı zamanda taraflarca tanınmış bölge ülkeleri (İsrail, Irak tarafından tanınmadığına göre, antlaşmaya üye olamamaktadır.) Bağdat Paktı'na üye olabileceklerdir. Pakta sonradan üye olan ülkeler de, 1inci maddede öngörüldüğü gibi antlaşmaya üye diğer ülkelerle özel antlaşmalar yapabileceklerdir.⁴⁸³

Bağdat Paktı'na sonradan üye olup, pakta üye olan devletler ile özel antlaşma yapma hükmünü önce İngiltere kullanmıştır. Bu maddeden yararla-

⁴⁸⁰ Keesing's Contemporary Archives, 1954-1955, 14058.

⁴⁸¹ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), 133.

⁴⁸² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: Olaylarla Türk Dış Politikası, 271-272.

⁴⁸³ Keesing's Contemporary Archives, 1955-1956, 14105.

narak Bağdat Pakti'na üye olan ülkeler İngiltere, Pakistan ve İran'dır. Bağdat Pakti'na bu ülkelerin katılmasıyla, Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması bölgesel bir antlaşma haline gelmiştir.

İngiltere hariç, Bağdat Pakti'na üye olan ülkelerin hemen tamamının amacı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da etkinlik kazanmasını önlemenin yanı sıra, başta Amerika olmak üzere Batı'dan ekonomik ve askeri yardım alarak ekonomilerini düzeltmek ve ordularını modernize etmektir.

1. Bağdat Pakti'nin Genişlemesine Sovyetler Birliği'nin Tepkisi

İngiltere'nin Bağdat Pakti'na katılmasındaki temel amaçlardan biri, Irak'taki askeri çıkarlarını düşünmesi ve İngiltere-Irak arasında 1930 yılında imzalanan ve süresi 1957 yılında sona erecek olan Savunma Antlaşması'nın yerine geçecek bir antlaşmayı imzalamak istemesidir. Bilindiği üzere, Bağdat Pakti'nin 5inci maddesinde, pakta sonradan katılan ülkelerin de 1inci maddede öngörülen şekilde pakta üye diğer ülkelerle özel antlaşmalar yapabilmelerine imkan tanınmaktadır.

İngiltere, 30 Mart 1955 tarihinde Bağdat Pakti'na katılacağını ilan etmiş ve 4 Nisan 1955 tarihinde de katılmıştır.⁴⁸⁴ Başbakan Menderes, 1 Nisan 1955 tarihinde verdiği demeçte, İngiltere'nin Bağdat Pakti'na katılmasını, "İngiltere gibi imkanları geniş bir devletin ahdi ve fiili işbirliğinin kazanılması" olarak yorumlamıştır.⁴⁸⁵ İngiltere'nin pakta katılmasıyla, Irak ile ilişkileri tekrar önem kazanırken, Mısır ile ilişkileri gerginleşmiştir.

İngiltere'nin, Bağdat Pakti'na katılırken ortaya koyduğu gerekçelerden biri de, Türkiye ve diğer NATO ülkeleriyle zaten var olan ilişkilerini uyumlu hale getirmek için Irak ile yeni bir işbirliğine gitmek istemesidir.⁴⁸⁶ Genel anlamda, İngiltere'nin Bağdat Pakti'na girmesi bütün Arap devletlerinde tepki ile karşılanmıştır. İngiltere gibi eski sömürgeci bir ülkenin Bağdat Pakti'na girmesi, Arap ülkelerinin bu pakta daha fazla cephe almalarına neden olmuştur.

⁴⁸⁴ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 67.

⁴⁸⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 275.

⁴⁸⁶ Nasuh USLU: a.g.e., 115-116.

Ayrıca, İngiltere'nin Bağdat Paketi'na girerek 1930 Antlaşması'nı yenilemek istemesi, Arap ülkelerince bir anlamda yeni sömürgecilik anlayışı olarak algılanmıştır.

İngiltere, her ne kadar Bağdat Paketi'na katılımını, bu paktın Orta Doğu'nun NATO'su olacağı şeklinde açıklasa da, bu ülke için asıl önemli olan, Irak ile İngiltere arasında 1930 yılında imzalanan antlaşmanın 1957 yılında süresinin dolacak olması ve Mısır'daki Süveyş üslerini boşaltacak olan İngiltere'nin hiç olmazsa Irak'taki üslerini devam ettirerek, Orta Doğu'daki etkisini sürdürmek istemesidir. İngiltere'nin Bağdat Paketi'na üye olmasından sonra, İngiltere ile Irak arasında imzalanan antlaşmaya göre, Irak'a bir silahlı saldırı veya tehdidi olduğunda, İngiltere, Irak hükümetinin isteği üzerine Irak'ı savunabilecektir.⁴⁸⁷

İngiltere, Bağdat Paketi'na üye olmasını özellikle kendi iç kamuoyuna izah ederken, İsrail faktörünü de göz önünde tutarak, İngiltere'nin üye olduğu bir paktın İsrail'i hedef almayacağını belirtmiştir.⁴⁸⁸

İngiltere'nin Bağdat Paketi'na katılması, Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir. Bağdat Paketi, Batılı güçler tarafından kurulan askeri bir organizasyon şeklinde algılanarak kınanmış ve sorunun Birleşmiş Milletler'e götürülmesinin gereği üzerinde durulmuştur.⁴⁸⁹ Bağdat Paketi'nin kurulmasından sonra, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yönelik politikasında da önemli değişiklikler olmuştur. Bağdat Paketi'nin kuruluşu sadece Sovyetler Birliği'ni Orta Doğu'da çevrelemek ile kalmamış aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politikasını değiştirmiş ve etkinliğini arttırmıştır.

Bu bağlamda, doğrudan Bağdat Paketi ya da Türkiye'nin Bağdat Paketi'nin kurucu üyesi olmasından çok İngiltere'nin Bağdat Paketi'na katılması Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisini arttırmıştır. Bunun en somut göstergelerinden biri de, Bağdat Paketi'nin kurulmasından hemen sonra, Sovyetler Birliği'nin resmi bir nota ile söz konusu paktı protesto etmesidir. İngil-

⁴⁸⁷ Keesing's Contemporary Archives, 1955-1956, 14137.

⁴⁸⁸ Ayşegül SEVER: a.g.e., 68-69.

⁴⁸⁹ Keesing's Contemporary Archives, 1955-1956, 14256.

tere'nin Bağdat Pakti'na katılmasından sonra, Sovyetler Birliği 16 Nisan 1955 tarihinde bir nota göndererek, İngiltere'nin Bağdat Pakti'na katılmasını protesto etmiştir.⁴⁹⁰

Sovyetler Birliği'nin notasında özetle şunlar vurgulanmıştır: "Yakın ve Orta Doğu'daki durumun gerginleşmesi, bazı Batılı güçlerin Yakın ve Orta Doğu'daki ülkeleri NATO'ya eklemenecek askeri paktlara çekme girişiminden kaynaklanmaktadır. Amerika ve İngiltere, bu ülkeleri dolaylı olarak kendi egemenlikleri altına almaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, 1954 yılında Türkiye-Pakistan Antlaşması, Şubat 1955'de ise Türkiye-Irak Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye-Irak Antlaşması'nın imzalanmasıyla, Irak, diğer Arap devletlerinden kopmuş, bu da bölgede gerginliği arttırmıştır. Bu durum, bölgedeki ülkeler arasında anlaşmazlık çıkarmaya çalışan ve kendi askeri menfaatlerine uygun fırsatlar bekleyen ülkelerin çıkarına hizmet edecektir. Sovyetler Birliği, güvenliği ile doğrudan doğruya ilgili olan bu bölgede yabancı askeri üslerin, tesis ve blokların kurulmasına kayıtsız kalmayacaktır."⁴⁹¹

İngiltere'nin Bağdat Pakti'na katılması, paktın niteliği ve oynayacağı rol üzerinde de etkili olmuştur. Bilindiği üzere İngiltere, Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan 1954 tarihinde imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı, Dulles'in Kuzey kuşağı politikasının bir devamı olarak nitelendirmiş ve bu antlaşma üzerinde etkisinin olamayacağını anlamıştır. İngiltere, Türkiye-Pakistan Antlaşması ve bir Amerikan politikası olan Kuzey kuşağı fikrine, bu gibi düzenlemelerin Batılı devletlerin Hindistan ile ilişkilerini bozabileceği nedeniyle fazla itibar etmemiştir.⁴⁹²

Amerika ise, İngiltere'nin, özellikle İngiltere-Mısır anlaşmazlığı yüzünden Arap devletleri nezdinde itibarının zayıfladığını, dolayısıyla İngiltere'nin Orta Doğu'da kurulacak bir savunma projesinde doğrudan yer almaması gerektiğine inanmaktadır. İngiltere'nin Bağdat Pakti'na katılması, İngiltere ve Amerika'nın Yakın ve Orta Doğu politikasındaki farklılığı yansıtmaktadır. A-

⁴⁹⁰ İsmail SOYSAL: a.g.e., 236.

⁴⁹¹ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 69.

⁴⁹² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 274.

merika'ya göre, Türkiye, Bağdat Paktı'nın çekirdeği olmalıdır. İngiltere ise, Orta Doğu'da kendi gücünü arttırmak istemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ni Bağdat Paktı'ndan uzaklaştıran İngiliz diplomasisi, İngiltere'nin Bağdat Paktı içinde etkinlik kazanmasını sağlamıştır.⁴⁹³

İngiltere, Bağdat Paktı'nı imzalayarak, hem Irak ile ikili bir anlaşma imzalamış hem de özellikle Nuri Sait Paşa üzerindeki etkinliği nedeniyle Orta Doğu savunmasının merkezinde yer almıştır. İngiltere'ye göre, Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılması, Dulles'in Kuzey kuşağı politikasının başarısızlığı anlamına gelmekte ve Orta Doğu'nun savunmasında inisiyatif tekrar İngiltere'nin eline geçmektedir.⁴⁹⁴

Ayrıca İngiltere, Orta Doğu'da, özellikle de Basra Körfezindeki çıkarlarını Bağdat Paktı ve Irak ile yaptığı ikili antlaşmalar sayesinde korumaktadır. İngiltere, eğer Ürdün'ün de Bağdat Paktı'na katılmasını sağlayabilseydi, Orta Doğu'daki İngiliz nüfuzu tekrar eski gücüne ulaşabilecekti.⁴⁹⁵ İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılımı, Amerika'nın ortaya attığı Kuzey kuşağı politikasına dayanan bölgesel ittifak fikrinden vazgeçilmesini, dolayısıyla İngiltere'nin Bağdat Paktı'nın doğal lideri olmasını sağlamıştır.⁴⁹⁶

Böylece Orta Doğu'nun güvenliği ile ilgili savunma planları bölgedeki İngiliz üslerine ve İngiltere'nin bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerine dayandırılarak, İngiltere bölgede tekrar önem kazanacak, Amerika ise bölgeden uzakta tutulacaktır. Bu durum, Arapların, Amerika'dan çok eski sömürgeci İngiltere'ye karşı olmalarından dolayı, Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasını hızlandırmış, böylece Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkinliği artmıştır.

Menderes hükümeti de, İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılmasını, Amerika'nın Bağdat Paktı'na karşı soğuk durması karşısında, bir NATO üyesinin Bağdat Paktı'nın üyesi olması ve Başbakan Eden'in yorumuyla Bağdat Pak-

⁴⁹³ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 107-108.

⁴⁹⁴ Kemal YEŞİLBURSA: *İngiltere-Amerika'nın Savunma Projeleri* (Ankara, 2000), 167.

⁴⁹⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 275.

⁴⁹⁶ Nasuh USLU: a.g.e., 116.

tı'nın Orta Doğu'nun NATO'su olacağı şeklinde değerlendirerek, İngiltere'nin katılımı ile Bağdat Paktı'nın güçleneceğini düşünmüştür.

İngiltere'nin katılımından sonra, Bağdat Paktı'na dördüncü üye olarak katılma isteği Pakistan'dan gelmiştir. 4 Nisan 1955 tarihinde yani İngiltere'nin pakta katıldığı gün, Türkiye ve Irak hükümetleri Bağdat Paktı'na katılması için Pakistan'a ortak bir çağrıda bulunmuşlardır. Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılmasını sağlayacak görüşmeler, 28-29 Haziran 1955 tarihlerinde Ankara'da yapılmış ve Pakistan 23 Eylül 1955 tarihinde Bağdat Paktı'nın üyesi olmuştur.⁴⁹⁷ Türkiye ile Pakistan arasında daha önce imzalanan Karaçi Antlaşması'nın var olması nedeniyle Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılması önemli bir yenilik getirmemiştir.

İran ise, 11 Ekim 1955 tarihinde katılacağını açıkladıktan sonra, 3 Kasım 1955 tarihinde Bağdat Paktı'na üye olmuştur. İran'ın Bağdat Paktı'na katılması, "tarafsızlık üzerine" kurulu dış politikasında önemli bir değişiklik meydana getirmiştir.⁴⁹⁸ Bağdat Paktı, 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta yapılan darbe sonrasında, 19 Ağustos 1959 tarihinde CENTO'ya dönüştürülmüştür.⁴⁹⁹

2. Bağdat Paktı'nın Yarattığı Sorunlar ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da Etkinlik Kazanması

Hem Türkiye hem de Irak, Arap devletlerinin özellikle Lübnan ve Ürdün'ün Bağdat Paktı'na katılması halinde, Mısır ve Suriye'nin bir anlamda Arap dünyasında yalnızlaşacaklarını, böylelikle Bağdat Paktı'na katılmaktan başka çareleri kalmayacağını düşünmüşlerdir. Ancak Lübnan ve Ürdün Bağdat Paktı'na katılmamış, Mısır ve Suriye ise, zaman içinde Bağdat Paktı'na karşı daha da sertleşmiştir.

20 Ekim 1955 tarihinde Mısır-Suriye, 27 Ekim 1955 tarihinde Mısır-Suudi Arabistan ve 21 Nisan 1956 tarihinde ise, Mısır-Yemen- Suudi Arabistan

⁴⁹⁷ Keesing's Contemporary Archives, 1955-1956, 14454.

⁴⁹⁸ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 276.

⁴⁹⁹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 259, 265-266.

aralarında savunma antlaşmaları imzalamışlardır. Böylece Orta Doğu'da üç blok oluşmuştur; Bağdat Paktı (Irak, Türkiye gibi), Bağdat Paktı'nın karşısındaki Arap devletleri (Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen gibi) ve her iki blok dışında kalan Arap devletleri (Lübnan, Ürdün gibi).

Sovyetler Birliği'ne karşı bir çevreleme politikası oluşturularak Orta Doğu'daki hareket sahasının daraltılmak istenmesi, Türkiye'nin Suriye ve Mısır'a yönelik sert politikaları, Amerika Birleşik Devletleri'nin Filistin sorununu kısa sürede çözmek istemesi ve Arap devletlerinin İsrail'e karşı düşmanlığını büyütmemek için Bağdat Paktı'na muhalif Arap devletlerine karşı sert politikalar izlememesi sonucu, Bağdat Paktı'nın amacının tam tersi olmuş ve Sovyetler Birliği Orta Doğu'ya Arap devletlerinin talebiyle girmiştir.

Mısır ve Suriye, hem Bağdat Paktı'na hem de İsrail'e karşı, Sovyetler Birliği'nin desteğini ve Doğu Bloku ülkelerinin, başta Çekoslovakya olmak üzere silah yardımını talep etmişlerdir. Böylece Soğuk Savaş, Orta Doğu'da şiddetini yükseltmiştir.⁵⁰⁰

Nasır, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde çok dikkatlidir. Nasır, Sovyetler Birliği'ne siyasi anlamda tam bağımlı olup olmamayı, hem kendi iktidarının geleceği açısından hem de Amerika ile ilişkilerini canlı tutmak açısından kullanmıştır. Amerika'nın Nasır'a yaklaşımı ise, Arap-İsrail sorununun çözümünde Nasır'ın rolünün önemli olabileceği üzerine kuruludur.

Dolayısıyla Amerika, Türkiye gibi Bağdat Paktı'nın Mısır'a rağmen başarıya ulaşmasını istemekle birlikte, Türkiye ve İngiltere'yi rencide edebileceğini bildiği halde, Bağdat Paktı'na verdiği önemi azaltarak, yani Nasır'a bir anlamda taviz vererek, Arap-İsrail sorununun ancak Mısır ile işbirliği yapılarak çözüleceğine inanmıştır.⁵⁰¹

Bağdat Paktı'nın bir başka olumsuz etkisi de, çözümüne olumlu etkisi olması beklenirken, Filistin sorununun hem Araplar hem de İsrail nezdinde daha da büyümesine yol açmasıdır. Bağdat Paktı'na muhalif Arap ülkelerinin,

⁵⁰⁰ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 527-528.

⁵⁰¹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 147-148.

Bağdat Pakti'nin nihai amacının İsrail'e yarayacağını iddia etmelerinin aksine, İsrail, Bağdat Pakti'nin kendisine karşı Arap ülkelere Batı'nın destek sağlayacağı anlamına geldiğini, bunun da Arapların İsrail'e yönelik politikalarını sertleştireceğini iddia etmiştir.⁵⁰²

Bağdat Pakti, Amerika-İsrail ilişkileri açısından da büyük zorluklara yol açmıştır. Dulles'in, İngiltere Başbakanı Eden'in 4 Nisan 1955 tarihinde Bağdat Pakti'na üye olurken Amerika'ya haber vermemesi yüzünden ve Arap ülkeleriyle Amerika arasındaki ilişkileri bozacağından dolayı Bağdat Pakti'ndan desteğini çekmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.⁵⁰³

Daha önce de bahsedildiği üzere, Stalin'in 5 Mart 1953 tarihindeki ölümünden sonra, Sovyetler Birliği'nin dış politikasında olumlu anlamda belirgin değişiklikler olmuştur.⁵⁰⁴ Sovyetler Birliği, özellikle Bağlantısız ülkelere yönelik yeni politikalar geliştirerek Asya, Afrika ve Orta Doğu bölgelerindeki ülkelerde komünist olmayan sosyal demokrat partileri ve bağımsızlık hareketlerini desteklemeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin, bu politika değişikliği çerçevesinde, Batı'nın sömürgeci olmuş ülkelere yanaşması ve bu ülkelere komünizm ihraç etmekten çok özellikle silahlanma ihtiyaçlarını karşılayarak ve bağımsızlıklarını destekleyerek, söz konusu ülkeleri NATO'ya karşı kendi yanında tutmaya çalışması kısa zamanda sonuç vermiştir. Özellikle Orta Doğu'daki Arap ülkeleri, hem Batılı eski sömürgeci devletlere hem de İsrail'e karşı Sovyetler Birliği'nin desteğine ihtiyaç duymuşlardır.

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da etkinliğinin artması, Bağdat Pakti'nin imzalanmasından sonra olmuştur. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği, Orta Doğu'ya, bölgede Sovyet politik nüfuzunun azalması, kuvvetli komünist partilerin ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin bulunmaması nedeniyle mesafeli olmuştur. Ancak, özellikle 1955 Şubatında Bağdat Pakti'nin kurulmasıyla, Sovyetler Birliği Orta Doğu'da daha aktif bir

⁵⁰² Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 67.

⁵⁰³ George MCGHEE: a.g.e., 262-263.

⁵⁰⁴ Kamuran GÜRÜN: *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 309-311.

politika izlemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği ikiye bölünen Orta Doğu'da, Batı ittifakına girmeyen Arap devletlerini, özellikle de Nasır'ı desteklemiştir. Daha önce kötölenen Nasır, Bağdat Pakti'na girmeyip tarafsız kaldığı, Sudan halkının kurtarılmasına yardımcı olduğu ve Bandung Konferansı'nda "barış içinde birarada yaşama" ilkesini savunduğu için desteklenmiştir.⁵⁰⁵

Bağdat Pakti'nin kurulmasından sonra, Türkiye ve Mısır'ın yanı sıra Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri de Orta Doğu'da ortaya çıkan siyasi olaylara bulaşmıştır. Sovyetler Birliği, bölgede yüzyıllardan beri belli bazı yayılmacı hedefleri izlerken, Amerika, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'da ortaya çıkan gelişmelerin yarattığı "güç boşluğu"nu doldurmak için bölgeye girmiştir.

Amerika'nın Orta Doğu'ya olan ilgisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan "güç boşluğu"nın doldurulmasının yanı sıra, Orta Doğu'daki petrol yataklarını kendi kontrolünde bulundurma isteğinden de kaynaklanmıştır.⁵⁰⁶ Bu bağlamda, "güç boşluğu" yaklaşımının Soğuk Savaş döneminin Amerika yanlısı bakış açısı olarak değerlendirilmesi, Soğuk Savaş'ın yaşanmadığını söylemekle aynı anlama gelmektedir.

Orta Doğu'da liderlik için yapılan asıl mücadele ise, Türkiye ile Mısır arasında olmuştur. Başbakan Menderes, Yakın ve Orta Doğu'nun liderliğini aktif politikasının doğal bir sonucu olarak görmüştür. Uluslararası komünizmin Yakın ve Orta Doğu'da önlenmesi, Başbakan Menderes'in aktif politikasının önemli bir unsurudur. Türkiye'nin Irak'ı ve diğer Arap devletlerini Batı için kazanma girişimi, Türkiye'nin Orta Doğu'da o zamana kadar takındığı tutumda önemli bir değişikliği vurgulamaktadır.

Bu açıdan, Türkiye'nin Orta Doğu'da Batı ile özellikle de Amerika ile ortak çıkarlar izlediği görülmektedir. Amerika, İngiltere ve Fransa için ekonomik çıkarlar ön planda iken, Türkiye için önemli olan sadece ekonomik ve

⁵⁰⁵ Oral SANDER: XX., XXI. ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1967), 7.

⁵⁰⁶ Erel TELLAL: a.g.e., 46-47.

askeri çıkarlar değil, aynı zamanda sınırlarının (Doğu ve güney-doğu sınırları) güvence altında olmasıdır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile Orta Doğu'da karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Bu durum, Türkiye'nin Batı ile olan askeri işbirliğini Orta Doğu'da güçlendirmesi için önemli bir nedendir. Bağdat Paketi, Mısır ve Sovyetler Birliği'nin protestolarına rağmen, kısa sürede bir "Siyasi Dayanışma Paketi"na dönüşmüştür. Böylece Türkiye, Orta Doğu'da bir siyasi aktör olmuştur.⁵⁰⁷

Bağdat Paketi üyelerinin, Bağdat Paketi'nden beklentileri ve bu paketi değerlendirmeleri konusunda şunlar söylenebilir; Pakistan açısından, Batı ile birlikte hareket etmenin ve Bağdat Paketi'nin üyesi olmanın anlamı, Keşmir sorunda Hindistan'a karşı yalnız kalmamak ve Batı'dan daha fazla ekonomik yardım sağlamaktır. Irak için, ekonomik yardım ön plandadır. İran, ekonomik yardımın yanı sıra, Sovyet tehdidi ve bölünme tehlikesinden kaygı duymaktadır. İngiltere, Orta Doğu'daki eski etkinliğini tekrar kazanmak ve Hindistan'ın Bağdat Paketi'nden duyduğu rahatsızlığı dengelemek istemiştir. Amerika ise, Bağdat Paketi'ne üye olmamasına rağmen, komünizmi çevreleme adı altında, Orta Doğu'daki petrolü denetim altında tutmayı ve İsrail'in güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır.⁵⁰⁸

Türkiye'nin 1950'lerde Orta Doğu'da izlediği politika ve Bağdat Paketi'nin kurulmasında ve devam ettirilmesinde oynadığı rol, Batı ile özellikle de Amerika ile ilişkileri doğrultusunda oluşturulmuştur.⁵⁰⁹ Türkiye'nin Amerika'dan ekonomik ve askeri yardım beklemesi ve Batı ile bütünleşme yolundaki genel politikası, Amerika'nın Orta Doğu savunması ile ilgili projelerine Türkiye'nin destek vermesinin en önemli nedenidir.

Ayrıca, Türkiye'nin 1950'li yıllar boyunca Orta Doğu'ya yaklaşımının temelinde NATO'ya dahil olmak ve bu ittifak içinde Batılı devletlerle eşit savunma ilişkileri kurmak istemesi de önemli rol oynamıştır. Menderes hükü-

⁵⁰⁷ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 70-72.

⁵⁰⁸ Erel TELLAL: a.g.e., 48-49.

⁵⁰⁹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 106-107.

meti, en yakın askeri ve siyasi müttefiki olan Amerika'yı memnun edebilmek ve bu ülkenin politikalarını desteklemek çerçevesinde Orta Doğu politikasını belirlemiştir.⁵¹⁰

Türkiye, Menderes hükümetleri döneminde Orta Doğu'ya Soğuk Savaş düşüncesiyle yaklaşmış ve Arap devletlerini, bölgeye yönelik en büyük ve ciddi tehlikenin komünizm olduğuna ikna etmeye çalışmıştır. Oysa Arap devletleri, Sovyetler Birliği'nden uzakta olmaları dolayısıyla, Irak hariç, kendilerini Sovyet tehlikesine maruz hissetmemişlerdir. Bu dönemde, Arap dünyasında pan-Arap politika izleyen radikal rejimlerin etkisi olsa da, Türkiye ve diğer Batılı ülkelerin Sovyetler Birliği'ne karşı bölgede güçlü bir askeri ittifak oluşturmaları önlenememiştir.

⁵¹⁰ Nasuh USLU: a.g.e., 132.

IV. Orta Doğu Olaylarına Türkiye'nin Yaklaşımı ve Türk-Sovyet İlişkileri

1954-1959 yılları arasında Orta Doğu'da meydana gelen krizlerin en önemli sonuçlarından biri de, hiç şüphesiz Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu politikasının aktif bir unsuru haline gelmesidir. Bunun tek nedenini, Batılı ülkelerin bu bölgede yapmış olduğu hatalarda görmek yanlışır. En önemli nedenlerden biri de, 1952 Temmuzunda Mısır'da monarşinin yıkılmasından sonra 1954 yılında Nasır'ın iktidara gelmesi ve takip ettiği geniş amaçlı hatta Mısır'ın gücü ve imkanlarını aşan politikasıdır.

Nasır, başlattığı politika ile kendi kontrolünü aşan gelişmeleri ortaya çıkartmış ve bu gelişmeler de uluslararası politikanın Orta Doğu'da karmaşık bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Bu karmaşık yapı da, Sovyetler Birliği'ni Orta Doğu'da hesaba katılması gereken bir devlet haline getirmiştir. 1950'lerin ortasından itibaren, Sovyetler Birliği'nin Mısır'ın yanında Orta Doğu'ya girmesi, o zamana kadar Türk-Arap ilişkilerine dolaylı olarak etkide bulunan Sovyetler Birliği'ni, 1955 yılından itibaren Türk-Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir faktör haline getirmiştir.⁵¹¹

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da etkin hale gelmesi, Türkiye'yi Batı'ya daha fazla yaklaştırmıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güney komşuları (Suriye, Irak) üzerinde etkinlik kazanması, Türkiye'nin Sovyet tehdidiyle hem kuzeyden hem de güneyden kuşatılması anlamına gelmektedir. Bu durum, Amerika'yı da endişelendirmiş, 1957-1958 yıllarından itibaren Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemi artmış ve orta menzilli nükleer füzelerin (Jüpiter) Türkiye'ye yerleştirilmesi gündeme gelmiştir. Bu da, Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden gerginleşmesine neden olmuştur.⁵¹²

⁵¹¹ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 11-12.

⁵¹² Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 514-515.

A. Süveyş Krizi ve Türk-Sovyet İlişkileri

Süveyş krizi, Amerika'nın dünya liderliğine yükselişini ortaya çıkartmıştır. Amerika, Süveyş krizinden yararlanarak, "real politik"ten ve güç dengesine aşırı düşkünlükten sorumlu tuttuğu müttefiklerinden kopmak suretiyle derin bir nefes almıştır. Süveyş krizi, Amerika'nın ilk defa küresel gücün gerçekleri ile karşılaşmasına neden olmuştur. Bu gerçeklerden birisi de, boşlukların daima doldurulacağı ve başlıca sorunun boşluğun doldurulup doldurulamayacağı değil, kimin tarafından doldurulacağı meselesi olduğudur.

İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki tarihi rollerinden uzaklaştırılmalarından sonra, Amerika, bu bölgedeki güç dengesinin sorumluluğunu üzerine almıştır. Amerika'nın kendisini Avrupa'dan koparması, bu ülkeyi, dünyanın her bölgesindeki özgür ulusların (komünist olmayan) savunulmasının sorumluluğunu üzerine almaya yöneltmiştir.

Sovyetler Birliği ise, Süveyş krizinden sonra, bir yıl içinde Orta Doğu'ya sızmayı başarmıştır. Süveyş krizi sırasında İngiltere ve Fransa uluslararası hakarete maruz kalırken, Sovyetler Birliği'nin Macaristan'daki acımasız uygulamaları formalite icabı bir kınamayla geçiştirilmiştir. Doğu Bloku'nun Mısır'a silah satması, NATO'yu bölen bir Sovyet stratejik hamlesine dönüşmüş ve özellikle de kalkınmakta olan ülkelerin Amerika nezdinde pazarlık güçlerini arttırmaları için Sovyetler Birliği'ne yönelmelerine neden olmuştur.⁵¹³

1960'lı yılların ortasından itibaren, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki "değişmeye" paralel olarak, Türk-Sovyet ilişkilerinde de bir yakınlaşma olmuş, bu da Türkiye'nin Arap ülkeleriyle (muhafazakar-ilerici) ilişkilerinde doğal bir yakınlaşma ve normalleşme meydana getirmiştir.⁵¹⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, kuzeyden gelen Sovyetler Birliği tehdidini derinden hisseden ve bu nedenle Batı Bloku'na kayan Türkiye, Orta Doğu'da ortaya çıkan her yeni devletin muhtemel bir Sovyet müttefiki

⁵¹³ Henry KISSINGER: a.g.e., 512-515.

⁵¹⁴ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 13.

olmasının doğurabileceği kısıkaca karşı psikolojik, diplomatik ve taktik hazırlığı iyi yapılmamış refleksler göstermiştir. Stratejik nitelikli bir bölgesel planlamadan çok blok eksenli reflekslerin sonucunda, Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk ülkeler arasında yer alması, Süveyş bunalımı konusunda takınılan tavır, Bağdat Paketi'nin kurulması ve ileride değinileceği üzere Suriye ile savaşın eşliğine gelmesi zaten var olan psikolojik birikimi siyasi bir karşı kutup algılamasına dönüştürmüştür.

Bu dönemde, Batı'ya karşı anti-sömürgeci bir siyasi söylem ve mücadele geliştirmeye başlayan Arap kamuoyu nezdinde Türkiye, bu kez sömürgeci ülkelerin bölgedeki stratejik ortağı olarak görülmeye başlanmıştır. Türkiye'nin, mensubu olduğu Batı Bloku'nun genel tercihleriyle uyumlu olarak geliştirdiği bölge politikası sadece bölge ile ilgili sonuçlar doğurmakla kalmamıştır.

Anti-sömürgeci söylemi, alternatif bir uluslararası siyasi bloklaşmanın merkezine yerleştiren ve çoğu sömürge devrimleri ile kurulmuş olan ülkelere oluşan Bağlantısızlar Bloku nezdinde de ciddi bir itibar kaybına yol açan söz konusu politika, Doğu'nun ilk anti-sömürgeci bağımsızlık savaşını yapmış olan Türkiye için önemli bir uluslararası yalnızlaşma sürecinin başlamasına neden olmuştur.⁵¹⁵

1. Süveyş Krizinin Çıkması ve Nasır'ın Rolü

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu bölgesinde özellikle İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskılarını arttırması, İngiltere'nin Orta Doğu'daki çıkarları açısından önem taşımıştır. Savaştan güçsüzleşerek çıkan İngiltere, hiç olmazsa Orta Doğu'daki üslerini ve stratejik bazı bölgeleri koruyabilme gayreti içine girmiştir.

Kore Savaşı da, İngiltere'nin Mısır'dan çekilmeme konusundaki kararını etkilemiştir. Sovyet komünizminin yayılmacılığı karşısında Amerika'nın da

⁵¹⁵ Ahmet DAVUTOĞLU: *Stratejik Derinlik* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 410-411.

bu yayılcılığı durdurma politikası takip etmesi, Mısır ve Orta Doğu konusunda İngiltere ve Amerika arasında işbirliğinin doğmasına neden olmuştur.⁵¹⁶

Bu dönemde Orta Doğu'da da, bütün dünyada olduğu gibi milliyetçilik ve bağımsızlıkçılık duyguları kuvvetlenmiş, kolektif bilinci etkileyen ve diri tutan bir tutku haline gelmiştir. Bu akımların da etkisiyle, Mısırlı yöneticiler, İngiltere'yi 1936 Antlaşması gereğince bulunduğu Süveyş Kanalı'ndan çıkartmak için yoğun talepte bulunmuşlardır.

Bu istek, "Hür Subaylar Komitesi" (Free Officers) tarafından 23 Temmuz 1952 tarihinde Mısır'da yapılan darbeden sonra artarak devam etmiştir. Nasır'a göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerini kaybeden İngiltere'ye karşı duyulan tepki sadece milliyetçilik duygularından kaynaklanmamakta, Filistin'den ayrılırken İsrail'in kurulmasına imkan sağlaması da eleştirilmektedir. Dolayısıyla, Araplar açısından İsrail'in kurulmasının birinci derece sorumlusu İngiltere'dir.⁵¹⁷

Bu dönemde Amerika, söz konusu darbeyi ve zaman içinde bu darbenin lideri olan Nasır'ı, Orta Doğu'da komünizme karşı bir kalkan gibi görmüş ve bölgede çıkarları bozulan İngiltere'yi Mısır'a yönelik taleplerinde frenlemeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği ise, doğru teşhis koyarak Nasır'ın arkasındaki Amerikan desteğini anlamış fakat henüz Akdeniz'de Amerika ile boy ölçüşecek güce sahip olmadığı için olayları izlemekle yetinmiştir.

1952 Temmuzundan 1956 Ekimine kadar geçen sürede Nasır, başarısız bir toprak reformuna, gittikçe artan ekonomik ve mali sıkıntılara, İngiltere ile Suudi Arabistan'ın karşı-darbe teşebbüslerine rağmen, dış politikada gösterdiği maharetlerle kendisini ve rejimini ayakta tutmayı başarmıştır. Önce Süveyş Kanalı'nın boşaltılması sorununda İngiltere ile mücadelesi, sonra Bağdat Paketi'ne katılmayı reddedişi ve Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı, Nasır'ın prestijini korumasında ve devam ettirmesinde etken olmuştur.⁵¹⁸ Ba-

⁵¹⁶ Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 117.

⁵¹⁷ Cemal Abdül NASIR: *İhtilalin Felsefesi*, Çev.: Kamil Turan (Ankara, 1967), 61.

⁵¹⁸ Mahmut DIKERDEM: *Orta Doğu'da Devrim Yılları*, 61.

tılılara karşı mücadele eden Nasır'ın Arap dünyasındaki prestiji de doğru orantılı olarak artmıştır. Nasır'ın amacı, Arap dünyasını Mısır'ın öncülüğünde birleştirmektir.⁵¹⁹

Bu arada, Başkan Nasır ile İngiltere Devlet Bakanı Nutting arasında, Süveyş Kanalı'nda 72 yıllık İngiliz hakimiyetine son veren antlaşma Kahire'de 19 Ekim 1954 tarihinde imzalanmıştır.⁵²⁰ Bu antlaşma, Nasır'ın prestijini daha da arttırmıştır. Söz konusu antlaşmaya göre, 20 ay içinde yani en geç 19 Haziran 1956 tarihine kadar Süveyş Kanalı'ndaki bütün İngiliz kuvvetleri çekilecektir. İngiliz Orta Doğu Başkomutanlığı Karargahı Süveyş'ten Kıbrıs'taki Episkopi'ye nakledilmiştir. 26 Ağustos 1936 tarihinde Londra'da imzalanan İngiltere-Mısır İttifak Antlaşması ve ekleri sona erdirilmiştir.

Mısır, Süveyş Kanalı'ndan geçiş serbestisini sağlayan 29 Ekim 1888 tarihli İstanbul Antlaşması'na uyacağını teyit etmiştir. 1954 Antlaşması'nın 1inci maddesine göre, Süveyş Kanalı, savaşta ve barışta, bayrak ayrımı olmaksızın bütün ticaret ve savaş gemilerine serbest ve açık olacaktır. 6ıncı maddeye göre, 1950 Arap Müşterek Güvenlik Paktı üyesi devletlere ve Türkiye'ye yabancı bir devletin (Sovyetler Birliği) silahlı saldırıda bulunması halinde, İngiltere, geri çekilmek kaydıyla Süveyş Kanalı bölgesini yeniden işgal edebilecektir.⁵²¹

Böylece Türkiye, İngiliz-Mısır anlaşmazlığının, dolayısıyla İngiltere'nin Orta Doğu politikasının bir parçası haline gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılarak, Türkiye'nin bölgeden çekilmesinden sonra bu durum önemli bir gelişmedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu Orta Doğu'dan tasfiye eden İngiltere, 35 yıl sonra Orta Doğu'da tutunabilmek için, onun yerini alan Türkiye Cumhuriyeti'ne dayanmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin Orta Doğu'ya girmesi ve bölgenin karmaşık politikasına bulaşması bu kadarla da kalmamıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere, İngiltere-Mısır Antlaşması'ndan bir kaç ay sonra

⁵¹⁹ Cemal Abdül NASIR: a.g.e., 64.

⁵²⁰ **Keesing's Contemporary Archives**, 1952-1954, 13833.

⁵²¹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 224.

ortaya çıkan Bağdat Paktı, bölgeyi karıştırdığı gibi Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini de bozmuştur.⁵²²

19 Ekim 1954 tarihli İngiltere-Mısır Antlaşması imzalandıktan sonra, Batılı devletler, Mısır ile aralarında yeni bir işbirliği döneminin açıldığını zannetmişlerdir. Oysa, Nasır'ın işbirliğinden anladığı sadece ekonomik işbirliğidir. Nasır, Batılıların büyük bir iyimserlik havası içinde ortaya attıkları Kuzey kuşağı politikasına karşı çıkmış ve Bağdat Paktı'nın imzalanması üzerine açıkça Batı aleyhtarı bir politika izlemeye başlamıştır.

Mısır ile Batı'nın arasını açan olaylar şunlardır; Mısır'ın, Bağdat Paktı'na karşı giriştiği diplomasi ve propaganda saldırısı, Mısır'a vereceği askeri yardımda Amerika'nın kendi şartlarında ısrar etmesi üzerine, Mısır'ın Sovyetler Birliği'nden askeri yardım alması, Asuvan Barajı ile ilgili yardım teklifine Batılıların geç cevap vermeleri üzerine, Mısır'ın Sovyetler Birliği ile ilişki kurması, bunun üzerine Batılıların yardım tekliflerini geri çekmeleri ve Mısır'ın Süveyş krizine yol açan adımı atarak Süveyş Kanalı'nı işleten İngiliz-Fransız Şirketi'ni devletleştirmesidir.⁵²³

Amerika bu dönemde, İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak Orta Doğu'ya yönelik politikalarında değişiklik yapma ihtiyacı duymuştur. Orta Doğu'da ideolojiyi bir kenara bırakan Sovyetler Birliği ise, bu bölgede etkisini daha da genişletmiştir. Başkan Eisenhower döneminde Dışişleri Bakanı olan John Foster Dulles, Truman'ın İsrail'e destek politikasından vazgeçerek, Araplarla ilişkilerini geliştirmeye çalışsa da, Orta Doğu'ya yapılan Sovyet yardımlarına benzer yardımlar yapmak istememiştir.

Dulles, Mısır-Çekoslovakya Antlaşması üzerine, Asuvan Barajı projesi için Mısır'a yardım teklifinde bulunmuş ancak bunu Kongre'ye kabul ettirmekte zorlanmıştır. İsrail yanlısı politikacılar, pamuk üreticisi Güneyli Kongre üyeleri ve bütçenin dengesini bozacağından korkan Cumhuriyetçiler karşı çıkmışlardır. Senatör Fulbright ise, Dulles'in, hem Sovyetler Birliği'ne karşı

⁵²² Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 119.

⁵²³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 288.

Nasır'ın tutumunu hem de Asuvan Barajı'nın önemini yanlış değerlendirdiğini, Nasır'ın uyguladığı Arap milliyetçiliği ve tarafsızlık politikasını komünizm ile karıştırdığını ileri sürmüştür.⁵²⁴

Mısır ile Batı'nın karşı karşıya geldikleri en önemli sorun, Asuvan Barajı'nın finansmanı sorunudur. Amerika ve İngiltere, başlangıçta bu barajın finansmanına yardım etmeyi, Mısır ile iyi ilişkileri devam ettirmek için uygun görmüşlerdir. Ancak Nasır, Batılıların yardım teklifini oyalamış ve 16 Mayıs 1956 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıdığını açıklamıştır. Bunun üzerine Amerika, 19 Temmuz 1956 tarihinde, İngiltere ise 20 Temmuz 1956 tarihinde Asuvan Barajı'nın finansmanını karşılamayacaklarını açıklamışlardır. Nasır ise, bu durumu kendi lehine kullanarak, "Batı emperyalizmine kafa tutan lider" rolünü oynamıştır.⁵²⁵

Nasır, 23 Haziran 1956 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda oyların %99'unu alarak Cumhurbaşkanı seçilmesinin verdiği güvenle 26 Temmuz 1956 tarihinde, Süveyş Kanalı'nı işleten İngiliz-Fransız Şirketi'ni devletleştirdiğini açıklamıştır.⁵²⁶ Türk basını, Süveyş Kanalı'nın "millileştirilmesi" yerine "devletleştirilmesi" kavramını kullanmıştır.⁵²⁷

Süveyş Kanalı'nın devletleştirilmesine karşı, İngiltere ve Fransa kuvvete başvurma da dahil sert tepki gösterirlerken, Amerika, Fransa ve İngiltere'nin kuvvete başvurmak için yeterli hukuki nedene sahip olmadıklarını ve dünya kamuoyunun Süveyş Kanalı şirketinin devletleştirilmesini haklı gördüğünü belirtmiştir. Kruşçev ise, 31 Temmuz 1956 tarihinde verdiği demeçte, Mısır'ın bağımsız bir devlet olarak söz konusu kendi Şirketi'ni yani Mısır şirketini devletleştirmeye hakkı olduğunu belirtmiştir. Sovyet basını ise, bu hareketi bir bağımsızlık mücadelesi olarak değerlendirmiştir.⁵²⁸

⁵²⁴ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 134-135.

⁵²⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 289.

⁵²⁶ B. PONOMAREV ve diğerleri: *Histoire de la Politique Extérieure de l'U.R.S.S. (1945-1970)* (Moscou: Editions du Progrès, 1974), 407.

⁵²⁷ *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1956.

⁵²⁸ Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 154.

Süveyş Kanalı'nı işleten Şirketin devletleştirilmesi, Amerika'dan çok Fransa ve özellikle İngiltere'nin çıkarlarını tehdit ettiğinden, İngiltere'nin tepkisi Amerika'ya göre daha sert olmuştur. Her şeyden önce Süveyş Kanalı'nı en çok kullanan ülke İngiltere'dir. O dönemde İngiltere, Orta Doğu petrolüne tamamıyla bağımlı iken, Amerika'nın petrol rezervi vardır. En önemlisi, Süveyş Kanalı psikolojik açıdan İngiltere'nin Orta Doğu'daki nüfuzunun sembolüdür. Süveyş Kanalı'nın kaybı, Orta Doğu'da İngiltere'nin üstlendiği rolün sonu anlamına gelmektedir.⁵²⁹

2. Süveyş Krizinin Savaşa Dönüşmesi ve Krizin Sona Ermesi

Nasır'ın tepkilere yol açan devletleştirme kararı üzerine, 29 Temmuz 1956 tarihinde Londra'da bir araya gelen Amerika, İngiltere ve Fransa 2 Ağustos'ta yayınladıkları bir bildiri ile Süveyş sorununu görüşmek üzere, 16 Ağustos 1956 tarihinde Londra'da bir konferans toplanmasına karar vermişlerdir. Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenleyen 29 Ekim 1888 tarihli İstanbul Antlaşması'na taraf olan devletler ile Süveyş Kanalı'ndan en çok yararlanan devletlerin çağrıldığı Birinci Londra Konferansı, 16 Ağustos 1956 tarihinde konferansa çağrılan 24 ülkeden 22'sinin katılımıyla başlamıştır.⁵³⁰ Mısır'ın yanı sıra, Yunanistan da bu konferansa katılmamıştır.⁵³¹

Konferansta, Dulles tarafından ileri sürülen plana göre, Süveyş Kanalı'nı Birleşmiş Milletler'e bağlı uluslararası bir kuruluş yönetecek ve 1888 İstanbul Antlaşması'nın geçiş serbestisi ilkesine uyulacaktır. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Şepilov ise, böyle bir yönetimin sömürgeci bir nitelik taşıyan ve 20inci yüzyılın şartlarına aykırı eski Süveyş Kanalı Şirketi'ni başka bir görüntü altında tekrar canlandıracağını ileri sürmüştür.

Amerika'nın yorumuna göre, Türkiye; 1) Nasır'ın, Bağlantısızlık politikasında liderliğe oynadığının ve Sovyetler Birliği'ne artan bağımlılığının bilin-

⁵²⁹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 160.

⁵³⁰ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 82.

⁵³¹ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), 153.

cindedir. 2) Nasır'ın, Bağdat Paktını zayıflatmaya çalıştığını da bilmektedir. 3) Süveyş Kanalı'ndan serbest geçişin, NATO ve Bağdat Paktı için önemini kabul etmektedir.⁵³² Dolayısıyla Türkiye, bazı değişiklik önerilerinde bulunarak Dulles planını kabul etmiştir.

Bu arada, 3-9 Eylül 1956 tarihleri arasında Kahire'de yapılan görüşmelerde, Nasır, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın uluslararası denetim altına alınmasını kesinlikle kabul etmeyeceğini ve Süveyş Kanalı üzerindeki egemenliğinden vazgeçmeyeceğini ortaya koymuştur. Kahire görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine, İngiltere ve Fransa tutumlarını sertleştirmişlerdir.⁵³³

19-21 Eylül 1956 tarihleri arasında toplanan İkinci Londra Konferansı'nda, Dulles'in önerisi üzerine, Süveyş Kanalı'na uluslararası bir statü verilmesinin ilk aşaması olarak "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği" kurulmuştur.⁵³⁴ Bu konferans, bir sonuç alınamadan dağılmıştır. Nasır, konferansın hemen ardından, Batılılarla dayanışma içinde olduğunu göstermek için bu birliğe üye olan Türkiye'yi sadece Arap dünyasında değil, Bağlantısızlar hareketi içinde de "Batı emperyalizminin savunucusu" olmakla suçlamıştır.⁵³⁵

Bu arada İngiltere, Fransa ve İsrail Mısır'a yapacakları saldırıyı görüşmek üzere, 22-23 Ekim 1956 tarihlerinde Paris'te toplanmışlar ve bir antlaşma imzalamışlardır. Antlaşmaya göre, ilk saldırıyı İsrail yapacaktır. Daha sonra, İngiltere ve Fransa taraflara "ateşkes" çağrısında bulunacaklar ancak Mısır bu çağrıyı kabul etmeyeceği için, İngiltere ve Fransa da savaşan tarafların arasına girmek bahanesiyle Süveyş Kanalı'na çıkartma yapacaklardır.⁵³⁶

25 Ekim 1956 tarihinde Macar İhtilalinin başlamasıyla, Sovyetler Birliği'nin dikkatini bu ihtilale yoğunlaştıracaklarını düşünen İngiltere, Fransa ve İsrail için önemli bir fırsat doğmuştur. Albay Ariel Şaron'un komutasındaki

⁵³² Ayşegül SEVER: a.g.e., 161.

⁵³³ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 84.

⁵³⁴ Henry KISSINGER: *Diplomasi*, 503.

⁵³⁵ Hüseyin BAĞCI: *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 2001), 80.

⁵³⁶ Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 161.

İsrail birlikleri, 29 Ekim 1956 tarihinden itibaren Sina'ya doğru hareket etmişlerdir. 6 Kasım 1956 tarihinde yani Amerika'da Başkanlık seçiminin yapıldığı gün İngiliz ve Fransız birlikleri Süveyş Kanalı'nı işgal etmişlerdir.⁵³⁷

İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından Süveyş Kanalı'nın işgaline yönelik olarak yapılan saldırıya, Amerika çok sert tepki göstermiştir. Bu ülkelerin daha önceden Amerika'yı haberdar etmemiş olmaları, Washington'da büyük bir tepkiye neden olmuştur. Başkan Eisenhower, İngiltere ve Fransa'nın 19uncu yüzyıl taktikleri uygulamalarından dolayı çok rahatsız olmuştur.⁵³⁸

1 Kasım 1956 tarihinde toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na Amerika tarafından sunulan karar tasarısı, Türkiye'nin de dahil olduğu 64 devlet tarafından kabul edilmiştir. 2 Kasım 1956 tarihli kararda, İsrail'in, 24 Şubat 1949 tarihli Mütareke Antlaşması'nı ihlal ederek Mısır topraklarına girdiği ve İngiliz-Fransız Silahlı Kuvvetleri'nin de Mısır topraklarına karşı askeri harekate giriştikleri belirtilerek, tarafların derhal askeri hareketi durdurmaları, ateşkes ilan etmeleri, mütareke sınırlarının gerisine çekilmeleri ve ateşkes gerçekleşir gerçekleşmez de Süveyş Kanalı'ndan serbest geçişin sağlanması için gerekli tedbirleri almaları talep edilmiştir.

İngiliz Başbakanı Eden'in, "bir ceza verme havası içinde" olduğunu söylediği kararı, Amerikan Başkan Yardımcısı Nixon, "Tarihte ilk defa, bize göre sömürgecilik geleneğini sürdüren İngiliz ve Fransız politikalarına karşı bağımsızlığımızı gösterdik" şeklinde yorumlamıştır.⁵³⁹

Donald E. Nuechterlein tarafından ortaya konulan "ulusal çıkar teorisine" göre, 1956 Süveyş krizinin İngiltere açısından analizi şöyledir: "İngiltere açısından konunun anavatan topraklarının savunulması ile yakın bir ilişkisinin bulunmadığı kolaylıkla söylenebilir. Buna karşılık, Eden hükümetinin, olayı İngiltere'nin ekonomik çıkarları açısından hayati önemde gördüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Nasır'ın Batı-karşıtı tutumu ve bu tutumunu Orta Doğu'daki Batı-karşıtı hareketleri destekleyerek ortaya koymasının da, İngil-

⁵³⁷ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 86-87.

⁵³⁸ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 137-138.

⁵³⁹ Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, 166.

tere'nin bölgedeki hayati çıkarlarına uygun düşmediği açıktır. Nasır, İngiltere'nin bu bölgedeki etkisini güçlendiren Batı-yanlısı Arap ülkelerine de karşı çıkmakta, onları suçlamaktadır. Kısacası Nasır, İngiltere için hayati önemi olan Orta Doğu'da, İngiltere açısından arzulanan düzenin korunmasına büyük bir engeldir. Ayrıca, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kuran ve Batı türü bir siyasi çoğulculuğa yatkın görünmeyen Nasır ile İngiltere arasında ideolojik açısından da önemli ayrılıklar söz konusudur.⁵⁴⁰

Süveyş krizi, iki dünya savaşı arasında (1919-1939) Orta Doğu'da söz sahibi olan İngiltere ve Fransa'nın durumlarında önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu politikasından kesin olarak çekilmelerinde, 1956 Süveyş krizinin etkisi büyüktür. İngiltere ve Fransa'dan boşalan yeri, bir başka Batılı devlet, Amerika Birleşik Devletleri doldurmak istemiştir. Diğer yandan, Amerika'nın bu saldırıya karşı çıkışı, Sovyetler Birliği'nin de İngiltere ve Fransa'ya karşı çıkışını kuvvetlendirmiştir. Orta Doğu'da İngiltere ve Fransa'nın bıraktığı ve Amerika'nın doldurmaya çalıştığı boşluğu aslında Sovyetler Birliği doldurmuştur. Süveyş krizinin Nasır'ın zaferi ile sonuçlanması, Orta Doğu'daki Batı aleyhtarı oluşumların durumunu da güçlendirmiştir.⁵⁴¹

Nasır'ın liderliğindeki Mısır, bağımsızlığına yönelik muhtemel bir tehdidin kaynağı olan Batı Bloku ile "mesafeyi korumaya çalışmış, Batı Bloku'ndan gelen 1956 Süveyş krizi gibi müdahalelere karşı Sovyetler Birliği'nin rekabetçi desteğini arkasına almıştır."⁵⁴²

Avrupalı güçler, Süveyş krizi sonrasında, Amerika'nın kendi ulusal ve küresel çıkarlarını, NATO üyesi müttefiklerinin çıkarlarından daha öncelikli gördüğünü ayrıca Amerika'nın karşısında güç bakımından ne kadar geride kaldıklarını ve bu ülkeye ne kadar bağımlı olduklarını da anlamışlardır.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Faruk SÖNMEZOĞLU: **Uluslararası Dış Politika ve Dış Politika Analizi** (İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000), 242-243.

⁵⁴¹ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 90-91

⁵⁴² Faruk SÖNMEZOĞLU: a.g.e., 291.

⁵⁴³ Ernest R. MAY ve Philip D. ZELIKOW: **Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar**, Çev.: Mehmet Harmancı (İstanbul: Sabah Yayınları, 1999), 27.

Soğuk Savaş süresince katı bir bloklaşmayı gerekli kılan iki bloklu yapılanma, Amerika ile Avrupalı müttefikler arasındaki bölgesel politika farklılıklarını örten sonuçlar doğurmuştur. Orta Doğu bölgesiyle çok daha köklü ve tarihi ilişkileri olan Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş süresince bu tarihi bağların gerektirdiği ulusal politikalarla, küresel iki kutuplu sistemin gerektirdiği blok politikaları arasında ciddi çelişkiler yaşamışlardır. Bu çelişkilere en iyi örnek Süveyş krizidir.

Süveyş krizi sırasında, İngiliz-Fransız ortak tavrı ve Amerika'nın bu tavrı yumuşatma çabaları dikkat çekicidir. İngiltere ve Fransa'nın ortak sömürgeci geçmişleri, bu ülkeleri Orta Doğu'ya dönük sertlik politikalarına sevk ederken, sömürgeci uluslararası yapının dağılarak bu yapının ulus-devletlere dayalı Birleşmiş Milletler sisteminde ikame edilmesini, "Pax-America"nın önemli bir ön şartı olarak gören Amerika, Sovyet-karşıtı küresel blok çıkarları ile blok-içi bölgesel çıkar farklılaşması arasında kalmıştır.⁵⁴⁴

3. Süveyş Krizi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Tesiri

Nasır'ın, Asuvan Barajı'nın finansmanı sorunu nedeniyle 26 Temmuz 1956 tarihinde Süveyş Kanalı'nı işleten Şirketi devletleştirmesini,⁵⁴⁵ bu karar, Türkiye'nin Orta Doğu'daki çıkarlarına bir hanel getirmemesine rağmen, Türkiye de İngiltere ve Amerika ile birlikte kınamıştır. Türkiye'nin bu tutumu, Batı'nın global çıkarlarıyla bütünleşme kaygısından ileri gelmektedir.

Türkiye, Mısır'ın Süveyş Kanalı üzerindeki mutlak kontrolünün, Sovyetler Birliği'nin Süveyş Kanalı'nı ele geçirmesiyle sona ereceğine ve böylece Batı'nın güvenliğini tehlikeye sokacağına inanmaktadır.⁵⁴⁶ Oysa Sovyetler Birliği, Türkiye'nin, Süveyş krizi sırasında Mısır'a karşı girişilen üçlü saldırıyı onaylayan tek Yakın ve Orta Doğu ülkesi olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Ahmet DAVUTOĞLU: a.g.e., 348-349.

⁵⁴⁵ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 152.

⁵⁴⁶ Ayşegül SEVER: a.g.e., 158.

⁵⁴⁷ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 109.

Bu dönemde Türkiye, Bağdat Pakti'na yeni üyeler kazanma girişimindedir. Türkiye, Amerika'yı, bir yandan başta Araplar olmak üzere Bağdat Pakti'na yeni üyeler kazandırmak için daha fazla çaba harcamaya zorlarken, diğer yandan da Nasır'ın Bağdat Pakti'na muhalefetini önlemesini istemektedir. Dolayısıyla, özellikle Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı işleten İngiliz-Fransız Şirketi'ni devletleştirmesi sonrasında Amerika ile arasının açılması, Türkiye'yi bir anlamda memnun etmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'da bölgesel güç olma isteği o kadar canlıdır ki, Orta Doğu ile ilgili sorunlarda kendisini Amerika Birleşik Devletleri ile eşit düzeyde görmektedir.

Süveyş krizi, bir yandan Mısır'a karşı saldırıya geçen devletlerden biri olan İngiltere'nin Bağdat Pakti üyesi olması, diğer yandan Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenleyen 1888 İstanbul Antlaşması'nın taraflarından birisi olması nedeniyle Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Ayrıca, 19 Ekim 1954 tarihli İngiltere-Mısır Antlaşması'na göre, Türkiye'ye yabancı bir devletin silahlı saldırısı halinde İngiltere bir süre sonra geri çekilmek kaydıyla, Süveyş Kanalı bölgesini işgal edebilecektir. Ancak, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın yönetimine el koymasıyla, İngiltere'nin, Türkiye'nin saldırıya uğraması durumunda Süveyş Kanalı bölgesini işgal etmesi de güçleşmiştir.⁵⁴⁸

23 Temmuz 1952 tarihinde "Hür Subaylar Komitesi" tarafından yapılan darbenin hemen akabinde, Menderes hükümeti, darbeyi Mısır ile ilişkilerin yeni bir başlangıcı olarak görmüştür. Darbenin ilk aylarında, General Necip ve yardımcısı Albay Nasır verdikleri beyanatlarda Atatürk'e ve Türkiye'ye övgüler yağdırmışlar fakat Bağdat Pakti sonrasında iki ülke de farklı yaklaşımlar izlemiştir.

Mısır ve Türkiye'nin yaklaşımları şu şekilde sıralanabilir: 1) Nasır, Mısır'ı ve bölgeyi Batı'ya bağımlı olmaktan kurtarmaya çalışırken, Türkiye, Batı'ya bağımlılığı savunmaktadır. 2) Mısır için, Türkiye'nin aksine, olası bir Sovyet saldırısı karşısında Batı'nın desteği önemli değildir. 3) Mısır, Arap dünyasının liderliğine oynarken, Türkiye de Orta Doğu'da bölgesel güç olmak iste-

⁵⁴⁸ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 91.

mektedir. 4) Türkiye, Irak ile Mısır arasındaki tarihi liderlik yarışında Irak'ı desteklemiştir. 5) Türkiye, Mısır ile Yunanistan arasındaki yakınlaşmadan rahatsızlık duymuştur.⁵⁴⁹

Bütün bu nedenlerden dolayı, Türkiye ile Mısır'ın ilişkilerinin zaman içinde bozulması kaçınılmazdır. Her iki ülke de bölgesel güç olmak istemektedir. Mısır, bölgesel güç olmayı, bölge ülkelerinin nezdindeki bağımsızlıkçı tavrına dayandırmak isterken, Türkiye, bölgesel güç olmanın Batılı güçlerin desteği ile olabileceğine inanmaktadır.

Süveyş krizi sırasında ve sonrasında Türkiye, İngiliz-Fransız çizgisinden çok Amerikan çizgisine yakın bir politika izlemiştir.⁵⁵⁰ Müttefikleri (İngiltere ve Amerika), Nasır'ın devletleştirme kararına gösterilecek tepki konusunda anlaşmazlığa düştüklerinde ve İngiltere Amerika'nın desteği olmaksızın askeri harekate girişince, Türkiye, Amerika'nın yanında yer almıştır. Türkiye, İngiltere ile Amerika arasında bir seçim yapması gerektiğinde, diğer müttefikleri ile kıyaslanamayacak derecede önemli olan Amerika'yı seçmiştir.

Türkiye, Truman Doktrini'nden sonra, İngiltere'nin bir müttefik olarak askeri ve ekonomik olanaklarının sınırlılığını anlamıştır. Nasır'a karşı İngiltere ile aynı duyguları paylaşırsa da, Menderes hükümetinin, İngiltere'nin Nasır'a karşı yürüttüğü askeri harekate, Amerika'ya rağmen destek vermesi mümkün değildir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 4'e karşı 64 oyla kabul edilen Amerika'nın önergesine olumlu oy vermiştir.⁵⁵¹

Süveyş krizinin olumsuz yansımaları, Bağdat Paktı'nı da etkilemiştir. Bağdat Paktı üyeleri, İsrail'in istilasını kesin bir şekilde reddederek, İngiltere ve Fransa'nın Süveyş Kanalı bölgesindeki askerlerini geri çekmelerini talep etmişlerdir. Bağdat Paktı'nın üyeleri Irak ve Pakistan, İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan çıkarılması önerisinde bulunmuşlardır. İngiltere ve Fransa'nın, 6 Kasım 1956 tarihinde ateşkes ilan etmelerinden hemen sonra Bağdat Paktı

⁵⁴⁹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 159; Türkiye'nin Mısır'a yaklaşımları konusunda bkz.: Fethi GEMUHLUOĞLU: *Dostluk Üzerine* (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2001), 67-69.

⁵⁵⁰ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 397.

⁵⁵¹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 165.

üyeleri, İngiltere hariç, 7 Kasım 1956 tarihinde Tahran'da bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda Türkiye, İngiltere'nin Bağdat Pakti'ndan çıkartılmasını önlemiştir.⁵⁵²

İngiltere, Bağdat Pakti'nin dört üyesinin Tahran'da yayınladıkları bildiriyi öğrendikten sonra yaptığı açıklamada, "dostane ve yapıcı ikazın" İngiliz hükümetinin görüşleri ile bağdaştığını belirtmiştir. Bu açıklamayı, Süveyş krizi sonrasında Arap ülkeleri nezdindeki itibarını tamamıyla kaybeden İngiltere'nin, Bağdat Pakti'nı da kaybetmemek endişesiyle yaptığı düşünülmüştür.⁵⁵³

Sovyet tehdidi karşısında sömürgeci ülkelerin de içinde bulunduğu Batı Bloku ile stratejik bir birlikteliğe giden Türkiye ile bağımsızlıklarını Batı Bloku içinde yer alan İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika gibi ülkeler karşısında kazanan İslam ülkeleri arasında ciddi bir psikolojik ve stratejik duvar örülmeye başlanmıştır. Sömürge-karşıtı ilk ulusal kurtuluş mücadelesini başlatan Türkiye'nin, özellikle Süveyş krizi ve Cezayir sorunu karşısında takındığı Batıcı tavır, o dönemde milliyetçi ve anti-sömürgeci dalgalanmalar ile çalkalanan İslam dünyası nezdinde ciddi bir prestij kaybını beraberinde getirmiştir.

Türkiye bu dönemde, Batı Bloku içinde yer alan tek müslüman ülke olmanın avantajını yapıcı ve aktif bir diplomasi ile kullanamadığı gibi, bu konumda bulunmanın faturasını başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası platformlarda yalnızlaşarak ödemek zorunda kalmıştır. Aslında bu dönemde, Türkiye'nin aynı anda hem Batı Bloku içinde yer alması hem de Doğu'nun önemli bir temsilcisi konumunu sürdürebilmesi, Türkiye'ye ciddi bir diplomatik manevra ve uluslararası etkinlik alanı vermiştir.⁵⁵⁴

Türkiye, Süveyş krizinde, İngiltere ve Fransa'dan çok İsrail'e karşı net bir tavır sergilemiştir. Türk hükümeti, hem İsrail'i kınamış hem de Bağdat Pakti toplantısında, İsrail'i Orta Doğu'da barış ve istikrarın en büyük tehdidi

⁵⁵² Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 80.

⁵⁵³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 294.

⁵⁵⁴ Ahmet DAVUTOĞLU: a.g.e., 259.

olarak ilan etmiştir. Türkiye, gerek kamuoyunda gerekse Arap ülkelerinde artan tepkiler üzerine İsrail nezdindeki Büyükelçisi Şefkati İstinyeli'yi 23 Kasım 1956 tarihinde geri çekmiştir.

Türk hükümeti, İsrail ile olan ilişkilerini bilinçli olarak tamamen kesmemiştir. Türkiye, ekonomi ve istihbarat alanındaki işbirliğinin yanı sıra, Amerikan Kongresinde güçlü ve etkili olan Yahudi lobisinin desteğini de kaybetmek istememiştir. Bu çelişkili politikanın nedeni açıktır; Türkiye, bir taraftan Bağdat Paktı'nı korumak istemiş, diğer yandan da İsrail'i karşısına almak istememiştir.⁵⁵⁵

Türkiye'nin, bir yandan İsrail'deki Büyükelçisini geri çekmesi, diğer yandan da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Filistin sorunu hakkındaki 1947 tarihli kararına bağlı olduğunu açıklaması, Süveyş krizi sırasında Batı'yı destekleyen tutumu ile gücendirdiği Arap Devletlerini, özellikle de Mısır'ı kazanmak amacına yönelmiş davranışlardır. Ancak, gerek Arap Devletlerinin gerekse İsrail'in sonradan Türkiye'ye karşı izledikleri politikalar göstermiştir ki, Türkiye'nin Süveyş krizi konusundaki tutumu, Arapları kazanmaya yetmediği gibi İsrail'i de bir kere daha gücendirmiştir.⁵⁵⁶

B. Eisenhower Doktrini ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

1. Eisenhower Doktrini'nin Ortaya Çıkış Nedenleri

1956-1957 döneminin ilk yarısına Orta Doğu'daki Doğu-Batı çatışmaları hakim olmakla beraber, bu çatışmaları yansıtan gelişmelerin başlangıç noktası, Ocak 1957'de ortaya çıkan Eisenhower Doktrini'dir. 1952 yılında Nasır ihtilali ile Mısır'da monarşi yıkıldıktan sonra, Orta Doğu'da Nasır'ın başlattığı Arap milliyetçiliği hareketine ilk darbe Bağdat Paktı'ndan gelmiştir. 1956 Süveyş krizi ise, Batı'nın prestijine ağır bir darbe indirdiği için Bağdat Paktı'nın önemi azalmıştır.

⁵⁵⁵ Türel YILMAZ: a.g.e., 13-16.

⁵⁵⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 295.

1956 Süveyş krizi, Orta Doğu bölgesinin klasik sömürgecileri İngiltere ve Fransa'yı bölgeden tasfiye etmiştir. Bu tasfiye, hem Nasır açısından hem de Nasır'ın destekçisi olan ve Arap dünyasında yıldızı parlayan Sovyetler Birliği açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak daha sonra, Eisenhower Doktrini ile Amerika'nın Orta Doğu'ya girmesi hem Nasır'ın hem de Sovyetler Birliği'nin sert tepkisi ile karşılaşmıştır.⁵⁵⁷

Süveyş krizi sonrasında Orta Doğu'da meydana gelen değişimleri yönetmek isteyen Amerika, iki durum ile karşılaşmıştır. Birincisi, özellikle Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin nezdinde Batı'nın prestiji sarsılmıştır. Genel olarak Batı'nın Orta Doğu'daki prestij kaybı, bölgede büyük bir güç boşluğu meydana getirmiştir. Bu boşluk, Sovyetler Birliği tarafından doldurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya girme isteği ekonomik olmaktan çok siyasadır. (Sovyetler Birliği'nin kendi petrolü zaten vardır.) Sovyetler Birliği, Süveyş Kanalı'nı ve Orta Doğu'daki petrol sahaları ile yollarını kontrol altına almak istemektedir. İkincisi, Amerika Birleşik Devletleri Süveyş krizi sırasında tarafsız kalarak, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'ı işgal etmelerinin durdurulmasında, Sovyetler Birliği kadar, hatta ondan daha fazla etkili olmuştur. Ancak Arap dünyası, Amerika'nın bu çabasını yeterince takdir edememiştir.⁵⁵⁸

Bu dönemde Amerika'yı, Orta Doğu'da etkin olmak için ilan ettiği Eisenhower Doktrini'ne yönelten üç önemli gelişme olmuştur: Birincisi, Amerika, Süveyş krizinden sonra Sovyetler Birliği'ni çevreleyen bölgeleri, bölgesel hareketlerle koruyamayacağını ve Orta Doğu'nun içine girdiği devrimcilik sürecinde sadece askeri nitelikte (Truman Doktrini gibi) bir doktrine bağlı kalarak bölgede duruma hakim olamayacağını anlamıştır.

Kissinger'a göre, Amerika'nın Orta Doğu'ya yönelik yeni politikası aşağıdaki unsurları taşımalıdır.⁵⁵⁹ 1) Bölgesel halkların güvenliğini kazanacak ve sömürgeci lekesini temizleyecek bir siyasi program, 2) Siyasi iktidarı sağ-

⁵⁵⁷ Fahir ARMAOĞLU: **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)**, 200.

⁵⁵⁸ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 501-503.

⁵⁵⁹ Henry KISSINGER: **Nuclear Weapons and Foreign Policy** (New York: Harper and Brothers, 1957), 149-151.

layacak ekonomik yardım, 3) Bölgesel bir saldırıya karşı bölgesel savunma yeteneğinin arttırılması, 4) Sınırlı savaş kavramının Amerikan stratejisi içine alınması.

Amerika'nın geliştirdiği "sınırlı savaş" anlayışı ile 1957 yılından sonra Orta Doğu'da girdiği etkin politika arasında bir paralellik söz konusudur. 1957 Eisenhower Doktrini, Türkiye'ye ekonomik yardımın arttırılması, Lübnan çıkartması, Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi, Türkiye, İran ve Pakistan ile 1959 tarihli ikili antlaşmaların imzalanması gibi olayların tümü, yeni Amerikan politikasının dört unsuru ile ilgilidir.

İkincisi, Eisenhower Doktrini'nin temelinde, Amerika'nın Orta Doğu'da tam anlamıyla İngiltere'nin yerini alması vardır. Süveyş krizinden sonra, özellikle Doğu Akdeniz'de Amerika'nın aleyhine bir boşluk ortaya çıkmıştır. İngiltere ve Fransa'nın nüfuzunun kırılması sonucu ortaya çıkan bu boşluğun doldurulmasıyla, Amerika, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya sızma faaliyetlerini önleyebileceği ve Arap-İsrail savaşı ile Süveyş krizi gibi spesifik Orta Doğu sorunlarını Birleşmiş Milletler'in yardımı ile çözebileceği bir "kalkan" oluşturmuştur.⁵⁶⁰

Üçüncü olarak, Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yönelik stratejik doktrininde değişiklik olmuş fakat stratejik hedeflerinde bir değişiklik olmamıştır. Stalin döneminde amaç, Orta Doğu'da bulunan emperyalist güçlere bağlı burjuva hükümetlerini proleter bir devrim ile yıkmak iken, Stalin'in ölümünden sonra oluşturulan "barış içinde birarada yaşama" doktrini uyarınca, ister komünist olsun ister olmasın Orta Doğu'daki devletler, İngiltere ve Fransa'nın bölgeden ayrılmasını hızlandırmış ve Amerika'yı bölgeden uzak tutabilmişse, bu devletlerle işbirliği yapılabilir. Amerika Birleşik Devletleri de, barış içinde birarada yaşama doktrini uyarınca, bir anlamda Sovyetler Birliği'nin etkisine girebilecek devletlere, Batı'nın ittifaklar sistemine girme şartı aranmaksızın Amerikan ekonomik ve askeri

⁵⁶⁰ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 149-151.

yardımlarını yapmayı taahhüt ederek, Sovyetler Birliği'nin bu devletler üzerindeki etkisini azaltmaya çalışmıştır.⁵⁶¹

Amerika Birleşik Devletleri, NATO ile SEATO arasındaki boşluğu yeni bazı tedbirlerle doldurmak istemiştir. Başkan Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye özel bir mesaj yollayarak,⁵⁶² Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumalarına yardım edebilmek amacıyla Amerikan hükümetine bu ülkelerle işbirliği yapmak ve işbirliği yapılacak ülkelerin gücünü arttırmak için yardımda bulunma yetkisinin verilmesini istemiş ve üç talepte bulunmuştur: 1) Amerikan hükümeti, Orta Doğu için askeri yardım ve işbirliği programları hazırlamalıdır. 2) Söz konusu program, uluslararası komünizm tarafından yapılacak silahlı bir tecavüze karşı koymak için yardım isteyen devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını korumak amacıyla, gerektiğinde Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasını da kapsamalıdır.⁵⁶³ 3) Karşılıklı Güvenlik Kanunu (Mutual Security Act) gereğince, Orta Doğu'nun iktisadi ve askeri kalkınmasıyla ilgili olarak üç yıl süreyle her yıl 200 milyon dolarlık bir miktarın kullanımı hükümete bırakılmalıdır.⁵⁶⁴

Eisenhower Doktrini'nin, özellikle Orta Doğu'da Amerikan askerinin kullanılmasına dair bölümü, Amerikan Kongresi'nde büyük tartışmalara neden olmuştur. Ancak buna rağmen, Temsilciler Meclisi 30 Ocak 1957 tarihinde, Senato ise 5 Mart'ta Eisenhower Doktrini'ni kabul ederek, Başkan Eisenhower'e istediği yetkileri vermiştir.⁵⁶⁵ Eisenhower Doktrini'nin ilanından sonra Bağdat Paketi üyeleri, İngiltere hariç, 19-20 Ocak 1957 tarihleri arasında Ankara'da yaptıkları toplantıda bu doktrini desteklediklerini açıklamışlardır.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ J. C. HUREWITZ: *Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar* (Londra: Pall Mall Yayınevi, 1979), 91-92.

⁵⁶² *Keessing's Contemporary Archives*, 1957-1958, 15305-15306.

⁵⁶³ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 138.

⁵⁶⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 298.

⁵⁶⁵ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 503.

⁵⁶⁶ *Ayın Tarihi*, Sayı: 278, Ocak 1957, 140-141; Türkkaya ATAÖV: *Amerika, NATO ve Türkiye* (Ankara: Aydınlık Yayınevi, 1969), 248; *Keessing's Contemporary Archives*, 1957-1958, 15346.

Eisenhower Doktrini, iki açıdan Amerikan dış politikasında etkili olmuştur. Birincisi, bu doktrin ile Amerika artık resmen Orta Doğu ile ilgilenmeye başlamış ve Amerika'nın Orta Doğu ile bağlantı alanı genişlemiştir. Bilindiği üzere Amerika, Orta Doğu'ya olan ilgisini Truman Doktrini ile de göstermiştir. Ancak Truman Doktrini, iki ülkeyle (Yunanistan ve Türkiye) ve sadece askeri yardımla sınırlı kalmıştır. İkincisi ise, Amerika, Eisenhower Doktriniyle İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'da bıraktığı boşluğu doldurmuş ve Orta Doğu'da ilk kez Amerika ve Sovyetler Birliği karşı karşıya gelmişlerdir.

Eisenhower Doktrini'ne olumlu ve olumsuz tepkiler açısından Orta Doğu devletleri ikiye ayrılmışlardır. Eisenhower Doktrini'ni ilk kabul eden ülke Lübnan'dır. Daha sonra Pakistan, Irak, İran ve Türkiye gibi Bağdat Paktı üyeleri ile Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve İsrail gibi ülkeler de kabul etmişlerdir. Eisenhower Doktrini'ne tepki gösteren ülkeler ise Suriye, Mısır, Sovyetler Birliği ve Hindistan'dır.

Sovyetler Birliği, Mısır ve Suriye, Eisenhower Doktrini'ni Orta Doğu ülkelerinin iç işlerine doğrudan bir müdahale ve siyonizm tarafından beslenen emperyalist bir manevra olarak görmüşlerdir. Nasır ise, Arap milliyetçiliği karşıtı bir plan olarak yorumlamıştır.⁵⁶⁷ Sovyetler Birliği, Eisenhower Doktrini'ni, "Amerikan tekelci sermayesinin ve askeri çevrelerinin Orta Doğu'nun iç işlerine kaba bir müdahalesi" olarak nitelendirmiş ve bu doktrinin Orta Doğu'daki mevcut durumu bozacağını ifade etmiştir.⁵⁶⁸

Eisenhower Doktrini, Orta Doğu'daki İngiliz etkisini bir daha geri gelmeyecek şekilde ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Amerika, Bağdat Paktı üyelerine karşı taahhüt altına girerek, Orta Doğu bölgesinde kesin olarak söz sahibi olmuştur. Eisenhower Doktrini de, Bağdat Paktı gibi Arap dünyasında bölünmelere neden olmuştur. Unutmamak gerekir ki, Bağdat Paktı, şartların olgunlaşmasını beklemeden ortaya çıkmıştır. Oysa Eisenhower Doktrini, "tam

⁵⁶⁷ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 152.

⁵⁶⁸ *Keesing's Contemporary Archives*, 1957-1958, 15370.

zamanında" Orta Doğu'nun gündemine gelmiştir.⁵⁶⁹ Sovyetler Birliği ve Nasır'ın şiddetli tepkileri ve Orta Doğu'da krizler döneminin başlaması da, bir anlamda bu zamanlamanın doğruluğunu göstermektedir.

2. Eisenhower Doktrini'ne Türkiye'nin Yaklaşımı

Türkiye, Eisenhower Doktrini'nin kabulünden sonra, Amerika'nın, Sovyetler Birliği'nin Süveyş krizi sırasında İngiltere'nin başarısızlığından yararlanmasına ve Orta Doğu'daki nüfuzunu arttırmasına izin vermeyeceğini düşünerek, Eisenhower Doktrini'ni büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Böylelikle Amerika, İngiltere'nin Orta Doğu'daki başat rolünü üstlenmiştir. Türkiye, Süveyş krizinin ardından Bağdat Paketi'nin geleceğinin ve bölgedeki Batı nüfuzunun devamının tehlikeye düşmesi nedeniyle Amerika ile İngiltere arasındaki nöbet değişimini gerekli görmüştür.⁵⁷⁰

Türkiye, Eisenhower Doktrini'ni iktidarı ve muhalefetiyle desteklemiştir. Başbakan Menderes, 6 Şubat 1957 tarihinde yaptığı açıklamada, Eisenhower Doktrini'nin Orta Doğu'ya siyasi istikrarın yerleşmesinde kararlı bir adım olduğunu ve büyük yarar sağlayacağını belirtmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, 20 Ocak 1957 tarihinde Eisenhower Doktrini'ni desteklediğini açıklamıştır. Türk hükümeti, Eisenhower Doktrini'ni, Sovyetler Birliği'ne karşı bir tepki olmaktan çok Orta Doğu bölgesinin içine düştüğü siyasi istikrarsızlığa bir çare olarak yorumlamıştır.⁵⁷¹

Başkan Eisenhower'ın özel yardımcısı James D. Richards'ın Başbakan Menderes ile yaptığı görüşme sonrasında, 22 Mart 1957 tarihinde yayınlanan Ortak Bildiri'den anlaşıldığına göre, Türk hükümeti, Eisenhower Doktrini'ni sadece desteklemekle kalmamış, aynı zamanda doktrinin Orta Doğu bölgesinde uygulanmasında da Amerika ile birlikte hareket etmiştir.⁵⁷² Başbakan Menderes böylece, Orta Doğu'da Amerika'nın yanı sıra önemli bir

⁵⁶⁹ Fahir ARMAOĞLU: *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 204-205.

⁵⁷⁰ Ayşegül SEVER: a.g.e., 176.

⁵⁷¹ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 152-153.

⁵⁷² *Keessing's Contemporary Archives*, 1957-1958, 15655.

rol oynamayı hedeflemektedir. Menderes'in aktif ve dinamik politikası bölgede istikrarı amaçlamaktadır. Bu nedenle Menderes, Amerikan politikası ile Türkiye arasında bölgede ortak çıkarlar görmektedir.⁵⁷³

Menderes, Eisenhower Doktrini'nin kalkını altında Türkiye'nin Orta Doğu'da egemen bir rol oynayabileceğine inanmıştır. Başbakan Menderes'e göre, Eisenhower Doktrini'nin doğruluğunun tarih önünde kabul edilmesi, Amerika'nın bu doktrin çerçevesinde Türkiye'ye vereceği rol ile doğru orantılıdır.⁵⁷⁴ Bilindiği üzere Türkiye, Soğuk Savaş döneminde bile Amerika'nın desteğini sağlayarak Orta Doğu'da bölgesel güç olmanın yollarını aramıştır. Bu çerçevede Bağdat Paktı ve Eisenhower Doktrini gibi gelişmeler, Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefini gerçekleştirmesi gayretinde önemli tecrübe aşamaları olmuşlardır.

Bu dönemde Başbakan Menderes, Eisenhower Doktrini'nin Bağdat Paktı'nın yerini alması konusunda endişe duymuştur. Başbakan Menderes, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Warren'e, Eisenhower Doktrini'nin gerekli ve son derece yararlı olduğunu ancak Eisenhower Doktrini'nin Bağdat Paktı'nı zayıflatarak, onun yerini almasının yanlış olacağını belirtmiştir.

1950 yılının ilk aylarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye dahil bütün müttefiklerine, İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmesini takiben Orta Doğu'da oluşan güç boşluğunu Sovyetler Birliği'nin ya da Nasır'ın doldurmasına izin vermeyeceğini, bu boşluğu bizzat kendisinin dolduracağını, yalnızca Eisenhower Doktrini'nin ilanı ile değil ayrıca Suudi Arabistan'ı Mısır karşısında destekleyerek, İngiltere ile Süveyş yüzünden bozulan ilişkilerini düzelterek ve Bağdat Paktı'nın Askeri Komitesi'ne katılarak da göstermiştir. İngiltere ise, Orta Doğu'daki hedeflerini, Avrupa'nın petrol ihtiyacını ve petrol rezervlerini korumak ve bölgeyi komünist egemenliğine karşı savunmak olarak açıklamış ve Eisenhower Doktrini'ni isteksizce kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵⁷⁵

⁵⁷³ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 85.

⁵⁷⁴ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 397.

⁵⁷⁵ Ayşegül SEVER: a.g.e., 177-178.

Türkiye açısından Eisenhower Doktrini'nin önemi, Amerika'nın, Orta Doğu bölgesi ile daha fazla ilgilenenecek olması, Bağdat Pakti'na üye olmasa ekonomik ve askeri bakımdan Bağdat Pakti'nı daha fazla desteklemesi, özellikle komünizm tehdidini kullanarak yani Amerika'nın gözünde Türkiye'nin öneminin artmasını sağlayarak Amerika'dan daha fazla dış yardım talep etmesi olarak belirtilmektedir.⁵⁷⁶

22 Mart 1957 tarihinde yayınlanan Ortak Bildiri'nin,⁵⁷⁷ bir başka önemli özelliği de, Amerikan Kongresi tarafından kabul edilen metinden farklı olarak, "uluslararası komünizmin dolaylı saldırısı" halinde iki devletin birlikte hareket edeceklerini ortaya koymasıdır. Böylece Türkiye'nin önerisi ve Suriye olaylarının da etkisiyle, Eisenhower Doktrini'nin kapsamı "dolaylı saldırıyı" da içerecek şekilde genişletilmiş ve Türkiye Amerika'nın Orta Doğu'daki askeri girişimlerine yardım etme taahhüdünü yüklenmiştir.⁵⁷⁸

İngiltere ve Fransa'nın Eisenhower Doktrini'ne soğuk bakmaları, bu doktrin çerçevesinde artan Türk-Amerikan ilişkilerini daha da yoğunlaştırmıştır. Yine bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'ni, Orta Doğu'daki siyasi oluşumlarda belirleyici bir faktör olarak kabul etmiştir. Sovyetler Birliği ise, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinde artık engel teşkil etmeyeceğini açıklamıştır.⁵⁷⁹

Eisenhower Doktrini, Amerika'nın Orta Doğu'ya ilgisini arttırmıştır. Bilindiği üzere, Mısır ve Suriye'nin 1950'li yılların ortasından itibaren Sovyetler Birliği ile yoğun askeri ve ekonomik ilişkilere girmeleri, Sovyetler Birliği'nin bölgede etkin olmasını sağlamıştır. İki süper gücün kendi çıkarlarını korumak için Orta Doğu'daki olaylara değişik şekilde müdahale etmeleri hem aralarındaki çıkar anlaşmazlığını hem de Batı yanlısı ülkeler ile (Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan gibi) Sovyet yanlısı ve "olumlu tarafsızlık uygulayan" (Mısır ve Suriye gibi) ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları arttırmıştır.

⁵⁷⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 153.

⁵⁷⁷ Zafer, 23 Mart 1957.

⁵⁷⁸ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 154.

⁵⁷⁹ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 159.

Menderes hükümetinin 5 Mart 1959 tarihinde Amerika ile imzaladığı “İşbirliği Antlaşması”, Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli sonuçlarından birisidir. Amerika’nın Türkiye, İran ve Pakistan ile imzaladığı bu antlaşmalar, Orta Doğu’da barış ve güvenliğin korunması ve sürdürülmesini amaçlamaktadır.⁵⁸⁰

Başbakan Menderes açısından Eisenhower Doktrini’nin açıklanmasıyla, Amerika Orta Doğu bölgesinin koruyucu gücü olmuş ve böylelikle bölgedeki Sovyetler Birliği etkisini önleyebilecek tek güç haline gelmiştir. Eisenhower Doktrini’nin ilanıyla, Başbakan Menderes’in NATO ile Bağdat Paktı arasında bağlantı kurma isteği gerçekleşmiş fakat Sovyetler Birliği’nden kaynaklanan “tarihsel korku”, Soğuk Savaş’ın Orta Doğu’ya kaymasıyla birlikte tekrar gündeme gelmiştir.⁵⁸¹

C. Suriye Krizi ve Türkiye ile Sovyetler Birliği’nin Karşı Karşıya Gelmesi

1. Suriye Krizinin Çıkması ve Türkiye’nin Tepkisi

Bağdat Paktı’nın etkinliğinin azalması ve Süveyş krizi sonrasında, Türkiye’nin Orta Doğu bölgesindeki rolü değişime uğramıştır. Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik olarak rolünün değişmesi, Bağdat Paktı’nın etkinliğine olan inancının azalmasından çok Süveyş krizi sonrasında Orta Doğu’da değişen dengelerle birlikte Türkiye’nin rolünün ve etkinliğinin azalmasından kaynaklanmıştır.

Böylece, Türkiye’nin Orta Doğu bölgesinde oynayacağı rol sadece Bağdat Paktı çerçevesi ile sınırlı kalmamakta, Sovyetler Birliği’nin Orta Doğu bölgesinde etkisini arttırma ihtimali olan hemen hemen her olaya, Türkiye’nin biraz da lüzumundan fazla müdahaleci yaklaşımı hissedilmektedir. Türkiye’nin bu müdahaleci yaklaşımı, daha çok Demokrat Parti hükümetinin ekono-

⁵⁸⁰ Hamza EROĞLU: “Türkiye-Amerika İkili İşbirliği Antlaşması”, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Cilt: I (1960), 23.

⁵⁸¹ Hüseyin BAGCI: a.g.e., 88-89.

mik ve siyasi anlamda iç politikada problemler yaşaması ile paralellik arz etmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin bu müdahaleci yaklaşımında Bağdat Paketi'nin en inanmış savunucusu olmasının yanı sıra, Soğuk Savaş'ın önde gelen aktörlerinden birisi olmasının payı da vardır.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin 1950'li yıllarda geldiği aşama, Soğuk Savaş'tan doğrudan etkilenen ve dış politikaları bu gerginlik içinde oluşan iki ülke arasındaki ilişkinin bir yansımasıdır. İki ülkede de birbirine karşı güven duymayan bir hava hakimdir. 1930'lardan beri Türkiye-Suriye ilişkilerinde ağırlığını hissettiren Hatay sorunu,⁵⁸² 1945'lerde Suriye'nin bağımsızlığını kazanması sonrasında yeniden gündeme gelmiştir. Suriye hükümetlerinin, gerek İsrail gerekse Türkiye ile olan ilişkilerde gerilimi ve problemleri ön planda tutan yaklaşımları yüzünden, Türkiye'nin, Suriye'ye bakış açısı tarihin de yönlendirmesiyle olumlu olmamıştır.

Bilindiği üzere, Türkiye ile Suriye arasındaki Hatay sorunu, Lozan Antlaşması'nın kabulünden 1930'lu yılların sonuna kadar Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli ve kritik konulardan birisi olmuştur. Fransız Manda yönetimi altında olan Hatay'da Fransızların tutum değiştirmeleri, İkinci Dünya Savaşı'na giden yıllarda Avrupa'daki değişiklikler ve İtalya'nın Akdeniz'deki etkinliğinin artması sonucunda olmuştur. Fransa ile Türkiye arasında 29 Mayıs 1937 tarihinde Cenevre'de imzalanan antlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı teyit edilmiş ve Hatay Sancağı'nın milli bütünlüğü garanti altına alınmıştır.⁵⁸³ Daha sonra 1938 Ağustosunda Hatay'da seçimler yapılmış ve akabinde Eylül 1938'de Hatay bağımsız olmuştur. 29 Haziran 1939 tarihinde ise, Hatay Meclisi oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır.

Suriye, 1945 yılında Fransız hakimiyetinden tam olarak kurtulduktan sonra Türkiye-Fransa Antlaşması'nı kabul etmediğini ilan ederek, Hatay sorununun Arap Dünyası'nın bir sorunu olduğunu iddia etmiştir. Hatay sorununun büyümesi üzerine, Irak devreye girmiş ve Türkiye'nin Suriye'yi tanımasını

⁵⁸² Hatay sorunu ile ilgili olarak bkz.: Abdurrahman MELEK: **Hatay Nasıl Kurtuldu?** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991); Türkiye-Fransa ilişkileri ve Hatay sorunu ile ilgili olarak bkz.: Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 132-139.

⁵⁸³ Ayşegül SEVER: a.g.e., 182; A. Gündüz ÖKÇÜN ve Ahmet R. ÖKÇÜN: a.g.e., 19-20.

sağlamıştır. Bu dönemde, Türk asıllı Albay Hüsnü Zaim'in Suriye'de iktidarı ele geçirmesiyle, Türkiye-Suriye ilişkileri kısa bir süre de olsa düzelmiştir.⁵⁸⁴ İki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesi üzerine Türkiye, Suriye ordusunun modernleştirilmesi için bir askeri heyeti Şam'a göndermiştir.⁵⁸⁵

Suriye yönetimindeki değişiklikler, Suriye'nin dış politikasına da yansımış ve 1950'li yılların ortasından itibaren Suriye'nin Nasır'ı desteklemesi, Sovyetler Birliği yanlısı bir dış politika izlemesi ve Bağdat Pakti'na katılması Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin, Suriye'nin Bağdat Pakti'na katılmasını, ısrarla istemesi ve Süveyş krizindeki tavrı iki ülke arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir.

Suriye olayları, 1950'li yılların ikinci yarısında Soğuk Savaş'ın Orta Doğu'ya en önemli yansımalarından biri olmuştur. Suriye olayları, Süveyş krizinden ve Eisenhower Doktrini'nden etkilendiği gibi kendinden sonra gelişen Irak darbesini, nükleer başlıklı Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesini ve Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir.⁵⁸⁶

1956 yılından itibaren, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki kapısı olacağına dair somut göstergeler, hem Amerika'yı hem de Türkiye'yi tedirgin etmiştir. 1956 Süveyş krizinin hemen sonrasında bu kriz ile bağlantılı olarak Eisenhower Doktrini'nin ilan edilmesinden önce Suriye'nin Sovyetler Birliği'nden 20 milyon sterlin değerinde silah satın alması⁵⁸⁷ ve Sovyet yanlısı bir politika izlemesi Amerika, Türkiye ve İngiltere'yi endişelendirmiştir.

Bu dönemde Sovyet basını, Amerika'nın Türkiye ve Irak'ı Suriye'ye saldırmaya zorladığını ve İsrail'in Suriye sınırına asker yığdığını iddia etmiştir. Türkiye ise, Suriye'deki gelişmeleri son derece tehlikeli olarak nitelendirerek, Bağdat Pakti'nin güçlendirilmesinin gerektiğini belirtmiştir.

Batı'da Bulgaristan, kuzeyde Sovyetler Birliği ile sınırdaş olan Türkiye, güneyde Suriye'nin komünist bir yönetim altına girmesiyle kendini üç taraftan

⁵⁸⁴ Kemal BAĞLUM: *Anıpolitik 1945-1960* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1991), 85.

⁵⁸⁵ Aytemur KILIÇ: *Turkey and the World* (Washington: Public Affairs Press, 1959), 189.

⁵⁸⁶ Erel TELLAL: a.g.e., 86-87.

⁵⁸⁷ *Keesing's Contemporary Archives*, 1955-1956, 15207.

çevrili olarak hissetmiştir. Amerika ise, Suriye ile ilişkilerini tümüyle kopartmak istememiştir. Amerika, 1 Aralık 1956 tarihinde yaptığı açıklamayla, Türkiye ve İsrail'in iddialarının aksine, Suriye'nin silahlanmasının gerçek bir tehlike oluşturmadığını belirtmiştir.⁵⁸⁸ Anlaşılacağı üzere Amerika, 1956 yılında Türkiye'nin Suriye ile ilgili endişelerini henüz paylaşmamaktadır.

1957 Şubatından itibaren, Ürdün Kralı Hüseyin ile Başbakan Nablusi arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu siyasi bunalımın altında yatan en önemli nedenlerden biri, Ürdün iç politikasında Nasır yanlıları ile Batı yanlıları arasındaki güç çekişmesidir.⁵⁸⁹ Ürdün Kralı Hüseyin, Nisan 1957'de Suudi Arabistan ve Amerikan hükümetlerinin teşvikiyle Ürdün'de kendisine karşı komplo hazırlamakla suçladığı Nasır taraftarlarını ve sosyalistleri iş başından uzaklaştırmış ve bunun sonucunda söz konusu kesimlerin liderlerinin büyük bir bölümü Suriye'ye sığınmıştır. Bu liderlerin de etkisiyle, Suriye yönetimi gittikçe artan bir Batı aleyhtarlığı politikası izlemeye başlamıştır.⁵⁹⁰

Kral Hüseyin, uluslararası komünizmin tehdidinden söz edince, Başkan Eisenhower, Arap ülkelerine karşı uyguladığı dikkatli politikayı terk ederek -Ürdün Eisenhower Doktrini'ni kabul etmediği halde- Ürdün'ü desteklemiş ve böylece Amerika Arap ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklara ilk kez taraf olmuştur.⁵⁹¹

1957 Ağustosundan itibaren Suriye'nin bir Sovyet uydusuna dönüşebileceği konusunda, gerek Amerika gerekse Suriye'nin komşuları Türkiye, Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan'ın endişeleri artmıştır. Bu ülkelerin inancı, Sovyetler Birliği'nin Suriye'de bir "köprübaşı" tuttuğu ve Suriye'nin "Moskova'nın uydusu" haline geldiğidir.

Nitekim ,1957 yılının başından itibaren Suriye'nin gittikçe sola kaydığı ve bu ülkede komünistlerin etkisinin arttığı görülmektedir. Komünizm sempa-tizanı Savunma Bakanı Halit El-Azm 1957 Temmuzunda Sovyetler Birliği'ne

⁵⁸⁸ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 155-157.

⁵⁸⁹ Erel TELLAL: a.g.e., 89.

⁵⁹⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 301.

⁵⁹¹ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 90.

giderek çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Suriye ile Sovyetler Birliği arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması'nın 6 Ağustos 1957 tarihinde imzalandığının açıklanmasıyla, 1957 Suriye krizi ortaya çıkmıştır.

Bu antlaşmalara göre, Sovyetler Birliği Suriye'ye 500 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapmıştır. Asıl önemlisi, Sovyetler Birliği Çarlık Rusyası döneminden beri ilk kez bu antlaşma sayesinde Orta Doğu'ya ayak basma imkanını elde etmiştir.⁵⁹² Bu yardım kapsamında, karayolları bağlantılarıyla birlikte Lazkiye'de bir liman ve altı yeni havaalanı yapılması planlanmıştır. Böylece, Orta Doğu petrollerinin bir bölümünün denetimi Sovyetler Birliği'nin kontrolüne geçecektir.⁵⁹³

6 Ağustos 1957 tarihinde Sovyetler Birliği ile Suriye arasında imzalanan ve hem ekonomik hem de askeri işbirliğini öngören geniş kapsamlı antlaşma, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya adım atmasına neden olmuştur. Bu antlaşmadan sonra, Sovyetler Birliği ile Suriye arasındaki yakın ilişkiler ile işbirliği Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı dağılana kadar devam etmiştir.⁵⁹⁴

Söz konusu antlaşmanın imzalandığının duyurulmasından sonra, 13 Ağustos 1957 tarihinde, Suriye'deki mevcut rejimi devirmeye çalıştıkları iddiasıyla üç Amerikalı diplomat sınır dışı edilmiştir. Buna karşılık Amerika da, Suriye'nin Washington Büyükelçisini "istenmeyen adam" ilan etmiştir. Yine bu dönemde, 17 Ağustos 1957 tarihinde Suriye ordusunun yüksek rütbeli subayları arasında bir tasfiye yapılmış ve Genelkurmay Başkanlığına komünist eğilimli Albay Bızri getirilmiştir.

Bu gelişmeler karşısında Amerika, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Loy Henderson'u Orta Doğu'ya göndermiştir. Sovyetler Birliği'ne göre, Henderson'un Orta Doğu'ya gönderilmesindeki asıl amaç, Türkiye'nin Suriye'ye askeri müdahalesini organize etmektir. Yine bazı iddialara göre, Türk

⁵⁹² Fahir ARMAOĞLU: 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 507.

⁵⁹³ D. F. FLEMING: The Cold War and Its Origins II (1917-1960) (New York, 1961), 890.

⁵⁹⁴ Osman Metin ÖZTÜRK: Türkiye ve Orta Doğu (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997), 53.

Genelkurmayı Amerikalı askeri danışmanlarla birlikte Suriye'yi işgal planı hazırlamıştır.⁵⁹⁵

Loy Henderson'un, 24 Ağustos 1957 tarihinde Türkiye'de bölge liderleriyle yaptığı görüşme toplantısı, Başbakan Menderes ile Irak ve Ürdün krallarının katılımıyla gerçekleşmiştir. Loy Henderson, Washington'a döndükten sonra verdiği raporda, Suriye'ye Sovyet Bloku devletlerinden büyük miktarda silah geldiğini ve komşu Arap devletlerindeki hükümetleri devirmek için büyük bir propaganda çalışmasına girişmiş olduğunu belirtmiştir. Bu propagandanın, özellikle Kral Hüseyin'e yönelik olduğunu anlayan Amerika, Ürdün'e yapmakta olduğu askeri yardımı hızlandırmıştır.⁵⁹⁶

Türkiye, Amerika'nın ve dost Arap ülkelerinin Suriye'deki gelişmelere karşı yeterince tepki göstermemesine karşı çıkmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in 10 Eylül 1957 tarihinde gönderdiği mesajda, "Türkiye'nin, Arap savunma hareketini güçlendirmekten başka hiçbir harekette bulunmaması" istenmiştir. Gerek Amerika gerekse Arapların bu tutumu, Suriye'deki mevcut durumu değiştirmek için acilen harekete geçilmesi gerektiğine inanan Menderes hükümetini hayal kırıklığına uğratmıştır. Amerika ve Batı yanlısı Arap devletlerinin Suriye'ye karşı harekete geçmeye niyetli olmadıklarını gören Türkiye, hiçbir şey yapmamak ile Suriye'ye karşı askeri bir harekate girişmek arasında orta bir yol seçerek, Eylül 1957'den itibaren Türkiye-Suriye ortak sınırına asker yığmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmaya başlaması, bu ülkeye yönelik bir saldırı niyeti taşımamaktadır. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Suriye sınırına asker, tank ve top yığınağı yapmasını, Türkiye'nin Amerika ve İngiltere tarafından kışkırtılmasına bağlamıştır.⁵⁹⁷ Türkiye ise, başta Amerika olmak üzere müttefiklerinin onayını almadan Suriye'ye bir saldırı düzenlemeyi düşünmemektedir. Büyükelçi Kuneralp'e göre,⁵⁹⁸ Menderes hükümeti başlan-

⁵⁹⁵ B. PONOMAREV ve diğerleri: *Histoire de la Politique Extérieure de l'U.R.S.S. (1945-1970)*, 444-445.

⁵⁹⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 302.

⁵⁹⁷ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 109.

⁵⁹⁸ Ayşegül SEVER: a.g.e., 190-191.

gıçta Suriye'ye karşı güç kullanma olasılığını düşünmüş ancak daha sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve Eisenhower yönetiminin itirazları üzerine Suriye'ye askeri müdahaleden vazgeçmiştir. Büyükelçi Melih Esenbel ise, Türkiye'nin Suriye sınırına kuvvet kaydırmasını şöyle yorumlamaktadır: "Kuvvet kaydırıldığını biliyordum. Fakat bu kuvvetlerin kullanılmayacağını da."⁵⁹⁹

Menderes hükümeti, Suriye krizinden bazı kazançlar elde etmiştir. Öncelikle, Suriye-Sovyetler Birliği ilişkisine yönelik bir alarm durumu yaratarak, Amerikan yönetiminin Orta Doğu'da artan Sovyet etkisi karşısında bölgenin savunmasına daha fazla ilgi göstermesini gündeme getirmiştir. Ayrıca, 1957 Ekimindeki seçimler için de Suriye krizinden yararlanmıştır.

Başbakan Menderes 1957 seçimlerinde, Sovyetler Birliği ve Suriye ile ilgili problemlere dikkat çekerek, Türk halkına yaşadığı sıkıntıları unutturmak istemiştir. Suriye krizi nedeniyle, Türkiye, Amerika'dan daha fazla dış yardım talep edebilecektir. 1955-1956 yıllarından başlayarak özellikle 1957 yılında Türkiye'nin Orta Doğu'da önem kazanmasıyla birlikte, Menderes hükümeti de Amerika'nın gözünde tekrar önem (dış yardım) kazanmıştır. Bunda, Türkiye'nin Suriye krizi sırasında Amerikan politikasına paralel hareket etmesinin rolü büyüktür.⁶⁰⁰

Bilindiği üzere Amerika, Türkiye'nin kendisiyle yaptığı ittifak bağlarından vazgeçmeyeceğini bildiği ve dış yardım koşullarını yerine getirmediği için bir süredir Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunmamaktadır. Sonuçta, Menderes hükümetini Suriye sınırına asker yığmaya iten neden ne olursa olsun, bu hareket sadece Türkiye ile Suriye arasında değil, Amerika ve Sovyetler Birliği arasında da önemli ölçüde gerginliğe neden olmuştur.⁶⁰¹

2. Suriye Krizinin Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

Türk-Sovyet ilişkileri açısından, 1957 yılı çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bir yandan iki ülke arasında 1920'li yıllardan bu yana ilk kez bir

⁵⁹⁹ Melih ESENBEL: "40 Yıllık Dikenli Dostluk", *Hürriyet*, 21 Ocak 1985.

⁶⁰⁰ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 77.

⁶⁰¹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 193, 196.

savaş olasılığına bu denli yaklaşıırken, diğer yandan ekonomik ilişkilerle başlayan ve daha sonra siyasi ilişkilere de yansıyan yakınlaşmanın ilk işaretleri görülmüştür. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Şepilov, 18 Şubat 1957 tarihinde yerine Gromiko geçmeden önce,⁶⁰² Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi isteğini dile getirirken, "Kardeşimiz Türkiye" nitelendirmesini kullanmıştır.

Yine Dışişleri Bakanı Şepilov, Türk basınında yer verilmese de, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında normal ilişkiler kurulmasına artık bir engel teşkil etmeyeceğini açıklamıştır.⁶⁰³ Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleştirilmesi için yoğun çaba harcayan Büyükelçi Rijov'un, Sovyetler Birliği'nin Türkiye nezdindeki Büyükelçisi olarak atanması da 1957 Nisanında gerçekleştirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye yaklaşımı, Orta Doğu ve Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik olarak izlediği politika çerçevesinde olmuştur. Suriye'nin komünist bir devlet olmadığını açıklayan Sovyetler Birliği, Suriye bunalımını, Batı'nın Suriye'nin iç işlerine karışması olarak algılamıştır. Bu dönemdeki Sovyet politikası, Suriye bunalımı gibi dış sorunların gündeme gelmesiyle, Kruşçev'in iç politikadaki tasfiyeleri gerçekleştirirken dikkatleri dış politikaya yöneltmek istemesinden de kaynaklanmıştır. Eski Sovyet Başbakanlarından Molotov, Şepilov ve Malenkov 14 Temmuz 1957 tarihinde Komünist Parti Prezidyumundan çıkarılmışlardır.⁶⁰⁴

Bu dönemde Sovyetler Birliği, Suriye üzerinden Orta Doğu'ya girmeyi ve bölgede somut kazanımlar elde etmeyi düşünmüştür. Süveyş krizi sonrasında, Amerika'nın, İngiltere ve Fransa'ya nazaran Orta Doğu'da daha barışçı bir görüntü sergilemesi ve Arap devletlerine sempatik gözükmesi de Sovyetler Birliği'nin işine gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin, 5 Ocak 1957 tarihinde

⁶⁰² İsmail SOYSAL: a.g.e., 250.

⁶⁰³ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 159.

⁶⁰⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 253.

ilan edilen Eisenhower Doktrini'nin⁶⁰⁵ tatbikinden önce yani bir anlamda Amerika'dan önce Orta Doğu'ya girmek istemesi, Suriye üzerindeki yönlendirmesini arttırmış ve gerek Ürdün-Suriye gerginliğine gerekse Türkiye-Suriye krizine zemin hazırlamıştır.

1957 Eylülünün sonuna doğru Sovyetler Birliği ile Suriye, Türkiye'nin, Suriye hükümeti üzerinde baskı yapmak amacıyla güney sınırına asker yığdığını ileri sürmüşlerdir. Sovyetler Birliği'nin görüşüne göre, bağımsız bir dış politika izleyen ve saldırgan bloklara katılmayı reddeden Suriye hükümetine karşı Amerikalı diplomatların da katıldığı komplo başarısızlığa uğrayınca, Amerika ve İngiltere tarafından kışkırtılan Türkiye, Suriye sınırına çok sayıda asker, tank ve top yığınağı yapmıştır.⁶⁰⁶

Bu iddialar, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından kesinlikle yalanlanmış ve bu iddiaların iki yıldır Suriye'ye yollanan Sovyet silahlarından dikkatleri başka yere çekmek ve Suriye'yi bir Sovyet uydusu haline getirmek için uydurulduğu belirtilmiştir. Böylece Suriye krizi, bir yanında Türkiye ile Amerika'nın diğer yanında ise Suriye ile Sovyetler Birliği'nin olduğu bir anlaşmazlık haline gelmiştir.⁶⁰⁷

Amerika, Eisenhower Doktrini çerçevesinde Suriye'ye müdahalenin zor olduğunu görmüştür. Suriye'ye baskıyı daha çok Arap ülkelerinin yapmasını tercih ederek, Türkiye'yi Suriye konusunun dışında tutmak istemiştir. Bilindiği üzere, Eisenhower Doktrini'ne göre, ancak ilgili ülkenin talebi üzerine "uluslararası komünizm"den gelecek bir saldırı karşısında Amerikan Silahlı Kuvvetleri kullanılabilir.⁶⁰⁸

Bu gelişmeler karşısında Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin, Türkiye'ye 10 Eylül 1957 tarihinde bir mektup göndererek, Türkiye'yi Suriye'ye karşı askeri harekatta bulunmakla suçlamıştır.⁶⁰⁹ Bulganin'in mektubunda,

⁶⁰⁵ Eisenhower Doktrini ile ilgili olarak bkz.: Fahir ARMAOĞLU: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, 240-248.

⁶⁰⁶ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 109.

⁶⁰⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 302-303.

⁶⁰⁸ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 138-139.

⁶⁰⁹ Zeki KUNERALP: **Sadece Diplomat**, 99.

Sovyetler Birliği'nin, son dönemde Türk-Sovyet ilişkilerini dostluk, işbirliği ve karşılıklı güven esasına dayandırmak için girişimlerde bulunduğu vurgulanarak, Sovyetler Birliği'nin zamanında Türkiye'ye verdiği desteği şimdi de yeni bağımsızlığını kazanan Arap devletlerine verdiği belirtilmiştir.⁶¹⁰

Ayrıca Bulganin, Sovyetler Birliği'nin özellikle Suriye hakkında duyduğu kaygılara değinerek, Mısır ve Suriye'ye ekonomik, siyasi ve askeri baskı uygulandığını ve Suriye'ye karşı bir komplo hazırlığının olduğunu açıklamıştır. Suriye'de varolan durumun değiştirilerek Amerikan tekelinin dayatılmaya çalışıldığı ve bunun için Amerika'nın bölgede Ürdün, Irak ve diğer ülkeleri kullandığı belirtilmektedir: "Açıktır ki, Suriye'ye karşı yapılacak bir askeri harekatta Türkiye'ye önemli bir rol düşmektedir... Suriye sınırında Türk birliklerini ve Türkiye topraklarında Amerikan birliklerini belirledik... Sovyetler Birliği'nin sınırlarına çok yakın olan bu bölgedeki güvenliğimizi tehdit eden böyle bir duruma kayıtsız kalamayız. Sovyetler Birliği, Türkiye'den, Suriye'ye silahlı bir saldırıda bulunmamasını dostça talep etmektedir."

Üstü örtülü tehdit olarak yorumlanabilecek bu sözlerin ardından Bulganin, Türkiye ile dostça komşuluk ilişkileri kurmak istediğini yenilemiştir. Bu mektubu, 11 Eylül 1957 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği nota izlemiştir.⁶¹¹

Başbakan Menderes, 11 Eylül tarihli notayı, 30 Eylül 1957 tarihinde cevaplandırmıştır. Başbakan Menderes cevabında, Türkiye'nin komşusu Suriye'den herhangi bir şikayet mesajı almadığı halde, Sovyetler Birliği'nin bu davranışıyla Suriye'ye ve Suriye krizine sahip çıkmak istediğini ortaya koyduğunu belirttikten sonra şunları ilave etmiştir: "Türkiye'nin, komşusu Suriye karşısında aldığı tedbirlere gelince, Türkiye'nin Suriye ve bütün komşularına karşı izlemekte olduğu dürüst siyaset karşısında, bu tedbirleri herhangi bir

⁶¹⁰ Keesing's Contemporary Archives, 1957-1958, 15811; B. PONOMAREV ve diğerleri: *Histoire de la Politique Extérieure de l'U.R.S.S. (1945-1970)*, 445.

⁶¹¹ Erel TELLAL: a.g.e., 125-127.

taarruz ve tecavüz niyetine algılamak yersiz ve haksız olur. Türkiye, ancak kendini müdafaa amacıyla tedbirler alır.”⁶¹²

Başbakan Menderes, ikili ilişkilerin tarihçesini anımsatarak ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki olumsuz gelişmelere değinerek, bunlardan Sovyetler Birliği’ni sorumlu tutmuş ve Sovyetler Birliği’ndeki yeni yönetimin ilişkileri iyileştirme isteklerini memnuniyetle karşıladığını ancak bu yaklaşımın icraata dönüşmeden bir anlamı olamayacağını belirtmiştir. Suriye’nin savunma ihtiyacının çok ötesinde silahlandığına dikkat çekilen mektupta, Suriye’nin kendisinden bir şikayet gelmediği halde Sovyetler Birliği’nin rahatsızlığının, Suriye’yi Sovyetler Birliği’nin yönlendirdiğinin bir göstergesi olduğunu ve Türkiye’nin komşusu Suriye’ye saldırma niyetinde olmadığını vurgulamıştır.⁶¹³

Kruşçev, Menderes’in cevabından 10 gün sonra, 9 Ekim 1957 tarihinde New York Times Gazetesi’ne verdiği demeçte, Dulles’in Türkiye’yi Suriye’ye saldırmaya özendirdiğini ve eğer bir savaş çıkarsa Türkiye’nin bir gün bile dayanamayacağını belirtmiştir.⁶¹⁴

Bu açık tehdide karşı, Amerikan Dışişleri Bakanlığı 10 Eylül 1957 tarihinde bir bildiri yayınlamıştır: “Aradaki mesafe ne kadar uzak olursa olsun, Türkiye’nin dostu ve müttefiki olan Amerika Birleşik Devletleri’nin, NATO’dan doğan taahhüt ve vecibelerini yerine getireceğinden şüphe edilemez. Sovyetler Birliği Komünist Partisi lideri bilmelidir ki, Amerika Birleşik Devletleri, Amerikan Kongresi’nin kabul ettiği Eisenhower Doktrini’ni devam ettirmeye kararlıdır. Amerika’nın, Türkiye ya da başka bir devleti Suriye’ye karşı savaşa teşvik ettiği iddiası gülünç ve manasızdır. Özellikle, Amerika’nın Süveyş krizi sonrasında takındığı tavır hatırlanırsa, Sovyetler Birliği’nin iddialarının yersiz olduğu daha iyi anlaşılacaktır.”⁶¹⁵

1957 Ekiminde, bir yandan Orta Doğu ile ilgili olarak Eisenhower Doktrini’nin uygulanabileceği belirtilirken, diğer yandan Sovyetler Birliği ile ilgili

⁶¹² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 303.

⁶¹³ Erel TELLAL: a.g.e., 127-128.

⁶¹⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 254; Önder ARI: *Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları* (İstanbul, 1977), 73.

⁶¹⁵ Fahir ARMAOĞLU: *Türk-Amerikan Münasebetleri*, 251-252.

olarak NATO'nun harekete geçebileceği açıklanmıştır. Bu arada, 25 Ekim 1957 tarihinde Amerikan Başkanı ile İngiltere Başbakanı bir Ortak Hareket Bildirisi yayınlarak, Türkiye'ye yöneltilen Sovyet tehditleri karşısında NATO Antlaşması'nın 5inci maddesine uygun olarak ittifakın üyelerinden birine karşı yapılacak saldırının bütün üyelere karşı yapılmış addedileceğini açıklamışlardır.⁶¹⁶

Suriye krizi sırasında, Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı tehditlerde bulunurken, Amerika Türkiye'ye tam anlamıyla sahip çıkmıştır. Bilindiği üzere, tam bu günlerde 5 Ekim 1957 tarihinde Sputnik füzesi atılmış, dolayısıyla Amerika'nın Sovyetler Birliği'ni orta menzilli füzelerle çevrelemek üzere Türkiye gibi ülkelere olan ihtiyacı artmıştır. Dolayısıyla bu dönemde, Türkiye'nin stratejik önemi doruk noktasındadır. Oysa aynı Amerika, 1960'lı yılların ortasında Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemi, uzun menzilli füze atabilen nükleer denizaltıların üretilmesi sonrasında azalınca, 1964 Kıbrıs sorunu sırasında Johnson mektubunu Türkiye'ye göndermiş ve Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin müdahalesi karşısında yalnız bırakabileceğini ima etmiştir.

Suriye, Bulganin'in Türkiye'ye gönderdiği notadan ancak bir ay sonra, 8 Ekim 1957 tarihinde, Türk hükümetini Suriye sınırında olay yaratmak, Suriye'nin hava sahasına tecavüz etmek ve Türkiye-Suriye sınırına asker yığmakla suçlayan bir nota göndermiştir. Türkiye, Suriye notasını 15 Ekim 1957 tarihinde cevaplandırarak, Suriye tarafından ileri sürülen iddiaların ve Türkiye'den duyulan endişenin yersiz olduğundan ve Suriye üzerinde Sovyetler Birliği'nin askeri ve iktisadi etkisinin artmasına karşı Türkiye'nin almaya mecbur kaldığı tedbirlerin meşruluğundan bahsetmiştir.⁶¹⁷

Sovyetler Birliği ve Suriye, Suriye krizini 1957 Ekiminde Birleşmiş Milletler'e götürmüşlerdir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko, BM Genel Kurulu'na gönderdiği mektupta, Suriye'nin iddialarını tekrarlamış ve Türk Genelkurmayı'nın Amerika'ya danışarak, 27 Ekim 1957 tarihinde Türkiye'de ya-

⁶¹⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 162.

⁶¹⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 304.

pılacak genel seçimlerden sonra uygulanmak üzere Suriye'ye saldırı planları hazırladığını belirtmiştir.

BM Genel Kurulu'nda konuşan İngiliz delegesi ise, Sovyetler Birliği'nin yarattığı savaş atmosferinin maksatlı olduğunu ve Sovyetler Birliği'nin bir yandan NATO ve Bağdat Paktı arasındaki bağlantıyı sağlayan Türkiye'yi, tam da 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak genel seçimler öncesinde, Birleşmiş Milletler önünde "saldırgan" duruma sokmak, diğer yandan Arapları Türkiye tehlikesine inandırarak ve bu tehlikeden onları kurtardığını göstermek suretiyle Arap dünyasındaki yerini kuvvetlendirmek çabasında olduğunu ileri sürmüştür.⁶¹⁸

Suriye sorunu Birleşmiş Milletler'de tartışılırken, Suudi Arabistan Kralı arabuluculuk teklifinde bulunmuş, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper ise, Suriye ile görüşmelerde bulunarak, Türkiye'nin Suriye'ye karşı iyi niyetinden bahsetmiştir. Türkiye için önemli olan, bir yanda Amerika'nın askeri ve ekonomik yardımının artırılmasını sağlayacak atmosferin yaratılması, diğer yandan da herhangi bir bunalım sırasında müttefiklerinin kendisini nereye kadar destekleyeceğini görmek istemesidir. Her iki açıdan da olumlu sonuç alınınca, Türkiye, dış ilişkilerini bozma eğilimine giren Suriye krizini bir an önce sona erdirmek istemiştir.⁶¹⁹

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerden⁶²⁰ (Demokrat Parti, 424 milletvekilliği, CHP 178 milletvekilliği kazanmıştır.) hemen sonra, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğindeki 29 Ekim resepsiyonuna Kruşçev, Bulganin ve Mikoyan'ın bizzat katılmaları, Kruşçev'in "Savaş bahsi ne kadar çok edilirse, gerçekleşme ihtimali de o kadar az demektir" ve Suriye sorununu kastederek, "Orta Doğu'da kesinlikle hiçbir tehdit yoktur. Bütün mesele yanlış anlamadan ibarettir" sözlerini söylemesiyle, Suriye krizi yumuşama sürecine girmiştir.⁶²¹

⁶¹⁸ Keesing's Contemporary Archives, 1957-1958, 15814, 15919.

⁶¹⁹ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 163.

⁶²⁰ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 171.

⁶²¹ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 112.

Özellikle Suriye'nin, Sovyetler Birliği'nin tam etkisi altında olmayan Mısır'la 1 Şubat 1958 tarihinden itibaren birleşmesi Türkiye'yi bir anlamda memnun etmiştir. Türkiye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni 11 Mart 1958 tarihinde tanımıştır. Mısır ile birleşen Suriye, Sovyetler Birliği'nin etkisinden çıkarak Mısır'ın etkisine girmiş ve Suriye'de de Mısır'da olduğu gibi Komünist Partisi dahil bütün partiler kapatılmıştır.⁶²² Türkiye'nin nezdinde, Mısır ile birleşmeyi tercih eden Suriye'nin Baasçı subayları, Suriye'de komünistlerin iktidara gelmesine engel olmuşlar, böylece Sovyetler Birliği'nin Suriye üzerindeki etkisi kendiliğinden azalmıştır.⁶²³

Kruşçev'in beyanatının ardından, Suriye'nin Türkiye ile ilgili şikayetlerini Birleşmiş Milletler'in gündeminden çekmesiyle, Suriye krizi de başladığı gibi aniden sona ermiştir. Kruşçev'in yumuşamasına yol açan en önemli neden, Suriye krizi bahanesiyle Sovyetler Birliği'nin dış dünyanın tehdidine maruz kaldığını iddia ederek, Savunma Bakanı Zhukov gibi rakiplerinden kurtulmayı ve böylece SSCB Komünist Partisi'ni kendi liderliği etrafında toplamayı düşünmesidir.⁶²⁴

Soğuk Savaş koşullarında, Batı Bloku'nun Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası bağlamında kurduğu Bağdat Paktı ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki Arapların tepkisini arkasına alarak buna karşı çıkması sonucunda iki bölge ülkesi olan Türkiye ve Suriye arasında çıkan "kriz" bölgesel olarak kalmış, dolayısıyla Sovyetler Birliği ile Amerika arasındaki bir krize dönüşmemiştir.

Tarafların beklentileri açısından Suriye krizine bakarsak, Amerika açısından izlenen politika, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının bir uzantısıdır. Bu bağlamda, Batılılar ve Türkiye, Arap devletlerinin Bağdat Paktı'na katılmalarını teşvik ederken, aynı zamanda hem Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya sızmasını önlemeye ve İsrail'in güvenliğini sağlamaya hem de bütün bunları yaparken bölgenin temel unsuru olan Arap halklarıyla karşı karşıya

⁶²² Mahmut DIKERDEM: *Orta Doğu'da Devrim Yılları*, 178.

⁶²³ Kemal H. KARPAT: "Turkish and Arab-Israeli Relations", 121.

⁶²⁴ Ayşegül SEVER: a.g.e., 203.

gelmemeye çalışmışlardır. Amerika, bu kriz sonunda, Orta Doğu'daki gelişmelerde etkin olduğunu göstermiştir.⁶²⁵

Sovyetler Birliği ise, sömürge karşıtı akımı kullanarak, hem çevrelemeyi durdurmaya hem de Orta Doğu'da İngiltere'den sonra ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği, Batı dünyası için özellikle enerji açısından çok önemli olan Orta Doğu'da, Amerika gibi bir etki alanı oluşturmaya çalışmıştır. Bölgedeki Bağlantısız devletler ise, iki kutuplu dünyayı kendi ekonomik ve siyasi amaçları için kullanmaya gayret etmişlerdir.⁶²⁶

Menderes hükümeti, Suriye krizinin tansiyonunu azaltarak veya arttırarak daha fazla dış yardım almayı ve ekonomisini düzeltmeyi, dolayısıyla 27 Ekim 1957 seçimlerinden olumlu bir sonuç (424 milletvekilliği) alarak iktidarını devam ettirmeyi hedeflemiştir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa bir Arap ülkesiyle kriz yaşayan Türkiye'nin, Suriye karşısında gösterdiği aşırı hassasiyet ve bir anlamda gerilimi arttırma politikası, hem Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki ve Arap ülkeleri nezdindeki etkisini arttırmış hem de Orta Doğu'da bölgesel güç olmak isteyen Türkiye'nin, müttefiklerince de teşvik edilen sert tutumu, Arap ülkelerini Türkiye dışındaki "koruyuculara" yöneltilmiş ve Arapların Osmanlı dönemiyle ilgili tamamen "kurgusal hatıralarını" canlandırmıştır. Türkiye, Orta Doğu'da İngiltere'nin bıraktığı güç boşluğunun hiç olmazsa bir bölümünü doldurmayı başaramamış ve daha fazla dış yardımı bölgesel güç olmaya tercih etmiştir.

D. Irak Darbesi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

Türkiye, 1958 yılı başından itibaren, Eisenhower Doktrini çerçevesinde sağlanan Amerikan desteğine rağmen Orta Doğu'daki Batı yanlısı rejimlerin geleceği hakkında kaygı duymaya başlamıştır. Nitekim, Eisenhower Doktrini'nin Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye sızmasını önleyemediği tecrübe edilmiş-

⁶²⁵ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 164.

⁶²⁶ Erel TELLAL: a.g.e., 131, 91-92.

tir. Bu nedenle Menderes hükümeti Lübnan, Ürdün ya da Irak gibi Batı yanlısı Arap rejimlerinin komünizmin etkisine girebileceklerinden endişe duymuştur.

Suriye krizinin ardından, Suriye ordusundaki Baasçı subaylar da, Suriye'deki komünistlerin Sovyetler Birliği'nin desteğiyle güç kazanmasından endişe etmeye başlamışlardır. Bu nedenle Baas yanlıları, Suriye'deki Sovyet tehdidini ortadan kaldırmak için Mısır ile Suriye'nin birleşmesine ve 1 Şubat 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasına öncülük etmişlerdir.

Başbakan Menderes'in Suriye ve Nasır'a karşı tavrı daima sert olmuş ve Soğuk Savaş'ı Orta Doğu'ya indirgeyerek dar görüşlü bir yaklaşım sergilemiştir. Bu, "bizimle değilseniz o halde bize karşısınız" yaklaşımıdır.⁶²⁷ Orta Doğu'da bölgesel güç olmak isteyen ve Soğuk Savaş döneminde bile bu tarihsel zorlamayı yerine getirmeye çalışan Türkiye'nin, bu dönemde zaman zaman ortamı gerginleştiren kısa süreli politikalar izlediği görülmektedir.

Suriye ile Mısır'ın 1 Şubat 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla ve Nasır'ın başkanlığında birleşmeleri üzerine, aynı aileden yani Haşimilerden gelen iki monarşi olan Ürdün ve Irak da, 14 Şubat 1958 tarihinde "Arap Birliği"ni kurmuşlardır. Irak-Ürdün federasyonunun Başbakanlığına Nuri Sait Paşa getirilmiştir.⁶²⁸ İki ülke, söz konusu federasyon çerçevesinde savunma, dış politika, eğitim, gümrük konularında koordinasyon içinde çalışacaklar ve ayrı birer devlet olarak da egemenliklerini koruyacaklardır. Batı taraftarı olan bu iki monarşinin birleşmesine, Mısır sert tepki göstermiştir.

Bu arada, Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun 22 Mayıs 1958 tarihinde Birleşmiş Milletler'e başvurarak, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (Suriye-Mısır) Lübnan'ın içişlerine karışmasını şikayet etmiş ve Irak ile Türkiye'den Lübnan'a müdahale etmelerini talep etmiştir.⁶²⁹ Irak Başbakanı Nuri Sait

⁶²⁷ Ayşegül SEVER: a.g.e., 205-207.

⁶²⁸ Mahmut DİKERDEM: a.g.e., 178-179.

⁶²⁹ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 521; Uğur ÖZGÖKER: "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Orta Doğu İlişkileri", İktisat Dergisi, Sayı: 308-309, Ekim-Kasım 1990, 29.

Paşa, Lübnan müdahalesine hazırlık olmak üzere Irak'ın doğusundaki askeri birlikleri batısına sevk ederken, bu birliklerin "güvenilir" komutanı General Kasım birlikleriyle Bağdat'tan geçerken, 14 Temmuz 1958 tarihinde darbe yapmıştır.⁶³⁰

1957 yılının başlarında tümü yeraltında faaliyet gösteren Komünist Partisi ile Ulusal Demokrat Parti, İstiklal Partisi ve Arap Sosyalist Rönesans Partisi (BAAS) adlı üç ulusal-burjuva partisinin oluşturduğu "Ulusal Birlik Cephesi" ile irtibatlı olan "Hür Subaylar Komitesi"nin 14 Temmuz 1958 tarihinde yaptığı darbe sonucunda, Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa öldürülmüştür.⁶³¹

Orta Doğu'daki Batı dostu rejimlere artan muhalefet, 14 Temmuz 1958 tarihinde kendini şok edici bir şekilde göstererek, Başbakan Nuri Sait Paşa'nın ülkedeki uzun süreli Batı yanlısı yönetimine son vermiştir.⁶³² Irak'ta gerçekleşen bu kanlı darbe, Mısır ve Suriye'nin birleşmesi sonucu bölgede ortaya çıkan görece yumuşama havasını da sona erdirmiştir.

Arap dünyasını Kuzey kuşağına bağlayan ve bölgede Amerikan ve İngiliz politikalarının temel taşı haline gelen Irak'taki bu değişim, gerek o sırada İstanbul'da toplanmakta olan Bağdat Paktı tarafından gerekse Amerika tarafından büyük bir endişe ile karşılanmıştır. Bağdat Paktı üyeleri, Irak darbesini "dışardan organize edilen yıkıcı bir faaliyet" olarak algılamışlar ve "siyaset eşkıyalarının" bu hareketini Bağdat Paktı'nı yıkmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin, aynı tarihlerde Kafkas sınırında askeri manevralara başlaması ve Türkiye karşıtı propagandasına hız vermesi, Amerika tarafından Türkiye'ye yapılan askeri yardımın derhal arttırılmasına neden olmuştur.⁶³³

Menderes hükümetinin sert tutumuna karşı muhalefet ve bazı yayın organları, Irak darbesini bir dış tahrik olarak değil, istibdat ve baskıya karşı

⁶³⁰ Mahmut DİKERDEM: a.g.e., 180.

⁶³¹ A. Z. MANFRED: *Yakın Çağlar Tarihi III*, 258.

⁶³² Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 110.

⁶³³ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 165-166.

direnış olarak nitelendirmişlerdir. CHP, 4 Ağustos 1958 tarihinde yayınladığı bildiride: "Türkiye, yeni Irak rejimine karşı takınacağı tavra dikkat etmelidir. Eğer takınılan tavır çok sert olursa, Irak rejimi, ya Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılır ya da Sovyetler Birliği'ni arkasına alarak Batı'ya karşı cephe alır."⁶³⁴

Irak darbesi, Türkiye'deki iktidar ve muhalefet çevrelerince farklı şekilde algılanmıştır. Irak darbesi, Türk hükümetinin 1950'lerden beri takip ettiği Orta Doğu politikasının iflası anlamına gelmektedir. Menderes hükümetine göre, Irak darbesi, uluslararası komünizmin bir eylemidir. Böylece komünizm tehlikesi, Suriye'den sonra Irak'a da sıçrayarak Türkiye'nin yanı başına gelmiştir. Bu arada, Menderes hükümetinin, Irak'taki eski rejimi geri getirmek için Irak'ı işgal etmeyi düşündüğü yolunda bazı söylentiler çıkmıştır.

27 Mayıs darbesinden sonra yapılan Yassıda duruşmaları sırasında, Demokrat Parti Bakanlarından Hayrettin Erkmen'in açıklanan notlarına göre, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak'a karşı harekete geçilmesini teklif etmiş, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Menderes ise, bunu hemen onaylamışlardır. Yine aynı notlara göre, "Türkiye'nin ve dünyanın kaderiyle ilgili bu önemli karar alınırken, Bakanlar Kurulu'na haber verilmemiştir. Tam Türkiye harekete geçecekken, Amerika engel olmuştur."⁶³⁵ Muhalefetteki CHP ise, Irak darbesinin bir ulusal kurtuluş hareketi olduğunu, dolayısıyla Irak'ın Bağdat Pakti'nden ayrılmasının, Arap dünyasındaki muhalefeti ortadan kaldıracığını ve Bağdat Pakti'nı zayıflatmayacağını, bilakis kuvvetlendirceğini düşünmektedir.⁶³⁶

1958 yılı, Türkiye'de iktidar-muhalefet çatışmasının gittikçe yoğunluk kazanmaya başladığı bir yıldır. Irak darbesinden sonra, "ihtilal" kelimesi Türkiye'deki siyasi tartışmalarda da konu olmaya başlamıştır. Başbakan Menderes, 1960 Şubatında İskenderun'da yaptığı bir konuşmada, Irak darbesinden

⁶³⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 312.

⁶³⁵ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 132.

⁶³⁶ George S. HARRIS: *Troubled Alliance*, 65-66.

bahsederken, muhalefetin “Türkiye’de de aynı mahiyette bir hareketin olması için zemin hazırladığını” söylemiştir.⁶³⁷

Başbakan Menderes, Irak darbesi sonrasında Türkiye’de de benzer bir darbe yapılacağı konusunda endişelenmiştir. Türk dış politikası konusunda ilk defa iktidar ve muhalefet farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı’ndan beri devam eden partiler üstü dış politika da sona ermiştir. Muhalefet Partisi lideri İnönü, Başbakan Menderes’i Orta Doğu’da maceralı bir dış politika izlemekle suçlamıştır.⁶³⁸

14 Temmuz 1958 tarihinde gerçekleştirilen Irak darbesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir gerginlik yaratmıştır. Irak’taki darbenin hemen ardından, Türkiye’nin Irak’a müdahalesi gündeme gelmiştir. Türkiye, 17 Temmuz 1958 tarihinde Amerika’ya başvurarak Irak’a müdahalede kararlı olduğunu bildirmiş ve Amerika’nın maddi ve manevi desteğini talep etmiştir.⁶³⁹

Türkiye’nin Irak’a müdahalesinin gündeme gelmesinde iki önemli neden vardır. Birincisi, Türkiye’nin büyük emek vererek oluşturduğu Bağdat Paktı, Irak’ın ayrılmasıyla dağılmış, Irak Mısır’ın başını çektiği diğer Arap devletlerinin yanında yer almıştır. Darbenin gerçekleştiği haberi Türkiye’ye ulaştığında, Menderes ve diğer Bağdat Paktı liderleri Sait Nuri Paşa’yı havaalanında bekliyorlardı. Bir anlamda kader birliği yaptığı Sait Nuri Paşa’nın devrilmesi, Başbakan Menderes’i derinden etkilemiş ve kendi iktidarının da sorgulanabileceği düşüncesini gündeme getirmiştir. İkincisi ise, Irak’taki darbe hükûmetine başkaldıran Kürtlerin, bir çeşit özerk devlet kurma imkanına sahip olup olmayacakları meselesidir.⁶⁴⁰ Kürtlerin Irak’ta özerk bir devlet kurmaları Türkiye, Suriye ve İran için kabul edilemez bir düşüncedir.

Türkiye, bir yandan Irak sınırına asker yığmış diğer yandan da diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerde, Irak’taki Türkmenlerin varlığı

⁶³⁷ Cumhuriyet, 15 Şubat 1960.

⁶³⁸ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 97.

⁶³⁹ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 513.

⁶⁴⁰ Yevgeni PRIMAKOV: Bu Savaş Olmayabilirdi! (İstanbul: Afa Yayınları, 1991), 24-25.

(Kerkük) ve Musul sorunu yeniden gündeme getirilmiştir. Kuzey Irak'ta özerk bir Kürt devletinin kurulması olasılığı ile Kerkük ve Süleymaniye'deki Türkmenlerin durumu, 10 Ağustos 1958 tarihinde bir araya gelen Türkiye ile İngiltere Başbakanları ve Dışişleri Bakanları tarafından görüşülmüştür. Bu görüşmede Menderes, Orta Doğu'da son yıllarda ortaya çıkan gelişmeleri, Amerika'nın Süveyş krizinde izlediği politikaya bağlamıştır.⁶⁴¹

Irak darbesi sonrasında, Türk-Sovyet ilişkilerinde de bir hareketlilik yaşanmıştır. Sovyetler Birliği, 16 Temmuz 1958 tarihinde Türkiye'ye sözlü bir nota vererek, Orta Doğu'da barışın korunması için Türkiye'nin çaba göstermesini istemiştir.⁶⁴² Aynı gün Kruşçev, Yugoslavya'nın Moskova Büyükelçisini kabulünde, Türkiye'nin Irak'a müdahalesine askeri olarak karşı çıkacaklarını belirtmiştir.

18 Temmuz 1958 tarihli Sovyet notası da, Türk hükümetini Irak'taki yeni rejime karşı askeri hareketler planlamakla suçlamaktadır. Söz konusu Sovyet notasına, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından 22 Temmuz 1958 tarihinde cevap verilmiştir. Zorlu, Sovyetler Birliği'nin Menderes'in "barışsever karakterini" nihayet kabul ettiğini büyük bir memnuniyetle karşıladığını belirterek, şöyle devam etmiştir: "Türk hükümeti, olayları, kendisinin ve müttefiklerinin güvenliğini tehlikeye düşürüp düşürmeyeceği açısından incelemekte ve politikasını üyesi olduğu savunma paktlarının meşru müdafaa prensiplerinden ilham alarak oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, hiçbir şekilde Orta Doğu'daki gerilimin arttırılmasının nedeni olmayacak ve atacağı adımlar tamamen savunmaya yönelik olacaktır."⁶⁴³

Türkiye'nin verdiği bu cevapta, Batılı müttefiklerinin de etkisi olmuştur. Amerika ve İngiltere, Türkiye'nin Irak'a müdahalesi durumunda Sovyetler Birliği'nin karşılık verebileceğini düşünmüşlerdir. Bu durumda, kendilerinin de soruna taraf olacağını göz önünde tutarak, Türkiye'yi böyle bir müdahaleden alıkoymaya çalışmışlardır. Ayrıca, bölgedeki gelişmeleri denetim altına ala-

⁶⁴¹ Erel TELLAL: a.g.e., 131-132.

⁶⁴² İsmail SOYSAL: a.g.e., 259.

⁶⁴³ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 98.

bilmek için gerekli girişimleri, Lübnan ve Ürdün'de bizzat kendileri gerçekleştirmişlerdir.

24 Temmuz 1958 tarihli ikinci Sovyet notası, Fatin Rüştü Zorlu'nun The Daily Mail Gazetesi'ne verdiği demeçte, Irak'taki beş yüz bin Türk azınlığın yanı sıra Sovyetler Birliği'ndeki elli milyon müslümandan da söz etmesine değinmekte ve Türkiye'nin güney sınırındaki askeri hazırlığa dikkat çekmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin Irak'a saldırması durumunda bunun sorumluluğunu taşımaya da hazır olması gerektiğine işaret etmektedir.⁶⁴⁴

1958 Irak krizinin bir savaşa dönüşmeden sonuçlandırılmasının en önemli nedenlerinden biri de, General Kasım'ın Irak'ta kurduğu yeni yönetimin tutumudur. General Kasım, Kruşçev ya da Nasır'ın adamı olmadığını ve Batı ile işbirliğini sürdüreceğini belirtmiş, dolayısıyla Amerika da sorunu daha fazla büyötmeye gerek görmemiştir.

14 Temmuz 1964 tarihindeki darbeye kadar zaten Batı'ya yakın olduğu için Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olan Irak'ın, 1958 darbesi sonrasında da ilişkileri bozulmadan devam etmiştir. Bunun başlıca nedeni, her iki ülkeyi de yakından ilgilendiren Kürt sorunudur. Hem Irak hem de Türkiye'de Kürtlerin bulunması, Irak ve Türkiye arasında doğal bir işbirliğinin doğmasına neden olmaktadır.⁶⁴⁵

Bir süre sonra Amerika, Orta Doğu'da Batı yanlısı bir koalisyon kurma çabalarına son vermiş ve Orta Doğu'daki çıkarlarında öncelik sırasını değiştirmiştir. Amerika için, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki varlığı hala öncelikli tehlikedir. Fakat Arap devletlerini kendi politikası için kullanma stratejisi önemi kaybetmiş ve Kuzey kuşağı politikasının önemi artmıştır. Dolayısıyla, 1958 yılından sonra Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemi artarken, buna paralel olarak Türkiye'ye yönelik Amerikan ekonomik ve askeri yardım-

⁶⁴⁴ Erel TELLAL: a.g.e., 133.

⁶⁴⁵ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 12.

ları da artmış ve yine bu bağlamda Amerika ile Türkiye arasında 5 Mart 1959 tarihinde “İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır.⁶⁴⁶

1957 Suriye ve 1958 Irak krizlerinde, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin güney komşularına askeri bir müdahalede bulunacağı kaygısını dile getirirken, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da artan etkisine var gücüyle engel olmaya çalışmıştır. Gerek Suriye gerekse Irak krizlerinde Türkiye'nin olası bir askeri müdahalesini engelleyen, Sovyetler Birliği'nin tutumunun yanı sıra, kendisini doğrudan ilgilendirmeyen bir bunalım nedeniyle Sovyetler Birliği ile doğrudan doğruya karşı karşıya gelmek istemeyen Amerika olmuştur.⁶⁴⁷

14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta yapılan darbe, Bağdat Pakti'nin varlığını temelinden sarsmıştır. Irak'taki yeni yönetim, Irak dış politikasının temelini bütün devletlerle dostluk ve tarafsızlık olarak ilan etmiştir. Yeni Irak hükümetinin, darbeden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkiler kurması, Irak'ın çok geçmeden Bağdat Pakti'nden ayrılacağını gösteren önemli bir belirtidir.

Irak'ın, Bağdat Pakti'nden çekildiği 24 Mart 1959 tarihinde Bağdat'taki İngiltere, İran, Pakistan ve Türkiye Büyükelçiliklerine bildirilmiştir.⁶⁴⁸ Bağdat Radyosu, Irak'ın Bağdat Pakti'nden ayrılışını, emperyalizm ile son bağının kopması şeklinde yorumlamıştır.⁶⁴⁹ Dikkat çekici bir başka husus, 28 Temmuz 1958 tarihinde Londra'da toplanan Bağdat Pakti üyelerinin aldıkları prensip kararları çerçevesinde, Amerika'nın, 5 Mart 1959 tarihinde Türkiye, İran ve Pakistan ile “İşbirliği Antlaşmaları” imzalaması sonrasında Irak'ın Bağdat Pakti'nden ayrılmasıdır.

Suriye bunalımı, Eisenhower Doktrini'nin uygulanması için hazırlanmış bir senaryo şeklinde oluşmuş fakat uygulamaya konulması için Irak'taki darbenin beklenmesi gerekmiştir. 14 Temmuz 1958 tarihinde General Kasım

⁶⁴⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 170; Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, 259-260.

⁶⁴⁷ Erel TELLAL: a.g.e., 133-134.

⁶⁴⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 318.

⁶⁴⁹ *Cumhuriyet*, 25 Mart 1959.

liderliğindeki askerlerin Irak'ta yönetimi ele geçirmeleri, Orta Doğu'da Eisenhower Doktrini'nin uygulanması için zemin hazırlamıştır.⁶⁵⁰

Irak, Bağdat Pakti'ndan çekildikten sonra, "Bağdat Paktı Teşkilatı", 21 Ağustos 1959 tarihinde "Merkezi Antlaşma Teşkilatı" (CENTO) olarak değiştirilmiştir.⁶⁵¹ CENTO ismi, Batı'da NATO ve Doğu'da SEATO arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. CENTO üyesi ülkeler, 7-9 Ekim 1959 tarihlerinde Amerikan Dışişleri Bakanı Herter'in başkanlığında toplanmışlardır. Amerika, CENTO üyesi ülkelerle, yumuşama sonrası oluşan yeni siyasi havaya rağmen her iki blokun Orta Doğu'daki ilişkilerinde Sovyet tehlikesinin varlığını sürdürdüğü ve bununla mücadele edilmesi gerektiği konusunda mutabakata varmıştır.

Irak'taki askeri darbeyi Pakistan, Burma ve Sudan'daki askeri darbeler izlemiştir. Bu darbeler, bölgede siyasi huzursuzlukların bulaşıcı olduğunu göstermiştir. Başbakan Menderes de, bu askeri darbelerin "psikolojik etkisinden" endişe etmiştir. Bu bağlamda, Türk dış politikası da, gerek muhalefet gerekse bilim adamları tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Bağdat Pakti'nin, asıl hedefi olan bölgedeki güvenliği sağlayamadığını tam tersine Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya girmesine neden olduğunu yazmıştır.⁶⁵²

1960 yılında Türk-Sovyet ilişkilerinin yumuşamaya başlaması ve Başbakan Menderes'in 1960 Temmuzunda Moskova'ya gitmeye karar vermesi, Amerika'yı, Orta Doğu'nun savunması için Türkiye yerine İran'ı tercih etmeye yöneltmiştir. Bu tercih, bir taraftan İran Şahı'nın kendisine güvenini arttırırken aynı zamanda da sonunu hazırlamış, diğer taraftan da CENTO içindeki işbirliği imkanlarını kısıtlamıştır.⁶⁵³

⁶⁵⁰ Erel TELLAL: a.g.e., 93-94.

⁶⁵¹ **Keesing's Contemporary Archives**, 1958-1959, 16749; İsmail SOYSAL: "Son Elli Yıllık Dönemde Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999), 518.

⁶⁵² Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 99.

⁶⁵³ Kamuran GÜRÜN: **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, 362.

Irak darbesinden sonra, Bağdat Pakti'nin yeni bir isimle (CENTO) canlandırılmaya çalışılmasının bir sonuç vermesi mümkün olmamıştır. Arap devletlerinin üyesi olmadığı bir Orta Doğu teşkilatının başarılı olabilmesi imkansızdır. Dolayısıyla CENTO, Orta Doğu'da etkin bir rol oynayamamıştır.⁶⁵⁴ Böylelikle Türkiye de, hem Orta Doğu'daki tarihsel geçmişinden gelen misyonunu hem de başat Soğuk Savaş savaşçısı rolünü kaybetmiştir.

E. Orta Doğu'ya Yönelik Müdahaleler ve Türkiye'nin Yaklaşımı

1. Amerika'nın Lübnan'a Müdahalesi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

Lübnan, uzun yıllar Doğu ile Batı arasında, coğrafi konumu da dikkate alındığında bir anlamda pencere vazifesi görmüştür. Lübnan'daki zengin sınıflar, bir yandan Arap milliyetçiliğinin güç kazanarak Batı emperyalizmi ile çatışmasından, diğer yandan Nasır sosyalizminin ülkelerine sıçramasından endişe etmişlerdir. Mesela Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, Bağdat Pakti'na girmek istemiş fakat Mısır'ın Bağdat Pakti'na gösterdiği tepkiden korkmuştur.⁶⁵⁵

Lübnan'daki hükümetler, Eisenhower Doktrini'nin ilanına kadar, bölgedeki Batı yanlısı ya da karşıtı girişimlere katılmak konusunda temkinli davranmışlardır. Oysa Lübnan, Eisenhower Doktrini'nin ilanından sonra, Irak ile birlikte Eisenhower Doktrini'ni onaylayan ikinci Arap ülkesi olmuştur. Lübnan'ın Eisenhower Doktrini'ni kabul etmesi, Batı yanlısı devletlerin sayısını arttırırken, Orta Doğu'da bölünmeyi hızlandırdığı için uzun vadede Batı'ya yarardan çok zarar getirmiştir.

Siyasi düzeninde Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında dini bir bölünme yaşayan Lübnan'ın, Batı'nın yanında yer alması yeni bir bölücü etki yaratmıştır. Lübnan hükümetinin Eisenhower Doktrini'ni onaylaması, Lübnan halkını dini bölünmenin yanında bir de Batı yanlısı ve karşıtı olmak üzere iki-

⁶⁵⁴ Atilla İLHAN: "Bir CENTO Vardı", *Dünya*, 16 Mart 1979.

⁶⁵⁵ Mahmut DİKERDEM: *Orta Doğu'da Devrim Yılları*, 164.

ye ayırmıştır. Bu arada, Mısır ve Suriye arasında "Birleşik Arap Cumhuriyeti"nin kurulduğu, Irak ve Ürdün'ün buna karşı "Arap Birliği"ni kurarak önlem almaya çalıştığı bir dönemde, Lübnan, Nasır'ın etkisine karşı yalnız kalmıştır. Bu bağlamda Başbakan Menderes, Batılı müttefiklerini uyarmıştır: "Kısa bir süre sonra, Lübnan'ın bağımsızlığı, Nasır tarafından ciddi anlamda tehdit altında kalabilir. Irak-Ürdün birliği yüzünden Ürdün'e etkide bulunmakta zorlanan Nasır, büyük bir ihtimalle dikkatini Lübnan'a çevirecektir."⁶⁵⁶

Lübnan'da, Meclisin 1958 Mayıs'ında toplanarak Chamoun'un ikinci kez Cumhurbaşkanı olması için gerekli anayasa değişikliğini görüşmesi beklenirken, muhalif bir gazetecinin 8 Mayıs 1958 tarihinde Beyrut'ta öldürülmesi gerginliğe yol açmıştır.⁶⁵⁷ Bunun akabinde Cumhurbaşkanı Chamoun'un Eylül 1958'de yapılacak seçimleri iptal etmesi ve ülkeyi bir dönem daha yönetmeye kalkışması, Nasır yanlısı ayaklanmaların artmasına ve Lübnan'ın iç savaşın eşiğine gelmesine neden olmuştur. Lübnan, Arap milliyetçileri ile Batı yanlıları arasında, Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un keyfi yönetiminin de etkisiyle, bir iç savaşa sürüklenmiştir.⁶⁵⁸

Cumhurbaşkanı Chamoun, 27 Mayıs 1958 tarihinde Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni, Lübnan'da yıkıcı faaliyetleri desteklediği ve sınırdan sızmalara göz yumduğu için Birleşmiş Milletler'e şikayet etmiştir. Bunun üzerine, Birleşmiş Milletler'in kurduğu bir komite Suriye-Lübnan sınırında yaptığı gözlemler sonucunda, ülkedeki huzursuzluğun Chamoun'un iddia ettiğinin aksine, Suriye destekli yıkıcı faaliyetlerden kaynaklanmadığı kanısına varmıştır. Amerika, Başbakan Menderes'in de talep etmesine rağmen, popülaritesini kaybeden Chamoun'un desteklenmesi amacıyla, Lübnan'a askeri bir müdahalede bulunmaya taraftar olmamıştır.⁶⁵⁹ Her olayda Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmenin çok da akılcı olmadığını düşünen Amerika yönetimi, Lübnan'a yönelik askeri müdahaleyi mümkün olduğunca geciktirmeye çalışmıştır.

⁶⁵⁶ Ayşegül SEVER: a.g.e., 218-219.

⁶⁵⁷ İrfan C. ACAR: **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1989), 37.

⁶⁵⁸ Erel TELLAL: a.g.e., 94.

⁶⁵⁹ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 511.

Amerika ve Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik beklentileri ve öncelikleri farklılık göstermektedir. Türkiye'nin bölgeye ilişkin en önemli kaygısı, güney sınırını Sovyetler Birliği'nin tehdidine karşı güvence altına almaktır. Amerika'nın ise, uzun vadede petrol çıkarlarını korumak, Arap-İsrail sorununu çözmek ve bölgedeki bazı üsleri elinde tutmak gibi Batı dünyası adına garanti altına alınması gereken, Orta Doğu'ya yönelik çok daha kapsamlı ve geniş ölçekli beklentileri vardır. Türkiye'ye nazaran, Amerika'nın bölgeye ilişkin karar alırken göz önünde tutması gereken bir çok faktör vardır. Örneğin, Lübnan ile ilgili olarak Amerika'nın atacağı yanlış ve ani bir adım Orta Doğu'daki dengeyi Batı'nın aleyhine çevirebilecektir.⁶⁶⁰

1958 yılının ilkbahar aylarında Lübnan'a müdahaleye sıcak bakmayan Amerikan yönetimi, 14 Temmuz 1958 tarihindeki Irak darbesinden bir gün sonra, Cumhurbaşkanı Chamoun'un talebi üzerine, Eisenhower Doktrini bağlamında 6ıncı Filo'ya Lübnan'a çıkartma yapma emri vermiştir.⁶⁶¹

Ayrıca, Amerikan Savunma Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre, 1600 kişilik bir Hava Komando Birliği 17 Temmuz 1958 tarihinde İncirlik Üssü'ne gelmiş ve 18 Temmuz'da Lübnan'a hareket etmiştir. Ancak, Amerika'nın Lübnan çıkartması sırasında İncirlik Üssü'nü kullanması, iki ülke arasındaki ilişkilerde bazı sorunlar doğurmuştur. Lübnan müdahalesinde, Amerikan birlikleri aceleyle gönderildiklerinden, çıkartma harekatı Türk yetkililere danışılmıştır. Türkiye ise, kendisine danışılmamasından haklı olarak rahatsızlık duymuştur. Muhalefet, başta İsmet İnönü olmak üzere, iki nokta üzerinde durmuştur. Birincisi, Türkiye'nin hükümrانlık haklarının çiğnemesidir. İkincisi ise, Amerika'nın, Türk üslerini NATO işbirliğinin sınırlarının ötesinde kendi çıkarları için kullanmasıdır.⁶⁶²

Bağdat Paketi'na üye ülkelerin Devlet Başkanları, 15 Temmuz 1958 tarihinde İstanbul'da yaptıkları toplantıdan sonra, Amerika'nın Lübnan'a müda-

⁶⁶⁰ Ayşegül SEVER: a.g.e., 226.

⁶⁶¹ İrfan C. ACAR: a.g.e., 37-38; Halûk ÜLMAN: a.g.m., 241-243.

⁶⁶² Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 168-169.

halesi konusunda duydukları memnuniyeti bir muhtıra şeklinde Başkan Eisenhower'a göndermişlerdir.

Türkiye, Lübnan ve Ürdün müdahaleleri sırasında, Amerika ve İngiltere'nin davranışlarını kayıtsız şartsız desteklemiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, verdiği demeçte şunları söylemiştir: "Türkiye, Amerika'nın Lübnan'a kuvvet göndermesini tamamiyle tasvip etmekte, bundan memnuniyet duymakta ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu hareketini Eisenhower Doktrini'nin bir tatbikatı olarak görmektedir."⁶⁶³

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Amerikan Büyükelçisine, Türk Hava Kuvvetleri'ni kullanıma hazır tuttuğunu bildirmiş, Amerikan Büyükelçisi ise, bu kuvvetlerin NATO'ya bağlı olduğunu, oysa Lübnan'a Amerikan müdahalesinin bir NATO operasyonu olmadığını belirtmiştir. Türkiye ise, Amerika'nın Irak ve Ürdün'e de müdahale etmesi konusunda çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı, Türkiye'nin, Amerika'nın bölgede müdahaleci bir politika izlemesi konusunda ne kadar teşvik edici olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca Türkiye, Amerika'nın Lübnan müdahalesinde İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin vererek, kendisinin ne kadar güvenilir bir müttefik olduğunu da Batı dünyasına bir kez daha kanıtlamıştır. Türkiye, 1958 yılı boyunca, Orta Doğu'daki Batı yanlısı politikaların daha önce hiç olmadığı kadar kararlı bir destekçisi ve katılımcısı olmuş ve bunu adeta bir alışkanlık haline getirmiştir.⁶⁶⁴

Lübnan müdahalesinin önemli bir başka sonucu da, Eisenhower Doktrini'ne dayanarak Amerika'nın yapacağı yardımın ya da girişeceği hareketin, "dolaylı saldırı" kavramını kapsamasıdır. Bilindiği üzere, "dolaylı saldırı" kavramı, Demokrat Parti hükümetini güç durumda bırakmış ve muhalefet bu kavramın neleri içerdiğini sormuştur.

Aslında bu tartışmanın kökeni, aynı ibarenin bulunduğu 5 Mart 1959 tarihli "İşbirliği Antlaşması"nda değil, Büyükelçi Richards'ın Türkiye'yi ziyareti

⁶⁶³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 315.

⁶⁶⁴ Ayşegül SEVER: a.g.e., 228-230.

sonrasında yayınlanan 22 Mart 1957 tarihli Ortak Bildiri'de,⁶⁶⁵ 1958 Lübnan müdahalesinde ve Dışişleri Bakanı Dulles'in Londra'da Bağdat Paktı üyelerine verdiği garantidedir. Bunalımın en üst noktasında, Dulles, Amerika'nın Bağdat Paktı ile işbirliğinin tam olduğunu belirterek, bu üç devlet dışında bütün Orta Doğu ülkelerine silah ambargosu uygulayabileceğini belirtmiştir.⁶⁶⁶

Bu arada, Dışişleri Bakan Vekili Dr. Namık Gedik, Amerika'nın Lübnan'a yaptığı müdahalenin, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın meşru müdahaleyi öngören 51inci maddesine uygun olduğunu belirtmiş ve Amerikan müdahalesinin hukuka uygunluğunu ispat etmeye çalışmıştır.⁶⁶⁷

2. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi ve Türk-Sovyet İlişkilerine Tesiri

Nasır önderliğindeki Mısır'ın Orta Doğu'daki güç eksenini kendi doğrultusunda şekillendirme çabalarıyla birlikte, Orta Doğu, statükoyu değiştirmek isteyen güç ile bu gücün karşıtı ittifaklar arasındaki mücadeleye tanık olmuştur. Mısır'ın Suriye ile birleşerek 1 Şubat 1958 tarihinde kurduğu "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ne tepki olarak, 14 Şubat 1958 tarihinde Ürdün ve Irak'ın "Arap Birliği"ni kurması, bu denge ilişkisinin ilk ciddi belirtisidir. Oluşan bu jeopolitik denge, reel güç faktörleri açısından küçük bir ülke olan Ürdün'ü bölgesel politikaların kilit ülkesi konumuna getirmiş ve bölgenin jeopolitik yapının Ürdün'e tipik bir tampon devlet statüsü kazandırmıştır.⁶⁶⁸

Ürdün'ün stratejik konumu, Türkiye-Ürdün ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye, Bağdat Paktı'nın öncülüğünde bölgesel güç olmaya soyunurken, Bağdat Paktı'na katılması için Ürdün'ü de ikna etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin, Bağdat Paktı'na katılması için Ürdün'e baskı yapması, Kral Hüseyin'in ülke içindeki konumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Ürdün'ün, Bağdat Paktı'na katılma olasılığı bile, Mısır'ın yaptığı yoğun propagandanın etkisinde

⁶⁶⁵ Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, 249-250.

⁶⁶⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 169.

⁶⁶⁷ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 132-133.

⁶⁶⁸ Ahmet DAVUTOĞLU: a.g.e., 356-357.

kalan ve Suudi Arabistan tarafından mali olarak desteklenen Nasır yanlısı muhalefeti güçlendirmiştir. Hatta Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan, Ürdün'ün Bağdat Paketi'ne katılmayı reddetmesi durumunda Kral Hüseyin'e yardım edeceklerini açıklamışlardır.⁶⁶⁹

1956 Ekiminde Ürdün'de yapılan seçimleri Nasırcılar kazanmışlardır. Nisan 1957'de Suriye ve Mısır'ın Ürdün'de etkisinin artması ve Başbakan Nabulsi'nin Sovyetler Birliği ile ilişki kurması üzerine Kral Hüseyin, 10 Nisan 1957 tarihinde Başbakan Nabulsi'yi görevden almıştır. 13 Nisanda Zerka'da Kral Hüseyin'e bağlı kuvvetlerle, 1956 Süveyş krizi nedeniyle Zerka'ya gelmiş Suriye birliklerinin kıskırttığı solcu subaylar arasında çıkan çatışmalar, Kral Hüseyin tarafından bastırılmıştır. Kral Hüseyin 24 Nisan 1957 tarihinde verdiği demeçte, ayaklanmaların "uluslararası komünizm ve onun taraftarlarınınca" çıkarıldığını ileri sürerek, bir anlamda Eisenhower Doktrini'nin uygulanmasını istemiştir. Ürdün'ün bu durumu, Lübnan'ı da etkilemiştir.

Amerika ise, "Ürdün'ün bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne hayati önem verdiğini" belirterek, 6ıncı Filo'yu Doğu Akdeniz'e göndermiştir. Ürdün Kralı, bu gelişmeler sırasında Eisenhower Doktrini'nin uygulanmasını resmen istememiştir. Ancak bu dönemde, Amerika'nın Ürdün'e ekonomik ve askeri yardımda bulunması, bir anlamda Eisenhower Doktrini'nin uygulanmasından başka bir şey değildir.⁶⁷⁰

Yine bu dönemde, Amerika, Kral Hüseyin'i desteklemenin yanı sıra, Irak ve Türkiye gibi müttefiklerini, Suriye'nin Ürdün'deki kritik durumdan çıkar sağlamasını engellemek amacıyla, Suriye sınırına asker yığmaya teşvik etmiştir. Menderes hükümeti, Amerika'nın bu önerisini olumlu karşılayarak Suriye sınırına asker konuşlandırmıştır.

1 Şubat 1958 tarihinde Mısır ve Suriye'nin birleşerek "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni (BAC) kurmaları, Ürdün'ü Irak ile federasyon kurmaya zorlamıştır. BAC'a tepki olarak, 14 Şubat 1958 tarihinde Ürdün ve Irak tarafından

⁶⁶⁹ Nasuh USLU: a.g.e., 124.

⁶⁷⁰ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 505.

“Arap Birliği” kurulmuştur.⁶⁷¹ Ürdün’ün bir federasyon kurmak için Irak’a yaklaştığı dönemde, Menderes hükümeti bu girişimi desteklemiş ve kuruluşunu dahi tamamlayamayan Arap Birliği’ni 19 Şubat 1958 tarihinde tanımıştır.

Arap Birliği’nin kurulmasıyla, Kral Hüseyin kendisini güvencede hissedecekken, Irak darbesinden bir gün sonra 15 Temmuz 1958 tarihinde Lübnan’a Amerikan deniz piyadelerinin çıkmasının hemen ardından İngiliz kuvvetleri de Kral Hüseyin’in konumunu sağlamlaştırmak ve Irak’taki petrol çıkarılarının zedelenmesini önlemek amacıyla Ürdün’e çıkmışlardır.⁶⁷²

Kral Hüseyin, Ürdün’ü “sınırlarını çevreleyen düşmanlardan ve uluslararası komünizmden korumak için” aldığı geçici tedbir niteliğindeki bu kararın, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 51inci maddesinde tanımlanan meşru müdafaa hakkına uygun olduğunu ileri sürmüştür. Kral Hüseyin’in belirttiğine göre, Ürdün’ün Batılı devletlerden yardım isteme kararı, Ürdün Parlamentosu ve hükümetinin oy birliği ile aldığı bir karardır.⁶⁷³

Ürdün, 17 Temmuz 1958 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne başvurarak, iç işlerine karıştığı gerekçesiyle Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni şikayet etmiştir. Birleşmiş Milletler’deki Sovyet delegesi ise, Ürdün’ün hiçbir ülke tarafından tehdit edilmediğini ve İngiliz Kuvvetleri’nin Ürdün’e gönderilmesiyle, Amerika ve İngiltere’nin Arap halklarının kurtuluş mücadelelerine karşı komplo içinde olduklarının belgelendiğini belirtmiştir.⁶⁷⁴ Ürdün, 20 Temmuz 1958 tarihinde BAC ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir.⁶⁷⁵

Demokrat Parti hükümeti, “Irak-Ürdün Anayasası uyarınca, iki devletten birinin yetkilerini kullanamayacak duruma gelmesi halinde, Arap Birliği’nin öteki üyesine tek başına federasyonu temsil etmek hakkı verilmektedir” yo-

⁶⁷¹ Mahmut DIKERDEM: a.g.e., 178-179.

⁶⁷² Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 139; Peter MANSFIELD: **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev.: Nuran Ülken (İstanbul: Sander Yayınları, 1975), 159.

⁶⁷³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 314.

⁶⁷⁴ Türkkaya ATAÖV: “Savaş ve Barışın Düzenlenmesinde Dört Yeni Gelişme”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 4 (1967), 219.

⁶⁷⁵ **Keesing’s Contemporary Archives**, 1957-1958, 16309.

rumunda bulunarak, Irak'taki darbeyi tanımamış ve Irak-Ürdün federasyonunun meşru liderinin Kral Hüseyin olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁶

Lübnan ve Ürdün olayları sırasında, Türkiye, Amerika ve İngiltere'nin davranışlarını kayıtsız şartsız desteklemiştir. Sovyetler Birliği ve Birleşik Arap Cumhuriyeti ise, Amerika ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki devletlerin iç işlerine karışmasına itiraz ederek, İngiltere ve Amerika'nın derhal Lübnan ve Ürdün'den çekilmesinin gereği üzerinde durmuşlardır.

Kruşçev, 19 Temmuz 1958 tarihinde İngiliz, Amerikan, Fransız, Hint liderleri ile BM Genel Sekreteri'ne bir mesaj göndererek, Orta Doğu'daki durumu görüşmek üzere bir zirve önermiştir. NATO nezdindeki Türk Büyükelçisi Selim Sarper'in zirve ile ilgili düşüncesi şöyledir: "Kruşçev'in zirve teklifini kabul edersek, Sovyetler Birliği'ni Orta Doğu'dan asla atamayabiliriz. Bu durum, bütün Arap devletlerinin birer Sovyet uydusu haline gelmesine yol açabilir." Söz konusu zirvenin, bir sonuca ulaşmasa bile yapılacak olması Türkiye'yi ürkütmüştür. İki blok arasındaki yumuşama, Türkiye'nin stratejik öneminin azalması demektir. Dolayısıyla bu yaklaşım, Türkiye'nin Amerika'dan daha az ekonomik ve askeri yardım alınması anlamına gelmektedir.⁶⁷⁷

Türkiye, Ürdün'e yapılan İngiliz müdahalesini, "Ürdün'ün bağımsızlığının, dışardan düzenlenen yıkıcı faaliyetlere karşı korunması" olarak değerlendirmiştir. İngiltere'nin Ürdün'e müdahalesi üzerine, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, "Ürdün'ün Bağdat Paktı üyelerinden yardım istediği" yolundaki söylentiler hakkında sorulan bir soruyu, "İngiliz kuvvetleri Ürdün'e çıktığına göre, bu yardım yapılmış demektir" şeklinde cevaplandırmış ve Bağdat Paktı'nın Ürdün'ü her bakımdan destekleyeceğini belirtmiştir.⁶⁷⁸

Dışişleri Bakan Vekili Namık Gedik, 26 Temmuz 1958 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Ürdün ile çok yakın ve dostane ilişkilerimiz nedeniyle bu ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunmasına büyük önem veriyoruz. Bu nedenle, Ürdün'ün müracaatı

⁶⁷⁶ Kamuran GÜRÜN: *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, 360.

⁶⁷⁷ Ayşegül SEVER: a.g.e., 237-238.

⁶⁷⁸ Ömer KURKÇUOĞLU: a.g.e., 135.

üzerine İngiltere'nin aldığı tedbirlerin haklı olduğuna inanıyoruz."⁶⁷⁹ Namık Gedik, yine aynı konuşmada, İngiltere'nin Ürdün'ün talebi üzerine Ürdün'ü işgalinin Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51inci maddesine uygun olduğunu savunmuştur.⁶⁸⁰

Menderes hükümeti, 1958 yılı içersinde Orta Doğu'ya yönelik olarak siyasi kararlar alırken, somut olaylardan çok Soğuk Savaş'ın genel koşullarını göz önünde bulundurmıştır. Yoksa, Chamoun'un Cumhurbaşkanlığını desteklemek ya da Kral Hüseyin'i içinde bulunduğu durumdan kurtarmak, Türkiye'nin güvenlik çıkarları açısından hayati önem taşımamaktadır. Türkiye'nin bu tavrı, sadece Batı politikalarına olan samimi inancından değil, aynı zamanda Türkiye'nin müttefiklerine, özellikle Amerika'ya ne kadar güvenilir bir müttefik olduğunu kanıtlama arzusundan da kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin, Orta Doğu krizlerine yönelik olarak sert bir tutum takınması, gerilimi belirli bir seviyede tutarak, bölgede Sovyetler Birliği'nin yayılması karşısında Amerika'ya Türkiye'nin dostluğuna ihtiyacı olduğunu hissettirmek, böylece gittikçe artan ekonomik sorunlarını çözmek için daha fazla ekonomik yardım almak amacıyla yapılmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin hem Orta Doğu'daki önemi artmış hem de Sovyetler Birliği'nin Sputnik'i fırlatmasıyla, Amerika henüz kıtalararası füzelere sahip olmadığından, orta menzilli füzelerini yerleştirmek açısından Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi tekrar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Amerika, OECD ve IMF aracılığıyla Türkiye'ye verilen yardım miktarını arttırmıştır.⁶⁸¹

Orta Doğu'da, 1958 yılında yoğun olarak yaşanan krizler, Türkiye-İsrail ilişkilerinde de bir yakınlaşmanın doğmasına neden olmuştur. İsrail ve Türkiye, yanlarına İran'ı da alarak, bölgede Arap olmayan ülkeler arasında Arap milliyetçiliğini ve Sovyet etkisini önlemeye yönelik resmi olmayan bir ittifak oluşturmuşlardır. Bu çerçevede, özellikle dikkati çeken, istihbarat birimleri arasındaki işbirliğidir. İstihbarat teşkilatları arasındaki işbirliği, 1958 yılında

⁶⁷⁹ Keesing's Contemporary Archives, 1957-1958, 16336.

⁶⁸⁰ Hamza EROĞLU: "Türkiye-Amerika İkili İşbirliği Antlaşması", 50.

⁶⁸¹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 240-241.

yarı resmi bir yapıya oturtulmuştur. Özellikle Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak'taki istikrarsızlıklar Türkiye-İsrail yakınlaşmasında etkili olmuştur.

Dönemin İsrail Başbakanı Ben Gurion, Dışişleri Bakanı Golda Meir, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Şimon Perez ve Genelkurmay Başkanı Zvi Zur, Adnan Menderes ile görüşmek üzere 28 Ağustos 1958 tarihinde Ankara'ya gelmişlerdir. İslâm aleminin tepkisini çekmemek için seyahatin resmi gerekçesi olarak, "EL-AL uçağının motorundaki arıza yüzünden Ankara'ya zorunlu iniş yapmak zorunda kalınması" gösterilmiştir. Görüşmelerde siyasi, ekonomik ve askeri konularda işbirliği yapılmasına ilişkin meseleler yer almasına rağmen, asıl amaç istihbarat alanında düzenli olarak bilgi alış verişinde bulunulmasıdır.⁶⁸²

Türkiye, Amerika ve İsrail ile yakın ilişkiler kurarken, 1958 yılındaki krizler süresince izlediği politikalar yüzünden Sovyetler Birliği ile ilişkileri gittikçe kötüleşmiştir. Demokrat Parti hükümetinin 1958 yılında izlediği bölgesel politikanın en önemli etkisi, dış politikadan çok iç politikada ortaya çıkmıştır. Menderes hükümetinin, 1958 yılında Orta Doğu'da ortaya çıkan krizlere yönelik tutumu, muhalefet ve hükümet arasında dış politika konularında uzun süredir devam eden uzlaşmaya son vermiştir. Muhalefet, Menderes hükümetinin, Orta Doğu sorunlarını zor kullanarak çözme girişimlerini onaylamamıştır.⁶⁸³

Irak darbesi paralelinde, Lübnan ve Ürdün'de meydana gelen olaylar, Orta Doğu tarihinde bir dönemin sona erişini simgelemektedir. Batı, 1950'lerde Sovyet tehdidini abartarak, Arap ülkelerini Batı ittifakına çekmeye çalışmıştır. Ancak abartılan Sovyet tehdidi somut bir şekilde ortaya çıkmayınca, Arap ülkeleri de, Batılıların ortaya koydukları ittifakları reddetmişler ve Nasır'ın liderlik ettiği Pan-Arap çizgiyi izlemişlerdir.⁶⁸⁴

⁶⁸² Türel YILMAZ: a.g.e., 21-22; İsmail SOYSAL: a.g.e., 261.

⁶⁸³ Ayşegül SEVER: a.g.e., 243.

⁶⁸⁴ Nasuh USLU: a.g.e., 129.

V. Demokrat Parti'nin Dış Politika Anlayışının Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

Türkiye'nin, özellikle Demokrat Parti döneminde, kendi bağımsızlığını kısıtlayacak bir dış politika izlemesi, W. Hale'ın deyişiyle, "Menderes'in Dulles'tan daha Dullesçi bir komünizm fobisine sahip olmasından" kaynaklanmıştır. Bu fobi, ekonomik olarak zor durumda olan bir hükümetin, komünizm tehlikesini durmadan abartarak dış borç bulma stratejisinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu yumuşadığında, Türkiye bu değişikliği görmek istememiş, Bağlantısızlık akımı hiç yokmuş gibi davranmış ve dış yardımın devam etmesi için Soğuk Savaş'ı keskinleştirmeye çalışmıştır. Ancak, Batı'dan son kredi umudunu da yitirince, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmıştır.⁶⁸⁵ Demokrat Parti dönemi, 1923-1939 döneminin karşıtı, 1980 sonrası Özal döneminin öncüsü ve benzeridir.

1950-1960 döneminde, Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkilerini Cumhuriyet Halk Partisi de Demokrat Parti gibi yorumlamış, Türk dış politikası konusunda herhangi bir farklı yaklaşım olmamıştır. Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin eleştirdiği husus, Amerika Birleşik Devletleri'ne tek yanlı bağımlılık değil, Amerika'nın Demokrat Parti'yi destekleyerek Türk iç politikasında dengesizlik yaratmasıdır.⁶⁸⁶

1950'lerin başından itibaren, Amerika'nın Türkiye'ye tavsiyesi, ekonomisi üzerindeki korumanın kaldırılması ve Türk ekonomisinin dünya pazarları ile bütünleşmesidir. Amerika'ya göre, Türkiye, sanayileşmekten çok tarımda uzmanlaşmalıdır. Oysa Menderes, sanayileşmeyi çok önemsemiş ve her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyümeyi sürdürmek istemiştir. Bu bağlamda, geniş halk kesimlerini hayal kırıklığına uğratmadan büyümenin yolu "dış yardım" (borç) almaktır. 1954 yılından itibaren Türkiye'nin Amerika ile ikili antlaşmalar imzalaması ve böylece siyasi ve ekonomik tavizler vermesinin nedeni dış yardımdır. Büyümek için dış borç alınması, bir süre sonra bir kısır

⁶⁸⁵ Baskın ORAN: "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 497-498.

⁶⁸⁶ Nasuh USLU: a.g.e., 377.

döngüye dönüşmüş ve yeni alınan borçlar ancak eski borçlar ve faizlerini karşılamakta kullanılmıştır. Ayrıca, tarımdaki taban fiyatlarını ve kamu yatırımlarını desteklemek için para basılmış, bu da enflasyonist politikaları körüklemiştir.⁶⁸⁷

Demokrat Parti hükümeti, 1950'lerde Amerika'dan sağlanan dış yardımı kendi politik ve ekonomik amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmak istemiştir. Amerika ise, yardımların Türkiye'nin ekonomik koşullarını düzeltmek üzere kullanılmasında ısrar etmiştir.⁶⁸⁸ 1954 yılından itibaren Menderes hükümeti, ödemeler dengesi problemini çözebilme ve ekonomiye istikrar kazandırmak için Amerika'dan kredi talebinde bulunmuştur. 1958 yılına kadar yatırımların yavaşlatılması, tarım sübvansiyonlarının azaltılması ve Türk lirasının devalüe edilmesi gibi koşulların Menderes hükümetince yerine getirilmesi üzerine, Amerika kredi talebini geri çevirmiştir. Sonunda Başbakan Menderes, Amerika'nın ağır şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Amerika, IMF ve Avrupa Ödemeler Fonu tarafından sağlanan 359 milyon dolarlık kredi Türkiye'ye verilmiştir.⁶⁸⁹ 1950'lerde Türk-Amerikan ilişkilerine gölge düşüren en önemli olay, Türkiye'nin ödemeler dengesinin iyileştirilmesine yönelik olarak, Amerikan hükümetinin Türkiye'ye dış yardım sağlamakta isteksiz davranmasıdır.⁶⁹⁰

Cumhuriyet tarihinin ilk serbest seçimlerini, 14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin kazanması sonrasında Adnan Menderes'in kurduğu yeni hükümet, Batı taraftarı bir siyaset izlemeyi hedeflemiştir. Menderes hükümetinin dış politika algılaması, Türkiye'nin dış politika çıkar ve hedeflerinin Batı'nın dış politika çıkar ve hedefleri ile özdeşleşmesi için, Amerika Birleşik Devletleri ile çok sıkı bir işbirliğine gidilmesine ve Sovyetler Birliği karşıtı bir politika izlenmesine dayanmaktadır.

⁶⁸⁷ Melek FIRAT: a.g.e., 5-6.

⁶⁸⁸ George S. HARRIS: **Turkey: Coping with Crisis** (Boulder: Westview, 1985), 185.

⁶⁸⁹ Theodore A. COULOUMBIS: **The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle** (New York: Praeger, 1983), 19.

⁶⁹⁰ Nasuh USLU: a.g.e., 377.

Menderes hükümetine göre, Türkiye'nin güvenlik çıkarları, Amerika'nın başta NATO olmak üzere, hem Yakın ve Orta Doğu'daki çıkarı hem de global çıkarları ile özdeşdir.⁶⁹¹ Bu bağlamda, Cumhuriyetin kurulmasından sonra "Yurtta sulh, cihanda sulh" temeline dayanan bir dış politika izleyen Türkiye'nin, 1950 yılında Kore'ye asker göndermesi ve Kore Savaşı'nda aktif olarak Batılı devletlerin yanında yer alması, Türk dış politikası açısından çok radikal ve yeni bir adımdır.

Gerek Demokrat Parti gerekse Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri, özellikle Soğuk Savaş'ın başladığı 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren, Amerika'yı, bütün iç ve dış politika konularında Türkiye'ye daha sıkı bir şekilde yakınlaştırmaya çalışmışlardır. Menderes hükümeti, Amerika ile çok boyutlu ilişkiye girmenin, normal bir güvenlik garantisinden daha yararlı olacağı inancındadır. Amerika'nın böyle bir yaklaşıma ilgi göstermemesi üzerine, Menderes hükümeti, Balkanlar ve Orta Doğu'da aktif rol oynamayı gündeme getirmiştir.

Yumuşama döneminin başlarında da, dünyanın iki uzlaşmaz blok şeklinde kutuplaşmaya devam ettiğine inanan Türkiye, Amerika'nın önerdiği politikaları aynen uygulamanın Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edeceğini zannetmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden bağımsız bir dış politikası yok gibidir. Demokrat Parti döneminde, Ankara ile Washington arasında dış politika konusunda ciddi bir farklılık olmamıştır. Türkiye'nin yaşadığı tedirginlik, Washington'un Moskova ile sınırlı bir yumuşamaya yöneldiği dönemde olmuştur. Bilindiği üzere, Başbakan Menderes'in dış politika anlayışı, uzun süreli bir Soğuk Savaş varsayımına dayanmaktadır.⁶⁹²

Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Yakın ve Orta Doğu'da yeni bir taktik anlayış çerçevesinde uygulanmıştır. Bu yayılmacı politika anlayışının temelinde, bölge ülkeleriyle askeri ve ekonomik yardım aracılığıyla ilişki kurma yaklaşımı vardır. Bu bağ-

⁶⁹¹ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 131.

⁶⁹² Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 396.

lamda Sovyetler Birliği, 1950'li yıllarda Arap milliyetçiliğine olumlu yaklaşmıştır.

Menderes hükümeti, Stalin'in ölümünden sonra da, Sovyetler Birliği'nin bölgede yayılmacı politikalarını sürdürceğini gündeme getirmiştir. Menderes'in amacı, "ortak bir güvenlik zinciri" kurarak, yani NATO, Balkan ve Bağdat Paktlarından oluşan bir set oluşturarak bölgedeki Sovyet tehlikesine karşı koymaktır. Dolayısıyla Başbakan Menderes'e göre, Türkiye'nin jeopolitik konumu, Türkiye'yi kendiliğinden Doğu Akdeniz'in doğal lideri haline getirmektedir.⁶⁹³

A. Demokrat Parti'nin Türk Dış Politikasına Yaklaşımı ve Türk-Sovyet İlişkileri

1. Demokrat Parti'nin Dış Politika Anlayışı

Soğuk Savaş döneminde uygulanan iki kutuplu sistemin temeli, Yalta Konferansı'nda⁶⁹⁴ Roosevelt ve Stalin'in dünyayı nüfuz bölgelerine ayırmaları ve Churchill'in de buna karşı çıkmayarak onaylaması ile atılmıştır. Böylece, her iki tarafın da karşıtı (öteki) ile tanımlandığı kendi nüfuz alanlarında, bu karşıtlık çerçevesinde gerçekleşen, kesin denetimi sağladıkları ve 45 yıl sürececek olan Soğuk Savaş başlamıştır. Yalta Konferansı, bir anlamda Amerika ve Sovyetler Birliği'nin dünyayı hegemonya bölgeleri olarak paylaşmalarının konferansıdır.

Daha önce de değinildiği üzere, Sovyetler Birliği, Yalta Konferansı'nın hemen ardından, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndererek, süresi 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemek istemediğini bildirmiştir.⁶⁹⁵ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri, Türkiye'yi Batı ile, özellikle de Amerika ile ilişkilerini geliştirmeye yöneltmiştir. Batı'nın, Türkiye'nin 200 yıldır

⁶⁹³ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 130-131.

⁶⁹⁴ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 414-415.

⁶⁹⁵ Ayın Tarihi, Sayı: 136, Mart 1945, 52.

“tarihi tercihi” olduğu ve Sovyet talepleri olsa da olmasa da, kalkınmak isteyen bir ülkenin Amerika’nın ekonomik desteğine ihtiyacı olduğu görüşü Türk dış politikasını yönlendirmiştir.

Bu bağlamda Türkiye, özellikle Demokrat Parti döneminde, Amerika’nın Sovyetler Birliği’ni çevreleme politikasını uygulayarak, 1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Planı yardımıyla Amerikan hegemonik sistemi içinde yer alma isteğini politik uygulamaya da dönüştürmüştür. Dolayısıyla Amerika, Türk dış politikasının tek dayanağı haline gelmiştir.

1950 Mayıs’ında iktidara gelen Demokrat Parti’nin dış politika anlayışı, Soğuk Savaş’ın uzun süreceği varsayımı üzerine dayanmaktadır. Türkiye, Amerika’nın baskısı ya da zorlaması sonucu değil, kendi politik iradesi doğrultusunda ekonomik ve politik liberalleşmeye yönelmiş, dolayısıyla dış politikasının oluşumunda da bu yönelişin etkileri ve Amerikan yardımının cazibesi rol oynamıştır.⁶⁹⁶

Türkiye’nin ekonomik kalkınması ve büyümesini gerçekleştirebilmesinin ancak dış yardım ile mümkün olacağına inanan Demokrat Parti iktidarı, Amerika’dan alacağı dış yardım ile Amerika nezdinde Türkiye’nin stratejik önemi arasında bir paralellik kurmuş ve Türkiye’nin stratejik öneminin veya beklentilerinin azalması durumunda, Amerika’dan alınan dış yardımın da azalacağı kaygısını, hatta paniğini yaşamıştır.

Amerika’dan dış yardım alamama ya da bu yardımın azalacağı korkusu, Türkiye’nin özellikle komşularına yönelik olarak (Suriye, Irak) zaman zaman “kraldan çok kralcı” politikalar izlemesine neden olmuştur. Yine bu korku, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerde, Türkiye’nin Amerika’ya tek yanlı tam bağımlı bir dış politika izlemesini ön plana çıkartmıştır.

Demokrat Parti iktidarı dönemindeki dış politika anlayışı, Türkiye’yi az gelişmiş bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye dönüştürme isteği doğrultusundaki iç

⁶⁹⁶ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 338, 330-332.

politikasının bir yansımasıdır. Bu amaca ulaşmanın en kısa yolu ise, Amerika'dan dış yardım sağlamaktır.

Demokrat Parti döneminde, Amerika'dan dış yardım alamama ya da yetersiz dış yardım alma korkusu ve Türkiye'ye yönelik Amerikan çıkarlarının önemsizleşmesi endişesi, Türk dış politikasının temel kaygıları olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin Amerika nezdinde önemsizleşmesinin, dış yardımın azalmasını gündeme getireceği varsayımı ön plana çıkmıştır. "Batı'nın dış politika hesabında Türkiye'nin rolü ne kadar büyük olursa, Türkiye o kadar çok yardım alır" inancı ile "Batı'nın Türkiye'nin değerini bilmediği" yakınması Türk basınında sıkça dile getirilmiştir.

Demokrat Parti iktidarı, Batı'ya bağımlılığın karşılığının otomatik olacağını ve daha da ileri giderek "tek yanlı" değil de "karşılıklı" olacağını zannetmiştir. 1950'li yılların ortasında, Amerika'dan beklenen dış yardımın sağlanamaması düş kırıklığı yaratmıştır. Türk ekonomisinin 1950'lerin ortasından itibaren darboğaza girmesi ve Amerika'nın Türkiye'nin beklediği desteği sağlamaması, Demokrat Parti'nin ön plana çıkarttığı "karşılıklı bağımlılığın" aslında "tek yanlı bağımlılık" olduğu gerçeğini gündeme getirmiştir.

1950'lerin sonuna doğru, Türk dış politikasını görece olarak çeşitlendirmenin ve farklı ülkelerden dış yardım arayışlarının önü açılmıştır. 2-9 Ekim 1954 tarihleri arasında Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün, Alman Şansölyesi Adenaur'ın 18-26 Mart 1945 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaretini iade etmeleri, Türkiye'nin Amerika'ya alternatif araması konusundaki önemli gelişmelerden biridir.⁶⁹⁷ Avrupalı müttefiklerinin, başta Almanya olmak üzere, Türkiye'nin dış yardım ihtiyacını Amerika ile paylaşması, bu ülke tarafından da memnunlukla karşılanmış, hatta teşvik edilmiştir. Yine aynı yıl, 29 Ekim 1954 tarihinde Moskova Radyosu'nun, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez Türk-Sovyet dostluğundan bahsetmesi, Türk-Sov-

⁶⁹⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 121,124.

yet ilişkilerinin tekrar kurulmasının başlangıcı sayılacak önemli bir gelişmedir.⁶⁹⁸

Soğuk Savaş algılaması ve Amerika ile ilişkilerin başat konumu, 1950-1960 yılları arasında uluslararası ilişkilerde yaşanan değişikliklere, Türkiye'nin yeterince hızlı tepki göstermesini engellemiştir. Türkiye'nin, Orta Doğu'da, Amerikan ve Batı çıkarlarının uzantısı bir "alt hegemon" olmasının ya da farklı bir deyişle "bölgesel güç" olma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında, Demokrat Parti'nin, Orta Doğu'da tamamen Batı politikalarını uygulaması ve Batı'nın çıkarlarının temsilcisi görüntüsü vermesi etkili olmuştur. Türkiye, Orta Doğu'da, Batı'nın öncülük ettiği girişimlerde politik inisiyatif oluşturmak yerine Batı tarafından oluşturulan politikaları izlemeyi tercih etmiştir.⁶⁹⁹

Bu yaklaşımın en önemli örneklerinden biri de, Bandung Konferansı'nda Türkiye'nin izlediği politikadır. Bandung Konferansı'na⁷⁰⁰ (18-23 Nisan 1955) katılan dönemin Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, bu konferansta NATO ve Batı'yı savunarak komünizm tehlikesi üzerinde durmuş ve "tarafsızlık politikası"nın Çekoslovakya gibi Sovyetler Birliği'nce yutulmak anlamına geldiğini belirtmiştir. Türkiye, sol çevrelerce yapılan bütün eleştirilere rağmen, Bandung'da önemsenmiştir. Bunun nedeni, Türkiye'nin, NATO üyesi olmasına rağmen, hem Batı'nın hem de Sovyetler Birliği'nin emperyalist girişimlerini reddetmesidir.⁷⁰¹

Menderes hükümeti, tarafsızlığı kendi güvenliği için bir alternatif olarak görmemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Bağlantısızlar hareketini göz ardı etmesi şeklinde yorumlanmamalıdır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı hariç, hiçbir zaman tarafsız olmamıştır. Osmanlı diplomasisinin temel prensiplerinden biri de, komşusu Slav İmparatorluğu Rusya'ya karşı koyabilmek için güçlü ittifaklar kurmasıdır. Fransa ve İngiltere tarihsel açıdan bu rolü oynamışlardır.⁷⁰² 1950'li yıllarda Başbakan Menderes tarafından da takip edilen bu gerçekçi

⁶⁹⁸ İsmail SOYSAL: a.g.e., 227.

⁶⁹⁹ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 336-337.

⁷⁰⁰ **Keesing's Contemporary Archives**, 1954-1955, 14181.

⁷⁰¹ Zeki KUNERALP: **Sadece Diplomat**, 84-85.

⁷⁰² George S. HARRIS: "The View from Ankara", **The Wilson Quarterly**, Special Issue (1992), 129, aktaran Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 61.

politika, temsilcisi Fatin Rüştü Zorlu tarafından da Bandung Konferansı'nda teyit edilmiştir.

Menderes hükümeti, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarının Batı ülkelerinin çıkarları ile aynı olduğu görüşünü daima savunmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile Bağlantısız ülkelerin güvenlik çıkarları birbirine karşıt bir durum oluşturmaktadır. Türkiye'yi Bandung Konferansı'nda temsil eden Fatin Rüştü Zorlu'nun, "Batı'nın kuklası" olarak karakterize edilmesi bu açıdan bakıldığında haksız bir suçlamadır.

Bilindiği üzere, Menderes hükümeti, dış politikada tarafsızlık politikasının amansız karşıtı olmuş ve bu konuda hiçbir şekilde esneklik göstermemiştir. Hatta Demokrat Parti, iktidara gelmeden önce bile tarafsızlık politikasına karşı tepki göstermiştir. Menderes hükümeti, Sovyetler Birliği'nin Bağlantısız ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullandığına inanmaktadır. Bu yüzden, Sovyetler Birliği'nin Bağlantısız ülkelerle olan ilişkisine daima büyük bir şüphe içinde bakmıştır. Nitekim Türkiye, Suriye krizi sırasında bağlantısız bir ülkenin (Suriye), Sovyetler Birliği'nin dış politikasının nasıl aracı haline geldiğini ve nasıl kullanıldığını görmüştür.⁷⁰³

Demokrat Parti döneminde, Türkiye'nin Soğuk Savaş savaşçısı eğiliminin oluşumunda rol oynayan en önemli etken, global Soğuk Savaş ortamını içselleştirebilecek bir hükümetin Türkiye'de bulunmasıdır. Soğuk Savaş döneminde, Batı ile işbirliğini gerçekleştirecek ve Batı yanlısı politika geliştirecek bir hükümetin Türkiye'de bulunması, 1945 yılından sonra oluşan dünya konjonktürünün bir gereğidir. 1946 yılında kurulan ve 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında "devrim" diye nitelendirilebilecek önemli değişiklikler yapmış ve Türk dış politikasına yeni bir anlayış getirmiştir.

Başbakan Menderes, Amerika'nın, 1947 Truman Doktrini, 1948 Marshall Planı ve 1952 NATO üyeliği sonucunda yaptığı dış yardımlardan aldığı güven ve destekle Türkiye'yi "küçük Amerika" yapmak istemiştir. Bu

⁷⁰³ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 134.

bağlamda, komünizme ve Sovyetler Birliği'ne şiddetle karşı çıkmış ve Amerika ile birlikte bunlara karşı her yerde ve her şartta mücadele edilmesi gerektiğine inanmıştır.⁷⁰⁴

Demokrat Parti hükümeti, Amerikan yanlısı ve Sovyetler Birliği karşıtı tutumundan dolayı, 1950'ler boyunca hemen hemen her bölgede, Kore Savaşı örneğinde görüldüğü üzere Uzak Doğu'da, Bağdat Paktı örneğinde görüldüğü üzere Orta Doğu'da, Balkan Paktı örneğinde görüldüğü üzere Balkanlarda, Cezayir'in bağımsızlığı⁷⁰⁵ örneğinde görüldüğü gibi Kuzey Afrika'da, Bandung Konferansı örneğinde görüldüğü gibi Üçüncü Dünya nezdinde, Batı adına etkin bir rol oynamaya çalışmıştır.

Türkiye'nin, ittifaklar sistemi içinde kendi konumunu belirlemekte kullandığı kriter, Amerikan çıkarları açısından Türkiye'nin ne kadar önemli olduğu varsayımdır. Bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1964 yılında gönderilen Johnson mektubuna kadar böyle devam etmiştir. Türkiye, kendi ulusal çıkarları ile Batı'nın ve Amerika'nın çıkarlarını aynılaştırmış ve bu anlayış zaman zaman Amerika'nın çıkarlarının kendi ulusal çıkarlarının önüne geçmesine yol açmıştır. Türkiye'nin, özellikle Menderes döneminde, Orta Doğu'da etkin bir lider ve bölgeyi Batı ile bağlayacak bir güç ve zamanla bir alt hegemon olamaması, hem Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya girmesine hem de bölge liderliğini Mısır'a kaptırmasına neden olmuştur.

Türkiye, jeopolitik konumunun getirdiği avantajları, yeni çıkar alanları oluşturacak politikalar geliştirmek yerine, ekonomik yardım karşılığında Amerika'nın çıkarları için kullanmayı tercih etmiştir. Demokrat Parti döneminde, Türkiye'nin dış politikayı tek boyutlu olarak algılaması, 1950'lerde Türkiye'nin hareket alanını sınırlandırmış, uluslararası rolünü de bir ittifakın (NATO) sadık üyeliğine indirgemıştır.⁷⁰⁶ Bu durum, Türk-Sovyet ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

⁷⁰⁴ Ramazan GÖZEN: a.g.e., 8.

⁷⁰⁵ 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra kurulan yeni hükümet de, Cezayir konusunda bir ikilem yaşamış ve Cezayir konusunda harekete geçememiş, sadece sözle destek verebilmiştir. Bu konuda bkz.: Melek FIRAT: a.g.e., 48-49.

⁷⁰⁶ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 338-340.

Bir anlamda suni olarak oluşturulan ve Türkiye tarafından her koşulda devam ettirilmeye çalışılan Soğuk Savaş, Türkiye'yi Amerika'ya daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık, yani 1962 Küba krizi sonrasında Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılması, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi ve 1964 Johnson mektubunun gönderilmesi (alınması), yerini zaman içinde “çok yönlü dış politikaya”, dolayısıyla Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesine ve yumuşamasına bırakmıştır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1960'lı yılların ortasından itibaren sağlanan yakınlaşmada, Kıbrıs sorunu (Johnson mektubu) nedeniyle Batı'ya karşı duyulan tepki önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu yakınlaşmanın bir anlamda hukuki alt yapısı, NATO Bakanlar Konseyi'nin 14 Aralık 1967 tarihinde kabul ettiği Harmel raporuyla sağlanmıştır. Harmel raporu, NATO ülkelerinin, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmelerini teşvik etmektedir.⁷⁰⁷

2. Demokrat Parti Döneminde Türk-Sovyet İkili İlişkileri

Demokrat Parti döneminde, Türk-Sovyet ikili ilişkilerinin başlangıcı, Sovyetler Birliği'nin 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği ve Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki gerilimi yumuşatarak dostça bir işbirliğinin kurulmasını istediği, Türkiye'den toprak talebinden vazgeçtiğini vurguladığı notadır.⁷⁰⁸ Bilindiği üzere, 1950'lerin başında Türk dış politikası üç temel prensibe dayanmaktadır: 1) Sovyetler Birliği'nin yayılmasının önüne set çekmek, 2) Batı ile askeri ve ekonomik işbirliğini sürdürmek, 3) Kıbrıs sorununun “taksim” yoluyla çözülmesini sağlamak.⁷⁰⁹

Gerek Türk dış politikasının prensipleri gerekse Sovyetler Birliği'nde Stalin'in ölümünden sonra somut olarak şekillenmeye başlayan yeni dış politika anlayışı ve bu anlayışın dayandığı realizm, genel olarak Doğu-Batı ilişkilerinde yumuşamayı oluşturmuş ve bu yumuşama da Türk-Sovyet ilişkilerine

⁷⁰⁷ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 10.

⁷⁰⁸ Türkkaya ATAÖV: *Amerika, NATO ve Türkiye*, 191-192.

⁷⁰⁹ Zeki KUNERALP: *Sadece Diplomat*, 96.

yansımıştır. Türk-Sovyet ikili ilişkileri 1953 ilkbaharından itibaren tekrar başlamış ve 1954 yılında Türkiye-Pakistan yakınlaşmasına rağmen, karşılıklı notalaşmalar yaşansa da devam etmiştir.

1954 yılında Türkiye ile Pakistan arasında müzakereler sürerken, Sovyetler Birliği, 8 Mart 1954 tarihinde Türkiye ve Pakistan'a birer nota göndermiştir. Notada, Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın bir askeri paktın çekirdeği olduğu belirtilerek, Sovyetler Birliği'nin daha önce Orta Doğu konusunda verdiği, 24 Kasım 1951 ve 28 Ocak 1952 tarihli notalar hatırlatılmış ve bu bölgede yabancı üsler kurulmasını amaçlayan bu gibi antlaşmaların bölge ülkelerinin milli menfaatleri ve güvenliklerini tehlikeye sokacağı, Sovyetler Birliği'nin uluslararası gerginliği azaltmak için gayret gösterdiği, bu girişimin Sovyetler Birliği'nin güvenliğini doğrudan doğruya ilgilendirdiği ve Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vereceği belirtilmiştir.

Türk hükümeti, Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan 1954 tarihinde imzalanan Karaçi Antlaşması sonrasında gönderilen, 18 Mart 1954 tarihli Sovyet notasını, 7 Mayıs 1954 tarihinde cevaplandırmıştır. Cevabi notada, Sovyet hükümetinin, barışın güçlendirilmesi için Türkiye'nin giriştiği her teşebbüsü bu ülkeye karşı kınama ve propaganda konusu yaptığı, başka devletlerin görüşlerine önem vermediği ve sadece kendi görüşünü zorla kabul ettirmek istediği vurgulanmıştır.⁷¹⁰

Sovyetler Birliği'nin eleştirdiği bir diğer konu da, Bandung Konferansı'na katılan Türkiye'nin izlediği Sovyet karşıtı blok politikasıdır. Ancak Sovyetler Birliği, bütün eleştirilerine rağmen bu dönemde Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum izlememiştir. Türkiye'nin izlediği politika, emperyalistlerin Orta Doğu ve Balkanlardaki saldırgan ve yayılmacı amaçlarına alet olması şeklinde algılanmıştır.⁷¹¹

Sovyetler Birliği'nin "barış taarruzları", 1953 yılından sonra da devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu teşebbüslerine karşı, Türkiye, Sovyet politika-

⁷¹⁰ İsmail SOYSAL: a.g.e., 198.

⁷¹¹ Erel TELLAL: a.g.e., 73-74.

sının fiilen değiştiğine dair inandırıcı deliller bulunmadığını ileri sürmüştür. Bilindiği üzere Türkiye, NATO üyesi olduğundan, NATO'nun politikalarına paralel politikalar izlemekte ve güvenliğini NATO'nun güvenlik politikası doğrultusunda belirleyerek, Sovyetler Birliği'ne karşı blok politikası izlemektedir.

Dışişleri Bakanı Molotov, Sovyetler Birliği'nin barış taarruzları doğrultusunda, 8 Şubat 1954 tarihinde yaptığı konuşmada, Türk-Amerikan işbirliğinin Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulduğunu fakat buna rağmen Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dost kalmak ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürmek istediğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise, verdiği cevapta şunları söylemiştir: "Dışişleri Bakanı Molotov, 'Türkiye'ye yaptığımız dostane teklifler karşılıksız kalmakta' demektedir. İyileştirilmesi gereken ilişkiler söz konusu olduğunda, hür dünyanın güvenlik sorunlarını ve buna sıkı sıkıya bağlı olan Türkiye'nin güvenlik sorunlarını unutarak hareket etmemizi beklemek realist bir davranış olamaz. Geçmişin acı tecrübeleri, politikanın sadece sözle değil, aynı zamanda maddi delillerle desteklenmesi gerektiğini Türkiye'ye göstermiştir."⁷¹²

Menderes hükümeti, Sovyetler Birliği'ne güvenmemenin ve böyle gözükmeyenin kendisine Amerika nezdinde daha çok itibar kazandıracağına, dolayısıyla daha fazla dış yardım alacağına inandığından, Sovyetler Birliği'nin yaptığı dostluk ve yardım tekliflerine olumlu cevap vermemiştir. Menderes hükümeti, Sovyetler Birliği'ne karşı soğukluğunu koruyarak, dış yardım sağlayacağına inandığı Soğuk Savaş'ı adeta tek başına devam ettirmek istemiştir.⁷¹³

Kruşçev, 1955 Aralığındaki bir davette Moskova'daki Türkiye Büyükelçisine, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebinde bulunmasının Beria'nın fikri olduğunu ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek istediğini bir kez daha tekrarlamış ve bunun Türkiye için yararlar sağlayacağını belirtmiştir.

⁷¹² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 416-417.

⁷¹³ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşusu Sorunu Nedir?", 77.

Bu dönemde, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda Türk basınında yayınlanan ender olumlu yazılardan biri de, Atatürk'ün İçişleri Bakanlığını (1927-1938) yapmış olan Şükrü Kaya'nın yazısıdır. Söz konusu yazıda, 18-21 Temmuz 1955 tarihlerinde dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, Amerika ve Sovyetler Birliği) arasında yapılan Cenevre Konferansı'nda alınan karar doğrultusunda, iki blok arasında özel ve resmi ilişkilerin geliştirilmesini öngören Üçüncü maddeye değinilmektedir. Ayrıca, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin Beria tarafından bozulduğunun Kruşçev tarafından dile getirildiği, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik asılsız isteklerinden vazgeçtiğinin Molotov tarafından açıklandığı ve Türkiye'ye güvence verildiğine göre neden ilişkilerin bir türlü iyileşmediği sorgulanmaktadır.⁷¹⁴

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı giriştiği barış taarruzlarını 1956 yılında da devam ettirmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu girişimlerinde görülen yeni anlayış, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumunu değiştirmesi için yeni yaklaşımların oluşturulması ve özellikle ekonomik yardımda bulunulmasıdır. Türkiye, bu yeni girişimlere karşı da soğuk davranmış ve Sovyetler Birliği'nin amacının, Türkiye'yi NATO'dan uzaklaştırmak olduğunu belirtmiştir.

Sovyetler Birliği, 1956 yılının başlarında, Türkiye'den uçurulan Amerikan yapımı balonların casusluk amacı güttüğünü ima eden yumuşak üslupla yazılmış 4 ve 20 Şubat 1956 tarihli notaları Türkiye'ye göndermiştir.⁷¹⁵ Yine o günlerde, Türk-Sovyet dostluğu ile ilgili olarak Pravda da yer alan bir makalede, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesine üçüncü bir gücün engel olduğundan, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne siyasi ve ekonomik anlamda bağımlı bulunduğu ve Amerikan yardımını kaybetmek endişesiyle hareket ettiğinden söz edilmiştir.

1921 Moskova Antlaşması'nın 35inci yıldönümü, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik barış taarruzları için yeni bir fırsat yaratmıştır.⁷¹⁶ 16 Mart

⁷¹⁴ Şükrü KAYA: "Cenevre Konferansı'nın Üçüncü Maddesi: Türkiye-Rusya Münasebetleri", **Hürriyet**, 9 Kasım 1955 aktaran Erel TELLAL: a.g.e., 78-79.

⁷¹⁵ İsmail SOYSAL: a.g.e., 241.

⁷¹⁶ Cevdet ALSAN: a.g.e., 55-56.

1956 tarihinde yayınlanan Pravda ve Izvestiya Gazeteleri, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Milli Mücadele dönemindeki dostluğundan söz ederek, bu dostluğun yeniden canlandırılmasının her iki ülke için de, özellikle Orta Doğu barışı için önemli yararlar sağlayacağını belirtmiştir.

Yine bu dönemde farklı yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Birincisi, NATO'nun Türk-Sovyet yakınlaşmasına engel teşkil etmeyeceğini, ikincisi Sovyetler Birliği'nin Türk liderlerini Moskova'ya davet etmek istediğini, üçüncüsü ise, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunabileceğini belirtmesidir. Söz konusu makalelere cevap niteliği taşıyan Zafer Gazetesi'nin 30 Mart 1956 tarihli baş yazısında, Sovyetler Birliği'nin barış taarruzlarının amacının, Türkiye'yi Batı savunma sisteminden uzaklaştırmak olduğu vurgulanmıştır.⁷¹⁷

Bu dönemde, 14-25 Şubat 1956 tarihleri arasında toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nde, Doğu ve Batı Blokları arasındaki yumuşamanın temelleri atılmıştır.⁷¹⁸ Sovyetler Birliği'nin barışçı tutumu, 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra başlamış, 1956 yılında XX. Kongre ile resmiyet kazanmış ve bu çerçevede 17 Nisan 1956 tarihinde Kominform'a son verilmiştir. Ayrıca, dış politika konusunda, Kruşçev dönemiyle Stalin dönemi kıyaslandığında, daha ılımlı denilebilecek bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir.⁷¹⁹

XX. Kongre'de, Stalin'in putlaştırılması eleştirilmiş⁷²⁰ ve "barış içinde birarada yaşama" ilkesi ön plana çıkartılmıştır.⁷²¹ Böylece Sovyetler Birliği, 1917 yılından sonra Lenin'in izlediği politikaları hatırlamış ve barış kampanyalarının önemli kazanımlar sağladığını fark etmiştir. Bu bağlamda, Sovyetler

⁷¹⁷ Suat BİLGE: a.g.e., 340-341.

⁷¹⁸ **SBKP(B) XIX. ve SBKP XX. Parti Kongre Raporları**, Çev.: İsmail H. Yarkın (İstanbul: İnter Yayıncılık, 1984), 119-122.

⁷¹⁹ İbrahim ÇAMLI: **Dünya, Amerika, Türkiye** (İstanbul: Köprü Yayınları, 1966), 61-62; Osman Metin ÖZTÜRK: **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini** (Ankara: ASAM Yayınları, 2001), 10.

⁷²⁰ Boris M. POTSKHVERIYA: "Sovyet Tarih Araştırmalarında Bazı Yeni Yaklaşımlar", **Belle-ten**, Cilt: LVI, Sayı: 215 (Nisan 1962), 268.

⁷²¹ Wolfgang LEONHARD: **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, Çev.: Cemil Ziya Şanbey (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1980), 356-382.

Birliği'nin dış politikasının, William Glaser'e göre 8 temel eksene dayandırıldığı söylenebilir: 1) Marksist siyasi felsefe, 2) Büyük Rusya emperyalizmi, 3) Rus devlet bürokrasisi, 4) Bizans gelenekleri, 5) Ulusal savunma ncelikleri, 6) Avrasya'nın evre karakteristikleri, 7) Sıcak denizlere açılma ve 8) Rus ulusal kimliği. Bunların yanı sıra, Richard Brody ve John Vesecky'e göre, teorik bazda ideolojik etki, Sovyet milliyetçiliği ve Rus tarihi ile coğrafyası temel dış politika unsurlarıdır.⁷²²

XX. Kongre sonrasında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ideolojisiindeki değişim, yeni bir dış politika anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu yeni dış politika anlayışı: 1) Stalin putunun kırılması,⁷²³ 2) Barış içinde birarada yaşama ve savaşın nlenmesi, 3) Sosyalizmde farklı yolların kabul edilmesi (Yugoslavya), 4) Etki alanını ekonomik nüfuz, ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme ve tarafsızlık politikalarıyla genişletme ve 5) Barış kampanyaları gibi yaklaşımlarla hayata geçirilmeye çalışılmıştır.⁷²⁴

Bilindiği zere Lenin, çok önem verdiği "taktiklerdeki esneklik ilkesi"ni, Sovyet dış politikasında uygulayamadan ölmüştür. Bu bağlamda Stalin, 1925 yılında "birarada yaşama" ilkesini ve "geçici denge" yaklaşımını geliştirmiştir. Geçici denge, komünist ve kapitalist bloklar arasında bir denge oluşturulması demektir. Geçici denge politikasını 1945 yılına kadar uygulayan Stalin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da oluşan g boşluğunu, Sovyetler Birliği'nin lehine kullanmak için bu politikadan vazgeçmiştir. Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra, "barış içinde birarada yaşama" ilkesi ağırlıklı olarak Sovyet dış politikasında yer almış ve bu ilke Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nde resmen kabul edilmiştir.⁷²⁵

⁷²² Robert F. BYRNES: "Post-Stalin Policy in Western Europe", Der.: Arthur E. ADAMS: **Readings in Soviet Foreign Policy** (Boston: D. C. Heath and Co., 1961), 324; Sovyet dış politikası konusundaki yorumlar için bkz.: Mesut Hakkı CAşIN: **Rus İmparatorluk Stratejisi** (Ankara: ASAM Yayınları, 2002), 162-169.

⁷²³ Bu konularda daha geniş bilgi için bkz.: Oral SANDER: **XX., XXI. ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası**, 8-21.

⁷²⁴ Aleksandr YAKOVLEV: **Sovyetler Birliği'nde Ne Yapmak İstiyoruz?**, ev.: Çiğdem Kömürcüoğlu (İstanbul: Afa Yayınları, 1991), 28-36.

⁷²⁵ Fahir ARMAOğLU: "Barış içinde Birarada Yaşamanın Sovyet Yorumu", 288-289.

Türkiye, “barış içinde birarada yaşama” ilkesine tereddüt ile yaklaşıırken, diğer NATO ülkeleri bu ilkeyi yumuşamanın bir işareti olarak görmüşlerdir. Dışişleri Bakanı Köprülü, 9 Nisan 1956 tarihinde yaptığı radyo konuşmasında şunları söylemiştir: “Bugün, Soğuk Savaş farklı bir şekilde sürmektedir... Soğuk Savaş’ı yönetenler, önce NATO ve diğer güvenlik paktlarını yumuşatmak ve daha sonra da bunları yok etmek istemektedirler. NATO’nun hür ve barışsever üyeleri, söz konusu barış taarruzlarının samimi olmasını dilemektedirler. Ama maalesef dilekler yetmemekte, gerçekleri olduğu gibi görüp, buna göre hareket etmek gerekmektedir.” Türkiye’yi, 10 Temmuz 1956 tarihinde ziyaret eden Amerika Başkan Yardımcısı Nixon da, Türkiye’yi destekleyen şu sözleri söylemiştir: “Türk liderler, dünyadaki gelişmeleri ve Sovyet liderlerinin yeni taktiklerini çok gerçekçi olarak değerlendirmektedirler.”⁷²⁶

Sovyetler Birliği, 1957 yılının başından itibaren, Türkiye ile ekonomi alanındaki ilişkilerini geliştirmek için yeni barış taarruzlarında bulunmuştur. Bu taarruzlar, hem Sovyetler Birliği’nin yeni ekonomik yardım politikasına uygundur hem de Türkiye’nin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar açısından önemlidir. Ancak Türkiye, Sovyetler Birliği’ne güvenemediğinden, Batı’dan ekonomik yardım almaya devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde, Sovyetler Birliği’nin politik amaçlarla yaptığı münferit yardımlar dışında, Türkiye’ye nasıl bir ekonomik yardımda bulunacağı netleştirilememiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerine, bu dönemdeki dünya politikasının gidişatı, özellikle Türk-Amerikan ilişkileri açısından bakmak, ilişkilerin gelişimini ve arka planını anlamak açısından önemlidir. 1954 yılına kadar Türk-Amerikan ilişkileri oldukça iyi bir noktadadır. Bu dönemde, hem Soğuk Savaş devam etmekte hem de Tek Parti devrine göre, Türkiye daha hızlı kalkınmakta ve Batı ile ilişkilerini geliştirmektedir. Ancak, 1954 yılından itibaren Demokrat Parti hükümeti büyük bir döviz sıkıntısı içine girmeye başlamıştır.

⁷²⁶ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 78.

Bu dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Amerika'dan dış yardım bulabilmek için, 27 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmiştir.⁷²⁷ Celal Bayar'ın Amerika'yı ziyaret etmesindeki amaç, 300 milyon dolarlık yeni bir kredi anlaşması yapmaktır. Fakat Amerika, Türkiye'nin bu talebini artan dış borçlarını ve uyguladığı enflasyonist politikayı gerekçe göstererek reddetmiştir.⁷²⁸

Amerika, özellikle Stalin'in 1953 yılındaki ölümünden sonra gündeme gelen ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nde resmen kabul edilen "barış içinde birarada yaşama" (peaceful coexistence) ilkesinden sonra, Türkiye'ye artık eskisi kadar ihtiyacı olmadığını belli etmeye başlamıştır. Türkiye ise, bu değişikliği zamanında fark edememiştir.⁷²⁹ Daha sonraki yıllarda, özellikle Ekim 1957'de Sovyetler Birliği'nin dünyanın ilk yapma uydusu Sputnik'in roket motorunu kullanarak kıtalararası balistik füzeleri fırlatacak düzeye gelmesi,⁷³⁰ Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemini arttırmış ve bu çerçevede Türkiye'ye orta menzilli Jüpiter füzelerini yerleştirmiştir.⁷³¹

Sovyetler Birliği'nin, 1955 yılında dünya çapında başlattığı teknik yardım programları, 1957-1958 yıllarından itibaren artmıştır. Az gelişmiş ülkelere, kısa bir süre içinde 601 milyon dolarlık yeni kredi verilmiştir. Komünist olmayan ülkelerle yapılan ticaret ve ödeme antlaşmaları, 1957 yılında 28 ülke ve 149 milyon dolardan, 1958 yılında 31 ülke ve 177 milyon dolara çıkmıştır. Sovyet Bloku, bu yardımları genellikle Orta Doğu, Afrika, Güney ve Güney Doğu Asya'ya ve özellikle Mısır, Suriye, Yemen, Afganistan ve Endonezya'ya yapmıştır.

1957 yılı, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gerginleştiği ve bu gerginliğin Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği bir yıl olmuştur. Suni olarak

⁷²⁷ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika ziyareti için bkz.: Recep BİLGİNER ve Mehmet Ali Yalçın: **Türkiye Reiscumhuru Celal Bayar'ın Amerika Seyahatleri (27 Ocak-27 Şubat 1954)** (Ankara, 1954); İsmail SOYSAL: a.g.e., 192-193.

⁷²⁸ Mehmet ALTAN: **Süperler ve Türkiye** (İstanbul: Alfa Yayınları, 1986), 93.

⁷²⁹ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 76-77.

⁷³⁰ Paul KENNEDY: a.g.e., 456.

⁷³¹ Nasuh USLU: a.g.e., 137-138.

ortaya çıkan Suriye krizi (artificial crisis)⁷³² sırasında, Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapması üzerine, Sovyetler Birliği, 10 Eylül 1957 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndererek, Türkiye'yi Suriye'ye saldırı planları yapmakla suçlamıştır. Menderes hükümeti ise, bu notayı, Türkiye'nin kendisini koruduğunu belirterek 30 Eylül 1957 tarihinde cevaplandırmıştır.⁷³³

Türkiye'de, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimleri, oyların yüzde 47.7'sini alan Demokrat Parti tekrar kazanmıştır. Seçimler sonrasında iç politikadaki yumuşama dış politikaya da yansımış ve Kruşçev'in 29 Ekim 1957 tarihinde Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliğinde verilen Cumhuriyet Bayramı resepsiyonunda, asla savaş olmayacağını belirtmesi, Suriye krizini yumuşama sürecine sokmuştur.⁷³⁴ Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye gönderdiği 22 Kasım 1957 tarihli notada ise, ekonomik işbirliği imkanlarından bahsedilmektedir.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında normal ilişkiler kurulmasına artık bir engel teşkil etmeyeceğini bildirmiştir. Bu dönemde, Rus viyolonist David Oistrakh 22 Nisan 1957 tarihinde konserler vermek üzere Ankara'ya gelmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığınca davet edilen Oistrakh, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye kültürel ziyarette bulunan ilk Sovyet sanatçısıdır.⁷³⁵

Macaristan olayları, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Amerika'nın Türkiye'deki üsleri ile ilgili yaşanan kriz ve Suriye olayları nedeniyle, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin ekonomik yardım tekliflerine olumlu yaklaşmamıştır. Ancak, 1957 Nisanında Ankara'ya atanan ve Türkiye'yi çok iyi tanıyan Büyükelçi Nikita Rijov, Türk-Sovyet ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Büyükelçi Rijov, Türk-Sovyet ilişkilerini canlandırmanın en etkin yolunun ekonomik ilişki-

⁷³² George S. HARRIS: *The Soviet Union and the Middle East* (Stanford, 1974), 40.

⁷³³ İsmail SOYSAL: a.g.e., 253; Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 109.

⁷³⁴ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: a.g.e., 112.

⁷³⁵ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945- 1971)*, 159, 162.

lerden geçtiğini fark etmiştir. Bilindiği üzere, Rijov'un Ankara'ya atandığı dönem, Türkiye'nin Amerika'dan daha fazla ekonomik yardım talep ettiği fakat bir türlü olumlu cevap alamadığı bir döneme denk gelmiştir.⁷³⁶

Bu çerçevede Türkiye İş Bankası, 3 Haziran-30 Temmuz 1957 tarihleri arasında kredi almak ve ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla Sovyetler Birliği'ne bir heyet göndermiştir.⁷³⁷ Sovyetler Birliği yine bu dönemde, Türkiye'ye 300 milyon dolarlık bir kredi vermeyi önermiş ancak Türkiye bu teklifi kabul etmemiştir.⁷³⁸ İzmir Fuarı'nın açılışı nedeniyle bir Sovyet Ticaret Heyeti 19 Ağustos 1957 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Sovyet Heyeti, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen yardımlarda kesintiler yapılmaya başlandığı dönemde, Türkiye'ye verilmesi düşünülen krediler ve yatırımlar konusunda incelemelerde bulunmuştur.⁷³⁹

Türkiye, 1958 yılında, Sovyetler Birliği'nden yıllık yüzde 2,5 faizle ve 3 yıl vadeli 3.4 milyon rublelik bir kredi temin etmiş ve bu krediyle Çayirova Cam Fabrikası'nın inşaatına başlanmıştır. Bu fabrika, Türkiye'nin cam ithalatını tamamen karşılamakta ve Türkiye'yi cam ihracatçısı haline getirmektedir. İş Bankası'nın ardından, Sümerbank da "Teknoeksport" firması ile tekstil fabrikası ve donanımı antlaşması imzalamıştır.⁷⁴⁰

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1950 yılında 1.2 milyon ruble olan ticaret hacmi, 15 kez artarak 1958 yılında 18.3 milyon rubleye yükselmiştir. Türk-Sovyet işbirliği sadece bazı projelerle sınırlı kalmamış, yaratılan barter imkanları çerçevesinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve COMECON ülkeleriyle ticareti de artmıştır. 1950 yılında, Türkiye'nin ihracatının yüzde 7'si ve

⁷³⁶ Mensur AKGÜN ve Turan AYDIN: *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: Tüsiad Yayınları, 1999), 106.

⁷³⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 163.

⁷³⁸ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1957.

⁷³⁹ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 165-166.

⁷⁴⁰ SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü: *Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974)*, 198.

ithalatın yüzde 8'i Sovyet Bloku ülkelerine yapılırken, 1957'de bu oranlar yüzde 22 ve yüzde 15'e çıkmıştır.⁷⁴¹

15 Şubat 1958 tarihli Forum Dergisi, İş Bankası ve Sümerbank'ın girişimlerinin ardından, Türkiye'nin, Sovyet Bloku ile cari ticari işlemleri aşan münasebetlere girilmesini doğru görmediğini yazmıştır. Bunun nedenleri olarak da, Sovyetler Birliği'nin bu kredileri bir siyasi baskı aracı olarak kullanabileceği, dış ticaretin Sovyetler Birliği'ne bağlanmasından çekinilmesi gerektiği ve Suriye, Mısır, Afganistan gibi ülkeleri Sovyet yardımı aldıkları için "barışçı olmayan iktisadi yardım almakla" suçlayan Türkiye'nin, diplomatik anlamda bu ülkelere karşı tutarsız olacağı belirtilmiştir.⁷⁴²

Demokrat Parti hükümetinin Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler kurmasını, CHP milletvekili Bülent Ecevit de eleştirmiştir: "Bir yandan, güneyimizdeki bazı devletlerin Sovyetler Birliği'nden kredi almasını Orta Doğu'da Sovyet nüfuzunun artışına delil olarak gösterip ve bu gerekçeye dayanılarak Amerika'dan daha çok yardım istenirken, diğer yandan Türkiye'ye de kredi yardımı sağlaması için Sovyetler Birliği'nden talepte bulunulması, Demokrat Parti iktidarının artık Sovyet tehlikesi konusunda bile ölçüyü kaçırdığı şüphesini uyandırmaktadır."⁷⁴³

3. Demokrat Parti Döneminde Ekonomik Sorunların Türk Dış Politikasına ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

1960 yılına doğru, Menderes hükümetinin, Sovyetler Birliği ile Milli Mücadele yıllarındaki iyi komşuluk ilişkilerini tekrar canlandırma girişiminde bulunduğu görülmektedir. Oysa 1960 darbesi sonrasında (1971 ve 1980 darbelerinde de benzer durumlar yaşanmıştır.), Türkiye'deki varlığı hakkında tereddütler uyanan Amerikan nüfuzunu⁷⁴⁴ pekiştirme siyaseti devam etmiş ve Türk dış politikası üzerindeki Amerikan etkisi artmıştır.

⁷⁴¹ Mensur AKGÜN ve Turan AYDIN: a.g.e., 107.

⁷⁴² Erel TELLAL: a.g.e., 145-147.

⁷⁴³ Ulus, 10 Şubat 1958.

⁷⁴⁴ Namık BEHRAMOĞLU: Türk-Amerikan İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi) (İstanbul: Yar Yayınları, 1973), 142-160.

Türk dış politikasının 1960'lı yıllar boyunca stratejisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğun bir şekilde sürdürülen Amerikan yanlısı dış politikanın, Sovyetler Birliği ve Bağlantısız ülkelerin oluşturduğu güç merkezleriyle ilişki kurularak bir miktar dengelenmeye çalışılması şeklinde olmuştur. Bu güç merkezlerine, 1960'ların sonuna doğru başta De Gaulle'ün girişimleriyle, Amerika Birleşik Devletleri'nin yanında kendi ayakları üzerinde durmayı başaran Batı Avrupa ülkelerini de eklemek gerekir.⁷⁴⁵

1957 Ekiminde Sputnik'in fırlatılmasıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin uzun menzilli füzeleri geliştirdiğini anlayan Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'nin sınırdaşı olan müttefiklerine, başta Türkiye olmak üzere, orta menzilli Jüpiter füzelerini yerleştirmek durumunda kalmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, Amerika'nın Türkiye'ye 1957-1958 döneminde yaptığı ekonomik ve askeri yardımlarda gözle görülür bir artış olmuştur.

Bu dönemde Demokrat Parti iktidarı, Türkiye'nin ağırlıklı olarak Amerika'dan aldığı dış yardımın ancak "müşterek emniyet davası"nın daha fazla vurgulanması ile arttırabileceğinin farkına varmış ve bunun yollarını aramıştır. Bu çerçevede, Dışişleri Bakan Vekili Ethem Menderes'in 1957 yılında yaptığı konuşma ilginçtir: "Türkiye'nin maruz kaldığı tehlike ve müşterek güvenlik sistemi içinde karşılaştığı külfetleri göz önünde bulundurursak, Amerika Birleşik Devletleri'nin karşılıklı yardım programı dahilinde bu külfetleri paylaşma maksadıyla Türkiye'ye yaptığı yardımlar, Türk milleti için hiç şüphesiz bir şükran kaynağıdır. Yardımların arttırılması hususundaki temennilerimiz, bir yandan müşterek güvenlik davasına daha iyi hizmet etmek endişe ve arzumuzdan diğer taraftan da üzerimize düşen görevleri ileride kendi kaynaklarımızla yerine getirecek bir iktisadi seviyeye erdirmek kaygısından ileri gelmektedir."⁷⁴⁶

1957-1958 yıllarında Türkiye'ye orta menzilli Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi konuları görüşülürken, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki nota-

⁷⁴⁵ Hikmet ÖZDEMİR: "Siyasi Tarih (1960-1980)", Yay. Haz.: Sina AKŞİN: **Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye (1908-1980)** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 248.

⁷⁴⁶ **Zafer**, 26 Şubat 1957.

laşmalar, iki ülke arasındaki ilişkilerin bir anlamda gelişmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin, Amerika'nın orta menzilli Jüpiter füzelerini Türkiye'ye yerleştirilmesine ve Amerika ile Türkiye arasında 1959 yılında imzalanan İkili İşbirliği Antlaşmasıyla Türkiye'de sol bir iktidarın önünün kapanmasına sert tepki göstermemesi, Türkiye'nin sert tepkiler karşısında Amerika ve NATO'ya daha fazla yaklaşmasını önlemek istemesindendir.

1959 yılından itibaren, denizaltılarından atılabilen kıtalararası Polaris füzelerinin devreye girmesiyle, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri işlevsizleşmiş ve Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi azalmaya başlamıştır.⁷⁴⁷ Menderes'in Amerika'dan daha fazla ekonomik yardım talep etmesi ile Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması aynı yıllara denk gelmiştir. Dolayısıyla Başbakan Menderes, Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi azaldığından, bu ülkeden talep ettiği dış yardımı istediği ölçüde alamamıştır.

Demokrat Parti hükümeti, hem iç hem de dış baskılar sonunda, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEED) ve Milletlerarası Para Fonu'nda (IMF) çalışan iktisatçıların da görüşlerini alarak, bir istikrar programı hazırlamıştır. 4 Ağustos 1958 tarihinde uygulanmaya başlanan "Ekonomiyi Güçlendirme Programı" çerçevesinde, dolar 2.80 liradan 9 liraya çıkarılarak devalüe edilmiştir.

Ayrıca, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Milletlerarası Para Fonu ile ortaklaşa hareket eden Amerika Birleşik Devletleri, 359 milyon dolarlık bir dış yardımı Türkiye'ye vermeye razı olmuştur. Bu yardımla beraber, Türkiye'nin ödemeler dengesine etkisi olan dış ticaret borçları konusu da ele alınmış ve vadesi gelmiş 400 milyon dolar borç ertelenmiştir. 1958 yılında Türkiye, vadesi gelmiş dış borçları ödeyecek durumda değildir.

Amerikan yardımları, Marshall Planı'ndan sonra kredi ve hibe şeklinde yapılmıştır. Marshall Planı'nın uygulandığı yıllarda daha çok kredi şeklinde

⁷⁴⁷ Halûk ÜLMAN ve R. H. DEKMEJIAN: "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy 1959", *Orbis*, Vol.: V, No: 3 (Fall 1967), 777.

olan yardımlar, 1952 yılı ve sonrasında Türkiye'nin karşılaştığı ödemeler dengesi güçlükleri nedeniyle hibeye dönüştürülmüştür. Kredi şeklinde verilen yardımlar, Türkiye'nin dış borçlarına geçirilmiş, hibe şeklindeki yardımların karşılığı olan ulusal para ise, Merkez Bankası'na yatırılmıştır. Hibe yardımları başlangıçta kalkınma programını finanse etmek için kullanılırken, 1954 yılından sonra doğrudan doğruya ithal malların finansmanında kullanılmıştır. Söz konusu ithal malların, daha çok savunma ile ilgili olduğunu da belirtmek gerekmektedir. 1960 yılından sonra ise, proje ve program kredileri tercih edilmiştir.⁷⁴⁸

Başbakan Menderes'in enflasyonist kalkınma politikasının (enflasyon yolu ile kalkınma) sonuçları bakımından tehlikeli olabilecek huzursuzluklar yaratacağını anlayan ve bundan büyük endişe duyan Amerikalı yetkililer, Menderes hükümetine 1958 devalüasyonunu yapmayı telkin etmişler, dolayısıyla ekonomideki enflasyonist gidişi durdurmaya yönelik tedbirleri yürürlüğe koydurmuşlardır.⁷⁴⁹

Amerika, 1950'lerin ortasından itibaren, Türkiye'nin devalüasyon yapması, ithalatı kısıtlaması ve kalkınma hızını yavaşlatması konusunda Menderes'e baskı yapmaya başlamıştır. Başbakan Menderes'in Washington'un baskılarına karşı direnişini, Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Leon Dayton şöyle yorumlamaktadır: "Menderes ve Zorlu'nun uyguladıkları enflasyonist politika ilkelerden uzak, kasıtlı ve hesaplıdır. Bu iki politikacı, savunma alanında gizli ikili antlaşmalar yaparak, Amerika'yı Türkiye'ye bağlamaya çalışıyorlar. Avrupa'nın uzun vadeli ticari çıkarlarından yararlanıyorlar ve özellikle de ne tür ekonomik hata yaparlarsa yapsınlar, ülke ne kadar uçuruma sürüklenirse sürüklensin, Amerika'nın onları kurtaracağına inanıyorlar. Bütün bunlar, bu iki politikacının, Türkiye'nin stratejik konumu üzerine nasıl kumar oynadıklarını açıkça göstermektedir."⁷⁵⁰

⁷⁴⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 331, 473-479.

⁷⁴⁹ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 78.

⁷⁵⁰ Nur BATUR: "İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru", *Milliyet*, 13 Şubat 1989.

Amerika tarafından yapılan ekonomik yardımlar, Türk ekonomisi üzerindeki etkisini hemen göstermemiştir. Türkiye'de uzun yıllar süren bir enflasyonist politikadan sonra istikrarın sağlanması, ekonomik program ve dış yardım kadar zamana da bağlıdır. Demokrat Parti iktidarının ekonomi politikası, muhalefet ve kamuoyunda büyük tepkiler uyandırmıştır. Ekonomik durum ve uluslararası ortamda görülen yumuşama, Türk dış politikasını yönetenleri, tıpkı diğer NATO üyelerinin yaptıkları gibi, özellikle ekonomik çıkarlar sağlamak ümidiyle Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir.⁷⁵¹

Bu bağlamda, Başbakan Menderes'in Temmuz 1960'da Moskova'yı resmen ziyaret edeceğini bildiren Ortak Bildiri, 11 Nisan 1960 tarihinde yayınlanmıştır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Menderes tarafından alınan bu karar, Soğuk Savaş koşulları göz önüne alındığında, bir anlamda Batı ve Amerika'ya karşı başkaldırıdır.⁷⁵²

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler kurmasının bir başka nedeni de, Amerika Birleşik Devletleri'ni endişelendirerek daha fazla Amerikan yardımı temin etme politikasıdır. Amerikalılar bu blöfü görünce, Menderes hükümetinin, Amerika'yı, Türk ekonomisine daha fazla yardımda bulunmaya ikna etme girişimleri de başarısızlığa uğramıştır.⁷⁵³

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu döneminde, Dışişleri Bakanlığı Ticaret İşleri Genel Müdürlüğü yapan Hasan Esat Işık, Başbakan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'yu deviren gücün Amerika olduğunu belirtmektedir: "Menderes ve Zorlu Amerika'nın yakınıydılar. Biz Amerika'yı desteklersek, Amerika da Türkiye'yi destekler diye düşünüyorlardı. Amerika'nın, Türkiye'den istediklerini almasına rağmen, Türkiye'nin beklentilerine karşı oldukça mesafeli davrandığını gördüler. Bu durum, bir hayal kırıklığı yarattı. İki politikacı da, Amerika'nın Türkiye'yi az ile idare etmeye çalıştığını anladılar."⁷⁵⁴ Dolayısıyla

⁷⁵¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 331-332.

⁷⁵² Ercüment YAVUZALP: *Menderes ile Anılar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991), 89-93.

⁷⁵³ Ayşegül SEVER: a.g.e., 195-196.

⁷⁵⁴ Nur BATUR: "İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru", *Milliyet*, 15 Şubat 1989.

1950'lerin sonunda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler kurması kaçınılmaz bir hale geldi." Bu bağlamda, Türk ekonomisinin içinde bulunduğu koşullar, Başbakan Menderes'i farklı ülkelerle ekonomik ilişkiler kurmaya zorlamıştır.

Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Başbakan Menderes'i enflasyonist politika izlemekle suçlamıştır. Yabancı bir yazarın Türkiye'nin ekonomi politikası ile ilgili eleştirilerini Başbakan Menderes şöyle yorumlamaktadır: "Bir yabancı, Türkiye'de bir fabrikanın fonksiyonu nedir bilmez. O bunu kendi tuzu kuru ülkesindeki kriterlere göre değerlendirir. Biz fabrikadan, üretimin yanında başka fonksiyonlar da bekleriz. Türkiye'de bir bölgeye fabrika kurulması demek, oraya okul, revir, doktor gitmesi demektir. İstihdam yaratılması ve tarımın gelişmesi demektir. Bunları yabancı bilmez. Ona akıl hocalığı yapan benim adamım da bilmez. Benim için mesele, şekerin sadece kilo başına maliyeti değildir. Ben fabrikaları kurarken, onun bu yan fonksiyonlarını da göz önünde tutmak mecburiyetindeyim."⁷⁵⁵

Dış politikada değişimin kaçınılmaz olduğu, o dönemin Başbakanı ve Dışişleri Bakanınca da bilinmekte ve bu değişimin hazırlıkları yapılmaktadır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, bu konuda şu şekilde düşünmektedir: "Bizim en büyük hatamız, kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamızdır. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye, sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir yere varamaz. Aksine, kendimizden çok şey veririz, yine de onları memnun edemeyiz. Türkiye, NATO ve Amerika'nın yanı sıra, Üçüncü Dünya ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile de belli ölçüde ve Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda yeni bir politika izlemek zorundadır. Bir yıldan beri Başbakana bunu telkin ediyorum. Başbakan Menderes, bu ısrarlarım karşısında Sovyetler Birliği ile ekonomik alanda işbirliği yapılmasını ve Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri durumunda bulunan Hindistan ile ilişki kurulmasını kabul etmiştir. Ben de, Başbakan Adnan Menderes'in Moskova'yı resmen ziyaret etmesi için

⁷⁵⁵ Ercüment YAVUZALP: a.g.e., 89-93.

gerekli girişimlerde bulundum. Bu girişimlerin, özellikle Amerika'yı rahatsız ettiğini de biliyorum.”⁷⁵⁶

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Başbakan Menderes tarafından başlatılan ve bir anlamda 1960'lı yılların ortasından itibaren ön plana çıkan “çok yönlü dış politika”nın, Demokrat Parti'nin ve daha sonra Adalet Partisi'nin temsil ettiği sınıf ve katmanların da zorlamasıyla oluştuğu anlaşılmaktadır. Dış politikadaki bu değişiklik, Türkiye'deki sınıfların ekonomik taleplerinden ve dışa açılma isteklerinden kaynaklanmaktadır.

Söz konusu sınıf ve katmanlar, Türk dış politikasının sadece “çok yönlü” olmasını değil, aynı zamanda bölgesel dış politika izlenmesini, Türkiye'nin “bölgesel güç” olmasını ve Soğuk Savaş'ın yarattığı yapay gerginlik ortamından kurtulmasını da istemektedirler. Bir anlamda suni olarak oluşturulan Soğuk Savaş, Türkiye'nin kalkınmasını, büyümesini ve dış ticaretini olumsuz yönde etkilemekte, adeta Türkiye'yi dışa kapalı bir ekonomik yapı uygulamaya zorlamaktadır.

Bu anlamda, Atatürk'ün Sovyetler Birliği'nin Büyükelçisi Aralov'a söyledikleri önemlidir: “Türkiye'de sınıflar yoktur. Türkiye'de işçi sınıfı yoktur. Çünkü gelişmiş bir sanayi yoktur. Bizim burjuvazimizi, burjuva sınıfı haline getirmek gerekir. Ticaretimiz cılızdır. Çünkü sermayemiz yoktur. Yabancılar bizi eziyorlar. Benim amacım, milli ticareti ve sanayiye kalkındırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tacirine yardım etmek ve zenginleşmesini sağlamaktır.”⁷⁵⁷

Zorlu-Menderes ikilisince başlatılan, İnönü ve Demirel'in 1960'lı yıllarda, Ecevit'in 1970'li yıllardaki Başbakanlıkları dönemlerinde de büyük bir özveri ile sürdürülmüş olan “çok yönlü dış politika” yaklaşımının ekonomik ve toplumsal temeli Atatürk'ün sözlerinde gizlidir.

Bu bağlamda İsmail Cem, ekonomi ve dış politika ilişkilerini incelemekte ve bir anlamda Demokrat Parti döneminde ekonomideki değişimin dış

⁷⁵⁶ Kemal BAĞLUM: a.g.e., 229-230.

⁷⁵⁷ S. İ. ARALOV: a.g.e., 234-235.

politikaya yansımaları yorumlamaktadır: "1965-1970'lerin Adalet Partisi iktidarı, öncelikle temsil ettiği sınıf ve zümrelerin o dönemdeki özellikleri ve yararlarını yansıtan bir dış politika uygulamıştır. AP yönetimine o dönemde egemen olan, her ne pahasına olursa olsun hızlı büyüme tutkusudur. Dönemin iktidarı açısından, hızlı ekonomik büyümenin ön koşullarının gerekleri (uzun vadeli dış krediler, yeni pazarlar, komşular ile iyi ilişkiler gibi) mutlaka yerine getirilmelidir. Bunlar yapılırken de NATO'dan ayrılmaya ve tarafsızlığa gerek yoktur. Sadece, mevcut dış siyaset çizgisini, kısa süreli ekonomik yararlar gereğince, bir ölçüde alışılmışın dışına taşımak ve ekonomik büyümenin gerektirdiği çok yönlü dış politika lazımdır."⁷⁵⁸

Demokrat Parti döneminde, Türkiye'deki ekonomik değişim, dış politika yaklaşımını da derinden etkilemiştir. Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan dış yardım ihtiyacı, önce Amerika'dan, sonra da Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden sağlanmaya çalışılarak, ekonomik büyüme devam ettirilmek istenmiştir.

Bir anlamda, 1960'ların ortasında Türk-Amerikan ilişkilerinin, Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasıyla bozulması sonucunda oluşan "çok yönlü dış politika" anlayışının temeli, Demokrat Parti iktidarının son döneminde atılmıştır. "Çok yönlü dış politika" yaklaşımı, Amerika ile ilişkileri gerginleşen Türkiye'nin, Amerika'dan sağlayamadığı dış yardım ihtiyacını karşılamak için Harmel raporu sayesinde bulduğu yöntemlerden biridir. Türkiye, gerek Demokrat Parti döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde, Amerika ile arasının bozulması pahasına, ekonomik büyümesinden (bir anlamda enflasyonist politikalardan) vazgeçmemiştir. Bu tercih de, kendi dış politika yaklaşımını yaratmıştır.

⁷⁵⁸ Çetin YETKİN: Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995), 117.

B. Demokrat Parti'nin Dış Politika Anlayışının Değişmesi

1. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Türk-Sovyet İlişkilerini Geliştirme Çabası

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimleri, oyların yüzde 47.7'sini alan Demokrat Parti kazanmış ve 25 Kasım 1957 tarihinde kurulan Beşinci Menderes hükümetinin Dışişleri Bakanlığına Çanakkale milletvekili Fatin Rüştü Zorlu getirilmiştir.

Fatin Rüştü Zorlu'nun Dışişleri Bakanı olmasından sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ve siyasi yakınlaşma önemli bir ivme kazanmıştır. Özellikle 1959-1960 yıllarında, Sovyetler Birliği'nin Batı dünyasına yaklaşması, Türk-Sovyet ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. Türkiye, blok politikası izleyerek, yani NATO'ya bağlı kalarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek istemiştir.

Aslında iki blok arasındaki yumuşama, Türkiye açısından pek de arzu edilen bir gelişme değildir. İki blok arasındaki gerginlik sona ererse, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım talep edebilmek için stratejik önemini ve Sovyetler Birliği'nin komşusu olduğunu artık daha sık gündeme getiremeyecektir.⁷⁵⁹

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 9 Ocak 1960 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelen değişikliklerden bahsetmiştir. Fatin Rüştü Zorlu, Sovyetler Birliği'nin yumuşama politikası ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "...Sovyetler Birliği'nin bu teşebbüsleri karşısında iki türlü düşünce söz konusudur. Bunlardan birincisi, şüpheye ve karamsarlığa dayanan düşüncedir. Diğer ise, iyimserliğe dayanan düşüncedir.

Karamsar düşünenler diyorlar ki, Sovyet Rusya'nın bu yeni girişimi bir taktik neticesidir. Hassasiyetimizi kaybettirecek böyle bir taktiğin kurbanı olmamalıyız. Çünkü bunun sonu, 1946 da olduğu gibi bir takım yeni ilerleme

⁷⁵⁹ Ayşegül SEVER: a.g.e., 238; Erel TELLAL: a.g.e., 149-150.

imkanlarını Sovyet Rusya'ya vermek olacak ve hassasiyetini kaybetmiş bir demokrasi aleminin tekrar eski haline gelmesi elbette ki zor olacaktır. Bunun için ihtiyatlı olalım diyorlar.

Bunun yanında iyimser görüş şöyle izah edilebilir. Sovyet Rusya iktisadi alanda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Silahlanma masraflarını da hafiflettiği takdirde, halkına daha büyük refah verme imkanını elde edebilecektir. Dolayısıyla, Sovyet Rusya'nın bu teklifi samimidir. Üstelik, Sovyet Rusya kendi ideolojisini barış içinde de geliştirebileceğini bilmektedir. Hayat seviyesi yüksek bir Rusya, ideolojisini barış içinde daha kolay yayabilir. İyimser gözükken bu yaklaşımın da, aslında pek az iyimser olduğunu tespit etmek zor değildir. Bu görüş tarzında da, Sovyet Rusya'nın genişleme ve kuvvet kullanma arzusunun ortadan kalktığı kanaati yoktur. Sadece genişlemeyi barışçı yollarla gerçekleştireceği ifade edilmektedir.⁷⁶⁰

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda şunları da söylemiştir: "Sovyetler Birliği ile Batı'nın temasları yenidir. Biz bu temaslardan günü gününe haberdarız. Dolayısıyla Türkiye, bu temaslardan herhangi bir olumsuz yaklaşım ve itimatsızlık duymadığı gibi müttefiklerimize de itimadımız tamdır. Bazı arkadaşlar, niye bizim müttefiklerimiz Sovyet Rusya ile temas ediyorlar da, bizim temaslarımız doğru görülmüyor ve günah sayılıyor diye soruyorlar. Derhal şunu söyleyeyim ki, böyle bir düşünce söz konusu değildir. Kimse Türkiye'ye bir telinde bulunmamıştır. Esasen bizim Moskova'da Büyükelçimiz vardır. Onların da burada Büyükelçileri vardır. Temas halindeyiz."

Sovyet yazarlarına göre, Demokrat Parti yönetiminin Sovyetler Birliği ile ilişkileri düzeltme girişimleri, Sovyetler Birliği tarafından, Türkiye'ye "manevra özgürlüğü" sağladığı şeklinde algılanmıştır. Sovyet hükümeti, Türk-Sovyet ilişkilerini karşılıklı anlayış ve güven temeli üzerinde geliştirmeyi önermiştir. Ancak, Batı yanlısı Türk burjuvazisinin ve Amerikan tekellerinin ısrarla Doğu ve Batı arasına aşılması olanaksız set çekme girişimleri yüzün-

⁷⁶⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 432-433.

den, Türkiye, kendisi için çok da faydalı olmayan Batı'ya, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ne tek yanlı bağımlılıktan kurtulamamıştır.

Türkiye, 1950'li yılların sonundan itibaren, sosyalist ülkelerle ekonomik ilişkilere ilgi göstermeye başlamıştır. Dünya sahnesinde Sovyetler Birliği'nin prestijinin ve ekonomik büyüklüğünün sürekli artması, "barış içinde birarada yaşama" ve "dostluk" politikalarının etkisi, tek odaklı dış politikadan vazgeçerek uluslararası işbölümünün üstünlüklerinden yararlanmak ve manevra özgürlüğü sağlamak gibi nedenler, Türk yöneticilerin sosyalist ülkelerle ilişki kurma eğilimlerini arttırmıştır.⁷⁶¹

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini geliştirme konusundaki amacına iki aşamada ulaşmıştır. Öncelikle, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türk-Sovyet ilişkileri konusundaki görüşünü öğrenmiş, daha sonra Sovyetler Birliği ile Menderes'in Moskova ziyareti konusunda mutabakata varmıştır. Fatin Rüştü Zorlu'nun, Amerika'nın yetersiz ekonomik yardımlarına karşı Sovyetler Birliği'nden ekonomik yardım alma yaklaşımını ortaya atmasında, 1953 yılında Stalin'in ölümü ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nden sonraki yumuşama arayışları etkili olmuştur. Fatin Rüştü Zorlu'nun, Sovyetler Birliği kartını daha önceki yıllarda oynamasına, Celal Bayar ve Fuat Köprülü gibi anti-komünist kişilikler engel olmuştur.⁷⁶²

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 9 Ocak 1960 tarihinde yaptığı konuşmada, bir anlamda ağız değiştirerek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında daha önceki dönemde yaşanan yakınlaşmanın Türkiye'ye yarar sağladığını dile getirmiştir: "Biz Sovyetler Birliği ile komşu bir ülkeyiz. Gene hepinizin bildiği gibi, Milli Mücadeleden sonra bu ülkeyle aşağı yukarı 1938 yılına kadar tam bir dostluk havası içinde yaşadık. Bu dostluğun, hakikaten Türkiye bakımından faydalar sağladığını gördük."⁷⁶³

⁷⁶¹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 193-194.

⁷⁶² Cüneyt AKALIN: **Askerler ve Dış Güçler** (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000), 300-303.

⁷⁶³ Cevdet ALSAN: a.g.e., 57.

Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Amerika'nın fikrini öğrenmek üzere 30 Ocak 1960 tarihinde Amerikan Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, Sovyetler Birliği'nin diğer NATO üyelerine yaptığı gibi Türkiye'ye de yüksek düzeyde ziyaret teatisi konusunu açtığını söyleyerek, bu teatinin Başbakanlar seviyesinde gerçekleştirilmesi ihtimali üzerinde durulduğunu belirtmiştir.

30 Ocak 1960 tarihindeki görüşmeden sonra, bu kez 8 Şubat 1960 tarihinde Zorlu ile görüşen Amerikan Büyükelçisi, Türkiye'nin bu açık ve samimi tutumunu takdir ettiklerini ve bu konuda her türlü kararın Türkiye'nin inisiyatifinde bulunduğunu belirterek, Amerika'nın vefakar müttefiki Türkiye'ye olan güveninin tam olduğunu, Başbakan Menderes'in Sovyetler Birliği ziyareti ile ilgili kesin karar verildikten sonra, NATO Konseyi'nin haberdar edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Zorlu'nun Amerika nezdinde yaptığı bu girişim, bir bağımlılık girişimi değil, bir ittifaka üye olan herhangi bir ülkenin yapması gereken normal bir davranıştır.⁷⁶⁴

Semih Günver'e göre, Büyükelçi Zeki Kunalalp, Amerikalıların bu yaklaşımlarının samimi olduğuna inanmıştır. Oysa CIA derhal harekete geçmiş ve ziyareti önlemeye çalışmıştır. Aslında Washington, Moskova ziyaretinden hiç mi hiç hoşlanmamıştır. 1947'den beri Amerika'nın dümen suyuna girmiş olan Türkiye, ilk defa kendi başına bir teşebbüste bulunmuştur. Soğuk Savaş'ın henüz hızını kaybetmediği bir dönemde, NATO üyesi bir müttefikin Amerika'dan izin almadan Moskova ile diyalog kurmaya kalkışması, NATO içinde ve hür dünyada siyasi dalgalanmalara yol açacak niteliktedir.⁷⁶⁵ Büyükelçi Mahmut Dikerdem, Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, "Moskova ziyaretini Amerika'ya danışmadan düzenledik. Çünkü danışsaydık, Ruslarla başbaşa görüşmemizi engelleyeceklerdi" dediğini belirtmektedir.⁷⁶⁶ Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Moskova ziyareti hakkında Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Rijov ile görüşmüştür. Bu görüşmede, Rijov üç nokta üzerinde durmuştur: 1) Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO ülkeleri ile olan bağla-

⁷⁶⁴ Zeki KUNERALP: *Sadece Diplomat*, 109-110.

⁷⁶⁵ Semih GÜNVER: *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), 133.

⁷⁶⁶ Mahmut DIKERDEM: *Üçüncü Dünyadan* (İstanbul: Cem Yayınları, 1977), 21.

rını bilmekte ve bunları kabul etmektedir. Bu durum, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında dostluk kurulmasına engel olmamalıdır. 2) Sovyetler Birliği, ekonomik konularda Türkiye'ye yardım etmeye hazırdır. Bu durumda, politik koşullar söz konusu değildir. 3) İki ülke arasında kültürel ilişkiler geliştirilmelidir.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise, şu konuların üzerinde durmuştur: "Her şeyden evvel NATO'ya ve CENTO'ya üyeliğimiz dikkate alınmalıdır. Genel meselelerimiz, bu ittifaklar dahilinde görüşülmelidir... Ancak bu durum, ikili münasebetlerimizin geliştirilmesine mani olmamalıdır. Kültür sahasında, veterinerlik konularında ve benzer hususlarda münasebetlerimizi geliştirmemiz mümkündür. Aramızdaki ekonomik ilişkilere gelince, bunlar birinci planda olmamalıdır. Daha önce karşılık güven oluşmalıdır. Amaç bir antlaşmanın akdi değil, NATO üyelerince yapıldığı gibi, sadece bir ziyaret teatisidir. Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerimizde, diğer NATO müttefiklerimizle aynı düzeyde olmak istiyoruz." Anlaşılacağı üzere, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi konusundaki yaklaşımı gerçekçi, ihtiyatlı, sınırları aşmamaya dikkat eden ve zülfiyare dokunmak istemeyen bir yaklaşımdır.⁷⁶⁷

Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesinde öncü rol oynayan Fatin Rüştü Zorlu'nun kişiliği, İngiliz gizli belgelerinde şöyle tanımlanmaktadır: "1910 doğumlu. İnsafsız ve alaycı fakat yetenekli. Türk çıkarlarının korunmasında fanatizm derecesinde dikkatli. Batıcılık kisvesi altında, muhtemelen Batı düşmanı. İnatçı bir müzakereci."⁷⁶⁸ Dolayısıyla, Başbakan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun Sovyetler Birliği ile ilişki kurma girişimleri, "Türk çıkarlarının korunmasında fanatizm derecesinde dikkatli" bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir.

Türk çıkarlarının korunmasında fanatizm derecesinde dikkatli olan Menderes-Zorlu ikilisi, Amerika'nın Türkiye'ye yönelik farklı girişimlerinden de haberdardır. 1958 yılının ortalarına doğru, Amerika, Türkiye'ye karşı yeni bir

⁷⁶⁷ Zeki KUNERALP: **Sadece Diplomat**, 110-111.

⁷⁶⁸ Nur BATUR: "İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru", **Milliyet**, 18 Şubat 1989.

haberdardır. 1958 yılının ortalarına doğru, Amerika, Türkiye'ye karşı yeni bir plan hazırlamıştır. Buna göre, Amerika Türkiye'yi emirlerine uyan bir uydu gibi gördüğünden, izlenecek yeni siyasette, Türkiye Amerika'nın çıkarları doğrultusunda desteklenecektir. Amerika'nın başını ağrıtabilecek veya çıkarlarına aykırı düşecek davranışlarda bulunacak olursa, desteklenmeyecek veya Türkiye'ye yönelik sorunlar yaratılacaktır. Bu doğrultuda hazırlanan yeni planda, Ermeni ve Kürt sorunları da yer almaktadır. Amerika'nın gizli olarak hazırladığı yeni planı ilk öğrenen Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu olmuştur.⁷⁶⁹

2. Başbakan Menderes'in Gerçekleştiremediği Moskova Ziyareti

Başbakan Menderes'in, Sovyetler Birliği'ne 12 Temmuz 1960 tarihinde yapacağı ziyaretten⁷⁷⁰ önce, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1939-1959 yılları arasında üst düzeyde herhangi bir ziyaret olmamıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Lütfü Kırdar'ın ziyareti ile bu iletişimsizlik dönemi sona ermiştir. Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Lütfü Kırdar, ziyaretin hemen öncesinde kalp krizi geçirmesine rağmen, 12 gün sürecek ve amacı Sovyet Tıp kuruluşlarını incelemek olan Sovyetler Birliği ziyaretine 9 Aralık 1959 tarihinde başlamıştır. Dr. Lütfü Kırdar'ın Sovyetler Birliği ziyareti çok yararlı geçmiş ve Türkiye'ye dönüşünde, Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁷¹

Dr. Lütfü Kırdar'ın ziyareti, Başkan Eisenhower'ın 6-7 Aralık 1959 tarihlerindeki Türkiye'yi ziyaretinden hemen sonra 9 Aralık 1959 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye, Eisenhower'ın ziyaretine çok önem vermiştir, Ankara'da, sayıları 400 bine yaklaşan bir kalabalık yollara çıkmıştır.

⁷⁶⁹ Kemal BAĞLUM: a.g.e., 228-229.

⁷⁷⁰ İsmail Berduk OLGAÇAY: *Tasmalı Çekirge* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 333.

⁷⁷¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 431.

Eisenhower, bu kalabalığı görünce “şimdiye kadar hiçbir yerde böylesine karşılanmadım” demiştir.⁷⁷²

Dr. Lütfü Kırdar'ın Sovyetler Birliği ziyaretinin, Eisenhower'ın ziyaretinin hemen ertesinde gerçekleşmesi, Türkiye'nin Batı ittifakı içinde kalarak “çok yönlü dış politika”ya yönelmesinin ilk somut adımıdır. Muhalefet Partisi lideri İnönü ise, Dr. Lütfü Kırdar'ın Sovyetler Birliği ziyaretini, “Adnan ile Fatin tehlikeli bir oyun oynuyorlar” şeklinde yorumlamıştır.⁷⁷³

Bilindiği üzere, Demokrat Parti hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ilişkisi, 1954 yılından itibaren gerginleşmiş ve bu gerginlik 1960 yılında belirgin bir sertleşmeye dönüşmüştür. İlişkilerin bozulmasını, Amerika'nın, Türkiye'de devalüasyon yapılması ve yatırımların kısılması önerisi hızlandırmıştır. Türkiye ile Amerika arasındaki dış yardım görüşmeleri sırasında, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, son derece sert bir üslup kullanarak Türkiye'nin stratejik önemini vurgulamış ve Amerikan yardımının sürmemesi halinde, söz konusu ekonomik yardımın başka ülkelerden sağlanacağını belirtmiştir.⁷⁷⁴

Dr. Lütfü Kırdar'ın Sovyetler Birliği ziyareti ve akabinde Başbakan Menderes'in Temmuz 1960'da Moskova'yı ziyaret edeceğinin, 11 Nisan 1960 tarihinde açıklanması, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşme sürecine girdiğinin göstergeleridir. Hatırlanacağı üzere, Sovyetler Birliği, 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek istemiştir. Başbakan Menderes'in Moskova ziyareti, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde ve Türk dış politikasında bir dönüm noktası olabilecek önemdedir.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 18 Mart, 27 Mart ve 6 Nisan 1960 tarihlerinde Sovyetler Birliği Büyükelçisi Rijov'u kabul ederek, Menderes'in

⁷⁷² Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 204.

⁷⁷³ Metin TOKER: *İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991), 277.

⁷⁷⁴ Nur BATUR: “İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru”, *Milliyet*, 13-18 Şubat 1989.

yapacağı ziyaretin ayrıntılarını konuşmuştur. Türkiye, Menderes'in Moskova ziyareti sırasında ulusal güvenlik, siyasi ittifaklar ve silahsızlanma gibi konularda NATO ve CENTO doğrultusunda politika izlemeyi sürdüreceğini, füzeler konusunun (Jüpiter füzeleri) tartışılmayacağını ve CENTO üyesi devletleri ilgilendirecek hiçbir konuya değinilmeyeceğini, Sovyetler Birliği'ne kabul ettirmiştir. Bu çerçevede Türkiye, hem müttefiklerine hem de CENTO üyesi olan İran ve Pakistan'a Moskova ziyaretinin sınırları hakkında bilgi vermiştir.⁷⁷⁵

11 Nisan 1960 tarihinde yayınlanan Türk-Sovyet Ortak Bildirisi'nde, Başbakan Menderes'in Temmuz 1960'da Moskova'yı ziyaret edeceği, Sovyetler Birliği Başbakanı Kruşçev'in Türkiye'ye geliş tarihinin, daha sonra belirleneceği açıklanmıştır. Ancak bu karşılıklı ziyaretler, 27 Mayıs 1960 darbesinden dolayı gerçekleştirilememiştir.⁷⁷⁶ Ortak Bildiri şöyledir: "Son zamanlarda, Ankara'da, Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında, Türk-Sovyet münasebetlerinin geliştirilmesi ve iki tarafı da karşılıklı olarak ilgilendiren diğer meseleleri görüşmek üzere, Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükümet başkanlarının yüksek seviyede bir toplantı düzenlemeleri konusunda görüş alış verişinde bulunulmuştur. Taraflar, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı arasında ziyaret teatisinin faydası üzerinde mutabık kalmışlardır.

Bununla ilgili olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Kruşçev'in daveti üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes'in 1960 Temmuzunda Sovyetler Birliği'ni resmen ziyaret etmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Türkiye Başbakanı'nın Moskova'ya gidişinin kesin tarihi daha sonra tespit edilecektir. Bu ziyareti, Türk hükümetinin daveti üzerine, Kruşçev'in Türkiye ziyareti takip edecektir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Kruşçev'in Türkiye'ye geliş tarihi daha sonra tespit edilecektir."⁷⁷⁷

⁷⁷⁵ Erel TELLAL: a.g.e., 151-152.

⁷⁷⁶ Cevdet ALSAN: a.g.e., 58.

⁷⁷⁷ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1960; Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 332.

Muhalefet Partisi lideri İnönü, Türk-Sovyet ilişkilerinin Cumhuriyet dönemindeki önemli bir tanığı olarak, Menderes'in Moskova ziyaretini değerlendirmiş ve Türkiye'nin de dünya barışına katkıda bulunması gerektiğini belirtmiştir: "Dikkat edilecek bir konu da, büyükler arasındaki münasebetleri istismar etmek yolunda, sağda solda görülen heveslerden uzak kalmaktır. Moskova temaslarının faydalı olmasını temenni ederim."⁷⁷⁸

Büyükelçi Hamit Batu'ya göre, Menderes hükümeti, NATO'da uygulanan danışma mekanizmaları yoluyla Amerika'yı önceden haberdar etmiştir. Başbakan Menderes'in Moskova ziyaretine Amerika'nın herhangi bir itirazı olmamıştır.⁷⁷⁹ İnönü'nün damadı Metin Toker ise, Menderes'in Moskova ziyaretini Amerika'nın farklı yorumladığını düşünmektedir: "Amerika, Menderes'in şantajına uyup gene har vurup harman savurmak için istediği borcu vermemiş, üstelik Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile giriştiği maddi menfaate dayalı flörtü de iyi karşılamamıştır."⁷⁸⁰

İngiliz ve Amerikan basını, Başbakan Menderes'in Temmuz 1960'da yapacağı Moskova ziyaretini olumlu karşılamışlar ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşamanın, Orta Doğu'daki gerginliği azaltacağını belirtmişlerdir.⁷⁸¹ Moskova Radyosu ise, Başbakan Menderes'in 1960 Temmuzunda yapacağı Moskova ziyaretini şu şekilde yorumlamıştır: "Başbakan Menderes'in Moskova'yı ziyaret etmesi, iki ülke arasındaki karşılıklı anlayış ve güvenin kuvvetlendirilmesinde ve ticari, kültürel, siyasi ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynayacaktır. Bu ziyaret, dünya barışı için de önemli bir katkı sağlayacaktır."⁷⁸²

Başbakan Menderes'in Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaretin, Türkiye'nin dış yardım ihtiyacından kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Başbakan Menderes, 1950'li yılların sonunda artık ekonomiyi kontrol edememektedir. Ancak, ekonomik sorunların geçici

⁷⁷⁸ Metin TOKER: İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965), 277.

⁷⁷⁹ Hamit BATU: a.g.e., 118.

⁷⁸⁰ Metin TOKER: İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965), 277.

⁷⁸¹ Cumhuriyet, 13 ve 21 Nisan 1960.

⁷⁸² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: Olaylarla Türk Dış Politikası, 435.

olduğundan ve izlediği siyasetin bir kaç yıl içinde sonuç vereceğinden emindir. Özellikle, Washington ve Bonn'daki dostlarının yardımıyla zaman kazanmak istemektedir. Fakat Başkan Eisenhower, Menderes hükümetinden umudunu kesmiş ve borç vermeyi reddetmiştir. Böylece, o zamana kadar kararlı bir Soğuk Savaş savaşçısı olan Menderes, Temmuz 1960'da Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar vermiştir.⁷⁸³

Başbakan Menderes, 7-9 Ekim 1959 tarihleri arasında yapılacak olan CENTO Bakanlar Konseyi toplantısına katılmak üzere gittiği Amerika'da, 16 Ekim 1959 tarihine kadar kalmıştır. Sovyet barış taarruzlarının Türk milletini kandıramayacağını ve Sovyetler Birliği'ne güvenilemeyeceğini söyleyerek, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Amerika'yı zor durumda bırakmıştır.⁷⁸⁴

Gelişen ve değişen uluslararası ortamda, Türk-Amerikan ilişkilerini 1950'lerin içtenliğinde ve tek yanlı bağımlılığında tutmak zorlaşmıştır. Türk hükümetinin isteklerinden bağımsız olarak bu ittifak ilişkisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasındaki daha doğrusu Sovyetler Birliği'ne karşı tutumundaki değişiklikler sonucu ve uluslararası konjonktürdeki dalgalanmalara da bağlı olarak gelişmiştir.

Başbakan Menderes, özellikle Türk-Amerikan ilişkilerinin değişen yapısı ve ekonomik zorlukların etkisiyle dış yardım sağlamak için Moskova'ya gitmeyi planlamıştır. Daha iki ay öncesine kadar Doğu Bloku ile iki taraflı ilişkilerin lüzumsuzluğuna inanan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile "dostluk ve selamet içinde" yaşamak istediğini ve başka devletlerin de Başbakan ve Bakanlarının Moskova'ya gittiklerini belirterek, "Bizim için böyle temaslara devam etmemek diye bir şey yoktur. Tekrar ediyorum, Sovyetler Birliği ile dost olmaktan memnun oluruz. Bu dostlukta menfaatimiz vardır" demiştir.⁷⁸⁵

⁷⁸³ Feroz AHMAD: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 142-143.

⁷⁸⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, 201-202.

⁷⁸⁵ Oral SANDER: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, 190; **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1960.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki yakınlaşmayı izleyen Amerikan yönetimi, ekonomik zorlukların Türkiye'yi radikal bir adım attırarak Sovyetler Birliği ile siyasi bir uzlaşmaya zorlayacağından tedirgin olmamıştır. Amerika, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesini, ciddi bir politik içeriği olmayan ve sadece daha fazla ekonomik yardım almak için Amerika'ya karşı şantaj yapmak üzere düşünülmüş geçici bir taktik olarak yorumlamıştır.⁷⁸⁶ Ancak, Başbakan Menderes'in ekonomik sıkıntılara çare bulmak üzere Sovyetler Birliği ile ilişki kurmaya çalışması sırasında gerçekleşen 27 Mayıs 1960 darbesine de ses çıkartmamıştır.⁷⁸⁷

3. U-2 Olayı ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

1953 yılında Stalin'in ölümü ile birlikte Soğuk Savaş'ın oluşturduğu gerilim de azalmaya başlamış, 14 Şubat 1956 tarihinde toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi sırasında oluşan "barış içinde birarada yaşama" gibi yaklaşımlarla, gerilim yerini yumuşamaya bırakmıştır. Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki gerilimin azalmaya başlaması, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemini göreceli olarak olumsuz yönde etkilemiştir.

Ancak, daha önce de bahsedildiği üzere, Sovyetler Birliği'nin 1957 Ekiminde Sputnik'i uzaya fırlatmasıyla birlikte, sadece orta menzilli füzelere sahip olan Amerika, Sovyetler Birliği'nin uzun menzilli füzeleri geliştirdiğini fark etmiş ve ülkesinin nükleer silahlara karşı artık güvencede olmadığını anlamıştır. Dolayısıyla Amerika, Sovyetler Birliği'nin sınırlarının yakınında bulunan ve stratejik konuma sahip müttefiklerine eskisine nazaran daha fazla önem vermeye başlamıştır.⁷⁸⁸ Özellikle Türkiye, Sovyet topraklarındaki askeri faaliyetleri keşif ve gözleme açısından önemli bir stratejik konuma sahiptir.

⁷⁸⁶ Ayşegül SEVER: a.g.e., 195-196.

⁷⁸⁷ Mete TUNÇAY: "Siyasi Tarih (1950-1960)", Yay. Haz.: Sina AKŞİN: **Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye (1908-1980)** (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), 187.

⁷⁸⁸ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 79.

Bu çerçevede, Türkiye'de güçlü bir radar sistemi kurulmuş ve İncirlik Üssü istihbarat uçuşları açısından önem kazanmıştır.⁷⁸⁹

1957 yılından itibaren, Amerika'nın yürüttüğü istihbarat faaliyetleri artmıştır. Sürpriz bir saldırıya karşı tedbir olarak Sovyet topraklarının ayrıntılı haritalarının çıkartılması, Sovyetler Birliği'ndeki telsiz ve radar istasyonları ile roket üsleri hakkında havadan bilgi toplanması, Sovyet askeri faaliyetlerinin gözlemlenmesi ve dinlenmesi Amerika açısından önem kazanmıştır. Bu bağlamda, 1956 yılından beri Lockheed firması tarafından üretilen U-2 uçakları gündeme gelmiştir. Bilindiği üzere U-2 uçakları, saldırıya yönelik olarak Küba'ya konuşlandırılan Sovyet füzelerinin ve rampalarının fotoğraflarını çekerek, Küba krizinin ortaya çıkmasına da neden olmuşlardır.⁷⁹⁰

U-2 uçağı, 30.000 metreye kadar yükselebilmekte böylece radarların ve jetlerin kontrolü ve hedefi dışında kalmakta ve aynı zamanda bu yükseklikten çok net resimler çekebilmektedir. Uçağın diğer özellikleri ise, havada 7.5 saat kalabilmesi, 3000 mil mesafeye kadar uçabilmesi ve motorları bozulduğunda 300 mil süzülebilmesidir. İlk U-2 uçağı, İngiltere'deki bir Amerikan üssüne gönderilmiştir. Fakat İngiltere'nin U-2 uçaklarının yerlerinin Sovyetler Birliği tarafından kolayca öğrenebileceğinden korkması üzerine, başka ülkelere (Türkiye gibi) konuşlandırılmıştır.⁷⁹¹

Amerika, bu uçakları İngiltere, Almanya, Japonya ve Türkiye'deki üslerinde bulundurmakta ve uçuşlar Amerikan Başkanı'nın yetki vermesiyle CIA'nın sorumluluğunda yürütülmektedir.⁷⁹² Söz konusu uçuşlardan Sovyetler Birliği'nin haberi vardır. Ancak, Sovyet savaş uçaklarından hiçbirisi U-2 uçaklarının çıktığı yüksekliğe çıkamadığından ve düşürülmeleri imkansız olduğundan, bu uçaklardan haberdar olunması bir şey ifade etmemektedir.⁷⁹³

Kruşçev'in, Sovyet Yüksek Şurası'nda 7 Mayıs 1960 tarihinde yaptığı açıklamaya göre, 1 Mayıs 1960 tarihinde İncirlik Üssü'nden havalanan bir U-

⁷⁸⁹ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 192.

⁷⁹⁰ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 165.

⁷⁹¹ Doğan AVCIOĞLU: *Türkiye'nin Düzeni II*, 397.

⁷⁹² Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, 161.

⁷⁹³ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 141.

2 uçağı, Pakistan'ın Peşaver Havaalanı'na inmiş ve buradan da Norveç'in Bodö (Bude) Üssü'ne giderken Urallar bölgesindeki Swerdlowsk şehri yakınlarında düşürülmüştür.⁷⁹⁴ Düşen U-2 uçağının, bir Sovyet SAM füzesi tarafından düşürölüp düşürölmediğı tartışma konusu olmuştur. Uçağın pilotu Gary Powers ise, siyanür hapi yutarak intihar etmesi gerekirken, uçaktan paraşötle atlamış ve yakalanmıştır.⁷⁹⁵

Gerek iç siyasi nedenlerden dolayı gerekse Çin'in etkisine giren sosyalist ölkeleri kendine çekmek için bir Soğuk Savaş zaferi arayan Kruşçev, Berlin'in geleceğinin konuşulacağı Paris zirvesi öncesinde, bir U-2 uçağının yerden havaya atılan SAM füzesi ile düşürölldüğünü açıklayarak, hem ölkesinde hem de Çin'in gözünde itibarını yenilemiştir.⁷⁹⁶

1960 Kasımında görev süresi dolacak olan Başkan Eisenhower'ın, U-2 uçakları konusunda yaptığı açıklamaların doğru olmadığına anlaşılması üzerine, Eisenhower, Başkanlık seçimleri öncesinde zor durumda kalmıştır.⁷⁹⁷ 15 Mayıs 1960 tarihinde Paris'te toplanan zirveye katılan Kruşçev, Sovyetler Birliği'nden özür dilenmesini ve De Gaulle'ün Amerika'yı kınamasını talep etmiş fakat bu talepler gerçekleşmeyince zirveyi terk etmiştir.⁷⁹⁸

U-2 olayı, 11 Nisan 1960 tarihinde Başbakan Menderes'in Moskova'yı ziyaret edeceğinin açıklanması⁷⁹⁹ sonrasında ortaya çıktığından, Türk-Sovyet ilişkilerinin gidişatını olumsuz yönde etkilememiştir. Menderes hükümeti, Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkisinin iyileşme sürecine girdiğı bir dönemde, U-2 uçuşlarını yasaklamıştır. 27 Mayıs darbesinin hemen ardından Dışışleri

⁷⁹⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğeri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 320.

⁷⁹⁵ Michael BESCHLOSS: *Mayday: Eisenhower, Khrushchev and U-2 Affair* (New York: Harper Collins, 1986), 17.

⁷⁹⁶ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 146-147.

⁷⁹⁷ *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1960.

⁷⁹⁸ Cemal ACAR: a.g.e., 380.

⁷⁹⁹ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1960; Mehmet GÖNLÜBOL ve diğeri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 332.

Bakanı olan Selim Sarper,⁸⁰⁰ darbeden 5 gün sonra 1 Haziran 1960 tarihinde yaptığı açıklamada, Menderes hükümetince yasaklanan U-2 uçuşlarının tekrar başlatılacağını belirtmiştir.⁸⁰¹

U-2 olayı ile ilgili olarak, 8 Mayıs 1960 tarihinde Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklama şöyledir: "Türkiye hükümeti tarafından hiçbir Amerikan uçağına Sovyet arazisi üzerinde keşif yapma ya da herhangi başka bir nedenle uçuş izni verilmemiştir. Böyle bir uçağın, Türk sınırlarını aşarak Sovyetler Birliği'ne girmediği malumdur. Esasen, Sovyet makamları da bunun aksi bir iddiada bulunmamışlardır. Şurası muhakkaktır ki, Türkiye kendi hava sahası dışında ancak kendi uçaklarından sorumlu tutulabilir. Daha önce kendi hava sahasından geçmiş olsa bile, bu geçiş veya durdurma Türkiye'yi hiçbir şekilde sorumlu hale getirmez."⁸⁰²

Bu açıklamaya rağmen, Sovyetler Birliği, 13 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'ye bir nota göndermiştir. Söz konusu notada, Türkiye'nin topraklarını Amerikan Hava Kuvvetleri'ne kullandığı, böylelikle Sovyetler Birliği'nin hava sahasının Türkiye'den havalanan yabancı uçaklar ve hava balonları tarafından ihlal edildiği, bu hareketlerin tekrarlanması halinde Sovyetler Birliği'ne karşı tecavüz amacıyla kullanılan üslerin zararsız hale getireceği belirtilmiştir.⁸⁰³

⁸⁰⁰ Darbeciler, 27 Mayıs darbesinin Batı tarafından tanınmasını kolaylaştıracağına inandıklarından ve 5 Mart 1959 tarihinde Türkiye ile Amerika arasında imzalanan ve dolaylı tecavüz durumunda da Amerika'ya müdahale hakkı veren (Ali HALİL: **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye** (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1968), 169.) "İşbirliği Anlaşması" uyarınca Amerika'nın darbeye müdahale edeceğinden korktuklarından (Abdi İPEKÇİ-Ömer Sami COŞAR: **İhtilalin İç Yüzü** (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1965), 234-235.), Büyükelçi Selim Sarper'e Dışişleri Bakanlığı teklif etmişlerdir. Selim Sarper, önce Dışişleri Bakanlığını reddetmiş yerine emekli Amiral Fahri Korutürk düşünülmüş ve Dışişleri Bakanı olarak ismi ilan edilmiştir. Fakat daha sonra İnönü ekolünden geldiği ve Batı ile ilişkileri iyi olduğundan Büyükelçi Selim Sarper üstünde karar kılınmıştır. Ancak Selim Sarper, 27 Mayıs darbesinden sonra ordu içindeki radikal gruplarla (On Dörtler ve 22 Şubatçılarla) ilişki içinde olduğundan ve On Dörtler Sarper'e Cumhurbaşkanlığı teklif ettiklerinden, İnönü tarafından istifa ettirilerek, yerine Londra Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin 26 Mart 1962 tarihinde Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır. (Cüneyt AKALIN: a.g.e., 216-219.)

⁸⁰¹ Oral SANDER: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, 201.

⁸⁰² Fahir ARMAOĞLU: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, 262.

⁸⁰³ **Keesing's Contemporary Archives**, Vol.: XII, 12-28 Mayıs 1960, 17429.

Türk hükümetince Sovyetler Birliği'ne gönderilen 24 Mayıs 1960 tarihli cevabi notada ise, bir Amerikan uçağının Sovyetler Birliği hava sahasında uçuşunun Türk ve Sovyet hükümetleri arasında tartışma konusu yaratamayacağını ve uçağın Türk topraklarını terk ettikten üç gün sonra Sovyet hava sahasına girdiğini belirtmiştir. Türkiye, bu konudaki sorumsuzluğunu üç nedene bağlamaktadır: 1) Türk makamlarının sorumluluğu, Türk hava sahasında söz konusudur. 2) Türk hava sahası dışındaki uçuşlardaki sorumluluk sadece Türk uçakları için söz konusudur. 3) Dolayısıyla, Amerikan uçağının Sovyetler Birliği'nden önce üçüncü bir ülkeye gitmek üzere İncirlik Üssü'nü kullanması, Türkiye'ye sorumluluk yüklememektedir. Ayrıca Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Anlaşması ve devletler hukuku prensip ve hükümleri gereğince hava üslerini müttefiklerine kullandırma hakkına sahip olduğu da belirtilmiştir.

U-2 olayının ortaya çıkması sonrasında, Başbakan Menderes tarafından durdurulan U-2 uçuşları, 1960 darbesinin hemen akabinde tekrar başlatılmış ve 1965 yılına kadar sürdürülmüştür. Türkiye'den yapılan U-2 uçuşları, Süleyman Demirel'in 27 Ekim 1965 tarihinde kurduğu hükümetin ilk icraatlarından biri olarak, 28 Aralık 1965 tarihinde tekrar durdurulmuştur.⁸⁰⁴ 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında kurulan teknokrat ve koalisyon hükümetlerinin Amerika'nın baskısıyla U-2 uçuşlarına izin verdiği anlaşılmaktadır.

U-2 uçağının pilotu Gary Powers'ın Sovyetler Birliği'ndeki sorgulanması sırasında, Amerikan Başkanı'nın verdiği yetkiyle, 1956 Ağustosundan beri İncirlik Üssü'nde bulunan 4 adet U-2 uçağını, Sovyetler Birliği'nden istihbarat toplamak amacıyla CIA'nın kullandığı ortaya çıkmıştır. Bu uçuşlar, Türk hükümetinin bilgisi olmaksızın,⁸⁰⁵ iki ülkenin Genelkurmayları arasında yapılan bir antlaşma ile yürütülmüştür.⁸⁰⁶

U-2 olayı, Başbakan Menderes'in Temmuz 1960'da yapacağı Moskova ziyareti öncesinde meydana geldiğinden, Türkiye ile Sovyetler Birliği

⁸⁰⁴ Cüneyt ARCA YÜREK: "Demirel'in Amerika Not Defteri", *Hürriyet*, 27 Mart 1978.

⁸⁰⁵ Ali HALİL: a.g.e., 170.

⁸⁰⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 194-195.

arasında ciddi bir bunalıma neden olmamıştır. O dönemde Türkiye'nin Moksova Büyükelçisi olan Hamit Batu, U-2 olayı ile ilgili olarak Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanlığı'na davet edilmiş ve Sovyet Dışışleri Bakanı Gromiko, Türk büyükelçisine karşı kırııcı davranmamaya özen göstermiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰⁷ Hamit BATU: **Moskova'da Kruşçev Yılları** (İstanbul: Isis Yayınları, 1992), 123.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

133982

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE
TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİSİ
(1945-1965) VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(Cilt: II)

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Refet YİNANÇ

Hazırlayan
M. Ali GEMUHLUOĞLU

T/133982
CİLT II

Ankara - 2003

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İkinci Bölüm

Türk Dış Politikasında Değişim ve Türk-Sovyet İlişkilerinde Yumuşama (1960-1965)

I. 1960 Darbesi ve Türk-Sovyet İlişkileri

1960 darbesi sonrasında Türk-Sovyet ilişkileri, Başbakan Menderes'in Sovyetler Birliği'ne yönelik son dönemdeki girişimlerinin sekteye uğraması sonucu, iki devlet arasında karşılıklı mesajlaşmalar çerçevesinde gelişmiştir. 1960 darbesini yapanlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin beklediği gibi, NATO ve CENTO'ya inanç ve bağlılıklarını 27 Mayıs 1960 sabahı saat 4.00'de okunan Silahlı Kuvvetler Bildirisi ile belirtmişlerdir.¹

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik dostluk girişimleri, 1960 darbesi sonrasında da devam etmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin yeni bir ivme kazanması ise, 1964 yılından sonra olmuştur. Bu yeni dönem, özellikle Kıbrıs sorununun ortaya çıkması sonucu, Türkiye'nin NATO üyesi kalarak ve Amerika ile dostluk ilişkilerini devam ettirerek Federal Almanya, Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı ve Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçmeye hazırlandığı bir dönem olarak belirlenlik kazanmıştır.

A. 1960 Darbesinin Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

Bilindiği üzere, 1960 darbesi Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını etkilemiştir. Ancak iç yapıda meydana gelen değişiklikler, dış politikada meydana gelenlerden, en azından ilk yıllarda daha köklü olmuştur.

1960'lı yıllarda Türk dış politikasında meydana gelen değişikliklerin temelinde, Kıbrıs sorunundan kaynaklanan ve Türk dış politikasında mey-

¹ Ferenc A. VALI: **Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of the Turkey** (Baltimore: The John Hopkins Press, 1971), 127.

dana gelen “çok yönlü dış politika” anlayışı ve “ulusal çıkarların da en azından blok çıkarları kadar dikkate alınması” yaklaşımı vardır. Türk dış politikasının oluşumunda ve Türkiye’nin bölgesel güç olmasında, ulusal çıkarların en az blok çıkarları kadar ön planda olmasının gereği, 1950’lerin sonunda Türk yöneticiler tarafından daha derinden anlaşılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’nin Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini zaman içinde geliştirdiği görülmektedir.

Demokrat Parti iktidarının son yıllarında, gerek dış politikadaki değişiklikler, yani bloklar arasındaki yumuşama gerekse Türkiye’nin ekonomik ve siyasi durumunun bozulması, Türkiye’nin, ulusal güvenliği açısından NATO üyesi kalarak çok yönlü dış politika izlemesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca, Demokrat Parti döneminde Türkiye’nin izlediği “enflasyon yoluyla kalkınma”² politikasının daha fazla dış yardım gerektirmesi, Demokrat Parti yönetimini, Amerika’dan sağlayamadığı yardımı Sovyetler Birliği’nden aramaya zorlamıştır. Bu çerçevede, 12 Nisan 1960’da yayınlanan Türk-Sovyet Ortak Bildirisi’nde, Adnan Menderes’in Moskova’yı ziyaret etmesinden hemen sonra Kruşçev’in de Türkiye’yi ziyaret edeceği açıklanmıştır.³

1. 1960 Darbesinin Türk Dış Politikasına ve Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra,⁴ Küba krizinin, özellikle de Kıbrıs sorununun Türk-Amerikan ilişkilerini bozma noktasına getirmesi nedeniyle, 1964 yılına kadar izlenen Türk dış politikasının ana hatları, Demokrat Parti iktidarının son döneminde izlenen Türk dış politikası anlayışından çok farklı olmamıştır. Demokrat Parti döneminin sonunda, Türk-Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar ve Başbakan Menderes’in 12 Temmuz 1960 tarihinde⁵

² Mehmet GÖNLÜBOL ve Halûk ÜLMAN: “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)”, **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 1 (1966), 170-171.

³ **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1960.

⁴ Bu bölümün yazılmasında yararlanılan kaynaklar: Melek FIRAT: **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu** (Ankara: Siyasal Kitapevi, 1997); Cüneyt AKALIN: **Askerler ve Dış Güçler** (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000); Erel TELLAL: **SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964** (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000).

⁵ İsmail Berduk OLGAÇAY: **Tasmalı Çekirge** (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 333.

Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaretin doğuracağı farklı yaklaşım, Türk dış politikasının genel çizgisinde bir dönüşüm oluşturmamadan 27 Mayıs darbesi ile kesilmiştir.

Türk dış politikasının temelini oluşturan Batılılaşma veya Batı'ya yönelik dış politika çizgisi değişime uğramamıştır. Demokrat Parti döneminin sonundan itibaren, Amerika nezdinde daha bağımsızlıkçı bir konuma gelmeye başlayan Türk dış politikasının bu değişim süreci, 27 Mayıs darbesiyle kesilmiştir. Ancak Koalisyon hükümetleri döneminde özellikle Küba krizi ve Kıbrıs sorunu sonrasında tekrar daha bağımsızlıkçı bir sürece ve çok yönlü dış politikaya dönüşmüştür.

Atatürk'ten beri gelenekselleşen Batılılaşma arzusu, özellikle askerler arasında çok yaygındır. Bu yaklaşım, Batı ile işbirliğini özdeş hale getirmektedir. Bunun yanı sıra, Türk kamuoyunda kuvvetli ve disiplinli bir ordunun ancak Amerikan yardımı ile sürdürülebileceği kanısı oluşmuştur. Ayrıca, NATO karşıtı bir tutumun, Türk ekonomisinin ihtiyacı olan dış yardımı en azından azaltacağı endişesi, Milli Birlik Komitesi'nin dış politika anlayışında etkili olmuştur.⁶

İktidarı ele geçiren cunta, kendisine Milli Birlik Komitesi (MBK) adını vermiştir. Bu cunta, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde hepsi iktidara talip, karma karışık bir hizipler koalisyonudur. Cuntanın bu kadar büyük ve hantal olmasının (38 kişi) nedeni ise, temsil edilmek isteyen ve hiçbir diğeriyle uzlaşamayan çok sayıda gizli grubun var olmasıdır. Milli Birlik Komitesi dışında bırakılanlar, doğal olarak sorun çıkarmışlar ve Türk Silahlı Kuvvetleri içinde bir istikrarsızlık unsuru haline gelmişlerdir. Cumhuriyet döneminin, sivil rejimi ke-sintiye uğratarak bir askeri yönetimin kurulmasıyla sonuçlanan ilk darbesi, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmiştir.⁷ 27 Mayıs 1960 darbesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısı dışında yapılan ilk ve son askeri müdahale-

⁶ Oral SANDER: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979), 202.

⁷ Nurşen MAZICI: **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri** (İstanbul: Gür Yayınları, 1989), 91.

dir.⁸ Milli Birlik Komitesi, hem NATO ve CENTO'ya hem de Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" politikasına bağlılığını belirtmiştir.⁹

27 Mayıs 1960 darbesini yapanların, ilk iş olarak radyolardan "NATO ve CENTO'ya bağlıyız" demelerinin nedeni bir dış müdahaleden, özellikle bir Amerikan müdahalesinden korktuklarını göstermektedir.¹⁰ Bu bağlamda Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 28 Mayıs 1960 tarihinde yani darbeden bir gün sonra yaptığı açıklamada, daha önce kararlaştırılan ve Başbakan düzeyinde katılımın olması düşünülen, Menderes'in yapacağı 12 Temmuz 1960 tarihli Moskova ziyaretini, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisinin bütün ısrarına rağmen iptal ettiğini açıklamıştır.¹¹

Bu tavır, Amerika Birleşik Devletleri'ne verilen bir mesaj ve darbenin NATO ve CENTO'ya bağlılığının somut bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Türk aydınları, darbelere yeşil ışık yakan gücün Amerika olduğuna her zaman inanmışlardır.¹² 27 Mayıs darbesi Amerika için sürpriz olmamış, hatta Amerika'yı memnun etmiştir.¹³

27 Mayıs 1960 darbesinin gerçekleştiği gece yapılan ilk iş, Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk dış politikasının değişmeyeceği konusunda güvence vermek olmuştur. 27 Mayıs sabahı okunan, "NATO ve CENTO'ya Türkiye'nin bağlılığının devam edeceğini" belirten Silahlı Kuvvetler Bildirisi aynı saatte Amerika Büyükelçiliğine de bırakılmıştır.¹⁴

Söz konusu bildirinin son paragrafı şöyledir:¹⁵ "Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayretimiz, BM Antlaşması'na ve insan hakları prensiplerine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta

⁸ Feroz AHMAD: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev.: Yavuz Alogan (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), 147.

⁹ Tevfik ÇAVDAR: *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)* (Ankara: Imge Kitapevi, 1996), 81.

¹⁰ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 1 (1970), 82; Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (İstanbul: Nil Yayınları, 1996), 400.

¹¹ Erel TELLAL: a.g.e., 195-196.

¹² Feroz AHMAD: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 250.

¹³ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 200.

¹⁴ Ferenc A. VALI: *Bridge Across the Bosphorus*, 217.

¹⁵ *Ak Devrim* (Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi, 1960).

sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve antlaşmalarımıza bağlıyız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz. Düşüncemiz, 'Yurtta sulh, cihanda sulh'tur.'

Darbeyi yapanlar, özellikle Amerika ile aralarındaki ilişkinin bozulacağı ve 5 Mart 1959 tarihinde Amerika ile Türkiye arasında imzalanan İkili İşbirliği Antlaşması uyarınca,¹⁶ Amerika'nın Türkiye'ye müdahalede bulunacağı endişesiyle, Batı ile iyi ilişkilerinden dolayı Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Selim Sarper'e Dışişleri Bakanlığını teklif etmişlerdir. Ancak Selim Sarper, bu görevi önce kabul etmemiştir. Bunun üzerine Fahri Korutürk'ün Dışişleri Bakanı yapılması gündeme gelmiş ve 28 Mayıs 1960 tarihinde radyoda yayınlanan Bakanlar Kurulu listesinde Fahri Korutürk'ün ismi Dışişleri Bakanı olarak okunmuştur. Bu arada Selim Sarper, muhtemelen İnönü'ye danıştıktan sonra Dışişleri Bakanlığını kabul etmiştir. Selim Sarper, darbenin ilk günlerinden, On Dörtler ve 22 Şubatçılarla ilişkisinden dolayı 15 Mart 1962 tarihinde istifa edinceye kadar Türk dış politikası konusunda İnönü ile birlikte tek yetkili olmuştur.¹⁷

Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in istifasının görünürdeki nedeni, Sovyetler Birliği'nin yardım teklifini basına sızdırması ve arkasında İnönü'nün desteği olan Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu ile arasında tartışma çıkması sonucu Feyzioğlu'nun Sovyet dış yardımının koordinasyonu konusunda Sarper'i ikinci plana itmesidir.¹⁸

Darbeden sonra, 28 Mayıs 1960 tarihinde kurulan yeni hükümet, 30 Mayıs günü yaptığı toplantıda, dış politika konusunda, "Müttefik ve dost devletler başta olmak üzere komşu ülkeler ve bütün dünya milletleri ile dostça ilişkilerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine" karar vermiştir.¹⁹

¹⁶ Fahir ARMAOĞLU: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991), 259.

¹⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976), 246.

¹⁸ Melek FIRAT: a.g.e., 107.

¹⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919-1973)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982), 333.

Gürsel hükümeti, 11 Temmuz 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi'ne programını sunmuş ancak Milli Birlik Komitesi bu programı onaylamamıştır.²⁰ Hükümet programının dış politika bölümü incelendiğinde, Türkiye'nin Batı'ya dönük ve Batı eksenli dış politika anlayışının devam ettiği görülmektedir. "Eski ve kuvvetli bağlarla bağlı bulunduğumuz ve Atatürk inkılabları neticesinde kendilerine daha da yaklaşmış olduğumuz dost ve müttefik memleketlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve egemenlik esasları çerçevesinde yürütmek ve geliştirmek dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir" denilerek, müttefiklerle ilişkilerde eşitlik ve egemenlik Demokrat Parti dönemine göre daha fazla ön plana çıkartılmaktadır.

27 Mayıs darbesi sonrasında kurulan Gürsel hükümetinin, geniş bir coğrafi alan ile dış ilişkilerini geliştirmek istediği anlaşılmaktadır. Orta Doğu, Balkanlar, Uzakdoğu, Latin Amerika ve Afrika'da yer alan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmektedir. Bu ülkeler arasında özellikle, Balkanlarda Yugoslavya, Orta Doğu'da ise, Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır-Suriye) ile Irak'ın adı zikredilerek ilişkilerin geliştirilmesi istenmektedir.²¹

Birinci Gürsel hükümetinin programında, Sovyetler Birliği ile Türkiye ilişkilerine daha önceki hükümetlere göre yaklaşım farklılığı görülmektedir. Hükümet programında, "Büyük kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi karşılıklı saygı esasına dayanan iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz. Ancak, dünyada istikrar ve barışın kurulması ve gerginliğin ortadan kaldırılması için sarf edilen gayretlerin sadece vermesiyle, bu arzumuzun gerçekleşmesi kolaylaşmış olacaktır" denilerek,²² Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi için Türkiye'nin NATO ve Amerika ile olan ilişkilerinin devamına vurgu yapılmakta ve dünyada istikrar ve barışın kurulması için yapılacak gayretlerin gerçekleşmesinin bu arzuyu kolaylaştıracağı dile getirilmektedir.

²⁰ Ümit ÖZDAĞ: **27 Mayıs İhtilali** (İstanbul: Boyut Yayınları, 1995), 290.

²¹ Nuran DAĞLI ve Belma AKTÜRK (Haz.): **Hükümetler ve Programları (1960-1980)**, Cilt: I-II (Ankara:TBMM Yayını, 1988), 4-7.

²² Nuran DAĞLI ve Belma AKTÜRK: a.g.e., Cilt: II, 6.

Oysa, Beşinci Menderes hükümetinin 4 Aralık 1957 tarihinde okunan programında, Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili bölüm şöyledir: “Bu münasebetlerin, mensup bulunduğumuz ittifaklardan tecrid edilerek yorumlanmasına imkan yoktur. NATO ve Bağdat Paktı üyesi olarak vaziyeti mütalaa edip, hissedeceğimiz emniyet nispetinde ve müttefiklerimizle aynı seviyede olmak üzere, Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerimizi devam ettirmek kararındayız.”²³ Demokrat Parti hükümeti, Türk-Sovyet ilişkilerini daha üst seviyede görmüştür. Sovyetler Birliği’ni sadece Türkiye’nin bir komşusu olarak algılamak yerine, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile NATO üyesi müttefikleriyle olduğu gibi aynı seviyede ilişki kurması gerektiğine inanmıştır.

Birinci Gürsel hükümetinin programında, “Dış politikamız” kısmının giriş bölümündeki iki paragraf, 27 Mayıs darbesinin dış politika anlayışının ana hatlarını ortaya koymaktadır: “Dış siyaset alanındaki gayemiz, her şeyden önce Türk milletine karşı gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyaset takip etmektir. Türkiye, kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemez. Uzatılan her dost eli sıkar. Kendisine karşı gerçek ve samimi dostluğa aynen mukabele eder. İnsanlığın bugün karşılaştığı en önemli mesele adil, devamlı ve sağlam bir barışın kurulamamasıdır. Böyle bir barışın kurulması ancak devletlerin bağımsızlıklarına saygı göstermek ve milletlerin hürriyet ve istikrar içinde refah ve kalkınma yolunda ilerlemelerine imkan vermek suretiyle mümkün olabilir.”²⁴

Hükümet programında, insanlığın karşılaştığı en önemli meselenin adil, devamlı ve sağlam bir barışın kurulması olduğu belirtilmekle beraber, bloklaşma ve Soğuk Savaş üzerine vurgu yapılmamış, satır aralarında “sosyalist blok” barışı bozan bir öge olarak gösterilmemiştir. Böylesi bir blok anlayışı, zaman içinde yerini Türk ulusal çıkarlarını ön plana çıkaran bir anlayışa bırakmıştır.²⁵

²³ Nuran DAĞLI ve Belma AKTÜRK: a.g.e., Cilt: I, 221.

²⁴ Nuran DAĞLI ve Belma AKTÜRK: a.g.e., Cilt: II, 4.

²⁵ Melek FIRAT: a.g.e., 33.

27 Mayıs hükümetinin programında, dış politika konusu bir bütün olarak incelendiğinde, üç noktada odaklaştığı görülmektedir: 1) Batılı müttefiklerimizle ilişkilerimiz eski düzeyinde fakat eşitlik ve egemenlik ilkesi temelinde olacaktır. 2) Sovyetler Birliği ile ilişkilerde komşuluk esasına dayalı dostluk ilişkileri geliştirilmeye çalışılacaktır. 3) Bağımsızlık ve refah mücadelesi veren Bağılantısız ülkelerle ilişkiler geliştirilecektir.²⁶

Milli Birlik Komitesi ile Cemal Gürsel hükümeti arasındaki kopukluk, "Milli Birlik Komitesi direktifi"nin yayınlanmasıyla giderilmeye ve ikisi arasında bir uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Milli Birlik Komitesi direktifinin 14üncü maddesi dış politika ile ilgilidir: "Dış siyasetimiz milli menfaatler, milletlerarası barış, huzur ve hürriyet gerçeği ve inancı içerisinde tanzim edilerek, mevcut antlaşmalara riayet edilecektir. Komşularımızla dostluk ve iyi niyet münasebetleri samimiyetle sürdürülecek ve milletlerin hürriyet uğrundaki mücadeleleri desteklenecektir."²⁷

14üncü maddede vurgulanan bir başka husus da, ilk kez Üçüncü Dünya ülkelerindeki bağımsızlık mücadelelerinin destekleneceğinin dile getirilmesidir. Söz konusu ilkelerin, hükümet programını etkilemiş olduğu açıktır. Ancak, programda izlerini bulduğumuz bu eğilimlerin uygulamaya geçirilmesi için Türkiye'nin bir dönem daha beklemesi gerekmiştir.²⁸

27 Mayıs darbesi sonrasında, Batı'ya bağımlılık ölçütü olarak sadece NATO ve CENTO'ya bağlılıkla kalınmamış, aynı zamanda uluslararası kuruluşlarda da Batılı devletlerle paralel bir politika sürdürülmüştür. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi üyesi olduğu 1961 yılında, Güvenlik Konseyi'ne gelen sömürge sorunlarında, sömürgeci devletlerin çıkarları doğrultusunda oy kullanmış ve böylece Asya ve Afrika Bloku'na karşı bir tutum içine girmiştir. Tunus'a çıkmış olan Fransız askerlerinin geri çekilmesi konusunda Fransa, Kuveyt bunalımında İngiltere ve Portekiz Guyanası sorununda Portekiz tarafın-

²⁶ Melek FIRAT: a.g.e., 36.

²⁷ Resmi Gazete, Sayı: 10605, 16 Eylül 1960.

²⁸ Melek FIRAT: a.g.e., 36.

dan verilen karar tasarıları, Birleşmiş Milletler'deki Türk temsilcisi tarafından kabul edilmiştir.²⁹

2. Sovyetler Birliği'nin 27 Mayıs Darbesine Yaklaşımı

27 Mayıs darbesinden sonra kurulan Milli Birlik Komitesi yönetimi, Kurucu Meclis'in 6 Ocak 1961 tarihinde yaptığı ilk toplantıya kadar sürmüştür. Bu dönemde, Milli Birlik Komitesi içinde üç eğilim oluşmuştur. İlk eğilim, bir an önce seçime gidilerek yönetimin sivillere bırakılmasını savunanlar, ikinci eğilim birçok konuda reformlar yaparak yönetimde daha uzun süre kalmak isteyenler ve üçüncü eğilim her iki eğilimin dışında kalanlar şeklinde sıralanabilir.

27 Mayıs darbesi üzerinden bir ay geçmeden, Milli Birlik Komitesi içinde anlaşmazlıklar ve kavgalar baş göstermiştir. Değişik görüşlere sahip oldukları ve tek bir program etrafında birleşemedikleri için, Komite üyeleri arasında bir süre sonra gruplaşmalar olmuştur. Sovyet yanlısı görüşlere göre, Komite üyeleri arasında, "Atatürkçüsünden şoven burjuva milliyetçisine, liberalinden İslam sosyalistine kadar" birbirinden son derece farklı görüşleri savunanlar vardır.

Komite üyelerinden bazıları: "Biz askeriz, siyaset adamı değiliz. Vazifemiz, meşruluğunu yitirmiş olan Demokrat Parti iktidarını devirmek, idareyi namuslu ellere teslim etmek ve tekrar ordudaki vazifemizin başına dönmektir" derken, bazı üyeler ise "hayır" demektedirler. "Çekilmeyelim, memleketin çözümlenecek, düzenlenecek birçok meselesi var. Bunları demagog politikacılar halledemezler. Hiç olmazsa birkaç yıl iktidarda kalalım. Gereken reformları yaptıktan sonra seçimlere izin verelim ve parlamenter hayata dönelim" demektedirler.³⁰

Yönetimde daha uzun süre kalmak isteyen ve On Dörtler olarak da adlandırılan grup, Türkiye'nin temel sorununun yalnızca bir anayasa ve seçim

²⁹ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 203-204.

³⁰ Dimitir ŞİŞMANOV: *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Çev.: A. R. Zarakolu (İstanbul: Belge Yayınları, 1978), 187.

sorunu olmadığını, Türkiye'nin, Atatürk döneminde başlatılan ekonomik ve sosyal reformları tamamlaması gerektiğini, bunu başaracak gücün de iktidarı ele geçiren ordu olduğunu, politikacıların bu reformları başaramayacaklarını dolayısıyla en az bir seçim dönemi geçtikten sonra iktidarın devredilmesi gerektiğini savunmuştur.³¹

Oysa, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1960, 1971 ve 1980 yıllarındaki müdahalelerinden sonra iktidarı kısa sürede bırakmasının en önemli nedenlerinden biri de, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dikkatinin Sovyet askeri tehdidiyle meşgul olmasından kaynaklanmıştır.³²

On Dörtlere, "Radikaller" sıfatını yakıştıran Sovyetler Birliği'dir. Sovyetler Birliği, uluslararası konjonktürün "Soğuk Savaş" ile "yumuşama" arasında gidip geldiği bir ortamda, Soğuk Savaş'ın kilit ülkelerinden biri olan Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliğini kendi lehine çevirmek için girişimlerde bulunmuştur.

Bilindiği üzere, 27 Mayıs darbesinden bir kaç gün sonra, Amerika ve İngiltere'nin ardından, Sovyetler Birliği Büyükelçisi Rijov da, Cemal Gürsel'i 31 Mayıs 1960 tarihinde ziyaret ederek, Sovyetler Birliği'nin yeni yönetimi tanıdığını bildirmiştir.³³ Sovyetler Birliği, 27 Mayıs darbesinin ilk aylarında bu iktidar değişikliğini ve Amerika'ya çok bağımlı olan Demokrat Parti iktidarının düşürülmesini fırsat bilerek Türkiye'ye yanaşma teşebbüslerinde bulunmuştur. Ancak askeri idarenin, Türkiye'nin Batı ittifakına sadık kalacağını açıklaması, Sovyetler Birliği'nin umduğunu bulamamasına neden olmuştur.³⁴

27 Mayıs darbesinin hemen ardından, Sovyetler Birliği, Ankara Büyükelçisi Rijov aracılığıyla sabık Türk Başbakanı'nın 12 Temmuz 1960 tarihinde yapmayı planladığı Sovyetler Birliği ziyaretini Cemal Gürsel'in gerçekleştirmesini talep etmiş ancak Cemal Gürsel bu talebi 28 Mayıs 1960 tarihinde

³¹ Melek FIRAT: a.g.e., 26.

³² Osman Metin ÖZTÜRK: *Dış Politika ve Silahlı Kuvvetler* (Ankara: Tütibay Yayınları, 1999), 56-57.

³³ Erel TELLAL: a.g.e., 195.

³⁴ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)* (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991), 827.

reddetmiştir. Bu kez Sovyetler Birliği Büyükelçisi Rijov, Türk Dışışleri Bakanlığını atlayarak, Gürsel'in arkasındaki adam olduğuna inanılan Ankara Garnizon Komutanı Madanoğlu ile görüşme talebinde bulunmuştur. Madanoğlu, Dışışleri Bakanlığından brifing aldıktan sonra Rijov'u kabul etmiştir. Büyükelçi Rijov, bu defa da İçişleri Bakanı M. İhsan Kızıloğlu ile yine Dışışleri Bakanlığını atlayarak görüşmek isteyince, Dışışleri Bakanı Selim Sarper Rijov'u uyararak, bu girişimlerin Türk-Sovyet ilişkilerini iyileştirmek yerine bozacağını belirtmiştir.³⁵

İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker, 27 Mayıs darbesine Sovyetler Birliği'nin yaklaşımını şu şekilde değerlendirmektedir: "... Ankara Garnizon Komutanı Madanoğlu'nun önünde bir kağıt vardı. General Madanoğlu sinirli sinirli söyleniyordu... Benden önceki ziyaretçi, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Rijov imiş. Büyükelçinin söylediklerini Madanoğlu madde madde not almış... Sovyetler Birliği Büyükelçisi Rijov, ihtilal yaptıklarından dolayı kendilerini kutlamış. Eminsular ve 147'ler gibi olaylardaki enerjik davranışlarını övmüş... Büyükelçi, Demokrat Parti'yi kapattıkları halde niçin öteki partileri kapatmadıklarını sormuş. İsmet Paşa'nın konuşmasını eleştirmiş, onun da politik hayattan uzaklaştırılmasını, yeni bir kadro kurulmasını telkin etmiştir."

Madanoğlu'nun yorumu şöyledir: "Herif, İsmet Paşa'yı tevkif etmemizi mi istiyor, ne? Büyükelçi Rijov, Milli Birlik Komitesi'nin iktidarda daha uzun süre kalmasının, ülkenin temel sorunlarını çözümlemesinin ve milleti kurtarmasının ne kadar iyi bir şey olacağını söylemiş... On Dörtlerin aklındakilerle Moskova'nın temsilcisinin tavsiyelerinin aynı olması, bu grubun ne kadar hatalı ve tehlikeli bir eğilim içinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, bu grubun o günlerde bazı salon sosyalistlerinin etkisi altında olduğu ve fazla gün görmemiş olanların, olayları onların gözlükleriyle gördükleri de bir gerçektir. Bunlar, deneyimsiz fakat iddialı komite üyelerini, sorunların onları bek-

³⁵ Erel TELLAL: a.g.e., 196.

lediğini söyleyerek sonsuza dek iktidarda kalma konusunda teşvik etmişlerdir.³⁶

Bir anlamda Sovyetler Birliği'nin görüşlerini dile getiren Dimitir Şişmanov'un, 27 Mayıs darbesi ve "Radikaller" ile ilgili yaklaşımı ise şöyledir.³⁷ "Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs sabahından itibaren Türk halkına hitaben yayınladığı bildirilerde, sürekli olarak ülkede demokratik bir rejimin kurulacağını, yeni bir anayasanın hazırlanacağını, ekonomik-sosyal ve kültürel alanlarda köklü reformların yapılacağını ve iktidarın seçim yoluyla sivil yönetime devredileceğini bildirmiştir. Dış politika konusunda köklü bir değişiklikten yana olmayan Milli Birlik Komitesi, yayınladığı bildirilerde NATO, CENTO ve Demokrat Parti iktidarı döneminde emperyalist devletlerle imzalanmış bütün ikili anlaşmalara bağlı olduklarını açıklamıştır.

«Milli Birlik Komitesi» adını alan cunta, sadece Demokrat Parti iktidarını devirmek için harekete geçmiş ve 27 Mayıs darbesini yapmıştır. Ama önemli olan bundan sonrasının ne olacağıdır. Komitenin, ülkenin ekonomik, sosyal, siyasi sorunlarına çözüm getirecek programları var mıdır? Darbeyi gerçekleştiren subayların, bu konularda hiçbir hazırlıkları ve programları olmadığı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Daha sonra kendileri de, darbeden önce ortak bir program üzerinde anlaşamadıklarını itiraf etmişlerdir.

İktidarda bir süre daha kalıp, ülkeyi içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal çıkmazdan kurtarmayı savunan Milli Birlik Komitesi üyeleri, «Türkeş grubu» ya da «On Dörtler» diye adlandırılmışlardır. Bu grubun sözcüsü, Albay Alparslan Türkeş'tir. Propaganda gezilerinde ve mitinglerde görüşlerini açıkça ortaya koyan On Dörtler, Türkiye'nin dış politikasını da eleştirmekte, ülkenin Amerika'nın bir eyaleti haline geldiğini söylemektedirler.

On Dörtlerin en faal üyelerinden Orhan Erkanlı, Niğde'de yaptığı bir konuşmada, "Türkiye'nin, Amerika'nın vilayeti ve sömürgesi durumundan kurtarılması gerektiğini" vurgulamıştır. Ankara'daki bir okulda konuşan Türkeş

³⁶ Metin TOKER: *İnönü'nün Son Başbakanlığı (1960-1961)* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991), 146-147.

³⁷ Dimitir ŞİŞMANOV: a.g.e., 185-187.

ise, Türk ordusunun Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumaktan başka vazifesi olmaması gerektiğini söyleyerek, Türk ordusunun Amerika Birleşik Devletleri ve NATO'nun emrinde olmasına karşı olduğunu belirtmiştir.”

Sovyetler Birliği, 27 Mayıs darbesini Türk dış politikasında bir değişimin başlangıcı olarak görmek istemiş, 27 Mayıs darbesine ölçülü bir iyimserlikle yaklaşmış ve Nasır benzeri bir darbe olup olmadığını merak etmiştir.³⁸

Sovyetler Birliği, On Dörtleri, bir anlamda daha bağımsızlıkçı ve Türkiye'yi NATO'ya ve Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılıktan uzaklaştırabilecek bir hareket olarak değerlendirmiş fakat bu tahmini doğru çıkmamıştır. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, 27 Mayıs darbesini ve sonrasındaki gelişmeleri şöyle değerlendirmektedir: “1960 darbesinden sonra, Türkiye'de, önceki dış politikalar doğrultusundan vazgeçmek için gerekli koşullar oluşmuştur. Ancak yerel gericilik, dış emperyalist güçlerin desteğiyle bunu engellemiştir.”³⁹

Sovyetler Birliği, On Dörtler hareketini çok da doğru değerlendirememiş ya da zorlamayla böyle değerlendirmek işine gelmiştir. On Dörtler hareketinin önderlerinden Albay Alparslan Türkeş'in, bırakın Amerika'ya karşı çıkmayı, bu devlet ile ilişkilerinin devamını sadece ekonomik kaygılarla değil, aynı zamanda ideolojik kaygılarla da istediğinin pek çok kanıtı mevcuttur. Amerika'nın gücünü baştan kabul etmişlerdir. Dış politika konusunda yapmak istedikleri, sadece Türkiye'nin alacağı kararlarda biraz daha özerk olmasını sağlamaktır. Dolayısıyla, On Dörtler ile Amerika'nın macera araması için bir neden yoktur. On Dörtler ile ilgili maceracı bir güç aranacaksa, Sovyetler Birliği'nin niyetleri araştırılmalıdır. Nitekim, Sovyetler Birliği'nin “Radikaller” tahliyle, On Dörtlere böyle bir misyon yüklemeye çalıştığı düşünülebilir. Ancak bunu kanıtlayacak bir belge yoktur.⁴⁰

³⁸ Cüneyt AKALIN: a.g.e., 187.

³⁹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, Çev.: A. Hasanoğlu (İstanbul: Bilim Yayınları, 1979), 164.

⁴⁰ Cüneyt AKALIN: a.g.e., 227-229.

Gerek Milli Birlik Komitesi yönetiminde gerekse bu yönetimi izleyen yıllarda ortaya çıkan gelişmelerde (22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimleri), Sovyetler Birliği'nin etkisi aranmış ve Türk basınında Sovyetler Birliği'nin sürekli olarak Türkiye'yi tarafsız yapmaya çalıştığı hakkında yazılar çıkmıştır. 13 Kasım 1960 tarihinde On Dörtlerin tasfiyesi sırasında bile, amacın Sovyetler Birliği'nin önünü kesmek olduğu söylenmiş ancak Dışişleri Bakanı Selim Sarper, On Dörtlerin tasfiyesinde dış politikanın rol oynamadığını açıklamıştır. Buna rağmen, On Dörtler tasfiye edilmeseydi, Türkiye'nin izleyeceği politikanın değişik yönde olabileceği yorumları da yapılmıştır.⁴¹

Sovyetler Birliği'nin, özellikle 1960 darbesi sonrasında, bu darbeyi fırsat bilerek Türkiye'ye yönelik olumsuz faaliyetlerde bulunduğu iddia edilmiştir. Bu faaliyetler şu şekilde sıralanmıştır:⁴²

- 1) Türkiye'de demokratik parlamenter sisteminin yerleşmesini önlemek,
- 2) Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü istismar ederek, Türkiye'yi Atatürk yoluna sokmak bahanesiyle çok partili hayattan uzaklaştırmak,
- 3) Türkiye'de demokratik sistemi ve demokratik parlamento düzenini silahlı müdahaleler yoluyla çökertmek ve yıkmak, (Sovyetler Birliği bu amaçla, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonra da devamlı tahriklerde bulunmuştur. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde, Talat Aydemir tarafından yapılan darbe girişimlerinde Sovyetler Birliği'nin rolü olmuş, bütün ülkede fısıltı gazetesi vasıtasıyla her an bir askeri darbe yapılacağını yaymışlardır.)
- 4) Türkiye'yi, Batı ve Amerikan aleyhtarlığına sürüklemek,
- 5) Türkiye'de yabancı sermaye aleyhtarlığını ve millileştirmeleri hızlandırmak,

⁴¹ Erel TELLAL: a.g.e., 200.

⁴² Refik KORKUD: *Son Üç Asırda Türkiye ile İlgili Rus Politikası* (Ankara: Fikir Ajansı, 1969), 51-53.

6) Türkiye'de sol ağırlıklı siyasi teşekkülleri kullanarak, mülkiyete, çalışma hürriyetine ve demokratik düzene saldırmak.

Sovyetler Birliği'nin görüşlerine yakın yazarların yorumuna göre, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde Talat Aydemir önderliğinde yapılan darbe girişimlerinin hedefi Meclis, hükümet ve burjuva partileridir. Amaçları hükümeti devirmek, meclisi dağıtmak, burjuva partilerini kapatmak ve ardından ekonomik ve sosyal reformları yapmaktır. Ancak her iki darbe girişimi de, belli bir subay grubu ile sınırlı kalmıştır. Geniş halk yığınlarının desteğinden yani sosyal bir dayanaktan, bir ideolojik görüşten ve belli bir programdan yoksundur. İlerici aydınlar ve işçi sınıfının bilinçli kesimleri, belirli bir ideoloji ve programa sahip olmayan bu subayların iktidarı ele geçirdiklerinde, pro-faşist bir askeri diktatörlük kuracaklarından endişelenmişlerdir.⁴³

Yine bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin 27 Mayıs darbesinden yararlanarak, Türkiye'yi tarafsızlaştıracak propagandasıyla hazırlanan Türk kamuoyu, Bayar ve Menderes'in büyük bir kredi karşılığında Sovyetler Birliği ile sınır düzenlemesi yapacağı ve Ardahan'ı Sovyetler Birliği'ne bırakacağı konusunda gazetelerde çıkan haberlere inanır hale gelmiştir.⁴⁴ Hatta hem Devlet hem Hükümet hem de Genelkurmay Başkanı olan Cemal Gürsel, "Kanaatimize göre yalnız Türkiye'yi değil, aynı zamanda NATO'nun güneydoğu kanadını da kurtardık"⁴⁵ diyerek, 27 Mayıs darbesinin, Menderes döneminde başlayan Türk-Sovyet yakınlaşmasına karşı bir cevap olduğunu vurgulamak istemiştir.

On yıllık iktidarı boyunca, kararlı bir biçimde blok politikası izlemiş olan Başbakan Menderes'in, Doğu Bloku'nun lideri Sovyetler Birliği'ne toprak önermesi inandırıcı gözükmemektedir. Bu durum, Sovyet karşıtlığı ve komünizm karşıtlığının Türkiye'de ulaştığı boyutu göstermesi bakımından ilginçtir.

⁴³ Dimitir ŞİŞMANOV: a.g.e., 191.

⁴⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 220.

⁴⁵ *Milliyet*, 17 Haziran 1960.

Bayar ve Menderes'in, Sovyetler Birliği aracılığıyla komünizm ile işbirliğinde bulunması ileri sürülebilecek en son iddiadır.⁴⁶

Türkiye'nin sanayileşmesine karşı çıkan Amerika'nın, Demokrat Parti iktidarından esirgediği dış yardımı, 27 Mayıs darbesinden hemen sonra Türkiye'ye vermeye başlaması anlamlıdır.⁴⁷ Böylece 27 Mayıs yönetimi, Amerika ve NATO'ya, Demokrat Parti dönemine göre çok daha bağımlı hale gelmiştir.⁴⁸ 27 Mayıs darbesinden sonra, Türkiye'nin Batı'ya (Amerika) tek yanlı tam bağımlılığı politikasında ve Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir değişiklik olmamıştır.

27 Mayıs darbesi sonrasında, Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen en olumsuz gelişme, Başbakan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaretin, Menderes yerine Devlet, Hükümet ve Genelkurmay Başkanı Cemal Gürsel tarafından yapılamayacağının açıklanmasıdır. Böylece 27 Mayıs darbesi, Türk-Sovyet yakınlaşmasını daha doğru bir tabirle, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesini geciktirmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı bağımlılığı iyice artmıştır.⁴⁹

Türk-Sovyet ilişkileri 1961 yılından 1964 yılı sonuna kadar bir duraklama dönemine girerken, aynı dönemde Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler Amerika'nın Küba krizi ve Kıbrıs sorunlarındaki olumsuz tavırları ve Türkiye Dışişleri Bakanı'nın 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret ederek,⁵⁰ 1939 yılından bu yana en üst düzeydeki teması sağlamasıyla, ivme kaybetmeye ya da daha olumlu bir yaklaşımla bir dengeye oturmaya başlamıştır.

İlk kez 27 Mayıs darbesinden sonra, Türk dış politikası kamuoyu nezdinde tartışılmaya başlanmıştır. Türk dış politikasının tartışılıyor olması,

⁴⁶ Erel TELLAL: a.g.e., 185.

⁴⁷ Çetin YETKİN: **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika** (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995), 60.

⁴⁸ Feroz AHMAD: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 402.

⁴⁹ SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü: **Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974)**, Çev.: Gültekin Emre (Ankara: Kızılırmak Yayınevi, 1979), 194.

⁵⁰ **Dışişleri Belleteni**, Sayı: 3, Ekim-Aralık 1964; Mehmet GÖNLÜBOL ve Halûk ÜLMAN: "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", 175.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'lı yıllara kadar geçen süreçte uluslararası sistemdeki değişikliklerin Türk dış politikasına yansımalarının bir sonucudur. Türk dış politikasıyla ilgili tartışma konuları şöyle sıralanabilir:

Birincisi, Sovyet tehdidini algılama konusu dünyada ve Türkiye'de zaman içinde değişmiştir. Barış içinde birarada yaşama yaklaşımı da göz önünde tutularak, 1961 yılından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinin neden gelişmediği sorgulanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin dış borç ihtiyacı da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticari bağların güçlendirilmesini gündeme getirmiştir.

İkincisi, Türkiye'nin üye olduğu ittifaklar sorgulanmaya başlamıştır. Değişen koşullarda, NATO üyeliğinin Türkiye'yi savaş tehdidi altına soktuğu ve Batılı devletlerin dış yardım yoluyla Türkiye'nin bağımsızlığına ipotek koyduğu dile getirilmiştir.

Üçüncüsü, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere karşı, Türkiye'nin izlediği "blok çıkarlarını ön planda tutma" politikası eleştirilmiştir.

Dördüncüsü, bağlantısızlık ya da tarafsızlık politikasının Türkiye açısından olumlu olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. İngiltere, 1961 yılından itibaren Türkiye'de oluşan bağlantısızlık eğilimlerinin, geleneksel Rus düşmanlığının zayıflamasıyla paralellik arz ettiğini ileri sürmüştür.

Beşincisi, dış politikanın tabu olmaktan çıkarılması, TBMM'nin bilgi açısından dış politikayı da denetleyecek hale gelmesi ve dış politikada şeffaflığın sağlanması istenmiştir.

Altıncısı ise, gerek Kıbrıs sorunu gerekse Balkanlardaki Türk azınlıklarının haklarıyla Türkiye'nin ilgilenmeye başlaması, Türk dış politikasının gündemine Dış Türkler sorununu getirmiştir.⁵¹

Bu konular çerçevesinde, dış politikanın aydınlar ve kamuoyu nezdinde tartışılması, Türk dış politikasının Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılıktan çok yönlü dış politikaya dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

⁵¹ Erel TELLAL: a.g.e., 188-192.

B. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile İlişkilerini Düzeltme Çabaları

1. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Dostluk Girişimleri (Kruşçev-Gürsel Mektuplaşması)

Sovyetler Birliği, 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe yapan askeri yönetimi, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin 30 Mayıs 1960 tarihinde tanımalarının hemen ardından, 31 Mayıs 1960 tarihinde tanımıştır.⁵² Demokrat Parti iktidarının son aylarında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişmeye başlayan ilişkiler, 12 Temmuz 1960 tarihinde Menderes'in Moskova'ya yapacağı ziyaretin hemen öncesinde ortaya çıkan 27 Mayıs darbesi ile bir anlamda kesintiye uğramıştır. Asıl önemlisi, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olacak olan Türk Başbakanı'nın (Menderes) Moskova ziyareti ertelenmiş ancak beş yıl sonra Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret ile gerçekleştirilebilmiştir.⁵³

Sovyetler Birliği, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da Türkiye ile ilişkilerini en azından normal seviyede sürdürmek istemiştir. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile ilişkilerin sürdürülmesi konusunda iyimser olmasının nedeni, Türkiye'nin Mısır benzeri bir yönetim değişikliği sonucu Amerika'dan uzaklaşarak, Üçüncü Dünya ülkelerine veya Bağılantısız ülkelere yaklaşabileceğini ümit etmesidir.⁵⁴ 27 Mayıs darbesinin hemen sonrasında Pravda Gazetesi'nde çıkan yazılar, Sovyetler Birliği'nin yeni yönetimle sıcak ilişkiler kurmak istediği izlenimini vermektedir. Bu yazılarda, Demokrat Parti dönemi eleştirilerek, Bayar-Menderes ikilisinin Amerika yanlısı emperyalist bir politika izlediği belirtilmektedir.⁵⁵

Sovyetler Birliği, 27 Mayıs darbesinden sonra da, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için büyük bir gayret içine girmiştir. Bu gayrette, Türkiye'deki ikti-

⁵² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 333.

⁵³ İsmail SOYSAL: *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1914-1975)* (İstanbul: İsis Yayınları, 1997), 296-297.

⁵⁴ Cüneyt AKALIN: a.g.e., 187.

⁵⁵ Erel TELLAL: a.g.e., 195.

dar değişikliğinin rejim değişikliğine yol açıp açmayacağı, en azından Türk dış politikasında bir tavır değişikliğine gidilip gidilmeyeceğini anlamak, eğer böyle bir tavır değişikliğine gidilecekse ve böyle bir eğilim oluşmuşsa bunu hızlandırmak düşüncesi vardır.

Türk dış politikasının, Demokrat Parti dönemine göre farklılaşması gerektiği, Milli Birlik Komitesi'nde de vurgulanmıştır. Milli Birlik Komitesi'nin toplantılarında, geleneksel Türk dış politikasının devamının yanı sıra daha bağımsız ve bağlantısız bir dış politika modelinin üstünde durulmuştur. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bir dış politika değişikliğine gidip gitmeyeceğini, bu değişikliğin Türkiye'yi tarafsızlığa ve bağlantısızlığa götürüp götürmeyeceğini öğrenmek istemiştir.⁵⁶

Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile yakınlaşma çabaları ekonomik yardım teklifleriyle de desteklenmiştir. Bilindiği üzere, Amerikan Büyükelçisi Warren beraberinde Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile 27 Mayıs darbesinden hemen sonra, 28 Mayıs 1960 tarihinde Devlet Başkanı Cemal Gürsel'i ziyaret etmiştir. Devlet, Hükümet ve Genelkurmay Başkanı Cemal Gürsel bu görüşmede, 1 Haziran 1960 tarihinde memur maaşlarını ödeyebilmek için Türkiye'nin 180 milyon liraya ihtiyacı olduğunu fakat Hazine'de 23 milyon liranın bulunduğunu belirterek, Amerika'dan acil yardım talebinde bulunmuştur. Büyükelçi Warren ise, "Güçlük çıkarmak için değil, güçlüklerin aşılması için buradayım" diye cevap vermiştir.⁵⁷ İşte böyle bir ortamda, Sovyetler Birliği'nin teklif ettiği ekonomik yardım, Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım geleceği anlaşıncaya,⁵⁸ Türkiye'nin ihtiyaçları belirleninceye kadar beklemek gerektiği ileri sürülerek, Planlama tarafından nazikçe geri çevrilmiştir.⁵⁹

27 Mayıs darbesinden sonra, gerek Milli Birlik Komitesi yönetimi gerekse Koalisyon hükümetleri, Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltmek için dış yardım ihtiyacına, dolayısıyla da Amerika'nın desteğine odaklanmışlardır.

⁵⁶ Melek FIRAT: a.g.e., 29.

⁵⁷ Cüneyt AKALIN: a.g.e., 340-342.

⁵⁸ George S. HARRIS: **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective (1945-1971)** (Washington D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972), 86-87.

⁵⁹ **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1960.

Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in, "Amerikan yardımının arttırılması keyfiyetine gelince, Amerika bizi anladığı takdirde bu yardımı arttırabilir ve arttırmalıdır" sözü,⁶⁰ Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu göstermektedir.

Türkiye'nin çabaları sonucu, Amerika'nın Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardımında, 1961 yılından itibaren önemli artışlar olmuştur. Askeri yardımlar; 1960-1961 döneminde 85.9 milyon dolar iken, 1961-1962 döneminde 156.3 milyon dolar, 1962-1963 döneminde 160.8 milyon dolar, 1963-1964 döneminde ise, Türk-Sovyet yakınlaşmasının ivme kazanmasıyla birlikte sadece 101.6 milyon dolardır. Ekonomik yardımlar da, askeri yardımlara paralellik göstermektedir. Ekonomik yardımlar; 1960-1961 döneminde 98.7 milyon dolar iken, 1961-1962 döneminde 104.9 milyon dolar, 1962-1963 döneminde 155.8 milyon dolar, 1963-1964 döneminde ise, sadece 99 milyon dolardır.⁶¹ Amerikan ekonomik yardımının, 1963 yılında "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu"nun kurulmasından sonra 1964 yılından itibaren azaldığı görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'deki yeni yönetim ile ilişkilerini iyileştirme yönündeki girişimlerinin en önemlisi, Kruşçev'in, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e 28 Haziran 1960 tarihinde gönderdiği mektup olarak nitelendirilebilir.

Kruşçev mektubunda,⁶² 14 Haziran 1960 tarihinde Ankara'daki Sovyetler Birliği Büyükelçisi ile Cemal Gürsel'in görüşmesinin, iki tarafın da ilişkileri iyileştirme niyetini ortaya koyduğunu ve Türk-Sovyet ilişkilerindeki problemlerin askeri bloklardan kaynaklandığını belirttikten sonra, "Açıkça ifade etmek isterim ki, kanaatimizce eğer Türkiye bitarafılık yolunda kalmış olsaydı, şüphesiz ki memleketlerimiz arasında samimi münasebetler kurulmuş olacaktı" diyerek, Türkiye'nin tarafsız kalmasıyla iki ülke arasında yakın ilişkiler kurulabileceğini, böylece Türkiye'nin kaynaklarını büyük masraflar gerektiren askeri harcamalar yerine, ülke ekonomisinin kalkınması ve halkın refahının yükselmesi için kullanabileceğini belirtmiştir.

⁶⁰ Resmi Gazete, Sayı: 10559, 23 Temmuz 1960, 1804.

⁶¹ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 78-79.

⁶² Mektubun metni için bkz: Erel TELLAL: a.g.e., 263-265; Melek FIRAT: a.g.e., 46-47.

Mektupta ayrıca, Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesinin Türk-Sovyet ilişkilerinin yürütülmesinde bir ön koşul olmadığı, Türkiye'nin Batılı devletler ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini devam ettirmesi gerektiği, hatta Sovyetler Birliği'nin de Batı ile iyi ilişkiler kurmak istediğini belirttikten sonra, "27 Mayıs sonrası kurulan yeni Türk hükümeti tarafından Atatürk siyaseti tahakkuk ettirildiği takdirde, Türk-Sovyet münasebetlerinin Sovyetler Birliği'nin kurucusu ve Doğu milletlerinin dostu Lenin ile Türkiye'nin önderi Atatürk'ün zamanındaki iyi komşuluk ve dostluk münasebetlerinin yüksek seviyesine yeniden ulaştırılmış olacağını hepimiz müşahade edeceğiz" denilerek Atatürk'ün izlediği tarafsızlık politikasına dönülmesi önerilmektedir.

Ayrıca, "Türkiye'nin üyesi bulunduğu ittifaklar çerçevesindeki taahhütlerine rağmen kendi başına ve bağımsız bir siyaset takip etmek hususundaki arzusunun Sovyetler Birliği'nce anlayışla karşılanacağına" değinilerek, tarafsızlık ve bağımsız dış politika vurgulanmaktadır. Türkiye'ye yönelik olarak, Stalin'in ölümünden hemen sonra gönderilen 30 Mayıs 1953 tarihli nota tekrarlanarak, Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusundaki Sovyet görüşü yenilenmekte ve iki ülke arasında problem olan sorunların değil de, iki ülkeyi birleştirecek unsurların ön plana çıkarılması istenmektedir.

Kruşçev'in yazdığı bu mektubun, yeni hükümet ve yeni rejim ile birlikte Türk dış politikasında bir değişiklik olup olmayacağının, olaksa bu değişikliğin Türkiye'nin tarafsızlığı tercih etmesi yönünde mi olacağının öğrenilmesi amacı taşıdığı gibi aynı zamanda tarafsızlığa yönlendirme amacı taşıdığı da söylenebilir.

Hem Devlet hem Hükümet hem de Genelkurmay Başkanı Cemal Gürsel ise, Kruşçev'e 8 Temmuz 1960 tarihinde gönderdiği cevabi mektupta,⁶³ Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda Kruşçev'in mesajına katıldığını kaydettikten sonra, "Türkiye'nin bütün milletlerarası taahhütlerine ve bilhassa NATO ve CENTO gibi ittifaklardan doğan taahhütlerine sadık kalacağını", bu ittifakların BM Antlaşması'na uygun olduğunu, "Türkiye tarafından yürütülen bu ittifak siyasetinin iki memleket arasındaki iyi komşuluk münase-

⁶³ Cumhuriyet, 1 Eylül 1960.

betleriyle bağdaşmayacak hiç bir tarafı olmadığını" İsveç, İsviçre veya Hindistan gibi tarafsızlık politikası uygulayan devletlerin de kendi bütçelerine ağır yük getiren askeri harcamalar yaptıklarını belirtmiştir.

Ayrıca, "askeri masrafların kaldırılmasını veya hiç değilse azaltılmasını temin edecek hususun, tarafsızlık değil fakat gerçek bir kontrol mekanizmasına sahip olan ve başka bir devletin herhangi bir tecavüzüne karşı büyük ya da küçük bütün dünya ülkelerinin güvenliğini sağlayacak genel bir silahsızlanma sisteminin kurulması" olduğu vurgulanarak, Türkiye'nin savunma ittifaklarına bağlı kalacağı ve Atatürk döneminde de Türkiye'nin ittifaklar gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in mektubunun temel mesajı, Türkiye'nin tarafsızlık politikası uygulamayacağı ve ittifaklarına bağlı kalacağının devam edeceği yönündedir.

18 Temmuz 1960 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp her iki mektubun örneklerini Amerikan Büyükelçisine vererek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki mektuplaşmayı Amerika'ya bildirmiştir.⁶⁴ Özellikle Cemal Gürsel'in cevabi mektubu, Amerikan resmi çevrelerinde geniş yankı uyandırmış ve 27 Mayıs yönetiminin dış politika anlayışı konusundaki bütün şüpheleri ortadan kalkmıştır.

İki Devlet Başkanı arasındaki mektuplaşmanın dışında da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında temaslar devam etmiştir. 1960 Ekiminde BM Genel Kurulu'na katılan Dışişleri Bakanı Selim Sarper, bu vesileyle Kruşçev ile de görüşmüştür. Söz konusu görüşme, 1939 yılında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Stalin arasında Türkiye dışında yapılan üst düzey görüşmeden sonraki ilk üst düzey ikili görüşmedir.⁶⁵

Bu görüşmede Kruşçev, Türk-Sovyet ilişkilerini Atatürk-Lenin dönemindeki düzeyine çıkartma önerisinde bulunmuş ancak bu öneri o dönemin koşulları ile sonrakilerin farklı olduğu gerekçesiyle Selim Sarper tarafından reddedilmiştir. Kruşçev, iki ülke arasındaki ilişkileri Sovyetler Birliği-Afganistan ilişkileri düzeyine çıkartmayı önermiş, Dışişleri Bakanı Selim Sarper Tür-

⁶⁴ Zeki KUNERALP: *Sadece Diplomat* (İstanbul, 1981), 128.

⁶⁵ Erel TELLAL: a.g.e., 198-200.

kiye'nin NATO ve CENTO üyeliklerinden doğan sorumluluklarını öne sürerek bu teklifi geri çevirmiştir.

Kruşçev, Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya üyeliklerinin iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeye engel olmadığını, Sovyetler Birliği'nin de Amerika ve Batıyla ilişkilerini iyileştirmek için çalıştığını söyleyince, Selim Sarper, Kruşçev'in Birleşmiş Milletler'de yaptığı konuşmanın bu yönde olmadığını belirtmiştir. Kruşçev, Karadeniz'in barış denizi olması için girişimlerde bulunulmasını talep edince de, Selim Sarper, Karadeniz'in statüsünün uluslararası antlaşmalarla düzenlendiğini belirtmiştir.

Kruşçev'in, U-2 olayını ve savaş durumunda Türkiye'deki üslerin yok edileceğini hatırlatması üzerine, Selim Sarper, barış zamanında Türkiye'deki üslerin bir tehdit oluşturmadığını, barışın da süper güçlerin inisiyatifinde olduğunu belirtmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e göre, Türk-Sovyet ilişkileri iki temel üzerine oturmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin bağlı bulunduğu ittifaklardan ayrılmadan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek istemesidir. İkincisi ise, silahsızlanma gibi daha çok iki bloku ilgilendiren konulardaki tavrıdır.

Bu arada Kruşçev, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında devlet başkanları düzeyinde bir görüşme önermiştir. Selim Sarper ise, Paris ve New York görüşmelerinin, bu tür görüşmelerin her zaman sonuç alınmadığını gösterdiğini, Orgeneral Cemal Gürsel'in hem Genelkurmay Başkanı hem Hükümet hem de Devlet Başkanı olduğunu, dolayısıyla söz konusu görüşme için vaktinin olmadığını, seçimlerin yapılmasından sonra böyle bir görüşmenin gerçekleşebileceğini belirtmiştir.

Son olarak Kruşçev, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için, Sovyetler Birliği'nin askeri birliklerini Türkiye sınırından yüzlerce kilometre geriye çekmeyi önermiş ve bunun karşılığında da Türkiye'nin askerlerini Sovyetler Birliği sınırından biraz geri çekmesini isteyerek, sınırların ortak denetimini talep etmiştir. Sovyetler Birliği'nin, silahsızlanma görüş-

melerinde⁶⁶ bile sınırların ortak denetimini kabul etmediği düşünülürse, Kruşçev'in Türkiye'ye önemli sayılabilecek yaklaşımlarda bulunduğu ileri sürülebilir.

Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin artık geleneksel hale gelmiş teklifini de tekrarlayarak, ekonomik yardım önerisinde bulunmuştur. Selim Sarper ise, hem sınırların ortak denetimi hem de yeni borç alamayacakları gerekçesiyle ekonomik yardım önerisini reddetmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurul çalışmasından dönen Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Kruşçev ile görüşmesini daha çok ekonomik yardım önerisi olarak algılamıştır.

Anlaşılabacağı üzere Türkiye, Sovyetler Birliği'nin bütün önerilerini reddetmiştir. Buna rağmen Kruşçev ile Selim Sarper arasındaki görüşme, en azından, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında üst düzey temasların başlaması açısından önemli bir adımdır. Nitekim, bu görüşmeden bir kaç yıl sonra Küba krizi, Kıbrıs sorunu gibi olayların da ivme kazandırmasıyla üst düzey görüşmeler neredeyse her yıl tekrarlanır hale gelmiştir.

Dışişleri Bakanı Selim Sarper, söz konusu görüşmeyi Türkiye'ye dönüşünde şöyle değerlendirmiştir: "Kruşçev ile bir araya geldim. İki kez görüştük. Görüşmeler önce tereddütlü başladı. Fakat samimi bir havada geçti. Sovyetler Birliği bize yardım teklifinde bulundu. Hiçbir ayrıntıya girmedik. Alacağımız yardımı incelemeyi kabul edemeyiz. Gırtlığımıza kadar borç içindeyiz. Yardımın miktarı ve kredi şartları mühimdir."⁶⁷

2. Türk-Sovyet İlişkilerinin Normalleşme Sürecine Girmesi

27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan iktidar değişikliğinin, Türk dış politikasının ana çizgisini değiştirdiği söylenemez. 1950'lerin sonundan itibaren oluşan çok yönlü dış politika ihtiyacı, 1960'lı yıllarda da devam etmiş hatta Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi olaylar, Türk dış politikasının "çok yönlülüğe" dönüşümünü hızlandırmıştır. 27 Mayıs darbesi ve sonrasında kurulan Koalisyon hükümetlerinin zaman zaman lüzumundan fazla Amerika'ya yakın politi-

⁶⁶ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 634-640.

⁶⁷ Cumhuriyet, 5 Ekim 1960.

kalar izlemeleri (NATO ve CENTO'ya bağılız beyanı, U-2 uçuşlarına 27 Mayıs (darbesinden 5 gün sonra izin verilmesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yapılan tasfiyeler, Sovyetler Birliği'ne mesafeli durulması gibi) gerek Türk kamuoyundaki gerekse aydın çevrelerdeki "Amerika karşısında, en azından Fransa kadar bağımsız olalım" tavrının Türk dış politikasına yansımaları bir süre geciktirmiştir.⁶⁸ Türkiye, NATO içinde kalarak ve Amerika ile ittifakını sürdürerek, Amerika karşısında hiç olmazsa De Gaulle'ün izlediği kadar bağımsız bir dış politika izleyebilmelidir.

İsmet İnönü Başbakanlığındaki Üçüncü Koalisyon hükümetinin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in, 29 Ekim-4 Kasım 1964 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmesiyle, sembolik anlamda, Türkiye'nin Amerika ve NATO'ya tek yanlı tam bağımlılığı, karşılıklı bağımlılığa ya da başka bir deyişle çok yönlülüğe dönüşmüştür.

Bu dönüşümün öncülüğünü, 1950'li yılların sonunda Menderes-Zorlu ikilisi yaparken, 1960'lı yılların başında Atatürk'ün silah arkadaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarının Başbakanı İsmet İnönü'nün yapması, Türk dış politikasının ana prensiplerinin, yani güvenlik ve dış yardım ihtiyacının karşılanması için daima Batı'ya dönük olunması ile "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin devamlılığının sürdüğünün en somut örneklerinden biridir.

1950'lerin sonlarından itibaren silah teknolojisindeki değişiklikler sonucu, özellikle Polaris füzelerini taşıyan nükleer denizaltıların üretilmeye başlanmasıyla ve bu bağlamda "Kitlevi Mukabele doktrini" yerine "Esnek Mukabele doktrini"nin ve kademeli savaşın kabul edilmesiyle, Türkiye'nin stratejik önemi azalmıştır. Esnek Mukabele doktrininin kabul edilmesiyle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki nükleer denge, süratle ateşlenebilen kıtalararası nükleer füzeler ile nükleer füze taşıyabilen denizaltılar arasında kurulmaya başlanmıştır.⁶⁹

Söz konusu teknolojik gelişmeler sonucunda, Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasıyla birlikte, Türkiye, Küba krizi ve Kıbrıs sorununda kendi-

⁶⁸ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 415.

⁶⁹ Türkkaya ATAÖV: *Amerika, NATO ve Türkiye* (Ankara: Aydınlik Yayınevi, 1969), 221.

sini yalnız hissetmiştir. Yoksa, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu, Türk-Amerikan ilişkilerinin ivme kaybetmesine ve Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesine yol açmış değildir. Küba krizi veya Kıbrıs sorunu gibi meseleler gündeme geldiğinde, Amerika'nın, Zürih-Londra Antlaşmaları oluşturulurken Türkiye'ye gösterdiği ilgiyi artık göstermemesinin nedeni, silah teknolojisindeki gelişmeler sonucunda Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalmasındandır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejisindeki değişiklik, yani Kitlevi Mukabele doktrininden Esnek Mukabele doktrinine geçiş, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması sonucunu doğurmuştur. Amerika'nın Türkiye'nin konumuna bakışı değişmiş ve desteği azalmıştır. Dolayısıyla, gerek Küba krizinde gerekse Kıbrıs sorununda, Amerika, Türkiye'ye gereken önemi vermemiştir. Böylece, Türk-Amerikan ilişkileri ivme kaybetmeye başlarken, Sovyetler Birliği başta olmak üzere, Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri ile Ortadoğu ve Bağlantısız ülkelerle ilişkiler normalleşmeye başlamıştır.

27 Mayıs darbesinden sonra, Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik öneminin azalması, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi olaylar, daima Batı'ya dönük Türk dış politikasının devamlılığını etkilememiştir. Fakat Amerika karşısında ya da Batı Bloku ve NATO içinde en azından Avrupa ülkeleri kadar (Fransa) bağımsız olabilme sürecini başlatmıştır. Bu sürecin başlaması, Soğuk Savaş döneminde Amerika'dan daha fazla Soğuk Savaş savaşıllığı yapan Türkiye için kolay olmamıştır. Sürecin sonunda çok yönlü dış politikaya geçiş hızlanmıştır.

1960'lı yıllarda, Amerika'nın siyasi ve ekonomik olarak Batı dünyasına egemen olmayı sürdürdüğü, Avrupa'nın henüz Amerika'nın desteği ve yardımı sayesinde ayakta durabildiği vurgulanmalıdır. Bu açıdan, gerek Menderes-Zorlu ikilisinin, gerekse 27 Mayıs yönetiminin dış politikadaki asıl kaygısı, Amerika ile ilişkileri rayına oturtmak olmuştur. O yıllarda Avrupa ülkeleri ile ilişkiler ikincildir. Türk diplomasisi, Avrupa ile ilişkilerden çok asıl desteği Amerika'da aramıştır. Türkiye'nin "Ortak Pazar"a girme arzusu da, 1959 yılında

Amerikalı yetkililere danışılmış, onların yeşil ışık yakması üzerine Avrupa'nın kapısı çalınmıştır.

Amerikan yönetimi, baştan beri Türkiye'nin istikrarına büyük önem vermiş, bunun için ekonominin istikrara kavuşturulmasını ön şart olarak kabul etmiş ve bunu da ısrarla Türkiye'ye telkin etmiştir. Türkiye'nin dış yardımıyla, bir anlamda "taşınma su" ile bir yere gidemeyeceğinin farkında olan Amerika, Türkiye'yi Ortak Pazar'a doğru yönlendirmiştir.⁷⁰

27 Mayıs darbesinin hemen ardından yaşanan gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerinde ciddi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Ancak orta vadede yaşanan gelişmeler, iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yol açmıştır.⁷¹

1960-1964 yılları, Soğuk Savaşta "istikrarsız karışıklık"tan "yumuşama"ya geçildiği dönem olmuştur. Teknolojik gelişmeler ve gelişmelerin silah sanayinde uygulanması sonucunda nükleer silahlar arasında kurulan "dehşet dengesi", iki süper gücün ellerindeki silahları kullanamayacakları bir ortam yaratmış ve bu ortam Küba krizi sırasında sınanmıştır. Amerika ile Sovyetler Birliği arasında kurulan yeni denge sonucunda blok-içi bütünlüklerin bozulduğu görülmüştür.

Bir yandan Sovyetler Birliği-Çin anlaşmazlığı iyiden iyiye su yüzüne çıkarken, diğer yandan Batılı müttefikler Kıbrıs sorununa kendi aralarında bir çözüm bulamamışlardır. Her iki blok lideri de, Bağlantısız ülkeleri kendi yanlarına çekmek ya da en azından kendilerine karşı olmalarını engellemek için, bu ülkelere yaptıkları ekonomik ve askeri yardımları arttırmışlardır. Uluslararası sistemin bu yapısı içerisinde Doğu Akdeniz'de yaşanan Kıbrıs bunalımı ve Kuzey Irak'ta ortaya çıkan Kürt sorunu Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen bölgesel sorunlar olmuşlardır.⁷²

⁷⁰ Cüneyt AKALIN: a.g.e., 281-282.

⁷¹ Erel TELLAL: "1960-1980 SSCB ile ilişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 774.

⁷² Erel TELLAL: a.g.e., 154.

1960 yılının ilk yarısında, Demokrat Parti hükümetinin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun girişimleri ve Adnan Menderes'in de uygun görmesiyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında önemli sayılabilecek bir yakınlaşma olmuştur. Bu yakınlaşma sonucu, Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde Moskova'yı ziyaret etmesi kararlaştırılmış⁷³ ancak bu en üst düzeydeki temas 27 Mayıs darbesiyle kesilince, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşme sürecine girmesi Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim - 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaretine kadar ertelenmiştir.⁷⁴

Demokrat Parti iktidarının son yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi yönünde oluşan mutabakatın özü, Türkiye'nin Batı ittifakından çıkmadan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini normalleştirmesidir. Bilindiği üzere Sovyetler Birliği, 1965 yılından itibaren, Türkiye NATO ittifakından ayrılmadan normal ilişkiler kurulabileceğini deklare etmiştir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin bu yakınlaşma taleplerine ancak bloklar arasında yumuşamanın yaygınlaşması sonrasında cevap verebilmiştir. Ayrıca Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dostluk girişimlerini sadece sözde değil, fiilen de görmek istemiş, dolayısıyla 1956 yılından itibaren geçen sürede, Sovyetler Birliği'nin samimiyeti ile ilgili bir kanaate varmaya çalışmıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleştirmesinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerden kurtulmak için Sovyetler Birliği'nden alacağı ekonomik yardımların etkili olup olmadığı yapılan açıklamalardan tam olarak anlaşılamamaktadır. Daha sonra yapılan açıklamalar ise, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik münasebetlerin, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinde ana unsur olmadığını göstermiştir. Bu arada, Türkiye'de 27 Mayıs'ta yönetimin değişmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi konusunda bir değişiklik meydana getirmemiş sadece gecikmelere yol açmıştır.⁷⁵

31 Mayıs 1960 tarihinde Sovyetler Birliği tarafından tanınan 27 Mayıs yönetimine, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda yorum yapan Sovyet tarihçileri-

⁷³ **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1960.

⁷⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945- 1971)**, 281.

⁷⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 432.

nin bakış açısı, Sovyetler Birliği'nin resmi beyanlarından, en azından analiz düzeyinde farklı yaklaşımlar göstermektedir: "Aslında burjuva partileri ve hükümet, izledikleri politikaların bir sonucu olarak, 27 Mayıs darbesini bir hayli yıpratmışlar, devrim olarak niteledikleri bu hareketin 'darbe' sınırlarını aşmasını engelleyememişlerdir. Egemen burjuvazinin bir grubu iktidardan uzaklaşmış yerine başka bir grup geçmiştir. Feodal artıkların tasfiye edilemediği Türk burjuva toplumunun, ne devlet idaresinde, ne siyasi düzeninde, ne ekonomik ve sosyal yapısında köklü hiçbir değişiklik yapılmamıştır. 27 Mayıs darbesi, anti emperyalist bir değişim de sağlayamamış, Türkiye, yine saldırgan NATO askeri bloku içinde emperyalist-sömürgeci güçlerin müttefiki olarak kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlılık, 27 Mayıs darbesi sonrasında da Türk dış politikasının vazgeçilmez doğrusu olarak devam etmiştir."⁷⁶

6 Ocak 1961 tarihinde çalışmalara başlayan Kurucu Meclis döneminde Türk-Sovyet ilişkileri, 27 Mayısçıların Türk dış politikasını ağırlıklı olarak Amerika eksenine dayandırmaları nedeniyle, ihtiyatlı bir döneme hatta bir anlamda duraklama dönemine girmiştir. Bilindiği üzere, 27 Mayıs darbesini yapanların en büyük korkusu, Amerika Birleşik Devletleri'nin 5 Mart 1959 tarihli Antlaşmaya dayanarak, 27 Mayıs darbesine müdahalede bulunabilecek olmasıdır.⁷⁷ "NATO'ya CENTO'ya bağlıyız" sözü öncelikle bu korkunun ifadesidir.

27 Mayıs döneminde Amerika ile olan ilişkilerde yoğunluk artmıştır. Milli Birlik Komitesi, Washington'daki IMF Temsilciliğinde çalışan Kemal Kurdaş'ı Maliye Bakanlığına getirmiştir. 1960 Ağustosundan itibaren, orta menzilli Jüpiter füzeleri Türkiye'ye yerleştirilmeye başlanmıştır.⁷⁸ 27 Mayısçı-

⁷⁶ Dimitir ŞİŞMANOV: a.g.e., 192.

⁷⁷ Haydar TUNÇKANAT: İkili Antlaşmaların İç Yüzü (Ankara: Ekim Yayınları, 1970), 173-177.

⁷⁸ Çetin YETKİN: a.g.e., 67.

ların Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi konusundaki istekleri, Amerikalıların Jüpiterleri Türkiye'ye gönderme arzularından fazladır.⁷⁹

Sovyetler Birliği, 1961 yılının başında, Türkiye'ye yerleştirilmekte olan Jüpiter füzelerini protesto eden bir nota göndermiş,⁸⁰ Türkiye ise, söz konusu füzelerin Sovyetler Birliği'ne karşı olmadığını ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek niyetinde olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde, Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerini değerlendirmesi oldukça mesafelidir: "... Şimdiye kadar Sovyetler Birliği'nden yapılmasını istediğimiz herhangi bir ekonomik yardım talebimiz olmadığı gibi bundan sonra da böyle bir yardım talebinde bulunmaya niyetli olmadığımızı söyleyebilirim."⁸¹

Sovyetler Birliği, Birinci Koalisyon hükümetinin İnönü'nün Başbakanlığında 20 Kasım 1961 tarihinde kurulmasından sonra da,⁸² Küba krizi dolayısıyla yapılan yayınlar dışında, önceki yıllardaki dostluk girişimlerine özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda devam etmiştir. Hatta, New York Herald Tribune Gazetesi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden ekonomik yardım alma olanaklarını araştırdığını yazmıştır.⁸³

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik politikasında ise, NATO ülkeleriyle daha fazla birlikte hareket etme ön plana çıktığından bir durgunluk yaşanmıştır. Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in 4 Ocak 1962 tarihli konuşması, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşımını ortaya koymaktadır: "Sovyetler Birliği'nin, her hükümet değişikliğinde muhtelif tekliflerde bulunduğunu ancak son defa Türkiye'ye yapılan yardım teklifinin büyüklüğü konusunda çıkarılan söylentilerin asılsız olduğunu, bunu bizzat kendilerinin çıkardığını böylece propaganda yapmak istediklerini ve Sovyetler Birliği ile olan komşuluk muna-

⁷⁹ George S. HARRIS: "Turkey and the United States", Der.: Kemal H. KARPAT: **Turkey's Foreign Policy in Transition (1950-1974)** (Leiden, 1975), 58.

⁸⁰ **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1961.

⁸¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 437.

⁸² Kazım ÖZTÜRK: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları** (İstanbul, 1968), 491-492.

⁸³ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945- 1971)**, 258.

sebetlerimizin her zaman Batılı müttefiklerimizle olan taahhütlerimiz ve NATO ittifakı göz önünde bulundurularak düzenlendiğini belirtmek isterim.”⁸⁴

1963 yılında ise, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinin ilk somut adımı atılmış, 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki bir parlamento heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası’nın davetlisi olarak Sovyetler Birliği’ni ziyaret etmiştir. Türk Parlamento Heyeti, 12 Haziran 1963 tarihinde Brejnev ile görüşmüş ve Kruşçev tarafından kabul edilmiştir.⁸⁵

Görüşmeler sırasında Suat Hayri Ürgüplü, Kruşçev’e hitaben, “Münasebetlerimizdeki gerginliğin sorumluluğu bizde değil, sizdedir. Siz, en müşkül anımızda bizden arazi talebinde bulundunuz” deyince, Kruşçev şu cevabı vermiştir: “Sizden arazi talebinde bulunduk. Boğazlarda üs istedik. Bu talebe alındınız ve inandınız. Niçin? Çünkü bunu söyleyen kişi Sovyetler Birliği Başbakanı idi. Hoş, bu talebi Stalin yapmamış, bütün iş Beria’dan çıkmıştı. Fakat, vazgeçtik, artık istemiyoruz diyorum. Ben de Sovyetler Birliği Başbakanıyım. Bana niye inanmıyorsunuz?”⁸⁶

Türk Parlamento Heyeti’nin Sovyetler Birliği ziyareti, 1950’li yıllarda Sovyetler Birliği’nden gelen her türlü öneriye kuşkuyla bakan Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek konusundaki tutum değişikliğinin önemli bir göstergesi olmuştur. 1957 yılından beri Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi için çaba harcayan Büyükelçi Rijov, bu ziyaretler sırasında ekonomik yardım görüşmeleri başlayamadığı için hayal kırıklığına uğramıştır. Bu görüşmelerin hemen başlayamamasının bir nedeni de, Sovyet yardımının yanında Sovyet teknisyenlerinin de Türkiye’ye gelmesinden çekinilmesidir.⁸⁷

Bu ziyaretten hemen önce, Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi için uygun bir zemin oluşmuştur. 1963 Nisanında, Türkiye’deki Jüpiter füzelerinin

⁸⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 438.

⁸⁵ Cevdet ALSAN: **Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği** (İstanbul: Sorun Yayınları, 1976), 59; Baskın ORAN: “Türkiye’nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?”, 83.

⁸⁶ Daha geniş bilgi için bkz.: “İhsan Sabri Çağlayangil’in Hatıraları”, **Milliyet**, 24 Şubat 1983; “Suat Hayri Ürgüplü’nün Hatıraları”, **Hürriyet**, 4 Ocak 1983.

⁸⁷ Erel TELLAL: a.g.e., 221.

rampalarının söküldüğü Washington'da açıklanmıştır. Bu sökölme işleminin, Sovyetler Birliği'nin Küba'daki füzelerini sökmesi karşılığında olmadığı bildirilmişse de, bu açıklama özellikle aydınlar arasında Türkiye'nin çıkarlarının pazarlık konusu yapıldığı kuşkusunun yaygınlaşmasına neden olmuştur.⁸⁸

Küba krizi sırasında Türkiye'ye yerleştirilmiş olan Amerikan füzelerinin, Türkiye'nin önceden bilgisi ve onayı olmadan sökülüp götürülmesi, Türk dış politikasına egemen olan Türk-Amerikan ilişkilerinin gerileme sürecine girmesine neden olmuştur.⁸⁹ Ayrıca Türkiye, Jüpiterlerin kaldırılması kararının ve Doğu-Batı Blokları arasındaki yumuşamanın, Batı'dan gelen ekonomik yardımları azaltacağı kaygısına kapılmıştır.⁹⁰

The Economist Dergisi'nin 9 Şubat 1963 tarihli sayısında çıkan bir yazıda, Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı, Türkiye'ye yapılan milyarlarca dolar yardımın boşa gittiği, Türkiye'nin artık dış yardımı daha zor sağlayacağı, İnönü'nün de Menderes döneminde olduğu gibi Sovyetler Birliği'ne yönelebileceği ve Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığındaki Türk Parlamento Heyeti'nin Sovyetler Birliği'ne davet edilmesinin bunun önemli bir göstergesi olduğu belirtilerek,⁹¹ Türk-Sovyet yakınlaşması hem tescil edilmiş hem de teşvik edilmiştir.

Türkiye'nin, 1963 yılında, Sovyetler Birliği ile dolaylı olarak yaşadığı önemli bir gelişme de krom meselesidir. 1963 yılının başından itibaren, Sovyetler Birliği, ağırlıklı olarak Amerika'ya ihraç ettiği kromun fiyatında damping yapmış, bunun üzerine Amerika'nın Sovyet kromuna doğal olarak talebi artmıştır. Böylece Amerika, müttefiki Türkiye yerine Sovyetler Birliği'ni tercih eder hale gelmiştir.⁹² Amerika'nın, Sovyet kromunu Türk kromuna tercih etmesi, Türk hükümetini ekonomik açıdan güç durumda bırakmış ve Türkiye-

⁸⁸ George S. HARRIS: *Troubled Alliance*, 92-94; Ferenc A. VALI: *Bridge Across the Bosphorus*, 128-129.

⁸⁹ Osman Metin ÖZTÜRK: "Başlangıçtan Günümüze Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 1-2 (1997), 55.

⁹⁰ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 401-404.

⁹¹ Erel TELLAL: a.g.e., 193.

⁹² Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 206-208; Mehmet ALTAN: *Süperler ve Türkiye: Türkiye'deki Amerikan ve Sovyet Yatırımları* (İstanbul: Afa Yayınları, 1986), 124-125.

nin krom satışları 900.000 (1955) tondan 70.000 (1963) tona düşmüştür.⁹³ Böylece Türkiye, bir kez daha, Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkinin karşılıklı bağımlılık değil sadece Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılığı olduğunu anlamıştır. Krom sorunu da, Türkiye'nin Amerika nezdinde stratejik öneminin azalması, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi, Türk-Amerikan ilişkilerini yavaşlatmış, Türk-Sovyet ilişkilerine ise ivme kazandırmıştır.

⁹³ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1963.

II. Küba Krizi ve Türkiye-Sovyet İlişkilerine Etkisi

1950'lerin sonlarından itibaren silah teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, özellikle Polaris füzelerini taşıyan nükleer denizaltıların üretilmeye başlanmasıyla ve bu bağlamda Kitlevi Mukabele doktrini yerine Esnek Mukabele doktrininin ve kademeli savaşın kabul edilmesiyle, Türkiye'nin stratejik önemi azalmıştır. Amerika'nın savunma stratejisindeki değişiklik, 1960'lı yıllarda Türk dış politikasını çok derinden etkilemiştir.

1960'lı yılların hemen başında, Türkiye'nin Amerika ve NATO ile ilişkilerinde en can alıcı konular, daha fazla ekonomik yardım almak ve Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktır. Ancak Küba krizi sırasında Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılmasını Sovyetler Birliği'nden çok müttefiki Amerika'nın teşvik etmesi, hatta Sovyetler Birliği'nin aklına Küba'daki füzelere karşılık Türkiye'deki füzeler fikrini düşürmesi, Türkiye'yi, NATO üyeliğini ve Amerika ile ilişkilerini sorgulama sürecine sokmuştur. Küba krizi, Johnson mektubunda olduğu gibi, Türk dış politikasında köklü bir değişiklik yaratmasa da, bu değişikliği hızlandırıcı bir zemin hazırlamış, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde tek yanlı tam bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa geçişini kolaylaştırmış ve tek odaklı politikadan çok yönlü dış politikaya dönüşümünü sağlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, Küba'daki Sovyet füzelerinin kaldırılmasını sağlayarak kendi güvenliğini arttırırken, Jüpiter füzelerini Türkiye'den söke rek, Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki güvenliğini zayıflatmıştır. Türkiye, Amerika'nın global çıkarları söz konusu olduğunda, müttefiki Türkiye'nin güvenliğini, hatta varlığını tehlikeye sokacak kararları dahi alabileceğini, Küba krizi sırasında somut olarak yaşamıştır.

Küba krizi, Türk dış politikasının değişim sürecini başlatırken, Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir. Esnek Mukabele doktrininin uygulanması sonrasında Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması, Küba krizinde yansımasını bulmuş ve Kıbrıs sorunu ile artarak devam etmiştir. Küba krizi, Türk dış politikasının tek odaklılıktan çok yönlülüğe geçişinde öncü bir rol oynamıştır.

A. Jüpter Füzelerinin Türkiye'deki Konumu

Gelişen silah teknolojisi ve Kennedy'nin Amerikan Başkanı seçilmesi sonrasında Amerika'nın stratejisindeki köklü değişiklik, 25 Ekim 1959 tarihinde Paris'te Türkiye ile Amerika arasında imzalanan ikili anlaşma sonucu Türkiye'ye yerleştirilen Jüpter füzelerinin, Türkiye'den sökülmesi konusunu gündeme getirmiştir. Küba krizinin ortaya çıkması sonucu, Amerika'nın, Küba'ya yerleştirilen füzelerin buradan çıkartılmasını sağlamak için zaten sökülmesi düşünülen Jüpter füzelerini bir dış politika malzemesi olarak kullanması, Türk-Amerikan ilişkilerini, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye olan ihtiyacını ve Türkiye'nin Amerika'nın gözündeki stratejik konumunu derinden etkilemiştir.

Türkiye'nin, Amerika'nın savunma stratejisindeki değişimden etkilenmesi, dolayısıyla Jüpter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi ve bunların yerine Polaris füzelerini fırlatan denizaltıların Türkiye'nin kontrolüne verilmemesi, Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği gibi, Kıbrıs sorunu da, Türk-Sovyet ilişkileri ve Türkiye'nin iç politikası gibi birçok konuyu doğrudan etkilemiştir.

Amerika'nın stratejisindeki değişiklik, Türkiye'nin stratejik önemini arka plana itmiştir. Türkiye'nin Amerika gözündeki değerinin azalması ise, bu ülkeden alınan ekonomik ve askeri yardımların azalmasına, böylece Türkiye'nin ekonomik anlamda Batı'dan kopmadan ve NATO üyeliğini terk etmeden, başka ortaklıklar ve dostluklar aramasına neden olmuştur.

1. Amerika'nın Savunma Stratejisinde Değişiklik ve Jüpter Füzeleri

1960'lı yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen en önemli olaylardan biri de, Küba krizinin Türkiye'ye yansması çerçevesinde Jüpter füzelerinin sökülmesi girişimidir. Jüpter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi kararının alındığı, Paris'te 16-19 Aralık 1957 tarihlerinde toplanan NATO Bakanlar Konseyi toplantısından, Kennedy'nin Başkan seçildiği Kasım 1960'a (göreve

başlaması Ocak 1961) kadar geçen sürede, Amerika'nın savunma stratejisi anlayışında ve silah teknolojisinde önemli değişiklikler olmuştur.⁹⁴

Amerika tarafından Küba krizi öncesinde başlatılan, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi girişimleri, Küba krizinde Jüpiter füzeleri pazarlık konusu yapılıncaya hızlanmış ve Jüpiter füzeleri bir süre sonra sökülüştür. Amerika'nın savunma stratejisindeki bu değişim, Türkiye'de Demokrat Parti iktidarının sonunu hızlandırırken, Türk dış politikası yapıcılarının en çok korktukları hususlardan biri olan, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması sürecini de başlatmıştır. Bu durum, Demokrat Parti iktidarını Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye ve Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılıktan çok yönlü dış politika anlayışına yöneltmiştir. Bu politikanın, 1960 darbesinden sonra kurulan Koalisyon hükümetleri ve Adalet Partisi iktidarı süresince de devam ettiği görülmektedir.

Türkiye ile Amerika arasında oluşan gerginlik, 1960 darbesi de dahil, Türkiye'nin yaşadığı duraksamalar, Küba krizi, Kıbrıs sorunu ve daha sonra Türkiye'yi etkileyen iç ve dış gelişmeler, Amerika'nın savunma stratejisindeki değişimin bir sonucudur. Amerika'nın savunma stratejisindeki değişim sadece Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkileri ve Jüpiter füzelerinin konumunu etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Amerika ile NATO'nun Avrupalı üyeleri arasındaki ilişkileri de derinden etkilemiştir.

Bu dönemde, NATO içinde ciddi anlayış farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Amerika evrensel bir politika izlerken, Avrupa bölgesel bir politika izlemektedir. Örneğin, Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi, sınırlarına çok yakın yerlerde sayısız Sovyet füzesi bulunan Avrupa açısından dünya savaşına yol açacak bir olay gibi algılanmıştır.⁹⁵ Amerikalı yetkililer, Avrupalıların kaygılarına duyarlı olmaya çalışmışlardır. Eisenhower yönetiminin sonunda ve Kennedy yönetiminin başında NATO Avrupa Bölgesi Komutanı

⁹⁴ Hikmet ÖZDEMİR: "Siyasal Tarih (1960-1980)", Yay.Haz.: Sina AKŞİN: **Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye (1908-1980)** (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 251-252.

⁹⁵ İlter TURAN: **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları** (İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1971), 84-85.

olan General Norstad, Avrupa nükleer gücünün oluşturulmasını önermiştir. Kennedy dönemi boyunca bu fikrin çeşitli biçimleri tartışılmıştır.⁹⁶

Bilindiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı kısa bir süre tereddüt gösteren Amerika, yerel komünistlerle işbirliği sonucu içten ele geçirme ve işgalcilik metotlarıyla artan Sovyet yayılmacılığına karşı, öncelikle "Çevreleme" (Containment) doktrinini sonra da "Kitlevi Mukabele" (Massive Retaliation) doktrinini gündeme getirmiş ve uygulamıştır. Çevreleme doktrini, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da ya da başka bölgelerde elde ettiklerinden daha fazlasını ele geçirmesini önleme fikrini ön planda tutan bir doktrindir. Kitlevi Mukabele doktrini ise, Sovyetler Birliği'nin yayılmasının nasıl önlenebileceği üzerinde duran bir doktrindir.⁹⁷

Çevreleme doktrini, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerini çevreleyen bir ittifaklar zinciri oluşturmayı amaçlamıştır. Ayrıca, bu doktrin çerçevesinde Doğu Bloku dışındaki istikrarsız ve yoksul ülkeler ile bölgelere iktisadi, teknik ve askeri yardımda bulunulmuştur. Bu doktrin, adından da anlaşılacağı üzere, özellikle Amerika tarafından uygulanan ve Sovyetler Birliği'nin daha fazla yayılmasını önleme üstüne kurulu bir savunma siyasetine dayanmaktadır. Böylece, Doğu ile Batı arasındaki sınır da bir anlamda kesinlik kazanmıştır.⁹⁸

Kore Savaşı sonrasında, NATO üyesi ülkelerin silahlanmalarını yavaşlattıkları ve artık iktisadi kalkınmaya yöneldikleri görülmektedir. Bu da, Amerika'nın hem nükleer silahlar hem de konvansiyonel silahlar alanında Sovyetler Birliği ile arasındaki dengeyi sürdürebilmesi için savunma giderlerini arttırmasını gerektirmiştir. Bu durum karşısında, Başkan Eisenhower yönetimi, gerçekte Truman'ın caydırıcılık politikasının bir uzantısı olan Kitlevi Mukabele doktrinini 12 Ocak 1954 tarihinde açıklamıştır. Bu doktrin, Kore Savaşı gibi sınırlı savaflara katılmak yerine, dünyanın bütün bölgelerinde kendi hayati çıkarlarını tehdit eden Sovyet saldırılarını durdurmak için Ame-

⁹⁶ Ernest R. MAY ve Philip D. ZELIKOW: **Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar**, Çev.: Mehmet Harmancı (İstanbul: Sabah Kitapları, 1999), 28.

⁹⁷ Savunma stratejileri ve doktrinleri ile ilgili olarak bkz.: İter TURAN: a.g.e., 17-38.

⁹⁸ İter TURAN: a.g.e., 17-18.

rika'nın nükleer silahları kullanabileceği anlamına gelmektedir. Başkan Eisenhower, 8 yıl boyunca barışı korumuş ancak Truman'dan devraldığı Soğuk Savaş'ın gerilimini azaltamamıştır.⁹⁹

Doktrinin özü, Doğu Bloku'ndan gelecek her türlü saldırıya, ister nükleer ister konvansiyonel olsun, nükleer silahlarla karşılık verme temeline dayanmaktadır. Böylelikle nükleer silahlar sadece stratejik amaçla değil, taktik amaçla da kullanılabilir. Bu doktrin ya da stratejik yaklaşım, bir yandan Amerikan ekonomisinin gereksinmelerini karşılamakta, diğer yandan da çıkacak bir savaşın klasik silahlarla sürdürülemeyeceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Türkiye, Kitlevi Mukabele doktrininin NATO tarafından benimsenmesinden sonra, en sonunda Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini sağlamanın rahatlığı içinde, Amerika ile sıkı bir ekonomik ve askeri işbirliğine girmiş ve Türk topraklarında ortak amaç uğruna ve NATO ittifakı çerçevesinde Amerikan üsleri kurulmuştur.

1954 Aralık'ta NATO'nun resmi stratejisi haline gelen Kitlevi Mukabele doktrini, Türkiye'nin güvenlik endişelerine de cevap vermektedir. Bu doktrine göre, büyük bir asker mevcudu bulundurmamak gerekmediği halde, Türkiye asker sayısını azaltmamıştır. Bunun nedenlerini, 1956 yılında ortaya çıkan Ortadoğu bunalımları sonucu, Amerika'nın Ortadoğu politikası açısından Türkiye'nin kazandığı yeni önemde ve güney sınırlarında oluşan olaylardan duyduğu endişede aramak gerekmektedir.¹⁰⁰

Batı savunmasının büyük çapta nükleer silahlara dayandırılması, NATO ve Avrupa'nın Amerika'ya daha çok bağımlı hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ise, Avrupa'da bazı endişelerin doğmasına neden olmuştur. O dönemde, özellikle nükleer başlıkları taşıyacak kıtalararası füzeler henüz

⁹⁹ Robert A. DIVINE ve diğerleri: *Geçmişte ve Günümüzde Amerika*, Çev.: İhsan Dağı (Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayını, 1994), 208, 212.

¹⁰⁰ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 93-97.

üretilemediğinden, Amerika, nükleer savaş alanında bulunmayacak buna karşın Avrupa savaş alanı olacaktır.¹⁰¹

Amerika ve NATO'nun Kitlevi Mukabele doktrininden zaman içinde uzaklaşmasının nedenleri ise şöyle sıralanabilir:

1) Kitlevi Mukabele doktrini, Amerika'nın siyasi çıkarlarını sürdürmesinde hareket özgürlüğünü sınırlayıcı bir unsur haline gelmiştir. Henry Kissinger daha 1957'lerde şunları yazmıştır: "Askeri doktrinimiz, her savaş topyekün bir savaşa dönüştürmek durumunda kaldığı sürece, bütün müttefiklerimizi çok yakından ilgilendirmekte ve böylece kendilerini de işin içine sokacak olan hareketlerimizi engellemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. İttifak politikamızın en büyük problemi, topyekün bir savaşa dayanmak ile bölgesel savunma taahhütlerimiz arasındaki tutarsızlıktır." Dolayısıyla, Kitlevi Mukabele doktrininin terk edilmesiyle, Amerika daha geniş bir hareket özgürlüğüne kavuşmuş olacaktır.

2) Sovyetler Birliği'nin kıtalararası balistik füzelere (ICBM) sahip olmasıyla, Amerikan toprakları da Sovyet füzelerinin hedefi haline gelmiştir.

3) Nükleer silahların gelişmesi ve yayılması sonucunda, diğer etkenlerle birlikte düşünüldüğünde, Amerika toprakları dışında başlayacak bir çatışma genel bir nükleer savaşa her an dönüşebilecektir.

4) Amerika, yerlerinin saptanması çok güç olan Polaris füzelerini fırlatan nükleer denizaltıları ve uzun menzilli nükleer füzeleri (ICBM) geliştirmiştir.¹⁰²

Saldırının niteliğine göre tepki gösterilmesi esasına dayanan "Esnek Mukabele" (Flexible Response) doktrini, Kitlevi Mukabele doktrininin sakıncalarını ortadan kaldırmak üzere Kennedy döneminde oluşturulmuştur. Seçim kampanyası sırasında, Sovyetler Birliği'nin füze teknolojisi alanında Amerika Birleşik Devletleri'ni geçtiğini ileri süren John F. Kennedy'nin ilk hedefi, ülkesinin hem nükleer hem de konvansiyonel silahlarını güçlendirmektir. Başkan

¹⁰¹ İlter TURAN: a.g.e., 20.

¹⁰² Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 210.

Eisenhower'ın son konuşmasındaki askeri harcamalara ilişkin uyarılarını dikkate almayan Kennedy yönetimi, kapsamlı bir nükleer silahlanma programı başlatmıştır.

Kennedy yönetiminin amacı, Eisenhower'ın Kitlevi Mukabele doktrinine bir alternatif oluşturmak ve komünist kırıdanmalara nükleer silahla karşılık vermek yerine, Esnek Mukabele doktrini çerçevesinde daha geniş seçeneklerden oluşan bir askeri gücü kullanmaktır.¹⁰³

Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlar ve bu silahların taşıyıcıları konusunda katettiği mesafe, sadece Avrupa'yı değil, Amerikan topraklarını da Sovyetler Birliği'nin hedefi haline getirmiştir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'ne karşı nükleer tehdit oluşturmak, merkezi bir organizasyonu gerektirmektedir. Böylece, gerek Avrupa'nın gerekse Batı ittifakı içinde yer alan diğer bölgelerin kaderi, nükleer gücün sahibi olan Amerika'nın elinde bulunmaktadır.

NATO ittifakının benimsediği stratejik değişikliklerde, Amerika'nın baskın (dominant) rolü vardır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ekonomik ve askeri olarak Amerika'nın güçlenmesi karşısında, Avrupa, ekonomik kalkınmasını ön planda tutarak, hür dünyanın savunmasını Amerika'ya devretmiştir. Dolayısıyla, stratejilerin belirlenmesinde de bu ülkenin rolü tartışılmaz hale gelmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ihtiyacına uygun olarak hazırlanan Esnek Mukabele doktrini, Avrupa'nın savunma ihtiyaçlarına tam anlamıyla karşılık vermemektedir. Kendi savunma düzeninde, Avrupa için değişiklik yapmak istemeyen Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı çıkan De Gaulle, Esnek Mukabele doktrininin bir anlamda Amerikan hegemonyasının devamını sağlamak için oluşturulduğunu ileri sürerek, Fransa'yı NATO'nun askeri kanadından çıkartmıştır.¹⁰⁴

1954 yılından itibaren Soğuk Savaş'ın eski tılsımını kaybetmesiyle birlikte, stratejik önemini de göreceli olarak yitiren Türkiye, Amerika Birleşik

¹⁰³ Robert A. DIVINE: a.g.e., 224-225.

¹⁰⁴ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 612-617.

Devletleri'nin hiç beklemediği bir teknolojik gelişme sonucu, stratejik önemini tekrar kazanmıştır. Amerika'nın gözünde Türkiye'nin stratejik öneminin önce azalması ve sonra tekrar artması, özellikle silah teknolojisinin uluslararası ilişkiler ile Türk ve Amerikan dış politikalarına etkisinin boyutunu ve gücünü anlamamız için tipik bir örnek olaydır.

Sovyetler Birliği 1957 Ekiminde Sputnik'i uzaya fırlatınca, sadece orta menzilli füzelere sahip olan Amerika, Sovyetler Birliği'nin uzun menzilli füzeleri geliştirdiğini, böylece Amerikan topraklarının nükleer silahlara karşı güvencede olmadığını anlamıştır. İşte bu aşamada, Amerika'nın nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi tekrar gündeme gelmiştir. Amerika, Sovyetler Birliği'nin sınırında stratejik öneme sahip ülkelere tekrar önem vermek zorunda kalmıştır. Türkiye ise, ekonomik nedenler ve bunların biçimlendirdiği siyasi yönetim felsefesi dolayısıyla, orta menzilli Jüpiter füzeleri için Amerika'ya üs vermeyi kabul etmiştir.¹⁰⁵

Esnek Mukabele doktrininin uygulanmaya başlanması, Türkiye'nin stratejik önemini olumsuz yönde etkilemiştir. Esnek Mukabele doktrini, Jüpiter füzelerinin de önemini azaltmış, dolayısıyla sökülmelerini hızlandırmıştır. Ayrıca, bu doktrinin oluşturulmasıyla Türkiye'nin stratejik öneminin azalması, Başkan Johnson'a meşhur mektubu yazma cesaretini vermiştir.

Yine bu dönemde, NATO Başkomutanı Lemnitzer ile Amerika Savunma Bakanı McNamara, Türkiye ve Yunanistan gibi NATO'nun kanat ülkelerinin konvansiyonel güçlerinin artırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Lemnitzer'e göre, hem NATO'nun yeni stratejisi hem de Boğazların kontrolü açısından Türk ve Yunan kuvvetleri yeterli değildir. Dolayısıyla, yeni strateji açısından çok büyük önem taşıyan Yunanistan ve Türkiye'ye yapılmakta olan askeri yardım artırılmalıdır.¹⁰⁶

Esnek Mukabele doktrini çerçevesinde, NATO'nun kanat ülkesi olan Türkiye'ye bir saldırıda bulunulması durumunda, Türkiye'nin nükleer silahlarla savunulması yerine konvansiyonel silahlarla savunulması sağlanacaktır. Bu

¹⁰⁵ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 78-80.

¹⁰⁶ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 212-213.

durum da, Türkiye'nin nükleer silahlar yerine konvansiyonel silahlarla güçlendirilmesini gerektirmektedir.

Oysa Johnson mektubunda,¹⁰⁷ Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmadan önce Amerika ile görüş alışverişinde bulunması gerektiği, bu müdahalenin Türk-Yunan savaşına neden olmasının NATO'nun temel prensiplerine aykırı olduğu ve NATO müttefiklerinin rızası olmadan Türkiye'nin girişeceği hareket sonucunda ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı NATO müttefiklerinin (aslında Amerika'nın) Türkiye'yi savunmak zorunda olmadığından bahsedilerek, bir anlamda Esnek Mukabele doktrini sonrasında Türkiye'nin Amerika nezdindeki öneminin azaldığı vurgulanmıştır.

Kitlevi Mukabele doktrini uygulanırken, bilindiği üzere, Türkiye'nin konvansiyonel gücü çok fazla önem taşımamaktadır. Nükleer veya konvansiyonel bir saldırı olması halinde, Türkiye zaten nükleer silahlarla korunacaktır. Dolayısıyla, Kitlevi Mukabele doktrininin uygulandığı dönemde, Türkiye, hem silahlanma harcaması yaparak konvansiyonel gücünü artırma gereği görmemiş, böylece kaynaklarını ekonomik büyümede kullanmış hem de NATO ve Amerika'nın tam ve gerçek nükleer koruması altında olmuştur. Oysa Esnek Mukabele doktrini, Türkiye'nin konvansiyonel açıdan silahlanmasını öngörürken, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin konvansiyonel saldırısında hem Türkiye'yi öncelikli hedef haline getirmekte hem de Sovyetler Birliği'nin özellikle kanat ülkelere yönelik saldırı ihtimalini arttırmaktadır.

Esnek Mukabele doktrini, genel nükleer savaş ile konvansiyonel savaş bağdaştırmak üzere oluşturulmuş bir doktrindir.¹⁰⁸ Bu bağdaştırma, "Taktik veya Sınırlı nükleer savaş" kavramını üretmiştir. Nükleer dengenin kurulması, genel ya da topyekun bir nükleer savaş olasılığını azaltmış, dolayısıyla daha inandırıcı olan "Sınırlı nükleer savaş" kavramını ön plana çıkartmıştır. Sınırlı nükleer savaş, tarafların nükleer silahları birbirlerinin nükleer üslerine yönelik olarak kullanmalarını da kapsamaktadır.

¹⁰⁷ **Hürriyet**, 13 Ocak 1966; Halûk ŞAHİN: **Gece Gelen Mektup** (İstanbul: Cep Kitapları, 1987), 117-122.

¹⁰⁸ İler TURAN: a.g.e., 35.

Böyle bir stratejiye uygun olarak yürütülecek bir savaşta, Türkiye'deki Amerikan üsleri ve Jüpiter füzeleri, Sovyetler Birliği tarafından ilk vurulacak hedefler olacaklardır. Gerek Jüpiterlerin yerleştirilmesi gerekse U-2 olayı sırasında, Kruşçev'in bu yönde beyanları vardır.¹⁰⁹ Esnek Mukabele doktrininin uygulandığı dönemde, Türkiye'de bulunan Jüpiter füzeleri yarardan çok zarar getirmiş ve Türk-Sovyet ilişkileri Jüpiter füzeleri yüzünden zaman zaman gerginleşmiştir.

Esnek Mukabele doktrininin Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturacağı tehdit, hem müttefikler hem de Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku açısından inandırıcılığı olan bir tehdit olmalıdır. Ancak, Kıbrıs sorununun Türk kamuoyu nezdinde önem kazandığı, dolayısıyla Türkiye'nin dış politika gündeminde en ön sıralarda olduğu ve Başkan Johnson'un üstelik Kıbrıs sorunundan dolayı, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş çıkması halinde Amerika ve NATO'nun tam manasıyla Türkiye'nin arkasında olamayacaklarını belirttiği bir dönemde, Esnek Mukabele doktrininin müttefiklerin nezdinde çok da güvenilir olmadığı açıklıkla ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, Esnek Mukabele doktrini ve bu doktrin çerçevesinde ortaya konulan Sınırlı nükleer savaş yaklaşımı, Sovyetler Birliği'nin Batı'ya saldırması halinde yapacakları ilk işin taktik nükleer üsleri (Jüpiter füzelerinin de olduğu üsler) kullanılmaz hale getirmesini¹¹⁰ caydırmak ve önlemek için de güvenilir bir doktrin değildir. Özellikle, Sovyetler Birliği'ne komşu NATO üyesi ülkeler, Amerika tarafından nükleer silahlar kullanılmadan önceki "ara" aşamasında seçilecek hedeflerin başında geleceklerdir.

2. Jüpiter Füzelerinin Türkiye'ye Yerleştirilmesi

Amerika'nın savunma stratejisindeki değişiklik, 1960'lı yıllarda Türk dış politikasını çok derinden etkilemiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinden tutun, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi Türk-Amerikan ilişkilerini

¹⁰⁹ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 214.

¹¹⁰ Henry KISSINGER: *The Troubled Partnership* (New York, 1965), 46.

olumsuz yönde etkileyen, hatta iki ülke arasında Türkiye açısından güven bunalımına yol açan birçok olayın temelinde bu stratejik değişiklik vardır.

1954 yılından itibaren, Soğuk Savaş'ın eski hızını kaybetmesi üzerine Amerika nezdinde stratejik önemini kaybeden Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 1957 Ekiminde Sputnik'i uzaya fırlatması ve kıtalararası balistik füzeler konusunda ilerleme sağlaması üzerine, Amerika'nın silah teknolojisindeki çalışmalarını tetiklemesiyle tekrar önem kazanmıştır. Ancak, Amerika'nın denizaltı-lardan atılabilen kıtalararası Polaris füzelerini geliştirmesiyle, Türkiye'deki orta menzilli Jüpiter füzeleri önemlerini kaybetmişler, dolayısıyla Amerika'nın nezdinde Türkiye'nin stratejik önemini tekrar azalmıştır.¹¹¹

Silah teknolojisindeki gelişmeler, Esnek Mukabele stratejisinin yerini Kitlevi Mukabele stratejisinin almasına neden olmuş, dolayısıyla Amerika'nın stratejik yaklaşımlardaki bu değişiklik sonucu Türkiye'nin öneminin azalmasıyla birlikte, Amerika, gerek Küba krizi sırasında gerekse Kıbrıs sorununda Türkiye'yi olması gerektiği kadar desteklememiş, Amerika'nın bu mesafeli tutumu Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Sovyetler Birliği'nin, 4 Ekim 1957 tarihinde dünyanın ilk insan yapımı uydusu olan Sputnik'i uzaya fırlatması ve bundan iki ay önce de ilk kıtalararası balistik füze denemesinde başarılı olması, Amerika Birleşik Devletleri'nde panikle karışık bir tartışma başlatmıştır. Başkan Eisenhower'ın, Stratejik Hava Kuvvetleri birimlerini dağıtarak, Türkiye ve İtalya gibi ülkelere orta menzilli balistik füzeler yerleştirmesi bile Amerikalıların paniğini hafifletmemiştir.¹¹²

Ancak zamanla, özellikle U-2 uçaklarının topladığı bilgilere dayanılarak, Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlar ve füzeler konusunda Amerika'dan üstün olmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Başkan Eisenhower'ın Sovyetler Birliği'nin üstün olmadığını açıklaması, bir blöf olmaktan çok nükleer bir sa-

¹¹¹ Halûk ÜLMAN ve R. H. DEKMEJIAN: "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy, 1959", *Orbis*, Vol: V, No: 3 (Fall 1967), 777.

¹¹² Ernest R. MAY ve Philip D. ZELIKOW: a.g.e., 25.

vaşta her iki ülkenin de büyük zarar göreceği inancından kaynaklanmaktadır.¹¹³

Böyle bir atmosferde, Paris'te 16-19 Aralık 1957 tarihleri arasında yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısının¹¹⁴ sonunda yayınlanan Ortak Bildiri'de, Sovyetler Birliği'nin aşırı silahlanması karşısında, NATO'nun güçlendirilmesi amacıyla orta menzilli balistik füzelerin Avrupa'nın savunulması için SACEUR'ün (NATO Müttefik Kuvvetler Avrupa Başkomutanı) emrine verileceği açıklanmıştır.¹¹⁵

Başbakan Menderes, bu toplantıda yaptığı konuşmada, Suriye olaylarına da dikkat çekerek, son iki yıl içinde Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisini arttırmak için girişimlerde bulunduğunu ve Sovyet tehlikesinin bertaraf edilmesi için "NATO ile Bağdat Paktı arasında ilişki kurulması gerektiğini" belirtmiş ve Avrupa'daki NATO ülkelerinde mümkün olduğu kadar çok orta menzilli füze bulundurmasının gereği üzerinde durmuştur.¹¹⁶

Eisenhower yönetiminin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in teklifine göre, NATO Bakanlar Konseyi kabul ettiği takdirde, Amerika, NATO'nun caydırıcı gücünü arttırmak için NATO ülkelerine orta menzilli füzeler vermeye hazırdır. Bu füzelerin nükleer başlıkları, NATO nükleer sisteminin bir parçası olacaktır. Malzeme, eğitim ve diğer düzenlemeler, söz konusu devletle Amerika arasında yapılacak ikili antlaşmalarla belirlenecektir.

Paris'teki toplantıya katılan Başbakan Adnan Menderes, füzelerin önemine dikkat çekerek, Türkiye'nin Jüpiter füzelerini kabul edeceğini resmen açıklamıştır. Menderes, Jüpiter füzelerinin Türk topraklarında konuşlandırılmasına o kadar isteklidir ki,¹¹⁷ Dulles'in Paris'te yaptığı öneri öncesinde, 9 Aralık 1957 tarihinde Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada, Türkiye'ye NATO çerçevesinde Amerika'dan Nike ve Honest Hohn füzelerinin gelmesini

¹¹³ Stephen E. AMBROSE: *Dünyaya Açılım (1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası)* Çev.: Ruhican Tul (Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayını, 1992), 139-140.

¹¹⁴ Service de l'Information de l'OTAN: *Chronologie (1945-1973)* (Bruxelles, 1974), 19.

¹¹⁵ İsmail SOYSAL: a.g.e., 255.

¹¹⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 326-327.

¹¹⁷ Turan YAVUZ: *Satılık Müttefik* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 63-64.

kabul ettiğini ve Türk subaylarının söz konusu füzelerin kullanılmasında gerekli eğitimi almak üzere bu ülkeye gönderileceklerini açıklamıştır.¹¹⁸

NATO devletlerinin büyük bir bölümü, Jüpiter füzelerini ülkelerine yerleştirmeyi önce uygun görmüşlerdir. Ancak daha sonra olası bir nükleer savaşın hedefi haline gelmek istemediklerinden, bu füzeleri topraklarına yerleştirmekten vazgeçmişlerdir. Füzeleri yerleştirmeyi, sadece İngiltere (60 Thor füzesi), İtalya (30 Jüpiter) ve Türkiye (15 Jüpiter) kabul etmiştir.¹¹⁹

Türkiye'nin Jüpiter füzelerini kabul edeceğini açıklaması üzerine, Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin, 16-19 Aralık 1957 tarihleri arasında Paris'te toplanacak olan NATO Bakanlar Konseyi toplantısından önce, 13 Aralık 1957 tarihinde Başbakan Menderes'e konu ile ilgili bir mektup göndermiştir. Bulganin'e göre, Amerika ve İngiltere'nin Soğuk Savaş'ı sürdürmeye kararlı oldukları ortadadır. Topraklarını komşuları aleyhine kullandırması, Türkiye'yi tehlikeye sokmaktadır. Topraklarına füze yerleştirmeyi kabul eden devletler, "karşı vuruş" hedefi haline geleceklerdir.

Türkiye, Amerika'ya, kendi topraklarında çok sayıda askeri üs kurma izni verdikten sonra şimdi de bu üslere nükleer füzeler yerleştirmeyi kabul ederek, Sovyetler Birliği'nin birçok merkezini vuruş alanına dahil etmektedir. Sovyet hükümeti, bunun Türkiye için tehlikeli olacağını önceden haber vermekte ve Türkiye topraklarındaki füzelerin Sovyetler Birliği'ni rahatsız edeceğini bildirerek, Sovyetler Birliği'nin iyi komşuluk ilişkilerini ve daha fazla ticaret talebini yenilemektedir.

Bu mektupla, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, 1962 yılında Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki pazarlık sonucu kaldırılmasına karar verinceye kadar sürecektir olan füze sorunu da başlamıştır.¹²⁰ Ancak, anlaşılacağı üzere Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı yumuşak sayılabilecek ölçüdedir.

¹¹⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 327.

¹¹⁹ Raymond L. GARTHOFF: *Reflections on the Cuban Missile Crisis* (Washington, 1989), 71.

¹²⁰ Erel TELLAL: a.g.e., 141-142.

1958 yılında Ortadoğu'daki gelişmeler ve Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi hazırlıkları nedeniyle Türk-Sovyet Başbakanları aralarında mesajlar teati edilmiştir. Her iki ülke de kendi iddia ve görüşlerini belirtmişler ve bu çerçevede bir anlamda ikili görüşmeler başlamıştır. Bu yazışmalarda dikkati çeken nokta, Türkiye'nin NATO politikasına devam etmekle beraber, Sovyetler Birliği ile bazı konularda anlaşmasının mümkün olup olmadığını anlamak istemesidir.

Başbakan Adnan Menderes'in, 25 Şubat 1958 tarihinde açıklanan mesajından, Sovyetler Birliği Başbakanı Mareşal Bulganin'in Türk hükûmetine 13 Aralık 1957 ve 8 Ocak 1958 tarihlerinde Doğu-Batı ilişkileri ile ilgili olarak üst seviyede bir toplantı yapılması konusunda iki mesaj gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu mesajlara cevaben Menderes şunları söylemiştir: "...İki memleket arasında kurulmasını arzu ettiğinizi ifade buyurduğunuz ve Türkiye'nin de samimiyetle arzu etmekte olduğu karşılıklı güvene dayanan münasebetlerin kurulabilmesi için Sovyet hükûmetince bu meseleler hakkındaki Türk görüşlerinin de dikkate alınmasındaki gereğe bilhassa işaret etmek isterim. İki memleket arasındaki münasebetin yukarıda maruz esaslara uygun olarak inkişafının ticaret, kültür, ilim ve spor sahalarında da olumlu neticelere yol açacağı muhakkaktır."

Ayrıca, füzelerle ilgili olarak Türkiye'nin savunma amaçlı önlemler aldığı, Türkiye'nin bu girişimlerinden saldırgan olduğu izlenimi çıkartan Sovyetler Birliği'nin her türlü üs ve füzeye sahip bulunduğunu, dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinin yolunun Sovyetler Birliği'nin bazı konularda Türkiye'nin görüşlerini de dikkate almasından geçtiğini belirtmiştir.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da bütçe görüşmeleri sırasında TBMM Genel Kurulu'nda Sovyetler Birliği ile Türkiye ilişkileri hakkında bilgi vermiştir: "Türkiye, kendi müdafaasını temin edebilmek için kolektif güvenlik paktlarına üyedir. Türkiye'nin siyaseti, bu paktların hükümlerine uygun olarak müttefikleri ile uyumlu, dürüst ve her türlü maceradan uzak bir siyasettir. Türkiye'nin bu şekilde bir siyaset takip etmesi, onun hüsnüniyet sahibi herhangi bir komşusu ile dostane ilişkiler idame ettirmesine hiç bir zaman mani değil-

dir...” Bu ifadeler, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile güvenlik konuları dışında bir anlaşmaya varabileceği anlamına geliyorsa da, sonradan bunun dünyanın barış ve güvenliğinin bir bütün teşkil ettiği şartına bağlı olduğu açıklanmıştır.¹²¹

Türkiye'ye Amerikan füzelerinin yerleştirilmesi prensip itibarıyla kabul edildikten sonra, orta menzilli füzeler konusunda Türkiye ile Amerika arasında uzun süren bir görüşme dönemi başlamış ve 1959 yılı sonlarına kadar bu konuda bir açıklama yapılmamıştır. Türkiye'de kurulacak füze üsleri ile ilgili olarak 30 Ekim 1959 tarihinde New York Times Gazetesi'nde çıkan yorum şöyledir:¹²² “Türkiye'de orta menzilli bir balistik füze üssü kurulması ile ilgili müzakereler tamamlanmıştır. Geriye kalan, Türk hükümetinin TBMM'de açıklama yapmasından ibarettir. Bu da, Türkiye ile Amerika'nın silahları sağlamak üzere usulen mektup ve diğer belgeleri teati edecekleri bir zamana rast gelecektir. Müzakereler, Avrupa'daki Müttefik Kuvvetler Başkomutanı General Norstad'ın Paris yakınlarındaki Genel Karargahı'nda yapılmıştır. Bu müzakereler, Amerika'nın NATO üyelerine üç sene önce yaptığı tekliflere uygun olarak başlamıştır. Her iki durumda da, projesi tamamlanmış olan Türkiye'deki füze üssü birçok Sovyet şikayet ve ihtarlarıyla karşılaşacaktır.

Türkiye'nin, Amerika Hava Kuvvetleri'nin geliştirdiği Thor füzelerinden mi, yoksa Kara Kuvvetleri'nin geliştirdiği Jüpiterlerden mi alacağı kesin olarak bilinmemektedir. Anlaşmadaki belgeler, modelini belirlemeden sadece orta menzilli balistik füzelerden bahsetmektedir. Nükleer savaş başlıklarıyla donatılan orta menzilli balistik füzelerin menzili 1.500 mildir. Bu füzeler, Türkiye'den Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki arazisinin her bölgesine, Asya'daki geniş topraklarının büyük bir kısmına gönderilebilir. Anlaşmanın ana hatlarına göre, Amerika, füzeler için nükleer savaş başlıkları temin edecek ve kontrollerini yapacaktır. Savaş halinde ise, ateşleme kararı Türk hükümeti, General Norstad ve Amerikan Başkanı'nın ittifakı üzerine verilecektir.”

¹²¹ Suat BİLGE: **Güç Komşuluk Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1964)** (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1992), 342-343.

¹²² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 327.

Türkiye'ye 15 Jüpiter füzesinin yerleştirilmesine ilişkin gizli antlaşma, 25 Ekim 1959 tarihinde Paris'te imzalanmıştır. Bu antlaşma da, pek çok ikili antlaşma gibi Teknik İşbirliği Antlaşması görüntüsüne sokularak TBMM'nin onayına sunulmuştur.¹²³ Anlaşmaya göre, füzelerin başlıklarının mülkiyeti Amerika'ya ait olacak, silahlar Amerikan ve Türk hükümetlerinin onayının alınması şartıyla NATO'nun Avrupa'daki Başkomutanı'nın (SACEUR) emriyle kullanılabilecek ve füze tesislerinde hem Amerikalı hem de Türk askerler görev yapacaklardır.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Ocak 1959'da yaptığı konuşmada, Jüpiter antlaşması imzalandığı zaman bundan Meclisin haberdar edileceğine dair söz vermiş olmasına rağmen, 25 Ekim 1959 tarihinde imzalanan antlaşma kamuoyuna açıklanmamıştır.¹²⁴ Amerikan Dışişleri Bakanlığı ise, antlaşmanın imzalanmasından 5 gün sonra, 30 Ekim 1959 tarihinde yapılan bir açıklama ile Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirileceğini bildirmiştir. Türkiye'ye yerleştirilmesi düşünülen Jüpiter füzelerinin sayısı ise, zaman içinde 15'den 58'e çıkmıştır.¹²⁵

Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesine imkan sağlayan antlaşma imzalanmadan önce, Başbakan Menderes, 6-7 Ekim 1959 tarihleri arasında yapılacak olan CENTO Bakanlar Konseyi toplantısına katılmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiştir. İç politik durumun iyice karıştığı bir sırada, Başbakan Menderes'in Amerika'ya gitmesindeki asıl amaç, Demokrat Parti yöneticilerinin Amerikan desteğine duydukları ihtiyaçtır.

Demokrat Partililer, Türk-Amerikan ittifakının sadece Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu bir Türkiye ile sürdürülebileceğini düşünmektedirler ve bu desteği sağlamak için her türlü tavizi vermeye hazırdırlar. Nitekim, Menderes'in Amerika ziyareti sonrasında, Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'de bir

¹²³ Çağrı ERHAN: "1945-1960 Amerika ve NATO ile İlişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 573.

¹²⁴ George S. HARRIS: **Troubled Alliance**, 92.

¹²⁵ Turan YAVUZ: a.g.e., 68.

füze üssünün kurulduğunu 30 Ekim 1959 tarihinde resmen açıklamıştır.¹²⁶ 16 Ekim 1959 tarihine kadar Amerika'da kalan Başbakan Adnan Menderes, 18 Ekim 1959 tarihinde Türkiye'ye dönmüştür. Antlaşma imzalandıktan sonra ise, 6-7 Aralık 1959 tarihleri arasında Başkan Eisenhower Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

1959 yılında Türk-Sovyet ilişkilerinde, Türkiye'ye orta menzilli füzele-
rin yerleştirilmesi nedeniyle silahsızlanma konusu hakim olmuştur. Bu konu hakkında, taraflar karşılıklı olarak görüşlerini bildirmeye devam etmişlerdir. Karşılıklı görüş bildiriminde bir yakınlaşma sağlanamamış fakat Türkiye'ye füzelerin yerleştirilmesi gibi çok önemli bir konu nedeniyle de Türk-Sovyet ilişkilerinde bir gerginlik meydana gelmemiştir. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlediği politikasının genel politikasından ayrılmadığını açıkça ortaya koymaktadır.¹²⁷

Sovyetler Birliği'ne göre, Türkiye topraklarında büyük bir hızla Ameri-
kan deniz ve hava üsleri kurulmakta ve bu durum Yakın ve Orta Doğu'da ba-
rış ve güvenliği tehdit etmektedir. Ayrıca, bu üsler Türkiye'nin güvenliğini de
tehlikeye sokmaktadır.¹²⁸

Kasım 1960'da yapılan Amerikan başkanlık seçimlerini John F.
Kennedy'nin kazanmasının hemen ardından, 1961 yılının başından itibaren
Amerika yönetimi, Jüpiter füzelerinin daha çok ilk saldırı için kullanılabildiğini
fakat hareketsiz oldukları için zamanla sabit hedefler haline geldiklerini,¹²⁹
dolayısıyla başka füze sistemleriyle değiştirilmelerinin gerektiğini belirtmeye
başlamıştır. Amerika'ya göre, 1960'lı yıllardan itibaren, Jüpiter füzeleri Sovyet
saldırısını caydırmaktan çok kışkırtır hale gelmişlerdir.

11 Şubat 1961 tarihli "Amerika ve NATO'nun Nükleer Düzenlemeleri
Konusunda Çalışma" başlıklı raporda sıvı yakıtlı, sabit Jüpiter füzeleriyle katı
yakıtlı yer değiştirebilen Polaris füzeleri veya ikinci nesil orta menzilli balistik

¹²⁶ Cem EROĞUL: **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)** (Ankara : A.Ü. Siyasal Bilgiler
Fakültesi Yayınları, 1970), 169.

¹²⁷ Suat BİLGE: a.g.e., 342-343.

¹²⁸ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 77.

¹²⁹ Maxwell TAYLOR: **The Uncertain Trumpet** (New York: Harper, 1959), 142.

füzeler karşılaştırıldığında, birinci nesil Jüpiter füzelerinin demode olduğu ortaya çıkmaktadır. Rapora göre, Jüpiterler yerine nükleer denizaltılardan atılabilen Polaris füzeleri gibi alternatif silah sistemleri NATO'nun emrine verilmelidir. Polarisler, yer değiştirebildikleri için olası bir Sovyet saldırısında Amerika'yı, NATO'yu ve Türkiye'yi daha iyi koruyabileceklerdir.¹³⁰

Ekim 1962'de ortaya çıkan Küba krizinden hemen önce, Türk basınında, özellikle Amerikalıların verdiği bilgiler doğrultusunda haberler çıkmıştır. 28 Temmuz 1962 tarihinde Jüpiter füzelerinin Türkiye'den söküleceği, yerine Polaris füzelerini atabilen denizaltıların getirileceği bildirilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin, Amerika ve NATO açısından stratejik önemini bir anlamda azaltmaktadır. Fakat hemen akabinde Türk hükümetinin sözcüsü, Polaris füzelerini taşıyan denizaltıların Türk donanmasının komutası altında olacağını açıklamıştır.¹³¹ Bu tür haberlerden de anlaşılacağı üzere, Amerika, Jüpiterlerin Türkiye'den kaldırılması doğrultusunda kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır.

Amerikalı yetkililer, 1960'lı yılların başından itibaren Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesini istemişler fakat bazı nedenlerden dolayı Türkiye'ye baskıda bulunamamışlardır. Birincisi, bir güvenlik sistemini müttefiklerinin isteğinin aksine sökmenin, Sovyetler Birliği karşısında kendilerini zayıf göstereceğinden endişe etmişlerdir. İkincisi, baskı yapmanın, önemli müttefiklerden biri olan Türkiye'yi kızdırmasından ve NATO ittifakını zayıflatmasından korkmuşlardır. Bir başka neden de, Viyana Konferansı'nda Kruşçev karşısında zor durumda kalan Kennedy'nin, istese bile füzeleri çekmesinin zaaf olarak algılanabileceğidir.

Türk tarafına gelince, Türk subayları Amerika'dan modern silah elde etme konusunda oldukça isteklidirler. Jüpiter füzelerini de, Türkiye'nin askeri kapasitesini arttıran, güvenliğini güçlendiren silah donanımının önemli bir parçası olarak görmüşlerdir. Ayrıca, yeni kurulan Koalisyon hükümeti, ordunun muhalefetine rağmen füzelerin çekilmesini isteyecek durumda değildir.

¹³⁰ Nasuh USLU: *Türk-Amerikan İlişkileri* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000), 139.

¹³¹ *Cumhuriyet*, 29 ve 30 Temmuz 1962.

Demokrat Parti yöneticileri ise, muhtemelen Jüpiterlerin stratejik olarak ne ifade ettiğini bilmemektedirler. Onların kafasında olan daha çok füzelerin siyasi açıdan taşıdığı önemlidir. Jüpiter füzeleri, onların gözünde Türkiye'nin uluslararası alanda prestijini arttırmakta, NATO içindeki önemini pekiştirmekte ve süper güç olan Amerika ile ilişkilerinin sıcaklığına katkıda bulunmaktadır. Kısacası, Jüpiter füzeleri iç ve dış politikada vazgeçilmesi düşünülmeyen önemli bir siyasi malzeme olarak görülmektedir.¹³²

Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesine karşı olmasına rağmen, Başkan Kennedy, Küba'ya Sovyetler Birliği tarafından nükleer silahlar yerleştirilmesi olasılığı karşısında, Türkiye'deki Jüpiter füzeleriyle Küba'ya yerleştirilecek füzeleri bir anlamda potansiyel bir pazarlık konusu olarak düşünmüştür. Yani Jüpiter füzeleri ile Küba'daki füzeler, Küba krizi sonrasında ortaya çıkmış bir düşünce değildir, krizden önce de vardır.¹³³

B. Küba Krizinin Ortaya Çıkması

Küba krizinin ortaya çıkması, Türkiye örneğinden de anlaşılacağı üzere, bazı ülkeleri olumlu veya olumsuz fakat derinden etkilemiştir. Bu etkilene somut değişikliklerden çok o ülkelerin dış politikalarının geleceği ile ilgilidir. Küba krizinden sonra, Türk dış politikasının gidişatı ve geleceğe ilişkin projeksiyonu artık öncesi gibi değildir.

Küba krizi olmasaydı da, Jüpiter füzeleri, bir müddet sonra demode olacakları için Türkiye'den söküleceklerdi. Ancak NATO üyesi Türkiye, Jüpiter füzelerinin kaldırılması pazarlıkları sırasında -Küba da aynı kaderi paylaşmıştır- gıyabında pazarlık konusu yapılan ülke durumuna düşmüştür.

Türkiye, NATO üyesi olmak için Kore Savaşı'na katılışından, 1960 darbesinin sabahında NATO'ya bağlılığını belirtmesine kadar geçen sürede ve sonrasında NATO'ya üye olmasının bir anlamda bedelini, ya Küba kri-

¹³² Nasuh USLU: a.g.e., 139-140; George S. HARRIS: *Trouble Alliance*, 92-93.

¹³³ J. BERNSTEIN: "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey?" *Political Science Quarterly*, Vol.: 95, No: 1 (1980), 102-103.

zinde olduğu gibi gıyabında pazarlık konusu yapılarak ya da Kıbrıs sorununda olduğu gibi, ulusal çıkarını blok çıkarlarının önünde gördüğü için, Sovyetler Birliği ile arasında çıkabilecek bir çatışmada, Amerika Birleşik Devletleri ve NATO ülkeleri tarafından yalnız bırakılarak ödeme noktasına gelmiştir. Türkiye de, diğer NATO üyesi ülkeler gibi, NATO üyesi kalarak hem Doğu Bloku ülkeleriyle hem de Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini sürdürebilmelidir. Bu konudaki en iyi örnek, o dönemdeki De Gaulle Fransa'sıdır.¹³⁴

1. Küba Krizinin Ortaya Çıkış Nedenleri

Başkan Eisenhower yaptığı veda konuşmasında, Soğuk Savaş'ın Amerika'ya yüklediği maliyetten kaygılı olduğunu, Soğuk Savaş nedeniyle aşırı güçlenen Amerikan hükümetleri ve başkanlarının geleneksel Amerikan ideallerini unuttuğunu, dev bir askeri teşkilatın ve büyük bir silah endüstrisinin çok fazla nüfuz kazandığını belirterek bu konulara dikkat çekmiştir.¹³⁵

Eisenhower, Soğuk Savaş'ın ortaya çıkarttığı gerginliği, nükleer silahlanma yarışını durdurarak yumuşatmayı düşünmüştür. Eisenhower, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki barışı, daha doğrusu savaşa girmeme durumunu, iki dönem başkanlığı süresince korumuş fakat Truman'dan devraldığı Soğuk Savaş'ın artan ivmesini durduramamıştır.

Soğuk Savaş ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler ekseninde dönen seçim kampanyası sonunda, Sovyetler Birliği'ne kim sert çıkmışsa o seçilmiştir. 20 Ocak 1961 tarihinde göreve başlayan Kennedy, Amerika Birleşik Devletleri'nin, insanlığın son ve en büyük umudu olduğuna inanmaktadır. Cumhuriyetçilerden farklı olarak, Kennedy'nin liderliğindeki demokrat söylem, birlikte var olma fikri üzerine kurulmuştur. Kennedy'nin çevresindeki danışmanlar, karşılarına çıkabilecek her türlü sorunu çözebilecek zekaya ve yöntemlere sahiptirler. Hatta, sırf çözümleyebilmek amacıyla yeni sorunlar yaratacak yapıdadırlar.¹³⁶

¹³⁴ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 409.

¹³⁵ Robert A. DIVINE ve diğerleri: a.g.e., 212.

¹³⁶ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 154-156.

Göreve başlar başlamaz dış politikaya öncelik veren Kennedy, daha seçilmeden, çevreleme politikasının destekçisi olmuş, Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlar konusunda aldığı mesafenin, Eisenhower'ın zafiyetinden kaynaklandığını söylemiş bir Soğuk Savaş savaşçısıdır.

Sovyetler Birliği'nin resmi görüşü de, Kennedy'nin Eisenhower'den daha agresif olduğu yönündedir.¹³⁷ Kennedy'nin etrafında da, kendisi gibi, Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir politika izlenmesi gerektiğine inanan danışmanlar vardır.¹³⁸ Ayrıca Kennedy, Soğuk Savaş döneminde dış politika alanında Sovyetler Birliği'ne karşı kazanacağı başarıların kendisine iç politikada prestij ve popülarite sağlayacağına inanmaktadır.

Amerika'nın, Küba'nın stratejik konumuna olan ilgisi 19 uncu yüzyıldan itibaren artarak devam etmiştir. Amerika, Küba'nın İspanya'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde Kübalı milliyetçilere yardım etmiştir. Bu dönemde, Küba'daki Amerikalıları korumak için gönderilen savaş gemisinin 1898'de havaya uçurulması üzerine, Amerika, İspanya'ya karşı savaş açmıştır. Bu savaş sonucunda İspanya, Amerika'ya sadece Küba'yı vermekle kalmamış ayrıca Filipinleri, Guam Adası'nı ve Porto Riko'yu da bırakmak zorunda kalmıştır.¹³⁹

Amerikan birlikleri, gerektiğinde Küba'ya müdahale edebilme imkanı veren bir anayasanın yapılmasından sonra Küba'dan ayrılmışlardır. Amerika, zaman zaman Amerikan yatırımlarını korumak adına Küba'ya müdahalelerde bulunmuştur. Fakat asıl, Küba'nın tek gelir kaynağı şeker kamışının üretim miktarı ile oynayarak Küba ekonomisini yönlendirmiş ve tamamen kendisine bağımlı hale getirmiştir.

1950'lerde Amerikan tekellerince desteklenen Batista yönetimi, 1 Ocak 1959 tarihinde Castro'nun başlattığı halk hareketi sonucunda Sovyetler Bir-

¹³⁷ B. PONOMAREV ve diğerleri: *Histoire de la Politique Extérieure de l'U.R.S.S. (1945-1970)* (Moscou: Editions du Progrès, 1970), 576-577.

¹³⁸ Robert A. DIVINE ve diğerleri: a.g.e., 224.

¹³⁹ Fakir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 75-76.

liği'nin yardımı olmaksızın yıkılmış, 10 Ocak 1959 tarihinde Sovyetler Birliği yeni yönetimi tanımış ve Nisan 1961'de Küba Cumhuriyeti kurulmuştur.¹⁴⁰

Küba'da iktidarı ele geçiren Castro, Amerikan kamuoyunca önceleri ılımlı olarak değerlendirilmiştir. Ancak Şubat 1960'da Küba ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ve Sovyet petrolüne karşı Küba'dan şeker kamışı alınmasını öngören antlaşma, Amerika ile Küba arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş ve 1961 yılının ilk günlerinde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiştir.

Ocak 1961'de Eisenhower'dan başkanlığı devralan Kennedy yönetiminin ilk aylarında, Castro karşıtı Kübalıların Amerika'nın desteğiyle 17 Nisan 1961 tarihinde yaptıkları Domuzlar Körfezi çıkartması başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁴¹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Sovyet vetosunun etkin bir şekilde işlediği Soğuk Savaş'ın tırmanma döneminde, Amerikan müdahaleleri, uluslararası meşruluktan çok reel politikaya dayanmıştır. Defansif nitelikli kıta-içi Domuzlar Körfezi çıkartması ve ofansif nitelikli kıta-dışı Vietnam müdahalesi, Amerikan müdahalelerinin meşru görülmediği olaylardır.¹⁴²

Amerika'nın desteklediği Domuzlar Körfezi müdahalesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra nükleer alanda sıkışan, Batı'yı Berlin'den çıkartamayan, ICBM (Uzun Menzilli Balistik Füzelere) sayısında Amerika'ya yetişemeyen ve sürekli Sovyetler Birliği'nin zayıflığından söz eden Çin'den bakan Kruşçev, stratejik dengeyi değiştirebilme fırsatını, Küba'ya orta menzilli balistik füzeleri yerleştirerek yakalamak istemiştir.

Kruşçev'in, Küba'ya orta menzilli nükleer füzeler yerleştirerek elde etmek istediği ne olabilir? İlk hamleyi yapabilme gücüne sahip olma beklentisi olamaz. Çünkü Amerika'nın füze fırlatma sistemi, Sovyetler Birliği'nin tahrip edemeyeceği kadar gelişmiştir. Kruşçev, silahlanma yarışını da hızlandırmak istemiş olamaz. Çünkü Sovyetler Birliği, Amerika'nın üretim kapasitesine ulaşacak güçte değildir. En gerçekçi neden, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya orta

¹⁴⁰ B. PONOMAREV ve diğerleri: a.g.e., 574-575.

¹⁴¹ Ernest R. MAY ve Philip D. ZELIKOW: a.g.e., 33.

¹⁴² Ahmet DAVUTOĞLU: **Stratejik Derinlik** (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 227.

menzilli balistik füzeler yerleştirerek, Küba'yı Amerikan işgalinden korumak istemesidir. Oysa bu füzelerin Küba'ya yerleştirilmesi, Amerika'yı Küba'ya abluka uygulamaya yöneltmiştir.¹⁴³

Amerika ve Sovyetler Birliği'nin, tarafların birbirlerinin hegemonya alanlarına müdahalede bulunmama prensibi doğrultusunda kendi nüfuz alanlarındaki statükonun bozulmasına izin vermedikleri, hatta 1956 yılındaki Süveyş bunalımında olduğu gibi statükonun bozulmasına karşı birlikte hareket ettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda, arka bahçe ya da nüfuz alanı politikasına dikkat eden ve karşı tarafın nüfuz alanına müdahalede bulunmaktan kaçınan taraflar arasındaki bu politika, Küba konusunda bozulmuştur.

Bilindiği üzere Fidel Castro, Amerika'nın öngöremediği bir şekilde Batista yönetimini devirerek Küba'da komünist bir yönetim kurmuştur. Bu dönemde, Küba'nın komünist olmasında doğrudan bir rolü olmayan Sovyetler Birliği, Küba ile yakın politik ve ekonomik ilişkiye girerek, Amerika ile arasındaki birbirlerinin nüfuz alanlarına müdahalede bulunmama prensibine uymamıştır.¹⁴⁴ Amerika Birleşik Devletleri ise, Castro'nun Sovyetler Birliği'ne yanaşacağını ve Amerika için ciddi bir tehlike oluşturacağını öngörememiş, hele Küba'nın Sovyetler Birliği'nin Karaibler'deki uzantısı olacağına ve Küba'ya orta menzilli Sovyet nükleer füzelerinin yerleştirileceğine hiç ihtimal vermemiştir.

1962 ilkbaharından itibaren Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi, bir anlamda bir Soğuk Savaş oyunu olarak da yorumlanabilir. Bu bağlamda, Küba krizinin ortaya çıkarttığı tehlike gerçek olmaktan çok görüntüdür. Dolayısıyla Sovyet füzeleri, Kennedy zorladığı takdirde sökülme üzere Küba'ya yerleştirilmiştir. Sovyetler Birliği açısından, Sovyet füzelerinin sökülmesinin, Amerika tarafından ödenecek bir bedeli olmalıdır. Amerika'nın ödeyeceği bedel, Küba'yı işgal etmeyeceğine dair teminat vermesi ve Sovyetler Bir-

¹⁴³ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 164-165.

¹⁴⁴ Burcu BOSTANOĞLU: **Türk-ABD İlişkilerinin Politikası** (Ankara: Imge Kitapevi, 1999), 265-266.

liği'nin sınırına yakın ölkelere, başta Törkiye olmak üzere, yerleştirilmiş orta menzilli nükleer füzelerin sökölmesidir.¹⁴⁵

Küba krizine Amerika ağısından bakıldığında, her şeyden önce Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi, hemen yanı başına Sovyet yayılmacılığının gelmesi ve bölge ölkelerine kötü örnek olması demektir. Ayrıca, o dönemdeki Amerikan iç siyaseti ağısından bakıldığında, yaklaşan Temsilciler Meclisi seğıimleri öncesinde Başkan Kennedy, Cumhuriyetçi Parti'nin Küba krizini kullanacağından tedirgin olmuştur.

Küba krizine yine Amerika ağısından bakıldığında, Monroe Doktrini'nin hala geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Küba krizinden önce Sovyetler Birliği ile Amerika arasındaki ilişkilerde, Amerika'nın rolü, Sovyetler Birliği'ni caydırmak ve etki alanının genişlemesini önlemektir. Oysa Küba krizi sırasında Amerika, Küba'daki Sovyet füzelerinin geri çekilmesini sağlayarak, Sovyetler Birliği'ni bir anlamda eyleme sürüklemiştir. Amerika, kendi ulusal çıkarı söz konusu olduğunda, başta Törkiye olmak üzere, diğer NATO müttetiklerine danışmamış sadece gelişmelerden haberdar etmiştir.

Küba krizine Sovyetler Birliği ağısından bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin de krizin aşamalarından Küba'yı haberdar etmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki rekabeti arttırmıştır. Arnavutluk ve Çin, Sovyet füzelerinin Küba'dan sökölmesini "kapitölasyon" olarak nitelemişlerdir. Fakat Fidel Castro, Sovyetler Birliği'ne kızıp Çin ile yakınlaşmak yerine, Sovyetler Birliği'nin ekonomik desteğine ihtiyacı olduğundan (Törkiye'nin de, Amerika'nın ekonomik desteğine her zaman ihtiyacı olmuştur.), krizin bitiminden hemen sonra 28 Nisan 1963 tarihinde Moskova'ya gitmiştir. Bu vesileyle Sovyetler Birliği, Küba'nın istediği ekonomik yardımı sağlayarak Küba'nın gönlünü almaya çalışmıştır.¹⁴⁶

Sovyetler Birliği'nin amacı, Küba'yı Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesinden korumak ve Karaibler'deki kazanımını kaybetmemektir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Küba krizi sonrasında pazarlık gücü önemli ölçüde art-

¹⁴⁵ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 215.

¹⁴⁶ Erel TELLAL: a.g.e., 162-164.

miş, iç siyasette ise “barış içinde birarada yaşama” politikasına karşı yükselen sesler azalmıştır.

2. Küba Krizinin Aşamaları ve Amerikan Ablukası

Sovyetler Birliği'nin görüşüne göre, Amerika Birleşik Devletleri, dolaylı olarak yardımda bulunduğu başarısız Domuzlar Körfezi müdahalesinden sonra da Küba'ya müdahale etme fikrinden vazgeçmemiştir. Amerika, Küba'ya müdahale fikrinden vazgeçmediği gibi, bu kez Küba'ya müdahalede bulunmayı doğrudan Amerikan Silahlı Kuvvetleri vasıtasıyla yapmayı düşünmüştür. Sovyetler Birliği de, Küba halkının savunulması için Küba'ya askeri yardımda bulunma kararı almıştır.¹⁴⁷

Bu çerçevede Küba lideri Castro, kardeşi Küba Savunma Bakanı Raul'u 1962 yazında Moskova'ya göndererek silah yardımı talebinde bulunmuştur. Bu ziyaretten sonra Sovyetler Birliği, karadan havaya SAM füzeleri ile bu tür füzelere ilişkin elektronik araç ve gereci Küba'ya yollamıştır. Başkan Kennedy ise, Küba'nın silahlandırılmasını, Sovyetler Birliği'nin Washington Büyükelçisi Dobrinin'in kardeşi Robert Kennedy'ye 1961 Kasımındaki Kongre seçimleri kampanyası sırasında, Sovyetler Birliği'nin gerek Berlin'de gerekse Güney Doğu Asya'da Amerika'nın başını ağrıtmayacağı konusunda verdiği söz çerçevesinde düşünmüş ve bu silahlanmayı rutin bir silahlanma olarak değerlendirmiştir.¹⁴⁸

Başkan Kennedy, Küba üzerinde yapılan U-2 uçuşlarından, SAM tesisleri ve kıyı savunması için pilotsuz kısa menzilli Cruise füzeleri rampaları hazırlıklarından başka bir şey tespit edilemediğini öğrenmiştir. Bu istihbarat, Kruşçev'in daha önce verdiği güvenceleri doğrulamaktadır. Ayrıca, Amerika'nın Birleşmiş Milletler nezdindeki Büyükelçisi, Sovyet hükümetinin Kü-

¹⁴⁷ B. PONOMAREV ve diğerleri: a.g.e., 577.

¹⁴⁸ Elie ABEL: *The Missile Crisis* (Washington: Bantaun Books, 1966), 7-8.

ba'yı saldırı amaçlı bir askeri üs olarak kullanmaya niyetli olmadığını tekrarlamıştır.¹⁴⁹

Bu dönemde, Amerikan basınında, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füzeler yerleştireceği ya da yerleştirdiği şeklinde haberler çıkmaktadır. Bu çerçevede, uzun süredir Küba'da Sovyet roket tesislerinin varlığından bahseden Cumhuriyetçi Senatörler Kenneth Keating ve Homer Capehart'ın teşvikleriyle, Senato, 20 Eylül 1961 tarihinde, Amerika'nın güvenliğini tehlikeye sokacak derecede dış destekli bir askeri kapasite yaratılmasını ya da kullanılmasını önlemek üzere Küba'ya karşı güç kullanımı yetkisi veren bir Kararı, 1'e karşı 86 oyla kabul etmiştir. Senatör Keating, 10 Ekim 1961 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Küba'da orta menzilli füze üsleri kurmakta olduğunu bildirmiş, Kennedy ise, Cumhuriyetçilerin iddialarını dikkate almamış ve bu iddiaları politik manevra olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁰

Sovyet nükleer füzelerinin Küba'ya yerleştirilip yerleştirilmediği konusunun, Kongre seçimlerine üç haftadan az bir süre kala, Amerikan iç politikasını da etkilediği günlerde, Küba üzerinde uçan U-2 uçakları nükleer füze rampalarını 14 Ekim 1962 tarihinde tespit etmişlerdir. Ulusal Güvenlik Danışmanı McGeorge Bundy, bu bilgiyi 16 Ekim tarihinde Kennedy'ye aktarmış, böylece Küba krizi başlamıştır. Küba krizi, 16-29 Ekim 1962 tarihleri arasında 13 gün sürmüştür. Savaşı uzak bölgelerde tutma taktiği güden Amerika, Küba krizi ile ilk defa doğrudan doğruya tehdit altında olduğunu hissetmiştir.¹⁵¹

16 Ekim 1962 tarihinden itibaren toplanan Excomm (Yürütme Komitesi), Başkan Kennedy tarafından özellikle Küba krizinin çözülmesi için üst düzey yöneticilerden oluşturulan bir komitedir. Bu komitenin ilk toplantısında, Başkan, ana hedefleri belirlemiştir: 1) Sovyet füzelerini Küba'dan çıkartmak, 2) Nükleer savaşa girişmemek, 3) Sovyetler Birliği'nin, Berlin'de ol-

¹⁴⁹ Robert F. KENNEDY: *Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis* (New York, 1971), 29.

¹⁵⁰ Ernest R. MAY ve Philip D. ZELIKOW: a.g.e., 45.

¹⁵¹ Ahmet DAVUTOĞLU: a.g.e., 227.

duğu gibi, başka bölgelerde harekete geçmesine karşı hazırlıklı olmak, 4) Prestij kaybetmemek.

Excomm Komitesi de, Küba krizinde uygulanacak alternatifleri üçe indirlemiştir: 1) Küba'daki Sovyet füze üslerine nükleer bir saldırı gerçekleştirmek, 2) Konvansiyonel bir hava saldırısından sonra Küba'yı işgal etmek, 3) Sovyetler Birliği'nin Küba'ya daha fazla askeri yığınak yapmasını engellemek üzere deniz ablukası başlatmak. Pentagon, bu seçeneklerden hava saldırısını savunurken, Başkan Kennedy deniz ablukasını tercih etmiştir.¹⁵²

22 Ekim 1962 tarihinde Başkan Kennedy, Washington saatiyle 19.00'da (Türkiye'de saatler 23 Ekim sabah 2.00'yi göstermektedir.) Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer füzeler yerleştirdiğini ve buna karşı Amerika'nın bazı kararlar aldığını basın toplantısında açıklamıştır.¹⁵³

1) Saldırıya yönelik Sovyet füzelerinin konuşlandırılmalarını durdurmak üzere, Küba etrafında bir deniz ablukası uygulanacaktır.

2) Küba hava sahası üzerindeki istihbarat ve bilgi toplama uçuşları arttırılacak, Amerika Silahlı Kuvvetleri her ihtimale karşı teyakkuz durumunda bekletilecektir.

3) Küba'dan söz konusu füzelerle Batı yarıküresindeki herhangi bir ülkeye karşı girişilecek saldırı, Sovyetler Birliği'nin Amerika'ya saldırısı olarak değerlendirilecek ve buna göre karşılık verilecektir.

4) Askeri önlem olarak, Amerika'nın Küba topraklarındaki Guantanamo Bay Deniz Üssü'ndeki sivil personel, Amerika'ya geri gönderilecek ve yerlerine takviye askerler gidecektir.

5) Alınacak önlemleri görüşmek üzere Kuzey ve Güney Amerika ülkelerini kapsayan OAS örgütü derhal toplantıya çağrılacaktır.

6) Sovyetler Birliği'nin tehdidini görüşmek üzere, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi derhal toplantıya çağrılacaktır.

¹⁵² Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 165-166.

¹⁵³ Turan YAVUZ: a.g.e., 83-84.

7) Sovyetler Birliği lideri Kruşçev'e çağrıda bulunularak, "dikkatsiz ve provokasyona açık hareketini" bir an önce sona erdirmesi ve iki ülke ilişkilerinde istikrarı yeniden kurmak için çaba göstermesi istenecektir.

Birinci sırada yer alan, Küba'ya deniz ablukası uygulaması kararı, 24 Ekim 1962 tarihinden itibaren uygulamaya konulmuş ve Amerikan Donanması Küba'nın 800 mil açığından itibaren abluka çemberi oluşturmuştur.

Kruşçev, Sovyet gemileri abluka sınırına gelince, Amerikan gemilerinin küçük cepler oluşturacağını ve Sovyet gemilerinin bu ceplerden geçerek yollarına devam edeceğine inanmaktadır. Kennedy ise, Sovyet gemilerinin büyük bir şov yaparak abluka sınırına geleceğini ve makinalarını susturacağını tahmin etmektedir. Ancak Sovyet gemilerinin durmayacağı anlaşıncı, Başkan Kennedy ilk geri adımı atarak abluka çemberinin çapını 800 milden 500 mile indirmiştir. Böylece Kennedy, hem vakit kazanmış hem de Kruşçev'e Sovyet şahinleri karşısında bir şans vermiştir.¹⁵⁴

Abluka kararı ile birlikte inisiyatif Başkan Kennedy'ye geçmiştir. Kruşçev ise, 23 Ekim 1962 tarihli mektubunda, "Sovyetler Birliği'nin, illegal abluka kararını dikkate almayacağını, Amerika'nın Küba'ya ilişkin yaptırımlarının düpedüz eşkıyalık olduğunu ve Başkan Kennedy'nin insanlığı nükleer savaşın eşiğine getirdiğini" sert bir üslupla ifade etmiştir.¹⁵⁵ Ayrıca, Kennedy'nin Küba krizini yönetme biçimini de eleştirerek, Eisenhower'ın Küba krizini daha olgun idare edeceğini belirtmiştir.¹⁵⁶

3. Küba Krizi Sırasında Türkiye'nin Pazarlık Konusu Yapılması

Başbakan Menderes'in, 9 Aralık 1957 tarihinde Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, Türkiye'ye nükleer füzelerin yerleştirilmesini talep etmesinin hemen ardından, Türk topraklarına Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi kararının alındığı 16-19 Aralık 1957 tarihleri arasında Paris'te toplanan NATO Ba-

¹⁵⁴ David DETZER: *The Brink Cuban Missile Crisis 1962* (New York, 1979), 191-192.

¹⁵⁵ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 166-167.

¹⁵⁶ Ernest R. MAY ve Philip D. ZELIKOW: a.g.e., 481.

kanlar Konseyi toplantısı¹⁵⁷ daha başlamadan, Sovyetler Birliği, 13 Aralık 1957 tarihinde Türkiye'ye konu ile ilgili bir nota göndererek,¹⁵⁸ topraklarına nükleer füze yerleştirmeyi kabul eden devletlerin "karşı vuruş" hedefi haline gelebileceğini belirtmiştir. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesine başından beri karşı çıktığı bilinmektedir. Sovyetler Birliği, Küba krizinin ortaya çıkmasına doğru, Jüpiter füzeleri sorununu tekrar gündemine almıştır.

Bu bağlamda Kruşçev, 16 Ekim 1962 tarihinde Amerika'nın Moskova Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, Jüpiter füzelerinin Türkiye ve İtalya'ya yerleştirilmesi konusundaki muhalefetini tekrar dile getirmiştir. Kruşçev'i rahatsız eden nedenlerden biri de Jüpiter füzelerini ateşleyebilme hakkının Türkiye'ye de verilebileceği korkusudur.

Küba krizinin ortaya çıkmasının hemen ardından Sovyet yetkililer, Küba krizi ile ilgili olarak konuştukları Batılılara, krizin çözüm yolunun, Küba'daki Sovyet füzeleriyle Türkiye'deki Jüpiter füzeleri arasında pazarlık yapılması olduğunu ifade etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Nikita S. Rijkov da, 25 Ekim 1962 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile yaptığı görüşmede aynı yönde bir teklifte bulunmuştur.

Sovyetler Birliği, ülkesine çok yakın olan Türkiye'ye nükleer füzeler yerleştirilmesi konusunda sürekli rahatsız olmuştur. Sovyet lideri Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin etrafına yerleştirilen nükleer füzelerden rahatsızlığını şu şekilde dile getirmiştir: "Karaibler'deki Amerikan müdahaleciğine karşı elle tutulur, somut ve etkin bir caydırıcı güç oluşturmamız gerekiyordu. Ne yapılabilirdi? Mantıki çözüm, Küba'ya füzeler yerleştirmektir. Amerika, Sovyetler Birliği'ni zaten askeri üsler ve nükleer füzelerle çevrelemişti. Türkiye'deki ve İtalya'daki Amerikan füzelerinin bizi hedef aldığını biliyorduk."¹⁵⁹

Sovyetler Birliği, Jüpiter füzelerini, Batı ile arasındaki rekabette bir anlamda propaganda aracı veya pazarlık kozu olarak kullanmak istemiştir. Tür-

¹⁵⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 327.

¹⁵⁸ Başbakan Menderes, Sovyetler Birliği'nin 13 Aralık 1957 tarihinde gönderdiği notayı, 9 Ocak 1958 tarihinde cevaplandırmıştır. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt:II (1958), 613-614.

¹⁵⁹ Nasuh USLU: a.g.e., 143-144.

kiye o dönemde, Sovyetler Birliği tarafından bir tehdit olarak görülmüş, bu nedenle de Sovyet savunma gündeminin üst sıralarında yer almıştır. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi, dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getiren, Küba'ya orta menzilli Sovyet nükleer füzelerinin yerleştirilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Ancak, Sovyetler Birliği'nin öncelikli amacı, Küba'ya yerleştirilecek füzelerle Jüpiterler arasında bir pazarlık yaparak, Jüpiterlerin kaldırılmasını sağlamak değildir. Küba'ya yerleştirdikleri füzeler nedeniyle bir Amerikan tepkisiyle karşılaşp dünya kamuoyu önünde zor duruma düştüklerinde, bir füze pazarlığı önererek hem kazançlı çıkmayı ümit etmişler hem de Sovyetler Birliği'ndeki sertlik yanlısı askeri liderleri tatmin etmeyi amaçlamışlardır.

Sovyetler Birliği'nin Küba'ya orta menzilli nükleer füzeler yerleştirmesinin nedenlerini araştırırken karşımıza farklı yaklaşımlar çıkmaktadır. Bilindiği üzere, Domuzlar Körfezi çıkartmasında Amerika'nın başarısız olmasıyla, bu ülkenin Küba'yı istila etme girişimi de ortadan kalkmıştır. Öyleyse, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya orta menzilli füzeler yerleştirmesinin farklı nedenleri olabilir:

1) Sovyetler Birliği, uluslararası ilişkiler açısından uzun süredir problem oluşturan Berlin sorununun çözümü karşılığında, Küba'daki Sovyet füzelerini geri çekmeyi düşünmüş olabilir.¹⁶⁰

2) Avrupa ve Çin'in nükleer silahları elde etmesi sonucu, Sovyetler Birliği, iki ateş arasında kalacağından korkarak Küba'ya nükleer silahlar göndermiş, böylece hem Avrupa ve Çin'e hem de Amerika'ya silahsızlanma konusunda bir anlamda baskı yapmak istemiş olabilir.

3) Başkan Kennedy ile Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, Haziran 1961'de Avusturya'nın başkenti Viyana'da bir araya gelerek Berlin'in geleceği ile ilgili bir zirve toplantısı yapmışlardır. Başarısız hatta tam bir fiyasko olan Domuzlar Körfezi harekatından sonra Viyana Zirvesine moral bozukluğu ile giden Kennedy'nin suçluluk psikozu içinde olduğunu anlayan Kruşçev,

¹⁶⁰ Robert F. KENNEDY: a.g.e., 19.

Kennedy'nin durumundan yararlanarak Küba'ya orta menzilli nükleer füzele-
rin yerleştirilmesine karar vermiş olabilir.

4) Küba'da KGB şefi iken daha sonra Sovyetler Birliği Büyükelçisi ola-
rak atanan Aleksandr Alekseyev, 14 Mayıs 1962 tarihinde katıldığı Sovyet
Savunma Konseyi toplantısında, Kruşçev'in Küba'ya füze yerleştirmeye ka-
rar verdiğini ve bunun 6 Kasım 1962 tarihinde yapılacak Amerikan Kongre
seçimlerine kadar gizlenmesini istediğini belirtmiştir.¹⁶¹

5) Sovyetler Birliği, Küba'ya gönderdiği füzeleri pazarlık konusu yapa-
rak, Türkiye ve İtalya'daki Jüpiter füzelerinin sökülmesini istemiş olabilir.¹⁶²

Küba krizinin nedenlerinden biri de, liderler ve ülkelerin, ulusal ve
uluslararası kamuoyu nezdindeki prestijlerini arttırıp arttıramadıkları sorunu-
dur. Başkan seçilir seçilmez, Kennedy, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik
Devletleri arasında füze sayısında farklılık olduğu söylentilerini sona erdire-
rek, Amerika'nın askeri üstünlüğünü ön plana çıkartmıştır. Sovyetler Birliği ile
Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki sertlik yanlıları (şahinler) ise, iki ülke arasındaki
rekabeti kullanarak, Kruşçev'in Amerika'ya karşı sertleşmesini ve Küba'ya
nükleer füzeler gönderme kararını almasını hızlandırmışlardır.

Başkan Kennedy'nin konuşmalarının yazarı liberal Theodore
Sorensen, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya yerleştirdiği orta menzilli nükleer fü-
zelerin, Sovyetler Birliği ile Amerika arasındaki nükleer dengeye önemli bir
etkisi olmadığını ancak nükleer dengenin görüntüsü (prestiji) açısından Ame-
rika'nın aleyhine olduğunu ve bu ülkenin dünya liderliğinin sorgulanır hale
geldiğini belirtmektedir. İnsanlık tarihinin en önemli krizlerinden biri, görü-
nüm (prestij) açısından ortaya çıkmıştır.¹⁶³

1960'lı yılların ilk yarısından itibaren, bloklarda meydana gelen yapı
değişiklikleri, blokların birbirlerine yakınlaşmasında veya hiç değilse birbirle-
rine karşı davranışlarındaki eski sertlik alışkanlıklarından vazgeçerek, an-

¹⁶¹ **Gündem**, 28 Ekim 1992.

¹⁶² Hasan KÖNİ: "Küba Buhranı, Uluslararası Alana Etkisi ve Türkiye", **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1-2 (1974), 171-172.

¹⁶³ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 165.

laşmazlıkları nispeten daha yumuşak yaklaşımlar içinde ele almalarında önemli rol oynamışlardır. Özellikle, Doğu ve Batı Blokları'nın aralarındaki çatışmalara eskisinden daha farklı bakmalarında ve aralarındaki sorunları ele almalarında (crisis management), Küba krizi bir dönüm noktası olmuştur.¹⁶⁴

Amerika açısından, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri, Küba'daki füzelerin kaldırılması konusunda Sovyetler Birliği ile pazarlığa girilecekse pazarlığın ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Küba krizinin ilk günlerinden itibaren, krizin nasıl sonuçlandırılacağı konusunda oluşturulan senaryolarda, başından beri Başkan Kennedy'nin aklında Türkiye'deki Jüpiter füzeleri vardır.¹⁶⁵ 13 gün boyunca Excomm toplantılarında, Küba'daki füzelerin kaldırılması karşılığında Türkiye'deki füzelerin sökülmesini Sovyetler Birliği'ne Amerika mı önerecek yoksa Sovyetler Birliği'nin mi talepte bulunacağı konusu tartışılmıştır.

Küba'daki füzelere karşılık Türkiye'deki füzeleri gözden çıkartan Amerikan yönetimi, bu pazarlık oyununda Türkiye'deki füzelerin sökülmesiyle bu krizden kurtulmayı, "işin içinden ucuza sıyrılmak" şeklinde değerlendirmiştir. Excomm'un 20 Ekim 1962 tarihli toplantısında, Amerika'nın Birleşmiş Milletler'deki Daimi Temsilcisi ve Başkan Kennedy'nin muhaliflerinden Adlai Stevenson, Sovyetler Birliği ile yaşanan krizin diplomatik yollardan çözümü doğrultusunda Küba'daki Guantanamo Üssü ile Türkiye ve İtalya'daki füzelerin taviz olarak verilmesini önerirken¹⁶⁶ sadece Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin taviz olarak verilmesi, Türkiye'nin Amerika'nın nezdindeki stratejik öneminin ne kadar azaldığını, Türk yöneticilere bir kez daha acı bir şekilde göstermiştir.

Amerika'nın bu yaklaşımının temelinde, özellikle Kennedy döneminde ortaya çıkan Esnek Mukabele doktrininin bir sonucu olarak, Türkiye'nin jeopolitik öneminin Polaris denizaltıları ile yer değiştirmesi sürecinde Jüpiter füzelerinin önemsizleşmesi yaklaşımı vardır. Seçenekler arasından sadece Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin taviz olarak verilmesi, Jüpiter füzelerinin tek-

¹⁶⁴ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 623.

¹⁶⁵ Turan YAVUZ: a.g.e., 186.

¹⁶⁶ David DETZER: a.g.e., 156.

nolojik olarak eskimesinin ötesinde (İtalya'daki Jüpiter füzeleri eskimemiştir midir?), Amerika'nın nezdinde Türkiye'nin stratejik öneminin azalması ile ilgilidir.

Üstelik, Türkiye'nin stratejik öneminin azalması, Türkiye'yi Amerika'ya daha da bağımlı hale getirmektedir. Türkiye'nin stratejik öneminin devam etmesi, bağımsızlığını da olumlu yönde etkilemektedir. Türkiye'nin jeopolitik önemi, Türkiye'yi tek yanlı bağımlılıktan, karşılıklı bağımlılığa taşımaktadır.

Büyükelçi Stevenson'un teklifini değerlendiren Kennedy, Sovyet baskısı altında Jüpiterlerin sökülmesinin Amerika'nın prestijini sarsacağını, NATO üyesi ülkelerin Amerika'ya olan güvenini şüpheye düşüreceğini ve De Gaulle'ün geliştirdiği, "Amerika'nın kendi güvenliği için NATO üyesi diğer devletlerin çıkarlarını umursamadığı" tezini doğrulayacağını dikkate almak zorunda kalmıştır.

Excomm'un 21 Ekim 1962 tarihli toplantısında, Küba ile Türkiye'deki füzeler arasında pazarlık yapılmasının, Kruşçev'in sertlik yanlısı askerlere taviz vermek için radikal kararlar almasını kolaylaştıracağı üzerinde durulmuştur. Jüpiterler ile Küba'ya yerleştirilen füzeler arasında pazarlık yapılması, şahinlerin Kruşçev'in üzerindeki baskısını hafifletecek, böylece krizin bir nükleer savaşa dönüşmesi önlenerek anlaşma yolu açılacaktır. Küba'daki Sovyet füzeleri ile Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin paralellik arz ettiği, dolayısıyla bu durumun Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki Küba krizinin bir füze pazarlığı zeminine dayandırılarak çözümlenebileceği umudu doğmuştur.

22 Ekim 1962 tarihinde Kennedy'nin yaptığı konuşma sonrasında, 24 Ekim gününden itibaren Küba'ya deniz ablukası uygulanmaya başlamış ve Küba krizi dünya kamuoyuna mal olmuştur. Artık Jüpiter füzeleri, Amerika ve Sovyetler Birliği arasında ciddi anlamda pazarlık konusu olma noktasına gelmiştir. Bu aşamada gözden kaçırılmaması gereken durum, Jüpiter füzelerinin pazarlık konusu haline gelmesinin, Türk iç politikasındaki yansımasıdır. Türkiye'de güçlükle ayakta duran Koalisyon hükümeti düşürülebilir ve bu kritik aşamada askerler inisiyatifi ele alabilirlerdi.

24 Ekim 1962 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare'a, Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının Türkiye tarafından nasıl değerlendirileceğini sormuştur. Büyükelçi Raymond Hare, Jüpiter füzelerinin açık bir pazarlık sonucu kaldırılmasının, hem NATO'yu zor durumda bırakacağını hem de Türk-Amerikan ilişkilerini zedeleyeceğini belirterek, Türkiye'nin çıkarlarının bir düşman ülkeyi memnun etmek için pazarlık konusu yapılmasının, Türkiye'de aşırı derecede rahatsızlık yaratacağını vurgulamıştır. Amerikan Büyükelçisine göre, Kübalılardan farklı olarak Türkler, "bir süper gücün uydusu olmadıklarına inanırlar ve bundan gurur duyarlar."¹⁶⁷

Başbakan İnönü, Amerika'nın Türkiye'deki Jüpiterlerin sökülmesini hedeflediğini ve Küba krizinin ancak Türkiye ile Küba'daki füzelerin takası ile barışçı bir şekilde sona ereceğini anlamış ve TBMM'deki konuşmasında füzeler konusuna özellikle değinmemiştir. Füzeler konusundan bahsedilmesi, hem muhalefetin hem de basının bu konuyu en küçük detayına kadar irdelemesi demektir. İnönü'ye göre, Küba krizinin Türkiye'ye yansıması olan Jüpiter füzelerinin sökülmesi konusu büyük bir gizlilik içinde yürütülmelidir. İnönü, Küba krizinden Türkiye'nin kaybeden taraf olarak çıkacağını anlamıştır.

Başbakan İnönü, TBMM'de yaptığı konuşmada, Küba konusunda, Türkiye'nin Amerika'nın yanında olduğunu dile getirmiştir: "Biz, tehlike karşısında bulunduğumuz vakit müttefiklerimizden dayanışma vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi müttefiklerimizden biri de vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği zaman biz de bu mükellefiyetimizi elbette yerine getireceğiz."¹⁶⁸ Anlaşılacağı üzere Türkiye, Küba krizi sırasında müttefikleriyle dayanışma içindedir. Oysa Kıbrıs sorununda, müttefikleri, olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'yi yalnız bırakmışlardır.

25 ve 26 Ekim 1962 tarihlerinde Beyaz Saray'da devam eden toplantılarda Başkan Kennedy, Jüpiter füzelerinin geri çekilmesi konusunun NATO Konseyi'nde ele alınmasını önermiştir. Böylece, NATO üyelerinin ortak kararı

¹⁶⁷ B. J. BERNSTEIN: a.g.m., 108.

¹⁶⁸ Turan YAVUZ: a.g.e., 90-91.

sayesinde Amerika'nın itibarı zedelenmeyecektir. Fakat Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı George Ball, NATO'da kararların oy birliğiyle alındığını hatırlatarak, Türkiye'nin karşı çıkması halinde Amerika'nın zor durumda kalacağını, böylece Sovyetler Birliği ile gizli bir pazarlık yapılması ihtimalinin de tamamen ortadan kalkacağını belirterek, Kennedy'nin önerisine karşı çıkmıştır. NATO üyesi diğer ülkeler de böyle bir pazarlığa karşı olduklarını gayri resmi yollarla Amerika'ya bildirmişlerdir.

Kennedy bu kez, Jüpiter füzelerinin sökülmesi konusunda Türkiye'ye baskı yapılmasını önermiştir. Bu öneriye, Savunma Bakanı McNamara karşı çıkmıştır. Bunun üzerine, Jüpiter füzelerinin Polaris denizaltılarıyla değiştirilmesini önermiş fakat Türkiye'den "Füzeler burada olduğu sürece siz de buradasınız" şeklinde çok kesin bir red cevabı almıştır.¹⁶⁹

Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'ni kayıtsız şartsız desteklediği gibi, Küba'ya karşı uygulanan ekonomik ablukaya da ilk uyan devletlerden biri olmuştur. New York'ta gazetecilerle yaptığı bir konuşmada Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Türk armatörlerin Küba'ya yaptıkları deniz nakliyatını, Türk hükümetinin baskısıyla değil, kendi arzularıyla durdurma kararı aldıklarını söylemiştir.

Türkiye'nin, Batılı müttefikleri arasında abluka konusunda ilk karar alan ülke olması, Amerikan resmi çevreleri ve basınında memnuniyetle karşılamış ve olumlu yorumlara yol açmıştır. Amerikan dış yardım programının Kongre'deki müzakereleri sırasında bu konuya değinen bazı senatör ve Temsilciler Meclisi üyeleri, Türk-Amerikan dostluğunu öven konuşmalar yapmışlardır. Johnson yönetiminin Başkan Yardımcısı Humphrey, gemileri Küba için yük kabul etmeyen ilk NATO üyesinin Türkiye olduğunu hatırlattıktan sonra, "Türkiye her zaman NATO üyelerinin ön safında yer almıştır. Son hareketiyle de bu gurur verici geleneği takip etmektedir" diyerek diğer NATO ülkelerinin de

¹⁶⁹ Çağrı ERHAN: "1960-1980 Amerika ve NATO ile İlişkiler", Ed.: Baskın ORAN: *Türk Dış Politikası I (1919-1980)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 683.

Türkiye gibi davranmalarını istemiştir.¹⁷⁰ Oysa bundan iki yıl sonra, Amerika'nın tavrı (Johnson mektubu) çok farklı olmuştur.

Küba'daki Sovyet füzeleriyle Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin paralellik arz etmesi, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında bir pazarlık zemini oluşturmaktadır. Bu füzelerin paralellik arz ettiğini ileri süren hatta empoze eden ise, Amerika'dır. Amerika, krizin büyümesini engellemek ve krizin kontrolünü elinde tutabilmek için Jüpiter füzelerini bir koz olarak Sovyetler Birliği'ne sunmakta bir sakınca görmemektedir.

Krizin gidişatında önemli bir aşama olan, Başkan Kennedy'nin yakın dostu Washington Post yazarı Walter Lippmann'ın 25 Ekim 1962 tarihli yazısının konusu da, Küba'daki füzeler ile Jüpiter füzeleri arasındaki paralelliğe ve bu füzelerin iki ülke arasında bir pazarlık zemini oluşturabileceği tezine dayanmaktadır. Türkiye ve Küba arasında paralellik kuran yazıda şöyle denilmektedir: "Krizi sona erdirmenin yolu, tarafların durumlarını kurtaran bir anlaşma yapmalarında aranmalıdır. Küba ile gerçek anlamda karşılaştırma yapılabilecek tek ülke Türkiye'dir. Türkiye, Sovyetler Birliği sınırında stratejik silahların yer aldığı tek ülkedir. Küba ve Türkiye arasında başka bir önemli benzerlik daha vardır. Küba'daki Sovyet füzeleri de, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri gibi stratejik değeri düşük füzelerdir. Gerek Küba'daki gerekse Türkiye'deki füzelerin sökülmesiyle dünyadaki nükleer denge bozulmayacaktır."¹⁷¹

Amerika'da yayınlanan bu ve benzeri makaleler, Kruşçev'e adeta krizin çözüm yolunu göstermişlerdir. Küba krizi, Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, kendi çıkarları uğruna, Sovyetler Birliği'ni Karaibler'den çıkartabilmek için Türkiye'nin ulusal çıkarlarını görmezden gelmiştir. Küba krizi, Amerikalı yöneticilerin kendi çıkarları uğruna, müttefiki Türkiye aleyhine Sovyetler Birliği'yle gizli anlaşma yapabilecek kadar ileri gidebileceklerini ortaya koymuştur.

¹⁷⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 338.

¹⁷¹ Nasuh USLU: a.g.e., 148.

C. Küba Krizinin Sonuçlarının Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

1960'lı yılların hemen başında, Türkiye'nin, Amerika ve NATO ile ilişkilerinde en can alıcı konular, daha fazla ekonomik yardım almak ve Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktır. Bu nedenle, Türk-Amerikan ilişkilerinde siyasi ve askeri konularda problem çıkmamasına dikkat edilmiştir. Ancak, Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılmasını, Sovyetler Birliği'nden çok müttefiki Amerika Birleşik Devletleri'nin teşvik etmesi, hatta Sovyetler Birliği'nin aklına Küba'daki füzelere karşı Türkiye'deki füzeler fikrini düşürmesi, Türkiye'yi NATO üyeliğini sorgulama sürecine sokmuştur.

Küba krizi, Johnson mektubunda olduğu gibi, Türk dış politikasında köklü bir değişiklik yaratmasa da, bu değişikliği hızlandırmak için zemin hazırlamış, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde tek yanlı tam bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa geçişini kolaylaştırmış ve tek odaklı politikadan çok yönlü dış politikaya dönüşümünü sağlamıştır.

1. Küba Krizinin Barışçı Yollardan Çözülmesi

Küba krizinin barışçı yollardan çözülmesi doğrultusundaki önemli adımlardan biri de, Amerikalı diplomasi muhabiri John Scali ile Washington'daki Sovyetler Birliği Büyükelçiliği Danışmanı Aleksandr Fomin'in görüşmesidir. Bu görüşme talebi Aleksandr Fomin'den gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin Kennedy'ye iletmek istediği mesaj şöyledir:¹⁷²

1) Sovyetler Birliği, Küba'da bulunan nükleer füzeleri sökmeyi ve Küba'dan çıkarmayı kabul etmektedir.

2) Amerika, söz konusu füzelerin sökülme ve Küba'dan çıkarılma sürecini denetleyebilecektir.

3) Sovyetler Birliği, Küba'ya bir daha saldırı amaçlı füze göndermeyeceğinin güvencesini verecektir.

¹⁷² Turan YAVUZ: a.g.e., 117.

4) Amerika ise, Küba'yı hiçbir koşul altında istila etmeyeceğine dair güvence verecektir.

26 Ekim 1962 tarihinde, yani Scali-Fomin görüşmesinin yapıldığı günün akşamında, Kennedy'ye gönderdiği mektupta, Kruşçev, Aleksandr Fomin tarafından ortaya konulan ve Amerika Birleşik Devletleri'nce de olumlu bulunan önerileri bu sefer resmen teklif etmiştir.¹⁷³

Kruşçev mektubunda şöyle demektedir: "Aklımız başımızda ve size saldırırsak bize aynı biçimde mukabele edeceğinizi biliyoruz... Yalnızca kendilerini öldürmek ve ölmeden önce de dünyayı yok etmek isteyen deliler ya da intihara eğilimli kişiler nükleer bir savaşa 'evet' diyebilirler." Kruşçev'in talebi, Amerika'nın Küba'ya uyguladığı ablukayı kaldırması ve Küba'yı işgal etmeyeceğine dair söz vermesidir. Bunların karşılığında, Sovyetler Birliği, Küba'ya silah göndermeyecek ve Küba'da bulunanları da sökecektir.¹⁷⁴ Bu yazışmalar ya da görüşmelerden, ne Küba'nın ne de Türkiye'nin haberi vardır. Bütün temaslar iki ülkenin gıyabında olmakta, hatta bu ülkelerin kaderleri ile ilgili kararlar onlardan habersiz alınmaktadır.

Kruşçev'in önerileri görüşülürken dikkat çekici bir husus da, bu önerilerde Türkiye'den ve Jüpiter füzelerinden bahsedilmemesidir. Oysa aynı gün, Amerika'nın Ankara'daki Büyükelçisi Raymond Hare, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesinin Türk-Amerikan ve Türkiye-NATO ilişkilerine nasıl etki edeceğine dair alternatifli görüşlerini Washington'a iletmiştir.

Büyükelçi Raymond Hare'nin görüşleri şöyle sıralanabilir:¹⁷⁵ "Birinci alternatif, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri dahil edilmeden, Küba krizinin çözülmesidir. İkinci alternatif ise, Jüpiter programını safhalar halinde ortadan kaldırırken, denizlerde üslenmiş çok uluslu bir nükleer gücün (Polaris füzelerini fırlatan denizaltılar) meydana getirilmesidir. Jüpiter füzelerinin sökülme işleminin gizlilik içinde yapılması gerekir. Türkiye ile füzeler konusunda yapılacak bir pazarlık, Türkiye ile Küba'yı aynı sepete koyduğumuz anlamına ge-

¹⁷³ Ernest R. MAY ve Philip D. ZELIKOW: a.g.e., 483.

¹⁷⁴ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 167.

¹⁷⁵ Turan YAVUZ: a.g.e., 120-121; Çağrı ERHAN: "1960-1980 Amerika ve NATO ile ilişkiler", 682.

lir. Türkiye'nin NATO'ya olan bağlılığı göz önünde tutularak, Jüpiterlerin sökülmesinin NATO çerçevesinde yapılacağı hissi verilmelidir.”

Amerika, Türkiye'yi, Jüpiter füzelerinin sökülmesi konusunda ikna edeceğine inanmaktadır. Amerika'yı asıl düşündüren hatta korkutan, Türkiye'deki füzelerin sökülmesine NATO ittifakının diğer üyelerinden gelebilecek tepkilerdir. Bu tepkiler, zaman içerisinde NATO'da çatlakların oluşmasına neden olmuştur.

27 Ekim 1962 tarihinde, birinci mektuptan 12 saat sonra, Kruşçev, ikinci bir mektup yazmıştır. Bu mektup, Amerika yönetiminin uzun süredir kurguladığı, Küba'daki füzelere karşı Türkiye'deki Jüpiterlerin sökülmesi üzerine oluşturulmuş sert üsluplu bir mektuptur. Küba krizinin en kritik gelişmesidir.¹⁷⁶ Bu içerikte bir mektup beklenmesine rağmen, ikinci mektup Excomm üyeleri üzerinde şok yaratmıştır. Bu şokun nedeni, Kruşçev imzalı birinci ve ikinci mektupların üslup farklılığıdır.

Kruşçev'in ilk mektubunda barışçı bir uzlaşmadan bahsedilirken, ikinci mektupta oldukça sert bir üslup kullanılmıştır. Mektupta, Küba konusunda Amerika'nın güvenceler vermesi halinde, Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'ye yönelik bazı güvenceleri BM Güvenlik Konseyi'ne sunacağı belirtilerek, söz konusu güvenceler şöyle sıralanmaktadır:¹⁷⁷

- 1) Sovyetler Birliği, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı duyacaktır.
- 2) Sovyetler Birliği, Türkiye'nin içişlerine karışmayacaktır.
- 3) Sovyetler Birliği, hiçbir koşul altında Türkiye'yi istila etmeyecektir.
- 4) Sovyetler Birliği, Sovyet topraklarını, Türkiye'yi istila etmek isteyen bir başka ülkenin ordusuna açmayacak ve kullanırmayacaktır.
- 5) Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yönelik istila planı olan başka ülkeleri de bu amaçlarından caydırmaya çalışacaktır. Böylece, Amerika için Küba'nın

¹⁷⁶ B. J. BERNSTEIN: a.g.m., 113.

¹⁷⁷ Turan YAVUZ: a.g.e., 124-125; Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 338-339.

önemiyle, Sovyetler Birliği için Türkiye'nin önemi paralellik arz eder hale gelmiştir.¹⁷⁸

Sovyet lideri Kruşçev'in birinci mektubunda hiç değinmemesine rağmen, ikinci mektubunda çözüm için füze pazarlığı şart koşulmuştur. 26 Ekim günü, Robert Kennedy, Sovyet Büyükelçisi Dobrinin'e, Başkan'ın uzun süredir Türkiye'deki füzeleri kaldırmayı düşündüğünü söylemiş ve Dobrinin bu bilgiyi Moskova'ya aktarmıştır.

Dolayısıyla Sovyetler Birliği yöneticileri, füze pazarlığını çözüm formülüne katmanın, Amerika için kabul edilebilir olduğu kanısına varmışlardır. İkinci olarak, krizi bir füze pazarlığıyla sona erdirmek, Batı basınında ve Birleşmiş Milletler koridorlarında oldukça popüler hale gelmiştir. Üçüncü olarak, Walter Lippmann'ın gazetesindeki köşesinde yer verdiği füze pazarlığı önerisi, Sovyetler Birliği tarafından Amerikalıların kendilerini denemek için ortaya attıkları bir öneri olarak algılanmıştır. Son olarak, sertlik yanlısı Sovyet askeri liderleri Amerika'ya ciddi bir karşılık vermesi için Kruşçev'e baskı yapmışlar, Kruşçev de onları yatıştırmak ve memnun etmek için füze pazarlığı şartını önerilerine koymuştur.¹⁷⁹

Türkiye, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında pazarlık konusu yapılmakta, gıyabında ve kendi iradesi dışında Küba krizinin doğrudan tarafı haline getirilmektedir. Ayrıca Türkiye, doğrudan nükleer bir savaşın tarafı haline gelmiş ve geleceğini Amerika'nın eline bırakmıştır. Böylece Türkiye, sınırlı bir nükleer savaşın ilk hedeflerinden birisi haline gelmiştir.

Başkan Kennedy, Kruşçev'in ikinci mektubuna hem sinirlenmiş hem de Kruşçev'in füze pazarlığı önerisini kabul etmek için sabırsızlanmıştır. Böylece kriz, nihayet sona erecektir. Sovyetler Birliği, Jüpiter füzeleri olmasa da başka pazarlık kozları bulabilir ve Sovyet generallerini (şahinler) tatmin edecek çözümler üretebilirdi.

¹⁷⁸ "Les Relations Turco-Soviétiques", *Chronique de Politique Etrangère*, Vol.: XX, No: 4 (Juillet 1967), 685.

¹⁷⁹ Nasuh USLU: a.g.e., 152.

Kruşçev'in ikinci mektubunun kamuoyuna duyurulması, Kennedy'yi Türkiye nezdinde güç durumda bırakmıştır. Amerika'nın, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini talep etmesi sadece Türkiye'yi değil, NATO üyesi diğer ülkeleri de tereddüde sevk etmiştir. Bu ülkeler, Amerika'nın kendi çıkarı için onların da güvenliklerini tehlikeye sokabileceğini düşünmüşlerdir.¹⁸⁰

Bu arada, Robert Kennedy'nin ve Başkan Kennedy'nin sağduyulu davranışları, Excomm Komitesi'ni ve Pentagon'u olumlu yönde etkilemiştir. Yoksa Pentagon, Küba'ya karşı bir hava saldırısında ısrarcı olmuş, Amerikalı generaller ve amiraller de Küba'ya karşı uygulanan ablukayı yetersiz bulmuşlardır.¹⁸¹

Böyle bir ortamda, 27 Ekim günü, Küba üzerinde uçan bir U-2 uçağının Sovyet SAM füzesiyle düşürülmesi, Pentagon'un görüşünün haklılığını kuvvetlendirmiştir. Zaten Pentagon, Domuzlar Körfezi fiyaskosu ve Vietnam sorunu nedeniyle Kennedy ile bir hesaplaşma içersindedir. 27 Ekimdeki Excomm toplantısında, 28 Ekim sabahı Küba'daki SAM füzesi mevzilerinin bombalanması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Başkan Kennedy ise, sorunu zaman kazanarak barışçı yollardan çözümlemek istemektedir.¹⁸²

Başkan Kennedy, Kruşçev'in mektuplarına nasıl cevap verileceği konusunda kararsızken, Robert Kennedy ve Theodore Sorensen, ikinci mektubu dikkate almadan, uzlaşmacı bir üslupla yazılmış olan birinci mektuba cevap verilmesini önermişlerdir. Başkan Kennedy de bu yönde cevabi bir mektup yazarak, 27 Ekim 1962 tarihinde Kruşçev'e göndermiştir.

Kennedy'nin mektubu şu önerileri içermektedir: "1) Siz, Birleşmiş Milletler'in gözetimi ve denetimi altında Küba'dan silah sistemlerinizi çekmeyi ve Küba'ya silah sokmaya son vermeyi kabul edeceksiniz. 2) Bu yükümlülüklerin kesintisiz bir şekilde yerine getirilmesini garanti altına almaya yönelik yeterli düzenlemelerin BM aracılığıyla gerçekleştirilmesi üzerine, biz de, a) şu anda yürürlükte olan abluka önlemlerini hemen kaldırmayı, b) Küba'yı işgal etme-

¹⁸⁰ Hasan S. KÖNİ: a.g.m., 179.

¹⁸¹ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 168.

¹⁸² Turan YAVUZ: a.g.e., 155-156.

me yolunda garantiler vermeyi kabul edeceğiz.” Kennedy’nin mektubu, doğrudan ve spesifik bir şekilde Jüpter füzelerine değinmemekte fakat Jüpterler hakkında gelecekte düzenleme yapılabileceği konusunda kapıyı aralık bırakmaktadır.¹⁸³

Başkan’ın cevabi mektubu göndermesinin hemen ardından Robert Kennedy, Sovyetler Birliği’nin Washington Büyükelçisi Dobrinin ile görüşerek, Amerika’nın Jüpterleri Türkiye’den çekme tavizinin gizli tutulmasını talep etmiştir.¹⁸⁴ Aksi takdirde bu taviz, Başkan Kennedy’ye, Amerikan yönetiminin, Cumhuriyetçilerin, Pentagon’un, Excomm’un sertlik yanlısı üyelerinin ve en önemlisi NATO ülkelerinin duyduğu güveni sarsacaktır.

Bilindiği üzere, Jüpterlerin sökülmesine sadece Amerika değil, asıl NATO karar verecektir.¹⁸⁵ Ayrıca Kruşçev’in anılarında, Robert Kennedy’nin Büyükelçi Dobrinin ile yaptığı görüşmede, krizi sona erdirmenin gerekçelerini sıralarken, “Bu işi bir an önce bitirelim, yoksa Pentagon her an darbe yapıp, Küba’yı bombalama kararı alabilir” dediği belirtilmektedir.¹⁸⁶

Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, 29 Ekim günü yayınlanan 28 Ekim 1962 tarihli cevabi mektubunda, Kennedy’nin tekliflerini kabul ettiğini bildirmiş ve kriz sona ermiştir. 28 Ekim 1962 tarihinde, Sovyetler Birliği Büyükelçisi Dobrinin Adalet Bakanı Robert Kennedy ile yaptığı görüşmede, Başkan Kennedy ile Kruşçev arasında, Sovyetler Birliği Küba’dan orta menzilli nükleer füzelerini çektikten sonra Amerika’nın da Türkiye’deki Jüpter füzelerini sökeceği yönünde varılan mutabakatın gizli bir anlaşma metnine dönüşmesini talep etmiştir. Dobrinin’e göre, Kruşçev’in, Sovyet ordusu içindeki rahatsızlığı gidermek için “Bakın işte anlaşma. Ben tek taraflı olarak taviz vermedim. Amerikalılar da Türkiye’deki füzeleri sökecekler” diyebileceği bir metne ihtiyacı vardır.¹⁸⁷

¹⁸³ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 216.

¹⁸⁴ Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 168; Halûk GERGER: *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası* (İstanbul: Belge Yayınları, 1998), 102.

¹⁸⁵ Nasuh USLU: a.g.e., 157-158.

¹⁸⁶ Turan YAVUZ: a.g.e., 147.

¹⁸⁷ Turan YAVUZ: a.g.e., 164.

Kennedy ve Kruşçev, Küba'yı Türkiye ile takas etmişlerdir. Üstelik Kruşçev, bunun gizli bir anlaşma metnine geçmesini istemiştir. Başkan Kennedy böyle bir anlaşma metnini imzalamamış fakat Jüpiter füzelerinin 4-5 ay içerisinde Türkiye'den söküleceğine dair güvence vermiştir.¹⁸⁸ Sovyetler Birliği'nin, Küba'dan orta menzilli nükleer füzelerini ve bombardıman uçaklarını geri çekmesinden sonra, Amerika Birleşik Devletleri de Küba'ya uyguladığı ablukayı 20 Kasım 1962 tarihinde kaldırmıştır.¹⁸⁹

Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği ile Amerika, 1958-1962 yılları arasında Berlin sorunu, U-2 olayı ve Küba krizi yüzünden karşı karşıya gelmişlerdir. Sovyetler Birliği ile Amerika'yı karşı karşıya getiren bu gerginlikler, Batı Bloku içinde dayanışmayı arttıracasına, aksine hem görüş ayrılıklarını arttırmış hem de var olanların açığa çıkmasını hızlandırmıştır.

Amerika'nın söz konusu sorunlar karşısında, özellikle Küba krizinde olduğu gibi müttefiklerine danışmadan tek başına hareket etmesi, Avrupa'nın Amerika'yı eleştirmesine ve görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eleştirilerde öncülüğü, NATO'dan ayrılarak kendi nükleer gücünü oluşturmaya karar veren De Gaulle liderliğindeki Fransa yapmıştır.¹⁹⁰

Küba krizinin sona ermesiyle birlikte, her ülke bu krizden kendine uygun dersler çıkartmıştır. Küba krizinin ardından, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle ve diğer Avrupalı liderler, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini gözden geçirmişlerdir. Bunun en önemli nedeni de, Amerika'nın Küba krizi sırasında veya sonrasında girişimlerini NATO üyesi müttefiklerine danışmaması ve olaylar olup bittikten sonra onlara haber vermesidir. Amerika, Sovyetler Birliği'nin bütün NATO üyelerine ve özellikle de Türkiye'ye karşı harekete geçebileceği olasılığını bile bile bu yola başvurmuştur.¹⁹¹

Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri, 1945 yılındaki Yalta'dan 1961 yılındaki Viyana Konferansı'na kadar, zirve toplantılarına Avrupalıları çağırmamışlar fakat bu toplantılarda Avrupa'nın sorunları hakkında

¹⁸⁸ Michael BESCHLOSS: *The Crisis Years* (New York, 1991), 546.

¹⁸⁹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 280.

¹⁹⁰ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 591, 612.

¹⁹¹ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 224.

bağlayıcı kararlar almışlardır.¹⁹² Amerika'nın bu genel tutumu, Küba krizi sırasındaki tutumuyla birleşince Avrupa nezdinde Amerika'nın olumsuz imajı artmıştır. Bu ülkenin, Avrupa'yı koruma uğruna, kendi varlığını kesinlikle riske sokmayacağını anlayan De Gaulle; 1) Fransa'nın nükleer programını hızlandırmış, 2) Fransa-Almanya yakınlaşmasını sağlamış, 3) İngiltere'nin Ortak Pazar'a üyeliğini engellemiş ve 4) NATO'nun askeri kanadından çekilmiştir.

Küba krizinden sonra Sovyetler Birliği, Amerika ile silahlanma yarışına giremeyeceğini geç de olsa fark etmiştir. Sovyetler Birliği'nin özellikle Küba ablukasından çıkarttığı ders, eğer güçlü bir donanmaya sahip değilse, dünya gücü olamayacağı yönünde olmuştur.¹⁹³

Küba krizi ayrıca, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 17-31 Ekim 1961 tarihlerinde yapılan XXII. Kongresinde ön plana çıkan Moskova-Pekin çatışmasına da yeni bir boyut getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin, Küba krizi sonucunda füzeleri sökmeye mecbur kalması, Küba ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin kısa bir süre soğumasına ve Küba'nın Çin ile ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur. 29 Ekim 1962 tarihinde Küba lehine Pekin'de yapılan gösteriler sırasında, Çin Başbakanı Çu En Lay, Çin'in Küba'nın en sadık ve güvenilir dostu olduğunu ilan etmiştir.¹⁹⁴

Küba krizi sonrasında Başkan Kennedy, "Ramak kalma siyaseti"nin (Brinks manship) ne kadar tehlikeli olduğunu kavramıştır. Domuzlar Körfezi fiyaskosundan ders alan Kennedy, Küba krizi sırasında birçok kişiye danışmış, çeşitli eylem planları hazırlamış ve hayal gücünü de kullanarak krizin yönetiminde başarılı olmuştur.

7 Aralık 1941 tarihinde Japon uçaklarının Pearl Harbor'daki Amerikan Deniz Üssü'ne aniden saldırması deneyimi de, Küba krizi sırasında, Başkan Kennedy için önemli bir referans kaynağı olmuştur. Pearl Harbor deneyi, Amerikan askeri planlarında sürpriz unsurunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Pearl Harbor olmasaydı, Küba'daki Sovyet fü-

¹⁹² Stephen E. AMBROSE: a.g.e., 169-171.

¹⁹³ Paul KENNEDY: **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, Çev.: Birtane Karanakçı (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991), 454.

¹⁹⁴ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 550.

zeleri konusundaki tartışmalar ve krizin yönetimi çok farklı olabilirdi. Pearl Harbor'dan alınan dersler, Kennedy'yi füzelerin varlığından haberdar eden, onun ve danışmanlarının günlük gelişmelerin ötesinde stratejiler geliştirmesine imkân verecek bir istihbarat sistemini oluşturma konusunda harekete geçirmiştir.¹⁹⁵

Ancak en önemlisi, Küba krizi uzun dönemde silahlanma yarışını hızlandırmıştır.¹⁹⁶ Nükleer silahların, silahsızlanma kavramı içinde düşünölmeye başlanmasında, bırakın bir nükleer savaşın doğuracağı gerçek sonuçları, sanal sonuçlar bile etkili olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında nükleer silahlar açısından şu kadar veya bu kadar fark varmış veya bir denge kurulmuş, bunların bir nükleer savaşın her iki tarafta da meydana getireceği tahribat, yıkım ve insan kaybı açısından hiç bir öneminin kalmaması durumuna "Dehşet Dengesi" denilmektedir. Dünyanın "Dehşet Dengesi" ile karşı karşıya kalması ise, Küba krizi sonucunda olmuştur. Küba krizi, Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Komisyonu'nun yıllardır yapmaya çalıştığı çalışmalardan çok daha etkili olmuş ve silahsızlanma görüşmelerinde tartışılan konuların bir anda gerçek olabileceğini ortaya koymuştur.¹⁹⁷

2. Küba Krizinin Türk Dış Politikasına Etkisi ve Jüpiter Füzelerinin Sökölmesi

Küba krizinin ortaya çıkması ve krizin geçirdiği aşamalar, Türk dış politikasını da yakından etkilemiştir. Bu etki, sadece Küba krizi sırasında olmamış, Küba krizi sonrasında da sürmüş, Johnson mektubu ile somutlaşmış ve Türk dış politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır.

Silah teknolojisindeki gelişmeler, Amerika ve NATO'nun savunma konseptlerindeki değişiklik ve Kitlevi Mukabele doktrininden Esnek Mukabele doktrinine geçiş, daha önce de bahsedildiği üzere Amerika nezdinde, Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasına neden olmuştur. Batı çıkarları açısın-

¹⁹⁵ Ernest R. MAY ve Philip ZELIKOW: a.g.e., 38, 16-17.

¹⁹⁶ Robert A. DIVINE ve diğerleri: a.g.e., 228.

¹⁹⁷ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 637.

dan, stratejik jeopolitik coğrafyasının önemi dışında, uluslararası politikasında fazla bir koz ileri süremeyen Türkiye'nin, pazarlık gücü, yumuşamayla birlikte tamamıyla zayıflamıştır.¹⁹⁸ "Yumuşama dönemlerinde Türkiye'nin önemi azalır, gerginlik dönemlerinde ise artar" varsayımı burada da karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması, Küba krizi ve Kıbrıs sorununda kendisini somut olarak göstermiştir. Küba krizi sonunda Jüpiter füzelerinin sökülmesi, aslında Türkiye'nin Amerika ve NATO nezdindeki stratejik öneminin azalmasının en belirgin kanıtıdır. (Küba krizi sırasında, teknolojileri eskidi diye İtalya'daki Jüpiter füzeleri sökülmemiştir.) Türkiye, Amerika'nın global çıkarları söz konusu olduğunda, güvenliğini hatta varlığını tehlikeye sokacak kararları dahi alabileceğini, Küba krizi sırasında somut olarak görmüştür.¹⁹⁹

Amerika Birleşik Devletleri, Küba'daki Sovyet füzelerinin kaldırılmasını sağlayarak kendi güvenliğini korurken, Jüpiter füzelerini Türkiye'den sökerek, Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin güvenliğini zayıflatmıştır.²⁰⁰ Oysa Türk hükümeti, Küba krizinin başından sonuna kadar, Amerika Birleşik Devletleri'ni kayıtsız şartsız desteklemiş ayrıca Küba'ya uygulanan ekonomik ablukaya ilk uyan devletlerden biri olmuştur.²⁰¹ Türkiye'nin, Amerika'nın bu denli etkisi altında olması, Sovyetler Birliği'nin daima tepkisini çekmiştir.²⁰²

Dönemin Başbakanı İnönü, 24 Ekim 1962 tarihinde yani Küba'ya karşı 22 Ekim günü alınan abluka kararının uygulanmaya konulduğu tarihte TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "... Bildiğiniz gibi müttefikimiz Amerika Birleşik Devletleri, kendi aleyhine saldırı hazırlıkları yapıldığı endişesi ile Küba'ya karşı abluka ilan etmiştir. Milletlerarası ihtilafların barış yolu ile çözümlenmesini candan arzu ediyoruz. Vahim tehlikelere maruz kalmış bir millet olarak, aynı kaderde bulunan milletlerle tamamıyla savunmaya

¹⁹⁸ Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 346.

¹⁹⁹ Ferenc A. VALI: *Bridge Across the Bosphorus*, 129.

²⁰⁰ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 820.

²⁰¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 338.

²⁰² Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 82.

yönelik ittifaklarımız vardır. Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit, müttefiklerimizden dayanışma vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği vakit, biz de mükellefiyetimizi elbette yerine getireceğiz... Bugünkü durumda Amerika'nın şikayetini ve ciddi endişesini sadık bir müttefik olarak ehemmiyetle göz önünde bulunduruyoruz.”²⁰³

İnönü hükümeti, Kore Savaşı'nda olduğu gibi, Küba krizi sırasında da Türkiye'nin Amerika'nın yanında olduğunu gösterir ve bu ülkeyi desteklerse, Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemini devam ettirebileceği duygusuna kapılmıştır. O dönemde de Türkiye'nin yanlış algıladığı gibi, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması değil, Amerika'nın değişen stratejik anlayış, Türkiye'nin NATO üyesi olmasının yolunu açmıştır.

Küba krizinde de, Türkiye'nin gereksiz bir aşırılıkla Amerika'nın yanında yer alması, Kennedy'nin iktidara gelmesiyle birlikte Esnek Mukabele doktrinini kabul eden Amerika'nın gözünde Türkiye'nin stratejik önemini artırmamıştır. Jüpiterlerin önce pazarlık konusu yapılması, sonra da sökülmesi bunun en somut örneğidir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise, 17 Şubat 1963 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, Esnek Mukabele doktrininin kabul edilmesiyle Türkiye'nin stratejik önemini kaybetmediğini, tam tersine Esnek Mukabele doktrininin konvansiyonel savaşları ön plana çıkarttığını, bu anlamda da NATO içinde büyük bir kara ordusuna sahip olan Türkiye'nin stratejik önemini arttırdığını, dolayısıyla Amerika'dan gelen ekonomik yardımların devam edeceğini belirtmiştir.²⁰⁴

13 Şubat 1963 tarihli Milliyet Gazetesi'nin başyazısında, Economist Dergisi'ne atıf yapılmıştır: “Denizaltılar tarafından taşınan Polaris füzelerinin geliştirilmesi sonrasında stratejik değeri kalmayan Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi, Batı'nın savunması konusunda stratejik önemi büyük olan Türkiye'nin durumunu değiştirmiştir. Artık Türkiye, Batılılar için stratejik yön-

²⁰³ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: VIII (24 Ekim 1962), Dönem: 1, Oturum: 1, 246-247.

²⁰⁴ Melek FIRAT: a.g.e., 113.

den eskisi kadar önemli değildir” denilmekte ve Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasıyla, Türkiye'nin aldığı dış yardım miktarının da doğru orantılı olarak azalacağı belirtilmektedir. Hatta daha da ileri gidilerek, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması tartışılmaktadır: “Bu durumda ne olacak? Türkiye, Batılı yorumcuların ileri sürdükleri gibi Sovyetler Birliği'ne mi sığınacak? Türk hükümeti, bugüne kadar bazı ülkelerin yaptığı gibi şantaj yaparak dış yardımından faydalanma yoluna mı gidecek?”²⁰⁵

Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki pazarlığın sonucunda Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesiyle Türkiye'nin stratejik önemi arasında paralellik kuran yazar Çetin Altan'ın makalesi ise şöyledir: “... Amerika-Rusya münasebetlerindeki yumuşama en fazla Türkiye'nin durumuna tesir edecektir. Nitekim bunun ilk meyvesi, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması ve Amerikan askeri üslerinin iptaline gidilmesiyle kendini belli etmiştir. Füzelerin kaldırılması, Sovyet-Amerikan münasebetlerinin normalleşmesinin bir sonucudur. Sovyet-Amerikan münasebetlerindeki gerginliğin giderilmesi ister istemez Türkiye'ye de tesir edecektir... Soğuk Savaş sona erdiğinde Türkiye'nin özel durumu da sona erecektir.”²⁰⁶

Küba krizi sonrasında, Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasıyla birlikte, Türk dış politikasının da değişim sürecine girdiğini, Türk kamuoyu da fark etmeye başlamıştır. Yazar Çetin Altan'ın, 27 Mayıs 1963 tarihinde Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan “Dünya Politikasındaki Gelişmeler” isimli makalesi, Türk dış politikasındaki değişim sürecini yorumlamaktadır: “Biz bugüne kadar dış siyasetimizi Sovyet-Amerikan gerginliği üzerine kurmuştuk. Bu biraz da kolayımıza gelmişti. Amerika, Sovyetler Birliği'nin etrafında askeri üslere muhtaçtı. Biz de Amerikan yardımına muhtaçtık. Pek kolay anlaştık. Değişen silahlar sonucu değişen politika bizim durumumuzda da etkisini gösterdi. Peki, Avrupa'yı üçüncü bir kuvvet haline getirmek arzusunu taşıyan Fransa gibi devletlerle münasebetlerimiz ne merkezdedir. Bize kalırsa, Amerika'nın gözünde de daha fazla prestij kazanmak için güzel bir fırsattır bu.

²⁰⁵ Duygu SEZER: *Kamuoyu ve Dış Politika* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972), 136.

²⁰⁶ *Milliyet*, 2 Şubat 1963.

Angajmanları bozmadan, Amerika ile Avrupa arasında kendimize daha tarafsız bir yer bulabiliriz.”²⁰⁷

Küba krizinin sona ermesinden hemen sonra, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'ne verdiği söz doğrultusunda Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökölme girişimlerine başlamıştır. Türk hükümeti ise, Jüpiter füzelerinin sökölmesine karşı çıkmamıştır. Amerika, Türkiye'nin güvenliğinin Jüpiter füzeleri yerine Polaris füzeleri ve yeni F-104 uçakları ile sağlanacağını belirtmiştir. Amerika'dan gelen baskılar üzerine Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökölmeceğini açıklamıştır.²⁰⁸ Amerika ve Türkiye Jüpiter füzelerinin kaldırılması doğrultusunda Nisan 1963'de karşılıklı notalar vermişler ve 25 Nisan 1963 tarihinden itibaren Jüpiter füzeleri Türkiye'den sökölmeğe başlanmıştır.

Türk kamuoyu, Jüpiterlerin sökölmesiyle, Türkiye'nin stratejik öneminin azalacağını, dolayısıyla Batı'dan ve özellikle Amerika'dan sağlanan askeri ve ekonomik yardımların artık eskisi gibi dikkate alınmayacağına inanmaktadır. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise, 9 Ocak ve 17 Şubat 1963 tarihlerinde TBMM'de yaptığı konuşmalarda, kamuoyunun aksine Jüpiterlerin sökölmesinin Türkiye'nin stratejik önemini azaltmadığını, dolayısıyla da Türkiye'nin aldığı askeri ve ekonomik yardımların da azalmayacağını belirtmiştir. Oysa Jüpiter füzelerinin sökölmesiyle birlikte, Türkiye Soğuk Savaş'ın başat ülkelerinden biri olma avantajını kaybetmiştir.

Küba krizi, Türk dış politikasının değişim sürecini başlatırken, Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir. Esnek Mukabele doktrininin uygulanması sonrasında Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması, Küba krizinde de yansımaları bulmuş ve Kıbrıs sorunu ile artarak devam etmiştir. Bu durum Türkiye'yi, Amerika'dan daha bağımsız politikalar izleyerek, bu ülke nezdinde tekrar önem kazanma çabasına itmiştir. Bu çabalar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği, Avrupa ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle kurduğu ekonomik ve siyasi ilişkiler olarak sıralanabilir.

²⁰⁷ **Milliyet**, 27 Mayıs 1963.

²⁰⁸ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1963.

Küba krizi, nükleer silahlara sahip olmanın veya NATO üyeliğinin, düşman devletin Türkiye'ye karşı saldırmasını önlemeyeceğini, bilakis bazen düşman devletin saldırısını teşvik edeceğini ortaya koymuştur. Türkiye, Jüpiter füzeleri yüzünden, Küba ablukası sırasında büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Amerikalı yetkililer, krizin yoğun olarak yaşandığı günlerde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Jüpiter üslerine karşı misillemede bulunacağından endişe etmişlerdir.²⁰⁹

Amerikan Adalet Bakanı Robert Kennedy, Türkiye'deki Jüpiter füzelelerinden bahsederken şöyle demektedir: "Başkan Kennedy, Amerika'nın ve insanlığın Türkiye'deki antikalasmış füze üsleri yüzünden felaket dolu bir savaşa sürüklenmesini istemiyordu. Türkiye'deki füzeler yüzünden pazarlıktaki durumumuz zayıflamış ve başımıza yeni bir dert açılmıştı. Küba'nın denizden ablukası beklediğimiz sonucu vermez ve Küba'daki füzeleri havadan tahrip ederek Küba'yı işgale başlarsak, Sovyetler Birliği de Türkiye'ye karşı bir misilleme hareketine girişebilirdi."²¹⁰

Küba krizi, Türk-Amerikan ittifakının Türkiye açısından neden olduğu maliyetler ve tehlikeler bakımından iyi bir örnektir. Küba krizi, bir süper güç ile ittifak ilişkisi kurmanın ve bu süper gücün askeri kuvvetleri ve nükleer silahlarının Türkiye toprakları üzerinde konuşlandırılmasına izin vermenin, diğer süper gücü tahrik edeceğini ve Türkiye'ye saldırma olasılığını arttıracaklarını hatta Türkiye'yi bir nükleer savaşa sürükleyebileceğini göstermiştir.

Amerikalı yöneticiler, Türk liderlere danışmadan Türkiye'yi pazarlık masasına yatırmakta tereddüt etmemişlerdir. Küba krizi, o dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin "patron-devlet ve uydu devlet" ilişkisine benzer özellikler taşıdığını göstermiştir. Türk yöneticiler verdikleri koşulsuz destek karşılığında, Amerika'dan övgü dışında başka bir şey alamamışlar ve bu ülkeye koşulsuz destek vererek Türkiye'nin güvenliğinin tehdit altına girmesine göz yummuşlardır.

²⁰⁹ Doğan AVCIOĞLU: *Türkiye'nin Düzeni II (Dün-Bugün-Yarın)* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), 397.

²¹⁰ *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1968.

Küba krizi nedeniyle, Amerika ve Sovyetler Birliği arasında pazarlık konusu yapılan Türkiye, Amerika'nın Küba krizinde izlediği politikayı yani ulusal çıkarını ilgilendiren konularda önce tek başına hareket edip sonra danışma politikasını uygulama konusunda karşı tavır geliştiremediği için başarısız olmuştur. Amerika, bu kriz sonrasında NATO'nun stratejisindeki değişiklik doğrultusunda Türkiye'nin konvansiyonel gücünün kuvvetlendirilmesini gündeme getirmiştir.

Küba krizi, Türk liderlerin Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Türk yöneticilere göre, Amerika ve Türkiye'nin aynı ideolojik prensiplere sahip olması, iki devletin her durumda koşulsuz olarak birbirlerini desteklemesini gerektirmektedir. Türk liderler, Küba krizinin başladığı ilk andan itibaren Amerika'nın yanında yer almışlar, Amerika'nın Sovyetler Birliği'yle Türkiye'nin çıkarları üzerinde pazarlığa girişeceğini akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdir.²¹¹ Kısacası, Amerika'nın alacağı bir karar, Türkiye'nin güvenliğini hatta varlığını tehlikeye sokacak hale gelmiştir.

Dönemin Başbakanı İnönü, Küba krizi sırasında nasıl oyuna geldiklerini TBMM'de yaptığı bir konuşmada şöyle anlatmaktadır: "Bize söylenen, 'evet Ruslar, Küba'daki füzelerini geri çekmeyi kabul ettiler.' Bu esnada bize Amerikalıların söylediği, 'İzmir'de üslenmiş olan nükleer silahların, nükleer bombaların modası geçti. Biz bunları kaldırıp, Polaris denizaltılarıyla aynı maksadı temin etmeye karar verdik.' Gıyabımızda pazarlık yapıldığı havasında değildik. Aramızdaki münasebetten dolayı, füzeler kalkacak diye, bunu gayet tabii gördük ve memnun olduk. Sonradan Amerikalıların yazdıklarına göre, harp meydana çıkıp da Amerika, Ruslara 'buradaki füzelerini kaldırmazsan ben Küba'yı işgal edeceğim, ne olursa olsun' demiştir. Bunun üzerine Ruslar, 'ben bunları kaldırıyorum, siz de Türkiye ve İtalya'da bulunan üslerinizi kaldırın' demiştir. Amerika'nın, dünyadaki çıkarları uğruna, Türkiye'yi, bu

²¹¹ Nasuh USLU: a.g.e., 169-170.

ülkenin saldırıya uğrama tehlikesini ehemmiyetsiz görerek istediği gibi kullanmasına mani olmak lazımdır.”²¹²

Küba krizi sonrasında Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi, Türk dış politikasına olumlu açılımlar da getirmiştir. Türkiye'nin Amerika ve NATO ile olan ilişkileri, Küba krizi sonrasında tartışılmaya başlanmıştır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'ni tehdit eden Jüpiter füzelerinin Küba krizi sonrasında Türk topraklarından sökülmesi, bir taktik nükleer savaşta Türkiye'nin ilk hedef olma durumunu ve Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi önündeki engelleri ortadan kaldırarak, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinin önünü açmıştır.

Küba krizi sonrasında Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yumuşama ve Amerika'nın etkisini dengeleme olanağı da vermiştir.²¹³ TBMM Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki Türk Parlamento Heyeti, 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nden gelen her türlü dostluk önerisini kuşkuyla karşılayan Türkiye'nin, tutum değişikliğini göstermesi açısından önemli bir adımdır.²¹⁴ Küba krizi, Türk dış politikasının tek odaklılıktan çok yönlülüğe geçişinde öncü bir rol oynamıştır.

²¹² TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: II (22 Ocak 1970), Dönem: 3, Oturum: 1, 291-292.

²¹³ Nadav SAFRAN: *From War to War The Arab-Israeli Confrontation (1948-1967)* (New York: Pegasus, 1969), 128-129.

²¹⁴ Erel TELLAL: "1960-1980 SSCB ile ilişkiler", 775.

III. Kıbrıs Sorununun Türk-Sovyet İlişkilerine Yansıması

Kıbrıs sorununun Türkiye açısından önemi, iki ana eksenle ele alınabilir. Birincisi, Türkiye'nin tarihi sorumluluğunun bir sonucu olarak, Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğinin sağlanmasıdır. Kıbrıs Türk toplumunun güvenliği ve korunması konusunda gösterilecek bir zaaf, dalga dalga Batı Trakya, Bulgaristan, hatta Azerbaycan ve Bosna'ya yayılabilir. Bu açıdan Kıbrıs Türk toplumunun korunması sadece Kıbrıs Türk toplumu açısından değil, diğer Osmanlı bakiyesi toplulukların geleceği açısından da büyük önem taşımaktadır.

Kıbrıs sorununun ikinci önemli ekseni ise, Kıbrıs'ın coğrafi konumunun jeostratejik açıdan taşıdığı önemdir. Kıbrıs'ta hiç Türk olmasa ya da Türkiye'nin tarihi sorumluluğu bulunmasa bile, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu olmalıdır. Hiç bir devlet kendi yakınında yer alan böyle bir adaya kayıtsız kalamaz. Nasıl üzerinde ciddi bir Türk nüfusu kalmamış olan Oniki Adalar Türkiye açısından önemini koruyorsa, nasıl Küba ve diğer Karaip Denizi Adaları Amerika için önem arz ediyorsa, Kıbrıs'ın da Türkiye için stratejik önemi vardır.

Kıbrıs'ın stratejik öneminin iki boyutu vardır: Birincisi, dar ölçekli stratejik önemidir. Doğu Akdeniz'deki Türkiye-Yunanistan ve KKTC-Kıbrıs Rum Kesimi arasındaki dengelerle ilgilidir. Ayrıca, yüzer bir üs niteliğinde olan Kıbrıs'ın, Anadolu'nun güvenliğiyle de doğrudan ilgisi vardır. İkincisi ise, geniş ölçekli stratejik önemidir. Kıbrıs'ın bölgesel ve küresel stratejiler içindeki yeri ile ilgilidir. Orta Doğu, Doğu Akdeniz, Ege, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve Körfez üzerinde stratejik hesaplar yapan küresel ve bölgesel bir devlet, Kıbrıs'ı ihmal edemez. Bu çerçevede Kıbrıs, Türkiye'nin Hazar-Karadeniz-Boğazlar-Ege-Doğu Akdeniz-Süveyş-Basra Körfezi hattında oluşan yakın deniz kuşağının kilit unsurudur.²¹⁵

1960'lı yılların ortasından itibaren, Küba krizinde (Ekim 1962) Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılması, Johnson mektubu (5 Haziran 1964) ve hemen akabinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti (30 Ekim- 6 Kasım 1964) sonrasında, Türk dış politikası ö-

²¹⁵ Ahmet DAVUTOĞLU: a.g.e., 178-180.

nemli bir değişim sürecine girmiştir. Johnson mektubu, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmanın ötesinde, Türk-Sovyet ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur.

A. 1950'lerden İtibaren Türkiye'nin Kıbrıs Politikası

1. Demokrat Parti'nin İlk Yıllarında Kıbrıs Sorunu

Türkiye, 1948 yılından itibaren Kıbrıs ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgede, Kıbrıs sorununun zamanla uluslararası bir nitelik kazanması, Türkiye'deki kamuoyunun Kıbrıs sorunu ile daha yakından ilgilenmesi ve belki de en önemlisi İngiltere'nin, Türkiye'yi, Yunanistan karşısında Kıbrıs sorununa kendi yanında taraf yapma çabaları rol oynamıştır.

Bunların yanı sıra, Türk basınının ve Türkiye'de bulunan Kıbrıslı Türklerin kamuoyu oluşturmadaki çabaları da azımsanamayacak düzeyde bir neden olmuştur. Unutulmaması gereken önemli bir nokta da, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin enosise (Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi) karşı tepkisini ancak Batı yandaşlığı ile bağdaştırabildiği ölçüde sürdürebileceğine inanmasıdır.²¹⁶

1948 yılından itibaren Hürriyet Gazetesi, Dışışleri Bakanlığını Kıbrıs sorununa yeterince ilgi göstermemekle suçlayarak, Kıbrıs Türkleri'nin ve Kıbrıs'ın geleceğinin Türkiye için önemini vurgulamaya başlamıştır.²¹⁷ Bu dönemde, gerek Türk kamuoyunun baskısı ve gerekse Kıbrıslı Türklerin çabaları sonucu, Türk hükümeti Kıbrıs konusunda sürdürdüğü ilgisiz tavırdan sıyrılarak, Kıbrıs sorunu ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır.²¹⁸

²¹⁶ Şükrü S. GÜREL: *Kıbrıs Tarihi II (1878-1960)* (Ankara: Kaynak Yayınları, 1985), 72.

²¹⁷ Fahir ARMAOĞLU: *Kıbrıs Meselesi (1954-1959) Türk Hükümetinin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılıklı İnceleme)* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1963), 24-25.

²¹⁸ Kıbrıslı Türkler, Aralık 1948 tarihinde Ankara'da "Kıbrıs Türk Kültür Derneği"ni kurmuşlardır. Derneğin amacı, Türkiye'deki Kıbrıslı Türklerin faaliyetlerini koordine etmek ve Kıbrıslı Türklerle Türkiye arasındaki bağları güçlendirmektir. Bu dernek, 1950 Şubatında, "Kıbrıs Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti" adını almıştır. (François CROUZET: *Le Conflit de Chypre (1946-1959)*, Vol.:II (Bruxelles, 1973), 301-302.)

Bu dönemde, "Kıbrıs davası"na Türkiye'de sahip çıkanların başında, Türkiye dışındaki Türkleri komünist mezaliminden kurtarmak için gayret gösteren sağcı çevreler gelmektedir. Bu çevreler dışındaki basın ise, Kıbrıs sorununa "Batı ittifakı"nın gözlüğünden bakmaktadır. Türk hükümetinin görüşü daha çok ikincilere yakındır.

Hükümet, Türkiye'nin uluslararası sistem içindeki konumu açısından çok önem verdiği Türk-İngiliz ilişkilerinin, Kıbrıs sorunu yüzünden bozulmasına elinden geldiğince özen göstermektedir. Türkiye, Batı Bloku'nun asil üyelerinden biri durumuna gelebilmek için çabalarını sürdürecektir ve bu tutum Türk dış politikasının temel eksenini oluşturacaktır.²¹⁹

Türkiye'nin Kıbrıs sorunu olmadığını, Demokrat Parti iktidarından önce, Şemsettin Günaltay'ın Başbakan olduğu 18inci hükümetin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 23 Ocak 1950 tarihinde yaptığı bir konuşmada belirtmiştir: "Kıbrıs sorunu diye bir mesele yoktur... Çünkü Kıbrıs, İngiltere'nin hakimiyeti ve idaresi altındadır. İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete devretmek niyetinde ve temayülünde olmadığı hakkında kanaatimiz tamdır."²²⁰

14 Mayıs 1950 seçimlerinden hemen sonra ortaya çıkan Kore bunalımı, Türk kamuoyunun dikkatini Kıbrıs'tan Kore bunalımına çekmiştir. Yeni kurulan Demokrat Parti hükümeti de, Kore bunalımını Türkiye'nin NATO'ya üye olması için bir fırsat olarak görmüş ve Kore'ye Türk askerinin gönderilmesini hararetle savunmuştur. Böylece, Soğuk Savaş koşullarının ve Doğu-Batı karşıtlığının Türk dış politikasının tek ve değişmez belirleyicisi olduğu bir döneme girilmiştir. Bu dönem içerisinde, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ile ilgilenmesi kendi bağımsız iradesiyle değil, Batılı müttefiklerinin izniyle hatta zorlamasıyla mümkün olmuştur.

Türk kamuoyu ise, önce 14 Mayıs 1950 seçimleri, sonra da Kore Savaşı nedeniyle Kıbrıs sorunundan bir süre uzaklaştıysa da, Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 16 Şubat 1951 tarihinde Yunan Parlamentosu'nda yap-

²¹⁹ Şükrü GÜREL: a.g.e., 73-74.

²²⁰ Murat SARICA ve diğerleri: *Kıbrıs Sorunu* (İstanbul, 1975), 215; *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1950.

tığı bir konuşmada, Yunanistan hükümetinin enosis istediğini açıklamasıyla yeniden Kıbrıs sorunuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Başbakan Menderes'in, 1951 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Yunanistan Başbakanı Venizelos'a, Kıbrıs sorununun Türk-Yunan dostluğu bağlamında çözümlenebileceğini söylemesi,²²¹ Türkiye ile Yunanistan'ın NATO üyesi olabilme konusunda gösterdikleri çabalar ve her iki ülkenin de aynı tarihte, yani 22 Ekim 1951 tarihinde NATO üyesi olmaları çerçevesinde değerlendirilmelidir.²²²

1950'lerin başı Türkiye ile Yunanistan arasında dostluk ve işbirliğinin geliştirildiği, iki ülkenin de NATO'ya girmeye çalıştıkları yıllardır. Ocak 1952'de Yunanistan Dışişleri Bakanı Türkiye'ye gelmiş, Nisan 1952'de Başbakan Menderes, Haziran ayında ise, Cumhurbaşkanı Celal Bayar Yunanistan'ı ziyaret etmişlerdir. Türk hükümeti bu ziyaretler ve yakınlaşma sırasında Kıbrıs konusunda resmi açıklamalar yapmamaya çalışmış, Türk gençliğinin nümayişlerinin ne anlama geldiğinin Yunanistan tarafından anlaşılacağını düşünmüştür.²²³

Yunanistan da, Türkiye gibi hem Amerika'nın müttefiki hem de NATO üyesi olduğundan, Amerika ve NATO ile işbirliğini sürdürmesi Türkiye ile de iyi ilişkiler içinde olmasını gerektirmekte, bu da Yunanistan'ın NATO ve Amerikan politikalarından farklı bir Kıbrıs politikası geliştirmesini önlemektedir.

Türkiye'nin bu yönde politika oluşturması (ya da NATO politikasının dışında politika oluşturmaması) ise, Yunanistan ile NATO içersindeki askeri işbirliğini, aynı zamanda Balkan işbirliği çerçevesinde de devam ettirmek istemesinden kaynaklanmaktadır.²²⁴ Bu da, Türkiye'nin Soğuk Savaş içinde, Kıbrıs sorunu gibi en hayati konular söz konusu olsa bile, bölgesel güç olma

²²¹ Stephen G. XYDIS: **Cyprus: Conflict and Conciliation (1954-1958)** (Ohio: Ohio State University Press, 1967), 594.

²²² Bu konuda bkz.: Fahir ARMAOĞLU: **Kıbrıs Meselesi (1954-1959)**, 34; Oral SANDER: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, 84-106

²²³ Kamuran GÜRÜN: **Dış İlişkiler ve Türk Politikası** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1983), 383-384.

²²⁴ Hüseyin BAĞCI: **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası** (Ankara: Imge Kitapevi, 1990), 102.

arzusunu terk etmediğini ve bölgesel politikalar izlemekte ısrar ettiğini göstermektedir.

Bir başka örnek de, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya girmek için başvurularının geri çevrilmesi üzerine, iki ülkenin kendi aralarında Türkiye-Yunanistan Paktı kurmak üzere görüşmelere başlamasıdır. Batılı devletlerin, Türkiye ve Yunanistan'ı, NATO gibi genel bir pakt yerine bölgesel bir pakt içinde bir araya getirme girişimleri²²⁵ de iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma, bir süre için de olsa, Türk dış politikasını etkilemiş ve Kıbrıs sorununu ikinci plana itmiştir.

Bu dönemde, Türkiye'nin NATO'ya üye olması bütün sorunlarından önemli görülmüş, dolayısıyla Türkiye'nin NATO'ya üye olması ve NATO politikalarını uygulamaya çalışması dışında kendine özgü bir dış politikası olmamıştır. Ancak Türkiye, NATO'ya böylesine bağımlı olduğu bir dönemde bile, NATO'nun politikalarını, bölgesel politikalara ve bölgesel ittifaklara dönüştürmeye ve böylelikle bölgesel güç olmak için kullanmaya gayret göstermiştir. Türkiye, özellikle Orta Doğu ve Balkanlardaki girişimleriyle, İngiltere'ye rağmen, Amerika'nın desteğini arkasına alarak bölgesel güç olmanın yollarını aramıştır.

1950-1955 yılları arasında, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Türk hükümeti, kendisinin önünde olan Türk kamuoyunca, Kıbrıs'ın statüsünde bir değişiklik olacaksa, bu değişiklikte söz sahibi olmanın ötesine geçmek istemiyor şeklinde algılanmıştır.

Türk hükümetinin Kıbrıs sorununa bakışını en iyi izah eden açıklamalardan biri de, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün 1 Nisan 1954 tarihindeki konuşmasıdır: "Dost ve müttefik Yunanistan'ın devlet adamlarıyla vâki görüşmelerde, Kıbrıs üzerinde herhangi bir yazışma veya görüşme olmamıştır. Bunun nedeni, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir şey olmadığı görüşünde bulunması ve Kıbrıs halen İngiltere'ye ait olduğuna göre, bu ada hakkında Yunanistan ile ikili konuşmalar yapılmasının caiz olmamasıdır. Günün birinde

²²⁵ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 75.

Kıbrıs'ın İngiltere ile müzakereye mevzu olması halinde, Kıbrıs'ta mühim bir Türk azınlığın bulunması keyfiyeti bizim de söz sahibi olmamızı gerektirecektir. Ancak, Kıbrıs'ın bugünkü statüsünde bir değişiklik yapılması lüzumuna kani değiliz.²²⁶

Fakat daha sonra, Türkiye Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü ile Yunan Dışışleri Bakanı Politis arasında yapılan görüşmede, Fuat Köprülü şunları da söylemiştir: "...Biz, bir gün heyecanınız yatışır ve daha akıllıca davranırsınız umut ve dileğiyle bir süre daha sabredeceğiz. Resmi beyanlarımızda 'Türkiye için Kıbrıs diye bir dava yoktur' diyeceğiz. Fakat ister istemez bu sabrın da bir sonu olacaktır."²²⁷

Türkiye'nin, özellikle NATO'ya üye olma aşamasında ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin ve komünist dünyanın emperyalizmine karşı kendi güvenliğini garanti altına almak istemesi²²⁸ ve NATO'nun güneydoğu kanadı ile Doğu Akdeniz'in güvenliği ve istikrarının Türkiye ve Yunanistan'ın birbirleriyle iyi geçinmelerini gerektirmesi, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki mesafeli tutumunu etkilemiştir.

Kıbrıs sorunu, 1954 yılında uluslararası bir uyuşmazlık haline geldiği için sorununun ortaya çıkış tarihi olarak 1954 yılı kabul edilebilir. Yunanistan, İngiltere'ye yaptığı baskılardan bir sonuç alamayınca, 15 Nisan 1954 tarihinde, Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na götürmeye karar vermiştir.²²⁹ Bu dönemde Yunanistan, 9 Ağustos 1954 tarihinde Yugoslavya ve Türkiye ile Balkan Pakti'nı imzaladığından,²³⁰ Birleşmiş Milletler'e müracaatta bulunma konusunda Türkiye'den çekinmemiştir.

İngiltere'nin ise, problemleri başından aşkındır. 1954 yılının başından itibaren, İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmesiyle, İngiltere açısından Kıbrıs'ın stratejik öneminin artacağı, dolayısıyla İngiltere'nin kolay kolay Kıbrıs'tan çık-

²²⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 351; *Vatan*, 2 Nisan 1964.

²²⁷ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 103-104.

²²⁸ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 530.

²²⁹ Fahir ARMAOĞLU: *Kıbrıs Meselesi (1954-1959)*, 49-50.

²³⁰ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 127.

mayacağını düşünen Yunanistan, Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırarak, İngiltere'yi ikili görüşmelere zorlamak istemiştir.²³¹

Bu dönemde, self determinasyon ilkesinin Birleşmiş Milletler'de yaygın bir etkiye kavuşmuş olmasından da cesaret alan Yunanistan hükümeti, 16 Ağustos 1954 tarihinde, "halkların eşit hakları ve self determinasyon ilkesinin Birleşmiş Milletler'in himayesinde Kıbrıs halkına uygulanması" isteğiyle, Kıbrıs sorununun Genel Kurul'un gündemine alınması için Genel Sekretere başvuruda bulunmuştur.²³²

Ancak, Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler'de elde ettiği başarı, Kıbrıs sorununun sadece gündeme alınmasıyla sınırlı kalmıştır. BM Genel Kurulu'ndan, Yunanistan'ın başvurusunda dile getirdiği isteklere uygun bir karar çıkmamıştır. BM Genel Kurulu'nun 17 Aralık 1954 tarihinde aldığı karar sonucunda self determinasyon hakkı elde edilmese bile, Kıbrıs sorunu uluslararası bir nitelik kazanmış ve İngiltere'nin iç sorunu olmaktan çıkmıştır.

Bu dönemde Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununu ve EOKA eylemlerini, İngiliz sömürge yönetimine karşı Kıbrıslıların bağımsızlık savaşı olarak değerlendirmiştir. Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ta çözümün Kıbrıslılara ait olduğunu, dolayısıyla self determinasyonu desteklediğini açıklamıştır.²³³

Birleşmiş Milletler'in Yunanistan'ın müracaatını reddetmesi, hem Başbakan Menderes'i hem de Türk-Yunan ilişkilerini rahatlatmıştır. Bu bağlamda, Menderes'in 18 Aralık 1954 tarihinde yaptığı açıklama, Türkiye'nin dış politikasının tamamen NATO'ya endeksli olduğunun anlamlı bir göstergesidir.²³⁴ "Bu mesele tamamıyla kapandığına göre, Yunanistan ile aramızdaki dostluğun gölgelenmemesi için bundan sonra daha fazla dikkat ve itina göstermeliyiz."

Oysa, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar enosisi barışçı yollardan elde edemeyeceklerini anlayınca, 1 Nisan 1955 tarihinde kurulan EOKA (Kıbrıs

²³¹ Fahir ARMAOĞLU: *Kıbrıs Meselesi (1954-1959)*, 45-46.

²³² Sevin TOLUNER: *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk* (İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1977), 55.

²³³ Erel TELLAL: a.g.e., 212.

²³⁴ *Ayın Tarihi*, Sayı: 253, Aralık 1954, 109.

Mücadelesi Milli Teşkilatı) vasıtasıyla terörist eylemlerde bulunarak, önce self determinasyonu ardından da enosisi gerçekleştirmek için faaliyete geçmişlerdir. Başlangıçta, İngilizler ve Rumlara yönelik eylemlerde bulunan EOKA, Haziran 1955'den itibaren Türkleri de hedef almaya başlamıştır. Türk hükümeti ise, uzun zaman sürdürdüğü sessizliğinden kurtularak, ilk kez 24 Ağustos 1955 tarihinde Yunanistan'ı yayılmacı politikalar izlemekle suçlamıştır.²³⁵

29 Ağustos-7 Eylül 1955 tarihleri arasında düzenlenen Birinci Londra Konferansı'na İngiltere, Yunanistan ve Türkiye katılmıştır.²³⁶ Türkiye, bu konferansa katılarak resmen Kıbrıs sorununa taraf olmuştur. İngiltere ise, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa taraf olmasıyla, Türkiye ile Yunanistan arasında bir anlamda arabulucu olmakta ve kendisi ortada gözükmeden, Kıbrıs sorununun aslında Yunanistan ile Türkiye arasında bir sorun olduğunu vurgulayarak, Orta Doğu'da kaybettiği itibarını daha fazla zedelemek istememektedir.

İngiltere'nin Kıbrıs politikası, Türkiye'yi Kıbrıs sorununa taraf olmaya zorlamıştır. 1923 yılında Lozan Antlaşması'nı imzalayarak Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçen ve Kıbrıs konusuyla ilgili hiç bir hukuki bağlantısı kalmayan Türkiye, İngiltere'nin Kıbrıs sorunu nedeniyle Yunanistan'ın rakibi haline geleceği korkusu yüzünden, başka bir deyişle İngiltere'nin Yunanistan'a kendi yerine bir rakip araması böylece rakiplikten hakemliğe geçme politikası yüzünden, Kıbrıs sorununa taraf olmuştur. Böylece, Türkiye ve Yunanistan birbirinin rakibi, İngiltere ise ikisi arasında hakem olacak, ortada gözükmeden ve Kıbrıs'taki üslerini EOKA'nın hedefi olmaktan çıkararak Kıbrıs'ı geri plandan yönetebilecektir.²³⁷

İngiltere, Birinci Londra Konferansı'nda egemenlik hakkı kendisinde kalmak üzere Kıbrıs'a otonomi vermeyi ve Kıbrıs'ın savunmasına Türkiye ile Yunanistan'ın katılmasını önermiştir. Yunanistan, Kıbrıs halkının self determinasyon hakkını elde etmesini savunmuştur. Türkiye ise, bu önerilere karşı çıkararak mevcut durumun yani statükonun korunmasını, statüko korunamaya-

²³⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 353-355.

²³⁶ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 531.

²³⁷ Ali ÖZERENKULU: "Kıbrıs Sorunu ve Darbe Yorgunu İki Ülke: Türkiye ve Yunanistan", *Yeni Türkiye*, Sayı: 16, Temmuz-Ağustos 1997, 1369.

caksa Kıbrıs'ın Türkiye'ye iade edilmesini istemiştir.²³⁸ Türkiye'ye göre, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhakı, Ege ve Akdeniz'de Lozan Antlaşması ile sağlanan dengeyi ciddi bir biçimde bozacaktır. Dolayısıyla, Kıbrıs'ın statüsü değişecekse, Kıbrıs Türkiye'ye iade edilmelidir. Türkiye, Kıbrıs'taki haklarından, Yunanistan lehine değil, İngiltere lehine vazgeçmiştir.²³⁹

İngiltere hükümeti, bir yandan Londra Konferansı ile Türkleri ve Yunanlıları birbirleriyle karşı karşıya getirme amacı gütmüş, diğer yandan da olayı iki ülke arasında bir silahlı çatışmaya varıracak noktaya getirmek istemiştir. Yunanistan ile Türkiye arasındaki bir silahlı çatışma durumunda, İngiltere inisiyatifini kaybedebilecektir. Bu da, Amerika'nın bu iki NATO ülkesi arasındaki krizi çözebilmek için Kıbrıs sorununa karışacağı anlamına gelmektedir. İngiltere Hindistan, Pakistan ve Mısır olaylarında yeterince "tecrübeler" edinmiş ve bu ülkelerdeki askeri üslerini terk etmek ve birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, İngiltere, Kıbrıs'ta böyle bir "tecrübeyi" tekrar yaşamak ve askeri açıdan yaşamsal önemi olan üslerinden vazgeçmek istememektedir.²⁴⁰

2. 6-7 Eylül Olayları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluş Aşamaları

Türkiye ve Türkler aleyhine, Yunanistan ve Kıbrıs'ta girişilen tahrik, gösteri ve hakaretler Türk kamuoyunda büyük bir infial yaratmıştır. Londra Konferansı devam ederken Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bomba atıldığı haberi üzerine, 6 ve 7 Eylül 1955 tarihlerinde özellikle İstanbul ve İzmir'de Rumlar aleyhine gösteriler yapılmıştır. Ancak bu gösteriler daha sonra taşkınlığa ve mal tahribine dönüşmüş, Rumların ve kimi Hristiyanların dükkanlarına, Rum Patrikliğine ve İzmir'deki Yunan Konsolosluğu'na saldırılar olmuştur.²⁴¹

²³⁸ Nancy CRAWSHAW: *The Cyprus Revolt* (London, 1978), 135.

²³⁹ Murat SARICA ve diğerleri: a.g.e., 217.

²⁴⁰ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 108.

²⁴¹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 238.

Türk hükümeti, bu saldırılar üzerine sıkıyönetim ilan etmiştir. Sıkıyönetimin onaylanması için TBMM'de yapılan görüşmelerde Başbakan Menderes, olayların gösteriden taşkınlığa dönüşmesinin nedenini komünistlere yüklemiştir. Taşkınlıklarda bulunanlar, bu arada "Kıbrıs Türk'tür Derneği" yöneticileri tutuklanmış ve 6 ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁴² Ayrıca, Adnan Menderes'in söz konusu derneğin hamisi olduğu ileri sürülmüş ancak bu iddia bir yakıştırma olmaktan ileri gidememiştir.²⁴³

6-7 Eylül olayları, hem Demokrat Parti hükümetinin hem de Menderes'in popülerliğini azaltmıştır. Üstelik daha sonra, 27 Mayıs darbesini yapanlar, Menderes'i 6-7 Eylül olaylarını organize etmekle suçlamışlardır. 6-7 Eylül olaylarının hükümet tarafından organize edildiği görüşünden farklı olarak, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de bu olayları bir komünist komploya bağlamıştır.²⁴⁴

Hükümetin bu olaylara bir başka yaklaşımı da, 6-7 Eylül olaylarını çıkaranların "komünistler" olduğunu ispatlamak için Amerika'dan bir uzman getirilmesi olmuştur. Amerikalı uzman, "komünistler bu kadar kuvvetli olsalardı dükkanları tahrip edeceklerine ihtilal yaparlardı" diye rapor yazmıştır.²⁴⁵ 6-7 Eylül olaylarına komünistlerin karıştığının söylenmesi, dolaylı da olsa bu olaylara Sovyetler Birliği'nin de karıştığının ima edilmesi anlamına gelmektedir.

6-7 Eylül olayları uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandırmasına rağmen, Batılı devletler Soğuk Savaş'ın hatırına Türkiye'yi desteklemeyi çıkarlarına daha uygun bulmuşlardır. Eylül ayı içinde Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs konusunda Türk görüşüne yakınlık duyduğunu göstermiş ve İngiltere-Amerika-Türkiye üçlüsünün gayretleriyle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kıbrıs sorununu 1955 yılında gündemine almayı reddetmiştir. Diğer taraftan, Eylül ve Ekim aylarında Pakistan'ın Bağdat Paketi'ne katılması ve İran'ın da Bağdat Paketi'ne gireceğini resmen ilan etmesi, Batılılar nezdinde

²⁴² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 359-360.

²⁴³ *Keessing's Contemporary Archives*, 1961-1962, 18375.

²⁴⁴ Şevket Süreyya AYDEMİR: *İkinci Adam III* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968), 195.

²⁴⁵ Tekin ERER: *On Yılın Mücadelesi* (İstanbul, 1963), 257.

Türkiye'nin değerini arttırmıştır.²⁴⁶ Böylece 6-7 Eylül olayları, Türk dış politikası açısından hafif atlatılmıştır.

1956 yılına gelindiğinde, Türkiye, Kıbrıs'ta statüko korunamayacaksa, o zaman Kıbrıs'ın iki ülke arasında taksim edilmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır. İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd'ın, 19 Aralık 1956 tarihinde yaptığı konuşma, Türkiye'nin taksim tezini benimsemesinde etkili olmuştur. Lennox Boyd'ye göre, İngiltere, Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumlarının varlığını kabul ettiğine göre, her iki topluma da self determinasyon hakkını tanımalıdır. Dolayısıyla, bu çerçevede Kıbrıs'ın taksimi söz konusu olmaktadır.²⁴⁷

Menderes hükümeti, İngiltere'nin Kıbrıs konusundaki yaklaşımını benimseyerek, Kıbrıs sorununa çözüm bulunması konusunda İngiltere ile işbirliği yapmak istemiştir. Türkiye, İngiltere ile Bağdat Pakti'ndeki üyeliği nedeniyle Orta Doğu'daki Sovyet yayılcılığını önlemek için zaten işbirliği yapmaktadır.²⁴⁸

İngiltere'nin "böl ve yönet" politikasının, Kıbrıs'ta iki toplum arasındaki düşmanlığı arttırdığı da üzerinde durulması gereken bir başka husustur. Kıbrıs, İngiltere açısından ekonomik bakımdan değil fakat stratejik bakımdan önemlidir. Bir anlamda sabit bir uçak gemisidir.²⁴⁹

1956 yılının ortalarından itibaren Kıbrıs'taki terör eylemlerinde hızlı bir artış olmuştur. Kıbrıslı Rumlar, Yunanistan'dan aldıkları yardımlarla önce İngiliz yönetimine sonra da Türklere karşı terörist eylemlerde bulunmuşlar ve Kıbrıs sorununu uluslararası bir uyuşmazlık haline getirerek, Birleşmiş Milletler'de gündeme gelmesini ve İngiliz kamuoyunu etkileyerek İngiltere hükümetine isteklerini kabul ettirmeyi hedeflemişlerdir. Türklere karşı yapılan terör

²⁴⁶ Cem EROĞUL: a.g.e., 126.

²⁴⁷ **Ayin Tarihi**, Sayı: 277, Aralık 1956, 325.

²⁴⁸ Hüseyin BAĞCI: a.g.e., 114.

²⁴⁹ Murat SARICA ve diğerleri: a.g.e., 216.

eylemlerinde amaç, Türk toplumunu yıldırarak Kıbrıs'ı terk etmesini sağlamaktır.²⁵⁰

Türkiye, 1957 yılında da taksim tezini savunmuş ve "Ya taksim, ya ölüm" sloganı Türk kamuoyuna mal olmuştur. 1958 yılından itibaren, Kıbrıs'ta terörizm tekrar şiddetlenmeye başlamış ve Kıbrıs ile ilgili bütün taraflar bundan olumsuz etkilenmişlerdir. NATO ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının zarar görmeye başlaması, NATO üyesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Türkiye ile Yunanistan Başbakanları Zürih'te 5-11 Şubat 1959 tarihleri arasında görüşmelerde bulunmuşlar ve Kıbrıs'ın uluslararası statüsünün ve anayasasının dayanacağı prensipler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Londra'da 11 Şubat 1959 tarihinde yaptığı açıklama şöyledir: "...Yapılan antlaşma her üç tarafın ve Kıbrıs'ın lehinedir. Zürih müzakerelerinde İngiltere'nin menfaatleri de müzakere mevzuu olduğundan üçlü toplantının Kıbrıs'a sulh ve sükun getireceğini ümit ediyorum."²⁵¹

Taraflar, Türkiye ve Yunanistan arasında Zürih'te imzalanan "ön antlaşmaları" görüşmek üzere Londra'da Lancaster House'da tekrar toplanmışlardır. İki gün devam eden görüşmeler sonunda İkinci Londra Konferansı'nda²⁵² aşağıdaki antlaşmalar imzalanmıştır:

- 1) İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devrine dair Kuruluş Antlaşması,
- 2) Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini teminat altına alan Garanti Antlaşması,
- 3) Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında yapılacak Askeri İttifak Antlaşması,
- 4) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın temel maddeleri.

²⁵⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 360-361.

²⁵¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: a.g.e., 380.

²⁵² Murat SARICA ve diğerleri: a.g.e., 12.

Söz konusu antlaşmaları imzalamak üzere, Başbakan Adnan Menderes ve Türk heyetini Londra'ya götüren uçak Gatwick Havaalanı yakınlarında düşmüş ve Başbakan'ın kurtulduğu kazada 14 kişi ölmüştür.²⁵³ Zürih-Londra Antlaşmaları, 4 Mart 1959 tarihinde TBMM'de görüşülmüş ve müzakerelerden sonra, bir anlamda Demokrat Parti hükümetinin Kıbrıs konusunda takip ettiği politikalar 138 oya karşı 347 oy ile kabul edilmiştir.

Kıbrıs Cumhuriyeti ise, yeni hazırlanan Kıbrıs Anayasası'nın 16 Ağustos 1960 tarihinde yürürlüğe girmesiyle resmen kurulmuştur. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından imzalanan ancak henüz Kıbrıs devleti ortaya çıkmadığı için Kıbrıs Türk ve Rum liderlerinin bir bildirimle katıldıkları Londra Antlaşmaları Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından yeniden imzalanarak bir bütün olarak Lefkoşa Antlaşmaları ismini almıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti, 24 Ağustos 1960 tarihinde Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur.

Bu dönemde, 27 Mayıs darbesi sonrasında oluşan yeni yönetimin Kıbrıs konusundaki tutumunun ne olacağı merakla beklenirken, Milli Birlik Komitesi 28 Mayıs 1960 tarihinde yaptığı açıklamayla, Zürih-Londra Antlaşmaları'na sadık kalacağını bildirmiştir. 11 Temmuz 1960 tarihinde sunulan hükümet programında, Kıbrıs sorununun çözülmesiyle birlikte Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin daha da gelişeceğine ve Londra Antlaşmaları'nın son aşamaya ulaştığına dikkat çekilerek, bundan sonra Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde Türk halkı ve hükümetlerinden daima yardım ve sevgi görecekları bildirilmiştir. Türkiye, bu dönemde dikkatini, Kıbrıs Cumhuriyeti'nden çok Kıbrıslı Türklere ve Yunanistan'a yöneltmiştir.²⁵⁴

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs ile olan ilişkisi de giderek artma eğilimi göstermeye başlamıştır. İlişkilerin gelişmesinde, Makarios'un başından beri bağlantısızlık politikasına yönelen, dolayısıyla Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan dış

²⁵³ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 191.

²⁵⁴ Melek FIRAT: "1960-1980 Yunanistan ile İlişkiler", Ed.: Baskın ORAN: *Türk Dış Politikası I (1919-1980)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 719-720.

politikasının rolü büyüktür. Makarios bu sayede, Kıbrıs'ın iç politikasında önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs Komünist Partisi AKEL'in (Emekçi Halkın İlerici Partisi) de tam desteğini almıştır.

AKEL, 1955 yılında EOKA öncülüğündeki enosis kampanyasının başlangıcında enosisi bir kaç ay desteklemiş, aynı yılın Kasım ayında partinin kanun dışı ilan edilmesinden sonra enosisten uzaklaşarak, "Kıbrıs halkının kendi kaderini tayin hakkı" ve "bağımsız Kıbrıs" tezlerini desteklemeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden sonra, gerek enosis gerekse çifte enosis ve taksim gibi çözüm yollarına, bu öneriler Kıbrıs'ı NATO üyesi yapacağından karşı çıkmıştır.²⁵⁵ Oysa Makarios'un savunduğu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti tezi, Doğu Akdeniz'e Sovyetler Birliği'nin stratejik bakışı ile paralellik arz etmektedir.

Sovyetler Birliği, Zürih-Londra Antlaşmaları'nın kabulünden sonra, bu Antlaşmaların Kıbrıslıların bilgisi olmadan zorla kabul ettirildiğini, bu yolla NATO tarafından Kıbrıs'ın iç işlerine karışıldığını ve adanın NATO'nun bir üssü haline geldiğini, BM Güvenlik Konseyi'nin 19 Şubat 1964 tarihli toplantısında açıkça belirtmiştir. Zürih-Londra Antlaşmaları, o günkü konjonktürün Türkiye lehine olması nedeniyle Kıbrıslı Türklerin çıkarlarını gözetken ve Kıbrıs konusunda Türkiye'nin konumunu güçlendiren antlaşmalardır.

Bilindiği üzere, Amerika'nın 1960'lı yıllarda Polaris füzelerini taşıyan denizaltıları üretmeye başlamasıyla, 1958 yılında Türkiye'ye yerleştirilmeye başlanan Jüpiter füzeleri, 1962 Küba krizi sırasında Amerika ve Sovyetler Birliği arasında yapılan ve Türkiye'ye fikrinin sorulmadığı bir pazarlık sonucu 1963 yılında sökülüş²⁵⁶ ve 1950'li yılların sonundan itibaren -1960 darbesiyle somutlaşan- Türkiye'nin Amerika açısından önemi azalmaya başlamıştır.

²⁵⁵ Faruk SÖNMEZOĞLU: "Kıbrıs Sorununda Tarafların Tezleri", Ed.: Esat ÇAM: **Türk Dış Politikasında Sorunlar** (İstanbul: Der Yayınları, 1989), 100-101.

²⁵⁶ Nasuh USLU: a.g.e., 138-139.

Oysa 1950'li yılların sonuna doğru, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemi kuşkusuz Yunanistan'a nazaran daha fazladır. Bunun en önemli göstergelerinden biri de, Zürih-Londra Antlaşmaları ile Kıbrıs Türk toplumuna da Rumlar gibi eşit statü tanınmasıdır. Türkiye'nin Zürih-Londra Antlaşmaları'na taraf olması ise, o dönemde Türkiye lehinde olan konjonktürün en büyük kazanımlarından biridir.

3. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve 1963 Olayları

Kıbrıs sorunu, Türk dış politikasında iki büyük değişiklik meydana getirmiştir. Bunlardan birincisi, uluslararası platformlardaki yalnızlığını gören ve Amerika başta olmak üzere, NATO üyesi müttefiklerinin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'nin çıkarlarını görmezlikten geldiklerini anlayan Türkiye'nin, 27 Mayıs darbesinden sonra dış politikasının genel eğilimlerini sorgulamaya ve çok yönlü bir dış politikanın ilk adımlarını atmaya başlamasıdır. İkinci değişiklik ise, Kıbrıs sorununun ulusal bir dava olarak benimsenmesi üzerine, Türk kamuoyunun dış politika konularını tartışmaya ve bir anlamda hükümet üzerinde baskı oluşturarak dış politikayı yönlendirmeye çalışmasıdır. Bu dönemde, hem sağ hem de sol kamuoyu Kıbrıs sorununu ulusal bir dava olarak benimsemişlerdir.²⁵⁷

Zürih-Londra Antlaşmaları'nda belirlenen esaslara göre, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ile İttifak, Garanti ve Kurucu Antlaşmalar hazırlanmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulmuştur.²⁵⁸ Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının eşit statüye sahip olarak kurmuş oldukları bir Cumhuriyettir. Türk toplumu bir azınlık olarak kabul edilmemiş, fonksiyonel federatif sistem meydana getirilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti "sui generis" bir cumhuriyettir. Bir devlet kurulmuş fakat Kıbrıslı denilebilecek bir millet yaratılmamıştır.²⁵⁹

²⁵⁷ Melek FIRAT: a.g.e., 150.

²⁵⁸ Vehbi Zeki SERTER: *Kıbrıs Türklerinin Mücadele Tarihi* (Lefkoşa, 1972), 135-137.

²⁵⁹ Necati Münir ERTEGÜN: *Inter-Communal Talks and Cyprus Problem* (Lefkoşa, 1977), 11.

Bu antlaşmaların en önemli özelliklerinden biri de, Kıbrıs'ta iki ayrı toplumun yani Türk ve Rum toplumlarının varlıklarının resmen kabul edilmesidir. Böylece, Türk toplumu azınlık statüsünden çıkarak Rumlara eşit bir statü kazanmıştır. Türk toplumunun Rumlara eşit bir statü kazanması, uluslararası konjonktürün yani Soğuk Savaş'ın ve NATO sisteminin devamının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının asıl nedeni, NATO'nun güneydoğu kanadının zayıflamasını ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de etkinlik kazanmasını önlemektir.²⁶⁰

1960-1963 yılları arasında Kıbrıs'ta ortaya çıkan toplumlararası anlaşmazlıklar ve AKEL'in gücünün giderek artması Amerika'yı oldukça kaygılandırmıştır. Amerika ayrıca, Kıbrıs'taki komünist unsurların etkisinin artmasından ve Doğu Akdeniz'de Batı'nın çıkarlarına zarar vermesinden, böylece Sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesinden endişe etmiştir.²⁶¹

Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Zürih-Londra Antlaşmaları ile Kıbrıs Türk toplumuna tanınan Rumlara eşit statüyü geri almanın planlarını yapmaya başlamıştır. Makarios'un ve Rum liderlerinin çeşitli beyan ve davranışları, Kıbrıs Anayasası'nın ve diğer antlaşmaların uzun ömürlü olmayacağını göstermektedir.²⁶² Gerek Yunanistan'daki Karamanlis hükümetinin Zürih-Londra Antlaşmaları'nı bir NATO verisi olarak kabul etmesi gerekse Türkiye'deki hükümetlerin Zürih-Londra düzeninin devamını desteklemeleri, Rumların, Türklere karşı saldırılarını 1963 Aralığına kadar ertelemelerine neden olmuştur.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra, yönetimi düzenleme çalışmaları sırasında Türk ve Rum toplumları vergi toplama, kamu hizmetlerine katılma oranını belirleme, silahlı kuvvetleri oluşturma ve ayrı belediyelerin sınırlarını tespit etme konularında karşı karşıya gelmişlerdir. Vergi ve Silahlı Kuvvetler yasalarında Kıbrıs Türk toplumunun olumsuz tutumuna karşılık, belediyeler ve kamu hizmetleri konusunda Kıbrıs Rum tarafı uzlaş-

²⁶⁰ Ali ÖZERENKULU: a.g.m., 1367.

²⁶¹ Nasuh USLU: a.g.e., 45.

²⁶² Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 395.

maz bir tutum sergilemiştir. Bu tür uzlaşmazlıklar ve anlaşmazlıklar her iki tarafta da “şahinler”in güç kazanması için fırsat yaratmıştır.

Makarios, 1962 yılı başından itibaren, Kıbrıslı Türklerin anayasal düzeni işletemediklerini, dolayısıyla en kısa zamanda devlete işlerlik kazandırmak amacıyla anayasa değişikliği yapılmasından söz etmeye başlamıştır. Toplumlararası ilişkiler gerginleştikçe “şahinler” güçlenmekte, iki toplumun bir arada yaşamasını isteyen muhalifler ise etkisizleşmektedir.²⁶³

Kıbrıslı Türklere karşı terörist eylemlerin artma eğilimi gösterdiği bir dönemde, anayasada değişiklik yapılmasının zorunlu olduğunu düşünen Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, istikrarsız koalisyon hükümetleriyle yönetilmekte olan,²⁶⁴ ordu içinde huzursuzluğun yaşandığı ve Küba krizi sonrasında dış politikasında sıkıntılı olan Türkiye'ye koşullarını kabul ettirmek için zamanın elverişli olduğunu düşünerek, zemin yoklamak üzere 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Fakat, Türkiye ziyaretinden istediği sonuçları elde edememiş ve ziyareti sırasında Türk kamuoyunun büyük tepkisi ile karşılaşmıştır.²⁶⁵

Makarios, Anayasa değişikliği taleplerinden vazgeçmemiş ve 30 Kasım 1963 tarihinde Kıbrıs Anayasası'nın değiştirilmesini Türk toplumuna ve ilgili devletlere teklif etmiştir.²⁶⁶ 13 maddeden oluşan söz konusu değişiklikler, Türk toplumunun haklarının ve bunları teminat altına alan hükümlerin değiştirilmesini öngörmektedir.²⁶⁷ Bu değişikliklerin kabulü, Türk toplumunu azınlık statüsüne sokacak, böylece Helenizmin “megalo ideası”nın doğal bir sonucu olan enosis kolayca gerçekleştirilecektir.²⁶⁸

Türkiye, 6 Aralık 1963 tarihinde söz konusu değişiklikleri reddetmiştir: “Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios’un muhtırası Zürih-Londra Antlaşmaları’nın

²⁶³ Melek FIRAT: a.g.e., 117-118.

²⁶⁴ Nihat ERİM: “Reminiscences on Cyprus”, **Foreign Policy (Dış Politika)**, Cilt: IV, Sayı: 2-3 (Şubat 1975), 158.

²⁶⁵ İsmail SOYSAL: a.g.e., 280; Melek FIRAT: “1960-1980 Yunanistan ile İlişkiler”, 722.

²⁶⁶ Nancy CRAWSHAW: a.g.e., 366-367.

²⁶⁷ Makarios’un önerdiği değişikliklerin metni için bkz.: Murat SARICA ve diğerleri: a.g.e., 41-46.

²⁶⁸ **Keessing’s Contemporary Archives**, 1963-1964, 20113.

ve Kıbrıs Anayasası'nın tadilini teklif etmektedir. Kıbrıs'taki Türklerin hak ve menfaatlerini teminat altına alan bu antlaşmalar üzerinde müzakere açılmasını isteyen böyle bir teklifin reddine karar verilmiştir.²⁶⁹

Makarios'un anayasa değişikliği önerisinin reddedilmesi, Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplumları arasında gerginlik yaratmıştır. 21 Aralık 1963 tarihinde başlayan olaylar, 31 Aralık 1963 tarihine kadar Kıbrıs'ın bütün bölgelerine yayılmıştır. Bu olaylar sonucunda, on gün içinde 99 Türk ile 80'e yakın Rum öldürülmüştür.²⁷⁰

1963 sonu ve 1964 başındaki olaylar sonucu hem yönetimden hem de evlerinden uzaklaştırılan Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs'ın yüzde 34'ü oranında toprağa sahiplerken, Rumların şiddet ve baskıları karşısında Kıbrıs'ın yüzde 3'ünü oluşturan küçük bölgelerde toplanmak zorunda kalmışlardır.²⁷¹

Aralık 1963, üç yıldır bekleyen Rumların Türklere karşı acımasızca saldırımları için oldukça uygun bir zamandır. Yunanistan'da, 1960 düzenini samimiyetle savunan Karamanlis hükümeti Kasım 1963'te yıkılmış, yerine Zürih-Londra Antlaşmaları'na muhalif Yorgo Papandreu hükümeti gelmiştir. Türkiye'de ise, İnönü'nün 2 Aralık 1963 tarihinde istifası ile Koalisyon hükümeti bozulmuştur. Böyle bir ortamda Makarios, Türklerin Rumlara eşit statüsünü bozacak 13 maddelik bir anayasa değişikliğini Kıbrıs'ın iç problemi olarak gündeme getirmiş ve kanlı olayların başlaması için pimi çekmiştir. Prof. Dr. Nihat Erim'in de vurguladığı gibi, 1960 düzeni, her iki tarafın da karşılıklı niyetleri birbirlerine uyumlu ise sürdürülebilecek bir düzendir.²⁷²

Türkiye'ye göre, Makarios, Aralık 1963'den önce ne pahasına olursa olsun anayasal değişiklikleri gerçekleştirebilmek ve Zürih-Londra Antlaşmaları'nı etkisiz hale getirebilmek için plan yapmıştır. Bu doğrultuda önceden

²⁶⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 390.

²⁷⁰ *Keessing's Contemporary Archives*, 1963-1964, 20113-20114.

²⁷¹ Ferenc A. VALI: *Bridge Across the Bosphorus*, 242; Suat BİLGE: "The Cyprus Conflict and Turkey", Der.: Kemal H. KARPAT *Turkey Foreign Policy in Transition 1950-1974* (Leiden, 1975), 142.

²⁷² Ali ÖZERENKULU: a.g.m., 1368.

hazırlanmış olan Akritas planına göre,²⁷³ Zürih-Londra Antlaşmaları, enosisin yolunu açabilmek için ya değiştirilecek ya da tamamen ortadan kaldırılacaktır. Eğer Kıbrıslı Türkler bu değişiklikleri kabul etmezlerse, mümkün olan en kısa zamanda kuvvete başvurulacak sindirilecekler ve göç etmeye zorlanacaklardır. Rumların Kıbrıs'taki duruma hakim olmalarıyla, Türkiye veya başka bir devletin Kıbrıs'a müdahalesi zorlaşacak ya da bu müdahale yapılırsa bile uluslararası kamuoyu buna tepki gösterecektir.²⁷⁴

Türk hükümeti, Kıbrıs'ta barışın yeniden sağlanması için ortak çaba gösterilmesi amacıyla, diğer iki garantör devlete yani İngiltere ve Yunanistan'a ilk ve son defa çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine, 24 Aralık 1963 tarihinde üç hükümet de, her iki topluma birden iyi niyetle yardımda bulunmak için ortak bir açıklama yapmışlardır: "Türkiye, İngiltere ve Yunanistan hükümetleri Garanti Antlaşması'nı imza eden devletler sıfatıyla, Kıbrıs hükümeti ile Türk ve Rum cemaatlerini halihazır karışıklıklara son vermeye müştereken çağırmaktadırlar."²⁷⁵ Bir gün sonra da, 25 Aralık 1963 tarihinde, Kıbrıs'ta terörist eylemler devam ederken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Amerika, Fransa, F. Almanya ve Yunanistan liderlerine bir mesaj göndererek terör eylemlerinin hemen durdurulmasını talep etmiştir.²⁷⁶

1963 Aralığındaki olayların hemen ardından, Makarios, 1 Ocak 1964 tarihinden itibaren Garanti ve İttifak Antlaşmaları'nı feshettiğini açıklayarak, dünyanın dikkatini Kıbrıs olaylarına çekmek istemiş ancak İngiltere'nin sert tepkisi karşısında bu isteğinden vazgeçmiştir. Makarios'un, anayasa değişikliğinin ötesinde Garanti ve İttifak Antlaşmaları'na yönelik istekleri, NATO'nun Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını zedelemeye başladığından, Kıbrıs'ta düzeni sağlamak amacıyla Amerika ve İngiltere'nin öncülüğünde bir NATO Barış Gücü oluşturulması gündeme gelmiştir.

²⁷³ Akritas Planı için bkz. **Akritas Planı** (Lefkoşa: K.T.F.D. Enformasyon Dairesi Yayını, 1982).

²⁷⁴ Orhan ALDIKAÇTI: "Görüşmelerin Gizli Yönleriyle Kıbrıs", **Hürriyet**, 12 Aralık 1974.

²⁷⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 391.

²⁷⁶ Suat BİLGE: "The Cyprus Conflict and Turkey", 5.

Kıbrıs'ta düzeni sağlamak için kalıcı tedbirlerin oluşturulmasının gereği üzerine, İngiltere'nin öncülüğünde, 15-31 Ocak 1964 tarihleri arasında Üçüncü Londra Konferansı düzenlenmiştir.²⁷⁷ Bu dönemde, gerek İngiltere gerekse Amerika, Kıbrıs sorununda taraf olmak istememişlerdir. Dolayısıyla, Türkiye ile Yunanistan arasında haklı-haksız ayrımında bulunmamışlar ve bu tutumları da Türkiye'de düş kırıklığı yaratmıştır. Konferansa İngiltere, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs hükümeti ile Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri katılmıştır. İngiltere'nin, Üçüncü Londra Konferansı'nı toplamaktaki ilk amacı, Kıbrıs sorununa NATO çerçevesinde bir çözüm bulmak, ikinci amacı ise, İngiliz Muhafazakar hükümetinin seçimlerden önce Kıbrıs sorunundan kurtulmak istemesidir.

Üçüncü Londra Konferansı'nda somut bir sonuç alınamayınca İngiltere Amerika, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin katılımıyla 10.000 kişilik bir NATO Barış Gücü teklifinde bulunmuştur.²⁷⁸ Amerika tarafından da desteklenen NATO Barış Gücü oluşturulması önerisi, Kıbrıs sorununun temelindeki Türk ve Rum toplumlarının bir arada yaşama zorunluluğundan çok, NATO'nun Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için ileri sürülmüştür.

İngiltere'nin önerisi, 1 Şubat 1964 tarihinde Türkiye ve Yunanistan, 2 Şubat'ta ise, Kıbrıs Türk toplumunca kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkelerince el üstünde tutulan Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios ise, söz konusu öneriyi reddetmiştir. Makarios, uluslararası koşulların değiştiğinin ve Kıbrıs sorununun artık NATO bünyesinde çözülmesinin 1960 öncesinde olduğu gibi kolay olmayacağını herkesten önce farkına varmış ve Amerika'nın önerdiği NATO içi çözümlere karşı çıkarak, Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'e götürmenin yollarını aramıştır.²⁷⁹

Bu arada, Kruşçev, BM Güvenlik Konseyi üyeleriyle Yunanistan, Türkiye ve Makarios'a birer nota göndererek Kıbrıs'ın egemenliğine saygı gösterilmesini istemiş ve bazı devletlerin BM yasaları ile uluslararası hukuk kuralla-

²⁷⁷ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 786-787.

²⁷⁸ Keesing's Contemporary Archives, 1963-1964, 20116-20117.

²⁷⁹ Melek FIRAT: a.g.e., 127.

rını çiğneyerek, "NATO planı" adı altında Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak istediklerine dikkat çekmiştir. Ayrıca, Kıbrıslıların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesini veya Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'e getirmelerini de talep etmiştir.²⁸⁰

Üçüncü Londra Konferansı'ndan sonraki günlerde de, Kıbrıs'taki durum gerginliğini korumuştur. Bu durum karşısında İngiltere, BM Güvenlik Konseyi'nin acilen toplanmasını istemiştir. 4 Mart 1964 tarihinde toplanan BM Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün kurulması ve Kıbrıs'a gönderilmesi kararını almıştır.²⁸¹ Ancak ne Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün kurulması ne de arabulucunun Kıbrıs'a gitmesi, Kıbrıs sorununa bir çözüm getirmemiştir. Türk ve Rum toplumları arasındaki silahlı çatışmalar artarak devam etmiştir.

Bu gelişmeler karşısında Başbakan İnönü, müdahale hakkının kullanılması da dahil, her türlü terörist eylem ve tecavüze karşı gereken tedbirlerin en kısa sürede alınacağını Kıbrıs Rum yönetimine bildirmiştir. Başpiskopos Makarios ise, 4 Nisan 1964 tarihinde aldığı acele bir kararla, İttifak ve Garanti Antlaşmaları'nın tek taraflı olarak Kıbrıs hükümetince feshedildiğini Türkiye'ye bildirmiştir.²⁸²

Kıbrıs Anayasası ile bu konudaki antlaşmalara ve NATO ittifakının Doğu Akdeniz politikasına aykırı davranışlarda bulunan Makarios'a, Amerika'nın ya da diğer müttefiklerin destek olmaları giderek zorlaşırken, Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, Makarios'a yolladığı özel mesajda, Sovyetler Birliği'nin enosis veya taksime kesinlikle karşı olduğunu ve Kıbrıs'ın tarafsızlık politikasının değiştirilmemesi gerektiğini vurgulayarak, Kıbrıs'ın dışarıdan bir tecavüze uğraması halinde Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünü korumak için her türlü yardımda bulunacağını bildirmiştir.²⁸³

²⁸⁰ Pierre OBERLING: *Bellapais'e Giden Yol*, Çev.: Mehmet Erdoğan (Ankara, 1987), 83.

²⁸¹ *Keesing's Contemporary Archives*, 1963-1964, 20120.

²⁸² Sevim TOLUNER: a.g.e., 112.

²⁸³ George GEORGALAS: "La Question de Chypre et le Communisme", *Est et Ouest*, No: 327, (15 Janvier 1964), 15-16.

Soğuk Savaş döneminde Kıbrıs sorunu, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Türk-Sovyet ilişkilerini yoğun olarak etkilemiş, hatta Türk-Sovyet ilişkilerinin yakınlaşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in Ekim-Kasım 1964'te Sovyetler Birliği'ne gitmesi, Sovyetler Birliği Başbakanı Podgorni'nin Ocak 1965'de, Dışişleri Bakanı Gromiko'nun da Mayıs 1965'de Türkiye'yi ziyaret etmeleri, ardından da Başbakan Ürgüplü'nün Ağustos 1965'de Sovyet Birliği'ne gitmesi, Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Aralık 1966'da Türkiye'ye gelmesi ve Başbakan Demirel'in Eylül 1967'de Sovyetler Birliği'ne gitmesi,²⁸⁴ Sovyetler Birliği'nin Makarios'a olan politik ve askeri desteğinin azalmasına neden olmuştur.

1960'ların ortasında Başbakanlık yapan Süleyman Demirel, 1963 olaylarını ve sonrasındaki gelişmeleri şöyle değerlendirmektedir: "Kıbrıs, Türk-Amerikan ilişkilerini bir anlamda teste tabi tutmuştur. 1960 Mayıs'ında Türkiye'de bir ihtilal olması ve askeri idarenin mevcudiyeti, Makarios'un Zürih ve Londra Antlaşmalarını değiştirme girişimlerine zemin hazırlamıştır. Makarios, aynen Girit politikasında olduğu gibi, Türkiye'nin zaafa düştüğü kanaatine vararak bu antlaşmaları ihlal etmeye kalkışmış, böylece enosis hedefini gerçekleştireceğine inanmıştır."²⁸⁵

B. Johnson Mektubu ve Türk-Amerikan İlişkilerinde Gerginlik

1. Amerika'nın Kıbrıs Sorununa Yaklaşımı ve Johnson Mektubu

Türk dış politikasının gidişatını derinden etkileyen ve çok yönlü dış politika anlayışının etkinlik kazanmasını sağlayan en önemli olaylardan biri de, Küba krizinin Türk dış politikasına yansımalarından sonra, Johnson mektubunun Türkiye'ye gönderilmesidir. Küba krizi sırasında, gıyabında pazarlık konusu yapılan ve bu pazarlıktan sonradan haberdar olan gururu kırılmış Türkiye, aradan iki yıl gibi bir süre geçtikten sonra bu sefer de 5 Haziran 1964 tarihinde Johnson mektubu ile karşılaşmıştır.

²⁸⁴ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 410-411.

²⁸⁵ Mehmet ALTAN: a.g.e., 125.

Türkiye, Aralık 1963 olaylarının hemen ardından, Yunanistan'ın Makarios ile suç ortaklığı içinde olduğu halde kendisini böyle bir durumun dışında göstermeye çalıştığını ve İngiltere'nin Kıbrıs sorununun yükünü üzerine almak istemediğini anlamıştır. İki garantör devletin, Yunanistan ve İngiltere'nin ilgisizliği karşısında Türkiye, Kıbrıs sorununa Amerika'yı taraf yapmaya çalışmıştır. Oysa Amerika, Kıbrıs sorununu İngiltere'nin, İngiltere de Amerika'nın üstüne yıkmaya çalışmaktadır. Bu itiş kakış arasında, Türkiye'nin aleyhine olarak, Kıbrıs sorunu Birleşmiş Milletler'in gündemine taşınmıştır.

1960'lı yılların başında ve ortasında Amerika'nın Kıbrıs sorununa yaklaşımı, bu ülkenin nezdinde Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı bir döneme rastladığından, Türkiye açısından çok da olumlu olmamıştır. Bilindiği üzere, kıtalararası Polaris füzeleri fırlatan denizaltıların geliştirilmesiyle, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri Küba krizi de bahane edilerek sökülüş ve Türkiye'nin stratejik önemi azalmıştır.²⁸⁶

Amerika'nın global politikalarını tam anlamıyla algılayamayan Türkiye, Kıbrıs konusunda, Yunanistan'a nazaran stratejik önemini ve NATO'ya yaptığı katkıları ileri sürerek daha fazla destek beklemiştir. Zürih-Londra Antlaşmaları imzalanırken Amerika'nın tam desteğine sahip olan Türkiye'nin, stratejik öneminin azalmasıyla birlikte haklı olduğu Kıbrıs davasında Amerika'nın yeterli desteğini alamaması, hatta Amerika'nın Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik amaçlarını önlemek için enosisi savunur hale gelmesi, (Enosisin gerçekleşmesi, yani Kıbrıs'ın Yunanistan'ın bir parçası haline gelmesi, Kıbrıs'ın kendiliğinden NATO toprağı olması demektir.) Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini hızlandırmıştır.

Oysa Türkiye'nin stratejik öneminin azalması ve 1956-1958 Orta Doğu bunalımları ile Küba krizinin sona ermesi ayrıca Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan yumuşama, Amerika'nın Kıbrıs sorununa mesafeli durmasına ve Türkiye'nin tezlerini desteklememesine neden olmuştur. Bilindiği üzere, Doğu-Batı

²⁸⁶ Duygu SEZER: a.g.e., 130-140.

ilişkilerindeki yumuşama Türkiye'yi daima kaygılandırmıştır.²⁸⁷ Türkiye, yumuşamanın kendisinin stratejik önemini azaltacağından korkmuştur.

Amerika, Yunanistan'daki kilise ve monarşiyi istikrarın en önemli unsurları olarak değerlendirirken, Türkiye'de 1960 darbesi sonrasında ortaya çıkan istikrarsız durumu, özellikle 1960-1963 döneminde sivil yönetimi devirmek için 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerindeki darbe girişimlerini göz önünde bulundurarak, Kıbrıs politikasını Türkiye merkezli olarak oluşturmak istememiştir.²⁸⁸

Böyle bir ortamda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Kıbrıs'taki Türklere karşı yapılan katliamların durdurulması konusunda yazdığı mektubu 25 Aralık 1963 tarihinde Başkan Johnson'a göndermiştir. Başkan Johnson'un, Cemal Gürsel'in mektubuna bir gün sonra verdiği cevap, bir anlamda Johnson mektubunun başlangıcı sayılabilir.²⁸⁹

Başkan Johnson gönderdiği mektupta, üç garantör devlet tarafından önerilecek barışçı çözümleri destekleyeceğini ifade ederek, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin önünü kesmek istemiştir. Başkan Johnson, Kıbrıs sorununda, 1964 yılı sonunda yapılacak başkanlık seçimlerinde Amerika'da yaşayan üç milyon Rum asıllı Amerikalının oyunu kaybetmemek için, Türkiye'nin yanındaymış izlenimini vermek istememiştir.²⁹⁰ Kıbrıs sorununda Türkiye'nin yanında olmayan Amerika, renksiz ve pasif kalmayı tercih etmiştir.²⁹¹

Ancak Başkan Johnson'un Kıbrıs sorunundan uzak durmak istemesi, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmasına sessiz kalacağı anlamına gelmemektedir. Johnson, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunulması taraftarı olan Türk komutanları yatıştırmak ve Amerika'nın Kıbrıs sorununu önemsediyini göstermek üzere, NATO'nun Amerikalı komutanı Lemnitzer'i 28 Ocak 1964 tarihinde Ankara ve Atina'ya göndermiştir. Lemnitzer'in görevi,

²⁸⁷ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 404.

²⁸⁸ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 227.

²⁸⁹ Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, 263-264.

²⁹⁰ Jacob M. LANDAU: *Johnson's 1964 Letter İnönü and Greek Lobbying at the White House* (Jerusalem, 1979), 18.

²⁹¹ *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1964.

Yunanistan ve Türkiye'ye Batı ittifakına karşı olan sorumluluklarını hatırlatmak ve iki devleti Kıbrıs'ta girişilecek askeri bir müdahalenin ya da aralarında çıkacak silahlı bir çatışmanın NATO ittifakı için ne gibi tehlikeler doğuracağı konusunda uyarmaktır.²⁹²

Amerika'nın, Kıbrıs sorununu, Birleşmiş Milletler yerine NATO kapsamında ele almak istemesinin iki önemli nedeni vardır. Birincisi, Kıbrıs sorununun çözümüne Sovyetler Birliği ve Bağlantısızların karışmasını önlemektir. İkincisi ise, NATO içerisindeki çözümlerde kendi etkinliğinin ön planda olmasıdır. Ancak Makarios ve Yunanistan, Kıbrıs sorununun NATO çerçevesinde çözümlenmesine engel olmuşlardır. Dolayısıyla Amerika da, Kıbrıs sorununun, Birleşmiş Milletler çerçevesinde çözümlenmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli ve 186 sayılı kararı uyarınca, Kıbrıs'ta Birleşmiş Milletler Barış Gücü kurulması, Kıbrıs Türklerinin uluslararası arenadan dışlanması sürecini başlatmış, ayrıca Kıbrıs sorununun milletlerarası bir sorun haline gelmesiyle Türkiye'nin konumu zayıflamıştır.

Sovyetler Birliği ise, başından beri Kıbrıs'ın bağlantısız politika izlemesini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunmuştur. Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununun NATO çerçevesinde çözümlenmesine karşı çıkmış ve bu sorununun Birleşmiş Milletler bünyesinde çözümlenmesini, yani Makarios'un savunduğu politikaları savunmuştur.

Başbakan İnönü ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs sorununa taraf olmasını, bir dönem İngiltere'nin Türkiye'nin Kıbrıs sorununa taraf olmasını istediği gibi hararetle istemiştir. Böylece İnönü, herhangi bir kriz olduğunda ya da Kıbrıs sorunu farklı mecralara yöneldiğinde, Amerika'yı kolayca soruna dahil ederek, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nden gelecek Kıbrıs'a müdahale yolundaki taleplerin önünü kesebilecektir.²⁹³ Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunulması, iki süper gücü yani Amerika ve Sovyetler Birliği'ni kızdıracığından, İsmet İnönü bu alternatifi kullanmayı tercih etmemiştir.

²⁹² Halil İbrahim SALİH: *Cyprus: The Impact of Diverse Nationalism on a State* (Alabama, 1978), 34.

²⁹³ Süha BÖLÜKBAŞI: *Superpowers and the Third World, Turkish-American Relations and Cyprus* (New York: University Press of America, 1988), 65.

Amerika'nın, Kıbrıs sorununda Türkiye'nin istediği gibi davranmaması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'ya, özellikle Amerika'ya yönelik olarak oluşan Türk dış politikasında değişiklikler olmasını hızlandırmıştır. Başbakan İnönü'nün, 16 Nisan 1964 tarihinde Time Dergisi'ne verdiği demeç bu açıdan önemlidir: "Biz ittifak bozulmasın diye sonuna kadar sabrediyoruz. Müttefiklerimiz bu ittifakı dağıtma gayretinde muvaffak olurlarsa, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu yeni dünyada kendi yerini alır... İttifak içinde sorumluluğu olan Amerika'nın önderliğine inanıyordum, şimdi bunun cezasını çekiyorum."²⁹⁴

Başbakan İnönü, yaptığı mülakatın Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı dış politikasını terk ettiği şeklinde yanlış anlaşılacağı endişesiyle, 5 Mayıs 1964 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada ise şunları ilave etmiştir: "Müttefiklerimiz, Kıbrıs konusu ile ilgili davranışlarında bazen kayıtsız veya tesirsiz kaldıkları izlenimi yaratmışlardır. Bu davranışlardan şikayet için zaman zaman samimi ve üzüntülü bir dostun haleti ruhiyesini gösteren ifadeleri kullanmaya mecbur kaldık. Bunun ötesinde, dış politika olarak takip ettiğimiz ana hareket hattından ve antlaşmalardan ayrıldığımız yönündeki yorumlar yanlıştır. Amerika ve İngiltere'nin son zamanlarda Kıbrıs sorununun yarattığı tehlikeleri daha iyi anlamaya gayret ettiklerini görüyoruz. Müttefiklerimizin, haklıyı haksızdan ayıran bir görüş ve tutumu açıktan söyleyip tatbik edecek kadar ittifaka, hukuk prensiplerine ve hakkaniyete sahip ve sadık olmalarını temenni ediyoruz."²⁹⁵

Bu açıklamaya rağmen, Time Dergisi daha sonraki günlerde İnönü'yü eleştirmekten geri durmamıştır: "... Bu günlerde herkesin yaptığı gibi, İnönü de Amerikan aleyhtarlığına oynayarak iç politikada prim yapmaya çalışıyor. Amerika Birleşik Devletleri, ihtilafli Kıbrıs konusunda Türkiye'yi Yunanistan'a karşı tam anlamıyla desteklemeyi reddettiği için, İsmet İnönü, Sovyetler Birliği ile flört ederek Amerika'ya karşı bağımsızlığını ispat etmeye çalışıyor..."²⁹⁶

²⁹⁴ Murat SARICA ve diğerleri: a.g.e., 65-67.

²⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:30 (5 Mayıs 1964), Dönem 1, Oturum: 3, 210.

²⁹⁶ Nasuh USLU: a.g.e., 89-90.

1964 yılının Nisan ve Mayıs aylarında da Kıbrıslı Türklere yönelik saldırıların devam etmesi üzerine,²⁹⁷ Milli Güvenlik Kurulu, 2 Haziran 1964 tarihinde toplanarak Kıbrıs'a müdahalede bulunma kararı almıştır. Türkiye, 1964 ve 1967 yıllarında, Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin maruz kaldıkları insanlık dramını sona erdirmek için, yürürlükteki Zürih-Londra Antlaşmaları'nın hükümlerine uygun olarak Kıbrıs'a müdahale etmek istemiştir. Türkiye'nin bu yöndeki isteği, her seferinde Amerika tarafından engellenmiştir. Kıbrıs'ta yaşananlar ve müdahalenin önündeki Amerikan engeli, Türkiye'yi sıkıntıya sokmuştur. Bu gelişmeler, Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.²⁹⁸

Başbakan İnönü, Kıbrıs'a müdahalede bulunma kararını almadan önce, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in itirazına rağmen, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Raymond Hare ile görüşerek, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunacağını bildirmiştir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin: " Müdahalede bulunacağımızı Büyükelçiye söylersek, derhal karşı çıkar. Alınan bir karar uygulanmadan önce başka bir devlete hele Amerika Birleşik Devletleri'ne bildirilir mi Paşam? dedim. Dinletemedim. İsmet Paşa bana karşı direndi."²⁹⁹

Başbakan İnönü, 4 Haziran 1964 tarihinde Büyükelçi Hare ile yaptığı görüşmede, Amerika'nın Kıbrıslı Türklere karşı yapılan katliamları durdurmadığını, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunması durumunda Kıbrıs'ın sadece bir kısmını işgal edeceğini, dolayısıyla Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların da Kıbrıs'ın geri kalanını işgal edebileceklerini belirtmiştir. Büyükelçi Hare ise, Türkiye'nin müdahale kararını 24 saat ertelemesini talep etmiş, Başbakan İnönü de bu isteği kabul etmiştir.³⁰⁰

Müdahalenin 24 saat ertelenmesi Amerika'ya zaman kazandırmış ve Johnson mektubu, Başkan tarafından imzalandıktan sonra, 5 Haziran 1964 tarihinde Türkiye'ye gönderilmiştir. Johnson mektubunu kaleme alanlar, o

²⁹⁷ **Keessing's Contemporary Archives**, 1963-1964, 20125.

²⁹⁸ Osman Metin ÖZTÜRK: a.g.m., 155.

²⁹⁹ Cüneyt ARCA YÜREK: **Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960-1965)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984), 274.

³⁰⁰ Süha BÖLÜKBAŞI: a.g.e., 75.

dönemdeki Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Yardımcıları Harland Cleveland ve Joseph Sisco'dur. Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball da, Başkan Johnson'a sunulmadan önce mektubun müsveddesini görmüştür.³⁰¹

1959-1965 döneminde Amerika'nın Ankara Büyükelçiliğini yapan Raymond Hare, Johnson mektubunu Erkin ve İnönü'ye sunduktan sonra izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: "Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin, mektubu okuyunca çok sinirlendi. Başbakan İnönü ise, ilk önce Başkan Johnson'un kendisini Amerika'ya davet ettiği son bölümü okudu ve gülümsedi."³⁰² İnönü'nün, müdahale yanlısı kesimlere karşı böyle bir mektubu beklediği, hatta istediği söylenebilir.

Türkiye'de şok etkisi yaratan mektup, gerek Türk-Amerikan ilişkilerinde gerekse Türk dış politikasında bir dönüm noktası olmuş ve Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki otomatik işbirliğini sona erdirmiştir.³⁰³ Johnson mektubunun, Gazeteci Cüneyt Arcayürek tarafından 13 ocak 1966 tarihinde Hürriyet Gazetesi'nde yayınlanmasıyla,³⁰⁴ Türkiye'de hem sağ hem de sol kesimlerde güçlü bir anti-Amerikancılık ortaya çıkmıştır.³⁰⁵

Johnson mektubu kısaca özetlenirse şunlar söylenebilir:³⁰⁶ Yıllarca Türkiye'yi desteklemiş olan Amerika'nın fikri alınmadan, tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılması doğru değildir. Türkiye, 1960 Antlaşmaları uyarınca, diğer garantör devletlerle görüşmeden Kıbrıs'a müdahalede bulunma hakkına sahip değildir. Diğer garantör devletlerle danışma görüşmeleri yapmamıştır. Kıbrıs'a müdahalede bulunulması, 1960 Antlaşmaları'nda yasaklanan "taksim"e yol açacaktır. Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale, Türk-Yunan savaşının başlaması demektir. NATO müttefiklerinin aralarında savaşmalarına Amerika izin vermeyecektir. NATO müttefiklerinin tam rıza ve onayı olmadan, Türki-

³⁰¹ Halûk ŞAHİN: a.g.e., 13.

³⁰² Halûk ŞAHİN: a.g.e., 23-24.

³⁰³ George S. HARRIS: *Turkey: Coping with Crisis* (New York: Westview Press, 1985), 188.

³⁰⁴ *Hürriyet*, 13 Ocak 1966.

³⁰⁵ Geoffrey LEWIS: *Modern Turkey* (London, 1974), 205.

³⁰⁶ Melek FIRAT: a.g.e., 131; Hikmet ÖZDEMİR: a.g.m., 252.

ye'nin girişeceği hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi savunma zorunlulukları yoktur.³⁰⁷

Amerika'nın, müttefikleri ile ilişkilerinde böyle bir tutumun başka örnekleri de vardır. Amerika Birleşik Devletleri, Süveyş krizi sırasında İngiltere ve Fransa'nın Süveyş'e müdahale etmeleri halinde, Sovyetler Birliği de Kıbrıs ve Süveyş'e bir saldırıda bulunursa, Kuzey Atlantik Antlaşması gereğince kendilerine yardıma zorunlu olmadığını açıkça belirtmiştir.

Birleşmiş Milletler, barışı sağlamak için çaba gösterirken, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesine BM üyeleri de sert tepki göstereceklerdir. Türkiye, 1947 Antlaşması'nın 14üncü maddesi uyarınca Amerika'dan aldığı askeri yardımı verilmiş amaçlarının dışında kullanamayacağına göre, Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika'dan aldığı askeri malzemeleri kullanmasına onay verilmeyecektir. Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale, Kıbrıslı Türklerin hayatlarını tehlikeye sokabilecek ve toptan yok olmalarına yol açabilecektir.

Amerika'nın, Türkiye'nin istediği doğrultuda davranarak müdahale kararını gizli tutmasına imkan yoktur. En kısa sürede NATO Konseyi ile BM Güvenlik Konseyi'ne durumla ilgili bilgi verilecektir. Türkiye'den, Kıbrıs'a müdahalede bulunmamasını isteyen ve konuyla yakından ilgilendiğini belirten Başkan Johnson, konuyu ayrıntıları ile görüşmek üzere Başbakan İnönü'yü Amerika'ya davet etmiştir.

Johnson mektubunun Türkiye'yi en fazla yaralayan bölümü, şüphesiz Sovyet tehdidi karşısında NATO'nun nasıl bir tepki göstereceğiyle ilgili olan kısmıdır: "Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale, Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde müdahalesine yol açabilir... NATO müttefiklerimizin, tam rıza ve muvafakatlari olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış oldukla-

³⁰⁷ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 232.

rını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.”³⁰⁸ Bu cümle, Türk yöneticileri tam anlamıyla şok edici bir nitelik taşımaktadır.

Türkiye, NATO tarafından sağlanacak olan güvenlik garantisine güvenmektedir. Oysa, Sovyet saldırısı karşısında NATO şemsiyesinin ne derece koruyuculuk sağlayacağı konusunda şüpheler belirmeye başlamıştır. Öyle bir durum ortaya çıkmıştır ki, sanki Türk-Amerikan ittifakı sadece Amerika'ya fayda sağlasın diye kurulmuş ve sadece Amerikan çıkarlarına hizmet etmektedir. Türkiye kendisini doğrudan ilgilendirmeyen birçok uluslararası olayda (Kore Savaşı ve Küba krizi gibi) askerlerinin hayatını ve kendi güvenliğini birinci derecede tehlikeye sokma pahasına, Amerika'yı tereddütsüz olarak desteklemiştir. Oysa Amerika, Türkiye'nin güvenliğini ve varlığını koruma adına, NATO'nun sağlaması gereken yardım taahhütlerini işletmemekten bahsetmektedir.³⁰⁹

2. Başbakan İnönü'nün Cevabi Mektubu ve Amerika'yı Ziyareti

Başbakan İnönü, 13 Haziran 1964 tarihinde, Johnson mektubundan çok daha kapsamlı ve uzun bir mektubu,³¹⁰ Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Hare aracılığıyla Washington'a göndermiştir.

İnönü: "...Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek içeriği bakımından Amerika ile ittifak ilişkilerine her zaman ciddi bir dikkat göstermiş bulunan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak ilişkilerine değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Gerek bu görüş ayrılıklarının gerek mesajın genel havasının, çok dar bir zamanda alelacele düşünülmüş görüşlere dayanılarak yapılmış iyi niyetli bir girişimin telaşından ibaret olmasını yürekten dilerim" cümleleriyle başladığı mektubunda bazı önemli noktaları vurgulamıştır: "Türkiye'nin, müdahale girişimlerinden önce Amerika ile görüş alışverişinde bulunmadığı iddiası gerçekleri yansıtmamaktadır. 1963

³⁰⁸ George S. HARRIS: *Trouble Alliance*, 115.

³⁰⁹ Nasuh USLU: a.g.e., 98-99.

³¹⁰ Fahir ARMAOĞLU: *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, 270-276.

sonundan itibaren gündeme gelen dört müdahale girişiminden önce, Türk yetkililer Amerikalı yetkililere haber vermişlerdir.”³¹¹

İnönü mektubunda, Türkiye'nin müdahale kararı hakkında Amerika'ya danışılması konusunda şöyle demektedir: “Garanti Antlaşması'nın gereği olarak Kıbrıs'a bir askeri müdahale zarureti doğduğu zaman Amerika ile istişare etmekte kusur ettiğimiz önemle belirtilmektedir. 1963 sonundan itibaren Kıbrıs'a askeri müdahale ihtiyacı, bu seferle dördüncü oluyor. Başından beri Amerika ile bu konuda istişare ettik. 25 Aralık 1963 tarihinde bunalım patladığı vakit, garantör devletlerle temasa geçtiğimizde, derhal Amerika'yı da haberdar ettik. Amerika bize, bu meselede kendisinin bir taraf teşkil etmediği cevabını verdi... Şubat ayında çok buhranlı günler geçirdik ve durumun vahametinden Ankara'yı ziyaret etmiş olan Mr. George Ball vasıtasıyla Amerika'yı haberdar ettik.”³¹²

“Türkiye, Kıbrıs'ta düzenin tekrar sağlanması için müdahale edilmesi gerektiğini belirttiğinde, Amerika, Makarios'a gerekli dersin verileceğini ve Türklerin hak ve çıkarlarının korunmasını sağlayacak bir plan hazırlamakta olduğunu bildirmiştir. Fakat BM Barış Gücü'nün oluşturulmasının gecikmesi, Makarios yönetiminin saldırılarının ve tahribatının artmasına neden olmuştur.

Türkiye, Garanti Anlaşması gereğince diğer garantörlerle görüşmeler yapması gerektiğinin bilincindedir. 6 aydan beri çeşitli vesilelerle bu sorumluluğunu yerine getirmiştir. Fakat garantör devletlerden Yunanistan, Türkiye'nin sorunun çözümüne ilişkin girişimlerini sonuçsuz bırakmakta, hatta imzaladığı anlaşmaların artık yürürlükte olmadığını bile ifade etmektedir. Kıbrıslı Rumların uluslararası antlaşmaları ayaklar altına almaları karşısında Türkiye'nin bu gidişe son verme çarelerinin ortaklaşa araştırılması için Yunanistan'a yaptığı çağrılarını bu devlet sonuçsuz bırakmakla kalmayıp, tam tersine Kıbrıslı Rumların hukuk ve insanlık dışı fiillerini savunmuş hatta onları teşvik etmiştir.

³¹¹ Bu bölüm için bkz.: Çağrı ERHAN: “1960-1980 ABD ve NATO ile ilişkiler”, 687-689.

³¹² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 518.

Türkiye'ye, samimiyetle ve sadakatle yerine getirdiği danışma görevini hatırlatmayı gerekli gören Amerikan hükümetinin, imzaladığı antlaşmaları reddeden Yunanistan'a, uluslararası hukukun temeli olan 'pacta sunt servanda' (ahde vefa) kuralına uymak gereğini hatırlatması icap etmez mi?

Mektupta yer alan, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin Kıbrıs'ı taksim amacı ile yapılacağı kanaatinde olduğuna dair ifadeler büyük bir hayret ve derin bir üzüntüye yol açmıştır. Eğer Türkiye, bir gün Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak zorunda bırakılırsa, bu tamamen uluslararası antlaşmaların hükümlerine ve amaçlarına uygun olarak yapılacaktır.

NATO ülkelerini endişeye düşüren bir "Türk-Yunan savaşı" ancak Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırması sonucu çıkabilir. Kıbrıs'a bir müdahalede bulunması halinde, Türk hükümetinin düşüncesi, garantör devletler sıfatıyla Yunanistan ve İngiltere'yi Kıbrıs'a anayasa düzenini geri getirmek amacıyla fiili işbirliğine davet etmektir. Buna rağmen, Yunanistan Türkiye'ye saldırırsa, ortaya çıkabilecek sonuçların sorumluluğu Türkiye'ye yüklenebilir mi?³¹³

NATO Antlaşması, üye devletlerin saldırıya uğrayan üyeye derhal yardımını gerektirir. Eğer diğer üyeler Sovyet müdahalesine uğrayan NATO üyesinin haklı olup olmadığını, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediğini tartışmaya kalkışsalar ve tartışmanın sonucuna göre yardım yükümlülükleri olup olmadığının tespitine giderlerse, NATO ittifakının temeli sarsılmış ve anlamı kalmamış olacaktır.

Türkiye, BM örgütüne ve prensiplerine son derece saygılıdır. Fakat BM'nin Kıbrıs'taki faaliyetleri, Türklere karşı yürütülen zulmü durduramamıştır. Kıbrıs'taki mevcut durum, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin antlaşmaları iptal ederek, anayasayı uygulaması sonucu ortaya çıkmıştır. Güvenliğin tekrar sağlanması ancak Kıbrıs hükümetinin üzerinde bir otoritenin baskısıyla mümkündür.

Yunanistan, Kıbrıs sorununda antlaşmalar tamamıyla iptal edilinceye kadar her şekilde etkilemeye çalışacak bir mizaçtır. Türkiye, müttefiklerine haklı davasını anlatamamaktadır. Başkan Johnson yardımcı olur, Amerikan

³¹³ Dışişleri Belleteni, Sayı:16, 31 Ocak 1966, 103-110.

ulusunun doğasında bulunan adalet hissini tatbik ederse sorunun çözümü mümkün olacaktır. Başbakan İnönü, Washington'da Başkan Johnson ile görüşmeyi kabul etmektedir.”

İnönü'nün cevabi mektubunda asıl önemli nokta, Türkiye'nin NATO konusundaki kaygılarıyla ilgilidir: "Kıbrıs'taki bir hareket sonucu, Sovyetler Birliği'nin doğrudan işe karışması halinde NATO müttefiklerinin Türkiye'yi koruması hakkında, mesajınızın şüpheler taşıyan kısmı, bana, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın temel prensipleri ve doğası hakkında aramızda geniş görüş ayrılıkları olduğu izlenimi vermektedir. İtiraf etmeliyim ki, bu bizim için büyük bir üzüntü ve endişe kaynağı olmuştur. Bir NATO üyesine karşı saldırı, tabiatıyla saldırgan tarafından kendisini mazur gösterme bakımından bir güç sarf edilmesini gerekli kılacaktır. Eğer NATO'nun kuruluşu, saldırganın bahanelerine kredi verecek kadar zayıfsa, NATO'nun bu zayıflığının tedavi edilmesi gerekir.”³¹⁴

Türkiye'nin ulusal çıkarlarını da koruması gereken NATO, Türkiye ulusal çıkarlarını ön plana çıkardığı zaman bu çıkarlarını önlemenin bir aracı haline gelmiştir. Ulusal çıkarlar, blok çıkarlarının gerisinde kalmış ya da blok çıkarları ulusal çıkarların önüne geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve NATO, Amerikan çıkarları açısından tehlikeli olacağı için Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemeye çalışırken, Türkiye'nin iç ve dış politika gerçeklelerini ve ulusal çıkarlarını göz ardı etmişlerdir.³¹⁵

Başkan Johnson İnönü'yü Amerika'ya davet ederken, Kıbrıs sorununun tıpkı 1959 yılında olduğu gibi Türkiye ile Yunanistan arasında Amerika'nın girişimiyle sağlanacak bir anlaşmayla çözebileceğini zannetmiştir. Bundan dolayı, İnönü ile birlikte Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu'yu da Washington'a davet etmiştir. Oysa 1950'lerdeki koşullar değişmiş, Soğuk Savaş yerini “yumuşamaya” bırakmıştır. “Sovyet tehdidi” artık Türkiye ile Yunanistan'ı birbirine yaklaştırmamakta, tam tersine, Sovyetler Birliği, Ba-

³¹⁴ Cumhuriyet, 14 Ocak 1966.

³¹⁵ Monteagle STEAMS: *Entangled Allies: US Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus* (New York, 1992), 24.

tı'dan gelecek baskılar karşısında dayanışma içinde olunacak bir ülke olarak görülmektedir.³¹⁶

Başbakan İnönü, 22-26 Haziran 1964 tarihleri arasında Amerika'ya gitmeden önce TBMM'den güvenoyu almak istemiştir. 19 Haziran 1964 tarihinde yapılan güvenoyu oylamasında 200 lehte, 194 aleyhte ve 2 çekimser oy çıkmıştır. İnönü, aradaki farkın azlığı nedeniyle, önce istifa etmeyi düşünmüş ancak daha sonra görevine devam etme kararı alarak Amerika'ya gitmiştir.³¹⁷

İnönü-Johnson görüşmesinin sonunda yayınlanan Ortak Bildiri'de, Amerika, Zürih-Londra Antlaşmaları'nın hala bağlayıcı olduğunu kabul etmiş ve Kıbrıs'ta güvenliğin sağlanması konusunda somut olarak tavır alacağını belirtmiştir. Türkiye, Makarios'un Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'e götürme çabalarına karşın, Kıbrıs sorununun NATO içinde ikili görüşmeler yoluyla çözümlenmesini tercih etmiştir.³¹⁸

Başbakan İnönü, 25 Haziran 1964 tarihinde Time Dergisi ile yaptığı röportajda şunları söylemiştir: "Cumhuriyetin ilk yıllarında, Sovyetler Birliği ile aramızda sağlam bir bağ kuruldu, sıkı dostluk yaptık. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce 1939 yılında, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifakı imzaladığımızda, bu antlaşmaya 2 No'lu Protokolü ekledik. Bu ittifakın Sovyetler Birliği'ne karşı olmadığını kabul ettirdik. Bütün savaş süresince, Sovyetler Birliği'ne karşı dürüst davrandık. Müttefiklerimizin çeşitli isteklerini, Sovyetler Birliği'nin aleyhine ise reddettik. Fakat sonra hayal kırıklığına uğradık. Savaşın bitimine doğru, Sovyetler Birliği, doğu sınırlarımızda kendi lehlerine değişiklik ve ortak savunma adı altında Boğazlarda üsler istedi. ... Bugün Amerika'ya da böyle inanmış bulunuyoruz. Ancak Kıbrıs meselesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumu bizi kaygı ve kuşkuya düşürdü. İnancımız bütünü yıkılırsa yeniden kurmak herhalde kolay ve çabuk olmayacaktır."

³¹⁶ Melek FIRAT: a.g.e., 133.

³¹⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), 277.

³¹⁸ Melek FIRAT: a.g.e., 134.

Sonuç olarak, Johnson-İnönü görüşmesi başarılı geçmemiştir. Bu görüşme sonrasında, 8 Eylül 1964 tarihinde, Fahri Korutürk yerine Hasan Esat Işık Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır. Bu atama, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek istemesinin ilk adımıdır. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Rijov'un, 13 Ekim 1964 tarihinde Hasan Esat Işık onuruna verdiği yemeğe Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de katılmıştır. 19 Ekim 1964 tarihinde ise, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Moskova'yı ziyaret edeceği resmen açıklanmıştır. Feridun Cemal Erkin, 1939 yılında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinden 25 yıl sonra Moskova'yı ziyaret etmiştir.³¹⁹

Türkiye, Johnson mektubunun hemen ardından, Amerika'ya karşı somut tavırlar da almıştır. 23 Mayıs 1963 tarihindeki NATO Bakanlar Konseyi toplantısında resmen katılacağını bildirdiği "Çok Taraflı Nükleer Güç"ten (MLF), özellikle Kıbrıs sorununda Sovyetler Birliği'nin desteğini sağlamak amacıyla çekilmiştir. Şubat 1965'te İstanbul'u ziyaret edecek olan Amerikan nükleer savaş gemisi Savannah'ın gelmesine izin verilmemiştir. Ayrıca Türkiye, Vietnam'da kuvvet kullanılmasına karşı olduğu BM Genel Kurulu'nda açıklanmıştır.³²⁰ Amerika'nın, 18 Aralık 1965 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Türkiye lehine oy kullanması dahi, Johnson mektubuyla bozulan Türk-Amerikan ilişkilerini düzeltmemiştir.³²¹

3. Johnson Mektubunun Yazılış Nedenleri ve Sonucu

Amerika'nın, Johnson mektubunu göndermekteki en önemli amacı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engelleyerek, NATO üyesi iki ülke arasında bir savaş çıkmasını önlemek, dolayısıyla NATO'nun güneydoğu kanadının zayıflamasına fırsat vermeyerek, Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de güçlenmesine engel olmaya çalışmaktır.

³¹⁹ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 280-281.

³²⁰ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 238-241.

³²¹ Mehmet GÖNLÜBOL: "NATO and Turkey", 19.

Dönemin Amerikan Dışışleri Bakan Yardımcısı George Ball'a göre, Johnson mektubunun amacı, Kıbrıs sorununu NATO kapsamında çözerek, Sovyetler Birliği'ni Kıbrıs sorununa karıştırmamaktır. Amerika, Makarios'un davetiyle, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorununa taraf olmasını ve sorunun Birleşmiş Milletler'e götürülmesini istememektedir. Amerika, Kıbrıs'ı iki NATO üyesi arasında paylaştırarak yani çifte enosise zemin hazırlayarak, Kıbrıs sorununu çözmeyi düşünmüştür.³²²

Önceki Dışışleri Bakanı Dean Acheson'un da girişimleri bu yönde olmuştur. Acheson planına göre,³²³ hem enosis hem de taksim istekleri tatmin edilmekte, böylece Kıbrıs dolaylı olarak NATO'nun denetimine sokulmakta ve Kıbrıs sorununun temelini oluşturan, Doğu Akdeniz'in NATO açısından güven altında olması tezi gerçekleşmektedir.

Ancak, Türkiye ve Yunanistan Acheson planını kabul etseler bile, bağımsız ve bağlantısız olmanın avantajlarının farkına varan, bu nedenle enosis fikrinden bile uzaklaşan, hatta Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinde değil, Kıbrıs'ın Yunanistan üzerinde bir baskı unsuru olmasını savunan Makarios, Acheson planına, kendi gücünü ortadan kaldıracağı ve gizli bir taksimi gerçekleştireceği için karşı çıkmıştır.³²⁴

Johnson mektubu sonrasında, Türkiye'deki değişim sürecini değerlendirmek ve bu değişim sürecinin Türk dış politikası üzerindeki yansımalarını tespit etmek önem kazanmıştır. Johnson mektubu, Türkiye ile Amerika'nın çıkarlarının ya da ulusal çıkarların blok çıkarlarıyla her zaman uyuşmayacağını, dolayısıyla blok çıkarlarının ulusal çıkarlara tercih edilmesi gerektiğini, aksi takdirde Johnson mektubunda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunması sonucunda ortaya çıkacak bir Sovyet saldırısı karşısında, NATO'nun Türkiye'yi savunmayabileceğini hiç bir tereddüde mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

³²² Halûk ŞAHİN: a.g.e., 47.

³²³ Murat SARICA ve diğerleri: a.g.e., 79-83.

³²⁴ Halil İbrahim SALLI: a.g.e., 47-50.

NATO ve Amerika açısından, Kıbrıs sorunu yüzünden Türkiye ile Yunanistan arasında çatışma çıkmaması en önemli amaçtır. Amerika'ya göre, Türkiye ve Yunanistan arasında savaş çıkması durumunda, öteden beri bu iki devletin Trakya topraklarında gözü olan Bulgaristan, bu fırsattan istifade ederek Ege Denizi'ne sarkabilecektir.³²⁵

Türkiye'nin Kıbrıs'taki yaşamsal çıkarları ya da Kıbrıs Türklerinin katliama tabi tutulması, NATO ve Amerika için ikinci hatta üçüncü, dördüncü derece önemlidir. Kıbrıs konusunda önemli olan, Kıbrıs yüzünden iki müttefik ülkenin birbirine düşmemesidir. Bunun dışında, Türkiye'nin çıkarlarının başka bir NATO devleti lehine bozulması, NATO'yu Sovyetler Birliği karşısında olumsuz yönde etkilemeyeceğine göre bir savaş nedeni de olmayacaktır.³²⁶

Johnson mektubundan da anlaşılacağı üzere, Amerika'ya göre, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden başka bir düşmanı yoktur. Başka bir devlet, mesela NATO üyesi bir devlet, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ihlal ederse, bu devlete karşı NATO Antlaşması'nın gerekli hükümlerini uygulamak şöyle dursun, Türkiye kendi gücü ile bile karşı koyamayacaktır. Böyle bir durumun, yani Türkiye'nin ulusal çıkarlarının bir NATO üyesince ihlal edilmesinin hiç bir önemi yoktur. Önemli olan, NATO'nun ve asıl Amerika'nın çıkarlarının ihlal edilip edilmediğidir.

Johnson mektubu, Amerika'nın Türkiye'ye karşı Yunanistan'ı tercih ettiği ve Türkiye'nin egemenliğine müdahale ettiği anlamına gelmektedir. Dönemin CHP Milletvekili Bülent Ecevit, Türkiye'nin egemenliğinin Amerika tarafından ihlal edilmesini şöyle değerlendirmiştir: 1) Amerika, hukuken kendisini ilgilendirmeyen dış politika konularında bile, Türkiye harekete geçmeden önce kendisinden müsaade almasını beklemektedir. 2) Amerika, Türkiye'ye askeri malzeme yardımında bulunmanın, kendisine, Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinde kesin söz hakkı tanıdığı kanısındadır. 3) Türkiye, NATO'yu güvenliği için büyük bir teminat olarak görmektedir. Fakat Johnson mektubu, Tür-

³²⁵ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 230.

³²⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 516-517.

kiye'nin güvenliği için NATO'ya bel bağlamanın ne kadar tehlikeli olabileceğini göstermiştir.³²⁷

Johnson mektubu, Türkiye'nin, özellikle yeni NATO ve Amerikan stratejisi olan Esnek Mukabele doktrini doğrultusunda stratejik öneminin azaldığı ve uluslararası ilişkiler açısından yalnızlaştığı, dolayısıyla Türk dış politikasının yeniden oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Türkiye, güvenliğini korumak için sadece NATO'nun yetmediğini, NATO'ya alternatif oluşturmadan yani NATO üyesi kalarak Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini anlamıştır. Türkiye, NATO üyesi birçok ülke gibi Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirerek, özellikle Kıbrıs sorununda bu devletlerin desteğini sağlamaya çalışmıştır.

Bilindiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikası iki temel üzerinde kurgulanmıştır. Bunlar; güvenlik ve dış yardımdır. Johnson mektubu, Amerika'nın, Türkiye'nin güvenlik ve dış yardım ihtiyaçlarını artık eskisi gibi sağlamayacağını ortaya koymuştur. Türkiye'nin, güvenliğini sadece NATO içinde kalarak sağlayabileceği, modernleşme ile Batı'ya bağımlılığı özdeşleştirdiği ve Amerika'ya ekonomik bağımlılığı gibi tabu varsayımları,³²⁸ Johnson mektubundan sonra tartışılabilir hale gelmiş ve Türkiye hızla gerek Sovyet Bloku gerekse komşuları ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurarak ilişkilerini normalleştirmiştir.

Türkiye'nin, Kıbrıs'a müdahalede bulunmamasının en önemli nedenlerinden biri Johnson mektubu ise, diğeri de Başbakan İnönü'nün isteksizliğidir. Başbakan İnönü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi durumunda bir başarı elde edeceğine inanmamaktadır. Türk ordusu, Kıbrıs'a askeri çıkartma yapacak şekilde donatılmamış ve eğitilmemiştir.³²⁹ Ayrıca, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak, Johnson mektubunda blöf olsun diye bahsedilen, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye müdahalede bulunmasına gerçekten yol açabilir. Sovyetler Birliği, Kıbrıs'a müdahalede bulunmaması için

³²⁷ Akis, 22 Ocak 1966.

³²⁸ Oral SANDER: *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 242.

³²⁹ George S. HARRIS: *Troubled Alliance*, 107.

Türkiye'yi uzun süredir uyarmaktadır. Dolayısıyla Başbakan İnönü, Kıbrıs'a müdahale konusunda Amerika'ya danışmayı, hem iç politikaya hem de Amerika'nın desteğine yönelik olarak düşünmüştür.

İttifakın coğrafi alanı dışında kalmakla birlikte, Kıbrıs konusu, NATO'nun iki üyesi, Türkiye ve Yunanistan'ı yakından ilgilendiren bir sorundur. Hem NATO'nun en güçlü üyesi ve önderi durumunda olduğu için hem de dünyada olan bitenle çok yakından ilgilendiği için, Türkiye, Kıbrıs'a müdahalede bulunacağını Amerika'ya haber vermiştir.³³⁰

Başbakan İnönü'nün, Kıbrıs'a müdahale konusunda Amerika'yı özellikle haberdar ettiği iddia edilmektedir. Johnson mektubunun yazıldığı sırada Türkiye'nin Washington Büyükelçiliğinde Müsteşar olan eski Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Kıbrıs'a askeri müdahalenin bir diplomatik oyun olduğunu belirterek şunları söylemektedir: "Aslında biz (Türkiye) Johnson mektubunu tahrik ettik. Hükümet böyle bir notanın gelmesini bekliyordu. İsmet Paşa'nın gerçekten müdahaleye niyeti olsaydı, Amerikan hükümetinin fikrini sormazdı. Amerikan sefirini çağırıyor ve diyor ki, Biz Kıbrıs'a müdahaleye karar verdik. Sizin bu konuda bir görüşünüz var mı?"³³¹

Bazı yazarlar, Başbakan İsmet İnönü'nün, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma isteğinden Amerika'yı özellikle haberdar ettiğini ve çıkartma hazırlıklarını gizlemeden yaptığını ileri sürmektedirler. Böylece, hazırlıklardan Amerika'nın da haberi olacak, bu ülke Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmaması için Türkiye'yi uyaracak, dolayısıyla Türkiye'deki müdahale yanlısı asker ve sivillere karşı, İnönü, Amerika'nın müdahaleye karşı çıktığı kozunu ileri sürebilecektir.³³²

Büyükelçi Melih Esenbel'e göre, Johnson mektubu, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır: "1960 darbesi olmasaydı, Menderes Moskova'ya gidecek ve Sovyetler Birliği ile dengeli bir

³³⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 515.

³³¹ Halûk ŞAHİN: a.g.e., 110.

³³² M. Ali BİRAND ve diğerleri: **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi** (Ankara: Imge Kitabevi, 1994), 104.

ilişki kurulacaktı. Bu fikir, 1960'lı yıllarda da devam etmiş ve Johnson mektubu bu süreci hızlandırmıştır. İnönü'nün 'Yeni bir dünya kurulur' sözlerini, Türkiye NATO'yu terk eder şeklinde anlamak yanlıştır. Bu yorumun, Amerika üzerinde uyarıcı etkisi olduğu düşünülebilir. İnönü'nün sözünü, 1945 ile 1965 arasındaki Türk dış politikası hatırlanırsa, Türkiye'nin NATO'yu terk etmesinden çok, 'Türkiye düğmeye basınca harekete geçecek bir müttefik olmayacak' şeklinde anlamak daha doğru olur.³³³

Fahir Armaoğlu'na göre, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktasıysa, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu da, Truman Doktrini'nin açmış olduğu sağlam ilişkileri tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur.³³⁴

George S. Harris'e göre, Amerika Birleşik Devletleri tarafından sadece "barışçı yolları kullanın" gibi bir uyarı gönderileceğini zanneden Başbakan İnönü, bu uyarıyı Türk ordusundaki "şahinlere", özellikle Kıbrıs'a müdahalede bulunulmasını isteyen Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Tural³³⁵ ve arkadaşlarına karşı kullanmak istemiştir. Oysa Johnson mektubunun üslubu, İnönü'nün tahmin ettiğinden çok daha sert olmuş ve Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir.³³⁶ Johnson mektubu, Türk dış politikasının genel gidişatını etkilemenin ötesinde, bu gidişatı radikal olarak değiştirmiş ve uzun süre devam eden derin bir sorgulamanın başlangıcı olmuştur.

Uzun yıllar boyunca Amerika'nın dümen suyundan ayrılmayan Türkiye, Sovyetler Birliği ve Orta Doğu ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurması gerektiğini kavramaya başlamıştır. 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretiyle başlayan bu süreç, İnönü iktidardan düştükten sonra da devam etmiştir. Bu açıdan Johnson mektubu, Türk dış politikasında gerçek bir dönüm noktasıdır. Bu noktadan sonra, Türkiye, Amerika için artık "çantada keklik" değildir.³³⁷

³³³ Halûk ŞAHİN: a.g.e., 110-111.

³³⁴ Fahir ARMAOĞLU: 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 789.

³³⁵ Milliyet, 2 Eylül 1964.

³³⁶ George S. HARRIS: *Troubled Alliance*, 112-114.

³³⁷ Halûk ŞAHİN: a.g.e., 114-115.

Johnson mektubu, Türk dış politikasında önemli bir dönüm noktası olmanın ötesinde, Türk kamuoyunun da dış politika konusunda bilinçlenmesini sağlamıştır. Johnson mektubunun, 13 Ocak 1966 tarihinde kamuoyuna açıklanmasıyla birlikte,³³⁸ Amerikan karşıtlığı, hatta bazı kesimlerdeki Amerikan düşmanlığı toplumun bütün kesimlerine yayılmıştır. Türk halkı, Kıbrıslı Türklerle karşı yapılan saldırıların Amerika'nın müdahalesiyle durdurulacağını ancak bu ülkenin müdahalede bulunmayarak Kıbrıslı Rumları kolladığını düşünmektedir.

İşgal edilmiş düşman ülkelere dikte ettirilen barış koşulları davranışıyla içinde ve böyle bir düşünceyle kaleme alınmış olan Johnson mektubu, yazıldığından kısa bir süre sonra sadece radikal sol çevrelerde değil, bütün Türk kamuoyunda hayretle karşılanmış ve şiddetli tepkiler almıştır. Johnson mektubu, Amerikan iktidar çevrelerindeki "Türkiye" görünümünün, o zamana kadar genellikle sanıldığı gibi ya da çeşitli propaganda araçları ile telkin edildiğinin aksine, hiç de olumlu olmadığını ortaya koymuştur.³³⁹

Johnson mektubu, Türkiye'deki anti-Amerikan hareket, hem büyük bir ivme hem de bir anlamda meşruluk kazanmıştır. Türkiye'nin, Amerika'ya karşı protesto gösterileri yapılmayan bir ülke olmasının, Türkiye'nin lehine değil aleyhine bir durum olduğu anlaşılmıştır.³⁴⁰ Johnson mektubu, Türk kamuoyunun ortak bilincinde neredeyse tabu haline gelmiş olan, "Amerika ve NATO'nun eleştirilmesi Sovyetler Birliği'nin işine yarar" düşüncesinin de yanlışlığını ortaya koymuştur.

5 Haziran 1964 tarihinde Türkiye'ye gönderilen Johnson mektubunun, Türk-Amerikan ilişkilerine olumsuz etkisi olduğu tartışılmaz bir şekilde ortadadır. Bu olumsuz etkinin, Türk iç politikasına da yansıdığı hatta iç politikayı değiştirdiği yönünde muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu konuda, İnönü'nün gayri resmi sözcüsü yazar Metin Toker'in yorumu şöyledir: "1964 yazında Kıbrıs'a yapacağımız çıkartma teşebbüsü, Johnson mektubu ile durdurul-

³³⁸ **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.

³³⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 516.

³⁴⁰ Halûk ŞAHİN: a.g.e., 114.

muştur... Johnson mektubunun İsmet Paşa'ya koyduğu teşhis sonucu, Amerika, İsmet Paşa'nın yerini dolduracak başka bir Başbakan aramaya başlamıştır... Bu kişi Demirel'dir."³⁴¹

Oysa Demirel, Başbakan olur olmaz, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmiş ve Johnson mektubuna karşı Türkiye'nin olumsuz tutumunu sürdürmüştür. Ayrıca Demirel, hükümeti kurar kurmaz, Amerika'nın çok önem verdiği U-2 uçuşlarını yasaklamıştır. Demirel'in U-2 uçuşları ile ilgili yaklaşımı şöyledir: "27 Ekim 1965 tarihinde hükümeti kurduk ve iki ay sonra 28 Aralık 1965 tarihinden itibaren U-2 uçuşlarını yasakladık."³⁴²

1965 yılından sonraki hükümetlerde Başbakanlık yapan Süleyman Demirel, 12 Mart 1971 müdahalesi üzerine Başbakanlık görevinden ayrıldıktan sonra şu yorumu yapmıştır: "Türkiye'de hiçbir Başbakan, Amerika'ya benim kadar 'hayır' dememiştir."³⁴³

C. Türk-Sovyet İlişkilerinde Yumuşama

1. Sovyetler Birliği'nin Değişen Kıbrıs Politikası

Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorununda Türkiye'ye yaklaşımı, Johnson mektubundan sonra olumlu yönde değişmiştir. Sovyetler Birliği, 1964 öncesinde self determinasyonu ve 1960 sonrasında da Makarios'un bağımsızlıkçı ve bağlantısızcı politikalarını desteklemiştir. Sovyetler Birliği'nin self determinasyonu desteklemesinin temel nedeni, 1960 öncesinde İngiliz toprağı yani NATO toprağı olan Kıbrıs'ın bağımsızlığını kazanarak, en azından bu statüsünden çıkmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. 1960 sonrasında ise, bağımsız, bağlantısız Kıbrıs'ı savunan Makarios, Sovyetler Birliği'nin doğal müttefiki olmuştur.

³⁴¹ Metin TOKER: *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1961-1965)*, 195, 211.

³⁴² Cüneyt ARCA YÜREK: a.g.e., 309.

³⁴³ Çetin YETKİN: a.g.e., 116.

Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs'a ilişkin politikası, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da önce İngiltere'nin sonra da Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisini azaltacak ve NATO'yu zayıflatacak her türlü hareketi desteklemek temeli üzerine kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin enosise karşı tavrı da bu anlamda şekillenmiştir.

Sovyetler Birliği, 1949 yılında Yunan iç savaşında sağcıların komünistleri yenmesinden ve asıl önemlisi 1952 yılında Yunanistan'ın NATO'ya üye olmasından sonra, enosisi yani Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını benimsemiştir. AKEL (Kıbrıs Komünist Partisi) ise, temelde enosisi yani Yunanistan'a bağlı bir Kıbrıs'ı tercih etmese de, İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesinde "enosisi" Kıbrıslı Rumları motive etmek için bir süre taktik açıdan desteklemiştir.³⁴⁴

Sovyetler Birliği, 1950'lerin başından itibaren Kıbrıs sorununu bir self determinasyon sorunu olarak görmüş ve Kıbrıslıların sömürge yönetimine karşı verdiği bağımsızlık mücadelesini savunmuştur. Kıbrıs sorunu, 14 Aralık 1954 tarihinde BM Genel Kurulu'nun gündemine geldiğinde, self determinasyonu desteklediğini açıklamıştır.³⁴⁵ Sovyetler Birliği, gerek Kıbrıs sorununun Yunanistan tarafından Birleşmiş Milletler'e götürülmesinde gerekse görüşülmesi sırasında, Yunanistan lehine oy kullanarak, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesini desteklemiştir.³⁴⁶

Amerika'ya göre, Kıbrıs sorununun alevlenmesinde Sovyetler Birliği'nin etkisi vardır. Sovyetler Birliği'ne göre ise, Kıbrıs sorununu çıkaranlar, Kıbrıs'ın sömürge olarak kalmasını isteyen emperyalist devletlerdir. Kısa bir süre de olsa, Sovyetler Birliği'nin enosisi desteklemesinin nedeni, Kıbrıs'ın bir an önce İngiltere'den ayrılmasını hızlandırmak içindir.

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden sonra Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusunda NATO'da üretildiğini ileri sürdüğü "enosis" ve "çifte enosis" kavramlarına karşı çıkmıştır. AKEL de, 1955 yılında EOKA'nın öncülüğünde

³⁴⁴ Faruk SÖNMEZOĞLU: a.g.m., 99.

³⁴⁵ Erel TELLAL: a.g.e., 212.

³⁴⁶ Fahir ARMAOĞLU: *Kıbrıs Meselesi (1954-1959)*, 5.

sürdürülen enosis kampanyasını desteklerken, zaman içinde Kıbrıs halkının kendi kaderini tayin etmesi ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti tezlerini savunmaya başlamıştır.

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs ile ilişkileri giderek artma eğilimi göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a ilgi duymasında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Devlet Başkanı olan Makarios'un izlediği bağımsız, bağlantısız Kıbrıs politikasının da etkisi olmuştur. Makarios'un izlediği bu politika, Sovyetler Birliği'ni olduğu kadar AKEL'i de Makarios'a yaklaştırmıştır.³⁴⁷

İngiltere'ye karşı sömürge karşıtı mücadelenin liderliğini üstlenen Makarios, 1950'li yıllardan itibaren bağlantısızlık politikasını savunan liderler arasında önemli bir yere sahip olmuş ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti çözümüne onay verdiği dönemde Kıbrıs'taki İngiliz üslerine karşı çıkmıştır. Makarios, Devlet Başkanı seçildiği andan itibaren bağlantısız bir dış politika izleyeceğini açıklamış, ülkesinin NATO'ya girmeyeceğini defalarca belirtmiş, Doğu Bloku ile iyi ilişkilerini sürdürmüş ve bölgede NATO karşıtı bir politikayı sürdüren tek lider olma sıfatını kazanmıştır.

Doğu Akdeniz'de, Türkiye ve Yunanistan gibi iki NATO üyesi devletin yanında bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığı, Sovyetler Birliği açısından çok önemli bir kazanımdır. Ayrıca, demokrasi geleneği bölge ülkelerine göre çok daha köklü olan Kıbrıs'ta, Doğu Akdeniz'in en güçlü Komünist Partisi AKEL'in bulunması da Sovyetler Birliği'ni Kıbrıs ile ilgilenmeye yönelten önemli bir nedendir.³⁴⁸

Sovyetler Birliği, Kıbrıs halkının İngiliz koloni yönetimine karşı bağımsızlık savaşı vermesini desteklemiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıyarak, 18 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs ile diplomatik ilişki kurmuştur. Sovyetler Birliği'ne göre, Kıbrıs'ın bağımsızlığından sonra da Kıbrıs'taki iki İngiliz üssünün var olmaya devam etmesi ve iki toplum arasındaki çatışmaların körüklen-

³⁴⁷ Faruk SÖNMEZOĞLU: a.g.m., 100-101, 127.

³⁴⁸ Melek FIRAT: a.g.e., 143.

mesi, emperyalist devletlerin “böl-yönet politikaları”nın bir yansıması ve Kıbrıs’ı NATO üyesi yapma çabalarının bir parçasıdır.³⁴⁹

Amerika ise, 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte, enosisi, NATO çerçevesinde gerçekleştirmek isteyen Yunanistan’ı, Makarios’un savunduğu bağımsız, bağlantısız Kıbrıs’ın zaman içinde komünist Kıbrıs’a dönüşüp Akdeniz’in Kübası olacağından korktuğundan kısa bir süre de olsa desteklemiştir. Yunanistan da, NATO nezdinde, AKEL ve Makarios’un Sovyetler Birliği’ne yakın politikalar izlemesini bahane ederek, enosisin Doğu Akdeniz’deki komünist tehlikesinin panzehiri olduğu propagandasını yapmıştır.

1963 olaylarına kadar Sovyetler Birliği’nin temel amacı, Kıbrıs’ın NATO’ya üye olmasına engel olmak ve NATO’nun Doğu Akdeniz’de güçlenmesini önlemektir. Bu dönemde, Türk-Sovyet ilişkileri açısından Kıbrıs incelendiğinde, Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile dost geçinerek, Türkiye’nin müdahalesini önlemeye çalıştığı görülmektedir.

Aralık 1963’de Kıbrıs’ta Türklere karşı girişilen katliamlara Türkiye’nin müdahalede bulunmak istemesi ve Türk jetlerinin Lefkoşa üzerinde uçmaları, Sovyetler Birliği’ni tedirgin etmiştir. Sovyetler Birliği, 31 Aralık 1963 tarihinde Türk hükûmetine yumuşak bir nota göndererek bu hareketi protesto etmiştir. Böylece Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununa ilk adımını atmıştır.³⁵⁰

Özellikle 1963 olayları çerçevesinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yazışmalar olmuştur. Türkiye, 1963 olayları hakkında diğer devletlere olduğu gibi Sovyetler Birliği’ne de, 26 Aralık 1963 ve 29 Ocak 1964 tarihlerinde bilgi vermiş ve çağrıda bulunmuştur.

Sovyetler Birliği, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği’ni ziyaret edinceye kadar, Türkiye’nin Kıbrıs politikasını anlamaz görünmüştür. Türkiye, Kıbrıs’a yönelik politikalarını Sovyetler Birliği’ne anlatmaya çalışmış ve Sovyetler Birliği’nden

³⁴⁹ Erel TELLAL: a.g.e., 213.

³⁵⁰ Aysel AZİZ: “1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIV, Sayı: 4 (1969), 169-170.

Rumların katliamlarına karşı bir tepki beklemiştir. Sovyetler Birliği ise, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesine karşı olduğunu belirterek, Kıbrıslı Türklere karşı girişilen insanlık dışı eylemlerden ziyade, Kıbrıs'ın bir NATO üssü haline getirilmesinden endişe duyduğunu açıklamıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin Türk tezlerine yaklaşımı, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesiyle değişmeye başlamıştır.³⁵¹

28 Aralık 1963 tarihinde Pravda'da yayınlanan "Sömürgeciliğin Yan-kısı" isimli makale, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorununa bakış açısını ortaya koymaktadır: "Kıbrıs'taki olayların nedeni, Şubat 1959'da emperyalist NATO'nun yöneticileri tarafından Kıbrıslılara kabul ettirilen Zürih-Londra Antlaşmaları'ndan kaynaklanmaktadır. Askeri üsler elde etmek için Kıbrıs topraklarının bir bölümüne el koymak, Kıbrıs'ı "garanti" yani müdahale hakları ile askeri işbirliğine zorlamak ve bağımsız bir dış siyaset takip edememesi için Rum ve Türk toplumları arasında yapay ayrımları pekiştirmek. Bu antlaşmalar, Kıbrıs Cumhuriyeti için siyasi bir saatli bombadır ve Kıbrıs'ın egemenlik haklarına büyük ölçüde tecavüz etmektedir. NATO çevrelerinin Kıbrıs'taki olayları yakından izledikleri, demokrat ve yurtsever davranışları bastırmak için planlar hazırladıkları anlaşılmaktadır."³⁵²

15-31 Ocak 1964 tarihleri arasında toplanan Üçüncü Londra Konferansı'nda, Kıbrıs'ta düzeni korumak için bir NATO Barış Gücü oluşturulması ve Amerika'nın Kıbrıs sorununa taraf olma girişimleri, Sovyetler Birliği'nin de Kıbrıs sorununa taraf olması için fırsat yaratmıştır. Sovyetler Birliği tavrını sertleştirerek, 7 Şubat 1964 tarihinde Amerika, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Türkiye'ye birer nota göndermiştir. Söz konusu notada, NATO kuvvetlerinin Kıbrıs'a gönderilmesine karşı çıkan Sovyetler Birliği, bu girişimin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğini, bağımsızlığını ve tarafsızlığını ihlal edeceğini, dolayısıyla Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler'e götürülmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁵³

³⁵¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 440-441.

³⁵² Melek FIRAT: a.g.e., 143-144.

³⁵³ *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1964.

Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorununa yaklaşımı iki temele dayanmaktadır; Kıbrıs'ı NATO'nun bir parçası yapacağından, enosis ve taksime karşı olmak ve Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler bünyesinde çözümlemek. Sovyetler Birliği'ne göre, Zürih-Londra Antlaşmaları Kıbrıs'ın bağımsızlığına zarar vermektedir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, TBMM'de yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği'nin tutumunu eleştirmiştir: "...Hukuki, ahdi ve insani cephesi bütün barışsever milletlerce kabul edilmiş olan Kıbrıs davamızın, Sovyetler Birliği'nin rutinleşmiş NATO aleyhtarı propaganda faaliyetlerinde ham madde olarak kullanılmasından vazgeçilmesini istiyoruz."³⁵⁴

Başbakan İnönü'nün, 16 Nisan 1964 tarihinde Time Dergisi'ne verdiği demeçteki, "Müttefiklerimiz bu ittifakı dağıtma gayretinde muvaffak olurlarsa, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu yeni dünyada yerini alır" yaklaşımı ve 5 Haziran 1964 tarihinde yazılan Johnson mektubunun Türkiye'yi derinden etkilemesi, başta Kıbrıs sorunu ve ekonomik ilişkiler olmak üzere Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yakınlaşma sürecini başlatmıştır. Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yakınlaşma girişimleri, Türk-Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs konusunda izlediği seyir doğrultusunda yoğunluk kazanmıştır.

Rum saldırılarının Ağustos başında artması üzerine Türkiye, 8-9 Ağustos 1964 tarihlerinde Kıbrıs Rum mevzilerini bombalamıştır. Sovyetler Birliği'nin, bu bombardıman ile ilgili olarak 9 Ağustos 1964 tarihinde verdiği nota oldukça yumuşak bir üslupta kaleme alınmıştır.³⁵⁵ Notada dikkat çeken husus, Türkiye'nin bombardımanının "saldırı" olarak nitelendirilmemesidir.

Bu arada, Sovyetler Birliği'nin tutum değişikliğini etkileyen iki önemli gelişme olmuştur.³⁵⁶ Birincisi, Makarios, enosisi sıkça dile getirmeye başlamıştır. İkincisi ise, Türkiye ile Batılı müttefikleri arasında Kıbrıs konusunda yaklaşım farklılıkları olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat Makarios, enosisten vaz-

³⁵⁴ Cumhuriyet, 24 Şubat 1964.

³⁵⁵ Dışişleri Belleteni, Sayı:2, Ekim 1964, 31.

³⁵⁶ Cumhuriyet, 26 Ağustos 1964.

geçip tekrar “Bağımsız Kıbrıs” tezine dönünce, Sovyetler Birliği’nin politikasında da tekrar değişim olmuş ve Türkiye’ye karşı sertleşmiştir.

Kruşçev’in 16 Ağustos 1964 tarihinde yaptığı açıklama şöyledir: “Her aklı başında insan, Amerika’dan onay almadan Türkiye’nin böylesine tehlikeli bir askeri harekate kalkışmayacağını bilir. Olaylar göstermektedir ki, Kıbrıs’a gizli saldırı tehdidi Washington ve Londra’dan başlatılmıştır. Emperyalistler, Türk ve Rum toplumları arasındaki ayrılıklardan yararlanarak Kıbrıs’ın yeniden işgal edilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu emperyalist bakış açısı Türkiye’yi cesaretlendirmektedir.”³⁵⁷

Bu sertleşme, Feridun Cemal Erkin’in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği’ni ziyareti sonrasında değişmiştir. Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği’nde 15 Ekim 1964 tarihinde Kruşçev’in görevden uzaklaşması, “barış içinde birarada yaşama” prensibini etkilememiş, dolayısıyla Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Brejnev’in de yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Sovyetler Birliği’nin dış politikasının genel çizgisi değişmemiştir.³⁵⁸

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in ziyareti sonrasında yayınlanan Ortak Bildiri’de de, Sovyetler Birliği’nin dış politikasının ana hatlarının değişmediği görülmektedir. Ortak Bildiri’de, Sovyetler Birliği’nin Türk tezlerine olumlu baktığı ve iki toplum gerçeğini kabul ettiği, dolayısıyla federasyon tezinin zımni olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.³⁵⁹

Batılı müttefiklerinden, Kıbrıs konusunda gerekli desteği sağlayamayan Türkiye, 1964 yılından itibaren Sovyetler Birliği’nden destek görmeye başlamıştır. Makarios yönetiminin nihai amacının, ya self determinasyon yoluyla ya da doğrudan doğruya enosise ulaşmak olduğunu anlayan Sovyetler Birliği, enosisin, Kıbrıs’ın NATO toprağı ve daha da önemlisi NATO üssü haline gelmesi demek olduğunu hızla fark etmiştir.

³⁵⁷ Melek FIRAT: a.g.e., 146.

³⁵⁸ Cumhuriyet, 19 Eylül 1964.

³⁵⁹ Aysel AZİZ: a.g.m., 206.

Oysa önceleri, Sovyetler Birliği'nin Makarios'u desteklemekteki amacı, Makarios'un izlediği bağlantısızlık politikasının Kıbrıs'taki komünist hareketin (AKEL) büyümesine yardımcı olacağı ve böylelikle Doğu Akdeniz'de stratejik bir konuma sahip Kıbrıs'ın, Sovyetler Birliği'ne dost bir ülke haline geleceği düşüncesidir. Bu bağlamda, Türkiye'nin taksim tezinden vazgeçmesi ve federasyon tezini savunmaya başlaması ile Makarios'un enosisi tekrar gündeme getirmesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmaya denk gelmiş, dolayısıyla Kıbrıs konusunda iki ülke arasında bir paralellik oluşmuştur.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma, Yunanistan'ı rahatsız etmiştir. Birleşmiş Milletler'de Yunanistan Dışişleri Bakanı Çirimikos ile Gromiko arasında geçen ve Yunanistan Dışişleri Bakanı'nın, "Türk tezini niye destekledikleri" sorusuna, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko'nun verdiği cevap çok anlamlıdır: "...Biz, sizi başlangıçta desteklerken amacınızın "enosis" olduğunu ve NATO'yu Doğu Akdeniz'e kadar uzatmak istediğinizi bilmiyorduk. Davanızın bir self determinasyon davası olduğunu zannediyorduk."³⁶⁰

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti sonrasında, 4-13 Ocak 1965 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret eden Sovyetler Birliği Yüksek Şura Başkanlık Divanı Üyesi Podgorni, Kıbrıs için federasyon dahil her türlü çözümün tartışılması gerektiğini ve 17-22 Mayıs 1965 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret eden Gromiko da, Sovyetler Birliği'nin enosis'e karşı federasyonu tercih ettiğini somut olarak ifade etmişlerdir.

2. Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Politika İzlemesi

1960'lı yılların ortasından itibaren, Küba krizi (Ekim 1962) nedeniyle Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılması, Johnson mektubu (5 Haziran 1964) ve hemen akabinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti (30 Ekim- 6 Kasım 1964) sonrasında, Türk dış politikası önemli bir değişim sürecine girmiştir.

³⁶⁰ Aysel AZİZ: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965-1970)", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXV, Sayı: 4 (1970), 242.

Türk dış politikası, yalnızca Amerika önderliğindeki Batı ile yakın ilişkiler kuran tek odaklı bir politika olmaktan çıkmış, çok yönlü bir politika olma yoluna girmiştir. Özellikle, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleşmesi yönünde atılan adımlar, Balkan ve Arap ülkeleriyle düzeltilen ve geliştirilen ilişkiler Türk dış politikasına çok yönlü bir nitelik kazandırmıştır.

1960'lı yılların başında, Doğu ve Batı Blokları arasında yakınlaşmanın başlaması ve 1963 yılından sonra bu yakınlaşmanın hızlanmasına rağmen, Türkiye blok politikası anlayışının sınırlarını aşamamıştır. Türkiye, Doğu ve Batı Blokları'nın oluşturduğu birbirinden kesin çizgilerle ayrılan bir dünyanın hala devam ettiğini zannetmektedir. Türkiye, Batı Bloku'nda yer aldığı sürece, bu blokun dışındaki ülkelerle değil dostluk ilişkileri kurmayı, normal ilişkiler kurmayı bile düşünmemiştir.³⁶¹

Çok yönlü dış politika uygulaması, Türkiye'nin Batı'dan ne kadar uzaklaşabileceğinin ve Doğu'ya ne kadar yaklaşabileceğinin genel sınırlarını ortaya çıkartmıştır. Böylece, Batı ile ilişkilerin "asgari" çizgisiyle, Doğu ile ilişkilerin "azami" çizgisinin ne olabileceği açıklık kazanmıştır.³⁶² Aslında Doğu ve Batı arasındaki detant (yumuşama) Ankara'yı hep kaygılandırmıştır. Türkiye'nin Batılı müttefiklerine bağlılığı mutlak olmalıdır. Türkiye ile Batılı müttefikleri arasındaki bir soğukluk işareti bile, müttefiklerinin Türkiye'yi satmalarına yol açabilecektir. Ancak, gerek Kıbrıs sorunu gerekse dış yardım ihtiyacı, Türkiye'nin ihtiyatla da olsa Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmesine neden olmuştur.³⁶³

5 Haziran 1965 tarihli Johnson mektubu Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmanın ötesinde, Türk-Sovyet ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur. 1964 yılından sonra oluşan Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerinin temel unsuru sadece Kıbrıs sorunu değildir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin barış taarruzlarına Demokrat Parti iktidarının son yıllarından itibaren olumlu yaklaşımda bulunmuştur. Başbakan Menderes'in 12 Temmuz 1960

³⁶¹ Duygu SEZER: a.g.e., 511-512.

³⁶² Ömer KÜRKÇÜOĞLU: "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXXV, Sayı: 1-4 (1980), 329-330.

³⁶³ Feroz AHMAD: Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), 404.

tarihinde Sovyetler Birliği'ne yapacağı fakat 1960 darbesi yüzünden gerçekleştiremediği ziyaretin düşüncesi bile, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne olumlu yaklaşımının en somut örneklerinden biridir.

Türkiye, 1960'lı yıllardan itibaren Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin devamlı gerginlik içinde olmasının sakıncasının farkına varmıştır. 1954-1960 döneminde, Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkileri bozulurken yine aynı dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkileri de gerginlikten kurtulamamıştır. Böylece Türkiye, bir anlamda hem güneyden hem de kuzeyden³⁶⁴ tehdit edilen bir ülke haline gelmiştir.

1960 sonrasında da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye olumlu yaklaşımı sürmüştür. İnönü'nün Koalisyon hükümetleri döneminde de Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir atak başlatmış ve Türkiye'ye üst üste ekonomik yardım tekliflerinde bulunmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu niyetlerini ortaya koyması, iç politikasında sürekli siyasi krizler (22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüsleri) yaşayan Türkiye'nin bir süre daha dış politikasında değişikliğe yol açmamıştır.³⁶⁵ Türkiye'nin 1964 yılından itibaren Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmeye başlaması, birçok devletin yaptığı gibi, bir süper gücü diğerine karşı kullanmak anlamında bir politika değildir.

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in, Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında 19 Şubat 1966 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşma, Türkiye'nin hem Amerika hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerini devam ettirmek istemesine iyi bir örnektir: "Sovyetler Birliği ile münasebetler tesisi halinde muhakkak Amerika ile kötü münasebet haline girmek veya Amerika ile iyi münasebetin devam ettiği müddetçe Sovyetler Birliği ile asla dost olmak gibi bir kaide yok. Niçin, ikisi ile de dost olmayalım veya iyi geçinmeyelim?"³⁶⁶

Türkiye, 1947 yılından 1964'e kadar geçen 17 yıl içinde Amerika'ya sadakatle bağlı olmuş ve zaman zaman NATO'dan daha fazla bu ülkeyi gü-

³⁶⁴ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 828-829.

³⁶⁵ Melek FIRAT: a.g.e., 163.

³⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 3 (1966), Birleşim: 50, Oturum: 3, 591.

venliğinin temel dayanağı olarak görmüştür. Ancak Johnson mektubu, bu sadakatle bağlılığı şüpheli bir bağlılığa dönüştürmüştür.

Küba krizi ve Johnson mektubu sürecinin, Türkiye'yi Amerika ile ilişkilerinde temkinli olmaya sürüklemesi, Sovyetler Birliği gibi hem süper güç ve blok önderi hem de sınır komşusu olan bir ülke ile Türkiye'nin sürekli gerginlik içinde olmasının anlamsızlığını ve Soğuk Savaş döneminde oluşturulmuş olan yapay gerginlik ortamından ancak yumuşama sürecinden de yararlanarak uzaklaşılabileceğini ortaya çıkartmıştır.

29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın daveti üzerine Sovyetler Birliği'ne iyi niyet ziyareti yapmıştır.³⁶⁷ Türk Parlamento Heyeti'nde yer alan İhsan Sabri Çağlayangil anılarında Kruşçev'in Türk-Sovyet ilişkilerini değerlendirmesini anlatmaktadır: "Vazgeçin şu Amerika'dan, bizim yanımıza gelin. Size onlardan daha fazla yardımda bulunalım. Bunu tercih etmezseniz, o zaman tarafsız kalın. Yok bu da olmaz, NATO'dan çıkamayız dersiniz, bize bu kadar kapanmayın. Kültürel ve ekonomik ilişkilerimizi geliştirelim. Ticaretimizi arttıralım."³⁶⁸ Kruşçev'in de belirttiği gibi, Sovyetler Birliği de Türkiye ile arasındaki suni gerginlik ortamından kurtulmak istemekte ve bunu Türkiye'nin koşullarını göz önünde tutarak talep etmektedir.

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti sonrasında normalleşen Türk-Sovyet ilişkilerinin en önemli unsuru "mütekabiliyet" yani "karşılıklık"tır.³⁶⁹ Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan mütekabiliyet, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanmamıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinde, yumuşamanın başladığı dönemlerde bile, Soğuk Savaş'ın en yoğun olduğu ve yumuşamanın sözünün edilmediği günlerdeki gibi karşılıklı bağımlılık yerine tek taraflı tam bağımlılık söz konusudur. Blok çıkarları daima ulusal çıkarların önünde olmuştur.

³⁶⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 439.

³⁶⁸ İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL: *Anılarım* (İstanbul: Güneş Yayınları, 1990), 314.

³⁶⁹ Fahir ARMAOĞLU: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 829.

Türkiye, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ile gelişen ilişkilerinin Amerika nezdindeki ve NATO içindeki konumunu tehlikeye düşürebileceği varsayımından, o dönemdeki Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel'in 14 Aralık 1967 tarihli "İttifakın Gelecekteki Görevleri" raporu ya da diğer ismiyle "Harmel raporu" sayesinde vazgeçmiştir.³⁷⁰

Türkiye, Harmel raporunu en avantajlı şekilde uygulamıştır. Bilindiği üzere, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerle ilişkilerindeki bir anlamda ani değişme, özellikle ticaret, turizm ve kültürel alanlarda büyük ilerleme kat etmiştir. Bu ülkelerle artan ticari ve ekonomik ilişkiler, sadece Türkiye'nin ekonomik büyümesinin gerek duyduğu makine, donanım ve malzeme sağlamak açısından değil, aynı zamanda ihracat potansiyeline katkısı açısından da yararlı olmuştur.³⁷¹

Harmel raporuna göre: "NATO devletleri, egemen devletler olduklarından, politikalarını kolektif karara bağlı hale getirmek zorunda değildirler... Her müttefik, diğerlerinin sorunlarını ve amaçlarını yakından bilerek kendi politikalarına karar verebilir... Her müttefik, yumuşamanın (detant) ittifakı bölmeye götürmeyeceğini göz önünde bulundurarak, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerle iyi ilişkiler kurabilir ve ilişkilerini geliştirebilir."³⁷²

Harmel raporu, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini kolaylaştırmış, hatta hızlandırmıştır. Ancak en önemlisi, Harmel raporu, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişinin uluslararası ortamda ve NATO ile Batı Bloku nezdinde meşrulaşmasını sağlamıştır.

Türkiye, 1960'lı yılların ortasından itibaren İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlere nazaran daha hareketli bir dış politika izleyerek, değişen dünya koşullarına kendini uydurmaya çalışmıştır. Gerçekten, 1960'ların sonuna doğru, İkinci Dünya Savaşı sonrasının "iki kutuplu" dünyası "çok mer-

³⁷⁰ Keesing's Contemporary Archives, 1967-1968, 22425-22426.

³⁷¹ Fahir ARMAOĞLU: "Recent Development in Turkish Foreign Policy", **Foreign Policy**, No: 1/1 (1971), 89.

³⁷² Fahir ARMAOĞLU: "The European Security Conference and Mutual and Balanced Force Reductions", **Foreign Policy**, No: II/4 (1972), 109-110; **NATO, Facts and Figures** (Bruxelles: NATO Information Service, 1969), 333-335.

kezli” bir dünyaya dönüşürken ve iki süper devlet arasındaki yumuşamanın ilk belirtileri ortaya çıkarken, Türkiye'nin bunları görmezlikten gelmesi ulusal çıkarları ile bağdaşmamaktadır.

Türk yöneticiler, eski dostları ve müttefikleri ile önemli herhangi bir çatışmaya girmeden, daha çok Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik “tek odaklı bir dış politika”dan, başta komşuları olmak üzere bütün devletlerle ilişkilerini normalleştiren “çok yönlü bir dış politika”ya geçmeyi başaramışlardır. Böylece Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ikinci kez içine düştüğü yalnızlıktan kendisini kurtarabilmiştir. Türkiye, böyle bir yalnızlığa ilk kez İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra düşmüştür. Türkiye'nin ikinci yalnızlığı ise, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubundan ve Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalmasından sonra ortaya çıkmıştır.

Çok yönlü dış politikanın, Türkiye açısından en önemli yararı, siyasi bakımdan Türkiye'ye kazandırdığı “kişilik” ile sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik alanlarda sağladığı yeni imkanlardır. Türkiye'nin, 1960'ların ikinci yarısından itibaren Batı'nın ekonomik yardımına olan ihtiyacının bir ölçüde azalması da, çok yönlü dış politika izlemesini kolaylaştırmıştır.³⁷³

Çok yönlü dış politikaya geçiş sürecinin başlamasına, bu kararın alınmasına ve uygulanmasına katkıda bulunan hükümetlerin sergiledikleri davranışlar birbirlerinden farklı olmuştur. Bu fark, ideolojik yaklaşımlarındaki farklılıktan çok, hükümet biçimlerindeki farklılıklardan kaynaklanmıştır. Bir darbe sonunda iktidara gelen 27 Mayısçılar, uluslararası platformda tepki çekmek için dış politikada radikal tutum benimsemekten çekinmişler ve dış politikada bir değişiklik yapmayacaklarına dair güvence vermek zorunluluğunu hissetmişlerdir.

İnönü, Koalisyon hükümetlerinin belirsizliği dolayısıyla, dış politika bunalımlarından çekinmiş ve bunalımlar karşısında sert bir tutum benimsemekten kaçınarak ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Adalet Partisi hükümeti ise, hem çoğunluk desteği ile iktidara geldiği hem de “komünist” suçlamasından

³⁷³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 521.

korkmadığı için daha kararlı ve aktif bir dış politika izleyebilmiş ve aldığı kararlarda ısrarcı bir tutum takınabilmiştir.³⁷⁴

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e göre, 1965 ve sonrasında Türkiye'nin çok yönlü dış politika izlemesi bir zorunluluktur. Bu çerçevede, Türk dış politikası dört esasa dayanmaktadır: 1) Diploması yoluyla savunmamızı güçlendirmek, 2) Ekonomimiz için ek kaynaklar sağlamak, 3) Etrafımızda bulunan devletlerle, iç işlerine karışmamak kaydıyla bir dostluk çemberi oluşturmak, 4) Uluslararası arenada, Kıbrıs sorunu gibi problemleri çözerken yeni dostlar kazanmak. 1965 yılından sonra ise, Türk dış politikasına yeni unsurlar girmiştir: 1) İslam ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek, 2) Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerle ilişkileri geliştirmek, 3) Bağlantısızlarla ilişkileri geliştirmek, 4) Ekonomik kalkınma için, Japonya dahil, her ülkeden faydalanmak.

Tek yönlü politikadan çok yönlü politikaya geçiş zordur. Çok yönlü dış politikada itibarını muhafaza edebilmenin tek şartı, herkesle nereye kadar gidilebileceğini iyi tespit etmektir.³⁷⁵ Çok yönlü dış politika uygulamak, o dönemdeki üç büyük güç merkeziyle yani Batı, Doğu ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle hem ayrı ayrı hem de aynı anda iyi ilişkiler kurmayı gerektirir. Bu üç merkez ile, hiçbirine gözü kapalı bağımlı olmadan fakat ilişkiyi de kopartmadan bir politika izlenmelidir. Böyle bir politikayı izlemek zor olmasına rağmen, Türkiye'nin "coğrafi determinizmi" bunu zorunlu kılmaktadır. Bu politika, hiçbir blokun tam desteğinin garanti olamayacağı anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla, çok yönlü dış politika Türkiye'yi yalnızlığa da sürükleyebilir.

Çok yönlü dış politikanın vurgulanan bu olumsuz yanına rağmen olumlu yanı her üç güç merkezinin de Türkiye'yi yanlarına çekebilme gayreti içinde olmalarıdır. Böylece Türkiye'nin, her ülke için dostluğu aranır hale gelecek ve Batı Bloku içinde kalarak adeta tarafsız bir ülke gibi etkili olabilecektir. Hatırlanacağı üzere, Türkiye 1939 öncesinde çok yönlü dış politika izlemiştir. Hem İngiltere hem Sovyetler Birliği hem de Almanya ile iyi ilişkilere sahip ol-

³⁷⁴ Melek FIRAT: a.g.e., 286.

³⁷⁵ Cüneyt ARCA YÜREK: a.g.e., 307-308.

muş, bu ülkelerin hepsi Türkiye'ye büyük önem vermişler ve Türkiye'yi saflarına çekebilmek için aralarında yarışmışlardır.³⁷⁶

Türkiye, seçeneklerini çoğaltmak ve yeni seçenekler yaratmak için 1923-1939, 1959-1960, 1965-1971 dönemlerinde Sovyetler Birliği'ni bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Türkiye'nin bu dönemlerde, Sovyetler Birliği'ni ileri sürerek statükoyu koruması daha kolay olmuştur.³⁷⁷ Ayrıca bu dönemler, çok yönlü dış politikanın uygulanabildiği ve Türkiye'nin tarihi geçmiş (misyonu) nedeniyle de "bölgesel güç" olmaya yaklaştığı, bu tür denemelere girdiği dönemler olmuştur. Unutulmamalıdır ki, 1947-1953 döneminde, yani Soğuk Savaş'ın en yoğun yaşandığı dönemde bile, hatta blok çıkarlarının ulusal çıkarların önünde olduğu, çok yönlü dış politika yerine tek odaklı dış politikanın (Amerika ve NATO'ya tek yanlı tam bağımlılık) uygulandığı dönemlerde bile, Türkiye daima bölgesel güç olmanın yollarını aramıştır.

Soğuk Savaş'a ve tek odaklı dış politikaya bağımlılığın (NATO'nun ötesinde Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılık) Türk dış politikasının temel eksenini oluşturduğu dönemlerde, yumuşamaya yönelik her hareket Türk dış politikasında travmatik bir etki yaratmıştır. 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubundan sonra Türk dış politikasında bir değişim yaşanmış ve Türkiye NATO içinde Avrupa çizgisini izlemeye başlamıştır. Türkiye, NATO ittifakı içinde hızla güçlenen Avrupa'nın bir parçasıdır. Türkiye'nin çıkarı, NATO içinde azami esnekliği göstererek, Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri arasında dengeli bir tutum sürdürmektir. Bütün siyasi partiler Avrupa ile ilişkileri vurgularken, sadece Türk Silahlı Kuvvetleri belirsiz bir Amerikan yanlısı tutumu sürdürmüştür.³⁷⁸

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Türkiye'nin çok yönlü politika izlemeye başlaması sonrasında Amerika'nın tepkisini şöyle ifade etmektedir: "Gayet iyi hatırlıyorum, 1967'de Amerikan Büyükelçisi Başbakanlığa geldi. Beni ziyaret etti. Olay hala gözümün önünde. Kapıdan girdi, daha oturmadan

³⁷⁶ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", 330-332.

³⁷⁷ Baskın ORAN: "Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 49.

³⁷⁸ Feroz AHMAD: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 262.

"Are you changing axis?" diye sordu. Yani, aks mı değiştiriyorsunuz? Amerika, Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizi düzeltmemizden çok rahatsız olmuştu."³⁷⁹

Başbakanlığı döneminde çok yönlü dış politika uygulayan ve 12 Mart 1971 müdahalesi sonrasında iktidardan ayrılmak zorunda kalan Demirel, yaptığı bir mülakatta şunları söylemiştir: "Türkiye'de hiç bir Başbakan, Amerika'ya benim kadar 'hayır' dememiştir."³⁸⁰ Çok yönlü dış politikanın uygulandığı 1960'lı yılların ortasından 12 Mart 1971 tarihine kadar olan dönem, Amerika ve NATO açısından, Türkiye'nin güven vermediği bir dönemdir.³⁸¹

Türk dış politikasının tek odaklılıktan sıyrılarak, başta Avrupa olmak üzere çok yönlü bir politika siyaset izlenmesi görüşü, bu dönemde hem muhalefet ve basın hem de uluslararası ilişkiler uzmanlarınca dile getirilmiştir. Büyükelçi Hamit Batu, entegrasyona yönelen Avrupa'da Türkiye'nin de yerini alması gerektiğini vurgulamış ancak bu konuda kültürel sorunlar çıkabileceğini, dolayısıyla Türkiye'nin aynı zamanda Asya ve Afrika ülkelerine de yönelip, Doğu ve Batı arasında bir ilişkiler köprüsü oluşturması gerektiğini savunmuştur.³⁸² Türk dış politikasında revizyon gereğinin gündeme gelmesiyle, bir yandan Sovyetler Birliği ile ilişkileri düzeltmek için harekete geçilirken diğer yandan Orta Doğu ve Arap ülkelerine yaklaşma politikasına ağırlık verilmiştir.³⁸³

Demokrat Parti'nin son döneminden itibaren Türkiye'nin izlediği çok yönlü dış politika, Amerika Birleşik Devletleri tarafından olumlu karşılanmamıştır. Buna rağmen, 1950'li yılların sonundan itibaren Türkiye'nin uyguladığı çok yönlü dış politika, 1965 yılından sonra iktidara gelen ve Demokrat Parti çizgisinin devamı olan Adalet Partisi hükümetleri tarafından da benimsenmiştir.

³⁷⁹ Çetin YETKİN: a.g.e., 113.

³⁸⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 520.

³⁸¹ İsmail CEM: *Tarih Açısından 12 Mart II (Tarihteki Yeri ve Sonuçları)* (İstanbul: Cem Yayınları, 1977), 23.

³⁸² Burcu BOSTANOĞLU: a.g.e., 344.

³⁸³ Refet YINANÇ: "70. Yılında Atatürk ve Cumhuriyet", Ed.: Refet YINANÇ: *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler* (Ankara: G. Ü. Yayını, 1994), 10.

Silah teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, Amerika nezdindeki stratejik önemi azalan ve gerek Küba krizi gerekse Kıbrıs sorununda Amerika'nın yeterli desteğini göremeyen Türkiye'nin, çok yönlü dış politika izlemekten başka seçeneği kalmamıştır. Demokrat Parti iktidarının son yıllarında ve Adalet Partisi hükümetleri döneminde, bu partilerin temsil ettiği sınıf ve katmanların, yani bir anlamda ulusal Türk burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda oluşan Türk dış politikası ile Amerika'nın kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'ye biçtiği dış politika rolü çatışmıştır. Kısacası, 1960'lı yıllardan itibaren Amerika'nın çıkarları ile Adalet Partisi'nin temsil ettiği sınıf ve katmanların çıkarları çatışmıştır.³⁸⁴

1960'lı yılların ortasından itibaren, Türkiye'de uygulanmaya çalışılan çok yönlü dış politika anlayışı, Türk demokrasisinde yaşanan kesintiler sonucunda tam bir anlayış haline gelememiş, özellikle darbelerin hemen ardından gelen kısa dönemlerde "çok yönlü dış politika" yerini Amerika'ya tek yanlı tam bağımlı dış politikaya bırakmıştır.

Çok yönlü dış politika izlenmesiyle birlikte, Türk dış politikasında yeni olan, Türkiye'nin bölgesel güvenlik ve işbirliği çıkarlarını bağlı olduğu ittifak çıkarlarının üstünde değerlendirmeye başlamasıdır. Türkiye, Soğuk Savaş'ın global çıkarları yerine, Soğuk Savaş sonrasının çelişkilerle dolu yeni denge-sizliğinde bölgesel çıkarlarını vurgulamaya başlamıştır.³⁸⁵

Türkiye'nin, tek odaklı dış politika izlediği döneme göre çok yönlü dış politika izlediği dönem ve Soğuk Savaş dönemine göre Soğuk Savaş sonrası dönem, Türkiye'nin bölgesel güç olmaya daha çok yaklaştığı dönemler olmuştur. Ancak Türkiye, bu dönemlerin dışında da, yani tek odaklı politika izlerken ya da Soğuk Savaş döneminde de bölgesel güç olmanın yollarını aramıştır. Tarihi misyonu, Türkiye'yi adeta bölgesel güç olmaya zorlamıştır.

Türkiye'nin bölgesel güç olma talebi ve tarihinin bu misyonu Türkiye'ye bir anlamda zorunluluk olarak yüklemesi, ayrıca varlığını devam ettirebilmesi

³⁸⁴ Çetin YETKİN: a.g.e., 133.

³⁸⁵ Oral SANDER: "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", Der.: Faruk SÖNMEZOĞLU: *Türk Dış Politikasının Analizi* (İstanbul: Der Yayınları, 1994), 420.

ve stratejik önemini konjonktürel olmaktan çıkararak devamlı hale getirebilmesi gibi etkenler, Türkiye'yi çok yönlü dış politika izlemeye adeta sürüklemiştir. Gelişen ulusal burjuvazinin dış politikadaki değişim talebinin ve Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılık politikasının artık Türkiye'nin dış politika taleplerini karşılayamamasının ötesinde, Türkiye'nin tarihi geçmişi, Türkiye'yi bölgesel güç olmaya zorlamaktadır.

Türkiye'nin yükselen ulusal burjuvazisi, kendi ulusal çıkarlarını Amerika'nın global çıkarlarına tercih ederek, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini zorlamıştır. Türkiye, tarihi misyonu ve ulusal çıkarları ile global dünya arasında bir denge oluşturabilirse, jeopolitik öneminin ötesinde stratejik önemini de sürekli kılabilir. Böylece, hem bölgesel güç olabilir hem de bölgesinde liberal ekonomi ve demokrasinin örnek ülkesi haline gelerek, konjonktürel değişimlerden asgari düzeyde etkilenir.

IV. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Karşılıklı Ziyaretler ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi

Türkiye, Doğu ve Batı Bloku arasındaki yumuşamayı algılamakta geç kalmıştır. Hatta iki blok arasındaki yumuşama Türkiye'yi rahatsız etmiş ve öneminin azalacağı korkusuyla, bu yumuşamayı 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubuna kadar görmezden gelmiştir.

Daha önce de bahsedildiği üzere, Kıbrıs sorununa, Batı'nın özellikle Amerika'nın gerektiği kadar ya da Türkiye'nin istediği kadar ilgi göstermemesi, Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile ihtiyatlı ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yakınlaşma isteklerine, 1960'lı yılların başına kadar çekingen, hatta soğuk davranmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki bir Türk Parlamento Heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın davetlisi olarak 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Sovyet yöneticiler, Türkiye'ye Batı'dan daha uygun şartlarda ekonomik yardımda bulunmayı teklif etmişlerdir.³⁸⁶ Bir anlamda nabız ölçme ve yoklama aşaması olan bu ziyaret, ilişkilerin normalleşmesinin yararını, hatta zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Türkiye Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise, Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından 1939 yılında yapılan Sovyetler Birliği ziyaretinden 25 yıl sonra, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonrasında, NATO üyesi birçok ülkenin yumuşama havası içinde Doğu bloku ile iyi ilişkiler kurduğunu ve Türkiye'nin komşusu Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir politikanın sözcülüğünü yapmayacağını belirtmiştir.³⁸⁷

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimleri yüzde 53 oy oranıyla kazanan Adalet Partisi'nin, 27 Ekim 1965 tarihinde kurduğu hükümetin programında, klasik iki kutuplu blok anlayışı eleştirilerek, bloklararası ilişkilerin geliştirilmesinden bahsedilmektedir: "Türkiye'nin, muhtelif bölgesel antlaşmalara

³⁸⁶ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 83; Cüneyt ARCAÜREK: **Darbeler ve Gizli Servisler** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 73.

³⁸⁷ Duygu SEZER: a.g.e., 512.

dahil olması, dış siyasetinde zümreci bir görüşle hareket edeceği anlamına gelmez. Son yıllarda meydana gelen milletlerarası gelişmelerin belirgin özelliği, mahiyeti ne olursa olsun sınırlı blok anlayışının dünya realitelerine uygun düşmediğinin anlaşılmış olmasıdır. Bir ittifaka veya ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız devletlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani değildir.”³⁸⁸

Özellikle İnönü'nün Başbakanlığındaki Üçüncü Koalisyon hükümeti döneminde (25 Aralık 1963-13 Şubat 1965) başlayan, Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığındaki Dördüncü Koalisyon hükümeti döneminde (20 Şubat 1965-22 Ekim 1965) ivme kazanarak devam eden ve Birinci Süleyman Demirel hükümeti döneminde (27 Ekim 1965-22 Ekim 1969) doruk noktasına ulaşan Türk-Sovyet ilişkileri, karşılıklı ziyaretler döneminde de artarak devam etmiştir.³⁸⁹

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili ekonomik ve ticari ilişkiler, siyasi ilişkilere nazaran daha hızlı gelişmiş ayrıca ilişkilerin normalleşme sürecinde, Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Sovyetler Birliği'nin görüşü Türk teziyle paralel hale gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin enosise karşı olduğunu açıkça belirtmesi, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nde düş kırıklığı yaratmıştır.

A. Türkiye-Sovyet Birliği Arasında Karşılıklı Ziyaretler Dönemi

Sovyetler Birliği tarafından 1953 yılından beri, arada suçlama ve tehditlerle kesilen fakat genel hatları itibarıyla Türkiye ile yakınlaşmak için yapılan “barış taarruzları” ve bu girişimlere karşı Türkiye'nin önceleri itimatsızlığı ve sonra denemek için ileri sürdüğü şartların kabulü, 1964 yılından itibaren bu iki ülkede de yönetim değişikliklerine paralel olarak sonuç vermeye başlamıştır.

Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonrasında iki ülke arasında ticaret, ekonomi

³⁸⁸ Kemal GİRGİN: T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1998), 49.

³⁸⁹ İsmail SOYSAL: a.g.e., 403.

ve kültür alanlarındaki ilişkilerin artırılması için karşılıklı olarak çaba harcanmış ve söz konusu ziyaretten sonra Sovyetler Birliği Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki görüşlerine anlayış göstermeye başlamıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi, global gelişmelerin yanında, 1963 yılı sonunda Kıbrıs uyuşmazlığının ortaya çıkması ile tahmin edilen tarihten daha önce gerçekleşmiştir.

1. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni Ziyareti

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasında rol oynayan Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Moskova'ya yaptığı ziyaret, hem Türk dış politikasındaki değişimin bir göstergesi olmuş hem de uzun süredir gergin olan Türk-Sovyet ilişkilerine tekrar olumlu bir ivme kazandırmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret, en son 25 yıl önce Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in ziyaretinden önce, 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki bir Türk Parlamento Heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ne bir iyi niyet ziyareti yapmıştır. Bu ziyaret sırasında, Sovyet yöneticiler, Atatürk ve Lenin zamanındaki dostluğu istediklerini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi olmadığını, ticari ilişkilerin geliştirilebileceğini ve Sovyetler Birliği'nin Batı'dan daha iyi şartlarda ekonomik yardımda bulunabileceğini her vesileyle dile getirmişlerdir. Başbakan İsmet İnönü, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi'ne, Türk Parlamento Heyetine, özellikle Kruşçev tarafından gösterilen ilgiden dolayı teşekkür etmiştir.³⁹⁰ Ancak Türk basını, bu ziyaretten fazla söz etmemiştir. 30 Mayıs 1963 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, Senato Başkanı Suat Hayri Ü-

³⁹⁰ Suat BİLGE: a.g.e., 347.

güplü ve Türk Parlamento Heyeti'nin Sovyetler Birliği'ni ziyareti beşinci sayfadan verilmiştir.³⁹¹

Türk-Sovyet ilişkileri iyileşmeye başlarken, Irak'taki Kürt sorunu dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin 9 Temmuz 1963 tarihli notası gelmiştir. Bu notanın benzeri, CENTO üyesi diğer devletlere de gönderilmiştir. Sovyetler Birliği gönderdiği notalarda, CENTO üyelerinin ve bu arada Türkiye'nin Kuzey Irak'taki duruma müdahalede bulunmaya hazırlandığı iddiasında bulunmuştur. 12 Temmuz 1963 tarihinde açıklanan Türkiye'nin cevabında ise, bu iddialar sert bir dille reddedilmiştir.³⁹²

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti, 15 Ekim 1964 tarihinde bütün görevlerinden alınan Kruşçev'in yerine Leonid Brejnev'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri ve Aleksı Kossigin'in Başbakan olmasının hemen ardından gerçekleşmiştir.³⁹³ Brejnev, daha sonra Mart-Nisan 1966 tarihinde yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XXIII. Kongresinde Genel Sekreterliğe getirilmiştir.³⁹⁴ XXIII. Kongre, Brejnev'in durumunu kuvvetlendirdiği, geniş halk kitlelerine taviz verildiği ve dış politikada kışkırtıcı olmaktan uzak kalındığı bir kongredir.

Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko'nun New York'ta yaptığı davet üzerine 23 Mart 1964 tarihinde gerçekleştirilecekken,³⁹⁵ Kruşçev'in 7 Şubat 1964 tarihli notası sonrasında ertelenmiştir. Notada, askeri bloklara taraf olmama siyaseti izleyen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin fiilen NATO Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edilmek istendiğinin anlaşıldığı, Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarından çok uzak olmayan Doğu Akdeniz'de yaratılmaya çalışılan bu duruma sessiz kalınmayacağı ayrıca Kıbrıs sorununun Doğu Akdeniz'de NATO'nun güç kazanması amacıyla kullanılmasının ve bu çerçevede Türkiye'nin Kıbrıs'a silahlı müdahalesinin bir saldırı olarak nitelendirileceği belirtilmiştir.

³⁹¹ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 262.

³⁹² Erel TELLAL: a.g.e., 211-212.

³⁹³ İsmail SOYSAL: a.g.e., 293.

³⁹⁴ *Orta Doğu*, Sayı: 48, Nisan 1966, 14-18.

³⁹⁵ Duygu SEZER: a.g.e., 167.

Başbakan İsmet İnönü, söz konusu notaya 24 Şubat 1964 tarihinde verdiği cevapta, Kıbrıslı Rumların 29 Aralık 1963 tarihinde imzaladıkları ateşkese rağmen Kıbrıslı Türklere karşı silahlı tecavüzlerini devam ettirdiklerini ve uluslararası anlaşmazlıkları barışçı yollardan çözmenin Türkiye'nin dış siyasetinin değişmez ilkesi olduğunu belirtmiştir.³⁹⁶ Yine bu dönemde, 16 Mart 1964 tarihinde toplanan TBMM, hükümete Kıbrıs'a müdahalede bulunma yetkisi vermiştir.³⁹⁷

Ancak Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in ziyaretinin ertelenmesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1965 yılında yapılması düşünülen Türk-Sovyet Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasını ertelememiştir. 30 milyon dolarlık antlaşmaya göre, Türkiye, Sovyetler Birliği'nden hammadde ithal edecek, karşılığında ise tütün, deri ve hayvan ihraç edecektir.³⁹⁸

F. Cemal Erkin'in Moskova ziyareti öncesinde, Johnson mektubunun alındığı gün, Başbakan İnönü Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyileştirmek için Türk radyolarından çağrıda bulunmuştur. Yapılan çağrı, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin NATO üyeliğini kabul ederek, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurması ve Kıbrıs konusundaki tutumunu yumuşatması yönünde olmuştur.³⁹⁹

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 1964 sonbaharındaki Sovyetler Birliği ziyaretini sadece Kıbrıs sorununa bağlamak doğru değildir. Gerçi bunun rolü büyüktür ama tek neden bu değildir. "Barış içinde birarada yaşama" prensibine uygun olarak, Türkiye'nin yeni şartlara göre dünyadaki yerini almasını ve iyi komşuluk ilişkileri kurabilmesinin yollarını aramasını normal karşılamak gerekir. Ayrıca Türkiye, NATO üyesi kalarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Batılı dostlarından Kıbrıs sorununda gereken desteği göremeyen Türkiye'nin, bu dönemde ilişkilerini istediği gibi

³⁹⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 441.

³⁹⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, 273.

³⁹⁸ **Middle East Journal**, Vol.: XV, No: 13 (1964), 347.

³⁹⁹ Feroz AHMAD: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 410.

düzenlemesi doğaldır. Bu düzenlemede, Kıbrıs sorunu, çabuklaştırıcı ve itici bir rol oynamıştır.⁴⁰⁰

Johnson mektubu ve İnönü'nün Amerika'da yaptığı görüşmeler Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığına neden olmuş, Başbakan İnönü, Sovyetler Birliği'ni dışlayarak Kıbrıs'ta çözüm aramanın imkansızlığını anlamış ve böylece yeni bir dış politika yaklaşımının adımları atılmıştır.⁴⁰¹ Türkiye, Sovyetler Birliği'ne, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşamasının iki temel ilkeye bağlı olduğunu anlatmaya çalışmıştır: 1) İki toplumun eşitliği ilkesi, 2) Federasyon çözümü.

20 Ekim 1964 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamada, Kruşçev'in iktidardan ayrılması ve yeni yöneticilerin göreve gelmesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin ziyaretin yapılmasını teyid ettiği vurgulanmış ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'nde yapacağı kültürel ve ekonomik görüşmelerin Türkiye'nin bağlı bulunduğu uluslararası antlaşmalar saklı kalmak şartıyla iyi komşuluk ilişkilerini geliştireceği belirtilmiştir.⁴⁰²

Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Sovyetler Birliği ziyareti, iki ülke arasındaki güvensizliğin ortadan kaldırılması için de zemin hazırlamıştır: "Türk-Sovyet ilişkilerinin esas meselesi, memleketimizde kuzey komşumuza karşı duyulan güvensizliktir. Türk milletinin Sovyet halkına karşı herhangi bir kötü duygusu olmadığına göre, zorunlu olan güvenin yerleştirilmesinde temel sorumluluk ve daha istikrarlı ve ciddi davranışlar komşumuza düşmektedir. Komşumuzun iyi niyetli ve anlayışlı hareketleri Türkiye'de karşılıksız kalmayacaktır."⁴⁰³

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyareti, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.⁴⁰⁴ Feridun Cemal Erkin bu ziyareti sırasında, Sovyetler Birliği Presidyum Başkanı Mikoyan, Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko ve Dış Ticaret Bakanı Pataliçe ile görüşmüştür. Sovyetler Birliği'ne giden Türk heyetinde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri

⁴⁰⁰ Aysel AZİZ: "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", 204.

⁴⁰¹ Melek FIRAT: a.g.e., 164.

⁴⁰² Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 443-444.

⁴⁰³ *Forum*, Sayı: 254, 1 Kasım 1964, 6.

⁴⁰⁴ Suat BİLGE: a.g.e., 347; Ahmet Şükrü ESMER: "Türkiye, Sovyetler Birliği ve Kıbrıs", *Ulus*, 12 Kasım 1964; Abdi İPEKÇİ: "Moskova'da Durum", *Milliyet*, 1 Kasım 1964.

Halûk Bayülgen, Genel Sekreter Yardımcısı Kamuran Gürün, Birinci Daire Genel Müdürü P. Subaşı ve Özel Kalem Müdürü Nazmi Akıman da bulunmuştur.⁴⁰⁵

İhtiyatlı bir iyimserlik havasıyla başlayan ziyaret sonunda, Feridun Cemal Erkin şunları söylemiştir: "1964'de Türk heyetine gösterilen sıcak kabul, bana, şimdiki zamanı geçmişin sert ve karanlık teşhisinden tenzih etmek zevkli vazifesini yüklemektedir."⁴⁰⁶ Ziyaret boyunca Sovyet yöneticiler, Türkiye'den toprak talebinde bulunmadıklarını sürekli olarak dile getirmişlerdir. Ayrıca, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesini ve Batılı ülkelere daha iyi koşullarda ekonomik yardımda bulunmayı teklif etmişlerdir.⁴⁰⁷

Görüşmeler sırasında uluslararası duruma ve Türk-Sovyet ilişkilerine ilişkin sorunlara değinilmiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği görüşülmüştür. Her iki taraf da, iki devlet arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, karşılıklı güvenin ve yapıcı işbirliğinin Lenin ve Atatürk zamanında oluşan geleneklere uygun olarak güçlendirilmesi için uygun ortamın bulunduğunu memnuniyetle belirtmişlerdir.⁴⁰⁸

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 24 Kasım 1964 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği ziyaretini değerlendirmiştir: "Gayemiz, komşularımızla gergin havayı bertaraf edip, iyi münasebetler tesis ve idame etmektir. Türkiye'nin, karşılıklı münasebetlerimizi iyileştirmek konusunda büyük, komşusunun çağrılarını karşılıksız bırakması düşünülemez. Ayrıca bu tutum, menfaatlerimize de uygun değildir. Hükümetimiz bu düşüncelerden hareketle, Türkiye'nin etrafında bir barış çemberi yaratmak, bütün komşularıyla dostane ilişkiler kurmak, Asya-Afrika memleketleriyle daha kesif ve canlı münasebetler tesis etmek, Türkiye'nin dünya politikasında önemli bir

⁴⁰⁵ Dışişleri Belleteni, Sayı: 3, Ekim-Aralık 1964, 17-20.

⁴⁰⁶ Feridun Cemal ERKİN: *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara: Başnur Matbaası, 1968), 372-374.

⁴⁰⁷ Melek FIRAT: a.g.e., 190.

⁴⁰⁸ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 177.

rol üstlenmesini sağlayacak şartları yaratmak ve milli davamıza geniş destek temin etmek azim ve kararındadır.”⁴⁰⁹

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek istemesinin ötesinde bölgesel güç olmanın yollarını aradığı, bunun da, komşularıyla ve bölge ülkeleriyle dostane ilişkiler kurmaktan geçtiğinin farkına vardığı anlaşılmaktadır. Türkiye, her dönemde, Soğuk Savaş dönemi gibi tek yanlı tam bağımlılığın en üst düzeyde olduğu dönemlerde bile, tarihi geçmişinin de zorlamasıyla, bölgesel güç olmanın yollarını aramış ve dış politikasını buna göre düzenlemiştir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in TBMM’de yaptığı konuşma, üç ana başlık altında incelenebilir. Bu konuşmada Feridun Cemal Erkin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ülke arasındaki sorunların kaynağının, Sovyetler Birliği’nin NATO karşıtlığı ve Orta Doğu politikalarıyla, Türkiye’nin bu bölgenin savunması için yaptığı girişimler olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak, Sovyetler Birliği’nin Küba krizi sırasında Türkiye’deki orta menzilli nükleer füzeleri pazarlık konusu yapmak istediğini ancak Türkiye ve Amerika kabul etmeyince bu önerisini geri çektiğine değinmiştir. Öte yandan, Jüpiter füzelelerinin sökülmesi gündeme geldiğinde, Türkiye’nin bunu kolaylaştırarak, bu anlaşmazlığın giderilmesinde yapıcı tutum takındığını öne sürmüştür. Bu olay, bilindiği üzere, Amerika ile Sovyetler Birliği arasında, dolayısıyla Türkiye’nin gıyabında çözümlenmiştir. Üçüncü olarak, Türkiye’nin NATO üyeliğinin, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde engel teşkil etmeyeceğinin, Kruşçev’in 28 Haziran 1960 tarihli mektubunda Gürsel’e bildirildiği anımsatılmıştır. Dördüncü olarak, imzalanan Kültürel İşbirliği Antlaşması’nın diğer NATO üyesi ülkelerin imzaladıklarından daha dar kapsamlı olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca, ticari ilişkileri artırmak için alınan ilke kararına değinilmiş ve Kıbrıs sorunundan bahsedilmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Cilt: 33 (1964), Birleşim: 12, Oturum:1, 531.

⁴¹⁰ Erel TELLAL: a.g.e., 224.

6 Kasım 1964 tarihinde yayınlanan Ortak Bildiri'de,⁴¹¹ iki komşu ülkenin ilişkilerinin geliştirilmesi, Kıbrıs sorununun barışçı yollardan çözümlenmesi ve ticari ilişkileri arttırmanın olanakların üzerinde durulmuştur.⁴¹² Türkiye ile Sovyet Birliği arasında, Kültürel ve İlmi Temaslar Antlaşması 5 Kasım 1964 tarihinde imzalanmıştır.⁴¹³

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova'ya yaptığı ziyaret, Türk-Sovyet ilişkileri açısından olduğu kadar, Kıbrıs sorunu açısından da önemlidir. Türk-Sovyet ilişkileri açısından önemlidir; çünkü 25 yıl önce Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya yaptığı ziyaretten sonra o düzeyde yapılan ilk ziyaretir. Kıbrıs sorunu açısından önemlidir; çünkü Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs tutumunu Türkiye lehine çevirmesi demektir. Sovyetler Birliği'nin Türk tezini benimsemesi veya hiç değilse tarafsız kalması, Türkiye ile Kıbrıslı Türkler lehine büyük bir avantaj, hatta davanın yarı yarıya kazanılması anlamına gelmektedir.⁴¹⁴

6 Kasım 1964 tarihinde yayınlanan Ortak Bildiri'de Kıbrıs sorunuyla ilgili üç temel meselenin üzerinde durulmuştur: 1) Kıbrıs sorununun çözümlenmesinde Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne uyulması esas kabul edilmiştir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği, enosisi kabul etmediğini ve enosisi karşı olduğunu açıklamıştır. 2) Sorunun çözümünde her iki toplumun varlığını tanımak gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bildiride, varılacak çözüm yolu için iki toplumun ayrı ayrı varlıklarını tanımak esasına dayanan görüş ise, Rum çoğunluğunun egemenliği iddiasının kabul edilmediğini ve iki toplum arasında dengenin sağlanması amacı güdüldüğünü göstermektedir. 3) Ortak Bildiri'de, anlaşmazlığın barışçı yollardan çözümlenmesi üzerinde de durulmaktadır. Türk hükümeti, Kıbrıs sorununun başından beri

⁴¹¹ Ortak Bildiri'nin metni için bkz: Feridun Cemal ERKİN: a.g.e., 375-377.

⁴¹² Cevat ALSAN: a.g.e., 60.

⁴¹³ Erel TELLAL: a.g.e., 285-286. Bu antlaşma, 13 Şubat 1964 tarihinde istifa eden İnönü hükümetinden sonra, Millet Partisi'nin muhalefeti yüzünden uzun süre TBMM'den geçememiştir. (Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 83.)

⁴¹⁴ Aysel AZİZ: "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", 204.

bu görüşleri savunmuş ve kuvvet yolu ile oldu bittileri kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁴¹⁵

Ortak Bildiri, Türkiye’de olumlu karşılanırken, Makarios ve Yunanistan’da rahatsızlık uyandırmıştır. Bu rahatsızlıkta, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi sonucu, Kıbrıs konusundaki yakınlaşmanın rolü büyüktür. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 12 Kasım 1964 tarihinde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “...Görüşmelerden elde edilen en önemli sonuç, Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs-Yunanistan işbirliğini ve Kıbrıs’ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü kabul ederek enosisi karşı olduğunu açıkça belirtmesidir.”

Feridun Cemal Erkin, Cumhuriyet Senatosu’nda yaptığı konuşmada ise, şunları da ilave etmiştir: “...1960 senesinden beri, Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz umumiyetle normal bir mecra takip etmiştir. Karşılıklı olarak hükümetlerimiz bu ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi ihtiyacını hissetmişlerdir. Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin normalleşmesinin ve düzelmesinin ilk şartı, Sovyetler Birliği’nin, Türkiye’nin güvenlik antlaşmaları içindeki yerini kabul etmesine bağlıdır. Sovyetler Birliği, Türkiye’nin NATO içindeki yerinin ikili ilişkilerin geliştirilmesine engel teşkil etmeyeceğini bize ifade etmiştir. Moskova ziyaretim işte bu çerçevede gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği, sosyal sistemleri farklı memleketlerin bir arada ve sulh içinde yaşaması gerektiğini bize bildirmiş ve Türkiye’nin NATO’ya dahil olmasının kendileri ile iyi ilişkiler kurulmasına engel teşkil etmediğini kaydetmiştir.”⁴¹⁶

Türkiye Dışişleri Bakanı’nın Sovyetler Birliği’ni ziyaretinden sonra karşılıklı ziyaretler dönemi başlamıştır. Bu dönemde, Dışişleri Bakanı Gromiko Kıbrıs hakkında özel bir demeç vermiş, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinde açılan bu yeni dönem, resmi demeçlerde de belirtildiği üzere sadece normal duruma geri dönülmesidir. Türkiye ile Sovyetler Birliği siyasi ve askeri ittifaklarını muhafaza etmişler ve

⁴¹⁵ **Dışişleri Belleteni**, Sayı: 3, Ekim-Aralık 1964, 6; Ortak Bildiri ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: **Forum**, 15 Kasım 1964.

⁴¹⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 445.

yükümlülüklerinin izin verdiği ölçüde aralarındaki iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmişlerdir.⁴¹⁷

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyaretinin hemen ertesinde, 4-13 Ocak 1965 tarihleri arasında, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Presidyum üyesi Podgorni başkanlığında bir Sovyet Parlamento Heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin hemen sonrasında Türkiye (Sovyetler Birliği'nden Kıbrıs tavizi karşılığında), "Çok Taraflı Nükleer Güç"ten çekildiğini açıklamıştır.⁴¹⁸

1964 yılından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yakınlaşma oluşurken, Türk-Amerikan ilişkilerinde ise, bir soğukluk oluşmuş ve bazı konularda çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Amerika'nın, 1964 yılı sonlarında ortaya koyduğu ve nükleer silahların kullanımına diğer NATO müttefiklerini de ortak etmek istediği "Çok Taraflı Nükleer Güç" (Multi Lateral Force-MLF) projesine, Türkiye, 1965 Ocağında katılmayı reddetmiştir. Türkiye'nin reddetmesi, Podgorni'nin Ankara'yı ziyareti sonrasına rastlamıştır. Türkiye, Johnson mektubuna, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretinden hemen sonra ikinci bir cevap daha vermiştir. Böylece, şekillenmeye başlayan yeni dış politikası da ilk işaretlerini vermeye başlamıştır.⁴¹⁹

Bu gelişmelerin hemen sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'ne giden F. Cemal Erkin'in, Başkan Johnson ile yapacağı görüşme iptal edilmiştir.⁴²⁰ Uzun yıllar Washington'da görev yapmış, Türkiye'nin NATO'ya girmesinde çok önemli bir rol oynamış ve Batı'ya aşırı derecede bağlı bir diplomat için bu ağır bir tecellidir. Feridun Cemal Erkin ise, Türk dış politikası konusunda hükümete bilgi verirken, "Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişmeden dolayı Amerika Türkiye'ye kızgın değildir" demek durumunda kalmıştır.⁴²¹

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti sonrasında, 1964 yılından başlayarak, Türk dış politikası sadece Amerika'nın önderliğindeki Batı ile yakın ilişkiler kuran tek odaklı bir dış politika olmaktan çıkarak, çok yönlü

⁴¹⁷ Suat BİLGE: a.g.e., 350.

⁴¹⁸ Halûk GERGER: a.g.e., 113.

⁴¹⁹ Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 821-822.

⁴²⁰ İsmail Berduk OLGAÇAY: a.g.e., 361.

⁴²¹ **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1965.

bir dış politika olma yoluna girmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleşmesi yönünde atılan adımlar, Balkan ve Arap ülkeleri ile düzeltilen ve geliştirilen ilişkiler, Türk dış politikasına çok yönlü bir nitelik kazandırmıştır.⁴²²

2. Sovyetler Birliği Yüksek Şura Başkanlık Divanı Üyesi Podgorni'nin Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye'nin Çok Taraflı Nükleer Güç Projesinden Çekilmesi

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 26 Aralık 1964 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu'nda yaptığı konuşmada, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında başlayan yumuşamanın, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin müttefiklerinden, özellikle Amerika'dan beklediği desteği alamamasına bağlanmasını doğru fakat eksik bulduğunu belirtmiş ve yeni başlayan dönemin "milli politika hedeflerine uygun olduğunu" eklemiştir. Batılı devletlerin, Kıbrıs sorunu karşısındaki olumsuz tutumlarının, Türk-Sovyet ilişkilerinin yumuşamasını hızlandırdığı ortadadır.⁴²³ Ayrıca Kıbrıs sorununun, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerde bir anlamda barometre rolü oynadığı da unutulmamalıdır.

29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti'nin Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyareti⁴²⁴ iade etmek amacıyla, Sovyetler Birliği Yüksek Şura Başkanlık Divanı üyesi Podgorni başkanlığındaki bir Sovyet Parlamento Heyeti 4-15 Ocak 1965 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁴²⁵

Podgorni ile Türkiye'ye gelen heyetteki bir yetkili, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "...İki toplum da bağımsız bir yönetim altında yaşayacaktır. Ne Türkleri ne de Rumları Kıbrıs'tan çıkartmaya ve atmaya imkan

⁴²² Duygu SEZER: a.g.e., 511.

⁴²³ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 546-547.

⁴²⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 262.

⁴²⁵ "Sovyet Heyeti Geldi", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1965; Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, 177-178.

yoktur. O zaman, birlikte yaşamaları zorunludur. Bu, Sovyetler Birliği'ndeki iki cumhuriyetin bir arada yaşaması gibidir. Bizim düşüncemiz budur. Bunu Başbakanınıza da anlattık. Bizim tezimiz, Türk tezine çok yakındır. Hemen hemen aynıdır. Makarios'un tutumunu onaylamamıza imkan yoktur. O ırkçılık yapıyor, enosisçilik yapıyor."⁴²⁶

Podgorni'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi ve TBMM'de yaptığı konuşmanın içeriği muhtelif eleştirilere neden olmuştur.⁴²⁷ O dönemdeki Ana Muhalefet Partisi sözcüsü yaptığı konuşmada, özellikle Türk-Sovyet ilişkilerinin 43 yıllık geçmişi üzerinde durmuş ve sürekli edebiyatı yapılan Atatürk-Lenin dostluğunun ne gibi ağır şartlar altında başladığını, bu ilişkilerinin daha 1920'lerden itibaren nasıl nazik safhalardan geçtiğini, Atatürk'ün 1936 yılından itibaren hangi nedenlerle Batı'ya yöneldiğini izah etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin kuzey komşusuyla iyi komşuluk ilişkileri kurulmasına ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesine karşı olmadıklarını belirtmiştir.⁴²⁸

Podgorni'nin ziyaretini değerlendiren Sovyet Bilimler Akademisi yazarları, şu değerlendirmede bulunmuşlardır: "Podgorni, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin ve karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesinin yararlı olacağını vurgularken, gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışında, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki "soğukluğun" devam etmesi için her türlü yola başvuran etkin güçler vardır. Gerici çevreler ve bunların Amerika'daki koruyucuları, ne şekilde olursa olsun Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesine engel olmak istemektedirler."⁴²⁹

Sovyetler Birliği Yüksek Şura Başkanlık Divanı üyesi Podgorni başkanlığındaki Sovyet Parlamento Heyeti'nin Türkiye'ye yaptığı ziyaret, genel olarak olumlu geçmiştir. Kıbrıs konusunda, Sovyetler Birliği açısından olumsuz olan gelişme, Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın kendisine sorulmadan

⁴²⁶ Dışişleri Belleteni, Sayı: 4, Ocak 1965, 48.

⁴²⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, 284.

⁴²⁸ **Orta Doğu**, Sayı: 34, Şubat 1965, 11-12; İlhan SELÇUK: "Kökü Dışarıda Dış Politika Olmaz", **Yön**, Sayı: 95, 22 Ocak 1965, 5. Podgorni'nin Türkiye ziyareti Adalet Partisi tarafından kaygıyla karşılanmıştır.

⁴²⁹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 178.

imzalanmasıdır. Türkiye açısından olumlu olan gelişme ise, Kıbrıs'ın bağımsızlığını, federasyonun bir çözüm olabileceğini ve iki toplumun varlığını Sovyetler Birliği'nin de teyit etmesidir.⁴³⁰

Türkiye'nin başlangıçta desteklediği NATO'nun "Çok Taraflı Nükleer Güç" (MLF) projesinde yer almayacağı, buna karşılık Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ta Türkiye'nin tezi olan federasyonu destekleyeceği konusu, Podgorni'nin ziyareti sırasında F. Cemal Erkin, İnönü ve Podgorni arasında kararlaştırılmış ve bu çerçevede ilk açıklamayı Sovyetler Birliği yapmıştır.⁴³¹ Yine bu dönemde, nükleer donanımlı Amerikan gemisi Savannah'ın İstanbul'u ziyareti için izin verilmemiştir. Ayrıca, 15 Ocak 1965 tarihinde İzvestiya Gazetesi'ne demeç veren Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin tezi olan federasyonu desteklediğini açıklamıştır.

"Çok Taraflı Nükleer Güç" projesi, Amerika tarafından nükleer silahların kontrolü konusunda Avrupalı müttefiklerinin kaygılarını gidermek üzere ortaya atılan ve nükleer silahların kontrolü ve ateşlemesinde kısmen de olsa onların da söz sahibi olmalarını öngören bir projedir. Çok Taraflı Nükleer Güç, NATO ülkelerinin personelinin görev aldığı Polaris füzesi taşıyan denizaltılardan oluşmaktadır.⁴³² 4-15 Ocak 1965 tarihlerinde Podgorni'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ta federasyon tezini desteklemesi karşılığında, Türkiye, "Çok Taraflı Nükleer Güç" projesinden çekildiğini bildirmiştir.

Milliyet Gazetesi'nin baş yazısı, Türkiye'nin MLF'den çekilmesini şöyle yorumlamaktadır: "MLF'ye katılmak savunma bütçemize yük getiriyor, gerek NATO içindeki muhaliflerin gerekse Sovyetler Birliği'nin şimşeklerini Türkiye üzerine çekiyor ve Türkiye'nin Amerika'nın her istediğine boyun eğen bir peyk olduğu iddialarına haklılık kazandırıyordu."⁴³³ Hükümet sözcüsü Kemal Satır'a göre ise, Türkiye, MLF projesinden ayrılacağı konusunda Amerika'yı aylar

⁴³⁰ Aysel AZİZ: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965-1970)", 210.

⁴³¹ Cüneyt ARCAYÜREK: "Moskova: Kıbrıs'ta Federasyona Evet, Ankara: Çok Taraflı Güce Hayır", *Hürriyet*, 26 Aralık 1984.

⁴³² James Robert HUNTLEY: *NATO Hikayesi* (Ankara: Yarın Yayınları, 1969), 61.

⁴³³ "Durum", *Milliyet*, 15 Ocak 1965.

öncesinden haberdar etmiştir.⁴³⁴ Türkiye'nin sırf Amerika'yı memnun etmek için MLF'ye destek vermesi, sonra da Kıbrıs konusunda Amerika'dan destek görmediği için MLF projesinden çekilmesi Türk dış politikasında yeni bir yaklaşımdır.

Türk yöneticiler, Amerika'nın her isteğine düşünmeden olumlu cevap verdikleri devirlerin artık geride kaldığını, dolayısıyla gerektiğinde Amerikan isteklerini reddedebileceklerini göstermek istemişler ve Sovyetler Birliği'ni gereksiz yere Türkiye'ye karşı kışkırtmak istememişlerdir. Böylece, Sovyetler Birliği'nin ne düşündüğünü hiç dikkate almayan, hatta Sovyetler Birliği'ni kızdırmaktan zevk duyan Türkiye'nin tavrı sona ermiştir.⁴³⁵

Podgorni'nin ziyaretini tamamlamasının hemen ardından, Bütçe Kanunu 13 Şubat 1965 tarihinde TBMM'de reddedildiği için İnönü hükümeti istifa etmiştir. Ankara'daki söylentilere göre, Amerika, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini arttırmaya çalıştığı için Başbakan İnönü'nün düşürülmesine destek olmuştur.⁴³⁶ 13 Şubat 1965 tarihinde, İsmet İnönü'nün Başkanlığındaki Koalisyon hükümetinin düşürülmesi sırasında bir Amerikan görevlisinin Ankara'da bir takım temaslar içinde olduğunun bilinmesi ve Amerikan Büyükelçisi Hare'nin hükümetin düşürülmesinden hemen önce Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Genel Merkezleri'ni ziyaret etmesi soru işaretleri oluşturmuştur.⁴³⁷

Podgorni'nin ziyaretinden sonra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı "barış taarruzları"na giriştiği görülmektedir. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin, 3 Temmuz 1965 tarihinde Akis Dergisi'ne verdiği demeçte şöyle demiştir: "Biz politik, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yapmalıyız... Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den hiçbir toprak talebi bulunmadığını size beyan ederim. Sizin de bizden bu çeşit bir talebiniz olmadığını biliyoruz. Aramızda hiç bir ihtilaf yoktur. Sovyetler Birliği, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Ant-

⁴³⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, (1965), Dönem: 1, Oturum: 4, 173-174.

⁴³⁵ Nasuh USLU: a.g.e., 180-182.

⁴³⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 547-548.

⁴³⁷ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: "Türk Demokrasisi'nin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etmenler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: 1-2 (1978), 247.

laşması'nın esasları ve prensipleri dahilinde, mevcut yeni unsurları da göz önünde bulunduran ve kesinlikle bir üçüncü devlete karşı olmayan yeni bir antlaşmanın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanması için çalışmalara başlanmasını arzulamaktadır. Böyle bir antlaşmanın, memleketlerimiz arasında mevcudiyeti büyük fayda sağlayacaktır."⁴³⁸

3. Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'yi Ziyareti

Türk ve Sovyet yetkilileri arasında 1960'ların ortasında başlayan karşılıklı ziyaretler, Kıbrıs sorunu ile ilgili konularda Sovyet görüşünün Türk görüşü yönünde değişimler göstermesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim, Podgorni'nin ziyaretinden hemen sonra Sovyet Dışışleri Bakanı Gromiko, 21 Ocak 1965 tarihinde İzvestia Gazetesi'ne verdiği bir demeçte, Sovyetler Birliği'nin enosise karşı olduğunu ve federasyon şeklinin Kıbrıs için bir çözüm yolu olabileceğini söylemiştir. Bu görüş, Türkiye'de olumlu karşılanırken, Yunanistan ve Kıbrıs'ta tepki ile karşılanmıştır.

Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko, İzvestia'ya verdiği demecinde Kıbrıs sorununa da değinmiştir: "...Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğü prensiplerini azim ve sebatla savunmakta ve bu ülkenin içişlerine müdahale edilmesine karşı çıkmaktadır. Bazı NATO çevrelerinin, Kıbrıs'ı kendi üsleri durumuna getirmek amacıyla Kıbrıslılara kabul ettirmeye çalıştıkları planlar kesin olarak reddedilmektedir. Türk ve Rum toplumları, egemen ve birleşik bir Kıbrıs devleti çerçevesinde kendi yararlarının gerçekleştirilmesini mümkün kılacak bir devlet şeklini bağımsız ve egemen olarak seçeceklerdir. Federal bir yönetim şeklini de seçebilirler."⁴³⁹

Türkiye Dışışleri Bakanı, Gromiko'nun İzvestia Gazetesi'ne verdiği demeci olumlu karşıladığını belirtmiştir: "... Beyanat olumlu karşılanmıştır. Bu beyanat ile enosisin karşısında olduğunu açıkça belirtmiştir. Sovyetler Birliği

⁴³⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 547-548.

⁴³⁹ *Forum*, Sayı: 260, 1 Şubat 1965, 4.

Kıbrıs meselesine çözüm yolu bulunması açısından da, Türk tezi olan federasyonu destekleyen bir tutum almıştır.” Burada kastedilen, bağımsız Kıbrıs Devletinde federal bir idare kurulabilmesinin yolunun açılmasıdır. Dışişleri Bakanı Hasat Esat Işık’a göre, Dışişleri Bakanı Gromiko’nun Sovyetler Birliği’nin enosisin karşısında olduğunu ifade etmesi ve Kıbrıs sorununa bir çözüm yolu olarak federasyonu önermesi, Türkiye’nin lehine bir gelişmedir.⁴⁴⁰

Gerek Türk Dışişleri Bakanlığının gerekse Dışişleri Bakanı’nın açıklamaları, Gromiko’nun vermiş olduğu demecin Türkiye’de olumlu karşılandığını göstermektedir. Bu demeçten sonra, Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs konusundaki görüşü daha da netleşmiştir. Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar bu demece sert tepki göstermişlerdir.

Sovyetler Birliği’nin, özellikle enosis karşıtı tutumu sadece Türkiye ile dostluğunu geliştirmek istemesinden değil, aynı zamanda Kıbrıs’ın NATO üyesi Yunanistan’ın parçası olmasını istememesinden de kaynaklanmaktadır. Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs Maslahatgüzarı, Makarios’u bu yönde uyarmış ve bir anlamda Sovyetler Birliği’nin Johnson mektubunu vermiştir: “Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi, yani kuvvet yoluyla enosisin gerçekleştirilmesi halinde Türkiye müdahalede bulunmaya karar verirse, Sovyetler Birliği, Kıbrıs Cumhuriyeti’ne yardım için savaş tehlikesine girmeyecektir.”⁴⁴¹

Gromiko’nun vermiş olduğu demecin, Amerika Birleşik Devleti’nde olumsuz karşılandığı bir gerçektir. Bilindiği üzere, Türkiye’nin Kıbrıs’a iki defa müdahalede bulunma girişimi, Amerika tarafından “Sovyetler Birliği’nin Kıbrıs’a karışmasına yol açar” tehdidiyle durdurulmuştur. Amerika’nın bu tutumu, Sovyetler Birliği’nin Türk hükümeti tarafında yer almasıyla desteksiz kalmıştır.

Her ne kadar Amerika, Türk-Sovyet ilişkilerinden hoşnut olduğunu belirtmişse de, gerçeğin bu olmadığı açıktır. Ayrıca, o sıralarda Türk hükümetinin bir Amerikan projesi olan MLF’ye katılmaması da Amerika’yı düşündüren

⁴⁴⁰ Dışişleri Belleteni, Sayı: 4, Ocak 1965, 55.

⁴⁴¹ Cumhuriyet, 28 Ocak 1965.

bir konu olmuştur. Bu tutum, Sovyetler Birliği'nin Türk tezine meyiletmesinin nedeni olarak gösterilmek istenmiştir.⁴⁴²

Podgorni başkanlığındaki Sovyet heyetinin, 4-15 Ocak 1965 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaretinden ve 25 Aralık 1963 ve 13 Şubat 1965 tarihleri arasında görev yapan İnönü Başbakanlığındaki Üçüncü Koalisyon hükümetinin istifasından sonra, 20 Şubat 1965 tarihinde AP çizgisinin egemen olduğu Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığındaki Dördüncü Koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Bilindiği üzere, 1960 darbesinden sonra Cemal Gürsel Başbakanlığında 30 Mayıs 1960-4 Ocak 1961 ve 5 Ocak-28 Ekim 1961 tarihleri arasında iki Teknokratlar hükümeti kurulmuştur. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimler, 17 Eylül 1961 tarihinde, yani seçimlerden bir ay önce asılan Menderes için bir zafer olarak nitelendirilmiştir. Sağ partilerin Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) aldığı oyların toplamı yüzde 62,3'ü bulmuştur.⁴⁴³

Birinci Koalisyon hükümeti, İsmet İnönü'nün Başbakanlığında AP ve CHP'nin katılımıyla 20 Kasım 1961-1 Haziran 1962 tarihleri arasında, İkinci Koalisyon hükümeti, İsmet İnönü'nün Başbakanlığında CHP, YTP ve CKMP'nin katılımıyla 25 Haziran 1962-2 Aralık 1963 tarihleri arasında, Üçüncü Koalisyon hükümeti, İsmet İnönü'nün Başbakanlığında CHP ve bağımsızların katılımıyla 25 Aralık 1963-13 Şubat 1965 tarihleri arasında, Dördüncü Koalisyon hükümeti, Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığında AP, YTP, CKMP ve MP'nin katılımıyla 20 Şubat-22 Ekim 1965 tarihleri arasında kurulmuşlardır.⁴⁴⁴ Bu hükümetin TBMM dışından Başbakan Yardımcısı, 27-29 Kasım 1964 tarihleri arasında toplanan Adalet Partisi Kongresi'nde sürpriz olarak Genel Başkan seçilen Süleyman Demirel'dir.⁴⁴⁵ Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığında kurulan Dördüncü Koalisyon hükümeti de, Sov-

⁴⁴² Aysel AZİZ: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965-1970)", 211.

⁴⁴³ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 239.

⁴⁴⁴ İsmail SOYSAL: a.g.e., 402-403.

⁴⁴⁵ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 282, 285.

yetler Birliği ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesini, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'ye vereceği tavize bağlamıştır.

Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Gromiko, Dışışleri Bakanı F.Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyareti iade etmek üzere, 17-22 Mayıs 1965 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiş ve Türkiye'de üst düzey yöneticiler tarafından kabul edilerek bir dizi görüşmede bulunmuştur.⁴⁴⁶

Gromiko'nun ziyareti, 1931 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Litvinov'dan sonra ikinci örnektir. Gromiko'nun ziyaretinden önce ve sonra, Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki Büyükelçisi Rijov, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmesini gündeme getirmek istemiş ancak Türkiye buna yanaşmamıştır.

Suat Hayri Ürgüplü hükümetinin Dışışleri Bakanı olan Hasat Esat Işık, OECD Konsorsiyumu dışındaki devletlerden de borç alınabileceğini, Sovyetler Birliği'nin bu ülkelerden biri olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁷ Hasat Esat Işık, Türkiye'nin hem bir Batı toplumu olmak istediğini hem de dış politikasına kendisinin karar vermek istediğini vurgulamıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğini Kıbrıs konusundaki Sovyet tutumuna bağlı olduğunu açıklarken, Türkiye'nin Çin ile de iktisadi ve ticari ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir.⁴⁴⁸

Gromiko'nun Türkiye'yi ziyareti, Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığında kurulan Dördüncü Koalisyon hükümetinin Türk-Sovyet yakınlaşmasını nasıl değerlendirdiği ve Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nden neler talep ettiğini öğrenmek için de önemli bir adımdır. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, yeni Koalisyon hükümetinin de Sovyetler Birliği ile iyi ilişkileri sürdürmek istediğini

⁴⁴⁶ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 178; **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1965.

⁴⁴⁷ Erel TELLAL: "1960-1980 SSCB ile ilişkiler", 776-777.

⁴⁴⁸ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, 289.

ancak bunun Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nin yaklaşımıyla ilgili olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁹

Görüşmelerin sonunda, Dışişleri Bakanı Gromiko 21 Mayıs 1964 tarihinde bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda, Sovyet Dışişleri Bakanı, iki ülkenin ayrı sosyal sistemlere sahip olduğunu ancak bunun iki ülke arasında iyi komşuluk ve dostluk münasebetleri kurulmasına mani olmaması gerektiğini ifade ederek: "Bizim görüşümüze göre, devletler birbirlerinin işlerine karışmamalı ve karşılıklı olarak milli egemenliklerine saygı göstermelidirler" demiştir.

Gromiko'nun Kıbrıs konusundaki görüşleri kendi ağzından şöyle özetlenebilir:⁴⁵⁰ "Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne taraftar olmuştur. Kıbrıs'ın askeri blokların bir üssü olarak kullanılmasına karşıdır. Ayrıca, Kıbrıs'ın işlerine dışarıdan yapılacak hiç bir müdahaleyi tasvip etmez. Her zaman söylediğimiz gibi, Kıbrıs'ta devamlı barışın sağlanması doğrultusunda bir çözüm yolu bulunmalıdır. Bu çözüm yolu, Kıbrıs'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü ile Kıbrıs'ta bulunan iki milli cemaatin fiili mevcudiyetine ve bunların meşru haklarına riayet esasına dayanmalıdır. Özet olarak, Kıbrıs'ın bağımsız ve bağlantısız bir devlet olarak kalması gerekir."

Türkiye'nin iktisadi sorunlarına ilişkin olarak da, Gromiko şunları söylemiştir: "İki ülke de iktisadi münasebetlerini geliştirmek arzusundadırlar. Bu mümkündür. Her iki ülke de bundan fayda görecektir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin iktisadi meselelerini tetkike hazırdır. Benim görüşüme göre, Türkiye, bizimle iktisadi ve ekonomik münasebetlerini geliştirmek arzusundadır. Teknik adamlarımız zaman zaman karşılaşıp bu meseleleri görüşeceklerdir."

Genel olarak söylemek gerekirse, Gromiko'nun bu ziyareti ile somut bir ilerleme sağlanamamıştır. Oysa görüşmeler başlamadan önce, Türk hükümeti Gromiko'dan federasyon konusundaki fikrini açıklamasını istemiş, Gromiko ise bundan kaçınmıştır. Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununu diğer ko-

⁴⁴⁹ Dışişleri Belleteni, Sayı: 6, Mart 1965, 49.

⁴⁵⁰ Ortadoğu, Sayı: 38, Haziran 1965, 11-12.

nulardan ayırmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinin problemlili Kıbrıs sorunda değil, diğer alanlarda gelişme kaydetmesini istemiştir.

Gromiko'nun Türkiye'yi ziyaretinin Türkiye lehine oluşturduğu olumlu adımlar ise şunlardır: 1) Kıbrıs konusunda, Yunanistan'a karşı Türkiye'nin elini kuvvetlendirmiştir. 2) Papandreu'nun Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaret anlamsızlaşmıştır.⁴⁵¹ 3) Sovyetler Birliği, bazı sanayi yatırımlarını desteklemek için uzun vadeli kredi vereceğini belirtmiştir.⁴⁵²

4. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ni Ziyareti

Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü, 27 Mayıs darbesi yapılmısaydı, Başbakan Adnan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde yapacağı Sovyetler Birliği ziyaretini, beş yıllık bir aradan sonra 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir.⁴⁵³ Ziyaret heyetinin teşkili, Başbakan Ürgüplü'nün Moskova ziyaretinde siyasi görüşmeler yapmaktan çok, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere ağırlık vereceğini ortaya koymaktadır. Bu ziyaret, Türk-Sovyet ilişkilerine önemli katkılarda bulunmuş, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yapacağı ekonomik yardım ile Kıbrıs sorunu gibi konular ele alınmış ve iki ülke arasında Kültürel İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

Sovyetler Birliği, tarafsız Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Türkiye'de 10 Ekim 1965 tarihinde yapılacak milletvekili seçimlerinden önce Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin ısrarı, Türk iç politikasından yararlanarak, Türk-Sovyet ilişkilerini sürdürmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

Adalet Partisi'nin ağırlıklı olarak bulunduğu Ürgüplü'nün Başbakanlığındaki Dördüncü Koalisyon hükümeti bu ziyarete razı olmasaydı, CHP, seçimler sırasında Türk-Sovyet ilişkilerini yeterince geliştiremediğinden 4üncü Koalisyon hükümetinin üyesi AP, CKMP, YTP ile MP'yi eleştirme imkanı bu-

⁴⁵¹ Kayhan SAĞLAMER: "Neden Atina Değil de Ankara", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1965.

⁴⁵² "Gromiko: Proje Verin Yapalım Dedi", *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1965.

⁴⁵³ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, 295.

lacaktı.⁴⁵⁴ Sovyetler Birliği, Türkiye'deki bütün partiler nezdinde, Kıbrıs sorununun çözümünde ya da ekonomik yardım konusunda Türkiye'nin ihtiyaç duyacağı bir devlet olarak belirginleştirmiştir.

İnönü hükümeti zamanında başlatılan Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi çabaları, AP ağırlıklı Ürgüplü hükümeti döneminde de sürdürülmüştür. Başlatılan süreç, TBMM'de grubu bulunan bütün partiler tarafından desteklenmiştir. AP Grubu adına konuşan Erol Y. Akçal, Türk-Sovyet dostluğunun bütün iktidarları memnun edeceğini vurgulamıştır.⁴⁵⁵

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusu, Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretten sonra ivme kazanmıştır. Bu ziyaret sonunda, 16 Ağustos 1965 tarihinde yayınlanan Ortak Bildiri⁴⁵⁶, Türk-Sovyet ilişkileri açısından özellikle Kıbrıs sorunu ve ekonomik ilişkiler konusunda somut adımların atıldığı bir belge niteliğindedir:

"Her iki taraf da, değişik sosyal sistemli devletlerin birbirlerinin içişlerine müdahalede bulunmayarak, tam eşitlik esası dahilinde barış içinde birarada yaşamalarının ve işbirliği yapmalarının, milletlerarası gerginliğin azalmasında ve devamlı bir barışın sağlanmasında yardımcı olacağı kanaatini taşımaktadırlar. Taraflar, Kıbrıs sorununun, Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmek suretiyle ve Kıbrıs'taki Türk ve Rum cemaatlerinin kanuni haklarına riayet edilmesi, iki milli cemaatin varlığını tanıma esasına dayalı ve barış içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla çözümlenmesi gerektiği kanaatindedirler."

"Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili olarak, her iki taraf da bağımsızlık, toprak bütünlüğü, hak eşitliği ve karşılıklı saygı prensiplerine dayanarak aralarında iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmeyi samimiyetle arzu ettiklerini belirtmişlerdir. Her iki taraf da karşılıklı temasların, karşılıklı anlayışa hizmet etti-

⁴⁵⁴ Fahir ARMAOĞLU: "1965'de Türk-Sovyet Münasebetleri", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı:1, 21 Aralık 1965, 9.

⁴⁵⁵ Melek FIRAT: a.g.e., 168.

⁴⁵⁶ *Keessing's Contemporary Archives*, 1965-1966, 20936; *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 11, Ağustos 1965, 67-70.

ğini ve dünya barışı için faydalı olduğunu da tesbit etmişlerdir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik münasebetlerin durumunu gözden geçiren iki Başbakan da, son bir yılda karşılıklı ticaretin artışından memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Ayrıca taraflar, iki ülke arasındaki mal mübadelesini yüksek bir seviyede tutmak için şu hususta anlaşmışlardır; Türkiye tarafı Sovyetler Birliği'nden sanayi tesisleri kurmak için makine ve teçhizat satın alacak, Sovyet tarafı ise, Türkiye'den tarım ürünleri alacaktır.”

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün, Bakanlar Kurulu toplantısında verdiği bilgiye göre, Sovyetler Birliği ziyareti sonunda üç temel konuda anlaşmaya varılmıştır.⁴⁵⁷

“İktisadi Konular: Ziyaretin en önemli ağırlığını, yapılan müzakerelerde iktisadi konularda varılan mutabakat teşkil etmektedir. Bu konuda varılan sonuçlar şöyledir: 1) Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne olan ihracatında önemli artışlar olacaktır. Bugüne kadarki yıllık ihracat sınırları aşılabacak ve eskisinin çok üstünde bir seviyeye çıkarılacaktır. 2) İthalat olarak, özellikle planın öngördüğü bazı tesislerin yapılması ve bazı yatırım maddelerinin ithali şeklinde bir yol izlenecektir. 3) Yapılan ithalat kadar ihracatta bulunulacak ve tesislerin yapımında kredi usulü uygulanacaktır.”

“Kredi Şartları : 4) Krediler 15 yıl vadeli ve yüzde 2,5 faizli yatırım kredileri şeklinde olacaktır. 5) Ödemelerde kliring esası uygulanacaktır. İthal edilecek her makina ya da teçhizat karşılığında yerli ürünler satılacaktır. Finanse edilecek projelerden önce, iki ülke arasında işbirliği yapılacak sektörler tespit edilmiştir. Bu sektörlerde plan gereğince yapılacak projeler ise daha sonra belirlenecektir. Tespit edilen sektörler arasında çelik, petrol, alüminyum, cam sanayi ile ilgili sektörler bulunacaktır.”

“Kıbrıs Konusu: Kıbrıs konusunda Türkiye'nin görüşüne büyük ölçüde yaklaşan Sovyetler Birliği yetkilileri, yaklaşımlarını bir kere daha doğrulamışlardır. BM Güvenlik Konseyi kararına atıf yapılarak, Kıbrıs'taki son gelişmeler ve Rum hükümeti kınanmıştır. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Sovyetler

⁴⁵⁷ Fahir ARMAOĞLU: “1965’de Türk Sovyet Münasebetleri”, 5.

Birliği ziyareti sonunda yaklaşık 175 milyon dolarlık yatırım kredisini yüzde 2,5 gibi düşük bir faiz oranıyla almıştır.⁴⁵⁸

Ortak Bildiri, Batı'da da başarılı bulunmuş ve bu konuda New York Times'da yayınlanan bir yazıda, Türk-Sovyet Ortak Bildirisi'nin özellikle Kıbrıs konusunda başarı sağladığı belirtilerek şöyle denilmiştir: "... Enosisi açıkça reddeden bildiri, Kıbrıs Rum yönetimini dolaylı olarak kınamaktadır. Türkler, kendilerini 1964 yılı sonlarında olduğundan daha az yalnız hissetmenin rahatlığı içindedirler."⁴⁵⁹

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretten sonra, Türk-Sovyet ilişkileri özellikle ekonomi alanda hızlı bir döneme girmiştir. Başbakan Ürgüplü, 19 Ağustos'ta verdiği demeçte, Sovyet yardımlarıyla Türkiye'de 10 kadar tesisin kurulacağını açıklamıştır. Bunların arasında; demir-çelik, rafineri, alüminyum, sülfürik asit, cam, Arpaçay Barajı gibi tesisler ve fabrikalar bulunmaktadır. Bu tesislerin kurulması için yapılacak yardımlar, tesislerin teslimini izleyen yıldan itibaren 15 yıl vadeli yüzde 2,5 faizli ve ihraç ürünleriyle ödenebilecektir.⁴⁶⁰

Başbakan Ürgüplü'nün ziyareti sırasında, 1967 yılında imzalanacak olan antlaşmanın (25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da imzalanan Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Antlaşması) esasları belirlenmiştir. Bu antlaşmanın müzakeresi amacıyla, bir Sovyet Teknik Heyeti 30 Eylül 1965 tarihinde Türkiye'ye gelmiş ve yapılan müzakereler sonucunda hazırlanan ön protokol 12 Kasım 1965 tarihinde imzalanmıştır.⁴⁶¹

5. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye'yi Ziyareti

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişen ekonomik ilişkiler ve Kıbrıs sorunu açısından, iki ülke arasında o güne kadar yapılan ziyaretlerin en önemlisi, Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksı Kosigin'in Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyaretini iade etmek amacıyla 20-27 Aralık 1966 tarihleri ara-

⁴⁵⁸ "Başbakan'ın Moskova Gezisi", *Yön*, 13 Ağustos 1965, 4.

⁴⁵⁹ Aysel AZİZ: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965-1970)", 217-218.

⁴⁶⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 548.

⁴⁶¹ Kamuran GÜRÜN: a.g.e., 204.

sında Türkiye'ye yaptığı ziyaretir.⁴⁶² Kosigin'in Türkiye ziyareti üç konu bakımından önem taşımaktadır: 1) Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi komşuluk çerçevesinde yürütülmesi, 2) Kıbrıs sorunu, 3) Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi.

Her ne kadar daha önce yapılan ziyaretlerde bu konulara değinilmiş ise de, bu kez Doğu-Batı ayrılığında Doğu Bloku'nun lideri durumunda olan Sovyetler Birliği Başbakanı'nın Türkiye'yi ziyareti, bu konuların daha açık ve kesin olarak ele alınmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs konusundaki "bağımsız Kıbrıs" tezinin değişip değişmediği, Türk tezi olan "federatif Kıbrıs" tezine yaklaşıp yaklaşmadığı ve Kıbrıs'a gönderilen Çekoslovak silahları konularında karşılıklı görüşmeler yapılmıştır.⁴⁶³ Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin, Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında problemleri herhangi bir sorun kalmadığını ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek istemesini samimi bulduklarını belirtmiştir.⁴⁶⁴

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyaretinin hemen öncesinde, 27 Temmuz- 9 Ağustos 1966 tarihleri arasında TBMM Başkanı Feruh Bozbeyli başkanlığında bir Türk Parlamento Heyeti Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir.⁴⁶⁵ Bu ziyaret, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişen ticari ve ekonomik ilişkilerin parlamentolararası ilişkilere de yansıdığının önemli bir göstergesidir.

Kosigin'in Türkiye ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir aşamaya geçişin simgesidir. İki ülke arasındaki yakınlaşmanın sadece Kıbrıs sorununa bağlı tepkisel ve geçici olmadığı, ekonomik işbirliğine dayalı uzun vadeli bir sürece girildiği anlaşılmıştır. Nitekim, TBMM'de grubu bulunan bütün partiler bu gelişmeleri son derece olumlu karşılamışlardır.

O dönemde Ana Muhalefet Partisi'nin lideri olan İnönü, Kosigin'in Türkiye ziyaretinin karşılıklı güveni geliştirdiğini ve bunun da büyük bir kazanç

⁴⁶² Keesing's Contemporary Archives, 1967-1968, 21880.

⁴⁶³ Aysel AZİZ: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965-1970)", 223-224.

⁴⁶⁴ Walter Z. LAQUEUR: *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the East (1958-1968)* (London: Routledge and Kegan, 1969), 21.

⁴⁶⁵ İsmail SOYSAL: a.g.e., 302.

olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁶ Sadece TİP (Türkiye İşçi Partisi) Türk-Sovyet yakınlaşmasını taktik bir yakınlaşma olarak değerlendirmiş ve Behice Boran'ın bu konudaki olumsuz yorumu Türk-Sovyet ortak projelerinin uygulanmaya başlamasıyla haksız çıkmıştır.⁴⁶⁷

Türk hükümetinin davetlisi olarak 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında Türkiye'yi resmen ziyaret eden Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksi Kosigin, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Sovyet Başbakanı'dır. Kosigin'in bir haftalık ziyareti sırasında protokol açısından bir aksaklık olmuştur. Yabancı devlet adamlarının ziyaretinde Ankara'daki bazı bölgelere Türk bayrağı ile o ülkenin bayrağı birlikte çekilirken, Kosigin'in ziyaretinde Sovyet bayraklarının Türk bayrağından daha az çekildiği görülmüştür.⁴⁶⁸

Kosigin ile Türkiye Başbakanı arasında dostluk ortamında geçen görüşmeler sırasında, Türk-Sovyet ilişkilerinin nasıl daha üst seviyeye çıkarılacağına üstünde durulmuş ayrıca güncel uluslararası sorunlara da değinilerek, görüş alış verişinde bulunulmuştur. Uluslararası durumun görüşülmesi sırasında, taraflar, Sovyetler Birliği ve Türkiye hükümetlerinin diğer barışsever devletlerle birlikte uluslararası gerginliğin azaltılmasına ve dünya barışının güçlendirilmesine yardımcı olmak istediklerini belirtmişlerdir.

Her iki taraf da, Yakın ve Orta Doğu'nun barış ve güvenlik bölgesi haline gelmesi konusundaki samimi dileklerini tekrarlamışlardır. Güneydoğu Asya'daki tehlikeli durumla ilgili derin endişelerini ifade etmişler ve Vietnam sorununun çözümünde 1954 tarihli Cenevre Antlaşmaları'nı temel aldıklarını ve Vietnam halkına kendi yazgısını özgürce belirleme hakkının tanınması gerektiğini kabul ettiklerini açıklamışlardır.⁴⁶⁹

Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak, gerek Kosigin'in görüşmelerde yaptığı açıklamalar ve gerekse Ortak Bildiri'de⁴⁷⁰ Kıbrıs konusundaki açıklamalar,

⁴⁶⁶ **Milliyet**, 28 Aralık 1966.

⁴⁶⁷ Melek FIRAT: a.g.e., 233.

⁴⁶⁸ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", 84.

⁴⁶⁹ Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 180; Walter LAQUEUR: a.g.e., 21.

⁴⁷⁰ "Türk-Sovyet Bildirisi", **Yön**, Sayı: 196, 30 Aralık 1966, 6. **The Turkish Yearbook of International Relations**, 1966, 172-175.

Sovyetler Birliği'nin eski görüşlerinin değişmediğini göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin bu konuda ileri bir adım atmadığı, özellikle federasyon konusuna değinmediği gözden kaçmamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği, Kıbrıs'a bağımsız bir ülke gözüyle baktığından, "Tarafların devletlerin iç işlerine karışmalarının kabul edilmemesi" şeklindeki yaklaşım ile Türkiye'nin Kıbrıs'a haklı müdahalesine karşı çıkmaktadır.

Sonuç olarak, gerek Sovyet Başbakanı'nın Türkiye'ye yaptığı ziyaret nedeniyle yapılan görüşmelerden gerekse yayınlanan Ortak Bildiri'den bir bütün olarak her iki taraf da memnun olmuştur. Bu durum, hem Türk hem de Sovyet Başbakanları tarafından, "görüşmelerden memnunuz" şeklinde belirtilmiştir. Her ne kadar Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak yeni bir şey söylenmemiş ise de, yapılan tekrarları olumlu saymak gerekir. Ayrıca, ekonomik açıdan yapılan görüşmeler ve Türkiye'ye yapılacak yardım, Türk-Sovyet ilişkileri açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir.⁴⁷¹

New York Times Gazetesi, Kosigin'in Türkiye ziyaretini, "Türkiye Doğu'ya ve Batı'ya bakıyor" başlığı ile vermiştir. Bu yorumda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne ihtiyatla yaklaştığı, Sovyetler Birliği'nin ise Türkiye'deki geleneksel Sovyet düşmanlığını yumuşatmaya çalıştığı, Kosigin'in ziyaretinin Amerikan çevrelerince izlendiği ve Türkiye'nin Kosigin'in ziyaretini daha fazla Amerikan desteği sağlamak için bir araç olarak gördüğü belirtilmiştir.⁴⁷² İnönü'nün de çok veciz bir şekilde belirttiği gibi: "Türkiye, 1948 yılından beri Amerika'nın Türkiye'deki çıkarlarının sürekli olmamasından daima endişe duymuştur."⁴⁷³

6. Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği'ni Ziyareti

Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaretine karşılık olarak, Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksı Kosigin 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Kosigin'in ziya-

⁴⁷¹ Aysel AZİZ: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965-1970)", 226.

⁴⁷² *Yeni Gazete*, 30 Aralık 1966.

⁴⁷³ Feroz AHMAD: *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 399.

retine karşılık olmak üzere, Başbakan Süleyman Demirel ise, 19-28 Eylül 1967 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir.⁴⁷⁴

Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği'ni ziyaretinden önce, 25 Mart 1967 tarihinde Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasında o güne kadar imzalanan en önemli iktisadi işbirliği antlaşması olan "Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Antlaşması", 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da imzalanmış ve iki komşu ülkenin ekonomik ve teknik işbirliğini geliştirmeleri yolunda yeni ve önemli bir adım atılmıştır.⁴⁷⁵

Söz konusu antlaşmanın uzun ismi şöyledir: Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması için Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Antlaşma ve Eki.⁴⁷⁶ Bu antlaşma, önemli sanayi komplekslerinin kuruluşuna kaynak sağlamaktadır. Bu sanayi tesisleri; Aliğa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Kereste Fabrikası, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'dır.⁴⁷⁷

Kıbrıs sorunu yüzünden Türk dış politikasında revizyon gereği gündeme gelince, Türkiye, bir yandan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek için harekete geçmiş, diğer yandan da Orta Doğu ve Arap ülkeleri ile ilişkilerini düzeltme politikasına ağırlık vermiştir.

Türk dış politikasındaki değişim sonucu, Sovyetler Birliği, bedeli ihraç ürünleri ile ödenmek üzere İskenderun Demir-Çelik Fabrikası, Aliğa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası gibi komplekslerin kurulmasına öncülük etmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ "Kosigin: Sorunlarımızı Aramızda Çözmeliyiz", *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1967.

⁴⁷⁵ I. UGOLKOV ve diğerleri: **Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri**, Çev: Güneş ve Nadiye Bozkaya (İstanbul: Yar Yayınları, 1975), 7.

⁴⁷⁶ A.Gündüz ÖKÇÜN ve Ahmet R. ÖKÇÜN: **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1974), 413.

⁴⁷⁷ **Dışişleri Belleteni**, Sayı: 35, Ağustos 1967, 11, 19; Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II**, 181-182.

⁴⁷⁸ Refet YINANÇ: a.g.m., 10.

Ayrıca, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi, Türkiye'nin GSMH'nı 1968 yılında yüzde 6,4 , 1969 yılında ise yüzde 9 oranında arttırmıştır. İzvestiya Gazetesi'nin verdiği rakamlara göre, iki ülke arasındaki ticaret, 1964 yılında 17 milyon dolar, 1965 yılında 35 milyon dolar ve 1966 yılında ise 44 milyon dolara yükselmiştir.⁴⁷⁹ Bu miktarlar, Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülkelere sağladığı ekonomik yardımın, 1966 yılında 1.244 milyon dolardan, 1967 yılından itibaren 269 milyon dolara düştüğü yıllarda bile istikrarlı bir şekilde devam etmiştir.⁴⁸⁰

Başbakan Süleyman Demirel'in, Türkiye'nin kalkınmasında Sovyet sanayi tesislerinin rolü ve Amerika'nın Türkiye'ye ilgisizliğiyle ilgili şu sözleri çok anlamlıdır: "1967 yılında bazı projelerimiz vardı. Maden kaynaklarımızı kullanmakta çok sıkıntı içindeydik. Biz cevher ihraç eder, metal ithal ederdik. Ben cevheri işleyen fabrikalar kurmak düşüncesindeydim. Zaten devletin de bir planı vardı, o plana da bunu koymuştuk. Bir demir-çelik fabrikası daha yapalım, bir alüminyum, çinko, kurşun ferrokrom, boraks, cıva, krommanyazit, volfram fabrikası yapalım istiyorduk.

Türkiye, ham petrol yerine işlenmiş petrol aldıkça çok para ödüyordu dışarıya. Biz de, hem rafineri kapasitelerini arttıralım hem de yeni rafineri yapalım dedik. Ayrıca, Mersin ile İzmit arasında bir rafineri yok. Taşıma yapıyorsunuz. Bunun ortası İzmir'dir. İzmir civarında bir rafineri yapalım. Bir de İstanbul ile Hopa arasında rafineri yok, mesela Samsun, Trabzon gibi yerde bir rafineri yapılabilir; belki erkendir ama münasip bir zamanda Orta Anadolu'da bir yere de rafineri yapalım ki, taşımacılıktan kurtulalım gibi düşüncelerimiz vardı.

Bunları Batılılara söyledik. Bunları finanse eder misiniz? dedik. Etmez, dediler. Sovyetler Birliği'ne sorduk, siz bunları finanse eder misiniz? Edersiz, dediler. Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini istememiştir veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarım ve light industry, yani hafif endüstridir.

⁴⁷⁹ Keesing's Contemporary Archives, 1967-1968, 22335.

⁴⁸⁰ Zafer BAŞAK: *Dış Yardımın Ekonomik Etkileri ve Türkiye (1960-1970)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1977), 56.

Ağır sanayi ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini kabullenmemiştir. Ama Türkiye 50'li, 60'lı ve 70'li yıllarda bunu dinlememiş ve sanayileşmeyi geniş çapta yapmıştır.⁴⁸¹

Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti sırasında, ekonomik sorunların ele alınmasının yanı sıra güncel uluslararası sorunlara da değinilmiştir. Ortak Bildiri'de, uluslararası barışın korunması, silahsızlanma, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konularında iki ülke görüş birliği içinde olduklarını belirtmişler ve sürmekte olan sıcak çatışmalarla ilgili olarak görüşlerini ifade etmişlerdir.⁴⁸²

Arap-İsrail çatışmasına da yer verilen Ortak Bildiri'de: "Başbakanlar, emrivakilerin kabul edilemeyeceğini, kuvvet kullanılmasının ise arazi ilhakını haklı kılamayacağını ve siyasi avantaj sağlayamayacağını beyan etmişlerdir" denilmiştir. Daha sonra, Vietnam'daki durumdan duyulan endişe dile getirilmiş ve sorunun Vietnam halkının kendi kaderini belirleme hakkına saygı duyularak çözümlenebileceği vurgulanmıştır.⁴⁸³

Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak, Ortak Bildiri'de şöyle denilmektedir: "İki ülkenin Başbakanı da, Doğu Akdeniz'in bu bölgesindeki durumu gerginleştirmek ve Kıbrıs Devleti'nin bağımsızlığına son vermek teşebbüslerinin arz ettiği tehlikenin ciddiyetini belirtmişlerdir. Ayrıca, Kıbrıs sorununun, Kıbrıs Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafazası esasına istinaden, Türk ve Rum milli cemaatlerinin kanuni haklarını, menfaatlerini ve güvenlikle karşılıklı itimat içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollardan halledilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir."

Böylece Sovyetler Birliği, bir yandan enosise karşı çıkarak Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumaya çalışırken, diğer yandan da Türkiye'nin müdahale hakkını kullanmasını engellemeye çalışmaktadır. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin müdahale hakkını kullanarak, Kıbrıs'ta taksim ile sonuçlanabilecek bir oldubitti yaratmasını önlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Toplumlararası ça-

⁴⁸¹ Çetin YETKİN: a.g.e., 112-113.

⁴⁸² **Dışişleri Bülteni**, Sayı: 36, Eylül 1967, 83-86.

⁴⁸³ Melek FIRAT: a.g.e., 234.

tışmaların sürdüğü, bağımsız fakat zayıf bir Kıbrıs'ın varlığını sürdürmesinin, Doğu Akdeniz'deki Sovyet çıkarları açısından yararlı olduğuna kuşku yoktur.⁴⁸⁴

BBC ise, ziyareti değerlendirirken, özellikle Kıbrıs konusunda şu yorumda bulunmuştur: "...Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında temel sorunlarla ilgili hiçbir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Kıbrıs konusuna da değinen bildiride, Kıbrıs'ın bağımsızlığına zarar verecek herhangi bir harekete asla izin verilmeyeceği belirtilmektedir. Sovyetler Birliği hükümeti, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması (enosis) konusunda yapılacak herhangi bir teklifi reddetmek konusunda kesinlikle Türkiye'nin yanında yer alacaktır."⁴⁸⁵

Demirel'in Sovyetler Birliği'ne yapmış olduğu ziyaret, genel sonucu bakımından başarılı geçmiştir. Bu ziyaret sonunda, iki ülke arasındaki ilişkiler daha iyi bir düzeye getirilerek, ülke arasındaki güvensizlik giderilmeye çalışılmıştır. Başbakan Süleyman Demirel, Sovyetler Birliği ziyareti dönüşünde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişmesinde sakınca değil fayda gördüğünü ve "dış politikanın hislere ve husumetlere değil, akılcılık esaslarına dayanması gerektiğini" belirtmiştir. Demirel ayrıca, Sovyetler Birliği ziyaretinin Türk-Sovyet ilişkilerindeki son düşmanlık izlerini de sildiğini belirtmiştir.⁴⁸⁶

Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında, 1960'lı yılların ortasına doğru, bir yandan var olan ulusal komünizmlerin kendi aralarındaki problemlerin ortaya çıkması diğer yandan Sovyetler Birliği ile ilişkilerin düzelmeye başlaması, Türkiye'deki Sovyet-karşıtlığını (anti-Sovyetizm) azaltmış, komünizm karşıtlığını yani anti-komünizmi ise, azaltmak şöyle dursun bilakis arttırmıştır.⁴⁸⁷

Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesiyle, 1960'ların ortasından sonra yoğunluk kazanan karşılıklı ziyaretlerde, iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler-

⁴⁸⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 549.

⁴⁸⁵ Aysel AZİZ: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1962-1970)", 234-235.

⁴⁸⁶ "Rus Dostluğuna NATO Mani Değildir", **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1967.

⁴⁸⁷ Erel TELLAL: a.g.e., 186; Bu konuda bkz.: Girgin GIRGINOV ve Vladimir MSHVENIERADZE: **Günümüzde Anti-Sovyetizm ve Anti-Komünizm**, Çev.: K.Nural (İstanbul: Bilim Yayınları, 1978).

den çok ekonomik ilişkilerde gelişmeler sağlanmıştır. Sovyetler Birliği Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi'ne göre, Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde Başbakan Demirel'in Sovyetler Birliği'ni, Başbakan Kosigin'in de Türkiye'yi ziyareti önemli birer dönüm noktasıdır.

Bu ziyaretlerden sonra iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerde şu gelişmeler olmuştur; 19 Nisan 1968 tarihinde İstanbul-Moskova Aktarmasız Yataklı Vagon Antlaşması, 7 Mayıs 1968 tarihinde Üçüncü Demir-Çelik Ön Proje Antlaşması, 19 Haziran 1968 tarihinde ise Arpaçay Barajı ile ilgili Türk-Sovyet Protokolü imzalanmıştır.

Daha sonra, ekonomi uzmanlarından oluşan bir Sovyet Heyeti 23 Haziran 1968 tarihinde Türkiye'yi, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise, 8-12 Temmuz 1968 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. 10 Ekim 1969 tarihinde ise Sovyetler Birliği tarafından İskenderun'da inşa edilecek demir ve çelik tesisleriyle ilgili antlaşma imzalandıktan sonra, 12-21 Kasım 1969 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Sovyetler Birliği'ni, 16-23 Mayıs 1970 tarihinde de Dışişleri Bakanı Yardımcısı Vladimir M. Vinogradov Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.⁴⁸⁸

27 Ekim 1965 tarihinde kurulan Adalet Partisi hükümeti, Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmenin ötesinde Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Yugoslavya, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi Doğu Bloku ülkeleriyle de, özellikle ekonomik ilişkileri en üst seviyeye çıkartmıştır.

1962 Küba krizinden sonra başlayan Türk-Sovyet yakınlaşması, Türk-Bulgar ilişkilerini de etkilemiş ve iki ülke arasındaki buzlar erimeye başlamıştır.⁴⁸⁹

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki önemli ziyaretler şunlardır;

1) Bulgaristan Dışişleri Bakanı'nın 16-21 Ağustos 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti,

⁴⁸⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 549-550.

⁴⁸⁹ Refet YINANÇ: "Türk-Bulgar İlişkileri", Ed.: Refet YINANÇ-Hakan TAŞDEMİR: *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2002), 266.

2) Türkiye Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in 27-31 Mayıs 1967 tarihlerinde Bulgaristan'ı ziyareti,

3) Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'un 20-26 Mart 1968 tarihinde Türkiye'yi ziyareti,

4) Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in 5-9 Ekim 1970 tarihlerinde Bulgaristan'ı ziyareti.

Türkiye ile Yugoslavya arasındaki önemli ziyaretler şunlardır;

1) Türkiye Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in 6-11 Mart 1967 tarihlerinde Yugoslavya'yı ziyareti,

2) Yugoslavya Başbakanı Spiljak'ın 29 Mart-2 Nisan 1968 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti,

3) Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in 1-6 Eylül 1970 tarihlerinde Yugoslavya'yı ziyareti.

Türkiye-Romanya arasındaki önemli ziyaretler şunlardır;

1) Romanya Başbakanı Maurer'in 25-31 Temmuz 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti,

2) Türkiye Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in 17-20 Mayıs 1967 tarihlerinde Romanya'yı ziyareti,

3) Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in 3-17 Eylül 1967 tarihinde Romanya'yı ziyareti,

4) Romanya Devlet Başkanı Çavuşesku'nun 24-29 Mart 1969 tarihinde Türkiye'yi ziyareti,

5) Türkiye Başbakanı Cevdet Sunay'ın 13-17 Nisan 1970 tarihlerinde Romanya'yı ziyareti.

Türkiye-Arnavutluk arasındaki önemli ziyaretler şunlardır;

1) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Türk Parlamento Heyeti'nin 4-11 Eylül 1968 tarihlerinde Arnavutluğu ziyareti,

2) Arnavutluk Meclis Başkanı ve Arnavut Parlamento Heyeti'nin 6-12 Mayıs 1969 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti.

Türkiye, Balkanlardaki komşuları Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk ile 1960'ların ortasından sonra geliştirdiği ilişkilerin yanı sıra, aynı dönemde Doğu Avrupa'nın üç sosyalist ülkesiyle de (Polonya, Çekoslovakya, Macaristan) üst düzeyde ilişkiler kurmuştur.⁴⁹⁰

1965-1970 döneminde, Türkiye'de sol eğilimli bir hükümet bulunsaydı, Türkiye'nin Doğu Bloku ile bu şekilde yoğun ilişkiler kurması zor olurdu. Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazlar ve Türk-Amerikan ilişkilerinin eski sıcaklığını kaybetmesi, Türkiye'deki burjuva partilerini, özellikle dış politika konusunda Batı Bloku ile çok sıkı olan ilişkilerini gevşetmeye, bağımsız dış politika konusunda bazı adımlar atmaya ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere, komşularıyla yeni dostluk ilişkileri kurmaya zorlamıştır.⁴⁹¹

Adalet Partisi hükümetinin Doğu Bloku'na yönelik politikası, ekonomik nedenlerden kaynaklanmış ve Batı bağlantısına alternatif olarak değil, Batı bağlantısıyla birlikte yürütülmüştür. Türkiye, bir yandan Kıbrıs sorununda Makarios'un etkili olduğu Birleşmiş Milletler'de Sovyetler Birliği'nin desteğini ararken, diğer yandan Amerika'nın girişimiyle Yunanistan'da Albaylar Cuntası ile uzlaşmanın yollarını aramıştır. Ancak bütün bunlar, Demirel hükümetinin çok yönlü dış politikaya geçiş sürecinde Doğu Bloku'na yönelik attığı adımların önemini azaltmamıştır.⁴⁹²

Bu arada NATO'daki gelişmeler de, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ile özellikle ekonomi ağırlıklı ilişkiler kurmasının önünü açmıştır. 14-16 Aralık 1965 tarihlerinde Paris'te yapılan NATO Dışişleri Bakanları Konferansı toplantısı sonunda yayınlanan bildiride, Sovyetler Birliği, NATO nezdinde Batı için tehlike olmaktan çıkmış, buna karşın Çin, Batı için tehlike statüsüne sokulmuştur. Bu toplantıdan sonra NATO üyesi ülkeler, Sovyetler Birliği başta

⁴⁹⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 550-556.

⁴⁹¹ Dimitir ŞİŞMANOV: a.g.e., 192.

⁴⁹² Melek FIRAT: a.g.e., 236-238.

olmak üzere Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini yumuşatma gayreti içinde olmuşlardır.⁴⁹³

Ayrıca, Başbakan Süleyman Demirel'in 19-28 Eylül 1967 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ni ziyaretinden hemen sonra, 13-14 Aralık 1967 tarihlerinde düzenlenen NATO Bakanlar Konseyi toplantısında kabul edilen "Harmel raporu" ile yumuşama yolunda önemli bir adım daha atılmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere, Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel tarafından hazırlanarak, NATO Bakanlar Konseyince kabul edilen ve asıl adı "İttifakın Gelecekteki Görevleri" olan Harmel raporuna göre, NATO üyesi her devlet, ittifakın temel amaçlarını göz önünde bulundurarak ekonomik, siyasi, jeopolitik, tarihi ve geleneksel durumuna göre Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirebilecektir.⁴⁹⁴ Harmel raporu, Türkiye'nin çok yönlü dış politika tercihinde, bu politikanın meşruiyetini sağlayan belgelerden biri olmuştur.

B. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi

Türkiye ekonomisi, gerek Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında gerekse daha sonraki yıllar içerisinde, hem hukuksal hem de yaşanan uygulamalar itibarıyla karma bir ekonomik sistem olarak dizayn edilmiştir. Özel kesimin yeterli sermaye birikimine sahip olmaması ve o dönemde dünyada uygulanan ekonomik sistemlerden etkilenmesi, devletin ekonomik faaliyetlerde bulunmasını gerektirmiştir. Ancak, bu dönemde Türkiye'de uygulanan karma ekonomik sistem bir gereklilik değil, bir tercihtir. Bu dönemde genel olarak yapılmaya çalışılan, serbest piyasa ekonomisi ya da merkezi planlı bir ekonominin tek başına uygulanmasından ziyade her ikisinin olumlu gözükten taraflarının birleştirilmeye çalışılmasıdır.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Feridun Cemal ERKİN: a.g.e., 384.

⁴⁹⁴ Fahir ARMAOĞLU: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 649-650.

⁴⁹⁵ Ali ALP: Finansın Uluslararasılaşması (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 341-342.

1. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Johnson mektubu sonrasında Türkiye ile Amerika arasında ortaya çıkan bunalım, uluslararası ilişkiler açısından Türkiye'yi yalnızlığa sürüklemiştir. Bu dönemden önce ve bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin ilişkileri normalleştirme tekliflerine Türkiye olumlu yaklaşmış ve Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret, iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri yumuşatmıştır. Sovyetler Birliği ile yakınlaşma, Ürgüplü ve Demirel hükümetleri dönemlerinde de devam etmiş ve bu sayede gerek Kıbrıs konusunda gerekse Sovyetler Birliği'nden ekonomik yardım alınması açısından olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Özellikle 1965 yılından itibaren, Türk-Sovyet ilişkileri sadece siyasi değil, aynı zamanda ekonomiktir. Hatta ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkilerden daha fazla önem kazanmış, yani bir anlamda Kıbrıs konusu, Sovyetler Birliği'nden alınan kredilerin ve teknik yardımların gölgesinde kalmıştır.

Bu dönemde Başbakan olan Süleyman Demirel, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri şöyle yorumlamaktadır: "Uzun seneler Türk-Sovyet ilişkilerini gölgelemiş ve ağır surette bozmuş olan güvensizlikler, tereddütler ve peşin hükümler izole olma yolundadır. Memleketlerimiz arasındaki ticari mübadeleler artan bir tempo içine girmiştir. Diğer memleketlerde olduğu gibi, iktisadi ilişkileri hiçbir zaman siyasi ilişkilerle karıştırmamak lazımdır."⁴⁹⁶

1965-1971 döneminde, Başbakan Süleyman Demirel'in ekonomik kalkınma tutkusu ile aynı dönemde Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı dış yardımları hem denetlemesi hem de azaltması, Demirel hükümetini Sovyetler Birliği'ne yönelten temel nedenlerdir. Başbakan Süleyman Demirel, 12 Mart muhtırası ile iktidardan uzaklaştırıldığında, söz konusu gelişmeler 1959-1960 Menderes dönemi ile kıyaslanmış ve ülke ekonomisini geliştirmek üzere Sov-

⁴⁹⁶ Milliyet, 30 Eylül 1967.

yetler Birliği ile yakınlaşan hükümetlerin ordu tarafından iktidardan uzaklaştırıldığı ve bunun arkasında da Amerika'nın olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁹⁷

Menderes'in Moskova ziyareti, Amerika'ya danışılarak alınmış bir karar olmasına rağmen, yine de Türkiye'nin kendi başına aldığı bir karar olarak nitelendirilebilir: "Bu karardan (Başbakan Menderes'in Moskova'ya yapacağı ziyaretten), tabiatıyla Amerikalılara haber verilmişti. Görünüşte normal karşıladılar. Niyetlerimiz hakkında kendilerine ve CIA'ya gerekli bilgiler verildi. Ankara'daki Amerika Büyükelçisi, Moskova ziyaretine bir itirazları olmadığını bir mektupla Fatin Rüştü Zorlu'ya bildirdi. Fakat, CIA'nın derhal harekete geçtiği, ziyareti önlemeye çalıştığı izlenimi oluştu. Aslında Washington, Moskova ziyaretinden hiç hoşlanmamıştı. 1947'den beri Amerika'nın dümen suyuna girmiş olan Türkiye, ilk kez kendi başına bir harekete tevessül ediyordu. Ayrıca, Soğuk Savaş'ın henüz hızını kaybetmediği bir dönemde, NATO üyesi bir müttefikin Amerika'dan izin almadan Moskova ile diyalog kurmaya kalkışması, NATO içinde ve hür dünyada siyasi dalgalanmalara yol açacak nitelikte bir olaydı. Türkiye nereye gidiyordu?"⁴⁹⁸

Oysa 1960'lı yıllarda iki süpergüç kendi denetimlerindeki bloklardan ayrılmamak koşuluyla, müttefiklerinin karşı blok ülkeleriyle ilişkiye girmelerine izin vermişlerdir. Türkiye, bu ilkenin çerçevesini iyice anlamış ve harfiyyen uygulamıştır. Doğu Bloku ile ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirirken, siyasi ve askeri olarak NATO'ya bağlılığını her defasında vurgulamıştır.⁴⁹⁹

1960'lardan başlayarak Türk-Sovyet ticari ilişkileri, ikili antlaşmalar çerçevesinde "kliring" yöntemiyle yürütülmüştür. Buna göre, takvim yılları başında imzalanan antlaşmalarla, değiştirilecek malların çeşidi ve bunlara ayrılan kontenjanlar belirlenmektedir. Sovyetler Birliği'nden yapılan ithalat, Türkiye'nin toplam ithalatında en yüksek olduğu yıllarda bile yüzde 1.6'yı geçmemiştir. Ayrıca kliring yöntemi, düşük kalitede fakat yüksek fiyatla mal alın-

⁴⁹⁷ Melek FIRAT: a.g.e., 237.

⁴⁹⁸ Semih GÜNVER: *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), 138.

⁴⁹⁹ Kemal H. KARPAT: "Turkish Soviet Relations", Ed.: Kemal KARPAT: *Turkish Foreign Policy in Transition (1950-1974)* (Leiden, 1975), 98.

masına neden olduğundan, çok da tercih edilecek bir yöntem değildir.⁵⁰⁰ Bu çerçevede ticari ilişkilerin gelişmesi için ödemelerin konvertibl olması, yıllık protokollerin daha gerçekçi hazırlanması ve Sovyetler Birliği'nden hammadde ya da yarı mamül alımının kamu sektörü eliyle yapılması önerilmiştir.⁵⁰¹

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 8 Ekim 1937 tarihinde imzalanan "Ticaret ve Tediye Antlaşması"na⁵⁰² ek protokoller ilave edilerek, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticari ilişkiler, bu protokollerin miktarları az olmasına rağmen, istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür.

Başbakan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde yapacağı Sovyetler Birliği ziyareti öncesinde, 14 Mart 1960 tarihinde ilk Ek Protokol Ankara'da imzalanmıştır. Bu protokole göre 12 milyon dolar olarak öngörülen ticaret, 10,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 9 milyon dolarlık ticaret hacmini öngören İkinci Ek Protokol ise, 16 Şubat 1961 tarihinde Moskova'da imzalanmıştır. Üçüncü Ek Protokol 6 Ocak 1962 tarihinde Ankara'da, ticaretin yüzde 20 artırılmasını öngören Dördüncü Ek Protokol, 18 Mart 1963 tarihinde Moskova'da imzalanmıştır. 31,5 milyon dolar ticaret hacmini öngören Beşinci Ek Protokol ise, F. Cemal Erkin'in 23 Mart 1964 tarihi için kararlaştırılan ancak ertelenen Moskova ziyareti öncesinde 9 Mart 1964 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden çimento, makinalar, kazanlar, motorlu kara taşıma araçları, kağıt, akaryakıt, demir, dökme demir, çelik gibi maddeler alırken canlı hayvan, tütün, kara üzüm, yün, fındık, pamuk gibi maddeler satmıştır.⁵⁰³

Dışişleri Bakanı F. Cemal Erkin'in, Dışişleri Bakanı Gromiko'nun New York'ta kendisine yaptığı davete uyarak 23 Mart 1964 tarihinde Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyareti, Kıbrıs konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki farklı yaklaşımlar yüzünden ertelemesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik görüşmelerin kesilmesine neden olmamıştır. 18 Nisan

⁵⁰⁰ Erel TELLAL: a.g.e., 220-221.

⁵⁰¹ Yön, Sayı: 84, 6 Kasım 1964, 4; Erel TELLAL: a.g.e., 221.

⁵⁰² A. Gündüz ÖKÇÜN ve Ahmet R. ÖKÇÜN: a.g.e., 278.

⁵⁰³ Erel TELLAL: a.g.e., 220; Suat BİLGE: "Dış Yardımlar", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XX, Sayı: 2 (1965), 468.

1964 tarihinde Sovyetler Birliği Büyükelçisi Rijov, Sanayi Bakanı Muammer Ertem'e, Keban Barajı'nın yapılması için kredi vermeyi teklif etmiştir. Sanayi Bakanı ise, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden Kıbrıs konusunda anlayış beklediğini ancak bu taktirde bu teklifi kabul edeceklerini belirtmiştir.⁵⁰⁴

Anlaşılabacağı üzere, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik yakınlaşma her durumda devam etmektedir. Bu yakınlaşma, itici gücünü, Türkiye'nin bir anlamda Batı'ya rağmen tercih ettiği enflasyonist ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin gerektirdiği çok yönlü dış politikadan almaktadır. Hızlı ekonomik büyüme uzun vadeli dış kredileri, yeni pazarları ve komşularla iyi ilişkileri gerektirmektedir. Türkiye bunları yaparken NATO'dan ayrılmayı veya Batı'dan uzaklaşmayı düşünmemiş sadece dış siyasetini kısa süreli ekonomik yararlar gereğince bir ölçüde alışılmışın dışına taşımak istemiştir. Ancak bu bile önemli ölçüde rahatsızlık yaratmıştır.⁵⁰⁵

Bu bağlamda, 1965-1971 döneminde Adalet Partisi iktidarı, öncelikle temsil ettiği sınıf ve katmanların o dönemdeki özellikleri ve yararlarını yansıtan bir dış politika uygulamıştır. 1960-1976 yılları arasında Bretton Woods sisteminin de öngördüğü gibi, Türkiye, ulusal ekonomisiyle kapitalist dünya arasındaki uyumu ve dengeyi gözetmeye çalışmıştır. Gerçi ulusal ekonomiyi global ekonomiye uyumlu kılma işinin, esas olarak kamu sektörünün devreden çıkmasıyla gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Ancak, Türk burjuvazisinin "güçlü devletsiz" yapamayacağı da ayrı bir gerçektir."⁵⁰⁶

1950'lerin sonundan itibaren, Demokrat Parti'nin başlattığı, Türkiye'nin Batı'dan özellikle Amerika'dan alamadığı ekonomik yardımı, Sovyetler Birliği'nden alarak kalkınmasını finanse etme ve ağır sanayi yatırımlarını devam ettirme politikası, 1960 darbesinin ilk yıllarında yavaşlasa da, özellikle Kıbrıs sorunu ve Johnson mektubu sonrasında tekrar eski ivmesini kazanmıştır. Böylece Türk dış politikası, hem siyasi hem de ekonomik bir dönüşüm içine girmiştir.

⁵⁰⁴ Cumhuriyet, 19 Nisan 1964.

⁵⁰⁵ İsmail CEM: Tarih Açısından 12 Mart, 16-17.

⁵⁰⁶ Halûk GERGER: a.g.e., 217-218.

Bu dönüşümü hızlandıran en önemli etkenlerden biri de, ticaret burjuvazisinin yeni pazarlar bulma isteğidir. 1960 darbesinin hemen ertesinde Ekim-Kasım aylarında Moskova'yı ziyaret eden Ticaret Delegasyonu ticari ilişkilerin artmasına katkıda bulunmuştur. Yine 1960 yılından başlayarak bir Sovyet firması, Sümerbank'ın Beykoz Kundura ve Deri Eşya Fabrikası'nın genişletilmesini yürütmüştür. 1957 yılında tartışmalara neden olan Çayırova Cam Fabrikası ise, 23 Mayıs 1961 tarihinde açılmıştır.⁵⁰⁷

1950 ile 1960 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de kurduğu en önemli tesis, Çayırova Cam Fabrikası'dır. 1957 yılında, Türkiye'de cam monopolünü elinde tutan İş Bankası ile antlaşma imzalanmıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin çok gergin olduğu bir dönemde, bu projenin gerçekleştirilmesinin en önemli nedeni, Batılı cam tröstlerinin Türkiye pazarını kaybetmek istememeleri nedeniyle Türkiye'de cam fabrikası kurmaya yanaşmamalarıdır.⁵⁰⁸ Böylece Türkiye, Sovyetler Birliği ile yaptığı ekonomik işbirliği sonucunda, cam ithal eden bir ülkeden cam ihraç eden bir ülke haline gelmiştir.⁵⁰⁹

1960'lı yılların ortasından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinde sağlanan yakınlaşmanın iki temel nedeni vardır: 1) Türk ekonomisinin finansman ihtiyacı, 2) Türk-Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs yüzünden bozulması. 1964 yılına kadar yavaş ve çekingen gelişen, hatta bazı uluslararası olayların zorlamasıyla zaman zaman dar boğaza giren Türk-Sovyet ilişkileri, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihlerinde Dışişleri Bakanı'nın Moskova ziyareti sonrasında hem olumlu yönde hem de artarak gelişmeye başlamıştır.

Türk dış politikasındaki bu değişim, temel bir değişiklik olmaktan çok tamamen pragmatiktir. Kıbrıs sorunu için Sovyetler Birliği'nin desteği aranmakla işe başlanmış, alınan ekonomik yardım da bu politikanın primi olmuştur. Acaba Kıbrıs sorunu olmasaydı, ekonomik yardım ihtiyacı tıpkı 1960 yılında Menderes'i zorladığı gibi 1960 darbesi sonrasında da yeni Türk yöneticilerini Sovyetler Birliği'ne yaklaştıracak derecede önemli bir faktör olacak

⁵⁰⁷ Erel TELLAL: "1960-1980 SSCB ile İlişkiler", 782.

⁵⁰⁸ Güneri AKALIN: "Amerika ve SSCB Ekonomik Yardımlarının Karşılaştırmalı Özellikleri", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 1 (1969), 77.

⁵⁰⁹ I. UGOLKOV ve diğerleri: a.g.e., 21.

mıydı? Bu sorunun cevabı 'evet'tir. Beş yıllık planların finansmanı meselesi, ekonomik yardımın ön plana çıkmasını zaten zorunlu hale getirmektedir. Kıbrıs sorunu, bu süreci hızlandırmıştır.⁵¹⁰

İki devlet arasında ekonomi alanında sürdürülen işbirliği, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan gergin havayı büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve bir diyalogun kurulmasını yeniden mümkün kılmıştır. Ancak, Türkiye'de 1960'ların sonuna doğru başlayan ve yoğunlaşarak devam eden anarşik olaylar ve bu olaylar karşısında Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa Devletleri'nin pek olumlu sayılmayan ve anarşistlere sempati duyan tutumları, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin 12 Mart 1971 tarihinden sonra da aynı biçimde gelişerek devam etmesini önlemiştir. Nitekim, 12 Mart müdahalesinden sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli sayılabilecek yeni gelişmeler olmamıştır.⁵¹¹

2. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de Sanayi Tesisleri Kurulmasına Katkısı

Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek en azından normalleştirmek için 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra gayret göstermiş ve ilişkileri normalleştirmenin somut göstergesi olarak da, Türkiye'nin ekonomik gelişmesine ve kalkınmasına yardımda bulunacağını çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin, özellikle proje yardımlarına yönelmesini sadece Stalin'in ölümünden sonra değişen politikalara bağlamak yanlıştır. Sovyetler Birliği, Kore Savaşı'ndan sonra sadece askeri gücü ve çeşitli zor kullanma metodlarıyla artık Avrupa ve Asya'da genişleyemeyeceğini, dolayısıyla nüfuz alanı dışında kalan ve güneyde yer alan ülkelerin zor kullanma politikasından endişelendiklerini, bu ülkelerin güvenlerini kazanmak için politikalarını de-ğiş-

⁵¹⁰ Baskın ORAN: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşusu Sorunu Nedir?", 85.

⁵¹¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 550.

tirmesi gerektiğini ve yeni politikaların ekonomik yardımlara dayanmasının daha etkili olacağını anlamıştır.⁵¹²

Sovyetler Birliği'nin bu anlamdaki yeni politikasının ilk işaretleri, 1953 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği, 1953 Temmuzunda Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Fonu'na 4,5 milyon ruble ile katılacağını açıklamış, 1954 Şubatında ise, Birleşmiş Milletler Asya ve Uzakdoğu Ekonomik Komisyonu'nda, Sovyetler Birliği'nin ekonomik yardımının genel ilkeleri, az gelişmiş ülkelere endüstri tesisleri verilmesi ve teknik yardımlarda bulunulması olarak açıklanmıştır. Sovyetler Birliği, bu çerçevede Hindistan, Arjantin, Afganistan, Lübnan, Yugoslavya, Mısır, Suriye, Birmanya ile antlaşmalar yapmıştır. Bu arada Sovyetler Birliği, 7 Şubat 1956 tarihinde Türkiye'ye de yardım teklifinde bulunmuştur.

Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülkelere yaptığı yardımlar, 1955-1960 yılları arasında 3,6 milyon dolar civarındadır. Batı'nın yardımlarına oranla daha az olan Sovyetler Birliği yardımlarının etkisi Batı'ya göre daha fazladır. Sovyetler Birliği, Amerika'nın yardımlarının miktar olarak üstünlüğüne karşı, yardımlarının niteliği ile ön plana geçmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin, az gelişmiş ülkelere yaptığı yardım 1960'lı yıllara kadar artarak devam etmiş, 1961-1962 yıllarında Küba krizi nedeniyle azalmış ve 1963 yılından itibaren yine artarak devam etmiştir.⁵¹³

Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülkelere yaptığı yardımlar şu şekilde sıralanabilir: 1) İki taraflı iktisadi ve teknik yardım antlaşmaları, 2) Birleşmiş Milletler'in teknik yardım fonlarına katılım, 3) İkili kültürel değişim programları, 4) Sovyetler Birliği Akademisi'nin programları, 5) Orta ve Yüksek Öğretim Bakanlığı programları, 6) Sağlık Bakanlığı programları. Bu yardımlar da kendi içinde bağışlar, krediler ve teknik yardımlar olarak üçe ayrılmaktadır.⁵¹⁴

Sovyetler Birliği'nin yaptığı yardımlar, ödünç verme şeklinde olmakta, ödemeler ise yardım alan ülkelerin sattığı mallar ile yapılmaktadır. Ame-

⁵¹² Suat BİLGE: a.g.m., 66.

⁵¹³ Philip E. MOSELEY: "Sovyet Policy in the Developing Countries", *Foreign Affairs*, Vol: 43, No: 1 (1964), 97; Suat BİLGE: a.g.e.m., 64.

⁵¹⁴ Güneri AKALIN: a.g.m., 57.

rika'nın aksine, Sovyetler Birliği, kredileri özel sektöre değil daha çok kamu sektörüne vermekte ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının devlet eliyle yapılmasını tercih etmektedir. Bu tercihin nedeni ideolojiktir. Böylece iki süper güç de, yaptıkları ekonomik yardımlar aracılığıyla, az gelişmiş ülkelerde özel sektörün veya devletçiliğin temellerini atmaya çalışmışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığını yeni kazanan devletlere yaptığı yatırımlar ya da verdiği kredilerle komünizmin yayılmasını önlemeye çalışırken, Sovyetler Birliği de daha çok sanayi alanındaki yatırımlara kredi sağlayarak, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerdeki işçi kesiminin güçlenmesine çalışmaktadır.⁵¹⁵

Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkelerine verdiği krediler yüzde 2,5 faizli, 12 yıl vadeli, mal karşılığı geri ödemeli ve sanayi yatırımlarına yöneliktir. Bu kredilerin avantajlı olması, söz konusu ülkelerin Batı'ya bağımlılığını azaltmıştır. Sovyetler Birliği'nin uygun koşullarda kredi vermesi, Amerika'nın da verdiği kredilerin faiz oranlarını, ödemesiz ilk on yıl için yüzde 0,75 kalan yıllar için yüzde 2 şeklinde ayarlamasına neden olmuştur. İki ülke arasındaki rekabet, Üçüncü Dünya ülkelerinin ucuz kredi kullanmalarını sağlamıştır.⁵¹⁶

Sovyetler Birliği'nin çok düşük faizli ya da faizsiz kredi vermesi eskiden beri uygulanmaktadır. Stalin, Sovyetler Birliği ile Ekonomik Yardım Antlaşması imzalayan Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a: "Biz, verdiğimiz kredilerden faiz almayız" demiştir.⁵¹⁷ Ayrıca, Milli Mücadele sırasında Türkiye Komünist Partisi'nin kapatılmasına rağmen, Türkiye'nin İngiltere'nin nüfuz alanına girmesini önlemek için Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulunmasını bizzat Lenin istemiştir.⁵¹⁸

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 tarihleri arasında Sov-

⁵¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ferhat ATAMAN: "Gelişme Yolundaki Ülkeler ve Sovyet Ekonomik ve Teknik Yardımları", *Dışişleri Akademisi Dergisi*, Sayı: 24 (Ekim 1976), 20-42.

⁵¹⁶ Güneri AKALIN: a.g.m., 58-59.

⁵¹⁷ "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Anlatıyor", *Yön*, Sayı: 84, 6 Kasım 1964, 5.

⁵¹⁸ Philip E. MOSELEY: a.g.m., 87.

yetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyaret sonrasında hız kazanmıştır.⁵¹⁹ Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Türkiye'ye döndükten sonra 19 Ağustos 1965 tarihinde verdiği demeçte, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de kuracağı sanayi tesislerinden bahsetmiştir: "Sovyetler Birliği'ne satacağımız ihraç ürünleri karşılığında, prensip itibarıyla alacağımız tesisler ve yaptıracağımız işler şunlardır: 1) Demir-çelik tesisi, 2) Rafineri, 3) Alüminyum tesisi, 4) Sülfürik asit tesisi, 5) Traktör fabrikası, 6) Kereste fabrikası, 7) Lif-levha fabrikası, 8) Cam fabrikası, 9) Votka fabrikası, 10) Arpaçay Barajı. Bu tesislerin tutarı, takriben 150 ilâ 180 milyon dolardır. Ödeme şekli, tesislerin teslimini takip eden seneden itibaren 15 yıl vadeli ve yüzde 2,5 faizli olacaktır."

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, aynı demecinde, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişmekte olan ekonomik ilişkilerin, o zamana kadar rakipsiz kalmış Batılı ülkeler ile mevcut olan ekonomik ilişkiler aleyhine işlemeyeceğini açıklamak zorunluluğunu da duymuştur.

1960'ların ortasında, dış dünyada da önemli değişiklikler olmakta, bloklar arasındaki kesin duvarlar yıkılmakta ve bloklar içindeki sıkı dayanışma yumuşamaktadır. Türkiye'nin dış siyasetinde ise, bazı ayarlamalara gidilmiş ve Türkiye'nin ekonomik ilişkileri de yeni duruma uydurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği ile başlayan yeni ekonomik ilişkiler, bazı dış çevrelerin iddia ettiği gibi basit bir taktik değil, Türkiye'nin dış politikasındaki yeni gelişmelere uyum sağlamak amacıyla milli çıkarlarının zorunlu kıldığı gelişmelerin bir sonucudur.⁵²⁰

1966 yılında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan ekonomi ağırlıklı görüşmelerde yeni bir adım daha atılarak demir-çelik, alüminyum, rafineri, lif levha, sülfürik asit, cam sanayi ve votka imalatı ile ilgili 7 sanayi tesisinin yatırım projesi üzerinde öngörüşmeler yapılmıştır.⁵²¹

⁵¹⁹ **Dışişleri Belleteni**, Sayı: 11, Ağustos 1965, 5-6, 67-70; "Mehmet GÖNLÜBOL ve Halûk ÜLMAN: "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", 175; **Keessing's Contemporary Archives**, 1965-1966, 20936.

⁵²⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 498-499.

⁵²¹ **Dışişleri Belleteni**, Sayı: 21, Haziran 1966, 56.

Başbakan S. Hayri Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonunda alınan prensip kararı uyarınca, Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'de yapılmasına karar verilen sanayi tesisleri ile ilgili 12 madde ve bir ekten oluşan antlaşma, 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da imzalanmıştır.⁵²² Böylece, iki komşu ülke arasındaki ekonomik ve teknik ilişkileri geliştirme yolunda yeni ve önemli bir dönem açılmıştır.

25 Mart 1967 tarihinde imzalanan Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Antlaşması'na göre, Sovyet yardımlarıyla kurulacak sanayi tesisleri şunlardır: 1) Yıllık üretim gücü, 1 milyon ton hamçelik olan Iskenderun Demir-Çelik Tesisleri, 2) Yıllık üretim gücü 20 bin ton alümina, 60 bin ton alüminyum, 25 bin ton hadde olan Seydişehir Alüminyum Fabrikası, 3) Yıllık üretim gücü 120 bin ton olan Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, 4) Yıllık petrol işleme gücü 3 milyon ton olan Aliğa Petrol Rafinerisi, 5) Yıllık üretim gücü 28 bin ton olan Artvin Lif-levha Fabrikası, 6) 310 km uzunluğunda ve 380 kw gücünde olan Seyitömer-Seydişehir Elektrik Nakil Hattı.⁵²³ Daha sonra, Çayirova Cam Fabrikası'nın genişletilmesi ve İstanbul'daki Alkol Fabrikası'nın votka üretimi gibi projelerinden vazgeçilmiştir.

Ekonomik ilişkilerin gelişmesi, Türkiye'de GSMH'nın 1968 yılında 6.4, 1969 yılında ise yüzde 9 oranında artmasına katkıda bulunmuş ve dış finansman açığının giderilmesinde de Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin olumlu etkisi olmuştur. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi, 1964 yılında 17 milyon dolardan, 1966 yılında 44.5 milyon dolara çıkmıştır. 1960'lı yılların sonunda Türkiye'de 1000'e yakın Sovyet danışmanı vardır. Türkiye Sovyetler Birliği'nden en fazla yardım alan gelişmekte olan ülkelerden biri haline gelmiştir.

⁵²² I. UGOLKOV ve diğerleri: a.g.e., 22.

⁵²³ Cevdet ALSAN: a.g.e., 61-62.

Sovyet Proje Kredileri

Tarihi	Projenin ismi	Sanayi türü	Sektör	Yatırım tutarı	Vadesi	Ödemesiz dönem	Faiz oranı	Geri ödeme şekli
1957	Çayırova	Cam	Özel	16 milyon \$	6,5 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1967	İskenderun	Demir-Çelik	Kamu	97.6 milyon \$	15 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1967	Seydişehir	Alüminyum	Kamu	76.6 milyon \$	15 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1967	Aliağa	Rafineri	Kamu	29.6 milyon \$	15 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1967	Bandırma	Sülfürik Asit	Kamu	2.9 milyon \$	15 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1967	Artvin	Lif-Levha	Kamu	3.6 milyon \$	15 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1967	Seyitömer	Enerji Hattı	Kamu	4.2 milyon \$	15 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1969-1976	İskenderun	Demir-Çelik	Kamu	326. 7 milyon \$	5-12 yıl	12 ay	2.5	Mal Karşılığı
1977	Bandırma	Oksijenli Su	Kamu	17.3 milyon \$	-	12 ay	5.5	Nakit
1979	İskenderun	Demir-Çelik	Kamu	9.6 milyon \$	-	12 ay	5.5	Nakit
1978	Mersin	Karbonat	Özel	13.9 milyon \$	6 yıl	12 ay	5	Nakit
1979	Orhaneli	Elektrik Santrali	Kamu	53 milyon \$	10 yıl	12 ay	3	Mal Karşılığı
1980	Aliağa	Rafineri	Kamu	53 milyon \$	8 yıl	12 ay	6	Nakit
1980	İskenderun	Demir-Çelik	Kamu	3.2 milyon \$	-	12 ay	6	Nakit

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. ve Merkez Bankası Antlaşmalar Bölümü'nün verilerinden oluşturulmuştur.

25 Mart 1967 tarihinde imzalanan antlaşma sonrasında Türkiye'de kurulan sanayi tesislerinde, o döneme göre geri teknoloji kullanıldığı eleştirisi yapılmıştır. Bu eleştiri doğru olsa bile haksızdır. Bir kere, Türkiye bu teknolojiyi Batılı müttefiklerinden alamamıştır. Ayrıca bu tesisler, Türkiye'nin sanayileşmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yine o dönemde, Sovyetler Birliği'nin elinde bu teknolojiye daha gelişmiş bir teknoloji yoktur.

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yalnızca proje kredisi sağlamıştır. Sovyet yardımları, Batı'dan alınanlarla karşılaştırıldığında geri ödemeleri ve faiz oranları açısından avantajlıdır. Bu yardımlar, sanayileşme için yapıldıklarından, uzun dönemli kalkınmaya da olumlu etki yapmışlardır. Türkiye, 1960'lardan başlayarak iki süper güçten de yardım alan ender devletlerden biri olmuştur.⁵²⁴

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında istikrarlı ekonomik ilişkilerin sağlanması, birçok açıdan Türkiye'nin ekonomik durumunu etkilemiştir: 1) Ağır sanayinin (Elektrik enerjisi, demir-çelik, metalürji, kimya ve petrol) oluşturulmasıyla, Türk sanayi gelişmiş ve yapısı değişmiştir. 2) Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de sanayi tesislerinin kurulmasına katkıda bulunmasıyla yeni sanayi bölgeleri oluşturulmuştur. 3) Ekonominin değişik sektörleri arasındaki dengeyi sağlayan kamu sektörü güçlenmiştir. 4) Kredilerin açılması ve bilimsel-teknik yardımların yapılması sonucunda, hem Batılı ülkelerin Türkiye üzerindeki baskıları azalmış hem de çok yönlü dış politikanın ekonomik temeli hazırlanmıştır.⁵²⁵

Türkiye'de bazı temel sanayi tesislerinin kurulması, Sovyetler Birliği'nden alınan mali ve teknik yardımlar sayesinde mümkün olabilmıştır. Türk-Sovyet ticari ilişkileri ile ilgili olarak, 23 Ağustos 1965 tarihli Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Genelgesi'nde şunlar vurgulanmaktadır:⁵²⁶ "Bu bahiste göz önünde tutulacak diğer bir konu da, Sovyetler Birliği'ne ismarlanacak yatırım tesislerinin, Amerika'nın, Almanya'nın ve diğer Konsorsiyum üyelerinin ilgi göstermedikleri veya şimdiye kadarki temaslardan ilgi göstermeyecekleri anlaşılan sektörlerden seçilmiş olmasıdır."

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de kurduğu sanayi tesisleri hakkında Süleyman Demirel şunları söylemektedir: "1964 yılında Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilere girişince, müttefiklerimiz başta Amerika olmak üzere bu ilişkiyi yadırgamışlardır. 1965 yılında iktidarda bulunan 4üncü Koalisyon hükümetinde

⁵²⁴ Erel TELLAL: "1960-1980 SSCB ile ilişkiler", 766-767.

⁵²⁵ Pyotr MOISEYEV: "70'li ve 80'li Yıllarda SSCB ve Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği", X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1994), 3025-3026.

⁵²⁶ Doğan AVCIOĞLU: Türkiye'nin Düzeni II, 668.

Başbakan Yardımcısıydım. Türkiye'nin kalkınma hamlesine yeni bir hız vermeyi düşünmüştük. Kalkınmaya yeni bir hız verebilmek için, Türkiye'deki demir-çelik sorununu bir ölçüde çözmek gerekiyordu. Alüminyum yok. Petrol ise, esasen kıt olan döviz kaynakları üzerinde baskı yaratıyordu. Ataş ve İpraş rafinerileri yabancı sermayeli. Türk sermayeli milli rafineriye ihtiyaç vardı. Bu tesislerin yapımı için Amerika'dan ve Batı'dan finansman aradık. Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu ve diğer Batılı kaynaklar, Türkiye'nin bu projeleriyle ilgilenmediklerini bildirdiler. 1 milyar dolar gerekliydi. Amerika ve Batı bu parayı vermedi. Bunun üzerine bu projelerle ilgilenip ilgilenmediklerini Sovyetler Birliği'ne sorduk. Sovyetler Birliği bu projelerle ilgileceğini bildirdi. Sonuçta, Sovyet kredisiyle bu projeleri tamamladık."⁵²⁷

Sovyetler Birliği ile Amerika'nın Türkiye'ye verdiği proje kredileri arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'ye yapılan toplam Amerikan yardımı Sovyet yardımlarından daha fazla olmakla birlikte, proje kredileri söz konusu olduğunda, Sovyet proje kredileri Amerikan proje kredilerinden fazladır. Sovyet proje kredilerinin toplamı 972 milyon dolar iken, Amerika'nın proje kredilerinin toplamı 321 milyon dolardır.

Proje kredilerinin mali şartları incelendiğinde ise, Amerika'nın yardım şartları, faiz dışında, Sovyetler Birliği'ne göre daha avantajlıdır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin daha düşük faiz oranları ile kredi vermesi ve bu kredilerin gerek mal gerekse yerel para ile ödenmesini kabul etmesi, bu proje kredilerini Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde daha elverişli hale getirmektedir.

Amerikan ve Sovyet proje kredilerinin sektörlere göre dağılımı da farklılıklar göstermektedir. Sovyet kredilerinin tamamına yakın kısmı ağır sanayi yatırımlarını finanse etmektedir. Amerikan yatırımlarında ise, enerji ve ulaşım ön plana çıkmakta, hatta enerji için yapılan proje yardımlarında Türkiye ilk sırayı almaktadır.

Ayrıca Sovyet yatırımları, büyük ölçüde Türk sanayinin dışa bağımlılığını azaltacak sektörlere yapılırken, Amerikan yatırımlarında bu oran daha

⁵²⁷ "Süleyman Demirel'in Cüneyt Arcayürek ile Yaptığı Konuşma", *Hürriyet*, 27 Mart 1978.

azdır. Amerikan yatırımları, özel sektörü kuvvetlendirici yöndedir. Sovyet kredileri ise, sadece kamu kesimine verilmektedir. Dış yardımlara iki ülkenin farklı yaklaşımı, onların siyasi rejimleriyle paralellik arz etmektedir.⁵²⁸

⁵²⁸ Mehmet ALTAN: a.g.e., 225-226.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, özellikle de İngiltere tarafından kışkırtılan Yunanistan'ın Anadolu'yu işgaliyle başlayan Milli Mücadele döneminde, Türk-Sovyet ilişkilerindeki tarihsel süreç Atatürk'ün deyiimiyle "doğal şartlardan doğan" bir dostluk olarak iki güçlü liderin (Atatürk ve Lenin) önderliğinde başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar inişli çıkışlı bir seyrinde fakat barış içinde devam etmiştir. Milli Mücadele döneminde, 26 Nisan 1920 tarihinde Atatürk'ün yazdığı mektup ile Anadolu'yu işgal eden emperyalist güçlere karşı Sovyet Rusya'dan ekonomik ve askeri yardım talebinde bulunulmuştur. Bu dönemde Sovyet yöneticileri, Milli Mücadele'nin önderlerini burjuva milliyetçisi olarak algılamışlardır.

Milli Mücadele devam ederken, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması, iki ülke arasındaki ilişkilerin ilk hukuki metnidir. Bu antlaşmayla, Boğazlar sorununun Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında yapılacak bir konferans ile çözümlenmesi ve tarafların muhalif grupları birbirlerine karşı desteklememeleri kabul edilmiştir.

Boğazlar sorunu ile ilgili olarak, önceleri Çarlık Rusyası'nın daha sonra da Sovyetler Birliği'nin Boğazlara ilgi duymasının nedeni, Akdeniz'e (sıcak denizlere) inmek kadar, Akdeniz'den gelecek Batılı devletlerin saldırılarına karşı Boğazları denetim altında tutma isteğidir. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar politikasının temeli, Boğazların ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapalı olması üzerine kurulmuştur.

Türkiye, ilk kez Lozan Konferansı'nda özellikle Boğazlar sorunu görüşülürken, Soğuk Savaş döneminin bir anlamda öncüsü sayılan "Batı'yı Sovyetler Birliği'ne karşı, Sovyetler Birliği'ni de Batı'ya karşı kullanma" politikasını uygulamıştır. Türkiye'nin, Musul sorunu sırasında İngiltere'ye karşı Sovyetler Birliği'nin desteğine ihtiyaç duyması, Türk-Sovyet dostluğunu realist bir çizgiye oturtmuştur. 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Musul sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanmasının hemen akabinde imzalanması da bu realist politikanın bir göstergesidir.

Gerek Türkiye'nin gerekse Sovyetler Birliği'nin birbirine zıt dünya görüşlerinde olmalarına rağmen, yalnız ve zayıf oldukları dönemlerde birbirlerinin dostluklarına ihtiyaç duymaları da, Türk-Sovyet dostluğunu realist bir çizgiye oturtmuştur. Bu bağlamda Sovyetler Birliği, Türkiye'ye ekonomik kalkınmasında ihtiyaç duyduğu dış yardımı sağlamakta tereddüt etmemiştir.

Atatürk'ün dış politika anlayışı, iki savaş arasındaki döneme damgasını vurmuş ve Türkiye askeri ittifaklara üye olmaktan kaçınmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin tarafsız bir politika izlemesi ve bloklar dışında kalması, Türk-Sovyet ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, Türkiye-İngiltere-Fransa Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın 19 Ekim 1939 tarihinde yani İnönü döneminde imzalanmasıyla, Türkiye, tarafsızlık politikasından ve Atatürk'ün deyişiyle "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinden ayrılmıştır.

20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Sözleşmesi'nde, Karadeniz'e kıyısı olan devletler (Sovyetler Birliği) lehine bazı değişiklikler yapılmıştır. (Karadeniz'e geçecek savaş gemilerine sınırlandırmalar getirilmesi gibi) Türkiye, Montrö Konferansı sırasında İngiltere ile yakınlaşmış ve 1939 Antlaşması sonrasında da Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmıştır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği politika, gerek Almanya gerekse Sovyetler Birliği'nin savaştan güç kaybederek çıkacakları varsayımına dayanmıştır. 1943 Stalingrad muharebesi sonrasında Almanya'nın yenileceğinin anlaşılmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki baskısını arttırmaya başlamıştır. Türkiye ise, bilinenin aksine, sadece savaş sonrasında değil savaş süresince de, Sovyet tehlikesini ve Soğuk Savaş'ın aslında savaş içinde oluştuğunu, Batı'nın ve özellikle Amerika'nın gündemine taşımıştır. Amerika ise, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Orta Doğu'nun ve Doğu Akdeniz'in öneminin artmasıyla doğru orantılı olarak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanına girmesini önlemenin yollarını aramıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından, Almanya'nın yenilmesiyle Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanan Sovyetler Birliği, yayılmacı politikası doğrultusunda, süresi 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek yanlı olarak 19 Mart 1945 tarihinde feshetmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'na girmeyerek savaşın yıkımını yaşamamış ve Sovyet işgaline uğramayarak toprak bütünlüğünü korumuş olan Türkiye, savaş sonunda yalnızlığa mahkum olmaktan kurtulamamıştır. Sovyetler Birliği ise, Türkiye'nin savaş sonrası yaşayacağı yalnızlığın kendi etki alanına girmesini kolaylaştıracığından, savaş sonuna doğru Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarından vazgeçmiştir.

Sovyetler Birliği, savaş sürerken düzenlenen konferanslarda (Kahire, Tahran, Yalta, Potsdam) Amerika'nın verdiği zımni desteğe dayanarak, 1945 Haziranında Türk-Sovyet sınırında kendi lehine düzenleme yapılmasını ve Boğazların ortaklaşa savunulmasını (üs) talep etmiştir. Oysa Kafkas Dağları zaten Sovyet sınırı içinde kaldığından, Türk-Sovyet sınırı Sovyetler Birliği'nin lehinedir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği'nin sınır değişikliği talebi, aslında Boğazların Sovyetler Birliği aleyhine kullanılmasını önlemek ya da bu konudaki pazarlık gücünü arttırmak amacıyla ileri sürülmüştür.

Söz konusu talepler, Sovyetler Birliği'nin pazarlık gücünü attırmak şöyle dursun, Türkiye'nin Soğuk Savaş politikasındaki haklılığını göstermesi açısından büyük bir fırsat olmuştur. Amerika bu dönemde, söz konusu taleplerin iki ülkeyi ilgilendirdiğini belirterek tarafsız kalmıştır. Amerika'nın nötr tavrına karşı, Türkiye ve İngiltere'nin Soğuk Savaş savaşçısı gayretleri ve Amerika'dan farklı olarak Soğuk Savaş'ı algılama ve tetikleme konusundaki yaklaşımları, Soğuk Savaş'ı post-revizyonist teoriyle açıklamanın haklılığını ortaya koymaktadır.

Post-revizyonist yaklaşıma göre, Soğuk Savaş, geleneksel ya da revizyonist yaklaşımlar çerçevesinde sadece Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki bir çatışma olarak açıklanmaktadır. Soğuk Savaş,

her iki bloktaki, özellikle de Batı Bloku'ndaki ikincil devletlerce de (İngiltere, Türkiye gibi) körüklenmiştir. Bu bağlamda Türkiye, güvenlik ve dış yardım ihtiyacını karşılamak için Soğuk Savaş'tan yararlanmış hatta Soğuk Savaş'ı çıkartanlardan olmuş ve bu döneminin bitmesini istememiştir. Yumuşama dönemlerinde ise, kendisini aldığı dış yardımı devam ettirecek pazarlık gücünden uzaklaşmış hissetmiştir.

1945-1946 yıllarında Boğazlar sorunu ile ilgili olarak Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında yaşanan notalaşmalar sürecinde Amerika, İngiltere ve Türkiye, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine (kısıtlama getirilmesini) kapalı olmasını kabul etmişlerdir. Sovyetler Birliği de, buna karşılık olarak, Boğazların ortaklaşa savunulması ve Türk-Sovyet sınırında düzenleme yapılması taleplerinden vazgeçmiştir. Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleri, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmış ve uzun süredir yakınlaşmak istediği Amerika'ya yaklaştırmıştır.

Türkiye'nin Amerika ile yakınlaşmak istemesinin iki temel nedeni vardır: 1) Güvenlik endişesi, 2) Dış yardım (dış borç) ihtiyacı. Türkiye bu bağlamda, Amerika'dan sadece siyasi değil (güvenlik endişesi), aynı zamanda askeri (Truman Doktrini) ve ekonomik (Marshall Planı) yardım da talep etmiş, böylece 200 yıldır sürdürdüğü Batılılaşma çabalarının da hızlanacağına inanmıştır. Truman Doktrini, Türkiye'deki demokratik eğilimleri de güçlendirmiş ve bu çerçevede Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanarak, ordu, Türk tarihinde ilk kez sivil otoritenin emri altına girmiştir.

Amerika açısından Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO üyeliği ile güçlendirilecek Türkiye, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasında önemli bir rol oynayacaktır. Ayrıca Türkiye, petrol bölgelerinin (rezervler) ve petrol boru hatlarının korunması açısından Batı'nın ve özellikle Amerika'nın Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki en önemli stratejik ortağıdır.

1947 Truman ve 1957 Eisenhower Doktrinleri (Bu doktrinler, statükoyu koruyucu doktrinlerdir.) ile dış ülkelere siyasi müdahalede bulunma hakkını elde eden Amerika, Marshall Planı ile çok yönlü bir dünya ticaret sistemi

kurmayı amaçlamıştır. Soğuk Savaş döneminde, Amerika ve Sovyetler Birliği, kendi nüfuz alanlarındaki bölgelerde statükonun bozulmasına, Süveyş krizinde olduğu gibi, birlikte tepki göstermişlerdir. Sovyetler Birliği ise, Amerika'nın Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO ile çevreleme politikasına karşı, 1947 yılında Kominform'u ve 1949 yılında da COMECON'u kurmuştur.

Soğuk Savaş'ın ilk kurumsal politik sonucu, Amerika ile Batı Avrupa'yı siyasi ve askeri bir ittifak içinde bir araya getiren NATO'dur. Demokrat Parti açısından, Türkiye'nin NATO üyeliği, çok partili parlamenter demokrasinin geliştirilmesi ve korunması açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde Türk dış politikası, sanki "Amerika eşittir NATO, NATO eşittir ulusal dış politika, dolayısıyla Amerika eşittir ulusal dış politika" eksenine oturulmuştur. Böylece, Türkiye'nin ulusal dış politikası Amerika'nın dış politikası ile özdeşleşmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO üyesi olmasına tepki göstermiştir.

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yönelik Sovyet taleplerinin sorumluluğunu 5 Mart 1953 tarihinde ölen Stalin'in üzerine yıkarak, Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek istemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan gerginlik, 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası ile sona ermiştir. Sovyetler Birliği, bu nota ile çevreleme politikasını gevşetmek istemiştir.

30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notası, Dulles'in "Kuzey kuşağı politikası" bağlamında yaptığı ziyaretten (11-29 Mayıs 1953) hemen sonra Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin hem çevreleme politikasına konsantre olduğu hem de bölgesel güç olmanın yollarını aradığı bir dönemdir. Türkiye'nin çevreleme politikası çerçevesinde Balkan ve Bağdat Paktları'na öncülük etmesi Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dış politikasındaki yumuşama ve uyuşmazlıkları müzakereler yoluyla çözme politikası, "Batı nezdinde Türkiye'nin stratejik önemini azaltırsa, dış yardım da azalır" varsayımı nedeniyle Türkiye'yi endişelendirmiştir. Soğuk Savaş'ın öneminin azalmasıyla birlikte Türkiye'nin stra-

tejik önemi de azalmaya başlamıştır. Oysa Türkiye, NATO içindeki konumunu pekiştirerek, stratejik önemini daha fazla dış yardıma nasıl dönüştüreceğinin hesabını yapmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda etkisinin artması, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasında yaşanan gerginlik (Yugoslavya'nın 1948 yılında Kominform'dan çıkartılması), Yugoslavya ile İtalya arasındaki Trieste sorunu ve "Uzakdoğu'da bölgesel savaş (Kore Savaşı) çıkıyorsa, Balkanlarda da çıkabilir" varsayımı Amerika, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki yakınlaşmayı hızlandırmıştır.

Balkan Paktı (Bağdat Paktı'nda olduğu gibi), bölge ülkelerinin kendi inisiyatiflerinden çok Amerika'nın Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası doğrultusunda ve bir anlamda suni olarak oluşturulmuştur. 1950'lerin ortasında Türkiye, Balkan ve Orta Doğu ülkeleriyle karşılıklı ikili ilişkiler kurmak yerine, bölge ülkelerinin inisiyatiflerinin dışında Amerika'nın ya da İngiltere'nin blok çıkarlarını (NATO) kendi ulusal çıkarlarının önünde tuttuğu paktların (Balkan ve Bağdat Paktları) hamiliğine soyunmuştur.

Türkiye, Amerika ile ilişkilerini örgütsel bir temele (NATO) oturtuktan sonra, bölgesel paktlar (Balkan ve Bağdat Paktları) kurulmasına öncülük ederek, Batı'nın savunmasının, dolayısıyla bir anlamda kendi savunmasının bölgedeki hararetli bir taraftarı olmuştur. Böylece, tarihi misyonunun da bir gereği olan "bölgesel güç olma" isteğini, Soğuk Savaş'ın en şiddetli yaşandığı ve Türk-Sovyet ilişkilerinin suni olarak gerginleştiği dönemlerde bile devam ettirmiştir.

Başbakan Menderes, bir yandan Amerika ve İngiltere'nin yardımıyla Orta Doğu'da aktif bir rol üstlenirken, diğer yandan da çok arzuladığı "Atlantik'ten Pakistan'a kadar güvenlik zinciri"ni tamamlamak üzere, fikir babalığını Fatin Rüştü Zorlu'nun yaptığı Balkan Paktı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Balkan Paktı'nın kurulmasının temel nedeni, Soğuk Savaş'tır. Balkan ve Bağdat Paktları'nın kurulmasıyla, NATO'nun güneydoğu kanadındaki boşluk giderilmeye çalışılmıştır.

Balkan Paktı (Dostluk ve İşbirliği Antlaşması), NATO üyesi iki ülke (Türkiye ve Yunanistan) ile Trieste sorunu ve Sovyetler Birliği'nin baskısı yüzünden Amerika'nın yardımına ihtiyacı olan Yugoslavya arasında 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Balkan Paktı, askeri bir ittifak antlaşması olmadığından, bu boşluk daha sonra Balkan İttifakı'nın (Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması) 9 Ağustos 1954 tarihinde Bled'de imzalanmasıyla giderilmiştir. Balkan İttifakı, NATO stratejilerinin bir gereği olarak Amerika'nın desteğiyle kurulmuştur.

Türkiye, NATO ile Bağdat ve Balkan Paktları'ndaki temel amacının, üç değişik bölgede (Batı Avrupa, Balkanlar ve Orta Doğu) güvenliği, istikrarı ve gelişmeyi sağlamak olduğunu vurgulayarak, bölgesel güç olmaya aday olduğunu Amerika'ya anlatmaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde Türkiye, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve Orta Asya'daki Türkleri kendi kaderlerine terk eden bir dış politika izleyerek, tarihi misyonunun çağdaş yansıması olan bölgesel güç olma ideali ile çelişmiştir.

1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Yugoslavya'ya yönelik Sovyet baskısının azalması, 1955 yılında Bulganin ve Kruşçev'in Yugoslavya'yı ziyaret ederek Yugoslavya'nın kendine özgü sosyalizm anlayışını kabul etmeleri, Yugoslavya'nın Hindistan ve Mısır ile birlikte Bağlantısızlar Bloku'nun önderliğine soyunması ve Trieste sorununun çözülmesi, Yugoslavya'nın Balkan Paktı ve İttifakı'na olan ihtiyacını azaltmıştır.

1954 yılından itibaren Türk-Yunan ilişkilerinin bozulması, Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'in gündemine götürerek uluslararasılaştırması ve 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları da, Yunanistan'ın Balkan Paktı ve İttifakı'ndan uzaklaşmasına neden olmuştur. 1955 yılından itibaren Türkiye'nin ağırlığını Orta Doğu'ya ve Bağdat Paktı'na kaydırmasıyla, Balkanlarda ortaya çıkan boşluğu Yunanistan doldurmuştur. Türkiye'nin hararetle savunduğu "Batı savunmasını bölgesel ittifaklarla kuvvetlendirme politikası", uygulandığı bölgelerde (Balkanlar ve Orta Doğu) bölge devletlerinin çoğunu dışarıda bıraktığından, söz konusu bölgelerin düşman

kamplara bölünmesini ve buralara Sovyetler Birliği'nin yerleşmesini kolaylaştırmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin bir başka amacı da, Balkanlar ve Orta Doğu'da kurulacak ittifaklar kadar Amerika nezdindeki stratejik önemini de devam ettirmektir. Böylece, Amerika'dan alınan ekonomik ve askeri dış yardım gevşemeden sürdürülebilecek ve Amerika'nın desteğiyle Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Doğu'da bölgesel güç olması gerçekleşebilecektir.

Orta Doğu'daki Sovyet yayılcılığı, güneyindeki Arap devletlerinin zaman içinde Sovyetler Birliği'nin etkisine girebileceklerinden dolayı, Türkiye'yi hem korkutmakta hem de stratejik öneminin devam etmesini sağlayacağından sevindirmektedir. Türkiye'nin bu korkma ve sevinme psikolojisi, Soğuk Savaş boyunca devam etmiştir. Soğuk Savaş koşullarının devamı, bir anlamda, Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkileri ile Türk dış politikasının si-gortasıdır. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölgesel güç olabilmesi için, hem Sovyet tehdidine hem de Amerika'dan sağladığı dış yardıma ihtiyacı vardır.

Amerika, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yayılmasını önlemek için, (Stalin'e göre, Orta Doğu petrollerini kontrol eden "güç" dünya ekonomisini de kontrol edebilir.) Sovyetler Birliği'ne yakın Orta Doğu ülkelerini NATO tarafından desteklenen bir savunma teşkilatında bir araya getirmeyi düşünmüştür. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanı Acheson'un Mısır'ı eksen alan Orta Doğu politikası yerine, Kuzey kuşağı politikasını benimseyen Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles, 1953 Mayıs'ında Orta Doğu ve Güney Asya'yı kapsayan bir geziye çıkmıştır. Dulles bu gezide, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği'ni değil de İsrail, Fransa ve İngiltere'yi tehdit olarak gördüklerini tespit etmiştir. Zaman içinde Bağdat Pakti'na dönüşen Kuzey kuşağı politikası, NATO ve SEATO arasındaki boşluğu gidermek üzere oluşturulmuştur.

Türkiye ise, gerek Kuzey kuşağı politikasını gerekse Bağdat Pakti'nı, bu girişimlerin kendisini bölgesel güç yapacağına inandığından, Amerika ve NATO ülkelerinden daha fazla benimsemiş ve savunmuştur. Türkiye, NATO üyesi olabilmek amacıyla Sovyet taleplerini nasıl kullandıysa, Orta Doğu'daki

Batı çıkarlarını (petrol rezervleri ve yolları) korumak amacıyla da, Kuzey kuşağı politikası ve Bağdat Pakti'nı bölgesel güç olabilmek için kullanmak istemiştir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin Kuzey kuşağı politikasındaki ve Bağdat Pakti'ndeki gayretkeşliği Amerika ve NATO ülkelerini tedirgin edecek kadar ileri gitmiştir. Ancak her şeye rağmen, Amerika nezdinde Orta Doğu ve Balkanlarda Sovyet yayılmacılığını önleyecek en önemli ülke Türkiye'dir. Amerika bu nedenle, Türkiye'ye yaptığı dış yardımı arttırmıştır. Türkiye ise, stratejik önemini ileri sürerek daha fazla dış yardım talep etmiştir.

Bu dönemde, Türkiye ile Pakistan arasındaki Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi'de imzalanmıştır. Türkiye ile Irak arasındaki Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (Bağdat Pakti) ise, 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanmıştır. Böylece Türkiye, hem kuzey sınırlarını (NATO) hem de güney sınırlarını (Bağdat Pakti) garanti altına almıştır.

Türkiye, Bağdat Pakti'na daha fazla Arap devletinin katılmasını tercih etmiş ve Orta Doğu'da bölgesel güç olabilmek için hem kendisine Orta Doğu'da rakip olan ülkelere (Mısır, İngiltere, Sovyetler Birliği) hem de diğer bölge ülkelerine olumlu yaklaşmış ve böylelikle Osmanlı dönemindeki olumsuz imajını silmek istemiştir. Ancak, Türkiye'nin özellikle Arap devletleri nezdindeki en önemli dezavantajı, 1949 yılında Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti tarafından İsrail'in tanınmasıdır. Yükselen Arap milliyetçiliği ve Arap ülkelerinin İsrail, İngiltere ve Fransa karşıtı tutumları, Orta Doğu'da kurulacak bir ittifakta Türkiye'nin bölgesel güç olmasını zora sokmuştur. Türkiye'nin bölgesel güç olma isteği, Balkan ve Bağdat Paktları'na öncülük yapmak isteyen Başbakan Menderes'i de derinden etkilemiştir.

Atatürk döneminde de, Türkiye'nin Orta Doğu'da bölgesel güç olmaya yönelik bazı politika denemeleri (Sadabat Pakti) olmuştur. Atatürk döneminde uygulanan tarafsızlık politikası, Demokrat Parti döneminde terk edilmiştir. Bu değişim, gerek Batı'nın (Amerika) gerekse Türkiye'nin Orta Doğu'daki çıkarla-

rının birbiriyle paralelleşmesi (Sovyet tehdidi) ve Soğuk Savaş'ın Orta Doğu'ya girmesi sonucu olmuştur.

Bağdat Paketi'na üye olan ülkelerin ortak amacı, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da etkinlik kazanmasını önlemenin yanı sıra, Amerika'dan ekonomik ve askeri yardım alarak ekonomilerini düzeltmek ve ordularını modernize etmektir. Ancak İngiltere'nin Bağdat Paketi'na katılmasıyla, Bağdat Paketi, Amerika'nın Kuzey kuşağı politikasının bir devamı olmaktan çıkmış ve İngiltere'nin etkisi altına girmiştir. Bu bağlamda Arap devletleri, hem eski sömürgeci İngiltere'ye hem de İsrail'e karşı Sovyetler Birliği'nin desteğini tercih etmişlerdir. Amerika ise, Bağdat Paketi'na verdiği önemi azaltarak, Arap-İsrail sorununu çözmek için Mısır ile işbirliği yapmanın yollarını aramıştır.

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yıllarında, Orta Doğu'da meydana gelen olaylar Türk dış politikasını yakından etkilemiştir. Bu bağlamda, 1956 yılında Süveyş krizinin yaşanması Bağdat Paketi'nin etkisini azaltmıştır. Bilindiği üzere, Süveyş Kanalı'nın İngiliz-Fransız ve İsrail askerlerince işgal edilmesine, Amerika ve Sovyetler Birliği birlikte sert tepki göstermişlerdir. Süveyş krizi, İngiltere ile Fransa'nın Orta Doğu politikasından çekilmelerinde etkili olmuş ve onların bıraktığı boşluğu Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği doldurmuştur.

Orta Doğu bölgesi ile tarihi ilişkileri olan Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş süresince tarihi bağlarının gerektirdiği ulusal politikalarla, küresel iki kutuplu sistemin gerektirdiği blok politikaları arasında çelişki yaşamışlardır. Avrupalı devletler, Amerika'nın kendi ulusal ve küresel çıkarlarını, NATO üyesi müttefiklerinin çıkarlarından daha öncelikli gördüğünü Süveyş krizi sırasında anlamışlardır. Türkiye ise, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu sırasında bu gerçeğin farkına varabilmiştir.

Türkiye, Süveyş krizi sırasında ve sonrasında İngiliz-Fransız çizgisinden çok Amerikan çizgisine yakın bir politika izlemiştir. Sömürge karşıtı ilk ulusal kurtuluş mücadelesini başlatan Türkiye'nin, özellikle Süveyş krizi ve Cezayir sorunu karşısında takındığı Batıcı tutum, o dönemde milliyetçi ve

anti-sömürgeci dalgalanmalarla çalkalanan İslam dünyasında Türkiye'nin prestij kaybına yol açmıştır.

Amerika, NATO ve SEATO arasındaki boşluğun sadece Bağdat Paketi ile doldurulamayacağını anlayınca, Başkan Eisenhower, özellikle uluslararası komünizm tarafından yapılacak silahlı bir tecavüze karşı yardım isteyecek Orta Doğu ülkelerinin toprak bütünlüğünü korumak ve Orta Doğu'nun ekonomik ve askeri kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla, Eisenhower Doktrini'ni Ocak 1957'de ilan etmiştir.

Amerika, Eisenhower Doktrini sayesinde Orta Doğu ile resmen ilgilenmeye başlamış ve yine bu sayede İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'da bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Türkiye, Eisenhower Doktrini'ni iktidarı ve muhalefetiyle memnuniyetle karşılamış ve Süveyş krizi sonrasında oluşan boşluğun Amerika tarafından doldurulmasını desteklemiştir. Böylece, Orta Doğu bölgesinin içine düştüğü siyasi istikrarsızlığa bir çare bulunabilecek ve Türkiye de bu konuda Amerika ile birlikte hareket ederek bölgesel güç olabilecektir. Türkiye açısından Eisenhower Doktrini, Orta Doğu bölgesinde Türkiye'nin önemini arttıracak ve Amerika'dan daha fazla dış yardım talep edilmesini sağlayacaktır.

1957 Suriye olayları, Süveyş krizinden ve Eisenhower Doktrini'nden etkilenmiş, kendisinden sonra gelişen Irak darbesini, Türkiye'ye Jüpiter füze-lerinin yerleştirilmesini ve Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiştir. Bu dönemde Menderes hükümeti, Suriye krizinin tansiyonunu azaltarak veya arttırarak, Amerika'dan daha fazla dış yardım almaya, dolayısıyla ekonomisini düzeltmeye ve 1957 Ekiminde yapılacak olan milletvekili seçimlerini kazanmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye, özellikle Arap ülkeleri nezdinde itibarını yitirdiğinden, Orta Doğu'da İngiltere'nin bıraktığı boşluğu dolduramamış ve daha fazla dış yardım almayı, bölgesel güç olmaya tercih etmiştir.

Suriye olaylarının hemen ardından, 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta yapılan darbe de, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir gerginlik yaratmıştır. Türkiye, bir yandan Irak sınırına asker yığarken diğer yandan Kuzey I-

rak'ta özerk bir Kürt devletinin kurulması olasılığı ile Kerkük ve Süleymaniye'deki Türkmenlerin durumu ve Musul sorunu konularında öngörüler geliştirmiştir. Türkiye ile Irak arasında darbe sonrasında yaşanan gerginliğe rağmen, iki ülke de Kürt sorunu karşısında birlikte hareket etmeye devam etmişlerdir.

Menderes'e göre, komünizm tehlikesi Suriye'den sonra Irak'a da sıçrayarak Türkiye'nin yanı başına gelmiştir. Ayrıca Menderes, Irak benzeri bir darbenin Türkiye'de de yapılacağından endişe duymuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri devam eden partiler üstü dış politika, ilk kez Türkiye'nin Irak darbesine yaklaşımında bozulmuş ve iktidar ile muhalefet farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. 1958 yılından itibaren, gerek Orta Doğu sorunları gerekse Türkiye'ye yerleştirilmesi düşünülen orta menzilli nükleer füzeler (Jüpiterler) dolayısıyla, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemi artmış, buna paralel olarak da, Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımlarda artış olmuştur.

Irak darbesinden sonra Bağdat Paktı önemini kaybetmiş ve yerine kurulan CENTO da Orta Doğu'da etkin bir rol oynayamamıştır. Dolayısıyla Türkiye de, hem Orta Doğu'daki tarihsel geçmişinden kaynaklanan misyonunu hem de Soğuk Savaş savaşçısı rolünü kaybetmiştir. Bu bağlamda, Menderes-Zorlu ikilisinin Sovyetler Birliği'ne yaklaşarak, Amerika'dan daha fazla dış yardım alma taktikleri, Amerika'yı, Orta Doğu'nun savunmasında Türkiye yerine İran'ı tercih etmeye yöneltmiştir.

Irak darbesinden bir gün sonra, 15 Temmuz 1958 tarihinde Amerika'nın Lübnan'a müdahalesinin hemen ardından, İngiliz kuvvetleri de Ürdün'e çıkmışlardır. Türkiye'nin, Lübnan ve Ürdün müdahalelerini desteklemesi, bu ülkelerle olan dostluğundan çok Amerika ve İngiltere'ye güvenilir bir müttefik olduğunu kanıtlama arzusundan kaynaklanmıştır.

Türkiye'nin Orta Doğu krizleri karşısındaki sert tutumu, bölgede Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu Amerika'ya hissettirmek, dolayısıyla gittikçe artan ekonomik sorunlarını çözmek için daha fazla dış

yardım (ekonomik ve askeri) almak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda, 1950'lerin sonuna doğru, Türkiye'nin hem Orta Doğu'daki önemi artmış hem de Sovyetler Birliği'nin Sputnik'i fırlatması sonucu jeo-stratejik önemi Amerika nezdinde tekrar gündeme gelmiştir. Buna paralel olarak, Amerika da OECD ve IMF aracılığıyla Türkiye'ye yaptığı dış yardımları arttırmıştır.

Türkiye'nin Orta Doğu'da izlediği politika, Amerika ve İsrail ile ilişkilerini olumlu yönde etkilerken, Sovyetler Birliği ve bazı Arap ülkelerince olumsuz karşılanmıştır. Ayrıca, abartılan Sovyet tehdidinin somut olarak ortaya çıkmaması, Arap ülkelerini Sovyetler Birliği'ne ve Nasır'ın önderliğindeki Panarabizme yaklaştırmıştır. Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da etkinlik kazanması, Türkiye'nin Sovyet tehdidini hem kuzeyinde hem de güneyinde (Suriye ve Irak) hissetmesine, dolayısıyla Batı'ya özellikle de Amerika'ya daha fazla yaklaşmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin, Demokrat Parti döneminde, kendi bağımsızlığını kısıtlayacak bir dış politika izlemesi, W. Hale'in deyişiyle, "Menderes'in Dulles'tan daha Dullesçi bir komünizm fobisine sahip olmasından" kaynaklanmaktadır. Bu fobi, ekonomik açıdan zor durumda olan bir hükümetin, komünizm tehlikesini durmadan abartarak dış yardım (borç) arama stratejisinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu yumuşadığında da, Türkiye bu değişikliği görmek istememiş ve dış yardımın devam etmesi için Soğuk Savaş'ı keskinleştirmeye çalışmıştır. 1950-1960 Demokrat Parti dönemi, 1923-1945 döneminin karşıtı, 1980 sonrası Özal döneminin öncüsü ve benzeridir.

1950-1960 döneminde, Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkilerini, Cumhuriyet Halk Partisi de Demokrat Parti gibi yorumlamış, Türk dış politikası konusunda iki parti arasında farklı bir yaklaşım olmamıştır. Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin eleştirdiği husus, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne tek yanlı tam bağımlılığı değil, Amerika'nın Demokrat Parti'yi destekleyerek Türk iç politikasında dengesizlik yaratmasıdır.

1950'lerin başından itibaren, Başbakan Menderes, sanayileşmeyi çok önemsemiş ve her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyümeyi sürdürmek istemiştir. Bu bağlamda, geniş halk kesimlerini hayal kırıklığına uğratmadan büyümenin yolu "dış yardım" (borç) almaktan geçmektedir. 1954 yılından itibaren, Türkiye'nin Amerika ile ikili antlaşmalar imzalaması ve böylelikle siyasi ve ekonomik tavizler vermesinin temel nedeni de dış yardımdır. Büyümek için dış borç alınması, bir süre sonra kısır döngüye dönüşmüş ve yeni alınan borçlar ancak eski borç ve faizlerini karşılamakta kullanılmıştır.

1954 yılından itibaren Menderes hükümeti, ödemeler dengesi problemini çözmek ve ekonomiye istikrar kazandırmak için Amerika'dan kredi talebinde bulunmuştur. Amerika ise, yatırımların yavaşlatılması, tarım sübvansiyonlarının azaltılması ve Türk lirasının devalüe edilmesi gibi koşullar Menderes hükümetince yerine getirilmediğinden, Türkiye'nin kredi talebini geri çevirmiştir. 1950'lerde Türk-Amerikan ilişkilerine gölge düşüren en önemli olay, Türkiye'nin ödemeler dengesinin iyileştirilmesine yönelik olarak, Amerikan hükümetinin Türkiye'ye dış yardım vermekte isteksiz davranmasıdır.

Menderes hükümetinin dış politika algılaması, Türkiye'nin dış politika hedef ve çıkarlarının Batı'nın dış politika hedef ve çıkarları ile paralelleşmesi için Amerika Birleşik Devletleri ile çok sıkı bir işbirliğine gidilmesine ve Sovyetler Birliği karşıtı bir politika izlenmesine dayanmaktadır. Bilindiği üzere, Başbakan Menderes'in dış politikası uzun süreli bir Soğuk Savaş varsayımına dayanmaktadır.

Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve büyümesinin ancak dış yardım ile mümkün olacağına inanan Demokrat Parti iktidarı, Amerika'dan alacağı dış yardım ile Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi arasında bir paralellik kurmuş ve Amerika'nın nezdinde Türkiye'nin stratejik öneminin veya beklentilerinin azalması halinde, Amerika'dan alınan dış yardımın da azalacağı kaygısını hatta paniğini yaşamıştır.

Amerika'dan dış yardım alamama ya da bu yardımın azalacağı korkusu, Türkiye'nin özellikle komşularına yönelik olarak zaman zaman "kraldan

çok kralcı” politikalar izlemesine neden olmuştur. Yine bu korku, Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerde, Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı tam bağımlı bir dış politika izlemesini ön plana çıkartmıştır.

Demokrat Parti döneminde, Amerika'dan dış yardım alamama ya da yetersiz dış yardım alma korkusu ve Türkiye'ye yönelik Amerikan çıkarlarının azalması endişesi, Türk dış politikasının temel kaygıları olmuştur. Türkiye'nin Amerika nezdinde önemsizleşmesinin, dış yardımın azalmasını gündeme getireceği varsayımı ön plana çıkmıştır. “Batı'nın dış politika hesabında Türkiye'nin rolü ne kadar büyük olursa, Türkiye o kadar çok yardım alır” inancı ile “Batı'nın Türkiye'nin değerini bilmediği” yakınması, her dönemde olduğu gibi Soğuk Savaş döneminde de Türk basınında sıkça dile getirilmiştir.

Menderes hükümeti, “tarafsız dış politika”yı da kendi güvenliği için bir alternatif olarak görmemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Bağlantısızlar hareketini göz ardı etmesi şeklinde yorumlanmamalıdır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı hariç, hiçbir zaman tarafsız olmamıştır. Osmanlı diplomasisinin temel prensiplerinden biri de, komşusu Slav İmparatorluğu Rusya'ya karşı güçlü ittifaklar kurmasıdır. Fransa ve İngiltere tarihsel açıdan bu rolü oynamışlardır.

Türkiye'nin, ittifaklar sistemi içinde kendi konumunu belirlemede kullandığı kriter, Amerika'nın çıkarları açısından ne kadar önemli olduğu varsayımdır. Bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1964 Johnson mektubuna kadar böyle devam etmiştir. Türkiye, kendi ulusal çıkarları ile Amerika'nın çıkarlarını aynılaştırmış ve bu anlayış zaman zaman Amerika'nın çıkarlarının kendi çıkarlarının önüne geçmesine yol açmıştır. Türkiye'nin, özellikle Menderes döneminde, Orta Doğu'da bölgesel güç ve bölgeyi Batı ile bağlayacak bir alt hegemon olamaması, hem Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya girmesine hem de Türkiye'nin bölge liderliğini Mısır'a kaptırmasına neden olmuştur.

Türkiye, jeopolitik konumunun getirdiği avantajları, bölgesinde yeni çıkar alanları oluşturacak politikalar geliştirmek yerine, dış yardım karşılığında Amerika'nın çıkarları için kullanmayı tercih etmiştir. Demokrat Parti döne-

minde, Türkiye'nin dış politikayı tek odaklı olarak algılaması (Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılık), 1950'lerde Türkiye'nin hareket alanını sınırlandırmış ve uluslararası rolünü bir ittifakın (NATO) sadık üyeliğine indirgemıştır. Bu durum, Türk-Sovyet ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Bir anlamda suni olarak oluşturulan ancak Türkiye tarafından her koşulda devam ettirilmeye çalışılan Soğuk Savaş, Türkiye'yi Amerika'ya daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık, yani 1962 Küba krizi sırasında Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılması ve 1964 Johnson mektubunun alınması, yerini zaman içinde "çok yönlü dış politika"ya bırakmıştır.

Demokrat Parti döneminde, Türk-Sovyet ikili ilişkilerinin başlangıcı, Sovyetler Birliği'nin 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye gönderdiği, iki ülke arasındaki gerilimi yumuşatarak dostça bir işbirliğinin kurulmasını talep ettiği ve Türkiye'den toprak talebinden vazgeçtiğini vurguladığı notadır. Sovyetler Birliği, daha önce yaptığı bütün eleştirilerine rağmen, bu dönemde Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum izlememiştir. Türkiye'nin izlediği politika, emperyalistlerin Orta Doğu ve Balkanlardaki saldırgan ve yayılmacı amaçlarına alet olunması şeklinde tanımlanmıştır.

Menderes hükümeti, Sovyetler Birliği'ne güvenmemenin, daha doğrusu böyle gözükmenin Amerika nezdinde kendisine daha çok itibar kazandıracığına, dolayısıyla daha fazla dış yardım alacağına inandığından, Sovyetler Birliği'nin yaptığı dostluk ve yardım tekliflerine olumlu cevap vermemiştir. Başbakan Menderes, Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü gerginlik politikasının, Türkiye'ye daha fazla dış yardım sağlayacağına inandığından, Soğuk Savaş'ı adeta tek başına devam ettirmek istemiştir.

Sovyetler Birliği'nin, Ekim 1957'de dünyanın ilk uydusu Sputnik'in roket motorunu kullanarak kıtalararası balistik füzeleri (ICBM) fırlatacak düzeye gelmesi, Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemini arttırmış ve Amerika bu bağlamda Türkiye'ye orta menzilli füzeler (MRBM) yerleştirmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, Amerika'nın 1957-1958 döneminde yaptığı ekonomik ve askeri yardımlarda gözle görülür bir artış olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin, Amerika'nın orta menzilli Jüpter füzelerini Türkiye'ye yerleştirmesine ve Amerika ile Türkiye arasında 1959 yılında imzalanan İkili İşbirliği Antlaşması ile sol bir iktidarın önünün kapanmasına sert tepki göstermemesi, Türkiye'nin bu tepkiler karşısında Amerika ve NATO'ya daha fazla yaklaşmasını önlemek istemesindendir.

1959 yılından itibaren, denizaltılarından atılabilen kıtalararası Polaris füzelerinin devreye girmesiyle, Türkiye'deki Jüpter füzeleri işlevsizleşmiş ve Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemi tekrar azalmaya başlamıştır. Menderes'in Amerika'dan daha fazla ekonomik yardım talep etmesi ile Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması aynı yıllara denk gelmiştir.

1950'lerin sonunda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler kurmasının nedeni, Amerika Birleşik Devletleri'ni endişelendirerek daha fazla dış yardım temin etme politikasına dayanmaktadır. Amerika bu blöfü görünce, Menderes hükümetinin Amerika'yı Türk ekonomisine daha fazla yardımda bulunmaya ikna etme girişimleri de başarısızlığa uğramıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesinde öncü rol oynayan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun kişiliği, İngiliz gizli belgelerinde şöyle tanımlanmaktadır: "Türk çıkarlarının korunmasında fanatizm derecesinde dikkatli. Batıcılık kisvesi altında muhtemelen Batı düşmanı. İnatçı bir müzakereci." Bu dönemde, İngiltere'nin tabiriyle "Türk çıkarlarının korunmasında fanatizm derecesinde dikkatli" olan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Başbakan Adnan Menderes tarafından başlatılan ve bir anlamda 1960'lı yılların ortasından itibaren ön plana çıkan "çok yönlü dış politika"nın, Demokrat Parti'nin ve daha sonra da Adalet Partisi'nin temsil ettiği sınıf ve katmanların zorlamasıyla uygulandığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu sınıf ve katmanlar, Türk dış politikasının sadece "çok yönlü" olmasını değil, aynı zamanda bölgesel dış politika izlenmesini, Türkiye'nin bölgesel güç olmasını ve Soğuk Savaş'ın yarattığı yapay gerginlik ortamından kurtulmasını da istemektedir. Bir anlamda suni olarak oluşturulan

Soğuk Savaş, Türkiye'nin kalkınmasını, büyümesini ve dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiş, adeta Türkiye'yi dış dünyaya kapalı bir ekonomik yapı kurmaya zorlamıştır.

“Çok yönlü dış politika” yaklaşımı, Amerika ile ilişkileri gerginleşen Türkiye'nin, bu ülkeden sağlayamadığı dış yardım ihtiyacını karşılamak üzere Harmel raporu sayesinde bulduğu yöntemlerden biridir. Türkiye, gerek Demokrat Parti döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde, Amerika ile arasının bozulması pahasına, ekonomik büyümesinden –bir anlamda enflasyonist politikalardan ya da enflasyon yolu ile kalkınmadan- vazgeçmemiştir.

1960'lı yıllarda Türk dış politikasında meydana gelen değişikliklerin temelinde, Kıbrıs sorunundan kaynaklanan ve Türk dış politikasında meydana gelen değişimi sembolize eden “çok yönlü dış politika” anlayışı ile “ulusal çıkarların da en azından blok çıkarları kadar dikkate alınması gerektiği” yaklaşımı vardır. Türk dış politikasının oluşumunda ve Türkiye'nin bölgesel güç olmasında, ulusal çıkarlarının en azından blok çıkarları kadar ön planda olmasının gerektiği, Türk yöneticiler tarafından 1950'lerin sonunda daha iyi anlaşılmış ve Türkiye Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini zaman içinde geliştirmiştir.

Demokrat Parti iktidarının son yıllarında, gerek dış politikadaki değişiklikler yani bloklar arasındaki yumuşama, gerekse Türkiye'nin ekonomik ve siyasi durumunun bozulması, Türkiye'nin, ulusal güvenliği açısından NATO üyesi kalarak çok yönlü dış politika izlemesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca, Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin izlediği “enflasyon yoluyla kalkınma” modelinin dış yardım gerektirmesi, Demokrat Parti yönetimini, Amerika'dan sağlayamadığı dış yardımı Sovyetler Birliği'nden aramaya yöneltmiştir. Demokrat Parti iktidarının sonunda, Türk-Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar ve Başbakan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaretin doğuracağı farklı yaklaşım, Türk dış politikasının genel çizgisinde bir dönüşüm oluşturmamadan 1960 darbesi ile kesilmiştir.

Vurgulanması gereken önemli bir nokta da, ordunun 1960, 1971 ve 1980 yıllarındaki müdahalelerden kısa bir süre sonra iktidarı bırakmasının nedenlerinden biri de, Türkiye'ye yönelik Sovyet askeri tehdididir. Demokrat Parti iktidarının sonundan itibaren Amerika nezdinde daha bağımsızlıkçı bir konuma gelmeye başlayan Türk dış politikasındaki değişim süreci, 27 Mayıs darbesiyle kesilmiş fakat Koalisyon hükümetleri döneminde, özellikle Küba krizi ve Kıbrıs sorunu sonrasında tekrar bağımsızlıkçı bir sürece ve çok yönlü dış politikaya dönüşmüştür.

27 Mayıs darbesinin hemen akabinde, gerek Milli Birlik Komitesi döneminde, gerekse bu yönetimi izleyen yıllarda ortaya çıkan gelişmelerde (22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimleri) Sovyetler Birliği'nin etkisi aranmış ve Türk basınında Sovyetler Birliği'nin sürekli olarak Türkiye'yi tarafsız yapmaya çalıştığına dair yazılar çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin, 27 Mayıs darbesinden yararlanarak Türkiye'yi tarafsızlaştıracağı propagandasıyla yönlendirilen Türk kamuoyu, Bayar ve Menderes'in büyük bir kredi karşılığında Sovyetler Birliği ile sınır düzenlemesi yaptığı ve Ardahan'ı Sovyetler Birliği'ne bırakacağı konusunda gazetelerde çıkan haberlere de inanır hale gelmiştir. Cemal Gürsel, "Kanaatimize göre yalnız Türkiye'yi değil, aynı zamanda NATO'nun güneydoğu kanadını da kurtardık" diyerek, 27 Mayıs darbesinin Menderes döneminde başlayan Türk-Sovyet yakınlaşmasına karşı bir tepki olduğunu vurgulamıştır.

Kurucu Meclis döneminde, 27 Mayısçıların Türk dış politikasını ağırlıklı olarak Amerika eksenine dayandırmaları nedeniyle, Türk-Sovyet ilişkileri ihtiyatlı bir döneme hatta bir anlamda duraklama dönemine girmiştir. Bilindiği üzere, 27 Mayıs darbesini yapanların en büyük korkusu, Amerika'nın, 5 Mart 1959 tarihli İşbirliği Antlaşması'na dayanarak, 27 Mayıs darbesine müdahalede bulunabilecek olmasıdır. "NATO ve CENTO'ya bağlıyız" sözü bu korkunun ifadesidir.

27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan iktidar değişikliğinin, Türk dış politikasının ana çizgisini değiştirdiği söylenemez. 1950'lerin sonundan itibaren oluşan çok yönlü dış politika ihtiyacı, 1960'lı yıllarda da devam etmiş hatta

Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi olaylar, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini hızlandırmıştır. 27 Mayısçıların ve sonrasında kurulan Koalisyon hükümetlerinin zaman zaman gereğinden fazla Amerika'ya bağımlı politikalar izlemeleri (NATO ve CENTO'ya bağlıyız beyanı, Menderes tarafından yasaklanan U-2 uçuşlarına 27 Mayıs darbesinden 5 gün sonra izin verilmesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden yapılan tasfiyeler ve Sovyetler Birliği'ne mesafeli durulması gibi), gerek Türk kamuoyunda gerekse aydın çevrelerdeki "Amerika'nın karşısında, en azından Fransa kadar bağımsız olalım" yaklaşımının Türk dış politikasına yansımaları bir süre geciktirmiştir. Kamuoyuna göre, Türkiye, NATO üyesi kalarak ve Amerika ile ilişkilerini sürdürerek, Amerika karşısında hiç olmazsa De Gaulle'ün izlediği kadar bağımsız bir dış politika izlemelidir.

Bu dönüşümün öncülüğünü, 1950'li yılların sonunda Menderes-Zorlu ikilisi yaparken, 1960'lı yılların başında Atatürk'ün silah arkadaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarının Başbakanı İsmet İnönü'nün yapması, Türk dış politikasının temel prensiplerinin, yani güvenlik ve dış yardım ihtiyacının karşılanması için daima Batı'ya dönük olunmasının ve "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin devamlılığının sürdüğünün en somut göstergelerinden biridir.

Bu dönüşüme Batı'nın bakış açısını anlatan, The Economist Dergisi'nin 9 Şubat 1963 tarihli sayısında çıkan bir yazıda, Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı, yapılan milyarlarca dolarlık yardımın boşa gittiği, dış yardımı artık daha zor sağlayacağı, İnönü'nün de Menderes döneminde olduğu gibi Sovyetler Birliği'ne yönelebileceği ve Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığındaki Türk Parlamento Heyeti'nin Sovyetler Birliği'ne davet edilmesinin bunun önemli bir göstergesi olduğu belirtilerek, hem Türk-Sovyet yakınlaşması tescil edilmekte hem de bir anlamda teşvik edilmektedir.

1950'lerin sonlarından itibaren silah teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, özellikle kıtalararası Polaris füzelerini taşıyan nükleer denizaltıların üretilmeye başlanmasıyla ve Kitlevi Mukabele doktrini yerine Esnek Mukabele doktrininin ve kademeli savaşın kabul edilmesiyle, Türkiye'nin stratejik önemi azalmıştır. Esnek Mukabele doktrininin kabul edilmesiyle birlikte, Ame-

rika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki nükleer denge, süratle ateşlenebilen kıtalararası nükleer füzeler ve nükleer füze taşıyabilen denizaltılar arasında kurulmaya başlanmıştır.

Söz konusu teknolojik gelişmeler sonucunda, Amerika nezdinde stratejik öneminin azalmasıyla birlikte, Türkiye, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu hem Amerika'nın hem de Sovyetler Birliği'nin karşısında kendisini yalnız hissetmiştir. Yoksa, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu, Türk-Amerikan ilişkilerinin ivme kaybetmesine ya da Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesine yol açmış değildir.

Küba krizi veya Kıbrıs sorunu gibi olaylar gündeme geldiğinde, Amerika'nın, Zürih-Londra Antlaşmaları oluşturulurken Türkiye'ye gösterdiği ilgiyi göstermemesinin nedeni, silah teknolojisindeki gelişmeler sonucunda Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalmasıdır. Unutulmamalıdır ki, Zürih-Londra Antlaşmaları'nın hazırlandığı dönemde Amerika, Türkiye'nin stratejik önemine istinaden Jüpiter füzelerini yerleştirme pazarlıklarını sürdürmekteydi.

Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi olaylar, daima Batı'ya dönük olan Türk dış politikasının devamlılığını etkilememiştir. Bu bağlamda, Amerika karşısında ya da Batı Bloku ve NATO içinde en azından Avrupa ülkeleri kadar (Fransa) bağımsız olabilme süreci başlamıştır. Bu sürecin başlaması, Soğuk Savaş döneminde Amerika'dan daha fazla Soğuk Savaşçılık yapan Türkiye için kolay olmamış ve sürecin sonunda çok yönlü dış politikaya geçiş hızlanmıştır.

1960'lı yıllarda, Amerika'nın siyasi ve ekonomik olarak Batı dünyasına egemen olmayı sürdürdüğü ve Avrupa'nın ancak Amerika'nın desteği ve yardımı sayesinde ayakta kalabildiği vurgulanmalıdır. Bu açıdan, gerek Menderes-Zorlu ikilisinin, gerekse 27 Mayıs yönetiminin dış politikadaki asıl kaygısı, Amerika ile ilişkileri rayına oturtmak olmuştur. Türk diplomasisi, Avrupa ile ilişkilerden çok asıl desteği Amerika'da aramıştır. Nitekim Türkiye'nin "Ortak Pazar"a girme arzusu, 1959 yılında Amerikalı yetkililere danışıldıktan ve on-

lardan olumlu görüş aldıktan sonra gerçekleşmiştir. Türkiye'nin dış yardımıyla, bir anlamda "taşınma su" ile bir yere gidemeyeceğinin farkında olan Amerika, kendi mali yükünü azaltmak için Türkiye'yi Ortak Pazar'a yönlendirmiştir.

Amerika'nın savunma stratejisindeki değişiklik, 1960'lı yıllarda Türk dış politikasını çok derinden etkilemiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesinden, Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen hatta iki ülke arasında Türkiye açısından güven bunalımına yol açan bir çok olayın temelinde bu stratejik değişiklik vardır.

1954 yılından itibaren, Soğuk Savaş'ın eski hızını kaybetmesi üzerine Amerika nezdinde stratejik önemini kaybeden Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 1957 Ekiminde Sputnik'i uzaya fırlatması ve kıtalararası balistik füzeler konusunda ilerleme sağlamasıyla tekrar önem kazanmıştır. Amerika'nın denizaltılardan atılabilen kıtalararası Polaris füzelerini geliştirmesiyle, Türkiye'deki orta menzilli Jüpiter füzeleri önemini kaybetmiş, dolayısıyla Amerika nezdinde Türkiye'nin de stratejik önemi tekrar azalmıştır.

Amerika tarafından Küba krizi öncesinde başlatılan, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi girişimleri, Küba krizinde Jüpiter füzeleri pazarlık konusu yapılıncaya hızlanmış ve Jüpiter füzeleri bir süre sonra sökülmüştür. Amerika'nın savunma stratejisindeki bu değişim, Türkiye'de Demokrat Parti iktidarının sonunu hızlandırırken, Türk dış politikası yapımcılarının en çok korktukları hususlardan biri olan, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması sürecini de başlatmıştır. Bu durum, Demokrat Parti iktidarını, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye ve Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılıktan, karşılıklı bağımlılığa yöneltmiştir. Bu politikanın, 1960 darbesinden sonra kurulan Koalisyon hükümetleri ve Adalet Partisi iktidarı süresince de, 12 Mart 1971 müdahalesine kadar devam ettiği görülmektedir.

Türkiye, NATO üyesi olmak için Kore Savaşı'na katılışından 1960 darbesinin sabahında NATO'ya bağlılığını bir kez daha vurguladığı döneme kadar geçen sürede ve sonrasında NATO'ya üye olmasının bir anlamda bedeli, ya Küba krizinde olduğu gibi gıyabında pazarlık konusu yapılarak ya da

Kıbrıs sorununda olduğu gibi ulusal çıkarını blok çıkarlarının önünde tutarak, dolayısıyla Sovyetler Birliği ile arasında çıkabilecek bir çatışmada Amerika Birleşik Devletleri ve NATO tarafından yalnız bırakılarak ödemiştir.

1962 ilkbaharından itibaren Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi, bir Soğuk Savaş oyunu olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, Küba krizinin ortaya çıkarttığı tehlike gerçek olmaktan çok bir görüntüdür. Dolayısıyla Sovyet füzeleri, Kennedy zorladığı takdirde sökülme üzere Küba'ya yerleştirilmiş gibidir. Sovyetler Birliği açısından, Sovyet füzelerinin Küba'dan sökülmesinin, Amerika tarafından ödenecek bir bedeli olmalıdır. Amerika'nın ödeyeceği bedel ise, Küba'yı işgal etmeyeceğine dair teminat vermesi ve Sovyetler Birliği'nin sınırına yakın ülkelere, başta Türkiye olmak üzere, yerleştirilmiş olan orta menzilli nükleer füzelerin sökülmesidir. Küba krizi, Doğu ve Batı Blokları'nın aralarındaki çatışmalara eskisinden daha farklı bakmalarında ve aralarındaki sorunları ele alış biçimlerinde (crisis management) bir dönüm noktası olmuştur.

Amerika'nın Küba krizine yaklaşımının temelinde, özellikle Kennedy döneminde ortaya çıkan Esnek Mukabele doktrininin bir sonucu olarak, Türkiye'nin jeopolitik öneminin Polaris denizaltıları ile yer değiştirmesi ve Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin Küba'daki Sovyet füzelerinin sökülmesinin bedeli olabileceği yaklaşımı vardır. Seçenekler arasından sadece Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin taviz olarak verilmesinin nedeni, Jüpiter füzelerinin teknolojik olarak eskimesinin ötesinde (İtalya'daki Jüpiter füzeleri eskimemiş midir?) Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması ile de ilgilidir. Üstelik, Türkiye'nin stratejik öneminin azalması, Türkiye'yi Amerika'ya daha da bağımlı hale getirmiştir. Türkiye'nin stratejik öneminin devam etmesi ise, bağımsızlığını da olumlu yönde etkilemekte ve Türkiye'yi Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa yöneltmektedir.

1960'lı yılların hemen başında, Türkiye'nin Amerika ve NATO ile ilişkilerinde en can alıcı konular, daha fazla ekonomik yardım almak ve Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktır. Ancak Küba krizi sırasında Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılmasını, Sovyetler Birliği'nden çok müttefiki Amerika'nın

teşvik etmesi hatta Sovyetler Birliği'nin aklına Küba'daki füzelere karşılık Türkiye'deki füzeler fikrini getirmesi, Türkiye'yi, NATO üyeliğini ve Amerika ile ilişkilerini sorgulama sürecine sokmuştur. Küba krizi, Johnson mektubunda olduğu gibi Türk dış politikasında köklü bir değişiklik yaratmasa da, bu değişikliği hızlandırıcı bir zemin hazırlamış, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde tek yanlı tam bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa geçişi kolaylaştırmış ve tek odaklı politikadan çok yönlü dış politikaya dönüşümü sağlamıştır.

Amerika'nın, özellikle Küba krizinde olduğu gibi, müttefiklerine danışmadan tek başına hareket etmesi, Avrupa'nın Amerika'yı eleştirmesine ve görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eleştirilerde öncülüğü, kendi nükleer gücünü oluşturmaya karar veren De Gaulle liderliğindeki Fransa yapmıştır. De Gaulle ve diğer Avrupalı liderlerin, Amerika ile ilişkilerini gözden geçirmelerinin en önemli nedeni, Amerika'nın Küba krizi sırasında veya sonrasındaki girişimlerini NATO üyesi müttefiklerine danışmaması ve olaylar olup bittikten sonra onlara bilgi vermesidir.

Bilindiği üzere, silah teknolojisindeki gelişmeler Amerika ve NATO'nun savunma konseptlerindeki değişiklik ve Kitlevi Mukabele doktrininden Esnek Mukabele doktrinine geçilmesi, Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasına neden olmuştur. Amerika'nın ve genel anlamda Batı'nın çıkarları açısından, stratejik jeopolitik coğrafyasının önemi dışında, uluslararası ilişkilerinde fazla bir koz ileri süremeyen Türkiye'nin, pazarlık gücü ve önemi yumuşama ile (detant) tamamen zayıflamıştır. Dolayısıyla, "Yumuşama dönemlerinde Türkiye'nin önemi azalır, gerginlik dönemlerinde ise artar" varsayımı bir anlamda doğrulanmıştır.

Amerika, Küba'daki Sovyet füzelerinin kaldırılmasını sağlayarak kendi güvenliğini arttırırken, Jüpiter füzelerini sökerek Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki güvenliğini zayıflatmıştır. Oysa Türk hükümeti, Küba krizinin başından sonuna kadar, Amerika Birleşik Devletleri'ni kayıtsız şartsız desteklemiş ayrıca Küba'ya uygulanan ekonomik ablukaya ilk uyan devletlerden biri olmuştur. Türkiye'nin, Amerika'nın bu denli etkisi altında olması, Sovyetler Birliği'nin daima tepkisini çekmiştir. Türkiye, Amerika'nın global çıkarları söz

konusu olduğunda, müttefikinin güvenliğini hatta varlığını tehlikeye sokacak kararları dahi alabileceğini Küba krizi sırasında yaşamıştır.

İnönü hükümeti, Kore Savaşı'nda olduğu gibi, Küba krizi sırasında da Amerika'yı desteklerse, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemini devam ettirebileceği duygusuna kapılmıştır. O dönemde de, Türkiye'nin yanlış algıladığı gibi, Kore Savaşı'na katılması değil, değişen stratejik anlayış Türkiye'nin NATO üyesi olmasının yolunu açmıştır. Küba krizinde de, Türkiye'nin gereksiz bir aşırılıkla Amerika'nın yanında yer alması, Kennedy'nin iktidara gelmesiyle birlikte Esnek Mukabele doktrinini kabul eden Amerika nezdinde Türkiye'nin stratejik önemini arttırmamıştır. Jüpiterlerin önce pazarlık konusu yapılması, sonra da sökülmesi bunun en somut örneğidir.

Bu bağlamda, 13 Şubat 1963 tarihli Milliyet Gazetesi'nin başyazısında, Economist Dergisi'ne atıf yapılarak şunlar dile getirilmiştir: "Denizaltılar tarafından taşınan Polaris füzelerinin geliştirilmesi sonrasında stratejik değeri kalmayan Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi, Batı'nın savunulması açısından stratejik önemi büyük olan Türkiye'nin durumunu değiştirmiştir. Türkiye, Batılılar için stratejik açıdan artık eskisi kadar önemli değildir." Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasıyla, aldığı dış yardım miktarının da doğru orantılı olarak azalacağı anlaşılmaktadır.

Küba krizi, Türk dış politikasının değişim sürecini başlatırken, Türk-Amerikan ve Türk-Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir. Esnek Mukabele doktrininin uygulanması sonrasında Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması, Küba krizinde yansımasını bulmuş ve Kıbrıs sorunu ile artarak devam etmiştir. Bu durum Türkiye'yi, Amerika'dan bağımsız politikalar izleyerek, Amerika nezdinde tekrar önem kazanma çabasına itmiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Avrupa ile yakınlaşmasını da bu çerçevede yorumlamak lazımdır.

Küba krizi, Türk-Amerikan ittifakının ve Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılığın, Türkiye açısından neden olduğu maliyetler ve tehlikeler bakımından iyi bir örnektir. Küba krizi, bir süper güç ile ittifak ilişkileri kurmanın ve bu

süper gücün askeri kuvvetleri ve nükleer silahlarının Türkiye toprakları üzerinde konuşlandırılmasına izin vermenin, diğer süper gücü tahrik edeceğini ve Türkiye'ye saldırma olasılığını arttıracaklarını hatta Türkiye'yi bir nükleer savaşa sürükleyebileceğini göstermiştir.

Küba krizi sonrasında Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesi, Türkiye'ye, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yumuşama ve Amerika'nın etkisini dengeleme olanağı vermiştir. Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki Türk Parlamento Heyeti'nin 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmesi, 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nden gelen her türlü dostluk önerisini kuşkuyla karşılayan Türkiye'nin tutum değişikliğini göstermesi açısından önemli bir adımdır. Küba krizi, Türk dış politikasının tek odaklılıktan çok yönlülüğe geçişinde öncü bir rol oynamıştır.

Bilindiği üzere, Türkiye'nin NATO'ya üye olması bütün diğer sorunlardan (Kıbrıs sorunu gibi) önemli görülmüş, dolayısıyla Türkiye'nin NATO politikalarını uygulamaya çalışması dışında kendine özgü bir dış politikası olamamıştır. Ancak Türkiye, NATO'ya böylesine bağımlı olduğu bir dönemde bile, NATO'nun politikalarını, bölgesel politikalara ve bölgesel ittifaklara dönüştürmeye ve böylelikle bölgesel güç olmak için kullanmaya gayret göstermiştir. Türkiye, İngiltere'ye rağmen, özellikle Orta Doğu ve Balkanlardaki girişimleriyle Amerika'nın desteğini arkasına alarak bölgesel güç olmanın yollarını aramıştır.

Türkiye'nin, özellikle NATO'ya üye olma aşamasında ve sonrasında, Sovyetler Birliği'nin ve komünist dünyanın emperyalizmine karşı kendi güvenliğini garanti altına almak istemesi ve NATO'nun güneydoğu kanadı ile Doğu Akdeniz'in güvenliği ve istikrarının Türkiye ve Yunanistan'ın birbirleriyle iyi geçinmelerini gerektirmesi, Kıbrıs sorunu karşısında zaten mesafeli olan tutumunu etkilemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ile ilgilenmesi kendi bağımsız iradesiyle değil, Batılı müttefiklerinin izniyle hatta zorlamasıyla mümkün olmuştur.

Bu dönemde Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununu ve EOKA eylemlerini, İngiliz sömürge yönetimine karşı Kıbrıslıların bağımsızlık savaşı olarak değerlendirmiştir. Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ta çözümün Kıbrıslılara ait olduğunu, dolayısıyla self determinasyonu desteklediğini açıklamıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden sonra, gerek enosis gerekse çifte enosis ve taksim gibi çözüm yollarına, bu öneriler Kıbrıs'ı NATO üyesi yapacağından dolayı şiddetle karşı çıkmıştır. Oysa Makarios'un savunduğu bağımsız Kıbrıs tezi, Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'e stratejik bakışı ile paralellik arz etmektedir.

1950'li yılların sonuna doğru, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemi kuşkusuz Yunanistan'a nazaran daha fazladır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, Zürih ve Londra Antlaşmaları sonucu Kıbrıs Türk toplumuna da Rumlara eşit statü tanınmasıdır. Zürih ve Londra Antlaşmaları'na taraf olması ise, o dönemde Türkiye lehinde olan konjonktürün en önemli kazanımlarından biridir.

Türk toplumunun Rumlara eşit bir statü kazanması, uluslararası konjonktürün yani Soğuk Savaş'ın ve NATO sisteminin devamının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının asıl nedeni, NATO'nun güneydoğu kanadının zayıflamasını ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de etkinlik kazanmasını önlemektir. Kıbrıs Cumhuriyeti "sui generis" bir cumhuriyettir. Bir devlet kurulmuş fakat "Kıbrıslı" denilebilecek bir millet yaratılamamıştır.

Türk dış politikasının gidişatını derinden etkileyen ve çok yönlü dış politika anlayışının etkinlik kazanmasını sağlayan en önemli olaylardan biri de, Küba krizinin Türk dış politikasına yansımaları daha sindirilmeden, Johnson mektubunun Türkiye'ye gönderilmesidir. Küba krizi sırasında gıyabında pazarlık konusu yapılan ve bu pazarlıktan sonradan haberdar olan gururu kırılmış Türkiye, aradan iki yıl geçtikten sonra bu defa da 5 Haziran 1964 tarihinde Johnson mektubu ile karşılaşmıştır.

Amerika'nın global politikalarını tam anlamıyla algılayamayan Türkiye, özellikle Kıbrıs konusunda, stratejik önemini ve NATO'ya yaptığı katkıları ileri sürerek Yunanistan'a nazaran daha fazla destek beklemiştir. Zürih ve Londra Antlaşmaları'nı imzalanırken Amerika'nın tam desteğine sahip olan Türkiye'nin, stratejik öneminin azalmasıyla birlikte haklı olduğu Kıbrıs davasında Amerika'nın yeterli desteğini alamaması ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik amaçlarını önlemek için Amerika'nın enosisi savunur hale gelmesi, (Enosisin gerçekleşmesi yani Kıbrıs'ın Yunanistan'ın bir parçası haline gelmesi, Kıbrıs'ın kendiliğinden NATO toprağı olması demektir.) Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini hızlandırmıştır.

Amerika ve NATO, kendi çıkarları açısından tehlikeli olacağı için Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemeye çalışırken, Türkiye'nin iç ve dış politika gerçeklerini ve ulusal çıkarlarını göz ardı etmişlerdir. Türkiye'nin ulusal çıkarlarını da koruması gereken NATO, ulusal çıkarlarını ön plana çıkardığı zaman neredeyse Türkiye'nin bu davranışlarını önlemenin bir aracı haline gelmiştir. Ulusal çıkarlar, blok çıkarlarının gerisinde kalmış ya da blok çıkarları ulusal çıkarların önüne geçmiştir.

Bu dönemde, Amerika'nın Johnson mektubunu göndermekteki en önemli amacı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engelleyerek, NATO üyesi iki ülke arasında bir savaş çıkmasını önlemek, dolayısıyla NATO'nun güneydoğu kanadının zayıflamasına fırsat vermeyerek, Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de güçlenmesine engel olmaya çalışmaktır. Amerika, Kıbrıs'ı iki NATO üyesi arasında paylaştırarak, yani çifte enosis zemin hazırlayarak Kıbrıs sorununu çözme düşüncesindedir.

Johnson mektubu, Türkiye ile Amerika'nın çıkarlarının ya da ulusal çıkarlar ile blok çıkarlarının her zaman uyuşmayacağını, dolayısıyla blok çıkarlarının ulusal çıkarlara tercih edilmesi gerektiğini, aksi takdirde Johnson mektubunda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunması sonucunda ortaya çıkacak bir Sovyet saldırısı karşısında NATO'nun Türkiye'yi savunmayabileceğini hiç bir tereddüde mahal bırakmadan ortaya koymaktadır. Johnson mektubu, Türkiye'nin Esnek Mukabele doktrini doğrultu-

sunda stratejik öneminin azaldığı ve uluslararası ilişkiler açısından yalnızlaştığı, dolayısıyla Türk dış politikasının yeniden oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemde gönderilmiştir.

Türkiye, güvenliğini korumak için sadece NATO'nun yetmeyeceğini, NATO üyesi kalarak Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini anlamıştır. NATO üyesi bir çok ülke gibi Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirerek, özellikle Kıbrıs sorusunda bu devletlerin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikası iki temel üzerine kurgulanmıştır. Bunlar; güvenlik ve dış yardım (askeri ve ekonomik) ihtiyacıdır. Johnson mektubu, Amerika'nın, Türkiye'nin güvenliğini ve dış yardım ihtiyacını artık eskisi gibi sağlamayacağını ortaya koyması açısından en somut göstergedir.

Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunu konusunda Türkiye'ye yaklaşımı, Johnson mektubundan sonra olumlu yönde değişmiştir. Sovyetler Birliği, 1964 öncesinde self determinasyon ile Makarios'un bağımsızlık ve bağlantısızlık politikalarını desteklemiştir. Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs'a ilişkin politikası, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da önce İngiltere'nin sonra da Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisini azaltacak ve NATO'yu zayıflatacak her türlü hareketi desteklemek temeli üzerine kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin enosise karşı tavrı da bu çerçevede şekillenmiştir. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorununa yaklaşımı iki temele dayanmaktadır: 1) Kıbrıs'ı NATO'nun parçası yapacağından dolayı enosise ve taksime karşı çıkmak, 2) Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler bünyesinde çözmek.

İnönü'nün, "Müttefiklerimiz bu ittifakı dağıtma gayretinde muvaffak olurlarsa, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu yeni dünya da yerini alır" yaklaşımı ve Johnson mektubu, Türkiye'yi derinden etkilemiş ve başta Kıbrıs sorunu ile ekonomik ilişkiler olmak üzere Türk-Sovyet yakınlaşmasını hızlandırmıştır.

1960'lı yılların ortasından itibaren, Küba krizinde (Ekim 1962) Türkiye'nin gıyabında pazarlık konusu yapılması, Johnson mektubu (5 Haziran

1964) ve hemen akabinde Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliğı'ni ziyareti (30 Ekim-6 Kasım 1964) sonrasında, Türk dış politikası önemli bir değışim sürecine girmiştir. Böylece Türk dış politikası, yalnızca Amerika önderliğıindeki Batı ile yakın ilişkiler kuran tek odaklı bir politika olmaktan çıkmış ve çok yönlü bir politika olma yoluna girmiştir. Özellikle, Sovyetler Birliğı ile ilişkilerin normalleşmesi yönünde atılan adımlar, Balkan ve Orta Doğıu ölkeleriyle düzeltilen ve geliştirilen ilişkiler, Türk dış politikasına çok yönlü bir nitelik kazandırmıştır.

Türkiye'nin, güvenliğini NATO üyesi kalarak sağılayabileceğı, modernleşme ile Batı'ya bağımlılığın özdeş olması gerektiğı ve Amerika'ya tek yanlı ekonomik bağımlılık gibi tabu varsayımlar, Johnson mektubundan sonra tartışılabilir hale gelmiştir. Türkiye, gerek Sovyet Bloku gerekse komşuları ve Üçüncü Dünya ölkeleriyle hızla yakın temaslar kurarak ilişkilerini normalleştirmiştir.

Dış politikada çok yönlülüğün tercihi, Türkiye'nin Batı'dan ne kadar uzaklaşabileceğinin ve Doğıu'ya ne kadar yaklaşabileceğinin genel sınırlarını da ortaya çıkartmıştır. Böylece, Batı ile ilişkilerin "asgari" çizgisiyle, Doğıu ile ilişkilerin "azami" çizgisinin ne olabileceğı açıklık kazanmıştır. Johnson mektubu, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmanın ötesinde, Türk-Sovyet ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur. Bilindiğı üzere, Feridun Cemal Erkin'in 25 yıllık bir aradan sonra Dışışleri Bakanı olarak 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliğı'ni ziyaret etmesi Johnson mektubunun hemen akabinde gerçekleştirilmiştir.

Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliğı ziyareti sonrasında normalleşen Türk-Sovyet ilişkilerinin en önemli unsuru "mütekabiliyet" yani karşılıklılıktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde ise, yumuşamanın başladığı dönemlerde bile, Soğıuk Savaş'ın en yoğun yaşadığı ve yumuşamanın sözünün edilmediğı günlerdeki gibi "karşılıklı bağımlılık" yerine "tek yanlı tam bağımlılık" söz konusudur. Blok çıkarları daima ulusal çıkarların önünde olmuştur.

Türkiye, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ile gelişen ilişkilerinin Amerika nezdinde ve NATO içindeki konumunu tehlikeye sokacağı varsayımından, o dönemdeki Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel'in 14 Aralık 1967 tarihli "İttifakın Gelecekteki Görevleri" raporu ya da diğer ismiyle "Harmel raporu" sayesinde vazgeçmiştir. Söz konusu rapora göre, NATO üyesi her devlet, ittifakın temel amaçlarını göz önünde bulundurarak, kendisinin ekonomik, siyasi, jeopolitik, tarihi ve geleneksel durumuna göre, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirebilecektir. Harmel raporu, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini kolaylaştırmış ve meşrulaşmasını sağlamıştır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili ekonomik ve ticari ilişkiler, siyasi ilişkilere nazaran daha hızlı gelişmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesi, global gelişmelerin yanı sıra, Kıbrıs uyuşmazlığının ortaya çıkması ile tahmin edilen süreden önce gerçekleşmiş ve Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Sovyetler Birliği'nin görüşü Türk teziyle paralel hale gelmiştir.

Ayrıca Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek istemesinin ötesinde bölgesel güç olmanın yollarını aradığı, bunun da, komşuları ve bölge ülkeleriyle dostane ilişkiler kurmaktan geçtiğinin farkına vardığı anlaşılmaktadır. Türkiye, her dönemde, Soğuk Savaş dönemi gibi tek yanlı tam bağımlılığın en üst düzeyde olduğu dönemlerde bile, tarihi geçmişinin de (misyonunun) zorlamasıyla bölgesel güç olmanın yollarını aramış ve dış politikasını buna göre düzenlemiştir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyaretinden sonra karşılıklı ziyaretler dönemi başlamıştır. Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği ziyaretinin hemen ertesinde, 4-13 Ocak 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Presidyum üyesi Podgorni başkanlığında bir Sovyet parlamento heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye, bu ziyaretin hemen sonrasında (Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusundaki tavizi karşılığında) "Çok Taraflı Nükleer Güç"ten çekildiğini açıklamıştır. Podgorni'nin ziyaretini tamamlamasının ardından, Bütçe Kanunu'nun 13 Şubat 1965 tarihinde TBMM'de reddedilmesi üzerine İnönü hükümeti istifa etmiştir. O dönemdeki

söylentilere göre, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini arttırmaya çalıştığı için İnönü'nün düşürülmesine Amerika destek olmuştur. Dolayısıyla, bir anlamda İnönü de, Menderes'in kaderini paylaşmıştır.

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, 27 Mayıs darbesi olmasaydı Başbakan Adnan Menderes'in 12 Temmuz 1960 tarihinde yapacağı Sovyetler Birliği ziyaretini, beş yıllık bir aradan sonra 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. İnönü hükümeti zamanında başlatılan Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi çabaları, Adalet Partisi ağırlıklı Ürgüplü hükümeti döneminde de sürdürülmüştür. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında başlatılan yakınlaşma süreci, TBMM'de grubu bulunan bütün partiler tarafından desteklenmiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gelişen ekonomik ilişkiler ve Kıbrıs sorunu açısından, iki ülke arasında o güne kadar yapılan ziyaretlerin en önemlisi, Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksı Kosigin'in Başbakan Ürgüplü'nün ziyaretini iade etmek amacıyla 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı ziyaretir. Kosigin'in ziyaretine karşılık olmak üzere, Başbakan Süleyman Demirel 19-28 Eylül 1967 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaretten önce, 25 Mart 1967 tarihinde imzalanan Ekonomik ve Teknolojik İşbirliği Antlaşması ise, önemli sanayi komplekslerinin kurulması için Batı'nın vermediği finansmanı sağlamıştır. Bu sanayi tesisleri arasında; Aliaga Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Kereste Fabrikası ve Iskenderun Demir-Çelik Fabrikası sayılabilir.

Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında, 1960'lı yılların ortasına doğru, bir yandan farklı komünizm uygulamalarının kendi aralarında yaşadıkları problemlerin ortaya çıkması diğer yandan Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmeye başlaması, Türkiye'deki Sovyet-karşıtlığını (anti-Sovyetizmi) azaltmış, komünizm karşıtlığını (anti-komünizmi) ise, azaltmak şöyle dursun bilakis arttırmıştır. 1965-1970 döneminde Türkiye'de sol eğilimli bir hükümet bulunsaydı, Türkiye'nin Doğu Bloku ile bu şekilde yoğun ilişkiler kurması zor olabilirdi.

1965-1971 döneminde, Başbakan Süleyman Demirel'in ekonomik kalkınma tutkusu ve aynı dönemde Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı dış yardımları hem denetlemesi hem de azaltması, Demirel hükümetini de Sovyetler Birliği'ne yöneltmiştir. Başbakan Demirel'in 12 Mart muhtırası ile iktidardan uzaklaştırılması, 1959-1960 Menderes dönemi ile kıyaslanmış ve ülke ekonomisini kaldırmak üzere Sovyetler Birliği ile yakınlaşan hükümetlerin ordu tarafından iktidardan uzaklaştırıldığı ve bunun arkasında da Amerika'nın olduğu ileri sürülmüştür.

Gerek Demokrat Parti gerekse Adalet Partisi iktidarlarının, temsil ettikleri sınıf ve katmanların o dönemdeki özellikleri ve taleplerini yansıtan bir dış politika uyguladıkları görülmektedir. 1960-1976 yılları arasında Bretton Woods sisteminin de öngördüğü gibi, Türkiye, kapitalist dünya ile ulusal ekonomisi arasındaki uyumu ve dengeyi gözetmeye çalışmıştır. Bilindiği üzere, ulusal ekonomi ile global ekonomi arasındaki uyum, kamu sektörü yerine özel sektörün ön plana çıkarılmasıyla gerçekleşmektedir. Ancak, Türk burjuvazisinin "güçlü devlet" olmadan yapamayacağı da bir başka gerçektir.

Demokrat Parti'nin 1950'lerin sonundan itibaren başlattığı, Türkiye'nin Batı'dan özellikle Amerika'dan alamadığı dış yardımı, Sovyetler Birliği'nden alarak ağır sanayi yatırımlarını devam ettirme ve kalkınmasını finanse etme politikası, 1960 darbesinin ilk yıllarında yavaşlarsa da, özellikle Kıbrıs sorunu ve Johnson mektubu sonrasında tekrar eski ivmesini kazanmıştır. Böylece Türk dış politikası, hem siyasi hem de ekonomik bir dönüşüm içine girmiştir. Bu dönüşümü hızlandıran en önemli etkenlerden biri de, ticaret kesiminin yeni pazarlar bulma isteğidir.

1960'lı yılların ortasından itibaren, Türk-Sovyet ilişkilerinde sağlanan yakınlaşmanın iki temel nedeni vardır: 1) Türk ekonomisinin finansman ihtiyacı, 2) Türk-Amerikan ilişkilerinin Kıbrıs yüzünden bozulması. Acaba Kıbrıs sorunu olmasaydı da, dış yardım ihtiyacı, tıpkı 1960 yılında Menderes'i zorladığı gibi 1960 darbesi sonrasında da Türk yöneticileri Sovyetler Birliği'ne yaklaştıracak derecede önemli bir faktör olacak mıydı? Bu sorunun cevabı 'evet'tir. Beş yıllık planların finansmanı meselesi, dış yardımın ön plana çık-

masını zaten zorunlu hale getirecektir. Kıbrıs sorunu, bu süreci hızlandırmıştır.

İki ülke arasında ekonomi alanında sürdürülen işbirliği, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan gergin havayı büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve iki ülke arasında bir diyalogun kurulmasını yeniden mümkün hale gelmiştir. Ancak, Türkiye'de 1960'ların sonuna doğru başlayan ve yoğunlaşarak devam eden anarşik olaylar ve bu olaylar karşısında Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa Devletleri'nin pek de olumlu olmayan ve Türkiye'deki anarşistlere sempati duyan tutumları, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin 12 Mart 1971 tarihinden sonra da aynı şekilde devam etmesini önlemiştir. Nitekim, 12 Mart müdahalesinden sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli sayılabilecek yeni gelişmeler olmamıştır.

1960'ların ortasında, dünyada da önemli değişiklikler olmuş, bloklar arasındaki duvarlar yıkılmış ve bloklar içindeki sıkı dayanışma yumuşamıştır. Bu bağlamda, Türk dış politikasında da bazı düzenlemelere gidilmiş ve Türkiye'nin ekonomik ilişkileri bu yeni duruma uydurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında başlayan yeni ekonomik ilişkiler, bazı çevrelerin iddia ettiği gibi basit bir taktik değil, Türk dış politikasındaki yeni gelişmelere uyum sağlamak amacıyla Türkiye'nin ulusal çıkarlarının zorunlu kıldığı gelişmelerin bir sonucudur. Çok yönlü dış politikanın Türkiye açısından en önemli yararı, siyasi bakımdan Türkiye'ye kazandırdığı 'kişilik' ve sosyal, kültürel özellikle de ekonomik alanlarda sağladığı yeni imkanlardır. Türkiye'nin 1960'ların ikinci yarısından itibaren Batı'nın ekonomik yardımına olan ihtiyacının bir ölçüde azalması da çok yönlü dış politika izlenmesini kolaylaştırmıştır.

Türkiye, seçeneklerini çoğaltmak ve yeni seçenekler oluşturmak için 1923-1939, 1959-1960 ve 1965-1971 dönemlerinde Sovyetler Birliği'ni bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ni ileri sürerek statükoyu koruması daha kolay olmuştur. Ayrıca bu dönemler, çok yönlü dış politikanın uygulanabildiği, Türkiye'nin tarihi geçmişi (misyonu) nedeniyle bölgesel güç olmaya yaklaştığı, hatta bu tür denemelere giriştiği dönemler

olmuştur. Unutulmamalıdır ki, 1947-1953 döneminde yani Soğuk Savaş'ın en yoğun olarak yaşandığı, hatta blok çıkarlarının ulusal çıkarların önünde olduğu, çok yönlü dış politika yerine tek odaklı dış politikanın (Amerika ve NATO'ya tek yanlı tam bağımlılık) uygulandığı dönemlerde bile, Türkiye, bölgesel güç olmanın yollarını aramıştır.

Soğuk Savaş'a ve tek odaklı dış politikaya bağımlılığın Türk dış politikasının temel eksenini oluşturduğu dönemlerde, yumuşamaya yönelik her hareket travmatik bir etki yaratmıştır. Bilindiği üzere, Türk dış politikasını oluşturanlara göre, "Yumuşama dönemlerinde Türkiye'nin önemi azalır, gerginlik dönemlerinde ise artar." 5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubundan sonra Türk dış politikasında bir değişim yaşanmış ve Türkiye NATO içinde Avrupa çizgisine yaklaşmaya başlamıştır. Böylece Türk dış politikası, Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılıktan karşılıklı bağımlılığa yönelmiştir.

Türkiye, her şeyden önce NATO ittifakı içinde hızla güçlenen Avrupa'nın bir parçasıdır. Türkiye'nin çıkarı, NATO içinde azami esnekliği göstererek, Avrupa ile Amerika arasında dengeli bir politika sürdürmektedir. Türk dış politikasında revizyon gereğinin gündeme gelmesiyle, bir yandan Sovyetler Birliği ile ilişkileri düzeltmek için harekete geçilirken, diğer yandan da Orta Doğu ve Arap ülkelerine yaklaşma politikasına ağırlık verilmiştir.

Demokrat Parti'nin son döneminden itibaren Türkiye'nin izlediği çok yönlü dış politika, Amerika Birleşik Devletleri tarafından olumlu karşılanmamıştır. Fakat füze teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, Amerika nezdinde stratejik önemi azalan ve gerek Küba krizi gerekse Kıbrıs sorununda Amerika'dan umduğu desteği bulamayan Türkiye'nin, çok yönlü dış politika izlemekten başka seçeneği de kalmamıştır.

Bu çerçevede, 1950'li yılların sonundan itibaren Amerika'nın çıkarları ile Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin temsil ettiği sınıf ve katmanların çıkarları çatışmaya başlamıştır. Türkiye'nin yükselen ulusal burjuvazisi, kendi ulusal çıkarlarını Amerika'nın global çıkarlarına tercih ederek, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini desteklemiş ve hızlandırmıştır. Bu bağlamda

Türkiye, tarihi misyonu ve ulusal çıkarları ile global dünya arasında bir denge oluşturabilirse, jeopolitik öneminin ötesinde stratejik önemini de sürekli kılabilir. Böylece Türkiye, hem bölgesel güç olabilir hem de bölgesinde liberal ekonomi ve demokrasinin örnek ülkesi haline gelerek konjonktürel değişimlerden asgari düzeyde etkilenir ve sadece jeopolitik önemini öne sürerek dış yardım bulma telaşına düşmez.

1960'lı yılların ortasından itibaren Türkiye'de uygulanmaya çalışılan çok yönlü dış politika anlayışı, Türk demokrasisinde yaşanan kesintiler sonucu bir dış politika anlayışı haline gelememiş, özellikle darbelerin (12 Mart 1971-12 Eylül 1980) hemen ardından gelen kısa dönemlerde "çok yönlü dış politika" yerini Amerika'ya tek yanlı tam bağımlı dönemlere bırakmış ve en çok bu dönemlerde Amerika'ya tek yanlı tavizler verilmiştir. (U-2 uçuşlarının serbest bırakılması, Haşhaş sorunu, Rogers planı gibi)

Çok yönlü dış politika izlenmesiyle birlikte, Türk dış politikasında yeni olan bir başka yaklaşım da, Türkiye'nin bölgesel güvenlik ve işbirliği çıkarlarını bağlı olduğu ittifak çıkarlarının üstünde değerlendirmeye başlamasıdır. Böylece Türkiye, Soğuk Savaş'ın global çıkarları yerine, Soğuk Savaş sonrası çelişkilerle dolu dengesizliğinde bölgesel çıkarlarını vurgulamaya başlamıştır.

Türkiye'nin bölgesel güç olma talebi ve tarihi geçmişinin bu misyonu Türkiye'ye bir anlamda zorunlu olarak yüklemesi ayrıca varlığını ve bekasını devam ettirebilmesi ve stratejik önemini konjonktürel olmaktan çıkararak devamlı hale getirebilmesi gibi etkenler, Türkiye'yi çok yönlü dış politika izlemeye adeta sürüklemiştir. Gelişen ulusal burjuvazinin dış politikadaki değişim talebinin ve Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılık politikasının artık Türkiye'nin dış politika taleplerini karşılayamamasının ötesinde, Türkiye'nin tarihi birikimi ve misyonu da Türkiye'yi bölgesel güç olmaya zorlamıştır. Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkilerinin izlediği seyir bunun en somut göstergesidir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar:

ABEL, Elie: **The Missile Crisis** (Washington: Bantaun Books, 1966).

ACAR, Cemal: **Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası** (Ankara, 1991).

ACAR, İrfan C.: **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1989).

ADAMOF, E. E. ve diğerleri: **Anadolu'nun Taksimi Planı**, Çev.: Hüseyin Rahmi (İstanbul: Belge Yayınları, 1972).

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976).

AHMAD, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev.: Ahmet Fethi (İstanbul: Nil Yayınları, 1996).

AHMAD, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev.: Yavuz Alogan (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999).

Ak Devrim (Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi, 1960).

AKALIN, Cüneyt: **Askerler ve Dış Güçler** (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000).

AKGÜN, Mensur ve Turan AYDIN: **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri** (İstanbul: Tüsiad Yayınları, 1999).

Akritis Planı (Lefkoşa: K.T.F.D. Enformasyon Dairesi Yayını, 1982).

AKŞİN, Aptülahat: **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991).

ALACAKAPTAN, Aydın Güngör: **Atlantik İttifakı** (Ankara: Türk Atlantik Antlaşması Derneği Yayını, 1991).

ALP, Ali: **Finansın Uluslararasılaşması** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000).

ALSAN, Cevdet: **Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği** (İstanbul: Sorun Yayınları, 1976).

ALTAN, Mehmet: **Süperler ve Türkiye: Türkiye'deki Amerikan ve Sovyet Yatırımları** (İstanbul: Afa Yayınları, 1986).

ALTAYLI, Enver: **Komünist Teoriler ve Sovyet Yayılma Siyaseti** (İstanbul: Yeni Yayınları, 1980).

AMBROSE, Stephen E.: **Dünyaya Açılım (1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası)**, Çev.: Ruhican Tul (Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayını, 1992).

ARALOV, S. I.: **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev.: Hasan Ali Ediz (İstanbul, 1967).

ARCAYÜREK, Cüneyt: **Darbeler ve Gizli Servisler** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990).

ARCAYÜREK, Cüneyt: **Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960-1965)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984).

ARI, Önder: **Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları** (İstanbul, 1977).

ARIKOĞLU, Damar: **Milli Mücadele Hatıraları** (İstanbul, 1961).

ARMAOĞLU, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1980)** (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991).

ARMAOĞLU, Fahir: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991).

ARMAOĞLU, Fahir: **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)** (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991).

ARMAOĞLU, Fahir: **Kıbrıs Meselesi (1954-1959) Türk Hükümetinin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılıklı İnceleme)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1963).

Aspects de l'OTAN: **Chronologie (1945-1973)** (Bruxelles: Service de l'Information de l'OTAN, 1974).

ATAÖV, Türkkaya: **Amerika, NATO ve Türkiye** (Ankara: Aydınlık Yayınevi, 1969).

ATAÖV, Türkkaya: **NATO and Turkey** (Ankara, 1970).

ATAÖV, Türkkaya: **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi** (Ankara: A.Ü. SBF Yayını, 1961).

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (Ankara: TİTE Yayını, 1964).

ATAY, Falih Rıfkı: **Çankaya** (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1969).

AVCIOĞLU, Doğan: **Milli Kurtuluş Tarihi II (1938-1995)** (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1974).

AVCIOĞLU, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni II (Dün-Bugün-Yarın)** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969).

AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam II** (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1968).

BABY, Jean: **Stalin'den Sonra Rusya**, Çev.: Adnan Köprücü (İstanbul: Eylem Yayınları, 1980).

BAĞCI, Hüseyin: **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası** (Ankara: İmge Kitapevi, 1990).

BAĞCI, Hüseyin: **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar** (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 2001).

BAĞLUM, Kemal: **Anıpolitik 1945-1960** (Ankara: Bilgi Yayınları, 1991).

BALTALI, Kemal: **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi** (Ankara, 1959).

Bariş Derneği: **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinde Son Gelişmeler** (İstanbul: Bariş Derneği Yayınları, 1979).

BARKAY, Gül İnanc: **ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)** (İstanbul: B ke Yayınları, 2001).

BARLAS, Mehmet: **Türkiye  zerine Pazarlıklar** (İstanbul: Birey Yayınları, 2001).

BARUTÇU, Faik Ahmet: **Siyasi Anılar (1939-1945)** (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977).

BAŞAK, Zafer: **Dış Yardımın Ekonomik Etkileri ve Türkiye (1960-1970)** (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1977).

BATU, Hamit: **Moskova'da Kru ev Yılları** (İstanbul: İsis Yayınları, 1992).

BEHRAMO LU, Namık: **Türkiye-Amerika İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi)** (İstanbul: Yar Yayınları, 1973).

BESCHLOSS, Michael: **Mayday: Eisenhower, Khrushchev and U-2 Affair** (New York: Harper Collins, 1986).

BESCHLOSS, Michael: **The Crisis Years** (New York, 1991).

BIYIKLIO LU, Tefik: **Atatürk Anadolu'da (1919-1929)** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1959).

B LA, Hikmet: **CHP Tarihi (1919-1979)** (Ankara, 1979).

BÖLGE, Suat: **G   Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)** (Ankara: İ  Bankası Yayınları, 1992).

B LG NER, Recep ve Mehmet Ali YALÇIN: **Türkiye Reisicumhuru Celal Bayar'ın Amerika Seyahatleri (27 Ocak-27 Şubat 1954)** (Ankara, 1954).

B RAND, M. Ali ve diğerleri: **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi** (Ankara: İmge Kitabevi, 1994).

BORATAV, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)** (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1989).

BOSTANO LU, Burcu: **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası** (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999).

BÖLÜKBAŞI, Süha: **Superpowers and the Third World, Turkish-American Relations and Cyprus** (New York: University Pres of America, 1988).

BURÇAK, Rıfki Salim: **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri** (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1983).

BURÇAK, Rıfki Salim: **On Yılın Anıları (1950-1960)** (Ankara,1998).

BURÇAK, Rıfki Salim: **On Yılın Anıları (1950-1960)** (Ankara,1998).

CAMPBELL, John C.: **Defense of the Middle East: Problems of American Policy** (New York: Harper Brothers, 1958).

CAŞIN, Mesut Hakkı: **Rus İmparatorluk Stratejisi** (Ankara: ASAM Yayınları, 2002).

CEBESÖY, Ali Fuat: **Moskova Hatıraları** (İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1955).

CEM, İsmail: **Tarih Açısından 12 Mart II (Tarihteki Yeri ve Sonuçları)** (İstanbul: Cem Yayınları, 1977).

CEM, İsmail: **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi** (İstanbul: Cem Yayınları, 1970).

COULOUMBIS, Theodore A.: **The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle** (New York: Praeger, 1983).

CRAWSHAW, Nancy: **The Cyprus Revolt** (London, 1978).

CROUZET, François: **Le Conflit de Chypre (1946-1959), Vol.:II** (Bruxelles, 1973).

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri: **Anılarım** (İstanbul: Güneş Yayınları, 1990).

ÇAMLI, İbrahim: **Dünya, Amerika, Türkiye** (İstanbul: Köprü Yayınları, 1966).

ÇAVDAR, Tevfik: **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)** (Ankara: İmge Kitapevi, 1996).

ÇELİK, Edip: **100 Soruda Türkiye’nin Dış Politika Tarihi** (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969).

DAĞLI, Nuran ve Belma AKTÜRK (Haz.): **Hükümetler ve Programları (1960-1980)** (Ankara:TBMM Yayını,1988).

DAVUTOĞLU, Ahmet: **Stratejik Derinlik** (İstanbul: Küre Yayınları, 2001).

DELUCA, Anthony R.: **Great Power Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936** (New York: Boulder, 1981).

DERİNGİL, Selim: **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası** (İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1994).

DETZER, David: **The Brink Cuban Missile Crisis 1962** (New York, 1979).

DIVINE, Robert A. ve diğerleri: **Geçmişte ve Günümüzde Amerika**, Çev.: İhsan Dağı (Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayını, 1994).

DİKERDEM, Mahmut: **Hariciye Çarkı** (İstanbul, 1989).

DİKERDEM, Mahmut: **Orta Doğu'da Devrim Yılları** (İstanbul, 1977).

DİKERDEM, Mahmut: **Üçüncü Dünyadan** (İstanbul: Cem Yayınları, 1977).

DURU, Orhan: **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları** (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2001).

EDEN, S. Nuri: **Şark Meselesinin Dış Boyutu** (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 1990).

EKİNCİ, Necdet: **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler** (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997).

ERER, Tekin: **On Yılın Mücadelesi** (İstanbul, 1963).

ERKİN, Feridun Cemal: **Les Relations Turco-Soviétiques et la Question des Detroits** (Ankara, 1968).

ERKİN, Feridun Cemal: **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi** (Ankara: Başnur Matbaası, 1968).

EROĞUL, Cem: **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)** (Ankara : A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1970).

ERTEGÜN, Necati Münir: **Inter-Communal Talks and Cyprus Problem** (Lefkoşa, 1977).

ESİRCİ, Şükrü (Haz.): **Menderes Diyor ki! (7.1.1946-14.5.1959)** (İstanbul, 1967).

ESMER, Ahmet Şükrü: **Siyasi Tarih (1919-1939)** (Ankara, 1953).

FADAYEF, A., E. ÇERMINSKI ve G. GOLIKOF: **Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu**, Çev.: Şerif Hulusi (İstanbul: Pavel Yayınları, 1966).

FIRAT, Melek: **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu** (Ankara: Siyasal Kitapevi, 1997).

FISHER, Louis: **The Soviets in World Affairs (1917-1929)** (Princeton: Princeton University Press, 1951).

FLEMING, D. F.: **The Cold War and Its Origins II (1917-1960)** (New York, 1961).

GARTHOFF, Raymond L.: **Reflections on the Cuban Missile Crisis** (Washington, 1989).

GEMUHLUOĞLU, Fethi: **Dostluk Üzerine** (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2001).

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)** (Ankara: Genelkurmay Yayını, 1972).

GERGER, Haluk: **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası** (İstanbul: Belge Yayınları, 1998).

GIRGINOV, Girgin ve Vladimir MSHVENIERADZE: **Günümüzde Anti-Sovyetizm ve Anti-Komünizm**, Çev.: K. Nural (İstanbul: Bilim Yayınları, 1978).

GİRGIN, Kemal (Haz.): **T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız** (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1998).

GLASNECK, Johannes: **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev.: Arif Gelen (Ankara: Onur Yayınları, 1976).

GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri: **Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919-1973)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982).

GÖZEN, Ramazan: **Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası** (Ankara: Liberte Yayınları, 2000).

GRAEBNER, Norman A.: **Cold War Diplomacy** (Tronto: D. Van Nostrand Company, 1962).

GRIPP, Richard C.: **Patterns of Soviet Politics** (Illinois: The Dersey Press, 1963).

GÜNVER, Semih: **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985).

GÜNVER, Semih: **Tanınmayan Meslek** (Ankara, 1984).

GÜREL, Şükrü S.: **Kıbrıs Tarihi II (1878-1960)** (Ankara: Kaynak Yayınları, 1985).

GÜRSEL, Halûk F.: **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri** (İstanbul: Ak Yayınları, 1968).

GÜRÜN, Kamuran: **Dış İlişkiler ve Türk Politikası** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1983).

GÜRÜN, Kamuran: **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991).

HALE William: **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Çev.: Petek Demir (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003).

HARRIS, George S.: **The Soviet Union and the Middle East** (Stanford, 1974).

HARRIS, George S.: **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective (1945-1971)** (Washington D.C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972).

HARRIS, George S.: **Turkey: Coping with Crisis** (Boulder: Westview, 1985).

HARRIS, George S.: **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, Çev.: Enis Yedek (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975).

HUNTLEY, James Robert: **NATO Hikayesi** (Ankara: Yarın Yayınları, 1969).

HUREWITZ, J. C.: **Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914-1956**, Vol.: II (New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1956).

HUREWITZ, J. C.: **Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar** (Londra: Pall Mall Yayınevi, 1979).

ISMAY, Lord: **NATO İlk Beş Sene (1949-1954)**, Çev.: Suat Bilge (Ankara, 1956).

İNAN, Yüksel: **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi** (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1986).

İNÖNÜ, Erdal: **Anılar Düşünceler I** (İstanbul: İdea Yayınları, 1995).

İNÖNÜ, İsmet: **Hatıralar II** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985).

JAESCHKE, Gotthard: **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev.: Gülayşe Koçak (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1990).

JIVKOVA, Ludmila: **İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)**, Çev.: F. Muharrem-F. Erdinç (İstanbul: Habora Yayınları, 1978).

KARABEKİR, Kazım: **İstiklal Harbimiz** (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969).

KARPAT, Kemal H.: **Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System** (Princeton: Princeton University Press, 1959).

KARPAT, Kemal H.: **Türkiye ve Orta Asya**, Çev.: Hakan Gür (Ankara: İmge Kitabevi, 2003).

KAZANCIYAN, Rem: **Bolşevik-Kemalist-İttihatçı İlişkileri (1920-1922)** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000).

KENNEDY, Paul: **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev.: Birtane Karanakçı (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991).

KENNEDY, Robert F.: **Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis** (New York, 1971).

KILIÇ, Aytemur: **Turkey and the World** (Washington: Public Affairs Press, 1959).

KISSINGER, Henry: **Diplomasi**, Çev.: İbrahim H. Kurt (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998).

KISSINGER, Henry: **Nuclear Weapons and Foreign Policy** (New York: Harper and Brothers, 1957).

KISSINGER, Henry: **The Troubled Partnership** (New York, 1965).

KOÇAK, Cemil: **Türkiye'de Milli Şef Dönemi II (1938-1945)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).

KORKUD, Refik: **Son Üç Asırda Türkiye ile İlgili Rus Politikası** (Ankara: Fikir Ajansı, 1976).

KRAMER, Heinz: **Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye**, Çev.: Ali Çimen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001).

KUNERALP, Zeki: **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti** (İstanbul, 1982).

KUNERALP, Zeki: **Sadece Diplomat** (İstanbul, 1981).

KURAT, Akdes Nimet: **Türkiye ve Rusya (1798-1919)** (Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, 1970).

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972).

LANDAU, Jacob M.: **Johnson's 1964 Letter İnönü and Greek Lobbying at the White House** (Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem, 1979).

LAQUEUR, Walter Z.: **The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the East (1958-1968)** (London: Routledge and Kegan, 1969).

LAQUEUR, Walter Z.: **The Soviet Union and the Middle East** (New York, 1959).

LENCZOWKI, George: **The Middle East in World Affairs** (Ithaca: Cornell University Press, 1980).

LEONHARD, Wolfgang: **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, Çev.: Cemil Ziya Şanbey (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1980).

LEVESQUE, Jacques: **l'U.R.S.S. et Sa Politique Internationale de 1917 à Nos Jours** (Paris: Librairie Armand Colin, 1980).

MANFRED, A. Z.: **Yakın Çağlar Tarihi II**, Çev.: Ergün Tuncalı (İstanbul: Konuk Yayınları, 1976).

MANGO, Andrew: **Türkiye'nin Yeni Rolü**, Çev.: Şükrü Demircan-Erhan Yükselci (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995).

MANSFIELD, Peter: **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev.: Nuran Ülken (İstanbul: Sander Yayınları, 1975).

MAY, Ernest R. ve Philip D. ZELIKOW: **Kennedy Tutanakları ve Türkiye Üzerinde Gizli Pazarlıklar**, Çev.: Mehmet Harmancı (İstanbul: Sabah Yayınları, 1999).

MAZICI, Nurşen: **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri** (İstanbul: Gür Yayınları, 1989).

MCGHEE, George: **ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992).

MELEK, Abdurrahman: **Hatay Nasıl Kurtuldu?** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991).

MELEK, Kemal: **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası** (İstanbul: Der Yayınları, 1985).

MERAM, Ali Kemal: **Türk-Rus İlişkileri Tarihi** (İstanbul: Kitaş Yayınları, 1969).

MOLOTOV, V. M: **Bugünkü Sovyet Rusya ve Sovyet Esas Teşkilat Kanunu**, Çev.: Sabiha Zekeriya (İstanbul, 1936).

NASIR, Cemal Abdül: **İhtilalin Felsefesi**, Çev.: Kamil Turan (Ankara, 1967).

NATO, Facts and Figures (Bruxelles: NATO Information Service, 1969).

OBERLING, Pierre: **Bellapais'e Giden Yol**, Çev.: Mehmet Erdoğan (Ankara, 1987).

OLGAÇAY, İsmail Berduk: **Tasmalı Çekirge** (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990).

ÖKÇÜN, A. Gündüz ve Ahmet R. ÖKÇÜN: **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1974).

ÖYMEN, Onur: **Silahsız Savaş** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002).

ÖZDAĞ, Ümit: **27 Mayıs İhtilali** (İstanbul: Boyut Yayınları, 1995).

ÖZELLER, Meriç (Ed.): **Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye: Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö** (İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1977).

ÖZTÜRK, Kazım: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları** (İstanbul, 1968).

ÖZTÜRK, Osman Metin: **Dış Politika ve Silahlı Kuvvetler** (Ankara: Tütibay Yayınları, 1999).

ÖZTÜRK, Osman Metin: **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini** (Ankara: ASAM Yayınları, 2001).

ÖZTÜRK, Osman Metin: **Türkiye ve Orta Doğu** (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997).

PONOMAREV, B. ve diğerleri: **Histoire de la Politique Extérieure de l'U.R.S.S. (1945-1970)** (Moscou: Editions du Progrès, 1970).

POTSKHVERIYA, Boris M.: **Dış Politikanın Leninci İlkeleri ve Bugünkü Türk-Sovyet İlişkileri** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1983).

POTYEMKIN, Vladimir ve diğerleri: **Uluslararası İlişkiler Tarihi IV**, Çev.: Atilla Tokatlı (İstanbul: May Yayınları, 1978).

PRIMAKOV, Yevgeni: **Bu Savaş Olmayabilirdi!** (İstanbul: Afa Yayınları, 1991).

RAMAZANI, Rouhollah K.: **The Northern Tier: Afganistan, Iran and Turkey** (Princeton, 1966).

ROBINS, Philip: **Turkey and the Middle East** (London, 1991).

ROSENBERG, Arthur: **Bolşevizm Tarihi**, Çev.: Aydın Emeç (İstanbul: E Yayınları, 1969).

ROSTOW, W. W.: **The United State in the World Arena** (New York: Harper, 1960).

SAFRAN, Nadav: **From War to War The Arab-Israeli Confrontation (1948-1967)** (New York: Pegasus, 1969).

SALIH, Halil İbrahim: **Cyprus: The Impact of Diverse Nationalism on a State** (Alabama, 1978).

SANDER, Oral: **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1969).

SANDER, Oral: **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1979).

SANDER, Oral: **XX., XXI. ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1967).

SARICA, Murat ve diğerleri: **Kıbrıs Sorunu** (İstanbul, 1975).

SAYILGAN, Aclan: **Türkiye'de Sol Hareketler** (İstanbul: Otağ Yayınları, 1976).

SBKP(B) XIX. ve SBKP XX. Parti Kongre Raporları, Çev.: İsmail H. Yarkın (İstanbul: İnter Yayıncılık, 1984).

SERTER, Vehbi Zeki: **Kıbrıs Türklerinin Mücadele Tarihi** (Lefkoşa, 1972).

Service de l'Information de l'OTAN: **Chronologie (1945-1973)** (Bruxelles, 1974).

SEVER, Ayşegül: **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)** (İstanbul: Boyut Yayınları, 1997).

SEZER, Duygu: **Kamuoyu ve Dış Politika** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972).

SHAW, Stanford J. ve Ezel Kural SHAW: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, Çev.: Mehmet Harmancı (İstanbul: E Yayınları, 1983).

SONYEL, Salahi R.: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1973).

Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi: **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi (I-II)**, Çev.: A. Hasanoğlu (İstanbul: Bilim Yayınları, 1979).

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi: **Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi** (Ankara: Aydınlık Yayınları, 1970).

SOYSAL, İsmail: **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1914-1975)** (İstanbul: İsis Yayınları, 1997).

SOYSAL, İsmail: **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Antlaşmaları** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1965).

SOYSAL, İsmail: **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları II (1945-1990)** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1991).

SÖNMEZ, Mustafa: **Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası** (İstanbul: Belge Yayınları, 1986).

SÖNMEZOĞLU, Faruk: **Uluslararası Dış Politika ve Dış Politika Analizi** (İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000).

SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü: **Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974)**, Çev.: Gültekin Emre (Ankara: Kızılırmak Yayınevi, 1979).

STEAMS, Monteagle: **Entangled Allies: US Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus** (New York, 1992).

ŞAHİN, Halûk: **Gece Gelen Mektup** (İstanbul: Cep Kitapları, 1987).

ŞAPOLYO, Enver Behnan: **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi** (İstanbul: Zaimler Kitapevi, 1958).

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedia N.: Hekim Bir Siyasimizin Portresi-Büyükkelçi Dr. Hulusi Fuat Togay (İstanbul, 1972).

ŞİŞMANOV, Dimitir: Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Çev.: A. R. Zarakolu (İstanbul: Belge Yayınları, 1978).

T.C. Dışişleri Bakanlığı: Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946) (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1974).

T.C. Dışişleri Bakanlığı: Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montrö ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939) (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1973).

T.C. Dışişleri Bakanlığı: Atatürk'ün Milli Dış Politikası: Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge I (1919-1923) (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1994).

TAMKOÇ, Metin: The Warrior Diplomats (Salt Lake City: University of Utah Press, 1976).

TAYLOR, Maxwell: The Uncertain Trumpet (New York: Harper, 1959).

TELLAL, Erel: SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964) (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2000).

TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN: Türkiye ve Avrupa Topluluğu I (Ankara: Ümit Yayınları, 1993).

TİMUR, Taner: Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946) (Ankara, 1971).

TOKER, Metin: Demokrat Parti'nin Altın Yılları (1950-1954) (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990).

TOKER, Metin: İnönü'nün Son Başbakanlığı (1960-1961) (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991).

TOKER, Metin: Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950) (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990).

TOKER, Metin: Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu (Ankara: Akis Yayınları, 1971).

TOLUNER, Sevin: **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk** (İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1977).

TUNAYA, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)** (İstanbul, 1952).

TUNÇAY, Mete: **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)** (Ankara, 1967).

TUNÇKANAT, Haydar: **İkili Antlaşmaların İç Yüzü** (Ankara: Ekim Yayınları, 1970).

TURAN, İlter: **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları** (İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1971).

UGOLKOV, I. ve diğerleri: **Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri**, Çev: Güneş ve Nadiye Bozkaya (İstanbul: Yar Yayınları, 1975).

USLU, Nasuh: **Türk-Amerikan İlişkileri** (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000).

ÜLMAN, Halûk: **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)** (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1961).

ÜNÜVAR, Veysel: **İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921)**, (İstanbul, 1948).

VALI, Ferenc A.: **Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of the Turkey** (Baltimore: The John Hopkins Press, 1971).

WEISBAND, Edward: **2nci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çev.: M. Ali Kayabol (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1947).

XYDIS, Stephen G.: **Cyprus: Conflict and Conciliation 1954-1958** (Ohio: Ohio State University Press, 1967).

YAKOVLEV, Aleksandr: **Sovyetler Birliği'nde Ne Yapmak İstiyoruz?**, Çev.: Çiğdem Kömürcüoğlu (İstanbul: Afa Yayınları, 1991).

YALMAN, Ahmet Emin: **Gördüklerim ve Geçirdiklerim IV (1945-1971)** (İstanbul, 1971).

YAVUZ, Turan: **Satılık Müttefik** (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999).

YAVUZALP, Ercüment: **Menderes ile Anılar** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991).

YERASIMOS, Stefanos: **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye III**, Çev.: Babür Kuzucu (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1976).

YERASIMOS, Stefanos: **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye** (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1979).

YERGIN, Daniel ve Thane GUSTAFSON: **Rusya 2010 ve Dünyadaki Yeri**, Çev.: Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994).

YEŞİLBURSA, Kemal: **İngiltere-ABD'nin Savunma Projeleri** (Ankara, 2000).

YETKİN, Çetin: **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika** (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995).

YILMAZ, Türel: **Türkiye-İsrail Yakınlaşması** (Ankara: İmaj Yayınevi, 2001).

ZÜRCHER, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).

2. Makaleler:

AKALIN, Güneri: "ABD ve SSCB Ekonomik Yardımlarının Karşılaştırmalı Özellikleri", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 1 (1969).

ALACAKAPTAN, Aydın Güngör: "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999).

ALİYEF, Hamit: "Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaşmasındaki Rolü" **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXXVI, Sayı: 1-4 (1981).

ALTUĞ, Yılmaz: "Soviet Union's Foreign Relations from Beginning until End of Second World War (1917-1945)", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLIII, Sayı: 3-4 (1988).

ARAKLIOĞLU, Ahmet: "Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması için Savaş!", **Ürün**, Sayı: 47 (Mayıs 1978).

ARMAOĞLU, Fahir: "1965'de Türk-Sovyet Münasebetleri", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:1, 21 Aralık 1965.

ARMAOĞLU, Fahir: "Barış İçinde Birarada Yaşamının Sovyet Yorumu", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVIII, Sayı: 3 (1972).

ARMAOĞLU, Fahir: "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 2 (1958).

ARMAOĞLU, Fahir: "Recent Development in Turkish Foreign Policy", **Foreign Policy**, No: 1/1 (1971).

ARMAOĞLU, Fahir: "Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)," **A.Ü. Siyasal Bilgiler Okulu**, Cilt: IV (1949).

ARMAOĞLU, Fahir: "The European Security Conference and Mutual and Balanced Force Reductions", **Foreign Policy**, No: II/4 (1972).

ATAMAN, Ferhat: "Gelişme Yolundaki Ülkeler ve Sovyet Ekonomik ve Teknik Yardımları", **Dışişleri Akademisi Dergisi**, Sayı: 24 (Ekim 1976).

ATAÖV, Türkkaya: "Doğu Avrupa'nın Sosyalistleşmesinden Truman Doktrinine Kadar Soğuk Harp", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 2 (1968).

ATAÖV, Türkkaya: "İki Doğu Komşumuz: Irak ve İran", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:XLIV, Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1989.

ATAÖV, Türkkaya: "Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 3 (1968).

ATAÖV, Türkkaya: "Savaş ve Barışın Düzenlenmesinde Dört Yeni Gelişme", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 4 (1967).

ATAÖV, Türkkaya: "Soğuk Harbin Doğuşu: San Fransisko'dan Mihver Barış Topraklarına", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 1 (1968).

ATAÖV, Türkkaya: "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 1 (1969).

AZİZ, Aysel: "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 4 (1969).

AZİZ, Aysel: "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları (1965-1970)" **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 4 (1970).

BAĞCI, Hüseyin: "Türkiye'nin NATO Üyeliğini Hızlandıran İki Önemli Faktör: Kore Savaşı ve ABD Büyükelçisi George McGhee", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı:1-2 (1991).

BAYART, J. F.: "La Politique Extérieure de la Turquie: Espérances Decues", **Revue Française de Science Politique**, Vol.: 31, No: 5-6 (1981).

BERNSTEIN, J.: "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey?" **Political Science Quarterly**, Vol.: 95, No: 1 (1980).

BİLGE, Suat, "The Cyprus Conflict and Turkey", Der.: Kemal H. KARPAT **Turkey Foreign Policy in Transition 1950-1974** (Leiden, 1975).

BİLGE, Suat: "Dış Yardımlar", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 2 (1965).

BROWN, J. F.: "Türkiye: Yeniden Balkanlara mı?", Ed.: Ian O. LESSER ve Graham E. Fuller: **Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu** (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000).

BURÇAK, Rıfki Salim: "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 1-2 (1947).

BURÇAK, Rıfki Salim: "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, Cilt: IV (1949).

BURÇAK, Rıfki Salim: "Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu** (Ankara, 1992).

BYRNES, Robert F.: "Post-Stalin Policy in Western Europe", Der.: Arthur E. ADAMS: **Readings in Soviet Foreign Policy** (Boston: D. C. Heath and Co., 1961).

CAMPBELL, John C.: "Sovyetlerin Balkan Stratejisi", Çev.: Nejat Muallimoğlu, **Sovyet Emperyalizmi Balkanlar ve Türkiye** (İstanbul, 1974).

DANILOV, V. I.: "Kemal Atatürk ve Sovyet-Türk İlişkilerinin Oluşması", IX. **Türk Tarih Kongresi** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1989).

ERHAN, Çağrı: "1945-1960 ABD ve NATO ile ilişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

ERHAN, Çağrı: "1960-1980 ABD ve NATO ile ilişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

ERİM, Nihat: "Reminiscences on Cyprus", **Foreign Policy (Dış Politika)**, Cilt: IV, Sayı: 2-3 (Şubat 1975).

EROĞLU, Hamza: "Türkiye-ABD İkili İşbirliği Antlaşması", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Cilt: I (1960).

ERTUĞRUL, Ali: "Sovyetler Birliği Seyahat İntibaları", **Arapgir Postası**, 3 Mayıs 1968.

FIRAT, Melek: "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

FIRAT, Melek: "1960-1980 Yunanistan ile ilişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

GADDIS, John Lewis: "The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the origins Of the Cold War", **Diplomatic History**, Vol.: VII (1983).

GARTHOFF, Raymond L.: "Military Influences and Instruments", Ed.: Ivo J. LEDERER: **Russian Foreign Policy** (New Haven and London: Yale University Press, 1962).

GEORGALAS, George: "La Question de Chypre et le Communisme", **Est et Quest**, No: 327 (15 Janvier 1964).

GÖK, Mehmet: "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları", **Atatürk Türkiye'sinde Türk Dış Politikası Sempozyumu (1923-1983)** (İstanbul: Boğaziçi Ü. Yayını, 1984).

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Halûk ÜLMAN: "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 1 (1966).

GÜNUĞUR, Halûk: "COMECON", **G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1-2 (1987).

HARRIS, George S.: "The View from Ankara", **The Wilson Quarterly**, Special Issue (1992).

HARRIS, George S.: "Turkey and the United States", Der.: Kemal H. KARPAT: **Turkey's Foreign Policy in Transition (1950-1974)** (Leiden, 1975).

HAYİT, Baymirza: "Bazı Sovyet Kaynaklarının Atatürk Hakkındaki Düşünceleri", **Töre**, Sayı: 131 (Nisan 1982).

İNAN, Yüksel: "Türk Dış Politikasının Ana İlkeleri", **G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1-2 (1987).

KARPAT, Kemal H.: "Turkish and Arab-Israeli Relations", Ed.: Kemal H. KARPAT: **Turkey's Foreign Policy in Transition (1950-1974)** (Leiden: E.J. Brill, 1975).

KARPAT, Kemal H.: "Turkish Soviet Relations", Ed.: Kemal H. KARPAT: **Turkish Foreign Policy in Transition (1950-1974)** (Leiden: E.J. Brill, 1975).

KIRK, George E.: "The Middle East (1945-1950)", **Survey of International Affairs: Royal Institute of International Affairs** (London: Oxford University Press, 1954).

KIRK, George E.: "Turkey: From War of Nerves to Truman Doctrine (1945-1947)", **Survey of International Affairs: The Middle East 1945-1950**, Vol.: V (London, 1951).

KOÇAK, Cemil: "Siyasi Tarih (1923-1950)", Yay.Haz.: Sina AKŞİN: **Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye (1908-1980)** (İstanbul: Cem Yayınları, 1995).

KÖNİ, Hasan: "Küba Buhranı, Uluslararası Alana Etkisi ve Türkiye", **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1-2 (1974).

KURAT, Nimet Akdes: "Kurtuluş Savaşı'nın başlarında Mustafa Kemal tarafından Lenin'e yazıldığı iddia edilen bir mektubun mevcut olmadığı anlaşıldı", **Türk Kültürü**, Cilt: IX, Sayı: 97 (Kasım 1970).

KURAT, Yuluğ TEKİN: "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası", **Belleten**, Cilt: XXXIX, Sayı: 154 (Nisan 1975).

KURAT, Yuluğ TEKİN: "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", **Belleten**, Cilt: XLIII, Sayı: 185 (Ocak 1983).

KÜRÇÜOĞLU, Ömer: "Türk Demokrasisinin Kuruluşu ve İşleyişinde Dış Etkenler", **A.Ü. SBF Dergisi**, Cilt: XXXIII, No: 1-2 (1978).

KÜRÇÜOĞLU, Ömer: "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXXV, Sayı: 1-4 (1980).

"Les Relations Turco-Sovietiques", **Chronique de Politique Etrangère**, Vol.: XX, No: 4 (Juillet 1967).

MOISEYEV, Pyotr: "70'li ve 80'li Yıllarda SSCB ve Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği", **X. Türk Tarih Kongresi** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1994).

MOSELEY, Philip E.: "Sovyet Policy in the Developing Countries", **Foreign Affairs**, Vol: 43, No: 1 (1964).

ORAN, Baskın: "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

ORAN, Baskın: "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 3 (1969).

ORAN, Baskın: "Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

ORAN, Baskın: "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 1 (1970).

ÖZDEMİR, Hikmet: "Siyasal Tarih (1960-1980)", Yay. Haz.: Sina AKŞİN: **Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cilt: 4, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995).

ÖZERENKULU, Ali: "Kıbrıs Sorunu ve Darbe Yorgunu İki Ülke: Türkiye ve Yunanistan", **Yeni Türkiye**, Sayı: 16, Temmuz-Ağustos 1997.

ÖZGÖKER, Uğur: "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Orta Doğu İlişkileri", **İktisat Dergisi**, Sayı: 308-309, Ekim-Kasım 1990.

ÖZTÜRK, Osman Metin: "Başlangıçtan Günümüze Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", **G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 1-2 (1997).

PAZARCI, Hüseyin: "COMECON (Hukuksal Yönü)", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXVII, Sayı: 3 (1972).

POTSKHVERIYA, Boris M.: "1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999).

POTSKHVERIYA, Boris M.: "Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla 1981 Yılında Sovyetler Birliği'nde Yapılan Bilimsel Faaliyetler", **Belleten**, Cilt: XLVII, Sayı: 185 (Ocak 1983).

POTSKHVERIYA, Boris M.: "Sovyet Tarih Araştırmalarında Bazı Yeni Yaklaşımlar", **Belleten**, Cilt: LVI, Sayı: 215 (Nisan 1962).

RADOVANIVIC, Y.: "La Politique du Traité d'Ankara", **Politique Etrangère**, Vol.: XIX (1954).

RUSTOW, Dunkwart A.: "Foreign Policy of the Turkish Republic", Der.: Roy C. MACRIDIS: **Foreign Policy in World Politics** (Prentice Hall, 1958).

SADAK, Necmeddin: "Turkey Faces the Soviets", **Foreign Affairs**, Vol.: XXVII, No: 3 (April 1949).

SPAIN, James: "The Middle East Defence: A New Approach", **The Middle East Journal**, Vol.: VIII, No: 3 (Summer 1954).

ŞAMILOĞLU, Ali Rasizade: " Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasinin Hataları", Çev.: Muhibbi Ahmedov, **Belleten**, Cilt: LV, Sayı: 212 (Nisan 1991).

SANDER, Oral: "Yeni Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", Der.: Faruk SÖNMEZOĞLU: **Türk Dış Politikasının Analizi** (İstanbul: Der Yayınları, 1994).

SEZER, Duygu BAZOĞLU: "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999).

SÖNMEZOĞLU, Faruk: "II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO'ya", Der.: Faruk SÖNMEZOĞLU: **Türk Dış Politikasının Analizi** (İstanbul: Der Yayınları, 1994).

SÖNMEZOĞLU, Faruk: "Kıbrıs Sorununda Tarafların Tezleri", Ed.: Esat ÇAM: **Türk Dış Politikasında Sorunlar** (İstanbul: Der Yayınları, 1989).

SOYSAL, İsmail: "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, Cilt: XLVI, Sayı: 182 (1982).

SOYSAL, İsmail: "Son Elli Yıllık Dönemde Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999).

SOYSAL, İsmail: "The 1955 Baghdad Pact", **Studies on Turkish-Arab Relations**, Annual: V (1990).

SOYSAL, İsmail: "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", **Belleten**, Cilt: XLV, Sayı: 177 (Ocak 1981).

TAMKOÇ, Metin: "The Impact of the Truman Doctrine on the National Security Interests of Turkey", **Foreign Policy**, Vol.: VI, No: 3-4 (June 1977).

TELLAL, Erel: "1919-1923 Sovyetler ile İlişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (Ankara: İletişim Yayınları, 2001).

TELLAL, Erel: "1960-1980 SSCB ile İlişkiler", Ed.: Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası I (1919-1980)** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

TUNÇAY, Mete: "Siyasal Tarih (1950-1960)", Yay. Haz.: Sina AKŞİN: **Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye (1908-1980)** (İstanbul: Cem Yayınları, 1995).

ÜLMAN, Halûk ve Oral SANDER: "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II (1923-1968)", **A.Ü. SBF Dergisi**, Cilt: XXVII, Sayı: 1 (1972).

ÜLMAN, Halûk ve R. H. DEKMEJIAN: "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy, 1959", **Orbis**, Vol: V, No: 3 (Fall 1967).

ÜLMAN, Halûk: "NATO ve Türkiye", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXII, Sayı: 4 (1967).

ÜLMAN, Halûk: "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 3 (1968).

ÜLMAN, Halûk: "Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler", **A.Ü. SBF Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 4 (1966).

YİNANÇ, Refet: "70. Yılında Atatürk ve Cumhuriyet", Ed.: Refet YİNANÇ: **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler** (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını, 1994).

YİNANÇ, Refet: "Türk-Bulgar İlişkileri", Ed.: Refet YİNANÇ-Hakan TAŞDEMİR: **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye** (Ankara: Seçkin Yayınları, 2002).

YURDUSEV, Esin: "1945-1989 Döneminde Türkiye ve Balkanlar", Yay. Haz.: İsmail SOYSAL: **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Ankara: Tarih Kurumu Yayını, 1999).

3. Süreli Yayınlar:

Akis

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Dışışleri Belleteni

Forum

Gündem

Hürriyet

Keesing's Contemporary Achives

Milliyet

Ortadoğu

Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

Ulus

Vatan

Yeni Gazete

Yön

Zafer

ÖZET

Rusya (Sovyetler Birliği), gerek Türkiye gerekse dünya politikası açısından çok önemli bir konuma sahiptir. Rusya'nın bu konumu, çarlık ve komünizm dönemlerinde olduğu gibi, günümüzde de devam etmektedir. Sovyetler Birliği, özellikle Soğuk Savaş döneminde, hem dünya politikasının hem de Türk dış politikasının oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin incelenmesi, aynı zamanda bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin, hatta Türkiye'nin genel olarak Batı ile ilişkilerinin de incelenmesi anlamına gelmektedir.

1945-1965 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri, gerek Soğuk Savaş döneminin uluslararası politikası, gerekse Türk ve Sovyet dış politikaları bağlamında derinlemesine incelenerek, Türk ve Sovyet (Rus) zihniyetlerinin bu ülkelerin dış politikalarının oluşumuna etkisi ve dış politikayı ne ölçüde yönlendirdikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, iki ülke arasında suni olarak oluşturulan gerginlik döneminin, Soğuk Savaş döneminden ne kadar etkilendiği ve Soğuk Savaş dönemini ne kadar etkilediği üzerinde de durulmuştur. (Post-revizyonist yaklaşım)

Soğuk Savaş dönemindeki Türk-Sovyet ilişkileri bilinmeden, Türk dış politikasının en gergin olduğu dönemde, yani Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin kendi bekasını korumak için geliştirdiği politikaların ve reflekslerin yorumlanması mümkün değildir. Türk dış politikasının genel gidişatının, ulaşmak istediği hedeflerin ve bölgesel güç olabilmesinin ip uçlarına Soğuk Savaş döneminde yoğun olarak rastlanmaktadır.

Türkiye bu dönemde, sağ ve sol aydınların haklı olarak eleştirdikleri gibi, Amerika ve NATO'nun fazla etkisi altında kalarak "denge politikası"ndan uzaklaşmış, Amerika'ya tek yanlı tam bağımlı hale gelmiş ve zaman zaman yumuşamaya (detant) bile karşı çıkarak, Soğuk Savaş taraftarı bir dış politika izlemiştir. Ayrıca Soğuk Savaş dönemi, iki süper güç ile aynı anda gizli bir denge politikası izleyen Türkiye'ye, bölgesel güç olmanın dışında izleyeceği politikaların, Türk dış politikasının genel çizgisini bozacağını açıkça göstermiştir.

Cumhuriyet döneminde Türk dış politikasını oluşturanların geliştirdiği önemli bir varsayım da, “Gerginlik dönemlerinde Türkiye'nin öneminin arttığı, yumuşama dönemlerinde ise azaldığı” düşüncesidir. Bu varsayım yanlış olmamakla birlikte, söz konusu varsayımın ön plana çıkması, Türkiye'yi, gerginlik dönemlerinin uzun sürmesi için gayret göstermeye, hatta suni gerginlik dönemleri yaratmaya itmiştir. Oysa gerginlik dönemleri, Türkiye'nin özellikle Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılığının daha da arttığı ve dış baskı nedeniyle ulusal çıkarlarını zorunlu olarak ikinci plana ittiği dönemler olmuştur.

Amerika'nın savunma stratejisindeki değişiklik, 1960'lı yıllarda Türk dış politikasını derinden etkilemiştir. Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen, hatta iki ülke arasında Türkiye açısından güven bunalımına yol açan bir çok olayın (Küba krizi ve Kıbrıs sorunu gibi) temelinde bu stratejik değişiklikler vardır. 1954 yılından itibaren, Soğuk Savaş'ın eski hızını kaybetmesi üzerine Amerika nezdinde stratejik önemini kaybeden Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 1957 Ekiminde Sputnik'i uzaya fırlatması ve kıtalararası balistik füzeler konusunda ilerleme sağlamasıyla tekrar önem kazanmıştır. Ancak, Amerika'nın denizaltılardan atılabilen kıtalararası Polaris füzelerini geliştirmesi ve Kitlevi Mukabele doktrini (Massive Retaliation) yerine Esnek Mukabele doktrinini (Flexible Response) kabul etmesiyle, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik önemi tekrar azalmıştır.

Esnek Mukabele doktrininin uygulanması sonrasında, Türkiye'nin Amerika nezdindeki stratejik öneminin azalması, Küba krizinde yansımaları bulmuş ve Kıbrıs sorunu ile artarak devam etmiştir. Bu durum, Türkiye'yi, Amerika'dan bağımsız politikalar izleyerek, Amerika nezdinde tekrar önem kazanma gayretine sürüklemiştir. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ve Avrupa ile yakınlaşmasını bu çerçevede yorumlamak lazımdır.

1960'lı yılların ortasından itibaren, Türkiye'nin Küba krizi sırasında gıyabında pazarlık konusu yapılması, Johnson mektubu (5 Haziran 1964) ve hemen akabinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti (30 Ekim-6 Kasım 1964) sonrasında, Türk dış politikası önemli bir değişim sürecine girmiştir. Türk dış politikası, Amerika önderliğindeki Batı ile yakın ilişkiler kuran “tek odaklı bir politika” olmaktan çıkarak, “çok yönlü bir

politika" olma yoluna girmiştir. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleşmesi yönünde atılan adımlar, Balkan ve Orta Doğu ülkeleriyle düzeltilen ve geliştirilen ilişkiler, Türk dış politikasına çok yönlü bir nitelik kazandırmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek istemesinin ötesinde bölgesel güç olmanın yollarını aradığı, bunun da, komşuları ve bölge ülkeleriyle dostane ilişkiler kurmaktan geçtiğinin farkına varıldığı anlaşılmaktadır. Türkiye, Soğuk Savaş dönemi gibi tek yanlı tam bağımlılığın en üst seviyede olduğu dönemlerde dahi, tarihi misyonunun da zorlamasıyla bölgesel güç olmanın yollarını aramış ve dış politikasını da buna göre düzenlemiştir.

Türkiye'nin yükselen ulusal burjuvazisi, kendi ulusal çıkarlarını Amerika'nın global çıkarlarına tercih ederek, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişini desteklemiş ve hızlandırmıştır. Bu bağlamda Türkiye, tarihi misyonu ve ulusal çıkarları ile global dünya arasında bir denge kurabilirse, jeopolitik öneminin ötesinde stratejik önemini de sürekli hale getirebilecektir. Böylece, hem bölgesel güç olacak hem de bölgesinde liberal ekonomi ve demokrasi-nin örnek ülkesi haline gelerek, konjonktürel değişimlerden asgari düzeyde etkilenecek ve sadece jeopolitik önemini ileri sürerek dış yardım bulma telaşına düşmeyecektir.

Türkiye'nin bölgesel güç olma isteğinin ve tarihi geçmişinin bu misyonu Türkiye'ye bir anlamda zorunluluk olarak yüklemesi, ayrıca varlığını ve bekasını devam ettirebilmesi ve stratejik önemini konjonktürel olmaktan çıkararak devamlı hale getirebilmesi gibi nedenler, Türkiye'yi çok yönlü dış politika izlemeye yöneltmiştir. Gelişen ulusal burjuvazinin Türk dış politikasında değişim talebinin ve Türkiye'nin Amerika'ya tek yanlı tam bağımlılık politikasının, Türkiye'nin dış politika taleplerini karşılayamaz hale gelmelerinin ötesinde, Türkiye'nin tarihi birikimi ve misyonu Türkiye'yi bölgesel güç olmaya zorlamaktadır. Soğuk Savaş döneminde Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkilerinin izlediği seyri de bu durumun en somut göstergesidir.

ABSTRACT

Russia (Soviet Union) has a significant position with regard to Turkey and the world policy. Russia has maintained this position since the czarism and communism periods. The Soviet Union has played a vital role in defining the world policy and Turkish foreign policy during the Cold War era. An analysis of Turkish-Soviet relations in the Cold War era would entail a review of Turkish-US relations, even Turkey's general relations with the West.

Turkish-Soviet relations between 1945-1965 have been reviewed both in terms of the international policy of the Cold War era and the foreign policies of Turkey and Soviet Union in order to determine how and to what extent Turkish and Soviet mentalities had influenced the development of foreign policy in these countries. Moreover, the mutual effects of the artificial tension between the two countries and the Cold War era are the subject of analysis.

Without any background knowledge of Turkish-Soviet relations in the Cold War era, it is not possible to comment on the policies and the stance taken by Turkey for securing its existence in that period which was the most tense period for Turkish foreign policy. The general course of Turkish foreign policy, the long-term objectives and her aim of becoming a regional power can be frequently observed in the Cold War era.

As the intellectuals of both the leftist and the rightist wings have rightfully pointed out, Turkey has drifted apart from balance policy at the time as a result of being over influenced by United States and NATO, followed a unilateral, fully dependent policy to United States and even carried out a pro-Cold War policy from time to time against détente efforts. Turkey, who was running a veiled balance policy concurrently with the two super powers, realized during the Cold War era that the policies other than the objective of becoming a regional power would damage her general foreign policy.

Another worth mentioning hypothesis developed by the early policy makers of the Republic is that Turkey plays a leading part in tense

circumstances whereas she somewhat loses her crucial position in détente periods. Although there is some truth in this hypothesis, it led Turkey to try to extend such tense periods and even to create artificial tensions. On the contrary, in tense times Turkey has particularly become more dependent on the US and as a result of external pressures has had to hold back her national interests.

The shift in the defense strategy of the USA left a profound effect on Turkish foreign policy in 1960s. This change in the strategy is the basis of many events that troubled Turkish-American relations and even occasionally caused a trust problem on the part of Turkey (such as Cuba crisis and Cypriot issue). As the Cold War slowed down since 1954, Turkey lost her strategic importance for the US but again came into prominence when The Soviet Union launched Sputnik in 1957 and gained ground on intercontinental ballistic missiles. However, when the USA developed intercontinental Polaris missiles usable by submarines and accepted Flexible Response in lieu of Massive Retaliation, Turkey once again lost her strategic importance for the USA.

The consequences of the implementation of Flexible Response and of the fact that Turkey no longer held a significant position for the USA were reflected on the Cuba crisis and went on with the Cypriot problem. This situation prompted Turkey to follow policies independent of the USA and to try to gain a strategic importance for the USA. It would be wiser to interpret the convergence of Turkey with the Soviet Union and Europe in this framework.

In the mid-60s, Turkish foreign policy underwent a crucial transformation in the aftermath of the negotiations that took place in the absence of Turkey during the Cuba Crisis, the Johnson letter (June 5, 1964) and the visit of the Minister of Foreign Affairs, Feridun Cemal Erkin to the Soviet Union (October 30-November 6, 1964). Turkish foreign policy has evolved into a multidimensional policy rather than having a single focal point and being merely involved with the West led by the USA. Particularly the

steps taken for the normalization of the relations with the Soviet Union and renewed relations with the Balkan and Middle Eastern countries have given a multilateral nature to Turkish foreign policy.

It is obvious that Turkey did not merely want to rearrange relations with the Soviet Union, but was searching for ways to become a regional power and saw that in order to achieve this, she would have to establish friendly relations with her neighbors and the regional states. Turkey has always been, even when she strictly followed a unilateral, fully dependent policy in the Cold War era, in search of ways to become a regional power, as her historical mission demanded and has amended her foreign policy accordingly.

The rise of national bourgeois in Turkey put its national interests before the US global interests and supported and accelerated the transformation of Turkish foreign policy into a multidimensional form. If in this context Turkey could form a balance between her historical mission, her national interests and the world, not only her strategic but also geopolitical importance would be longstanding. Therefore, Turkey would both be a regional power and by becoming a regional model for liberal economy and democracy, be least subject to conjecture and would not have to worry about finding external aid by solely claiming her geopolitical position.

The fact that Turkey wants to be a regional power and that her past somewhat compels her to do so and the necessity to secure her existence and maintain her strategic importance have led Turkey to follow a multidimensional foreign policy. In addition to the demands of a change in foreign policy by national bourgeois and the fact that unilateral, fully dependent policy to the USA does not meet Turkey's foreign policy needs, it is Turkey's past and historical mission that compel her to become a regional power. The way the Turkish-Soviet relations and the Turkish-American relations evolved in the Cold War era is the most significant indicator of this.